

Class BT 721

Book 173

YUDIN COLLECTION

II

ΑΙΩΝΙΟΣ ΖΩΗ

ΚΑΙ

ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΥΠΟ ΤΟΥ Κ. ΡΕΝΑΝΟΣ

„ΒΙΟΥ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ“

ΥΠΟ

ΕΡΝΕΣΤΟΥ ΝΑΒΙΛΛΗ.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ

ΣΤΟ

Γ. Ι. ΚΕΦΑΛΑ.

ΕΝ ΟΔΗΣΣΩ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΜΙΣΣΕ.

1865.

1

Η

ΑΙΩΝΙΟΣ ΖΩΗ

783
1146

ΚΑΙ

ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΥΠΟ ΤΟΥ Κ. ΡΕΝΑΝΟΣ

„ΒΙΟΥ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ“

ΥΠΟ

nille

ΕΡΝΕΣΤΟΥ ΝΑΒΙΛΛΗ

Πρώην Καθηγητού τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Γενεύης, καὶ Μέλους ἀντεπιστέλλοντος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.

~~~~~

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ

ὑπὸ

Γ. Ι. ΚΕΦΑΛΑ.

3
3
3
3
3

ΕΝ ΟΔΗΣΣΩ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΝΙΤΣΕ.

1865.

ВТ921
.N3

Дозволено Цензурою. Одесса, 23-го Апрѣля 1865 года.

104837
06

Gudin

ΤΗ ΜΑΚΑΡΙΑ ΨΥΧΗ

τῆς

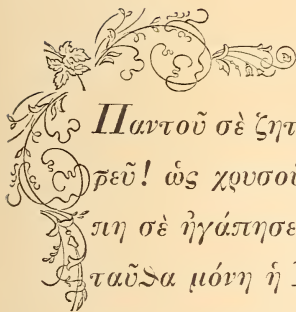
ΜΑΡΙΑΣ ΜΟΥ.

Ἐσὲ ζητῶ 'ς τὸ χάραμμ, σὰ γλυκοφέγγει ἡ ἡμέρα,
Εἰς τὸν ἀφρὸ τῆς θαλάσσης, 'ς τὸν ἥσυχον αἰθέρα·
Ἐσὲ 'ς τὴν ἀνθοστόλιστη τοῦ κάμπου πρασινάδα,
Ἐσὲ τοῦ ἔρημου τοῦ φεγγαριοῦ τὴν μυστικὴν ἀγνάδα.

(Ἰούλιος Τυπάλδος)

Παντοῦ σὲ ζητῶ σὲ βλέπω ἐνώπιόν μου, ἀλλὰ
ῤεῦ! ὡς χουσοῦν ὄνειρον . . . . Ἡ αἰώνιος ἀγά-
πη σὲ ἠγάπησε, καὶ σὲ εἴλκυσε παρ' αὐτῆ. Ἐν-
ταῦδα μόνη ἡ Ἀρετὴ, καθημένη ἐπὶ τοῦ τάβου
σου, ζητεῖ νὰ σοὶ προσπέρῳ τεκμηρίον τῆς ζωη-
ρᾶς ἀναμνήσεώς μου.

Σοὶ ἀπιερωῶ λοιπὸν τὴν μετάφρασιν ταύτην τοῦ
πολυτίμου συγγράμματος τοῦ Κ. Ναβίλλη, ὅπερ μό-
νον μ' ἐπαρηγόρησε μετὰ τὴν ἀποχώρισίν σου. Εἰς
σὲ ἀνῆκει, διότι, ὡς ἔγραπον οἱ ἐν Κερκύρα ἄριστοι
φίλοι μας, σὺ «κατέλιπες παράδειγμα μιμήσεως ἄξι-

«ον πᾶσι τοῖς βουλομένοις εὐσεβῶς ζῆν ἀπόδειξιν
«δὲ ζῶσαν καὶ λαλοῦσαν ὅτι, οὔτε περιπράγεια γένους
«καὶ πλούτου, οὔτε ἐπίγειοι τρυφαὶ καὶ διασκεδά-
«σεις, οὔτε λυπηραὶ καὶ βαρεῖαι δοκιμασίαι δύνανται
«ποιεῖν νὰ κλονίσωσι τὴν ἐπὶ τῆς στερεᾶς πέτρας
«τεδεμελιωμένην εὐσέβειαν, καὶ ὅτι, κατὰ ἀλήθειαν,
«Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς
«τοὺς αἰῶνας.» (Σελ. 309.)

Χαῖρε, φιλικτῆτη ψυχὴ! ἔσο δὲ ὁ φυλακτήριος ἄγ-
γελος τοῦ συζύγου, ἵνα ἀξιωθῇ νὰ συμβιώσῃ μετὰ
σοῦ ἐν τῇ αἰωνίᾳ μακαριότητι.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Αἱ ἐπόμεναι ὁμιλίαι ἐξεφωνήθησαν, ἐν πρώτοις, παρὰ τοῦ ἀρίστου καὶ πολυμαθοῦς συγγραφέως Κ. Ε. Ναβίλλη, κατὰ τὸν Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον τοῦ 1859, ἐν Γενεύῃ τῆς Ἑλβετίας, ἐνώπιον πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου, παριστάοντος τὰς διαφόρους κλήσεις τῆς ἀνδρωπίνης κοινῆς, καὶ τὰς δημοσκευτικὰς δοξασίας τῶν ἡμερῶν μας· ἐπαρελήθησαν ἀκολούθως, κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1860, εἰς Λωζάννην, ἐνθα συνέβησαν ἐπίσης οἱ ἀγαθοὶ καὶ περωτισμένοι ἔλβετοὶ, καὶ ἄλλοι ξένοι. Δημοσιευθεῖσαι τότε, ἐκυκλοφόρησαν κατ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, καὶ πολλὰ χιλιάδες ἀντιτύπων ἐπωλήθησαν, ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν. Οὐ μόνον δὲ ἄπαξ, ἀλλὰ τρις ἐξεδόθησαν μέχρι τοῦ 1863, καὶ μετεφράσθησαν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας*.

* Ἴδὸν αἱ μεταφράσεις ὅσας γνωρίζω :

Ἰταλιστὶ : *La vita eterna*, versione dal testo francese. Napoli, 1862.

Γερμανιστὶ : *Das Ewige Leben*, ins Deutsche übertragen von Friederike Pressel. Leipzig, Haessel, 1863.

Ἀγγλιστὶ : *Life Eternal*, from the french, translated by special permission and dedicated to the Right Reverend Dr. Bickersteth, bishop of Ripon. London, Dalton, 1863.

Ῥωσιστὶ : *Вѣчная жизнь*, переведено свящ. Н. Сергѣевскимъ, профессоромъ Богословія въ Московскомъ университетѣ. Москва — Каткова и Комп. 1862.

καὶ ἐσχάτως δανιστὶ (δὲν εἶδον τὴν μετάφρασιν ταύτην).

Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο σύγγραμμα, προτιθέμενον τὴν ἐμπέδωσιν τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, καὶ τὴν μόρφωσιν χριστιανικῶν ἀρετῶν, παραγαγὸν δὲ μεγάλην ἡδυσίην ὠφέλειαν ἐν Εὐρώπῃ, ἔνθα πλήθουσι γὰ τοιοῦτου εἶδους συγγράμματα, σκεψθεὶς ὅτι ἡδύνατο ἔτι μᾶλλον νὰ ὠφελήσῃ ἐν τῷ τόπῳ τῆς σπάνης τῶν καλῶν βιβλίων, μετεγλώττισα εἰς τὴν ἡμετέραν φωνήν.

Προσήρτησα, ἐν τέλει τοῦ βιβλίου, ἐμβριδεστάτην τιὰ μελέτην τῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν τοῦ πολυκρότου συγγράμματος τοῦ Κ. Ρενᾶνος, ἐπιγραφομένου Βίος τοῦ Ἰησοῦ, ἐκφωνηθεῖσαν παρὰ τοῦ Κ. Ναβίλλη, τὸν παρελθόντα χειμῶνα, ἐν Λωζάνῃ, καὶ μεταφρασθεῖσαν ἀμέσως εἰς διαφόρους γλώσσας.

Ἡ μετάφρασίς μου οὐδεμίαν ἔχει φιλολογικὴν ἀξίωσιν, διότι οὔτε τὸν φιλόλογον ἐπαγγέλλομαι, οὔτε ζῶ ἐν μέσῳ φιλόλογων, καὶ ἐν χώρῳ ὅπου καλλιεργοῦνται τὰ ἑλληνικὰ γράμματα*. Ἐπροσπάδησα, ὅσῳ ἐπέτρεπον αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ δρησκεντικαὶ ἰδέαι τοῦ βιβλίου, νὰ μεταχειρισθῶ γλώσσαν εὐκατά-

* Μὲ ἄκραν ἀθυμίαν παρατηρῶ τὴν ἠθικὴν ἐν γένει καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τῆς ἐν Ὀδησσῷ ἑλληνικῆς κοινότητος, ἣτις, εἶναι ἡ πολυπληθεστέρα ἴσως καὶ πλουσιωτέρα τῶν ἀπανταχοῦ τῆς γῆς διασπαρμένων ἑλληνικῶν κοινοτήτων.

Οὔτε ἐν ἑλληνικῶν βιβλίῳ δύναται τις νὰ προμηθευθῇ παρ' ἡμῖν, ἐνῷ ἔλαι αἱ λοιπαὶ κοινότητες, καίτοι μετὰ τοὺς ἑλληνας ἐγκατασταθεῖσαι, προσδεύουσιν ὁσημέραι εἰς τὸν πολιτισμὸν. Εὐρίσκεις ῥωσσικά, γαλλικά, γερμανικά βιβλιοπωλεῖα, ἀλλ' εἰς μάτην θὰ ζητήσης ἑλληνικόν οὔτε τὰ ξένα ταῦτα βιβλιοπωλεῖα φέρουσιν ἑλληνικὰ βιβλία, διότι ποῖος ν' ἀγοράσῃ, ἢ μᾶλλον ποῖος ν' ἀναγνώσῃ;

Ἐκδίδονται ἐφημερίδες εἰς ἕλας τὰς γλώσσας, διότι ἡ πόλις μας εἶναι πολύγλωττος: ἡ ῥωσικὴ ἐφημερίς, ἡ γαλλικὴ, δύο γερμανικαὶ

ληπτον κατὰ πόσον ἐπέτυχον, ἄς κρίνωσιν ἐπεικῶς οἱ εἰδήμονες. Μὴ παραδεχόμενος τὸ σύστημα ἐκείνων, οἵτινες γράφοντες προσπαθοῦσι νὰ μὴ τοὺς ἐννοῶσιν οἱ πολλοὶ, φρονῶ ὅτι, σπεύδοντες εἰς τὸν ἄκρον καθαρισμὸν τῆς καδομιλουμένης, ἐκβιάζομεν καὶ ἐπιτηδεύομεν τὴν ὑπὴν τοῦ λόγου. Ἀνάγκη πᾶσα νὰ σπεύδωμεν βραδέως, καθαρίζοντες πρῶτον καὶ ἐξευγενίζοντες ἑαυτοὺς, ἵνα καθαρισθῇ συνεπῶς καὶ ἐξευγενισθῇ ἡ ἡμετέρα γλῶσσα, καδῶς ἐμορφώθησαν βαδμηθὸν ὄλαι αἱ νεώτεραι.

Ἀποδίδων τὴν σημερινὴν λίαν ἀνώμαλον τοῦ ἔθνους μῆσ κατάξασιν, ἰδίως εἰς τὴν χαλάρωσιν, ὡς μὴ ὤφειλε, τοῦ δοησκευτικοῦ αἰσδήματος, πιξεύω ὅτι, ἐνόσω τοῦτο δὲν ζηριχθῇ καὶ κραταιωθῇ, οὐδέποτε δὰ ὀρδοποδήσωμεν.

Φωναὶ ἀσεβεῖς καὶ ἄθεοι ἀκούονται ἐκ Γερμανίας καὶ Παρισίων, φοβοῦμαι δὲ μήπως ἀνταποκρίνε-

(ὑποστηριζόμεναι ἰδίως ὑπὸ τῶν ἀποίκων γερμανῶν χωρικῶν, οἵτινες φυλάττουσιν, ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, τὴν μητρικὴν των γλῶσσαν), δύο ἐβραϊκά, περιοδικὰ συγγράμματα, βιβλία κ. τ. λ. εἰς τὰ ἑπτὰ τυπογραφεῖα τῆς Ὀδησοῦ· ἡ δὲ ἑλληνικὴ κοινότης, ἐν τῷ διανοητικῷ τούτῳ ὀργασμῷ, se recueille (!), ἵνα μετχειρισθῶ τὸ περιφέρμον ἐκείνο διπλωματικὸν λόγιον. Ἐπὶ Βαρδαλάχου (1827), ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον, τὸ ὅποιον μετὰ παρέλευσιν τινὸς καιροῦ ἐπώλησεν ἡ Ἐφορία τῆς κοινότητος! Οὐδεὶς ἐπεχείρησεν, οὔτε θὰ ἐπιχειρήσῃ, κατὰ τὴν σημερινὴν νάρκωσιν, νὰ ἐκδώσῃ ἐσημερίδα, διότι καὶ ὁ πρὸς τοῦτο ἱκανὸς δὲν ὑπάρχει, καὶ οὐδεὶς ὁ χορηγῶν τὰ μέσα.

Αἱ διάφοροι κοινότητες, ἐκτὸς τῶν σχολείων αὐτῶν καὶ παρθενωγωγείων, ἐσύστησαν καὶ διατηροῦσι παντὸς εἶδους φιλανθρωπικὰ καταστήματα: νοσοκομεῖα, ὀφθαλμοτροφεῖα, φιλοπτώχους ἐταιρεῖας· παρ' ἡμῖν δὲ ἐσχάτως μόνον ἐσύστηθῆ ἡ Ἄδελοφότης, ἥτις δὲν προυνιστάζει φαινόμενα διαρκείας, καὶ πρὸ τεσσάρων περιπέπου ἐτῶν ὀργα-

ται εἰς αὐτάς ἢ ἠχὼ τῶν βουνῶν μας, ἐπὶ τῶν ὁποίων διεσώθη ἡ ἐδνικότης μας διὰ τοῦ Εὐαγγελίου.

« Δεκαεννέα ὄλους αἰῶνας ἡ χριστιανικὴ δρασκεία, λέγει ὁ Κ. Γυζῶ, ὑπέστη καὶ ἀπέκρουσε πολλὰς προσβολὰς, τινὰς μάλιχα πολὺ βιαιοτέρας τῶν σημερινῶν, ἀλλ' οὐδεμίαν σοβαρωτέραν. * »

Καὶ τῶνόντι, ἄνδρες διάσημοι, σχολαὶ πολυδύλλητοι, τάσεις σπουδαῖαι τοῦ νεωτέρου πνεύματος κηρύττουσιν, ὁμοφώνως, ὅτι παρῆλθεν ὁ καιρὸς τῆς δρασκείας ἐν γένει, τῆς δρασκείας κατὰ τὴν ἐφρουτέραν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἐν τῷ καδ' ἡμᾶς κοινωρικῶ σάλῳ, ἐν ταῖς συζητήσεσι τῆς ἐπιστήμης, ἐν τῇ γενικῇ ταραχῇ καὶ ἀθυμίᾳ, ἐν τῇ εἰρωνικῇ χαρᾷ τινῶν, ἀναγινώσκομεν, ἐν τῷ μυχῶ πολλῶν διανοητικῶν ἐκδηλώσεων τῶν ἡμερῶν μας, τὸν ἀπαίσιον τοῦτον λόγον: « Ἀπὸ τοῦδε οὐκ ἔστι Θεὸς διὰ τὴν ἀνδροπότητα! »

νί ζεται (!), καὶ ἀδιαλείπτως συνεδριάζει, φιλανθρωπικὴ τις ἑταιρεία. Δὲν ἐνοήσαμεν εἰσέτι, ὡς φαίνεται, ὅτι αἱ ὑπὲρ τῶν ἐνδεῶν ἑταιρεῖαι αὗται, προϊόντα τοῦ χριστιανικοῦ ἐξευγενισμοῦ, δὲν ὠριμάζουσι θερμοι-νόμενα ὑπὸ τοῦ πάθους, ἀλλ' ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

Ἐπαγε τὴν Κυριακὴν εἰς τὰς ἐκκλησίας: τὰς ῥωσικὰς, καὶ τὰς τῶν ἑτεροδόξων ἔπαγε τὸ σάββατον εἰς τὰς συναγωγὰς: δὲν θὰ εὔρης τόπον νὰ σταθῆς, τόσον εἶναι τὸ σὺρρέον πλῆθος. Πορεύθητι ἀκολούθως εἰς τὴν γραικικὴν ἐκκλησίαν, τὴν ὁποῖαν ὠκοδόμησαν, κατὰ τὸ 1804, ὀλίγοι ἀγράμματοι! Θὰ ἴδῃς ὀλίγα γερόντια: εἰς τοὺς γραικοὺς δὲν ἀπομένει καιρὸς διὰ τὴν ἐκκλησίαν! ἡμεῖς προσευχόμεθα (;) οἴκαδε: δὲν εἶναι τὸ ἴδιον; ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ παρῶν. . . . .

Ἄλλὰ τί γίνεται τὸ Ἑλληνημπορικὸν σχολεῖον τῆς Ὀδησσοῦ, τοῦ

* Meditations sur l'essence de le religion chrétienne, par M. Guizot, Paris 1864, pag. I.

Παντοῖαι καταβάλλονται προσπάθειαι, ἵνα ἀποσπάσωσι τὰς ψυχὰς ἀπὸ τῆν ἄγρυραν τῶν ἐλπίδων των, καὶ τὰ τὰς εὐψωσι, ὡς πλοῖον ἄνευ ἰστίων καὶ ἄνευ πυξίδος, εἰς τὸ πολυτάραχον πέλαγος τοῦ βίου. Πολὺ μᾶλλον τοῦ πολέμου ἢ τῶν ἐπαναστάσεων, πολὺ μᾶλλον τῶν ἐν τῷ ζυγυτῷ τεκταινομένων ἐπιβουλῶν κατὰ τῆς προσωπικῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ἰδιοκτησίας, ἢ καὶ ἡμῶς κοινωρία πρέπει νὰ τρομάξῃ τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ μέγεθος τῶν καταβαλλομένων, τὴν σήμερον ἡμέραν, προσπαθειῶν, ἵνα ἀποσβέσωσι τὸν Θεὸν εἰς τὰς ψυχὰς.

Ἐννοώμεθα ἐν τούτοις καλῶς αἱ σημεριναὶ περιστάσεις εἶναι σοβαραὶ, οὐχὶ διὰ τὴν δημοκρατίαν καὶ ἑαυτήν, ἣτις βεβαίως δὲν εἶναι εἰς κίνδυνον, ἀλλὰ διὰ τὰς ψυχὰς, αἵτινες κινδυνεύουσι νὰ χάσωσι τὸ κέντρον καὶ τὸ στήριγμα αὐτῶν. Ἡ δημοκρατία οὔτε νεκρὰ εἶναι, οὔτε ἐτοιμοδαρῆς, καὶ ἀρκεῖ, πρὸς ἀπό-

---

ἵνα τοῦ ἐτήσιον εἰσόδημα ἀναβαίνει εἰς δέκα περίπου χιλιάδας ἀργυρῶν ρουβλίων (40,000 δραχμῶν); Ἀκολουθεῖ καὶ αὐτὸ τὸν ῥοῦν τῆς κοινότητος. Διελύθη πρὸ πολλοῦ, ἵνα μὴ εἴπωμεν ὅτι κατέστη τὸ γενικὸν ὄνειδος! Ποῖος φροντίζει, ποῖος κἄν ἐρωτᾷ περὶ Σχολείου; Τώρα ἀπηλευθερώθη τὸ γένος, εἰς τί χρησιμεύουσι τὰ σχολεῖα; Ἀφ' ἐτέρου, οἱ πλούσιοι ἔχουσι παιδαγωγούς, διδασκάλους ἰδίους, ἐκπαιδεύουσι τὰ τέκνα των εἰς τὴν Εὐρώπην, εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ θεῖα πρόνοια μεριμνᾷ διὰ τοὺς πτωχοὺς.

Κατ' αὐτὰς περιῆλθε τυχαίως εἰς χεῖράς μου, τὸ ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας ἐκδιδόμενον, κατὰ τὸ 1816, ἑλληνικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα τοῦ Λογίου Ἐρμού. Αἰσθάνομαι ἀναψυχὴν ἀναγινώσκων τὰ περὶ τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς μετριοφροσύνης τῶν πατέρων μας. Ἐν τῷ ΙΑ' φυλλάδιῳ, τῆς 1 Ἰουνίου 1816, ἀπῆντησα τὰ ἐπόμενα:

«Κηρύττομε» εἰς τὸ Πανελλήνιον καὶ τὰ τῶν ἐν Ὀδησῶν γραικῶν ἀξιόπεινα ἔργα, ὅσα νεωστὶ ἐμάθομεν.

δειξιν τούτου, ὁ ἀγὼν τὸν ὁποῖον τόσοι ἀγωνίζονται, ἵνα τὴν ἀποκτείνωσιν. Ἐκεῖνοι δὰ, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τὴν λέγουσι νεκρὰν, ἢ πνέουσαν τὰ λοισθια, οἵτινες ἐπιδίδονται εἰς τὸ ἔργον τοῦτο. Θαυμασία, μὰ τὴν ἀλήθειαν, γενναιότης, νὰ μαινῶνται ἐπὶ ἐνὸς πτώματος! Κρίνοντες ἐν τούτοις ἐκ τῆς ἐντάσεως τῆς ἀγωνίας των, εὐκόλως ἐννοοῦμεν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν θεωροῦσι τὸν ἀντίπαλον ἐτοιμοθανῶ!

Ἡ δρασηκεία οὐδένα, εἶπομεν, διατρέχει κίνδυνον δὰ καταβάλη καὶ τοὺς σημερινούς, καθὼς κατέβαλεν ἀείποτε τόσοις πολεμίους της, διότι ἄλλως δὲν δὰ ἦτο θεία κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν οὐσίαν.

Ὁ προσορισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἀνώτερος τῶν ἀνδρωπίνων ἀποπλανήσεων. «Ὁ χριστιανισμὸς, λέγει ὁ κορυφαῖος τῶν παρ' ἡμῖν σοφῶν, εἶναι τὸ ἀθάνατον δένδρον τῆς πίστεως, καὶ αὐτοὶ οἱ ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ λίαν ἀπερισκέπτως ἀποξέοντες τὸν κορμὸν του, τρέπονται ἐκ τῶν θείων αὐτοῦ καρπῶν,

«Ἀπόσπασμα ἐκ τινος γράμματος πρὸς τὸν πανοσιώτατον ἅγιον Ἀρχιεπίσκοπον Κύριον Ἀνθιμον Γαζῆν, ἐξ Ὀδησοῦ, τῆ 23 Μαΐου 1816:

«..... Κατὰ τὸ 1814 ἐσυστήθη εἰς τὴν ἐνταῦθα πόλιν ἐν σύστημα ἀσφαλειῶν, ἐπονομαζόμενον τῶν Γραικῶν Ἀσφαλιστῶν. «Ἐξεύρετε ὅτι οἱ διοικούντες τοιαῦτα συστήματα ἀνταμείβονται, καθὼς «εἰς ἐν ἀπὸ τὰ ἐδῶ διοικούμενα ἀπ' ἄλλους εὐρωπαίους. Αὐτὸ ὅμως «τῶν γραικῶν ἀπεφάσειεν, ὅτι ἡ ἀνταμοιβὴ τῶν διοικητῶν, συνισταμένη «εἰς τὰ δέκα ἑκατοστὰ τοῦ κέρδους, νὰ δίδεται πάντοτε εἰς τὴν ἐδῶ «Ἑλληνικὴν Σχολὴν καὶ εἰς τὸ Νοσοκομεῖον: ἤγουν, τὰ ἐπὶ δέκατα «εἰς τὴν πρώτην, καὶ τὰ τρία δέκατα εἰς τὸ δεύτερον. Τοῦτο δεχθέν- «τες καὶ οἱ κατὰ τὸν πρῶτον χρόνον ψηφισθέντες Διοικηταί, Κ.Κ. «Ἰωάννης Ἀμβροσίου καὶ Ἡλίας Μανέσης, πελοποννήσιοι, καὶ Νικό- «κλαος Σούρβος, ἠπειρώτης, ἀπέδωκαν, κατὰ τὸν παρελθόντα χρόνον,

καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν σκιάν του ἔρχονται καὶ ἀναπαύονται. Ἡ ἀπιστία τῶν κριτικῶν δύναται ν' ἀποκόψη, ὅσῳ θέλη, ἐκ τοῦ δένδρου τούτου τῆς ζωῆς· ὁ χυμὸς αὐτοῦ εἶναι ἀνεξάντλητος καὶ ἡ βλάστησις ἀτελεύτητος, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναρίθμητοι γενεαὶ θείλουσι λάβει ἀναφυχὴν καὶ παρηγορίαν εἰς τὰ δεινὰ τῆς ἐπιγείου ὁδοιπορίας των. *»

Ἀλλὰ τίς δύναται ν' ἀμπισβητήσῃ τ' ὀλέθριον τῆς διαδόσεως τῶν σημερινῶν ἀπαισιῶν διδασκαλιῶν; καὶ μάλιστα μεταξὺ ἡμῶν, οὔτινες, στερούμενοι θρησκευτικῆς ἀνατροπῆς, στερούμενοι κλήρου, καθοδηγοῦντος ἡμᾶς διὰ τῶν συγγραμῶν, διὰ τῆς διδασκαλίας, ἢ τοῦλάχιστον διὰ τοῦ παραδείγματος, κατηντήσαμεν, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ὡς κάλαμος ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενος; Τίς δὲν ὁμολογεῖ ὅτι κλονίζεται ἡ πίστις;

«εἰς μὲν τὴν Ἑλληνικὴν Σχολήν, ἀσιγνατίζων Μ. Ρ. 4200, εἰς δὲ «τὸ Νοσοκομεῖον Ρ. 1800. Κατὰ δὲ τὸν τρέχοντα χρόνον δὲν ἐδοθησαν ἀκόμη, διὸ δὲν ἐμπορῶ νὰ προσδιορίσω τὸν ἀριθμὸν. Ἐν τοιοῦτον ἀγαθὸν ἔργον, μοὶ φαίνεται ὅτι εἶναι ἄξιον νὰ κηρυχθῇ καὶ διὰ τῶν ἑλληνικῶν ἡμερησίων, πρὸς ἔπαινον τοῦ γένους, τοῦ συστήματος, καὶ τῶν ὑπὲρ τοῦ καλοῦ κοπιῶντων εἰρημένων διοικητῶν, καὶ πρὸς παράδειγμα τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ τῶν ἔξω γραικῶν. — Δὲν εἶναι μόνον αὐτὰ τὰ καλὰ, ὅσα ἔκαμαν οἱ ἐν Ὀδησσῷ γραικοὶ· ἔκαμαν κατὰ καιροὺς καὶ ἄλλα, καὶ τὸ γένος πρέπει νὰ ἐλπίζῃ ἀπ' αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς μεγαλήτερα. Ἐμπορῶ νὰ σὰς εἶπω, σεβάσμιε Πάτερ, ὅτι προβλέπω μεγάλα πράγματα εἰς φωτισμὸν τοῦ γένους, ἐκ τῆς ἐγερθείσης μεταξὺ τῶν γραικῶν ἀμίλλης καὶ φιλοτιμίας· εἴθε μόνον νὰ λάβωσι καλὴν ὁδηγίαν εἰς τὰς πράξεις των, ὅτι τὸ καλὸν οὐκ ἔστι καλὸν, ἐὰν μὴ καλῶς γίνηται. Σὰς προσκυνῶ ταπεινῶς.

«Ἰωάννης Ππουκααυριάδης.»

* Π. Βράϊλα, Φιλοσοφικὴ μελέται, ἐν Κερκύρα, 1864, σελ. σή.

Ἄλλ' ἐσκέρθη, ἐφαντάσθη τις ποῦ ἦθελε περι-
 ἔλθει ὁ ἄνθρωπος, οἱ ἄνθρωποι, ἡ ἀνθρωπίνη ψυ-
 χή, ἂν ἡ δρασηκεία τῶντι κατηργεῖτο, ἂν ἡ δρασκευ-
 τικὴ πίστις ἐξηφανίζετο; Ποῖος, ἄρα, ἀμυβιάλλει ὅτι
 ἡ φαντασία ἀδυνατεῖ νὰ παραστήσῃ, ὅπως οὖν ἀκρι-
 βῶς, τί ἦθελε συμβῆ ἔν ἡμῖν καὶ πέριξ ἡμῶν, ἂν ἡ
 δέσις, ἣν κατέχει ἡ χριστιανικὴ πίστις, ἐκεροῦτο αἰ-
 φνης, ἂν τὸ κράτος αὐτῆς ἐμηδενίζετο;

«Κοινωνία ἄνευ πίστεως εἶναι τὸ ἐλεινώτερον
 «δέμα, ἐξ ὅσων δύναται νὰ παρουσιάσῃ ἡ ἱστορία.
 «Καὶ ὁ μὲν νόμος προλαμβάνει ἢ τιμωρεῖ ἐξωτερικῶς
 «τὸ κακόν, καὶ ἕκαστον μέλος τῆς κοινωνίας περιο-
 «ρίζει ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς νομίμου αὐτοῦ ἐνεργεί-
 «ας, ἡ δὲ ἐπιστήμη τὴν κοινωνικὴν καὶ ἀτομικὴν δι-
 «καιοσύνην ἐπιβάλλει ὡς καθῆκον, καὶ ὠφέλιμον
 «ἀποδεικνύει, ἀλλὰ μόνη ἡ πίστις ὑποδάλλει τὴν
 «ἀγάπην, καὶ ἐσωτερικῶς ἀναπλάττει τὸν ἄνθρω-

Τοιαύτη ἐπιστολὴ δὲν γρήξει σχολίων· ὡς ἀναφέρεται ἐν αὐτῇ, καὶ
 διὰ τινῶν κληροδοτημάτων ἐσχηματίσθη ἡ σημερινὴ περιουσία τοῦ δια-
 λυθέντος σχολείου. Ἀλλὰ δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ ἐκθέσω τὴν ἱστορίαν
 τοῦ ἐδημοσίευσα τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἵνα καταδείξω ὅτι, ἀπὸ τοῦ
 1814 μέχρι τοῦ 1865, ἦτοι εἰς διάστημα ἡμίσεως αἰῶνος καὶ ἐπέ-
 κεινα, ἡ δὴρσινὴ ἐλληνικὴ κοινότης δὲν ἐπρόκοψεν εἰς τὸν ἐξευγε-
 νισμόν. Τότε ὑπῆρχε σχολεῖον καὶ νοσοκομεῖον σήμερον δὲν ὑπάρ-
 χουσιν· ἐνῶ, ἐν τῷ μεταξύ, ἐσχηματίσθησαν κολοσσαῖαι περιουσίαι, καὶ
 σήμερον ἀριθμοῦνται τινὲς τῶν ἐνταῦθα ἐλλήνων μ' ἐτήσιον εἰσόδημα
 ἡμίσεως περίπου ἑκατομμυρίου δραχμῶν! ἢ δὲ ἐλληνικὴ κοινότης λο-
 γίζεται ἀσυγκρίτως πλουσιωτέρα ὄλων τῶν λοιπῶν.

Ἀπεχαιρέτησε λοιπὸν ὁ πατριωτισμὸς τὴν ἐλληνικὴν κοινότητα,
 θὰ ἐρώτησωσι πολλοί. Θεὸς φυλάξῃ νὰ συκοφαντήσω τοὺς ὁμογενεῖς
 μου, μεταξύ τῶν ὁποίων γνωρίζω, καὶ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐκτιμῶ,

«πον, καὶ καθιστᾷ ἐκούσιον ἐργάτην τοῦ θεοῦ τό-
 «μου, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης πᾶσαν ἀτομικὴν καὶ κοι-
 «νωνικὴν ἀρετὴν συμπληροῖ καὶ ἀγαθίζει. Τί εἶναι
 «χωρὶς αὐτῆς ἡ σοφωτέρα πολιτικὴ καὶ ἡ ἡδικοτέρα
 «πρᾶξις; ἐγωϊσμός μᾶλλον ἢ ἥττον περωτισμένος
 «καὶ ἐπιτυχῆς, ἄνευ βάσεως καὶ συνεχείας καὶ στα-
 «θερότητος, ἄνευ σκοποῦ καὶ σημασίας, ὑπὸ τῶν
 «δυσμενῶν παδῶν καὶ τῶν ἀλόγων ὀρέξεων ἀκατα-
 «παύστως διαταρασσόμενος, καὶ κατ' ἐναντίας πρὸς
 «ἀλλήλας διενδύσεις ὠδούμενος ἀδιακόπως, ἀνε-
 «παρκῆς εἰς τὸ παρὸν καὶ ἄγονος διὰ τὸ μέλλον, νο-
 «σώδης τῆς κοινωρίας κατάστασις, ἣτις ἀναγκαιῶς
 «ἐπιφέρει τὴν διαψυχρὰν καὶ τὸν θάνατον. Μόνη ἡ
 «πίστις συνεργοῖ καὶ ταυτίζει πρὸς ἓνα σκοπὸν τὰς
 «καρδίας καὶ προσπαθείας τῶν ἀνθρώπων, μόνη
 «ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὸν σπινθῆρα τῆς ἡδικῆς ζωῆς, ἐξ

τινὰς καλοὺς πατριώτας, εὐεργετοῦντας καὶ σήμερον τὸ ἔθνος. Ἐκθέ-
 τω γεγονότα πατριώστα· φίλος Πλάτων, φιλότατη δ' ἀλήθεια!

Ἄντι τῆς λυπηρῆς ταύτης καταστάσεως εἶναι κυρίως:

Ἡ Διχόνοια ποῦ βαστάει

Ἐνα σκῆπτρο ἢ δολερή·

Καθ' ἑνὸς χαμογελάει,

Ἡ δ' ἄρ' το, λέγοντας, καὶ σύ. (Σολωμός.)

Ἡ διχόνοια, ἕνεκα τῆς ὁποίας ματαιοῦται πᾶσα πρὸς τὰ καλὰ προσπάθεια, ἐπέρχεται ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὰ κοινὰ, ἐκ μέρους τῶν ἐχόντων τὰ μέσα νὰ ὠφεληθῶσι, καὶ ὑπερίσχυει, ὡς ὑπερίσχυεν ἡδὴ καὶ ἔρριψε βαθείας ῥίξας ἢ ῥαδιουργία, ἢ κολακεία καὶ ἡ χαμέρπεια.

Ἡ διχόνοια, ἀπαύγασμα τῆς ὑπερηφανείας.
 Δὲν ἀπαιτεῖται ἐπομένως διορατικὸς νοῦς, ἵνα προῖδῃ ποῦ βαδίζει ἡ ἑλληνικὴ κοινότης. Γνωρίζω πολλοὺς Ἕλληνας μὴ προφερόντας, οὐδ' ἐννοοῦντας οὐδεμίαν λέξιν ἑλληνικὴν· γνωρίζω ἄλλους, ψευδίζοντας τινὰ γραικωροσσιακὰ. Ἡ ἑλληνικὴ κοινότης οὐδεὶς λοιπὸν εἰς τὴν

« οὐ πᾶς ἔλλογος ὀργανισμὸς τῆς κοινωρίας ἐμψυ-
 « χοῦνται ἅμα ἐκλείψῃ ἄρχεται ἢ ἀποσύρσεις, ἢ σῆ-
 « ψις τοῦ κοινωρικοῦ σώματος, ἐρ' οὐ ἐρπουσι τότε
 « οἱ ἄνθρωποι, ὡς ἐντάριιοι σκώληκες ἐκ πτωμάτων
 « τρεπόμενοι. Διὰ μόνῃς τῆς πίστεως εἰσάγεται ἢ
 « ἁρμονία εἰς τὴν κοινωρίαν, ὡς εἰσάγεται εἰς τὸ
 « πνεῦμα, διότι δι' αὐτῆς ἔχομεν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν
 « σκοπὸν τοῦ κόσμου, καὶ, μετὰ τῶν δύο τούτων
 « ὄρων, τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ Θεοῦ ποιηθέντα καὶ εἰς
 « Θεὸν, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ θείου νόμου ἐπα-
 « νερχόμενον. * »

Εὐχομαι ὁδὸν καὶ ἐγὼ, μετὰ τοῦ ἐξόχου συμπα-
 τριώτου μου, γὰ ἴδω « τὴν ὁδοδοξὸν ἡμῶν πιστὴν
 « ἐπισταμένην πάντων τῶν κοινωρικῶν στοιχείων καὶ
 « πάντα καδαρίζουσαν, ἀγιάζουσαν τὴν βιομηχανίαν

ἐκ φύσει κούτης. Ὅποιον τῶντι ἐνταῦθα τὸ διακριτικὸν γνῶρι-
 σμα τῆς ἐθιότητος ἡμῶν; Ἡ γλῶσσα ἢ ἐκλείψῃ ἢ γλῶσσα ἐξέλιπε
 καὶ ὁ ἔλληρισμός. Ἄλλὰ δύναται, ἐρωτῶ, γὰ διατηρηθῆ ἢ γλῶσσα,
 ἰδίως μετὰ τῶν ἐνδεστέρων τάξεων, ἄνευ σχολείου καὶ παρθενικωγείου
 δύναται γὰ διατηρηθῆ ἢ γλῶσσα, καὶ γὰ ἐξεργασθῆ τὸ πατριωτικὸν αἴσθη-
 μα, ἄνευ καλῆς τινος ἐφημερίδος, τῆς ὁποίας ἢ δαπάνη θὰ ἦτο ἀσήμαντος
 διὰ τόσους βαθυπλοῦτους; Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἢ ἀνάπτυξις τοῦ
 ζωτικῆς τούτου ζητήματος τοῦ μέλλοντος; ἄλλως τε δὲ μιλῶ πρὸς ἄν-
 δρας νουνεχεῖς, καὶ τοὺς προσκαλῶ, ἐν δυνάμει τῆς πατρίδος, γὰ
 σκεθῶσιν ἐπ' αὐτοῦ σοβαρῶς, καὶ γὰ ἴδωσιν ὁποῖαν ἔχουσιν ἐυθύνην
 ἀπέναντι τῶν μετὰγενεστέρων καὶ τῆς ἱστορίας.

Ἄγαπῶ τὴν πατρίδα τῆς φιλάτης μου, καὶ ὡς ἔλληνα, ἐν πλῆθ-
 ρει γινῶσκει τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων, θεωρῶ ἱερὸν καθήκον
 γὰ ἐνδειξῶ παρρησίαν τὴν ἀξιοθρήνητον ἠθικὴν κατὰστασιν τῆς κοινῆ-
 τητος τάτης, καίτοι ἄμερογῶ εἶτι δὲν τρέφω χρηστὰς ἐλπίδας περὶ
 τῆς διορθώσεως. "Εἶθε γ' ἀπαυῶμαι!

* Π. Βράϊλα, Φιλοσοφικὰ Μελέται, σελ. 20' καὶ π'.

« καὶ ἐν τὸς τῶν ὄρων τῆς ἡθικῆς ἀναχαίτιζουσας τὴν
 « ἀπληστον ἰδιοτέλειαν, παραγγέλλουσας καὶ διὰ τοῦ
 « παραδείγματος ἐμψυχοῦσας τὴν διάδοσιν παντοίων
 « ἐπιστημονικῶν γνώσεων, καὶ ἰδίως τῶν φιλοσοφι-
 « κῶν, ζωογονοῦσας καὶ κατὰ τὸ ἴδιον πνεῦμα φου-
 « μίζουσας πάντας τοὺς κλάδους τῆς καλλιτεχνίας
 « διὰ τῶν ναῶν καὶ εἰκότων καὶ ἁσμάτων τῆς, ἵνα
 « τὸ καλὸν γίνῃ τῷ φόντι ἐκλαμψῆς τοῦ ἀληθοῦς, σε-
 « βομένῃ, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐλευθερίαν, τὴν τοῦ
 « πνεύματος καὶ τῆς συνειδήσεως, ἐν μέσῳ τῶν πο-
 « λιτικῶν διαπληκτισμῶν μόνον τὸ ἑαυτῆς καθῆκον
 « ἐξασκοῦσας, τὸ κήρυγμα δηλαδὴ τοῦ νόμου τῆς
 « ἀμοιβαίας ἀνοχῆς καὶ ἀγάπης, ὃν μόνον ἐνεπίστευ-
 « σεν αὐτῇ ὁ Θεὸς νομοθέτης, καὶ καθὼς ὑπῆρξε
 « παρηγορία τῆς δουλείας, ἄγγελος τῆς ἀπολυτρώ-
 « σεως καὶ μάρτυς τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας, οὕτω
 « νὰ γίνῃ ὁ Θεὸς μοχλὸς τῆς ὀλοτελοῦς ἀνορθώσεως
 « τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διότι ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἀνορ-
 « θοῦται εἰμὴ διὰ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, καὶ
 « τούτου πηγὴ καὶ οὐσία εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς, οὗ
 « ὁ ἀρχαιότερος καὶ εὐκρινέστερος τύπος εἶναι αὐ-
 « τὴ ἢ ἀρχὴ τῆς συντηρήσεως τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν
 « ὑπάρξεως. * »

Ἄν διὰ τῆς παρουσίας μεταφράσεώς μου, τῆ εὐ-
 λογία τοῦ Θεοῦ, πεισθῇ τις περὶ τῆς αἰωνίου ἀλη-
 θείας τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου του, τὸ ἔργον μου
 ἀδρῶς ἀνταμείβεται.

* Π. Βρ ἄλλα, Φιλοσοφικὴ Μελέτη, σελ. πβ'. καὶ πγ'.

«*Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσ-*
κωσὶ Σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστει-
λας Ἰησοῦν Χριστόν. (Ἰωαν. ιζ'. 13.) Τὸν Θεὸν
πάσης χάριτος, τὸν καλέσαντα ἡμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον
αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. (Α'. Πέτρο. ε'. 10.)
Αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς
πάντας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Ἀμήν.
(Παυλ. Ἐφεσ. γ'. 21).

Ἐγγραφὸν ἐν Ὁδησσῷ, τῇ α'. Μαρτίου 1865.

Γ. Ι. ΚΕΦΑΛΑΣ.

ΠΡΩΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνδρωπίου προορισμοῦ.

Κύριοι!

Ἄ βλέμματά σας στρέφονται συνεχῶς πρὸς τὰς ὄχθας τῆς ἡμετέρας λίμνης, λίμνης τόσῳ ἀγαπητῆς, ἣτις καταβρέχει τὰ τείχη τῆς Γενεύης καὶ τοὺς πρόποδας τῶν λόφων τῆς Λωζάνης. Σᾶς ἔτυγέ ποτε, ἐνῶ παρατηρεῖτε τὰς ὄχθας ταύτας, τόσῳ πολυανθρώπους σήμερον καὶ τερπνὰς, νὰ φαντασθῆτε τὴν εἰκόνα αὐτῶν τῶν ἰδίων τόπων καθ' ἣν ἐποχὴν ἔφθασαν οἱ πρῶτοι σκαπανεῖς τοῦ πολιτισμοῦ, ὅτε καμμία ἀνθρώπινος κατοικία δὲν ἀντενακλᾶτο εἰς τὸ κάτοπτρον τῶν ὑδάτων, ὅτε τὸ ἄσμα τοῦ τρυγητοῦ οὐδέποτε ἀντήχει ἐπὶ τούτων τῶν λόφων, κεκλυμμένων εἰσέτι μὲ τὸν ζοφερόν μανδύαν τῶν παρθενικῶν δασῶν. Εἴτε, ἀνατρέχοντες εἰς τὰς ἀορίστους ἀπόψεις τοῦ μέλλοντος, ἠρωτήσατε ἑαυτοὺς νὰ μάθητε ὁποῖαν ὄψιν θὰ ἔχωσιν αἱ ὄχθαι αὗται, ὅταν ὁ περιηγητῆς ἔλθῃ ἴσως μακρόθεν νὰ ἐξα-

κριβώση τὴν τοποθεσίαν τῶν ἐξαφρανισθεισῶν πόλεων μας, ν' ἀνασκάψῃ τὸ ἔδαφος πρὸς ἀνεύρεσιν τινῶν μαρτυριῶν τοῦ σημερινοῦ μας πολιτισμοῦ; Ὅλα μεταβάλλονται, ἔλα παρέρχονται, ἔλα ἀνανεοῦνται: ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τούτων, τῆς κατοικίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἡ λίμνη καὶ τὰ βουνὰ πάντοτε διαμένουσιν. Πάντοτε διαμένουσιν αἱ Ἄλπεις αὗται, τὰς ὁποίας κατὰ τὴν ταχεῖαν διάβασίν μας ὑπὸ τοὺς πρόποδάς των, ἐπιθυμοῦμεν νὰ ὀνομάζωμεν αἰωνίους. Πρὸ τρισχιλίων ἐτῶν, ὡς καὶ τὴν σήμερον ἡμέραν, ὁ ἀνατέλλων ἥλιος τὰς διελάμπρυνεν ἐν μέσῳ τῆς χρυσοειδοῦς ἑωθινῆς ὀμίχλης: μετὰ τρισχίλια ἔτη, ὡς σήμερον, ἂν ὁ κύριος τῆς φύσεως δὲν ἀπήγγειλεν ὑπέρτατόν τινα λόγον, ὁ ἥλιος εἰς τὴν δύσιν του θὰ τὰς φωτίσῃ μὲ τὸ τελευταῖον ἀπαύγασμα τῆς λαμπρότητός του.

Ἡ ἀντίθεσις αὕτη μεταξὺ τοῦ παρερχομένου καὶ τοῦ διαμένουτος, τόσῳ προφανῆς ἐν τῇ φύσει, ἀνευρίσκειται οὐχ ἤττον καὶ ἐν τῷ διανοητικῷ κόσμῳ. Ἐκάστη γενεὰ φέρει μεθ' ἑαυτῆς ἰδέας ἀγνώστους εἰς τὴν πρὸ αὐτῆς, καὶ περὶ τῶν ὁποίων αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ δὲν θ' ἀκούσωσιν ἂν γίνηται λόγος. Ἡμεῖς συζητοῦμεν ζωηρῶς περὶ συμφερόντων πάντη ἀγνώστων εἰς τοὺς πατέρας μας, καὶ οὔτε δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμέν τινα τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα θ' ἀνακινήσωσι προστούτοις οἱ ἀπόγονοί μας. Ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως πολυπλασιάζει τὰς ἀνακαλύψεις τῆς ὀυλικῆς κόσμου παρέχει εἰς τὴν σύγχρονον φυσικὴν ἀπόδρῆτα ἀγνωσόμενα παρὰ τῶν προγόνων μας· ἡ βιομηχανία μᾶς ἐκπλήττει διὰ τῶν ἀπροσδοκῆτων καὶ ὀσημέραι θαυμασιωτέρων ἐφαρμογῶν, τὰς ὁποίας ἀρύεται ἐκ τῶν σπουδῶν τῶν ἡμετέραν σοφῶν. Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ πολιτικὴ τάξις πάντοτε προοδεύῃ, ἀλλ' ἀναντιρρόητως, συγκινεῖται καὶ εἶναι τὸ θέ-

ατρον ἀδιελείπτων ἀλλοιωώσεων. Ἰδοὺ αἱ παράκειμναι ὄχθαι ὅπου ὅλα τροποποιῦνται. Ἄλλ' εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ψυχῆς ἀναφύονται ζητήματα πάντοτε τὰ αὐτὰ, προβλήματα διαρκῆ, ἅτινα εἶναι ὡς αἱ Ἄλπεις τῆς διανοίας. Τοιοῦτον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ ὑποβάλω εἰς τὰς σκέψεις σας.

Ποῦ βαδίζομεν; διατί εἴμεθα ἐπὶ τῆς γῆς; ἡ ὑπαρξίς μας ἐκπληροῦται καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν παροῦσαν οἰκονομίαν; ποῖος ὁ σκοπὸς τῆς; ποῖον τὸ νόμιμον αὐτῆς τέλος; Ἡ ζωὴ εἶναι βραχυεῖα δὲν χρειάζεται νὰ ἤμεθα πολὺ μακρὰν τῆς ἀφερρηρίας, ὅπως ἴδωμεν εἰς τὸν ὀρίζοντα τὴν ὑπόλευκον ἐτέραν ὄχθην. Πέραν τοῦ διαστήματος τούτου, τὸ ὁποῖον τέσσαρα βήματα ἀρκοῦσι νὰ ὑπερβῶμεν, τί ἔχομεν νὰ περιμέωμεν, νὰ φοβώμεθα, νὰ ἐλπίζωμεν; Τὸ ζήτημα εἶναι βεβαίως ἄξιον σκέψεως. Ἐνα λησμονηθῆ ἀπαιτεῖται παράδοξος καὶ ἐξαισία κούφότης. Πραγματικῶς δὲν λησμονεῖται τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ ὑπάρχει που ἐν τῷ μυγῶ τῆς ψυχῆς ὄλων. Ἄλλ' ὡς ἐκ τῶν περιπασμῶν τῆς ζωῆς δὲν βλέπομεν τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀδύνατοῦμεν νὰ ἐξαλείψωμεν. Καθεὶς ἔχει τὰς ὑποθέσεις του καὶ πρέπει νὰ ζήσει· ἔπειτα συλλογίζομεθα χίλια πράγματα. Ἀκολουθοῦμεν μετ' ἐνδιαφέροντος τὰς ἐπιτυχίας τῆς βιομηχανίας, τὰς κερδοσκοπίας τοῦ ἐμπορίου· ζητοῦμεν πληροφορίας περὶ τῶν συμβεβηκότων, ἀλλὰ τί λέγω; περὶ τῆς ματαιοτέρας πολιτικῆς φήμης μὲ τόσην περιέργειαν, τῆς ὁποίας οἱ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν δὲν διεφύλαξαν τὸ μονοπῶλιον. Πῶς λοιπὸν ἤθελεν ἀπομεινίει καιρὸς ἵνα ἐνασχοληθῶμεν περὶ μεμακρυσμένου μέλλοντος. Τοιοῦτοτρόπως ὑπνώττει συγνάκις πνιγηρῶς ὑπὸ τὰς ἀκάνθας τῆς ζωῆς ὁ σπόρος τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν, αἵτινες ἔπρεπε νὰ ἦναι ἡ συνήθης μέριμνα τῆς νοητικῆς φύσεως. Καὶ

ὅμως, κατὰ τῆς πυρετώδους ταύτης μερίμνης, ἥτις ἐπιφέρει τὴν λήθην τῶν σοβαρωτέρων ζητημάτων, δὲν στερούμεθα βεβαίως προμηνημάτων. Δὲν ἔχω ἐνταῦθα νὰ σᾶς εἶπω εἰμὴ τὰ συνήθη καὶ τετριμμένα. Δὲν σᾶς τὸ ὑποκρύπτω, ἀλλ' οὔτε λυποῦμαι, ἐπειδὴ πολλάκις μὲ ἤλθε κατὰ νοῦν, ὅτι ἂν αἱ παροιμίαι ἦναι ἢ σοφία τῶν ἐθνῶν, τὰ κοινὰ ἀξιώματα εἶναι ἢ σοφία τῆς ἀνθρωπότητος.

Τίς δὲν εἶπεν ἑκατοντάκις εἰς τοὺς ἄλλους καὶ εἰς ἑαυτὸν ὅσα ἤδη σᾶς ἐπανέλαβον; Τίς ἀγνοεῖ ὅλην τὴν ματαιότητα τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα μᾶς κατακυριεύουσιν; Ὁ κόσμος γέμει ἀνθρώπων, οἵτινες παραπονοῦνται διὰ τὴν ὑπαρξίν, κατηγοροῦσιν αὐτὴν καὶ τὴν διαβάλλουσι χρείας τυχεύσεως. Ἀλλ' ἡμεῖς εἴμεθα, καθόσον ἀφορᾷ τὴν ὑπαρξίν ταύτην, ὡς ὁ μισάνθρωπος τοῦ Μολιέρου πρὸς τὴν ἐρωμένην του ἐκείνην, τῆς ὁποίας εὐαρεστεῖται μὲν νὰ ἐπαυξάνῃ τὰς ἐλλείψεις, ν' ἀπαριθμῇ ὅλα τ' ἀμαρτήματα, ἀλλὰ δὲν κατορθώνει ν' ἀποσπᾷ τὴν καρδίαν του. Ναι, ἡμεῖς πιστεύομεν εἰς τὴν ζωὴν, παγιδεύομεθα πάντοτε εἰς τὰς ὑποσχέσεις της, εἰς τὰς γοητείας της, καὶ ἴσως τότε μάλιστα πιστεύομεν περισσότερο εἰς αὐτὴν, ὅταν ἀρεσκώμεθα λέγοντες, ὅτι ἐξήλθομεν τῆς ἀπάτης. Λοιπὸν, εἰς τὴν γοητείαν ταύτην πρέπει ν' ἀντιτάξωμεν βλέμμα ὄξυ καὶ καθαρὸν ἐκ τοῦ ἀσταθοῦς τῆς παρούσης ὑπάρξεως καὶ ἐκ πάσης φυσικῆς προσκολλησεῶς μας εἰς ὅ,τι καλοῦμεν πραγματικότητα. Ἐνταῦθα δὲν θὰ ζητήσω νέας λέξεις, ἀλλὰ μόνον θὰ ἐκλέξω. Ἡ κατάρρευσις παντός πράγματος, τὸ μηδανισμὸν τῆς παρούσης πραγματικότητος, εἶναι ἢ κυριώτερα πηγὴ, ἥτις ἔδωκε πάντοτε ὕλην εἰς τὴν ὑψηλὴν ποίησιν, εἰς τὴν μεγάλην εὐγλωττίαν, εἰς τὴν σοβαρὰν φιλοσοφίαν, εἰς κάθε

φωνήν δι' ἧς ἡ ἀνθρωπότης ἐκδηλοῦται εἰς ἑαυτήν. Ἀκούσατε ταῦτα τὰ δύο αἰώνων λόγια :

«Κάθε ὄν καταμετρούμενον δὲν εἶναι τίποτε, διότι ὅ,τι
 «καταμετρεῖται ἔχει τὰ τέρμα του, καὶ ὅταν φθάσῃ εἰς τὸ τέρ-
 «μα τοῦτο ἡ τελευταία στιγμή καταστρέφει τὸ ὅλον, ὡς νὰ
 «μὴν ὑπῆρξε ποτὲ. Τί εἶναι ἕκαστὸν ἔτη; τί γίλια, ἀροῦ μία
 «καὶ μόνη στιγμή τὰ ἐξάλειφει; Πολυπλασιάσατε τὰς ἡμέρας
 «σας ὡς τὰς ἐλάφους, αἵτινες, ὡς μυθολογοῦσι, ζῶσι τόσους
 «αἰῶνας: διαμείνατε ὅσῳ καὶ αἱ μεγάλαι αὐται ὄρυς, ὑπὸ
 «τὰς ὁποίας ἀνεπαύθησαν οἱ πρόγονοί μας, καὶ ἀκόμη θὰ
 «δῶσωσι σκιάν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους· συσσωρεύσατε ἐν
 «τῷ δικστήματι τούτῳ, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἄπειρον, τιμὰς,
 «πλούτη, ἡδονὰς: τί θὰ σᾶς ὠφελήσῃ ὁ σωρὸς οὗτος, ἀροῦ
 «τὸ τελευταῖον φύσημα τοῦ θανάτου, ὅσῳ ἀδύνατον, ὅσῳ
 «ἄτονον, θὰ καταβάλλῃ αἴφνης τὴν ματαιάν τούτην πομπήν,
 «μὲ τὴν ἰδίαν εὐκολίαν, ὡς γάρβινον φρούριον, μάταιον παί-
 «γμιον τῶν νηπίων; καὶ τί θὰ σᾶς χρησιμεύσῃ ὅτι τόσα ἐγρά-
 «ψατε ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, ὅτι ἐγεμίσατε ὅλας τὰς σελίδας
 «μὲ ὠραίους γρακτῆρας, ἀροῦ ἐπὶ τέλους ἐν μόνον σβύσιμον
 «τὰ ἐξάλειφει ὅλα; Τὸ σβύσιμον ἀκόμη ἤθελεν ἀρῆσει τοῦ-
 «λάχιστον μερικὰ αὐτοῦ ἔγνη, ἐνῶ ἡ τελευταία αὕτη στιγμή,
 «ἥτις θὰ ἐξάλειψῃ διὰ μιᾶς μόνης ῥιπῆς ὅλην μας τὴν ζωὴν,
 «θὰ χυθῇ εἰς τὸ βάρβαρον τοῦτο τοῦ μηδενὸς· δὲν θὰ ὑπάρχη
 «πλέον ἐπὶ τῆς γῆς τὸ παραμικρὸν ἔγνος ἐκείνου τὸ ὁποῖον
 «εἶμεθα.

«Τί εἶναι λοιπὸν ἡ ὑπόστασις μου; Εἰσέρχομαι εἰς τὴν
 «ζωὴν ἵνα ἐξέλθω αὐτῆς μετ' ὀλίγον· ἔρχομαι νὰ φανῶ ὡς
 «οἱ ἄλλοι, καὶ ὕστερον πρέπει νὰ γίνω ἄφαντος. Ὅλα μᾶς

«καλοῦσιν εἰς τὸν θάνατον· ἡ φύσις ὡς νὰ μᾶς ἐφθόνει σχε-
 «δὸν διὰ τὸ καλὸν τὸ ὅποῖον μᾶς ἔκαμε, μᾶς φανερόνει συνε-
 «χῶς ὅτι δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀφήσῃ πολὺν καιρὸν τὴν ὀλίγην
 «ταύτην ὕλην, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐδάνεισεν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ
 «διαμείνη εἰς τὰς ἰδίαις χεῖρας, καὶ ὅτι πρέπει νὰ ᾔηται αἰω-
 «νίως εἰς κυκλοφορίαν· ἔχει ἀνάγκη αὐτῆς δι' ἄλλα εἶδη,
 «τὴν ἀναζητεῖ δι' ἄλλα ἔργα.

«Ἡ διηνεκῆς αὕτη νεοσυλλεξία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους,
 «τὰ γεννώμενα λέγω παιδία, καθόσον αὐξάνουσι καὶ προχω-
 «ροῦσι, φαίνεται ὅτι μᾶς σπρώχνουσιν ἐκ τοῦ ὤμου καὶ μᾶς.
 «λέγουσιν: ἀποσυρθηῖτε, ἤλθε τώρα ἡ σειρά μας. Τοιοῦτο-
 «τρόπως καθὼς ἡμεῖς βλέπομεν ἄλλους διαβαίνοντας ἔμπροσ-
 «θὲν μας, θὰ ἴδωσι καὶ ἡμᾶς ἄλλοι διαβαίνοντας, οἵτινες χρε-
 «ωστοῦσιν εἰς τοὺς διαδόχους των τὸ αὐτὸ θέαμα. Ἄς ἐπανα-
 «λάβωμεν ἀκόμη, τί εἴμεθα; Ἄν ρίψω τὸ βλέμμα ἐνώπιόν
 «μου, ὅποῖον ἄπειρον διάστημα ὅπου δὲν ὑπάρχω; ἂν τὸ ρίψω
 «ὀπισθεν, ὁποῖα φρικώδης ἀκολουθία ὅπου δὲν ὑπάρχω πλέον.
 «καὶ πόσον μικρὸν διάστημα κατέχω εἰς τὴν ἄπειρον ταύτην
 «ἄβυσσον τοῦ χρόνου! Δὲν εἶμαι τίποτε· τόσῳ μικρὸν διά-
 «στημα δὲν εἶναι ἰκανὸν νὰ μὲ διακρίνη ἐκ τοῦ μηδενός· δὲν
 «μὲ ἀπέστειλον εἰμηῖνα αὐξήσω τὸν χριθμόν· δὲν εἶχον ἀκόμη
 «τί νὰ μὲ κάμωσι, καὶ τὸ ὄραμα οὐχ ἦτο οὐδ' ἀπαρτάνετο
 «καὶ ἂν ἔμενον ὀπισθεν τῆς σκηνῆς.

«Ἄν θέλωμεν προστούτοις νὰ συζητήσωμεν τὰ πράγμα-
 «τα ὑπὸ λεπτοτέραν θεωρίαν, οὔτε ὀλόκληρος ἢ ἕκτασις τῆς
 «ζωῆς μᾶς διακρίνει ἐκ τοῦ μηδενός· γνωρίζετε δὲ ὅτι πάντοτε
 «μία καὶ μόνη στιγμή μᾶς χωρίζει ἐξ αὐτοῦ. Τώρα κρατοῦ-
 «μεν μίαν στιγμήν τῆς ζωῆς, τώρα χάνεται καὶ μετ' αὐτῆς

«θὰ ἐχανόμεθα ὅλοι, ἂν ταχέως καὶ χωρὶς χρονοτριβὴν δὲν «ἐδράττομεν ἄλλης ὁμοίας μὲ αὐτὴν, ἕωσοῦ· τέλος πάντων «ἔλθῃ μία, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀδύνακτον νὰ φθάσωμεν, ὅσῳ καὶ «ἂν προσπαθῆσωμεν νὰ τὴν πιάσωμεν, καὶ τότε θὰ πέσωμεν «αἰφνιδίως, στερούμενοι ὑποστηρίγματος. Ἡ μορφή τοῦ κό- «σμου τούτου μεταβάλλεται καὶ ἡ οὐσία μου δὲν εἶναι τίποτε. «Ἡράπαγην τόσῳ ταχέως ὥστε μὲ φαίνεται ὅτι ὅλα ἀπομα- «κρύνονται, ὅλα μ' ἐκφεύγουσιν. Ὅλα τρώντι, Κύριαι, φεύγου- «σιν· ἐνῶ δὲ συνήλθομεν ἐνταῦθα, καὶ νομίζομεν ὅτι εἴμεθα «ἀκίνητοι, ὁ καθεὶς προχωρεῖ εἰς τὸν δρόμον του, ὁ καθεὶς «ἀπομακρύνεται, χωρὶς νὰ τὸ συλλογισθῇ, ἐκ τοῦ πλησιεστέ- «ρου γείτονός του, διότι ὁ καθεὶς πορεύεται ἀνεπισιθῆτως εἰς «τὸν τελευταῖον ἀποχωρισμόν.» *

Δὲν θὰ ἐξασθενήσω δι' οὐδενὸς σχολίου τὴν δύναμιν τού- των τῶν λόγων· δὲν θὰ κάμω ἐνταῦθα σημειώσεις ἐπὶ τοῦ Βοσσουέτου.

Ἄναμφιβόλως, ἡ παρούσα ζωὴ δὲν εἶναι τιαύτης φύσεως ὥστε νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ τὴν μέριμναν τοῦ μέλλοντος. Καὶ ἂν ἦτον ἀκόμη κάθε ἐπίγειος ὑπαρξίς ἐντελής καὶ ἔφθανε τὸ πλῆ- ρες αὐτῆς μέτρον, ἤθελεν ἀρκέσει ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀδιάκοπος αὐτῆ φυγὴ ὅλων τῶν πραγμάτων, ἥτις φέρει εἰς τὸν θάνατον, ἵνα μᾶς σκυθρωπάσῃ.

Ἰδοὺ τί μᾶς διδάσκει ἡ σκέψις· ἀλλ' ἡ πείρα μᾶς στέλλει σκληρότερα μηνύματα. Ἄν ἀποκοιμηθῶμεν ἐπὶ τοῦ προσκεφα-

* Bossuet, *Sermon sur la mort*. Δὲν ἀντεγράφη ὁλόκληρον τὸ κείμε- νον τοῦ Βοσσουέτου. Περιέχει διάφορα ζητὰ τῆς Γραφῆς, ἅτινα δὲν ἀναφέρονται ἐνταῦθα. Ὅταν δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ ἐκθέσω ἢ νὰ συζητήσω τὴν γνώμην συγγραφείως τινός, ἀλλὰ νὰ ἐκφράσω τὴν ἰδίαν μου, συντέμνω πολλάκις εἰς τὰς ὁμίλιας ταύτας τὰ χωρία των ὡς τὸ προκείμενον παράδειγμα.

λαίου τῆς ἀδιαφορίας δὲν λείπουσιν οἱ κλονισμοὶ ἵνα ταράξωσι τὸν ὕπνον μας. Πόσαι αἱ τέλειαι ὑπάρξεις; Γνωρίζετε πολλοὺς περὶ τῆς ζωῆς τῶν ὁποίων δύναταί τις νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν ὠραῖον τοῦτον στίχον τοῦ Λαφρονταίνου :

Ὅθεν τὸ τέρμα αὐτοῦ ταράττει — ἐσπέρα εἶναι λαμπρᾶς ἡμέρας *

Αἱ ἐσπέραι αὗται εἶναι σπάνια, τόσῳ σπάνια ὥστε, ὅταν τύχωσι, τὰς παρατηροῦμεν μὲ ἀπορίαν. Ὑπάγετε, Κύριοι, ἕως τὸ κοιμητήριον. Μετρήσατε τοὺς τάφους τῶν παιδίων, τῶν νέων, τῶν κορασίων! Ὅταν ὁ Ἀνδρέας Σενιέρος ἔμαθεν ὅτι δὲν τῷ ἀπέμνε πλέον ἢ νὰ φέρῃ τὴν κεφαλὴν του ὑπὸ τὴν τρομερὰν μάχαιραν τῆς ἐπαναστάσεως, αἰσθανόμενος ν' ἀναβράζῃ ἐν ἑαυτῷ ὁ ῥοῦς ἐκεῖνος τῶν ἰδεῶν, τῶν αἰσθημάτων, τῆς ποιήσεως, τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ ἐκχύσῃ, ἔφερε τὴν χεῖρα εἰς τὸ μέτωπον ἀνακράζων: «Εἶναι μολοντοῦτο κάτι τὶ ἐδῶ.» Καὶ ποῖος ἐξ ἡμῶν δὲν ἐγνώρισε τοιαύτας ὑπάρξεις προῶρως καταβληθείσας; ποῖος ἐξ ἡμῶν δὲν διατηρεῖ εἰς τὴν μνήμην πλάσμα τι μεγάλου μέλλοντος καὶ λαμπρῶν ἐλπίδων, ὀρμώμενον μὲ ἀγάπην πρὸς τὴν ζωὴν ἣτις μέλλει αἰφνιδίως νὰ τοῦ ἀφαιρηθῇ; ὁποία ἀθυμία εἰς τὰς συμφορὰς ταύτας! καὶ ὁποία ἐπίσης εἰρωνεία! Ὁ χρήσιμος ἄνθρωπος ἀφηρηπάγη, τὸ ἀντικείμενον τῆς ζωηροτέρας ἀγάπης ἐθερίσθη εἰς τὸ ἄνθος του, ἐνῶ ζωὴ βαρύνουσα καὶ τὸν διάγοντα αὐτὴν, καὶ ἐπαχθῆς εἰς τοὺς ἄλλους φαίνεται ὡς νὰ ἦτον ἀτελείωτος. Δὲν εἶναι ἀναγκαστικὸν νὰ ἐπιμείνωμεν. Ποῖος ἐξ ὑμῶν δὲν φέρει ἐν τῇ καρδίᾳ ἀναμνήσεις συνηγορούσας πλέον εὐγλώττως ἀπὸ

* Rien ne trouble sa fin, c'est le soir d'un beau jour.

Philémon et Baucis.

ἐμέ. Ποῖος ἐξ ὑμῶν δὲν θά ἦτον ἕτοιμος νὰ σηκωθῆ, χρείας τυχοῦσης, ἵνα μαρτυρήσῃ ἀταξίαν τινὰ τοῦ θανάτου!

Ἀταξία! Τί λέγομεν; ἀφοῦ ὀμιλοῦμεν περὶ ἀταξίας, ἔχομεν λοιπὸν τὸ αἴσθημα τῆς τάξεως. Ἀφοῦ παρκαπονούμεθα διὰ τὸ σκότος, ἔχομεν λοιπὸν συγκεχυμένην τοῦλάχιστον ἐντύπωσιν τοῦ φωτός. Ἄλλ' ἄραγε τὴν τάξιν ταύτην, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ἡ καρδία μας, ἡ συνειδήσις μας, τὴν τάξιν ταύτην τὴν ὁποίαν οἱ ταλαίπωροι καὶ ἄθλιοι ἡμεῖς καταλαμβάνομεν, ἢ τοῦλάχιστον διορθῶμεν, δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ οὐρανῷ ἢ ἐν τῇ γῆ, δὲν ὑπάρχει κανεὶς μεγαλύτερος ἡμῶν, ἱκανὸς νὰ τὴν ἐνοήσῃ εἰς τὴν ἐντέλειαν, καὶ δυνάμενος νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ; Τοὺς παραφρώνους ἤχρους οἵτινες μᾶς θλίβουσι δὲν θά διαδεχθῆ ποτὲ ἡ ἀρμονία; Μετὰ τὸ σκότος δὲν θά ἴδωμεν ποτὲ τὸ φῶς;

Τοιοιουτρόπως ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, ἡ φυγὴ τῶν ἡμερῶν μας καὶ τὸ ἀναπόφευκτον αὐτῶν τέρμα, συννεοῦνται ἵνα διαλύσωσι τὴν γοητείαν τῆς κουφονοίας καὶ ἐλκύσωσι τὴν προσοχὴν μας ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου: ποῦ βαδίζομεν; ποῖος ὁ προορισμὸς μας; Ἄλλ' ἵνα ὀρίσωμεν καλλίτερα ὅλην τὴν σημαντικότητα τῆς ἐρεύνης μας, ἄς συνέλθωμεν ἤδη εἰς ἑαυτοῦς· ἄς ἐρωτήσωμεν τὴν φύσιν μας· ἄς συντάξωμεν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἀπογραφὴν τῆς ψυχῆς μας. Πᾶσα δύναμις τοῦ πνεύματός μας, πᾶσα ἀνάγκη τῆς καρδίας μας, σπουδαζομένη προσεκτικῶς, ἀνακινεῖ καὶ ῥίπτει εἰς τὸ μέσον τὸ ζήτημα τοῦτο: «Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου τελειοῦται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ;»

Ἄς ἀρχίσωμεν δι' ἐνὸς παραδείγματος, πάντη ἀσχέτου κατὰ τὸ φαινόμενον μὲ τὴν ὑπόθεσιν μας.

Ἡ αἴθουσα ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρισκόμεθα μαρτυρεῖ εἰσέτι ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς διασκευῆς τῆς, τὸν ἀρχικόν τῆς προσδιορισμὸν εἶναι αἴθουσα διὰ μουσικῆς συμφωνίας. Ἡ περίστασις αὕτη προκαλεῖ τὴν προσοχὴν μου εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἡδονῆς, ἣν ἀπολαμβάνομεν ἐκ τῶν ὤραίων τεχνῶν. Εἰς τὸ εὐρύχωρον τοῦτο στάδιον, ὁ νοῦς μου σταματᾷ ἐπὶ τῆς πολυπλόκου ἐκείνης τέχνης, ἣτις περιλαμβάνει κατὰ τινα βαθμὸν ὅλας τὰς ἄλλας καὶ τὴν ὁποίαν καλοῦμεν ποίησιν. Ἡ ποίησις, εἰς τὸ εἶδος τῆς, καθὼς ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ μουσικὴ μὲ τὰ ἴδια αὐτῶν μέσα, προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἰδανικόν, δηλαδή νὰ καταστήσῃ καταληπτὸν εἰς τὰς αἰσθήσεις ὑπὸ διαφόρους ἐκδηλώσεις, κατὰ ὑψηλότερον, λαμπρότερον, ἐκπληκτικώτερον, τῆς θετικῆς πραγματικότητος. Ἡ ἀναζήτησις τοῦ ἰδανικοῦ, εἶναι ἡ οὐσία τῆς τέχνης, ὁ μόνος λόγος δι' ὃν ὑπάρχει ἡ ποίησις. Ἀλλ' εἰς τὴν ἀναζήτησιν ταύτην ἐμφαίνονται δύο διευθύνσεις ὅπως διαφέρουσι.

Ὑπάρχει εἶδος τι ποιήσεως, τὸ ὁποῖον, χρωματίζον ἀπλῶς τὴν παροῦσαν ζωὴν, κάμνει μίαν ψευδῆ ἀλλὰ θελακτικὴν εἰκόνα, συντριβομένην μετ' οὐ πολὺ ἐν τῇ ἐπαφῇ τῆς πραγματικότητος καὶ ἀρίνουσαν μόνον εἰς τὴν καρδίαν τὴν ἀπάτην καὶ ἀποστρεφῆν. Δὲν ὁμιλῶ περὶ τῆς διεσθαρμένης ἐκείνης φαντασίας, ἣτις χρωματίζει τὴν κακίαν, ἐξευγενίζει τὸ ἀμάρτημα, καὶ βίπτει τὸν λαμπρὸν μανδύαν τῆς ποιήσεως ἐπὶ τῆς βυπαρότης καὶ ἀισχυρότης τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας· ὁμιλῶ μόνον περὶ τῆς ῥωμαντικῆς ἐκείνης διαθέσεως, ἣτις ἀρέσκειται εἰς ἐπίπλαστον τινα κόσμον, ὡς πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ πραγματικὴ ζωὴ κουράζει καὶ τὸ καθήκον βαρύνει· τὸ ἰδανικόν εἶναι τότε συγκεχυμένον φῶς, εἶδος φωσφορισμοῦ, ὅστις ἐξέρχεται

ἐκ παντοίων ἀντικειμένων, χωρὶς νὰ πηγάζῃ ἐξ ἀνωτέρας ἐστίας. Ἡ τέχνη ἣτις ζητεῖ τὸ ἰδανικὸν τοῦτο εἶναι γλυκεῖα ψυχαγωγία, εὐγενής ἂν θέλῃτε, ἀλλ' ἐφήμερος καὶ φθορτὴ, ὡς ὅλα τὰ ἐπίγεια.

Δὲν εἶναι ἄραγε ἄλλο εἶδος ποιήσεως; Ναι, βεβαίως, εἶναι καὶ ἄλλο. Εἶναι ἐκείνη ἢ ποιήσις ἣτις πιστεύει εἰς τὴν πηγὴν τοῦ φωτός, ἀνατείνει πρὸς αὐτὴν καὶ συλλαμβάνει, ὡς ἐκ τῶν προσκαίρων καλλονῶν τοῦ κόσμου τούτου, αἰωνίαν τινὰ καλλονήν, τῆς ὁποίας ὅλη ἡ ἐπίγειος καλλονὴ εἶναι μόνον ὡχρὰ φεγγοβολή. Ἀκούσατε τι λέγει ὁ Πλάτων. «Ὁ ἄνθρωπος, παρατηρῶν τὸ ἐπίγειον κάλλος καὶ ἐνθυμούμενος τὸ ἀληθές, πτεροῦται καὶ ἀναπτερούμενος προθυμεῖται ν' ἀναπετάσῃ; ἀλλ' ἀδυνατῶν, βλέπει, ὡς ὄρνις, πρὸς τὸν οὐρανόν» * Ἀκούσατε προσέτι τὸν μέγαν μαθητὴν τοῦ Σωκράτους ἐξυμνοῦντα «τὸ θαυμαστὸν τοῦτο κάλλος, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ σκοπὸς ὅλων τῶν ἐργασιῶν τοῦ σοφοῦ, κάλλος αἰώνιον, οὔτε γεννώμενον, οὔτε φθιρόμενον, οὔτε ἀξάνον, οὔτε ἐξασθενοῦν, ἐξ οὗ μετέχουσι πᾶσαι αἱ ἄλλαι καλλοναί, μὲ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ γέννησις ἢ ἡ φθορὰ των δὲν τῷ ἐπιφέρουσι οὔτε ἐλάττωσιν, οὔτε ἀΐξῃσιν, οὔδὲ τὴν παραμικρὰν μεταβολήν.» Μᾶς δεικνύει τὴν ψυχὴν συλλαμβάνουσαν θεῖον ἔρωτα, ἀπὸ τὰς καλλονὰς τοῦ κόσμου τούτου, καὶ καθορῶσαν

* Σημ. τοῦ Μεταφ. Παραθέτομεν τὰ χωρία τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων τ' ἀναφερόμενα ἐν τῇ βιβλίῳ.

«Ἔστι δὲ οὖν δεῦρο ὁ πᾶς ἦκων λόγος περὶ τῆς τετάρτης μακίας, ἣν ὄταν τὸ τῆδε τις ὄρων κάλλος, τοῦ ἀληθοῦς ἀναμιμνησκόμενος, ἀναπτεροῦται τε καὶ ἀναπτερούμενος προθυμῆται ἀναπέσθαι ἀδυνατῶν δὲ, ὄρνιθος δίκην βλέπων ἄνω, τῶν κάτω δὲ ἀμελῶν, αἰτίαν ἔχει ὡς μακίως διακείμενος.» Ἐκ τοῦ Φαίδρου.

«τὸ ὑπέρτατον κάλλος, νὰ ἐπανέρχεται πάντοτε εἰς ἐκεῖνο, «ὡς διὰ βαθμίδων,» καὶ ἐπὶ τέλους ἀνακράζει: «ὅτι δύναται «νὰ δώσῃ ἀξίαν εἰς ταύτην τὴν ζωὴν, εἶναι τὸ θέαμα τοῦ «αἰωνίου κάλλους.» * Ὑπάρχει λοιπὸν ἰδέα τις τοῦ κάλλους, ἣτις δίδει ἀξίαν εἰς τὴν ἡμετέραν ὕπαρξιν, ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη καθίσταται δι' ἡμᾶς ἐγγύς ὑψηλοτέρας ὑπάρξεως. Ὑπάρχει ποίησις τις μὴ στέργουσα εἰς τὴν ἀπλήν ἄνεσιν τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἐξευγενίζουσα τὴν ζωὴν διὰ τῆς λάμπειας ἀνωτέρου φωτός, ποίησις, ἣτις ἀντὶ νὰ μᾶς ἐμπνέῃ ἀποστροφὴν πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ τὸ καθῆκον, μεταμορφώνει τὴν πραγματικότητα καὶ θεοποιεῖ τὸ καθῆκον. Τὸ ἰδανικὸν εἶναι τότε ἀπαύγασμα τοῦ οὐρανίου φωτός: ἡ τέχνη καθίσταται εἰς κρίκος τῆς χρυσῆς ἀλύσειος ἣτις ἐνώνει τὸν οὐρανὸν μὲ τὴν γῆν.

Ἴδού δύο πολὺ διάφοροι τρόποι τοῦ ἐννοεῖν τὴν τέχνην τοῦ ἰδανικοῦ, τὴν ποίησιν καὶ ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ δὲν ἐκπληροῦν τὸ ἔργον τῆς, ἀν δὲν ἀνυψωθῆ ἕως τὰ μεγάλα ταῦτα προβλήματα. Ποῦ εἶναι ἡ ἀλήθεια; τὸ ἰδανικὸν εἶναι, ἀράγε, φωσφόρος ἀτμὶς ἀποσβύνουσα, ἀφοῦ ἐφώτισε μὲ τὴν ἀπατηλὴν λάμπειν τῆς τὰ ἔλη, ἅτινα τὴν παρήγαγον; Τὸ ἰδανικὸν εἶναι ἀκτίς

* «Ὅς γὰρ ἂν μέχρις ἐνταῦθα πρὸς τὰ ἐρωτικὰ παιδαγωγηθῆ, θεώμενος ἐφεξῆς τε καὶ ὁρθῶς τὰ καλὰ, πρὸς τέλος ἤδη ἰὼν τῶν ἐρωτικῶν, ἐξαίφνης κατόψεται τὸ θαυμαστὸν τὴν φύσιν καλὸν, τοῦτο ἐκεῖνο, ὃ Σώκρατες, οὔ δὲ ἔνεκα καὶ οἱ ἔμπροσθεν πάντες πόνοι ἦσαν πρῶτον μὲν, ἀεὶ ὄν, καὶ οὔτε γιγνώμενον οὔτε ἀπολλύμενον, οὔτε φθίνον· ἔπειτα, οὐ τῆ μὲν καλὸν, τῆ δ' αἰσχρὸν· οὐδὲ τότε μὲν, τότε δ' οὐ· οὐδὲ πρὸς μὲν τὸ, καλὸν, πρὸς δὲ τὸ, αἰσχρὸν, οὐδ' ἔνθα μὲν καλὸν, ἔνθα δὲ αἰσχρὸν· ὡς τισὶ μὲν ὄν καλὸν, τισὶ δὲ αἰσχρὸν. οὐδ' αὖ φαντασθήσεται αὐτῷ τὸ καλὸν, οἷον πρόσωπόν τι, οὐδὲ χεῖρες, οὐδὲ ἄλλο οὐδὲν, ὧν σῶμα μετέχει· οὐδὲ τις λόγος, οὐδὲ τις ἐπιστήμη. Οὐδέπου ὄν ἐν ἑτέρῳ τινι, οἷον ἐν ζώῳ ἢ ἐν γῆϊ, ἢ ἐν οὐρανῷ, ἢ ἐν τῷ ἄλλῳ· ἀλλ' αὐτὸ καθ' αὐτὸ μεθ' αὐτοῦ μονοειδὲς αἰεὶ ὄν, τὰ δὲ ἄλλα πάντα καλὰ, ἐκεῖνου μετέχοντα τρόπον τινὰ τοιοῦτον, οἷον, γιγνομένων τε τῶν ἄλλων καὶ ἀπολλυ-

άνωθεν κατερχομένη ἵνα φωτίσῃ τὴν γῆν· τὸ πρόβλημα μᾶς ἐτέθη, καὶ ἐτέθη, ὡς παρατηρεῖτε, ἐν χώρᾳ ἥτις ἡδύνατο, ἐκ πρώτης ὕψεως, νὰ φανῇ καθόλου ξένη. Ἄς μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐτέρου στοιχείου τῆς ἡμετέρας φύσεως.

Πρὸ δύο περιήπου γιλιάδων ἐτῶν, ὁ φιλόσοφος Ἀριστοτέλης ἐγράφεν, ἀρχίζων ἐν τῶν περιφημοτέρων αὐτοῦ συγγραμμάτων, τοὺς ἐπομένους λόγους: «πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει.»

Θεωρῶ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην τοῦ εἰδέναι, ἥτις ἀποτελεῖ τόσῳ ἀριδῆλως μέρος τοῦ πνευματικοῦ μᾶς ὀργανισμοῦ καὶ ἐρωτῶ, ἂν ἡ ἐπιθυμία αὕτη ἐκκλονίσθη ἀναφορικῶς τῆς παρούσης μόνον ζωῆς, καὶ ἐπὶ τοῦ μέτρου τῆς ἐνεστώσης ἡμῶν ὑπάρξεως. Ἡδύνατό τις νὰ τὸ πιστεύσῃ ἂν ἡ ἐπιστήμη ἦτον ἀπλῶς ὑποτελής τῇ βιομηχανίᾳ, χρηρηροῦσα αὐτῇ διὰ τῶν ἐρευνῶν, τῶν ὑπολογισμῶν, καὶ τῶν ἀνανακαλύψεων αὐτῆς, ὅπλα πρὸς καταδάμασιν καὶ κατάκτησιν τῆς φύσεως. Ἄλλ' ἄράγε, οὕτως ἔχει; Ἡ γεωμετρία, λέγουσιν, ἐγεννήθη παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς τοποθετήσεως τῶν ὀρίων τῆς ἰδιοκτησίας, μετὰ τὰς πλημμύρας του Νείλου.

μένων, μηδὲν ἐκεῖνο μήτε τι πλέον μήτε ἕλλαπτον γίνεσθαι, μηδὲ πάσχειν μηδὲν. . . . . τοῦτο γὰρ δὴ ἐστὶ τὸ ὀρθῶς ἐπὶ τὰ ἐρωτικά ἵεσαι, ἢ ὑπ' ἄλλου ἄγεσθαι, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν δε τῶν καλῶν ἐκεῖνου ἕνεκα τοῦ καλοῦ, αἰεὶ ἐπανιέναι· ὡσπερ ἐπαναβασμοῖς χρωόμενον. . . . . Ἐνταῦθα τοῦ βίου, ὃ φίλε Σώκρατες, ἔφη ἡ Μαντινικὴ ξένη, εἴπερ που ἄλλοθι, βιωτὸν ἀνθρώπων θεωμένῳ αὐτὸ τὸ καλόν. (Ἐκ τοῦ Συμποσίου)

Σ. Μ. Ἄς προσθίσωμεν ἐνταῦθα τὴν ὠραίαν ῥῆσιν τοῦ Πλάτωνος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φυτὸν ἔχον τὰς ῥίζας ἐν τῷ οὐρανῷ, διότι ἐκεῖθεν κατέρχεται τὸ φῶς τοῦ λόγου, τὸ φωτίζει καὶ διευδύνον αὐτὸν εἰς τὸν ἐπίγειον αὐτοῦ προορισμὸν: «φυτὸν οὐκ ἔργειον, ἀλλ' οὐράνιον, ὅθεν ἡ πρώτη τῆς ψυχῆς γένεσις ἔφυ.»

Ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ εὐρίσκωσι τὸν δρόμον των, εἰς τὰς ἀχανεῖς πεδιάδας, ὅπου περιεπλανῶντο μὲ τὰ ποίμνιά των, ὤθησε τοὺς ποιμένους τῆς Χαλδαίας εἰς τὰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις. Ἡ ἀνάγκη εἶναι ἡ μήτηρ τῶν ἐφευρέσεων· δὲν ἐννοῶ νὰ τὸ ἀρνηθῶ: δὲν θὰ ἦτο κατάλληλος ἡ στιγμή ἵνα διαφυλοεικῆσω τὰς πρακτικὰς ὠφελείας τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἀτμάμαξα ἤτις μᾶς μεταφέρει ἀνακεφαλαίῳ, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὴν ταχέϊαν τῆς πορείαν, τὰ θησαυρισθέντα ἔργα τῶν σοφῶν πολλῶν γενεῶν, καὶ τὸ ἤλεκτρικὸν σύρμα, τὸ ὁποῖον ταχύτερον ἀκόμη, προειδοποιεῖ εἰς τοὺς φίλους τὸ φθάσιμόν μας, διαλαλοῦσιν ὅποιαν ἔχουσί ποτε ἀξίαν διὰ τὸ κινεῖν αἱ ἀφηρημέναι ἔρευναι. Ναι, ἀναμφιβόλως, ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἐπιθυμία τοῦ εἰδέ-
 ναι, ἤτις τὴν γεννᾷ, εἶναι ἡ βᾶσις τῆς βιομηχανίας. Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται εἰμὴ ἀναλόγως τῶν γνώσεων του, καὶ δὲν γίνεται κύριος τῆς φύσεως εἰμὴ καθόσον ἔμαθε νὰ τὴν γνωρίζῃ. Ἄλλ' οὗτος εἶναι ὅλος ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀποχρῶσα ἐξήγησις τῆς διανοητικῆς ἐργασίας; Ὁχι, Κύριοι, καὶ προσκαλῶ ἐνταῦθα μ' ἐμπιστοσύνην ἐκείνους ἐξ ὑμῶν, οἵτινες δύνανται ν' ἀποφανθῶσιν ἐπὶ τοιούτων ἀντικειμένων. Ἄν ὁ ἄνθρωπος, καλλιεργῶν τὴν ἐπιστήμην, δὲν ἀπέβλεπεν εἰς ἄλλο παρὰ εἰς τὰ ὑλικὰ καὶ πρακτικὰ ἐξαγόμενα τῆς μελέτης του, τὰ θαυμάσια τῆς νεωτέρας βιομηχανίας δὲν ἦθελον ποτὲ μᾶς ἐκπλήξει. Ἡ ἐπιστήμη τότε μόνον παρέχει τὰς ἐφαρμογὰς τῆς, ὅταν καλλιεργῆται μὲ πολυχρόνιον ἀφιλοκέρδειαν. Ἄς ἀναφέρωμεν ἓν μόνον παράδειγμα: ἡ θεωρία τοῦ ἤλεκτρισμοῦ δὲν ἦθελεν ἰδεῖ ποτὲ τὸ φῶς, ἂν ἐπερίμενον ὅπως καταγίνωσι περὶ αὐτῆς, νὰ προῖδωσι τὸν νεώτερον τηλέγραφον. Πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ γνωμικὸν τοῦ Ἀριστοτέλους: ἡ ἐπιθυμία

τοῦ εἰδέναι εἶναι στοιχεῖον τοῦ ἀρχικοῦ μας ὀργανισμοῦ. Ὅταν ὑποβάλλωμεν τὴν ἐρευναν τῆς ἀληθείας εἰς σκοποὺς ὑποδεστέρους αὐτῆς τῆς ἀληθείας, ταπεινοῦμεν ἑαυτοὺς καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς γνώσεως εἶναι ἄπειρος, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της. Ἦδη ἐνώπιον τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης ἀνάγκης, ἥτις δὲν ἔχει ὄρια, ἃς ἰδῶμεν εἰς ποῖον ἐξαγόμενον φθάνομεν.

Εἰς τὸ ὕλικόν τοῦτο σύμπαν, ἐξηγούμενον διὰ τῆς πείρας, ἐρμηνεύομενον διὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ, τὸ ἄπειρον διαφεύγει εἰς τὰς δύο αἰσθήσεις. Ὀπλίσατε τοὺς ὀφθαλμοὺς μετὰ τὰ δυνατώτερα τηλεσκοπία, νομίζετε ὅτι ἡ ὄρασίς σας θὰ φθάσῃ τὸ ἄκρον τοῦ σύμπαντος; «Ὅλος ὁ ὄρατὸς κόσμος δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς ἢ γραμμῆ ἀδιόρατος, ἐν μέσῳ τοῦ εὐρυχώρου κόλπου τῆς φύσεως.» * Φέρε τὸ ἰσχυρότερον μικροσκόπιον, θὰ ἴδῃς τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ὕλης; Ἡ φαντασία μας ἀποπλανᾶται εἰς τοὺς διαλογισμοὺς τούτους· τὸ ἄπειρον τοῦ μεγέθους καὶ τὸ ἄπειρον τῆς μικρότητος μᾶς διαφεύγουσιν. «Τ' ἄκρα τῆς ἐρέυνης «μας λήγουσιν ὄλα εἰς θάμβος,» κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Μονταίνιου. Τί εἶναι ἀρ' ἐτέρου αἰ αἰσθήσεις μας, δι' ὧν ἐρωτῶμεν τὴν φύσιν ταύτην; ἀνοικταὶ τινὲς θυρίδες, ὡς εἰς τὰ τεῖχη φυλακῆς, αἵτινες δὲν μᾶς ἀφίνουσιν ἴσως νὰ διακρίνωμεν εἰμὴ τὸ ἐλάχιστον μέρος τῶν ἐν αὐτῇ. Δὲν ὑπάρχει φῶς διὰ τὸν τυφλόν.

Κηδεταὶ αὐτοῦ εἰς μάτην τῆς ἡμέρας ὁ ἀστὴρ. **

Ἀραιρέσατε τὴν ἀκοήν καὶ ὄλη ἡ γοητεία τῶν ἡγῶν ἐξα-

* Pascal.

** Pour lui l'astre du jour prend des soins superflus.
La Fontaine. *La Mort et le mourant.*

φανίζεται. Καὶ τίς δύναται νὰ εἶπη πόσαι αἱ φάσεις τοῦ παντός τὰς ὁποίας πάντοτε θ' ἀγνοοῦμεν, τῶν ὁποίων μάλιστα εἶναι ἀδύνατον νὰ συλλάβωμεν τὴν παραμικρὰν ἰδέαν, διότι στερούμεθα τῶν καταλλήλων αἰσθήσεων, διότι εἴμεθα ὡς πρὸς αὐτὰς τυφλοὶ καὶ κωφοί. Παντοῦ ζητήματα, παντοῦ μυστήρια. Τὰ μεγαλότερα προβλήματα δὲν προκύπτουσιν ἐκ τῶν ὑψηλῶν θεωριῶν τῆς ἐννοίας, ἀλλὰ γεννῶνται ἐκ τῆς ἐκπετάσεως τοῦ ζωῦντος, τοῦ ἐλαχιστοτέρου χόρτου, ἐκάστου μορίου ἀέρος τὸν ὁποῖον ἀναπνέομεν, ἢ τῆς γῆς τὴν ὁποίαν πατοῦμεν. Ἡ ἐπιστήμη προσδεύει, κάμνει πλουσίας κατακτήσεις, καὶ πολὺ ἐπαίρονται μὲ αὐτὴν ἀλλ' ἀνυπέρβατοι φραγμοὶ τὴν σταματῶσι πανταχόθεν, καὶ ὁ σοφὸς ἐννοῶν πάντοτε καλλίτερα, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γνωρίζει εἶναι μηδὲν ὡς πρὸς τὴν ἀπειρίαν ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἀγνοεῖ, παρακινεῖται πολυλάκις νὰ ἀνακεφαλαιώσῃ τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἐρευνῶν του εἰς τὸ περίφημον ἐκεῖνο λόγιον «Ἐν οἷδα, ὅτι οὐδὲν οἷδα.»

Οὕτως ἔχει περὶ τῆς φύσεως, τοῦ ὄρατου τούτου κόσμου, ὅστις φαίνεται ὅτι παρεδόθη εἰδικώτερον εἰς τὰς ἀνερευνήσεις μας. Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ζητημάτων τὰ ὁποῖα εἶναι ἀνώτερα τῆς πείρας; ἤτοι περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ἐσχάτου τέλους τῶν πραγμάτων, περὶ τῶν μυστηρίων τοῦ πνευματικοῦ ὄντος; Ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ βολιδοσκοπήσωμεν τὰ προβλήματα τῆς σειρᾶς ταύτης, ὑπαγορεύεται καθόσον ἀφορᾷ τὴν ζωὴν ταύτην καὶ δὲν φαίνεται ὅτι τὰ προβλήματα τόσῳ μᾶλλον μᾶς συγκινοῦσιν, ὅσῳ ἡ λύσις των ἀποβαίνει ἀδιάφορος διὰ τὰ παρόντα συμφέροντά μας; ἢ ἐπιθυμία νὰ διαλύσωμεν τὸ σκότος, τὸ ὁποῖον περικαλύπτει φυσικῶ τῷ λόγῳ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς ὑπάρξεώς μας, εἶναι τάχα ἐπίπλαστος

ανάγκη, γεννηθεῖσα ἐκ τῆς ἀσκήσεως τῆς διανοίας, ἥτις τε-
θεῖσα ἄπαξ εἰς κίνησιν, ὑπερπιθᾷ τὸ πραγματικὸν αὐτῆς ἀν-
τικείμενον καὶ ὁρμᾷ εἰς τὸ κενόν; ἡ ἀνωτέρα περιέργεια δὲν
εἶναι εἰμὴ παράλογος λεπτότης τοῦ πνεύματος; Κύριοι, τὰ
πρῶτα ζητήματα, ἅτινα ἀνεκίνησεν ἡ ἀνθρωπότης, εἶναι τὰ
ζητήματα τῆς σειρᾶς ταύτης. Ἄς τὸ εἴπωμεν, καὶ ἄς τὸ εἴ-
πωμεν πρὸς τιμὴν τοῦ ἡμετέρου γένους: ὅταν καμμία λέξις
τῆς φυσικῆς δὲν ἦτο γνωστὴ, ὅταν δὲν ὑπῆρχε γημίαι, οἱ
σοφοὶ συνηρωτῶντο ἤδη, ποία εἶναι ἡ ἀρχὴ ὄλων τῶν πραγ-
μάτων καὶ ποῖον τὸ ἔσχατον τέλος τοῦ παντός. Τοῦτο μαρ-
τυρεῖ ἡ ἱστορία τῶν ἀρχαίων χρόνων καὶ ἡ ἱστορία αὐτῆ τῆς
νεογενοῦς ἀνθρωπότητος ἀναφαίνεται μεταξὺ ἡμῶν. Ἀκροά-
σθητε τὰ ζητήματα τῶν νηπιῶν εἶναι ἀφελῆ, ἀλλ' ἐνίοτε ἡ
ἀφέλεια αὐτῆ καταντᾷ ὑψηλῇ. Δὲν ἤκούσατε ποτὲ ἐν τῷ μι-
κρῷ κύκλῳ τοῦ νηπιώδους συλλογισμοῦ των νὰ ἠχῆσῃ αἰ-
φνης ἐν διατί, ἐξ ἐκείνων ἅτινα φθάνουσι καὶ ὑπερβαίνουσι
ὅλην μας τὴν μεταφυσικὴν.

Ἐγεννήθημεν ἵνα μανθάνωμεν. Θέλομεν τὸ τέλειον φῶς
καὶ πανταχόθεν προσκρούομεν εἰς μυστήρια, καὶ ἀφ' ὅλα τὰ
μέρη βλέπομεν «οἶ» ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι» * ὡς ἔλεγε πρὸ
δεκακοτῶ αἰώνων Παῦλος ὁ Ταρσεύς. Ἡ δυσαναλογία μεταξὺ
τῆς ὁρμῆς τῆς διανοίας μας καὶ τῶν ἐξαγομένων, ἅτινα δύνα-
ται νὰ ἐπιτύχῃ, εἶναι γεγονός τόσῳ προφανές, ὥστε ἀδύνα-
τον νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν. Τί πρέπει λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν;
Θὰ συμπεράνωμεν μετὰ τινος ἀρχαίου ** ὅτι «ἡ φύσις τοῦ
«ἀνθρώπου εἶναι ψεῦδος, διότι συνενεῖ τὴν μεγαλητέραν πτω-

* 1 Κορ. ιγ'. 12.

** Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος,

«γίαν με τὴν μεγαλητέραν ὑπεροψίαν;» Ὡὰ εἶπωμεν ὅτι τὸ βλέμμα τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον στρέφεται πρὸς τὸ φῶς, δὲν εἶναι εἰμὴ νοσηρὰ ζάλη; ἢ Ὡὰ εἶπωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ μας ἔχει τὸ προαίσθημα τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ τῆς καὶ ἂν τὸ ἀμυδρὸν φῶς μεμιγμένον με σκότος δὲν μᾶς ἀρκεῖ, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐπλάσθημεν διὰ τὸ τέλειον φῶς; Ἰδοὺ πάλιν τὸ ζήτημά μας. Ἡ σκέψις καὶ ἡ ἐπιστήμη τὸ ἀνακινουῦσιν καθὼς ἡ τεχνὴ καὶ ἡ ἀνάγκη τοῦ ἰδανικοῦ.

Ζητοῦμεν τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀληθές· ζητοῦμεν ἐπίσης τὸ ἀγαθόν. Ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην ἐποψίαν τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ προτείνεται πανταχόθεν. Θηρεῦομεν τὴν ἀγιότητα, καὶ ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν ὡς προχωροῦντας πλέον εἰς τὸν δρόμον ὅστις φέρει πρὸς αὐτήν, παραπονοῦνται πρῶτοι διὰ τὸ διάστημα τὸ ὁποῖον τοὺς χωρίζει ἐκ τοῦ τέλους. Ἡ προσπάθεια αὕτη εἶναι φαντασιώδης; ζητοῦμεν ἠθικὸν ἀγαθόν τὸ ὁποῖον ἀδυνατοῦμεν νὰ φθάσωμεν ἐντελῶς· Ὡὰ συμπεράνωμεν ἄράγε ὅτι ἡ ἔρευνα εἶναι ματαία καὶ πρέπει νὰ τὴν παραιτήσωμεν; Ὡὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἔρευνα εἶναι νόμιμος καὶ ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς εἶναι ἐπέκεινα τῆς ζωῆς; Δὲν ἐπιμένω ἐπὶ τῆς θεωρίας ταύτης· τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἀπέραντον· ὁ καιρὸς μᾶς βιάζει· πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν, καὶ ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστήσω τὸν νοῦν σας εἰς κοινὰς πρὸ πάντων θεωρίας, κοινὰς ὡς τὴν ἀλήθειαν.

Ἡ ἠθικὴ, ὡς λέγουσι συνήθως, ἀπαιτεῖ κῦρος. «Ἔσο «ἀγαθὸς καὶ Ὡὰ ἦσαι εὐτυχής», λέγει ἡ ἐνδόμυχος φωνή. Ἡ δικαιοσύνη ἀποφαίνεται, ὅτι ἐν τῇ συνήθει καταστάσει, ἡ εὐτυχία τοῦ ἀτόμου πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογος μετὰ τὸ ἐν αὐτῷ ἀγαθόν. Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη αὕτη ὑπάρχει παρ' ἡμῖν; Τὰ πα-

ράποντα, ἅτινα ἕνεκα τούτου ἐγείρονται πανταχόθεν, μᾶς κω-
 φαίνουσιν. Ναί! τὸ γνωρίζομεν καλῶς: αἱ ἀπολαύσεις τοῦ κό-
 σμου τούτου δὲν διανέμονται, τηρουμένων αὐστηρῶς τῶν αἰ-
 ωνίων νόμων τῆς θείκης. Ὁ πλοῦτος, ἡ ἐπιφόρη, ἡ ἐξουσία,
 δὲν συνδέονται, δι' ἀδιαβρόχτου δεσμοῦ, μὲ τὴν χρηστότητα,
 μὲ τὴν ἀλήθειαν, μὲ τὴν ἀροσίωσιν. Ἄλλ' ἄς μὴ προσέξωμεν
 εἰς τὴν κατωτέραν ταύτην ἔποψιν. Λέγεται ὅτι ὑπάρχουσιν
 ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ ἀμοιβαί διὰ τὰς φανεράς ταύτας ἀδικίας
 τῆς τύχης, καὶ αἱ ἀμοιβαί αὐται ἀρκοῦσιν. Ἡ ἀρετὴ δὲν συ-
 νεπιφέρει τὴν ἀνταμοιβὴν τῆς καὶ ἡ κακία τὴν τιμωρίαν τῆς;
 Κύριοι, τ' ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου δὲν εἶναι ἡ εὐδαιμονία
 τ' ἀγαθὰ εἶναι μηδὲν ὡς πρὸς τὴν συνειδήσιν, καὶ, ἵνα εὐτυ-
 χῆ τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, δὲν ἀρνοῦμαι, ὅτι τὸ ἀσφαλέστε-
 ρον μέσον εἶναι ἀναμριβόλως νὰ βαδίζῃ τὴν ὁδὸν τοῦ καθή-
 κοντος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἄλλ' αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀμοιβαί,
 καὶ ἂν ἦσαν πραγματικά, δύνανται ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των νὰ
 ἐξαλείψωσι τὸ ζήτημα τοῦ μέλλοντος;

Οἱ ἠθικολόγοι ὠμίλησαν πολὺ περὶ τῶν ἡδονῶν τῆς ἀγα-
 θῆς συνειδήσεως: παρεγνώρισαν ὑπὲρ τὸ δέον τὰ πάθη τῆς —
 τὰ πάθη, ἐννοῶ, εὐθείας συνειδήσεως. Τὸ καθήκον εἶναι ἀπαι-
 τητικὸς κύριος. Ἡ συνειδήσις καθίσταται λεπτοτέρα ὅσον
 ἐξαχνίξεται: ὅτι ἐφαίνετο πρότερον θεμιτὸν, δὲν φαίνεται
 πλέον: ἰδοὺ ὁ ἔλεγχος, φαντασιώδης μὲν διὰ τοὺς ἄλλους,
 ἀλλὰ στενοχωρῶν ἐκείνον, ὅστις τὸν αἰσθάνεται. Ὁ ὁδοιπόρος
 κοπιᾷ εἰς ἀναβάντων τὸ βουνὸν καὶ ὅσω προχωρεῖ, τόσον ἡ
 κορυφὴ του φαίνεται ἀπομακρυνομένη καὶ προκαλοῦσα αὐτὸν
 νὰ πλησιάσῃ. Ὅποῖαι πηγὰὶ ὀδυνῶν! ἀναμριβόλως ὀδυνῶν
 ἀγίων, γιλιᾷσις δὲ προτιμοτέρων τῶν ἡδονῶν τῆς ζωῆς;

ἀλλ' ὅμως ὀδυνῶν. Τὸ καθῆκον ἀπομεμονωμένον, χωρὶς ἐξήγησιν, χωρὶς ἐλπίδα, χωρὶς μέλλον, τὸ καθῆκον εἶναι εὐγενῆς κύριος· ἀλλὰ κύριος τοῦ ὁποίου ὁ ζυγὸς εἶναι σκληρὸς καὶ τὸ φορτίον βαρὺ.

Λαλοῦσι περὶ τοῦ τρόμου τοῦ ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως, καὶ ἀποβλέπουσι προπάντων εἰς τινα φοβερά παραδείγματα, ὅπου ἡ ἀνάμνησις τοῦ ἐγκλήματος ἀκολουθεῖ τὸν ἔνοχον ὡς ἡ σκιά του, δηλητηριάζει τὰς ἡμέρας του καὶ ταράττει τὸν ὕπνον τῆς νυκτός του. Ναι, ἡ συνειδήσις λαλεῖ, ἀλλὰ καὶ σιγᾷ ὡσαύτως καὶ λησμονεῖται ὑπὲρ τὸ θεόν· ἡ σιγὴ τῆς. Ἡ ἐνδόμυχος φωνὴ εἶναι ὑπερήφανος· περιφρονουμένη ἀποχωρεῖ. Ἡ συνειδήσις σκληρύνεται, ἡ ἠθικὴ ὑπαρξίς ἐκπίπτει ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἡ νύξ πλησιάζει. Ὁ ἥλιος ἐκλείπει, ἀνάπτωμεν κηρία· δὲν ὑπάρχει πλέον χαρὰ, ζητοῦμεν τὴν ἡδονήν. Ἐκλάμψεις τινὲς ἀναμφιβόλως γίνονται εἰς ταῦτα τὰ σκότη, ἡ συνειδήσις ἐξυπνᾷ ἴσως ἐν αἰφνιδίῳ ἀγωνίᾳ· ἀλλ' ἐντούτοις πόσαι εὐχολοὶ συνειδήσεις συγχωροῦσι, κατ' ἐξαίρεσιν παντὸς κανόνος καὶ παντὸς ἀγαθοῦ, τρόπον τοῦ ζῆν ἀνεκτὸν ἐπὶ τέλους· ἡ φοβερὰ αὕτη δύναμις μᾶς ἐδόθη.

Σταθμίσατε ταῦτα τὰ γεγονότα. Ἴδατε ἀφ' ἑνὸς τὰς βασάνους τῶν εὐαισθήτων συνειδήσεων, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰς νεκρὰς ἐκείνας συνειδήσεις, αἵτινες ἀνεπαύθησαν· τὰς ψυχὰς ἐκείνας αἵτινες ὑπνώττουσιν ἐν τῷ κακῷ. Τί θὰ εἴπωμεν; ὅτι δὲν ὑπάρχει δικαιοσύνη ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅτι ποτε δὲν θὰ ὑπάρξῃ; Ἡ δίψα τῆς ἀγιότητος δὲν θὰ σβεσθῇ ποτέ; Αἱ ὑπνώττουσαι ψυχαὶ οὐδέποτε θὰ ἐξεγερθῶσιν; Σκεφθῆτε, τὸ ζήτημα τοῦ μέλλοντος δὲν εἶναι ἄξιον νὰ τεθῇ ὑπὸ σοβαρὰν σκέψιν;

ἽΟφείλομεν προστούτοις νὰ ὑποδείξωμεν μίαν δυσκολίαν

ἥτις παρουσιάζεται μὲν πολὺ σπανίως, ἀλλ' ὅμως ἀπαντᾷται. Δὲν ὑπάρχει, λέγουσι, δικαιοσύνη, καθὼς τὴν ἐννοεῖτε. Ἄλλ' ἔχετε ἀδικον θέτοντες οὕτω πῶς τὸ ζήτημα. Ἡ ἠθικὴ δὲν ἔχει γρείαν κυρώσεως. Ἄρκει νὰ ἦσθε ἐν τῇ τάξει ἢ ἐπιθυμίας σας νὰ εὐρήθτε τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος εἶναι οὐσιωδῶς ἀπόκρυφος ἐγωϊσμός. Πρέπει ν' ἀγαπῶμεν τὸ καλὸν διὰ τὸ καλὸν, χωρὶς ἄλλην σκέψιν ἢ ἀρετὴ καθ' ἑαυτὴν ἀρκεῖ καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἐτέρου τινὸς μέλλοντος σκοποῦ.

Δυσκόλως ἀπαντῶμεν ἀντίβρῃσιν τιμῶσαν περισσότερον τοὺς προτείνοντας αὐτὴν σοβαρῶς. Ἄς ἀποκριθῶμεν ἐν βραχυλογίᾳ. Ὅχι, ὁ ἐγωϊσμός δὲν μὲ κάμνει ν' ἀποφανθῶ ὅτι ἡ εὐδαιμονία πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογος τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐπιθυμῶ βεβαίως δι' ἑμαυτὸν τὴν εὐδαιμονίαν καὶ δὲν εἶμαι ἐλεύθερος νὰ μεταβάλλω τὴν φύσιν μου, ἥτις μὲ κάμνει νὰ τὴν ἐπιθυμῶ ἐξάπαντος· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν κρίνω ἐνταῦθα περὶ τῆς προσωπικότητός μου, ἐκφράζομαι διὰ τοὺς ἄλλους ὡς δι' ἑμαυτόν. Ἐκεῖ ὅπου χωρίζονται ἡ εὐδαιμονία καὶ τὸ ἀγαθόν, καὶ ὅλως ἀδιάφορος ἂν ἴμην εἰς τὸ ζήτημα, ἢ ἐνδόμυχος φωνὴ ἐγείρεται καὶ μὲ φωνάζει: ἐδῶ ὑπάρχει ἀτάξια, καὶ ἡ ἀτάξια αὕτη πρέπει νὰ διορθωθῇ. Ἄφ' ἐτέρου, Κύριοι, φοβοῦμαι τὰ ὕψη ταῦτα τῆς ἀρετῆς, ὅπου ἡ ἀρετὴ δὲν στηρίζεται ριμῆ εἰς ἑαυτὴν. Ἄν ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐδαιμονίας εἶναι στοιχεῖον ἀρχικόν καὶ θεμελιῶδες τῆς ἡμετέρας φύσεως (καὶ τίς δύναται νὰ τὸ ἀρνηθῇ;) φοβοῦμαι μήπως, στερομένη ἐλπίδος, ἤθελε στραφῆ βιαίως εἰς τὰς ὀλιγώτερον εὐγενεῖς εὐχαριστήσεις τῆς ζωῆς, καὶ ἀπὸ τὰ ὕψη τῆς ἀπολύτου ἀσιλοκερδείας ἐμπέσῃ ποτὲ εἰς τὸν βόρβορον τῆς ἡδοναβείας. «Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Πασχάλλ,

«δὲν εἶναι οὔτε ἄγγελος οὔτε κτῆνος, καὶ κατὰ δυστυχίαν
«ἐκεῖνος, ὅστις θέλει νὰ γίνῃ ἄγγελος. γίνεται κτῆνος.»

Ἄς θεωρήσωμεν ἤδη καθ' ἑαυτὴν τὴν ἀνάγκην ταύτην
τῆς εὐδαιμονίας, τὴν ὁποίαν ἐθέσαμεν εἰς σχέσιν μὲ τὴν ἰδέαν
τῆς δικαιοσύνης. Εὐρίσκονται ἄνθρωποι ἀρνούμενοι τὸ καθῆ-
κον· οὐδείς, καθόσον γνωρίζω, ἠρνήθη τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ
ἦμεθα εὐδαιμόνες. Ἡ ἐπιθυμία αὕτη λοιπὸν ὠρίσθη καθόσον
ἀφορᾷ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου; Τὸ ζήτημά μας πάντοτε
ἀναφύεται. Ἡ παροῦσα ζωὴ ἔχει τὰς εὐχαριστήσεις της, καὶ
πολὺ συχνὰ σφάλλομεν διττῶς πρὸς αὐτήν: διὰ τυφλῆς
ἀφοσιώσεως καὶ ἐνόχου ἀχαριστίας. Ὑπάρχουσιν εὐχαριστή-
σεις εἰς τὴν φύσιν· ὑπάρχουσι τοιαῦται ἐν τῇ οἰκιακῇ ἐστία·
ὑπάρχουσιν ἐν τῇ δραστηριότητι περιστεφομένη διὰ τῆς
ἐπιτυχίας· εὐχαριστήσεις νόμιμοι, ἀγναὶ εὐχαριστήσεις· καὶ
ὅμως τὸ αἰσθημα τῆς ζωῆς εἶναι πραγματικῶς λυπηρόν.
Ἡδυνάμην ἐνταῦθα νὰ σᾶς ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην τὸν
ῥωμαῖον ἐκεῖνον αὐτοκράτορα, ὅστις ἀφοῦ περιῆλθεν εἰς τὸ μὴ
περαιτέρω τῆς μεγαλητέρας δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισέ
ποτε ὁ κόσμος, ἐτελεύτα προφέρων τὰς λέξεις ταύτας: «Ἡ-
«μην τὸ πᾶν, καὶ εἶδον ὅτι τὸ πᾶν εἶναι μὴδέν.» Ἡδυνάμην
προστούτοις ν' ἀναφέρω καὶ τοὺς ἐπίσης βασιλικούς ἐκεῖνους
λόγους: «Ματαιότης ματαιότητων!» Ἡδυνάμην ν' ἀναδι-
φῆσω τὰ χρονικὰ τῆς φιλολογίας, καὶ νὰ σᾶς δεῖξω ποιητὰς,
οἱ ὅποιοι δὲν ἠθέλουν νὰ ψάλλωσιν εἰμὴ τὰς ἀνοήτους εὐχα-
ριστήσεις, καὶ τὰς θορυβώδεις ἠδονὰς ν' ἀναμειγνύωσιν οἱ ἴδιοι
συχνὰ μελαγχολικὰ ἔλεγεῖα εἰς τὰ τραγούδια τῆς ἐνόχου ἢ
κούφου εὐθυμίας των. Γνωρίζετε τὸν ἄσματογράφον ἐκεῖνον
ὅστις ἀναχωρεῖ πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς εὐδαιμονίας ὑπὸ τὴν ὁδη-

γίαν τῆς ἐλπίδος. Ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἐνώπιόν μας, ἀλλ' ἐκεῖ ὅπου ἡμεῖς δὲν εἴμεθα εἶναι εἰς τὴν ἔξοχὴν; ἀκολουθῶς εἰς τὴν πόλιν· εἶναι εἰς τὴν Ἀσίαν, εἶναι εἰς τὴν Ἀφρικὴν· πάντοτε ἀπομακρύνεται τέλος πάντων τοῦ εἶναι;

Τὴν βλέπεις ἐκεῖ εἰς τὰ σύννεφα κάτω.

Ἐκεῖ, ἐκεῖ κάτω αὐτῆς εἶν' ὁ δόμος.

Φεῦ! λέγει, καμῶν καὶ ἐν γῆρα ἐσχάτῳ

Ὁ ἄνθρωπος, μάτην ὁ τόσος μου δρόμος!

Ἐκεῖ πρὸς τὰ σύννεφα, τέκνα, ἀτρόμως

Ὀρμάτε, ὀρμάτε — ἅς ἦν' ἀπωτάτω,

Νὰ εὔρητε τούτην ἐκεῖ, ἐκεῖ κάτω. *

Θέλει τις νὰ στεφθῆ μὲ ρόδα, θέλει νὰ τραγουδῆ καὶ νὰ γελά, θέλει νὰ συνάξῃ εὐχερῶς τ' ἄνθη τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἡ μελαγχολία ἀνέρχεται ἀπὸ τὰ βάθη τῆς καρδίας, ὅπου ρίζοβολεῖ. Ἡ ποίησις δὲν εἶναι ἀναμριβδῶς στεναγμὸς, ἀλλ' ἤθελεν εἶσθαι μικρὰ καὶ πτωχὴ ἢ λύρα τοῦ ποιητοῦ ἂν δὲν ἀντήγει ἐπ' αὐτῆς συγνὰ ἢ χορδὴ τῆς μελαγχολίας.

Ἄς ἀρήσωμεν, ἂν θέλητε, τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς ποιητάς, τοὺς αὐτοκράτορας καὶ τοὺς ἀσματογράφους. Ἄς ζητήσωμεν σταθερωτέραν κρίσιν περὶ τοῦ προορισμοῦ μας. Ἄς ἀκούσωμεν ἄνδρα ἐμβριθῆ διακρινόμενον ἐπὶ τῇ σοβαρᾷ ἐκείνῃ καλῇ πίστει, ἣτις εἶναι ἡ ἀρετὴ τῶν φιλοσόφων:

* Le vois-tu bien, là bas, là-bas,

Là-bas, là-bas, dans ces nuages;

Ah! dit l'homme enfin vieux et las,

C'est trop d'inutiles voyages.

Enfants, courez vers ces nuages,

Courez, courez; doublez le pas,

Pour le trouver là-bas, là-bas. . . .

Beranger, *Le Bonheur*

«Ἐπὶ ἀρχῆς τῆς ζωῆς, ἡ φύσις μας ἐξεγειρομένη, μὲ
 «ὄλας αὐτῆς τὰς ἀνάγκας καὶ ὄλας τὰς δυνάμεις, συναντᾷ
 «κόσμον, ὅστις φαίνεται προσφέρων ἀπεριόριστον πεδῖον εἰς
 «τὴν ἱκανοποίησιν τῶν πρώτων καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν
 «ἐτέρων. Θεωροῦσα τὸν κόσμον τοῦτον, ὅστις φαίνεται περι-
 «έχων δι' αὐτὴν τὴν εὐδαιμονίαν, ἡ φύσις μας ὀρμᾷ, πλήρης
 «ἐλπίδων καὶ φαντασιῶν. Ἄλλ' ἐγκρατεῖται εἰς τὸν ἀνθρώπινον
 «βίον ἢ ματαίωσις ὄλων τῶν ἐλπίδων, ἢ διασκέδασις ὄλων
 «τούτων τῶν φαντασιῶν. Διαρκούσης τῆς νεότητός μας, ἡ
 «δυστυχία μᾶς διεγείρει μᾶλλον ἔκπληξιν ἢ φόβον, μᾶς φαί-
 «νεται ὅτι τὰ συμβαίνοντα ἡμῖν εἶναι ἀνωμαλίαι καὶ ἡ ἐμπι-
 «στοσύνη μας δὲν κλονίζεται. Ἡ ἀνωμαλία αὕτη ὅσῳ καὶ
 «ἂν ἐπαναλαμβάνηται δὲν μᾶς ἐκβάλλει τῆς ἀπάτης. Ἄλλ'
 «ἐπὶ τέλους εἴτε μεγάλη τις συμφορὰ ἐπερχομένη ἡμῖν, ἀνοί-
 «γει αἶφνης τοὺς ὀφθαλμούς μας, εἴτε προϊόντος τοῦ βίου
 «ὑπερισχύει ἢ ἐπὶ μακρὸν παραταθεῖσα πείρα, μᾶς ἐμφανίζεται
 «ἡ λυπηρὰ ἀλήθεια· τότε ἐκλείπουσιν αἱ ἐλπίδες, αἵτινες μᾶς
 «ἐμετρίαζον τὴν δυστυχίαν· τότε τὰς διαδέχεται ἡ πικρὰ ἐκεί-
 «νη ἀγανάκτησις, ἥτις τὴν καθιστᾷ δεινότεραν· τότε ἐκ τοῦ
 «βάθους τῆς καρδίας μας, ἀγωνιώσως ὀδυνηρῶς, ἐκ τοῦ μυ-
 «χοῦ τοῦ λιγικοῦ μας, προσκρούσαντος εἰς τὰς ἐνδοτάτας
 «αὐτοῦ πεποιθήσεις, ἀναφύεται ἀφεύκτως τὸ μελαγχολικὸν
 «τοῦτο ζήτημα· Διατί λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἐν τῷ
 «κόσμῳ τούτῳ; Καὶ μὴ πιστεύσετε, Κύριοι, ὅτι αἱ ἀθλιότη-
 «τες τῆς ζωῆς ἔχουσιν μόναι τὸ προτέρημα νὰ στρέψωσι τὸ
 «πνεῦμα μας πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐκ
 «τῶν εὐτυχημάτων καθὼς καὶ ἐκ τῶν δυστυχημάτων μας, διό-
 «τι ἡ φύσις μας δὲν ἀπατᾶται ὀλιγώτερον εἰς ταῦτα ἢ εἰς ἐκεῖ-

«να. Κατὰ τὴν πρώτην στιγμήν τῆς ἀπολαύσεως τῶν ἐπιθυ-
 «μιῶν μας ἔχομεν τὴν πρόληψιν, ἢ κάλλιον εἰπεῖν τὴν εὐθύθει-
 «αν νὰ νομίζωμεν ἑαυτοὺς εὐδαιμόνας· ἀλλ' ἂν ἡ εὐδαιμονία
 «αὕτη διαρκῆ μακραινόνται ταχέως τὰ πρῶτα θέλγητρά της·
 «καὶ ἐκεῖ ὅπου ἐνομιζέτε, ὅτι αἰσθάνεσθε τελείαν εὐχαρίστησιν,
 «ὄν δοκιμάζετε πλέον ἢ ὀλιγοτέραν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν
 «διαδέχεται εὐχαρίστησις ἀκόμη ὀλιγωτέρα, ἥτις ἐξαντλεῖται
 «ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἕως οὗ τέλος πάντων ἀποσβεσθῆ ἔν τῷ
 «κόρῳ καὶ τῇ ἀηδία. Τοιαύτη ἡ ἀναπόφευκτος λύσις πάσης
 «ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας· τοιοῦτος ὁ νόμος τοῦ πεπωμένου,
 «τὸν ὁποῖον οὐδεμίαν ἐξ αὐτῶν δὲν δύναται νὰ ὑπεκφύγῃ. Ἐάν
 «εἰς τὴν στιγμήν τοῦ θριάμβου πάθους τινὸς ἔχητε τὴν κα-
 «λὴν τύχην νὰ κυριευθῆτε ἐκ τινος ἄλλου, τότε ἀρραπαζό-
 «μενοι ἐκ τοῦ νέου τούτου πάθους, ἀποφεύγετε, ἀληθινά, τὴν
 «λύσιν τῆς γοητείας τοῦ πρώτου· καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐν τῇ
 «ταραχῇ τῶν παθῶν δύνασθε νὰ ζήσητε πολὺν καιρὸν μὲ τὴν
 «εὐδαιμονίαν τοῦ κόσμου τούτου, προτοῦ νὰ γνωρίσητε τὴν
 «ματαιότητά της. Ἀλλ' ἡ ζάλη αὕτη δὲν δύναται νὰ διαρκέ-
 «σῃ διαπαντός· ἔρχεται ὥρα, ὅτε ἡ σφοδρὰ αὕτη ἀστασία
 «εἰς τὴν ἐπιδίωξιν τῆς εὐδαιμονίας, ἥτις γεννᾶται ἐκ τῆς ποι-
 «κιλίας καὶ τοῦ ἀορίστου τῶν ἐπιθυμιῶν μας, ἐμμένει τέλος
 «πάντων, ὅπου ἡ φύσις μας, συνάγουσα οὕτως εἰπεῖν καὶ συγ-
 «κεντροῦσα εἰς ἓν μόνον πάθος ὅλην τὴν ἐν αὐτῇ ἀνάγκην
 «τῆς εὐδαιμονίας, βλέπει τὴν εὐδαιμονίαν ταύτην, τὴν ἀγα-
 «πᾶ, τὴν ἐπιθυμεῖ εἰς τοῦτο μόνον τὸ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θη-
 «ρεῖει μ' ὅλας αὐτῆς τὰς δυνάμεις. Τότε οἰονόηποτε καὶ ἂν
 «ῆναι αὐτὸ τὸ πάθος, τότε φθάνει ἀφεύκτως ἡ πικρὰ πεῖρα
 «τὴν ὁποίαν τὸ πεπωμένον εἶχεν ἀναβάλλει· διότι ἅμα ἐπι-

«τευχθῆ ἢ τόσῳ θερμῶς, τόσῳ ἀποκλειστικῶς ποθουμένη εὐ-
 «δαίμονία αὐτῆ, ἐκπτοεῖ τὴν ψυχὴν διὰ τὸ ἀνεπηρεσῆς αὐτῆς·
 «ματαιῶς φθείρεται ζητοῦσα ἐν αὐτῇ ὅ,τι ὠνιρεύετο· αὐτῆ
 «μάλιστα ἢ ἀναζήτησις τὴν μαραίνει καὶ τὴν γλωμαίνει: δὲν
 «εἶναι πλέον ὅ,τι ἐφαίνετο, ὅ,τι ὑπέσχετο δὲν τὸ ἐκπληροῦ·
 «ὅλη ἢ εὐδαίμονία, τὴν ὁποῖαν ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἢ ζωῆ, ἐπῆλ-
 «θε, καὶ ἢ ἐπιθυμία τῆς εὐδαίμονίας δὲν ἀπεσβέσθη. Ἡ εὐ-
 «δαίμονία εἶναι λοιπὸν σκια, ἢ ζωὴ ἀπάτη, αἱ ἐπιθυμίαι μας
 «δολοειστικὴ παγίς. Τίποτε δὲν δυνάμεθα ν' ἀποκριθῶμεν εἰς
 «παρομοίαν ἀπόδειξιν· εἶναι πλέον ἀναντιρρήτος καὶ ἀπὸ τὴν
 «τῆς δυστυχίας αὐτῆς· διότι ἐν τῇ δυστυχίᾳ δύνασθε ἀκόμη
 «ν' ἀπατηθῆτε καὶ μεμψόμενοι τὴν κακίαν σας τύχην ν' ἀθω-
 «ώσητε τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἐνῶ ἐνταῦθα αὐτὴ ἢ ἰδίᾳ
 «φύσις τῶν πραγμάτων ἐλέγχεται ὡς πονηρὰ: ἢ ἀνθρωπίνῃ
 «καρδίᾳ ἐνώπιον ὅλων τῶν εὐτυχιῶν τῆς ζωῆς δὲν εἶναι εὐ-
 «χαριστημένη. Οὕτω ἢ μελαγχολικὴ αὐτῆ περίσκεψις, ἢ τις
 «ὑψώνει τὸν τέλειον ἄνδρα εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ προορισμοῦ του,
 «ἢ τις τὸν κάμνει ν' ἀνησυγῆ καὶ νὰ ἐρωτᾷ ἑαυτὸν τί εἶναι ὁ
 «προορισμὸς οὗτος, γεννᾶται συνηθέστερον ἀκόμη ἐκ τῆς πεί-
 «ρας τῶν εὐτυχιῶν τῆς ζωῆς παρὰ ἐκ τῆς τῶν ἀθλιότητων
 «αὐτῆς.» *

Τοιαύτη ἢ φωνὴ τῶν προσωπικῶν ἀποπλανήσεων, ἐξ-
 γομένου τῆς πείρας. Ἄλλ' ὑπάρχουσιν ἐν τῇ καρδίᾳ μας θλί-
 ψεις εὐγενέστεραι τῆς ἀθυμίας, ἢ τις γεννᾶται ἐκ τῆς συγκρού-
 σεως τῶν ἐγωϊστικῶν μας ἐπιθυμιῶν. Δὲν εἴμεθα μόνοι ἐν τῷ
 κόσμῳ τούτῳ, καὶ δὲν εἴμεθα ὅλοι ὡς τὸν Σαχναρέλλον τοῦ
 Μολλιέρου, ὅστις ἀφοῦ ἔπαιε καὶ ἐφαγε καλῶς ἤθελε νὰ ἦναι

* Jouffroy. *Mélanges philosophiques*, pages 399 à 403.

κατ'άκροσι ὅλοι ἐν τῇ οἰκίᾳ του. * Ὑπάρχουσι ψυχαί, ζῶσαι ἐκ τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων, πάσχουσαι ἐκ τῶν ὀδυνῶν των καὶ βάλλουσαι εἰς πράξιν τὴν ὠραίαν ἐκείνην ἰδέαν τοῦ ῥωμαίου ποιητοῦ. ** «Εἶμαι ἄνθρωπος καὶ τίποτε ἀνθρώπινον δὲν δύναται νὰ ἦναι δι' ἐμὲ ξένον.» Κατὰ τὴν ἰδίαν ταύτην ὥραν, ἐνῶ συνήλοσμεν ἐν τῇ ἡσυχίᾳ τῆς αἰθούσης ταύτης, συμβαίνουσι, πλησίον καὶ μακρὰν, ἐπὶ τῆς ὑψηλίου, γιλιάδες καὶ ἑκατοντάδες γιλιάδων στυγεραὶ πράξεις καὶ σκηναὶ βαθυτάτης λύπης. Γνωρίζετε, καθ' ἣν στιγμὴν ὀμιλῶ, πόσοι ὑπάρχουσιν ἀγωνιῶντες ἀσθενεῖς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, πόσοι νέες βασανιζόμενοι ὑπὸ ἀνησυχιῶν χειροτέρων τῆς ἀσθενείας, καρδίαι πληγωμέναι εἰς ὅ,τι φίλτερον εἶχον, ἀπατηθεῖσαι εἰς τὰς νομιμωτέρας των ἐλπίδας; Καὶ τί ἀκούομεν ἀπὸ μακρὰν; ὅ,τι περιέχουσι τὰ πενθηρότερα διηγήματα τῆς ἱστορίας πραγματοποιῶνται βεβαίως, τὴν στιγμὴν ταύτην, εἰς κανὲν μέρος τῆς γῆς. Ἐν τῇ ὑπερηράνω ἐκείνῃ διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἀμερικῆς, *** τὰ τέκνα ἀποχωρίζονται τῆς μητρὸς των καὶ πωλοῦνται ἐκ διαλειμμάτων, ὅταν δὲν εὐρίσκωσι νὰ πωλήσωσιν ὀλικῶς τὴν μητέρα καὶ τὰ τέκνα; εἰς τὰς ἐργατικὰς πόλεις τοῦ παλαιοῦ μας κόσμου, ὀλόκληροι οἰκογένεια εἶναι καταδοδικασμένοι εἰς ἐπίπονον ἔργον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξαρκεῖ πάντοτε νὰ τὰς διασώσῃ ἀπὸ τὴν πείναν, τὴν μητέρα ταύτην τῆς ἀδημονίας καὶ σύμβουλον τοῦ ἐγκλήματος. Ἀλλοῦ, εἰς τ' ἀπώτερα μέρη τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας, σκη-

* Le Médecin malgré lui.

** Terence.

*** Ταῦτα ἐββέθησαν τὸν Νοέμβριον τοῦ 1859 καθ' ἣν ἐποχὴν τὰ δεινὰ, ἀτινα ἕνεκα τῆς δουλείας ἐπέπεσον σήμερον εἰς τὴν Ἀμερικὴν, προέβλεπον ἡ δικαιοσύνη καὶ ἐφοβεῖτο ἡ ἀγάπη.

ναί πολέμου, σφαγῆς, καὶ φρίκης, αἵτινες μολονότι θαυμασίως ἐμετριάσθησαν ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ, τρομάζουσιν ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν τὰς εὐδαιμονεστεράς ἡμῶν χώρας, ἐκεῖσε δὲ εἶναι εἰσέτι ἡ συνήθης κοινωνικὴ κατάστασις ἀπείρων λαῶν. Ἄλλ' ὅμως ὑπάρχουσιν ὧτα ἀκούοντα τὸν στεναγμὸν τοῦτον τῶν πλάσματων. Ὑπάρχουσι ψυχαὶ συμπάσχουσαι καὶ ἐν μέσῳ τῶν πλέον εὐτυχῶν ἀτομικῶν περιστάσεων. Ὑπάρχουσι καρδία ἀρκετὰ εὐγενεῖς ἵνα λυπῶνται καιρίως, καθόσον συγχωρεῖ ἡ ἀδυναμία τῆς φύσεως, διὰ τὰς πληγὰς τῶν ὁμοίων των. Ἐννοήσατε ταῦτα καλῶς: δὲν ὑπάρχει εὐδαιμονία διὰ τὸν ἐγωῖστήν, καὶ χωρὶς ἐν βλέμμα ἐλπίδος πέραν τοῦ κόσμου τούτου, ἔτι ὀλιγότερον ὑπάρχει διὰ τὴν ἀρωσιωμένην καρδίαν. Καὶ ἐν τοσούτῳ ἡμεῖς θέλομεν τὴν εὐδαιμονίαν. Δὲν εἶναι ἄραγε εἰμὴ πλάσμα τῆς φαντασίας; Ἄνθος τῆς ἐαρινῆς ἡλικίας, τὸ ὁποῖον ἡ μεσημβρία τῆς ζωῆς πρέπει διαπαντὸς νὰ μαράνη; Τί σημαίνει ἡ πάθησις αὕτη, ἣτις μᾶς ἀκολουθεῖ, μᾶς κυριεύει μυριοτρόπως, καὶ παρουσιάζει τόσῳ σκληρὰν ἀντίθεσιν μὲ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς μας; Ἄν δὲν προωρίσθημεν διὰ τὴν εὐδαιμονίαν, διατὶ αἱ ἐκλάμψεις αὗται τῆς χαρᾶς, αἵτινες διέρχονται τῆς ὑπάρξεως μας; Τί φανερόνουσιν αἱ ἀκτῖνες αὗται, αἵτινες μέλλουσι νὰ χαθῶσιν εἰς τὰ σκότη; Δὲν ὑπάρχει τόπος διαμονῆς ὅπου ἡ χαρὰ μᾶς περιμένει — ἡ χαρὰ ἵνα μᾶς παρηγορήσῃ ἐκ τῆς ἀθυμίας τῶν δεινῶν μας καὶ ἐκ τῆς ἀπάτης τῶν ἡδονῶν μας;

Τὸ ζήτημά μας παρουσιάζεται παντοῦ. Παρ' ὑμῖν, αἱ πληγαὶ τοῦ θανάτου καὶ τὸ ἀσταθὲς παντὸς πράγματος. Ἐν ὑμῖν, αἱ δυνάμεις σας, αἱ ἐπιθυμίαι σας, ὀλόκληρος ἡ φύσις σας, τὰ

πάντα ἀνακινούσι τὸ πρόβλημα τοῦτο: ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου τελειοῦται εἰς τοῦτον τὸν κόσμον;

Τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἡ κουφότης τὸ λησμονεῖ, ἡ ἀδιαφορία κατανατᾷ νὰ τὸ περιφρονῇ: τὸ γνωρίζομεν ὅλοι, καὶ δὲν μᾶς ἐκπλήττει πλέον. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον καὶ λυπηρὸν εἶναι, ὅτι ἄνδρες σοβαροὶ καὶ ἐμβριθεῖς, ἄνδρες ἐπιδεικνυόμενοι ὡς σοφοὶ ἐν τῷ κόσμῳ, προσπαθοῦσι νὰ μᾶς ἀφαιρέσωσι τὴν φροντίδα τοῦ μέλλοντός μας, νὰ ἐξαλείψωσιν ἐν τῇ ψυχῇ μας τὰ προσόντα τῆς ἀξίας μας. Τὸ λυπηρότερον εἶναι ὅτι εὐρίσκονται λόγοι συστηματικοῦντες τὴν κουφότητά μας, ὅπως ἀναβιβάσωσι τὴν ἀδιαφορίαν μας εἰς θεωρητικὸν ὕψος.

Φιλολόγοι καὶ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος μας, διὰ τῶν πολλῶν ἱστορικῶν θεωριῶν των ἐπὶ τῆς προόδου τῶν ἀνθρωπίνων δοξασιῶν, κατελήφθησαν ὑπὸ σκοτοδινιάσεως: τὸ μεταβλητὸν τοὺς ἔκαμε νὰ μὴ διακρίνωσι τὸ ἔμμονον: καὶ ἰδοὺ οἱ λόγοι των: «Οἱ διαλογισμοὶ καὶ αἱ πεποιθήσεις, προϊόντα εὐμετάβλητα τοῦ πολιτισμοῦ, παρσύρονται ὑπὸ τοῦ καιροῦ εἰς τὴν ἄβυσσον τοῦ παρελθόντος. Ἡ παντοτεινὴ αὕτη ἐκροὴ τῶν ἀνθρωπίνων ἰδεῶν εἶναι θέαμα ἀξίον λόγου καὶ θαυμασίου ἐνδιαφέροντος διὰ τὸν σοφόν: ἀλλ' εἰς αὐτὸ δὲν ἔχει νὰ ζητήσῃ τίποτε περισσότερον εἰμὴ τὴν εὐχαρίστησιν ἀπλῆς περιεργείας. Ἡ διάνοια, ἥτις θέλει νὰ καταλάβῃ τὸ ἀληθές, ρίπτεται εἰς κενὰ διαστήματα καὶ ἐκεῖ δὲν ἀπαντᾷ εἰμὴ γειμαίρας. Ἡ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία, ὅταν μᾶς ὁμιλῶσι περὶ τοῦ μέλλοντος καὶ τῆς λαμπρότητος μιᾶς ἄλλης ὑπάρξεως, εἶναι τ' ἀνθη τῆς ζωῆς, ἀλλ' ὅμως ἐπίγεια ἀνθη. Στεροῦντες τὴν ἡμετέραν φύσιν τῶν ὠραίων τούτων ὄνειρων, τὴν κολοβόνετε. Ἐκλαμβάνετε ὅμως τὰ ὄνειρα ὅποια εἶναι μὴ ζητεῖτε εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τῆς φαν-

τασίας σταθεράν ἀλήθειαν, ἀλήθειαν μόνιμον, ἵνα ἐπιστηρίζη-
τε τὴν ὑπαρξίν σας. Ταικύτερ, πλάνη δὲν συγχωρεῖται παρὰ
εἰς τοὺς νόμους ἐκείνους, οἵτινες ἔμειναν ἐξοπίσω τοῦ αἰῶνός των·
αὕτη εἰς τὰς ἡμέρας μας, χαρακτηρίζει τοὺς μικρόνους καὶ
χυδαίους.» Τοιοτοτρόπως ὁμιλοῦσιν ἄνθρωποι εὕρισκόμενοι
εἰς θέσιν νὰ δελεάσωσι διὰ τῆς γοητείας τῆς μεγαλοφυΐας καὶ
τῆς εὐκλεοῦς φήμης. Ἄς ἀκούσωμεν τώρα φωνήν τινα προερ-
γομένην ἀπὸ ἄλλο μέρος τοῦ διανοητικοῦ ὀρίζοντος

Νέα διδασκαλία διεδόθη εἰς Γαλλίαν ὑπὸ τ' ὄνομα τῆς
θετικῆς φιλοσοφίας. Ἀποκύημα τῆς κεφαλής ἀνδρὸς
δικακεκριμένου, ἐναποτέθεν παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς εἰς ὀγκωδε-
στάτους τόμους, τοὺς ὁποίους νομίζω ὀλίγοι ἀνέγνωσαν, δια-
δοθεῖσα ἀκολούθως διὰ συγγραμμάτων προχειρῶν εἰς τοὺς πολ-
λοὺς, προώδευσε καὶ ἀπέκτησε παντοῦ ὀλίγους μαθητὰς ἐκ
τῶν σοφῶν ὁμηγύρεων καθὼς καὶ ἐκ τῆς νεολαίας τῶν σχο-
λαίων, μάλιστα δὲ λέγουσιν, καὶ ἐκ τῶν παρισινῶν ἐργοστα-
σίων μετὰ τῶν ἐργατῶν τῆς πρωτευούσης. Διαδίδεται ἄρα-
γε καὶ παρ' ἡμῖν; Ἄγνωῶ· ἀλλὰ, διὰ κάθε ἐνδεχόμενον, ἀνέ-
φερον τ' ὄνομά τῆς καὶ θέλω τὴν ὑποδείξει.

Ἡ πρόοδος, λέγει ἡ θετικὴ φιλοσοφία, εἶναι θεμελιώδης
νόμος τῆς ἀνθρωπότητος. Δυνάμει τοῦ νόμου τούτου ὁ ἀνθρω-
πος διέρχεται διαφόρους βαθμοὺς διανοητικῆς ἀναπτύξεως, κα-
θὼς παρουσιάζει διαδοχικὰς φάσεις ἐν τῷ σχηματισμῷ τοῦ
σώματός του. Ἡ ἀνθρωπότης ἤρχισε διὰ τῆς θρησκείας: αὕτη
εἶναι ἡ περίοδος τῆς νηπιότητος: προαγομένη ὀλίγον κατ' ὀ-
λίγον, φθάνει εἰς τὴν μεταφυσικὴν καὶ τέλος πάντων, κά-
μνουσα νέον βῆμα, πρέπει νὰ παραιτηθῇ τῆς μεταφυσικῆς
καθὼς καὶ τῆς θρησκείας, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς θεωρητικὰς

ταύτας χώρας, ὅπως ἐμμεΐνη εἰς ὅ,τι ὑπάρχει Θετικόν, δη-
λαδὴ εἰς τὰ φυσικὰ καὶ κοινωνικὰ γεγονότα, τὰ ὅποια ὑπά-
γονται εἰς τὴν πεῖραν καὶ εἰς τὸν ὑπολογισμόν: ἴδου τὸ ἔσχα-
τον τέρμα τῆς προόδου. Ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως καὶ αἱ θαυ-
μάσια αὐτῆς ἐφαρμογαί: τηλέγραφοι, σιδηρόδρομοι καὶ ἀτμό-
πλοιοι ἢ κοινωνικὴ ἐπιστήμη: σύστασις καὶ κατάλυσις πολι-
τειῶν τοιοῦτος ὁ κλῆρος τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ εἰς τοῦτο
πρέπει ν' ἀρκεσθῶμεν. Ἀλλὰ περαιτέρω; περαιτέρω εἶναι τὸ πε-
δῖον τῶν ἀθῶν ὀνειροπολήσεων, ὅπου εὐφραίνονται οἱ βρα-
δύνοες.

Τοιοιυτοτρόπως πλησίον εἰς τὸ ἄξιον σεβασμοῦ παράπο-
νον τῆς ἀθυμίας, ἀπελπιζομένης ν' ἀποβάλῃ τὸν πέπλον,
ὅστις καλύπτει τὴν μοῖράν μας, πλησίον εἰς τὴν βάνανυσον
εἰρωνείαν, ἐρωτῶσαν ἂν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν βεβαίως εἰδήσεις
περὶ τοῦ ἄλλου κόσμου καὶ ποῖος ὁ κομιστῆς αὐτῶν, πλησίον
εἰς τὰς γοεράς ταύτας ἢ λυπηρῶς εὐθύμους φωνάς, ἀπαντῶμεν
τὸν λόγον τῶν πεπαιδευμένων καὶ τὸ χαμογέλιον τῶν δοκη-
σισόφων, ἅτινα ἔχουσι ἀληθῶς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σημα-
σίαν καὶ ὑπὲρ τῆς ἐγκαταλείψεως ταύτης τῶν ὑψηλῶν προ-
βλημάτων, ὑπὲρ τῆς προόδου ταύτης ἣτις συνίσταται εἰς τὸν
περιορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τῶν ὀρίων τῆς παρούσης ζω-
ῆς, ἐπιχαλοῦνται τὰ φῶτα τοῦ αἰῶνος καὶ τὸ νεώτερον πνεύ-
μα! Πρέπει, λέγουσι, πρέπει ν' ἀφήσωμεν εἰς τοὺς παλαιούς,
εἰς τοὺς κατοίκους τῶν μοναστηρίων τοῦ μεσαιῶνος, τὴν
ἀνόητον ἀξίωσιν, ὅτι γινώσκουσι τὰ πέραν τοῦ τάφου. Ἡ ἐπι-
στήμη τῆς φύσεως, ἡ βιομηχανία, ἡ πολιτικὴ, αὐταὶ εἶναι αἱ
μόνοι ἐπάξιαι μέρημινα τῆς ὀρίμου σκέψεως τῶν ἀνδρῶν τῆς
ἐποχῆς μας.

Θαυμάζω τὰς ὥραϊας ἐφευρέσεις τῶν ἡμερῶν μας καὶ τινὰ τελειωθέντα ἔργα. Ἄλλ' ἂν ἀπαιτῶσι νὰ θέσωσι τὸ νεώτερον πνεῦμα καὶ οὐχὶ πλέον τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθόν, ὡς κανόνα τῶν σκέψεών μας, ἀρνοῦμαι νὰ κύψω τὸν αὐχένα ἔμπροσθεν τοῦ νέου τούτου εἰδώλου. Ἄν τολμῶσι νὰ εἴπωσι, καὶ τὸ λέγουσιν, ὅτι εἶναι ἀνάξιον περρωτισμένου ἀνδρός τὸ νὰ προσπαθῇ νὰ κατανοήσῃ, ὀπωσοῦν, τὰ μυστήρια τοῦ μέλλοντος, ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ διαμαρτύρομαι. Ἄλλὰ τί λέγω; ὅσον τὸ κατ' ἐμέ. Διὰ τί Κύριοι, εἴσθε ἐδῶ; Διὰ τί σπεύδετε ἐν τούτῳ τῷ περιβόλῳ εἰμὴ ἵνα μαρτυρήσητε, ὅτι δὲν κρίνετε ἀνάξιον τῆς προσοχῆς σας τὸ σοβαρὸν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον πρέπει ν' ἀπασχολῇ τὸν νοῦν μας, καὶ ἵνα διαμαρτυρηθῆτε ὅτι αἱ κραυγαὶ τοῦ κόσμου δὲν κατέπνιξαν ἐν ὑμῖν τὴν φωνὴν ἐκείνην, ἥτις ἐν τῇ σιγῇ τῶν ἐκτὸς ψιθυρίζει εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς, τὰ προβλήματα τῆς αἰωνιότητος.

Ἄς ἐπιληθῶμεν τῶν προβλημάτων τούτων παλαιῶν ὡς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καὶ ἅτινα θὰ διαρκέσωσιν ἐφόσον καὶ αὐτό. Ἄς ὑπερβῶμεν τὸν φραγμὸν, τὸν ὁποῖον ὑποπτος ἐπιστήμη προσπαθεῖ ν' ἀνεγείρῃ ἐπὶ τοῦ ὁρόμου μας. Ἄς μὴ ὑποφέρωμεν νὰ μᾶς ἀναγκαιώσῃ προπάντων ἡ ψυχρὰ καὶ ὑπερήφανος ἐκείνη εἰρωνεία, ἥτις ἀξιοῖ νὰ μᾶς πλανήσῃ μὲ τὸ πρόσχημα τῆς τιμῆς καὶ τὸ ἦθος τῆς ὑπεροχῆς.

Ἐπάρχει βασιανιστικὴ τις ἀμφιβολία, ἐπιδοθεῖσα εἰς ἐπίπονον καὶ ἀνήσυχον ἔρευναν, ἢ μᾶλλον ἀμφιβολία ἐμποιοῦσα ἀθυμίαν, ἀλλ' ἀθυμίαν σοβαρὰν ἐν τῇ καρτερίᾳ αὐτῆς. Σέβωμαι τὴν ἀμφιβολίαν τκύτην, ὅχι μόνον καθὼς πρέπει νὰ σεβώμεθα ἐν γένει τὴν συνείδησιν τῶν ὁμοίων μας, ἀλλὰ μὲ τὸ συμπαθητικὸν ἐκεῖνο σέβας, τὸ ὁποῖον προσφέρωμεν ὅταν οἱ

ἴδιοι λάβωμεν πεῖραν παρομοίας καταστάσεως. Ἀλλὰ τὸν ὑπερήφανον καὶ ἀγέρωχον ἐκεῖνον σκεπτισμὸν, τὸν εὐθυμον καὶ ὑπερόπτην, ἔτοιμον δὲ πάντοτε νὰ μυκτηρίσῃ ὡς ἀγοραῖαν πᾶσαν σοβαρὰν πίστιν (ἐκτὸς τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἐκπροσωποῦσιν αὐτὸν, διότι δὲν ὀμιλῶ εἰμὴ περὶ τῆς διδασκαλίας ἢ μᾶλλον περὶ τῆς τάσεως) τὸν σκεπτισμὸν τοῦτον, θὰ τὸ εἶπω κυριολεκτικῶς, τὸν μισῶ. Τὸν μισῶ, διότι δὲν εἶναι μόνον ὁ θάνατος τῆς πίστεως, ἀλλ' ἡ αὐτοχειρία τοῦ λόγου· τὸν μισῶ, διότι κλονίζει τὰ θεμέλια τῆς ἠθικῆς, συνεπάγων τὴν διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἐν τῇ καταπτώσει τῆς διανοίας· τὸν μισῶ, διότι ἡ πνευματικὴ ἐργασία, καταβιβαζομένη εἰς ἀσκοπον ἔρευναν, εἰς καθαρὰν εὐχαρίστησιν, μὲ φαίνεται ὅτι ἐξουθενίζει μίαν τῶν εὐγενεστέρων ἰδιοτήτων τῆς ἀνθρωπότητος· τὸν μισῶ τέλος πάντων, διότι τὸ εὐθυμον μειδίωμα τῶν ἀνθρώπων τούτων, οἵτινες ἠδύνονται ἐν τῷ κενῷ καὶ τῇ ἀπομονώσει, μὲ λυπεῖ καὶ μὲ τρομάζει, ὡς ἂν ἐπρόκειτο περὶ μυστηριώδους τινὸς διαστροφῆς τῆς ἰδίας μου φύσεως.

Ὅσον τὸ κατ' ἐμέ, Κύριε, ἤθελον νὰ κρούω πάντοτε τὴν θύραν τῆς ἀληθείας· εἴτε ἂν, ἀπηυδημένος ἀπὸ ἀνωφελεῖς ἀποπείρας, ἔπρεπε ν' ἀπελπισθῶ, ἔμπροσθεν τῆς κεκλεισμένης ταύτης θύρας, ἤθελον καθίσει βαρυθυμῶν εἰς τὸ κατώφλιον αὐτῆς, ὅπως ἡ βαρυθυμία αὕτη μαρτυρήσῃ τοῦλάχιστον, ὅτι αἰσθάνομαι ἐμαυτὸν γεννηθέντα διὰ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὅτι, ἂν πρέπη νὰ παραιτηθῶ αὐτῆς, ἡ θυσία εἶναι παρὰ φύσιν. Ἀλλ' ὄχι· δὲν σᾶς φέρω λόγους ἀπογνώσεως· ἀπεναντίας, μ' αἰσθημα ἐμπιστοσύνης καὶ ἐλπίδος σᾶς προτείνω ν' ἀρχίσωμεν τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ.

ΔΕΥΤΕΡΑ ΟΜΙΛΙΑ.

Ὁ ὕλισμός.

Κύριοι!

 εἰς τὴν πρώτην μας συνεδρίασιν ἐθέσαμεν τὸ ἐπόμενον ζήτημα: τί δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ περιμένη; τί ἔχει νὰ ἐλπίζῃ ἐπέκεινα τῆς παρούσης ζωῆς; Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐτύχομεν ἐν πρώτοις ἀπαντήσεως κατ' ἐξοχὴν καθαρᾶς ἐν τῇ ἀπλότητι αὐτῆς: οὐδὲν. Αὕτη εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ ὕλισμοῦ. Σήμερον σκοπεύω νὰ τὴν ἐξετάσω.

Ἐφόσον ἐπεκτείνεται ἡ πείρα τοῦ ἀνθρώπου, δὲν βλέπομεν νὰ γεννᾶται οὔτε νὰ μηδενούται κανὲν στοιχεῖον ἐκ τῶν συγκροτούντων τὸ σύμπαν· δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἡμετέρας παρατηρήσεως, οὔτε δημιουργία, οὔτε ἀπώλεια οὐδενὸς ὕλικου μορίου. Τὰ μόρια, τ' ἄτομα ταῦτα, οἰονόηποτε καὶ ἂν ᾦναι τ' ὄνομα τὸ ὁποῖον θέλετε νὰ τοῖς δώσητε, συνιστῶσιν ἀλληλουχίαν διαφόρων συνδυασμῶν, συσπειρώσεων, αἵτινες φαίνονται καὶ ἀκολουθῶς γίνονται ἀφανεῖς, ἵνα παραχωρήσωσι τὴν θέσιν εἰς νέους συνδυασμούς. Τὸ ἀέριον, τὸ ὁποῖον φωτίζει τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεώς μας, παράγει νερὸν διὰ τῆς καύσεώς

του· τὸ νερὸν πάλιν παράγει ἀέριον εἰς τὸ εὐρύχωρον γωνευ-
τήριον τῆς φύσεως. Ἄλλ' ἡ διηλεκτικῆς αὐτῆ σύνθεσις καὶ ἀπο-
σύνθεσις μᾶς ἐκπλήττει προπάντων, ὅταν θεωρήσωμεν αὐτὴν
ἐν τῇ τάξει τῶν ζώωντων καὶ ἐνοργάνων ὄντων, τῶν ὁποίων
ἀπαρτίζομεν μέρος. Γνωρίζετε τὸ φυτοφόρον ἐκεῖνο στρώμα
τῆς γῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἐπιδερμὶς, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ πλαν-
νήτου μας, ἐν τῷ ὁποίῳ τὰ φυτὰ ῥιζοβολοῦσι καὶ ἐξ οὗ ἀπο-
λαμβάνομεν τὴν τροφήν μας, ἐωσότου, πληρόντες φόρον εἰς
τὴν φύσιν, θ' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν καθολικὴν κυκλοφορίαν
τὴν ὀλίγην ταύτην ὕλην, ἥτις μᾶς ἐδανείσθη ἐπὶ τινα καιρὸν.
Ἀπὸ τοῦ στρώματος τούτου τῆς φυτοφόρου γῆς μέχρι τῶν
μᾶλλον ἀνεπτυγμένων ζώων, μέχρι τοῦ ἀνθρώπου, θεωρουμέ-
νου καθὼ σώματος, ὑπάρχει διηλεκτικῶς πικροταεινὴ κίνησις ὄλων
τῶν ἀτόμων. Τὸ φυτόν ἀρύεται τὴν τροφήν του ἐν τῇ γῇ. Τὸ
φυτόν τοῦτο εἶναι χόρτον, τὸ ὁποῖον σᾶς χρησιμεύει ὡς τρο-
φή· ἡ τρώγεται παρὰ τινος ζώου, τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ τεθῆ εἰς
τὴν τράπεζάν σας καὶ νὰ μεταποιηθῆ εἰς τὴν ἰδίαν οὐσίαν τοῦ
σώματός σας. Ταιουτοτρόπως, ἡ ὕλη τοῦ πλανήτου μας, ἡ
τοῦλάχιστον τὸ ἐξωτερικόν της περιβάλλουμα, μεταβαίνει ἀδι-
αλείπτως ἀπὸ μίαν εἰς ἄλλην μορφήν, καὶ τ' αὐτὰ στοιχεῖα,
ἅτινα συνιστῶσι τὴν σήμερον ἡμέραν ὄλα τὰ ἐνόργανα ὄντα,
εἶναι ἴσα ἴσα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα συνίστων τὰ ἐνόργανα ὄντα πρὸ
δύο χιλιάδων, πρὸ τριῶν χιλιάδων ἐτῶν, καὶ εἰς τὰς ἀπωτέ-
ρας περιόδους, τὰς ὁποίας ἠθέλετε φαντασθῆ. Ὅταν θεωρήσω-
μεν μετὰ τινος προσοχῆς τὰ γεγονότα ταῦτα, αἰσθανόμεθα ν'
ἀνέρχωνται εἰς τὸν νοῦν μας παράδοξοι συλλογισμοί. Ἄν σᾶς
εἶπω, παραδείγματος χάριν, ὅτι τὰ ξύλα, τὰ ὁποῖα ἐβάλατε
τὴν αὐγὴν ἐν τῇ θερμάστρῳ σας, περιέχουσιν ἴσως μόρια, ἅτι-

να εἶχον ἄλλοτε αἱ δοκοὶ τοῦ παλατίου τοῦ Σολομῶντος, ἢ ὅτι εἰς τὰς ἡμέρας μας ὁ τυγῶν φέρει εἰς τὸ γένειόν του τὰ ἴδια μόρια, ἅτινα ἐκυμάτιζον ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ Ἀχιλλέως, εἰς τοὺς μέλανας πλοκάμους τῆς κόμης τοῦ μαχητοῦ τούτου, θὰ κρίνετε ἴσως τὰς ὑποθέσεις ταύτας ἀναξίας τῆς σοβαρᾶς ἡμῶν ἐμηγύρευος· καὶ μ' ὄλον τοῦτο ἤθελον παραστήσει πασιφανῶς τ' ἀναντιβόρητα ἐξαγόμενα τῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἀρχαῖος φιλόσοφος Ἐμπεδοκλῆς ὑπαινίττετο ἴσως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤπτον συγκεχυμένως τὰς ἀληθείας ταύτας ὅτε παρετήρησεν ὅτι, ἐν τινι συμποσίῳ, τρώγομεν, ὑπὸ ἄλλην μορφήν, τὴν σάρκα τῶν φίλων καὶ τῶν συγγενῶν μας, καὶ εἶπεν, ὁμιλῶν περὶ ἑαυτοῦ. «Καὶ ἐγὼ ὡσαύτως, «ἤμην ποτὲ νεανίσκος καὶ κοράσιον, δένδρον, πετεινὸν, ἄφρωνος ἰχθύος εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης.» Ὅλα καθίστανται δι' ἡμᾶς ἀντικείμενον θαυμασμοῦ ἂν θεράσωμεν διὰ τῆς σκέψεως τὴν δύναμιν ἐκείνην τῆς ἕξεως, δι' ἧς νομίζομεν ἀπλᾶ τὰ μυστήρια, ἅτινα πανταχόθεν μᾶς περιστοιχοῦσιν.

Εἰς τὴν καθολικὴν ταύτην κυκλοφορίαν τῶν στοιχείων τῶν διαφόρων σωμάτων, ἡ παρατήρησις ἀνακαλύπτει τακτικούς καὶ σταθεροὺς νόμους. Οἱ νόμοι οὗτοι καὶ τὰ ἐξαγόμενά των εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐπιστημῶν ἐκείνων, αἵτινες μᾶς κινοῦσιν εἰς θαυμασμόν διὰ τῶν λαμπρῶν αὐτῶν ἀνακαλύψεων: τῆς μηχανικῆς, τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας. Τὸ θέμα δὲ τοῦ ὑλισμοῦ εἶναι ὅτι, ἐκτός τῆς ὕλης καὶ τῶν νόμων, οἵτινες τὴν διέπουσιν, δὲν ὑπάρχει τίποτε, καὶ ὅτι, ἐπομένως, ἡ φυσικὴ, ἡ μηχανικὴ καὶ ἡ χημεία ἀρκοῦσιν ἵνα ἐξηγήσωσι τὰ πάντα, τὴν παραγωγὴν τῆς ἐννοίας ὡς καὶ τὴν τῆς φλο-

γός, τὰ αἰσθήματα τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς τὸ χρώμα καὶ τὸ βάρος τῶν ἀντικειμένων.

Ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι πολὺ ἀρχαία, οὐχ ἦρτον ἔμως ἀρχαία εἶναι καὶ ἡ ἀφρησις αὐτῆς. Οἱ κατὰ πάντα χρόνον περὶ τὰ τοιαῦτα φιλοσοφοῦντες ἐγράψαν δροθετικὴν τινα γραμμὴν μεταξὺ τῶν φαινομένων περὶ τῶν ὁποίων καταγίνονται οἱ φυσικοὶ, καὶ τῶν φαινομένων ὅπου μεσολαβεῖ ἡ ζωὴ, ἀτινα ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς σπουδῆς τῶν φυσιολόγων. Ἡ μηχανικὴ, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία δὲν κατορθόνοσι νὰ δώσωσι λόγον περὶ τοῦ παντός. Δοξασία τις λίαν σεβαστὴ τοῦλάχιστον, ἀφοῦ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν εἰσήγαγε, καὶ τὴν ὁποίαν ἤκουσα καὶ ὁ ἴδιος ἐκ στόματος τοῦ ἐνδόξου Δεκανόλλου, βεβαιῶ ὅτι ἡ ἐπιστήμη, περιοριζομένη τοιοῦτοτρόπως, δὲν ἐπαρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ οὔτε ἓν γόρτον καὶ γάνεται συναντῶσα ἓνα σκόλημα. Ἀλλὰ δὲν εἴμεθα ἐνταῦθα ἵνα ἐπιληρθῶμεν τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως ἄς ἔλθωμεν ἀπειθείας εἰς τὸν ἀνθρώπον.

Ἐπὶ τ' ὄνομα τοῦ ὑλισμοῦ, ἀπαντῶμεν δύο διδασκαλίας αἵτινες φέρουσι μὲν εἰς τὸ αὐτὸ ἐξαγόμενον, ἀλλὰ πρέπει ἐν τούτοις νὰ τὰς διακρίνωμεν ἀπ' ἀλλήλων.

Κατὰ τὴν πρώτην τῶν διδασκαλιῶν τούτων, ἀρκετὰ καινὴν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, αἱ ψυχαὶ ἐμορφώθησαν ἐκ τινος εἰδικῆς ὕλης. Ἡ ὕλη αὕτη τῶν ψυχῶν εἶναι ψιλή, ἀραιά, λεπτή, καὶ ὡς ἐκ τούτου διακρίνεται ἀπὸ τὰ συνήθη καὶ ὀγκώδη σώματα· εἶναι ῥηραιωμένος ἀήρ, εἶναι φωτεινὰ ἄτομα. Ἀλλ' ἄς ἀφήσωμεν τὸν Λαφρονταῖνον νὰ λαλήσῃ:

Τεμάχιον ἤθειον ὕλης λεπτύνει —

Ὅποιο, δυσκόλως θνητὸς νὰ συλλάβῃ,

Οὐσίαν ἀπέμου, φωτὸς ἐκθλιβέντος·
 Οὐδὲν τοῦ πυρὸς ζωηρότερον ἄλλο
 Καὶ πλέον εὐκίνητον ἔτι γνωρίζω·
 Καθότι τὴν φλόγα ἂν κάμη, τὸ ξύλον,
 Ἡ φλόξ μὴ δὲν δύναται, καθαρίζομένη,
 Ἴδέαν τινὰ τῆς ψυχῆς νὰ μᾶς δώσῃ; *

Οἱ ὠραῖοι οὗτοι στίχοι ἐκφράζουσι κάλλιστα τὴν ἐπικρατοῦσαν θεωρίαν ἐν τῷ ἀρχαίῳ ὑλισμῷ. Ποία ἢ συνέπεια αὐτῆς; Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς διαλύσεως τῶν σωμάτων, αἱ ψυχαὶ, αἴτινες δὲν εἶναι ἢ τὸ λεπτότερον αὐτῶν μέρος, ἐπανέρχονται ὡς καὶ τὰ λοιπὰ, εἰς τὴν καθολικὴν κυκλοφορίαν. Ἐκ τούτου ἡ ἰδέα, ἃς μοὶ συγχωρηθῆ ἢ ἔκφρασις, τῆς ταχείας κύκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου τῶν ψυχῶν, μεταβιβαζομένου ἀπὸ ἄτομα εἰς ἄτομα, ἀλλ' ἄνευ ἀναμνήσεως, ἄνευ συνειδήσεως, ἄνευ προσωπικότητος. Ἐὰν ἄτομα ἀποθνήσκουσι καὶ ἀποθνήσκουσι διαπαντός, ἀλλ' αἱ ψυχαὶ ἐπιζῶσιν ἢ μία γενεὰ ἀναζῆ εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς: τίποτε δὲν χάνεται. Ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τελεῖται εἰδὸς τι ἀθανασίας: ἐπέκεινα τῆς παρούσης ζωῆς δὲν ὑπάρχει τίποτε.

Σήμερον ἐγκατελείφθη ὅλως διόλου ἡ παλαιὰ αὕτη ἔποψις, καὶ τοῦτο θεωρεῖται εἰς τῶν κρισιμωτέρων θριάμβων τῆς φιλοσοφίας. Μέμφονται συνήθως τὴν φιλοσοφίαν ὅτι μένει παγ-

* Je subtiliserais un morceau de matière
 Que l'on ne pourrait plus concevoir sans effort,
 Quintessence d'atome, extrait de la lumière,
 Je ne sais quoi plus vif et plus mobile encor
 Que le feu. Car enfin, si le bois fait la flamme,
 La flamme en s'épurant, peut-elle pas de l'âme
 Nous donner quelque idée ?

Fables ; Livre X, fable I.

τοτε εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον· ὅτι ἀνακινεῖ τὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα ἀνεκίνησε πρὸ δύο χιλιάδων ἐτῶν, χωρὶς νὰ κάμνη βῆμα πρὸς τὰς λύσεις των· ὡς πρὸς τὸ εἰδικὸν ἀντικείμενον τῆς μελέτης μας, δὲν προσήκει ἡ κατηγορία αὕτη. Οὐδεὶς τῶν καθ' ἡμᾶς σοφῶν ἤθελεν ἐκτεθεῖν νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι αἱ ψυχαὶ εἶναι ἰδιαίτεροι εἶδος σωμάτων. Αἱ πρόοδοι τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς σκέψεως κατέδειξαν πόσον εἶναι ματαιὰ ἡ ἀξίωσις τοῦ λεπτύνειν τὴν ὕλην εἰς βαθμὸν ἱκανὸν ἵνα μεταβληθῇ εἰς πνεῦμα. Διατί, τρώντι, λαλοῦσι περὶ λεπτῆς καὶ ἀραιᾶς ὕλης; Διατί δὲν τολμῶσι νὰ εἴπωσιν ὅτι αἱ ψυχαὶ ἔχουσι μορφήν, ὅτι εἶναι ἢ πυραμιδοειδεῖς ἢ σφαιροειδεῖς, ὅτι ἔχουσι ἀπόχρωσιν τινά, ὅτι εἶναι μελανοειδεῖς ἢ κυανόχρωοι. Δὲν τολμῶσιν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, νὰ τὰς ἀποδώσωσι τὰς ιδιότητας τῶν κοινῶν σωμάτων. Ἄλλ' ἀνωφελῶς προσπαθοῦσι ν' ἀποφύγωσι τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο. Λεπτύνετε σῶμά τι ὅσον ἐπιθυμεῖτε· ἐνὸσφ ὑπάρχει, διατηρεῖ ὅλας τὰς ιδιότητας τῆς ὕλης. Ἄν δὲν ἦναι πλέον ὄρατὸν εἰς τὸν γυμνὸν ὀφθαλμὸν, φέρετε ἐν μικροσκοπίῳ· ἰδοὺ ἔχει μορφήν καὶ χροῶμα. Σμικρύνετε αὐτὸ ἀκόμη διὰ τῆς φαντασίας. Διὰ τῆς φαντασίας ἐπίσης φέρω δυνατότερον μικροσκοπίον, καὶ πάντοτε δυνατότερον, ἕως οὗ τὸ λεπτόν σας σῶμα φθάσῃ εἰς τὸ μέγεθος τοῦ Σαλεβίου. * Θὰ ἔχη μέρη, διαστάσεις, καὶ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ μεγάλου Λειβνιτίου, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἰσέλθωμεν ἐν αὐτῷ ὡς ἐν τινι μύλῳ. Ἐξ αὐτοῦ θὰ δημιουργήσητε τὴν ψυχὴν σας;

Ἡ ἐνάργεια τῶν σκέψεων τούτων ὠδήγησε τὸν νεώτερον ὑλισμὸν εἰς ἀναζήτησιν θέσεως ὀλιγώτερον προσιτῆς ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποῖαν ὑπέδειξαμεν. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην ἔπο-

* Σ. Μ. Βουνὸν πλησίον τῆς Γενεύης

ψιν, τὰ διανοητικὰ καὶ ἠθικὰ φαινόμενα εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τοῦ ὄργανισμοῦ, ἢ ἐκδήλωσις μερικῶν ιδιοτήτων τῆς ὕλης καὶ ὄχι ἡ ὕλη καθ' ἑαυτήν. Ἄς ἀναφέρωμεν ὑπὲρ τῶν σύγκρισίν τινα. Ὅταν τὰ ὕδατα τῆς λίμνης μας ἀνυψοῦνται ἐκ τοῦ βορρῶ, σχηματίζεται τὸ κύμα καὶ ἐκχέει εἰς τὴν ἐπιφάνειάν του λευκὸν ἀφρόν· ἰδοὺ ὠρισμένον φαινόμενον: τὸ κύμα καὶ ἡ ἐμφάνεια αὐτοῦ. Κοπάζει ὁ ἄνεμος, τὸ ὕδωρ ἐπανέρχεται εἰς τὴν γαλήνιον καὶ συνήθη αὐτοῦ ἰσοσταθμίαν· τί ἀπέμεινεν ἐκ τοῦ κύματος; τίποτε, εἰμὴ μόνον τὸ γεγονός ὅτι ὑπήρξεν ποτε. Τὸ ὕδωρ ὑπάρχει καὶ διαμένει· τὸ κύμα παρέρχεται καὶ ἐκλείπει. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ νεωτέρου ὕλισμοῦ, τὸ διανοητικὸν καὶ ἠθικὸν τῶν ὄντων ἔχει τρόπον ὑπάρξεως ὅμοιον μὲ τὸν τοῦ κύματος, τὸ ὁποῖον φαίνεται διὰ μίαν στιγμὴν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος. Ὑπὸ τινος ὄρους, ἡ ὕλη παράγει τὸ φῶς καὶ τὴν θερμότητα· ὑπὸ ἄλλους ὄρους, τοὺς ὁποίους πραγματοποιοῖ τὸ φυτόν, παράγει τὴν ζωὴν ὑπὸ ἄλλους τέλος πάντων ὄρους, τοὺς ὁποίους πραγματοποιοῖ τὸ ζῶον καὶ, εἰς ἀνώτερον βαθμὸν, ὁ ἄνθρωπος, παράγει τὸ αἰσθημα, τὴν νόησιν, τὴν θέλησιν. Ὅλα ταῦτα τὰ φαινόμενα δὲν εἶναι ἢ τὸ ἐξαγόμενον τοῦ ὄργανισμοῦ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀναπτυσσομένου. Ὅταν ὁ ὄργανισμὸς οὗτος διαλύεται διὰ τοῦ θανάτου, τί συμβαίνει; Τὰ πνευματικὰ φαινόμενα παύουσι μετὰ τῆς συστάσεως τῶν μορίων, ἅτινα τὰ παρήγαγον καὶ ἡ ὕλη τοῦ σώματός μας εἰσέρχεται εἰς νέους συνδυασμοὺς, οἵτινες περιβάλλονται ἄλλας ιδιότητας. Γοιούτῃ εἶναι ἡ διδασκαλία, ἥτις ἐπικαλεῖται τὴν πρόσοχόν μας.

Κατὰ τὴν ἀπλήρῃ ὀρθὴν κρίσιν, τῆς ὁποίας τὰ διδόμενα θὰ μᾶς χρησιμεύσωσιν ὡς ἀρετηρία, ὁ ἄνθρωπος, θεωρούμενος εἰς

τὸ σύνολον τῆς φύσεώς του, παρέχει εἰς τὴν παρατήρησιν δύο σειρὰς γεγονότων, οὐσιωδῶς διαφόρων. Εὐρίσκωμεν ἐν αὐτῷ τὴν μορφὴν, τὸ χροῶμα, τὸ βάρος, ιδιότητας τῶν σωμάτων, ἀτινα ἐκδηλοῦνται εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἡμῶν αἰσθήσεις. Ἀλλὰ παρὰ τὰς αἰσθητικὰς αὐτάς ιδιότητας, ἀπαντῶμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν γαῖαν, τὴν πάθησιν, τὸν φόβον, τὴν ἐλπίδα, τὴν ἐπιθυμίαν, φαινόμενα τὰ ὅποια δὲν ἐκδηλοῦνται οὔτε εἰς τὴν ἀκοήν, οὔτε εἰς τὴν ὄρασιν, οὔτε εἰς τὴν ἀφήν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐκεῖνο αἰσθημα, τὸ ὅποσον καλοῦμεν συνειδήσιν. Ἡ ἐριστική γραμμὴ εἶναι βαθεῖα. Ἐκ τούτου, ἡ γενικῶς καθιερωθεῖσα ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης, μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ. Εἰς δύο σειρὰς γεγονότων ἀνταποκρίνονται δύο διακεκριμέναι ἐπιστήμαι. Οἱ σοφοί, οἱ σπουδάζοντες τὸ σῶμά μας, τὰς μορφὰς του, τὴν σύνθεσιν τῶν μερῶν του, τοὺς νόμους τῆς ζωῆς του, καλλιεργοῦσι τὴν φυσιολογίαν. Οἱ σοφοί, οἱ σπουδάζοντες τὰ φαινόμενα τῆς ψυχῆς, τὴν σύστασίν της καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς της, καλλιεργοῦσι τὴν ψυχολογίαν. Αἱ δύο αὗται ἐπιστήμαι μεταχειρίζονται πάντη διαφορετικὰς μεθόδους. Συνέχονται διὰ πλείστων σημείων, διότι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα εἶναι εἰς στενὴν ἔνωσιν, ἀλλὰ τὰ μέσα τῆς μελέτης, τῶν ὁποίων κάμνουσι χρῆσιν οἱ φυσιολόγοι καὶ ἐκεῖνα, τὰ ὅποια διαθέτουσιν οἱ ψυχολόγοι, χωρίζονται διὰ μεγάλου χάσματος. Ποτὲ καὶ εἰς κανένα βαθμὸν, ἡ μία ἐκ τῶν δύο ἐρευνητῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀνθρώπινος φύσις εἶναι τὸ ἀντικείμενον, δὲν δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἄλλην. Συγκαλέσατε ὅλους τοὺς φιλοσόφους τῆς ὑψηλίου, ἐπιτρέψατε αὐτοῖς νὰ διασκεφθῶσι δι' αἰῶνας, ἀλλὰ μόνον νὰ διασκεφθῶσι κατὰ τὴν μέθο-

δον τῆς ἐπιστήμης των, καὶ ζητήσατε παρ' αὐτῶν ἀκολούθως νὰ σᾶς κάμωσι τὴν περιγραφὴν τοῦ στομάχου ἢ τὴν ἀνατομίαν τοῦ ἐγκεφάλου. Ἐὰν ᾖσιν συνετοὶ, θὰ τηρήσωσι σιωπὴν· ἄν δὲν ᾖσιν, θὰ σᾶς διηγηθῶσι χιμαιρικὰς ὑποθέσεις, αἵτινες παρέχουσιν ἀφορμὴν γέλωτος εἰς τοὺς φυσιολόγους. Συναθροίσατε τώρα ὅλους τοὺς φυσιολόγους τοῦ κόσμου· δώσατε αὐτοῖς ἐλευθέρως διὰ τὰς ἐργασίας των τὸν ἴδιον καιρὸν, τὸν ὅποιον ἐχορηγήσατε εἰς τοὺς φιλοσόφους, βάλλετε εἰς τὴν διάθεσίν των σμίλας ἀκαταλήπτου λεπτότητος, θαυμάσια μικροσκοπικὰ καὶ ἐρωτήσατε αὐτοὺς ἀκολούθως νὰ σᾶς εἴπωσι, τί σημαίνουντι αἱ λέξεις αὗται: θέλω, ἐπιθυμῶ, φοβοῦμαι, ἐλπίζω. Ἐὰν οἱ φυσιολόγοι οὗτοι δὲν ᾖσαν ἄνθρωποι, ἄν δὲν ἐγνώριζον τὴν σημασίαν τῶν ἔρων τούτων, καθὼς σεῖς καὶ ἐγὼ, διὰ τῆς ἐσωτερικῆς μαρτυρίας τῆς συνειδήσεως, καὶ μὲ τρόπον ὅλως διόλου ἀνεξάρτητον τῶν ἰδιαιτέρων αὐτῶν σπουδῶν, θὰ ᾔτο ἀδύνατον, ἀπολύτως ἀδύνατον, εἰς αὐτοὺς οὐδὲ κἂν νὰ ἐννοήσωσι τὸ προταθὲν ζήτημα. Ἀκούσατε, ὡς πρὸς τοῦτο ἀπόφασιν, τὴν ὁποίαν μετέγραψα ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς μιᾶς τῶν τελευταίων περὶ φυσιολογίας πραγματειῶν, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν παρὰ τῆς σχολῆς τῶν Παρισίων: «Τὸ ζῶον ἀνήκει κατ' ὀλοκληρίαν εἰς τὸν φυσιολόγον. Διὰ τῶν διαφόρων λειτουργιῶν, αἵτινες συνεργοῦσιν εἰς τὴν διατήρησίν του, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐπίσης «ζῶον, ἀλλὰ ζῶον νοητικόν. Νοεῖ, σκέπτεται, βούλεται· ἔχει τὸ αἰσθημα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ· ἀντέχει εἰς τὰς ἀνάγκας του καὶ εἶναι κύριος αὐτῶν, ἀντὶ νὰ ὑπέιχη εἰς αὐτάς. Ἐπάρχουσιν ἐπιστήμαι δύο κατηγοριῶν. Αἱ μὲν ἔχουσιν ἀντικείμενον τὴν μελέτην τῶν φαινομένων τοῦ πνεύματος, αἱ

«δὲ ἐνασχολοῦνται περὶ τῶν φυσικῶν ἢ φυσιολογικῶν γεγο-
 «νότων... Εἶναι πρόδηλον ὅτι αὐταὶ διαφέρουσιν οὐσιωδῶς
 «ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου των.» * Δὲν ζητῶ τί-
 ποτε ἀκριβέστερον τῶν λόγων τούτων, καὶ ἦτο πρέπον νὰ
 φέρωμεν μάρτυρα περὶ τῶν δικαίων τῆς ἐπιστήμης τοῦ πνεύ-
 ματος, ἕνα τῶν ἐγκρίτων ἀντιπροσώπων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται λοιπὸν ἀπὸ δύο σει-
 ρὰς γεγονότων, ἐντελῶς ἀνομοίων, καὶ εἰς τὰς δύο ταύτας
 σειρὰς τῶν γεγονότων ἀνταποκρίνονται μέθοδοι παρατηρήσεως
 πάντῃ διάφοροι. Ἐγχειάζοντο λόγοι πολὺ ἰσχυροὶ ἵνα πα-
 ραδεχθῶμεν ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα τῆς συνειδήσεως, ἅτινα
 δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ ἴδωμεν, οὔτε ν' ἀκούσωμεν, οὔτε νὰ
 σταθμίσωμεν, τὰ ὁποῖα ἐκφεύγουσι παντάπασι τὰς ἐξωτερικὰς
 ἡμῶν αἰσθήσεις, εἶναι τὸ προῖόν ἢ ἡ ἐκδήλωσις τῶν ἄλλων
 ἐκείνων φαινομένων, τὰ ὁποῖα ἀποκαλύπτονται εἰς τὸν ὀφθαλ-
 μόν, εἰς τὸ ὠτίον, εἰς τὴν χειρα. Πῶς προβαίνει ὁ ὕλισμος;
 Δὲν ἀμφισβητεῖ (καὶ πῶς ἠδύνατο;) δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν ἀλ-
 λαιότητα τῶν φαινομένων, ἀλλ' ἐπιμένει εἰς τὴν συνένωσιν
 των. Ἄς τὸν ἀκολουθήσωμεν ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου, καὶ, ἵνα
 μείνωμεν ἰσχυροὶ, ἅς παραχωρήσωμεν εἰς τὸν ἀντίπαλον ὄλτην
 τὴν μερίδα τῆς ἀληθείας, τὴν ὁποίαν δικαιοῦται ν' ἀπαιτῆ.

Ἄρχομαι ἐνδεικνύων πρὸς ὑμᾶς διδασκαλίαν, ἥτις οὐκ
 ὀλίγον ὑπερέτησε τὰ συμφέροντα τοῦ ὕλισμου· θέλω νὰ εἶπω
 περὶ τινὸς ψευδοῦς πνευματισμοῦ· ἰδοὺ πῶς προβαίνει: Μᾶς
 παριστάνει τὴν ψυχὴν ζῶσαν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῆς ζωῆς, καὶ
 δυναμένην νὰ γνωρισθῇ δι' ἑαυτῆς καὶ ἐν ἑαυτῇ, μὲ τρόπον
 ὅλως διόλου διακεκριμένον καὶ κεχωρισμένον ἐκ τῶν ὀργάνων.

* Bécclard, *Traité élémentaire de physiologie.*

Τὴν ψυχὴν ταύτην εἰς τὴν ὁποῖαν ἀποδίδει τὴν ἰδίαν καὶ ἀνεξάρτητον ταύτην ζωὴν, ὁ ψευδοῦς πνευματισμὸς τὴν θέτει ἐν τῷ σώματι ὡς διοικητὴν τινὰ πλοῖου ἰστάμενον ἐπ' αὐτοῦ, μὲ διοπτρα ἵνα βλέπῃ μακρὰν, μὲ ἀκουστικὰ ὄργανα καὶ τηλεφῶνα ὅπως ἀκούῃ καὶ ἀκούηται, μὲ κωπία, μὲ πανία ἵνα ταξιδεύῃ. Ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν ἰδίαν τῆς ὑπαρξίν καὶ ἐπαρκεῖται ἐν ἑαυτῇ, ἀλλὰ διαθέτει τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰ μέλη τοῦ σώματος ἵνα ἐνεργῇ ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ ἔγῃ εἰδησεις περὶ αὐτοῦ. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὸ σῶμα δὲν εἶναι εἰμὴ ὑπερρέτης, τὸν ὁποῖον προσκαλεῖ ἡ ψυχὴ ὁσάκις ἔχει ἀνάγκην αὐτοῦ. Ἡ ἐπιπόνησις αὕτη συντρίβεται ὡς εὐθραυστος ὕελος ἐν τῇ ἐπαρῇ τῶν γεγονότων. Τὸ σῶμα δὲν εἶναι μόνον ὁ ὑπερέτης τῆς θελήσεως, εἶναι αὐτὸς ὁ ὅρος τῶν ἐκδηλώσεων τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς· ὅλαι αἱ δυνάμεις μας ἵνα ἐξασκηθῶσιν, ἔχουσιν γράειαν ὀργάνων, καὶ ὑφίστανται τὴν ἐνέργειάν των. Ἄς ἐξετάσωμεν μετὰ τινος προσοχῆς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο· ἀξιζει τὸν κόπον.

Παρατηρήσατε ἐν πρώτοις τὴν ἐπιβόρῴην τὴν ὁποῖαν τυχαίως ἐξασκεῖ τὸ σῶμα ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Ἐμβάλλετε εἰς τὸν στόμαχον τοῦ τυχόντος ὁδὸν τινὰ οἴνοπνεύματος — μεθύει, καὶ, κατὰ τινα εὐστοχον κοινὴν ῥῆσιν «φεύγει ὁ νοῦς του.» Δώσατε εἰς ἄλλον νὰ πῆρ ἕπιον — ἀποκοιμίζεται καὶ ἐξαφανίζονται ὅλαι αἱ ἐκδηλώσεις τῆς διανοίας καὶ τῆς θελήσεώς του. Ἐτερος ἐξέρχεται ἀπαράγωγος τῆς κατοικίας του μὲ ὅλας του τὰς δυνάμεις· στύλος τις, τὸν ὁποῖον δὲν εἶδε, τὸν κτυπᾷ εἰς τὴν κεφαλὴν, ἢ γλιπτρᾷ ὁ ποῦς καὶ τὸ μέτωπόν του πληρῶσει βιαιῶς τὸ ἔδαφος· τὸν σηκώνουσιν ἀναίσθητον καὶ ἐξυπνᾷ πα-

ραλαλῶν. Παροξυσμὸς πυρετοῦ . . . ἀλλ' εἶναι περιττὸν νὰ πολυπλασιάσωμεν τὰ παραδείγματα ταῦτα.

Ἡ ψυχὴ μας ὑφίσταται ἐπιβρόχας οὐχ ἥττον σοβαράς καὶ διαρκεστέρας, αἵτινες δὲν προκύπτουσιν ἐκ τυχαίων γεγονότων, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ὀργανισμοῦ. Ὁ καθεὶς ἐξ ἡμῶν ἔχει κρᾶσίν τινα, δηλαδὴ ἰδιαιτέρον τινα τρόπον καθ' ὃν τελοῦνται ἐν αὐτῷ αἱ λειτουργίαι τῆς ζωῆς, ἡ κρᾶσις αὕτη ὀρίζει τὸν χαρακτῆρά του. Ὁ δεῖνα εἶναι χαρῖεις ἐκ φύσεως· ὁ ἄλλος ἐκ φύσεως ἐπίσης κλίνει εἰς τὴν ζηλοτυπίαν, εἰς τὸν θυμὸν. Ὁ φυσιολόγος μᾶς λέγει: εἶναι χλωρική, αἱματώδης κρᾶσις . . . . χωρὶς νὰ συζητήσωμεν τὴν ἀξίαν τῶν ὄρων τούτων, ἄς ἐνδείξωμεν γεγονὸς τι βέβαιον: ὠρισμένη διάθεσις τοῦ σώματος ἐμποιεῖ ἀναγκάτως εἰς ἕκαστον ἄτομον, δὲν λέγω τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἐνέργειαν, ἀλλὰ τοιαύτην ἢ τοιαύτην διάθεσιν. Εἰς τὰς διαθέσεις ταύτας, ἡ θέλησις ὑποχωρεῖ ἢ ἀνθίσταται, ἀλλ' ἡ διάθεσις καθ' ἑαυτὴν διαμένει, ὡς ἀνεξάρητος μάρτυς τῆς διαρκοῦς, ἀποκρύφου καὶ ἐνδοτάτης ἐνεργείας τῶν ὀργάνων μας ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο καὶ μόνον. Τὸ κέντρον τῆς ζωῆς μας, τὸ αἰσθημα τὸ ὁποῖον ἔχουμεν τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑποστάσεως, ἡ συνείδησις, ἐν ἐνὶ λόγῳ, κατὰ τὴν γενικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἡ συνείδησις εἶναι ἀνεξάρτητος τοῦ ὀργανισμοῦ; Δὲν γνωρίζετε ὅτι ὁ ἄνθρωπος λειποθυμεῖ ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν βιαίου πόνου, καὶ ἐνίοτε ἐξ ἀπλῆς ἀδιαθεσίας λειποθυμεῖ, δηλαδὴ ἡ ψυχὴ παύει νὰ ᾔηται παρούσα εἰς ἑαυτὴν κατὰ συνέπειαν ἀπλῆς τροποποιήσεως τοῦ σώματος. Ἴδου ἀσθενῆς τις ἀναπνέων αἰθέρα ἢ χλωροφόρμιον ὁ ἱατρὸς χειρουργεῖ τὴν σάρκα του, φέρων σίδηρον ἢ πῦρ, καὶ ὁ πάσχων ἐξυπνᾷ ἐρωτῶν ἂν ἤρχισεν ἡ ἐγγείρισσις. Ἐγασε κάθε

δύναμιν τοῦ ὄραϊν, ἀκούειν καί αἰσθάνεσθαι, καθότι ἄκρα τινα τοῦ νευρικοῦ του συστήματος ἐτέθησαν εἰς ἐπαφήν μὲ τὸ χλωροφόρμιον ἢ τὸν αἰθέρα.

Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι πασίγνωστα. Ἀδίκως ἐκφοβίζονται τινὲς ἐκ τῶν ἐρευνητῶν τῆς φυσιολογίας, ὡς ἂν ἡ φυσιολογία ἠδύνατο νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν πνευματικὴν τάξιν, ἀποκαλύπτουσα ἐνέργειάν τινα τῆς ὕλης ἐπὶ τοῦ πνεύματος, ἣτις δὲν θὰ ἐγίνετο ἄλλως γνωστὴ τοῖς πᾶσι, οὔτε θὰ παρετηρεῖτο εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν. Ἴδετε διαβαίνοντα εἰς τὸν δρόμον ἄνθρωπον, ὅστις ἔχασε τὰς ιδιότητας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ὑπερβολικῆς οἰνοποσίας· ἐπισκεφθῆτε κανὲν φρενοκομεῖον συμβουλευθῆτε τοὺς ταλανιζομένους ὑπὸ νευρικῆς κράσεως, τοὺς πάσχοντας ἐκ τῶν ἀσθeneiῶν ἐκείνων, αἵτινες προσβάλλουσι τὸ ἠθικόν: σκεπτόμενοι ὀλίγον ἐφ' ὅσων παρετηρήσατε, θὰ ἐννοήσετε τὴν ἐνέργειαν τοῦ σώματος ἐπὶ τῆς ψυχῆς τόσῳ εὐκρινῶς ὅσῳ καὶ ὁ πρῶτος φυσιολόγος τῆς Εὐρώπης. Τότε θὰ μάθητε τί πρέπει νὰ φρονῆτε διὰ τὸν πνευματισμὸν ἐκεῖνον, ὅστις μᾶς παριστάνει τὴν ψυχὴν ὡς κατοικοῦσαν ἀπλῶς εἰς σῶμα, τὸ ὁποῖον διαθέτει κατὰ βούλησιν, χωρὶς νὰ ὑφίσταται τὴν ἐπιβροήν του. Ἡ ἐσφαλμένη αὕτη δοξασία ἐπιφέρει ἀντίδρασιν προκαλοῦσαν καὶ βοηθοῦσαν τὸν ὕλισμὸν: εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖον ν' ἀποχωρίσωμεν ἐξ αὐτοῦ τὸ θέμα τὸ ὁποῖον ὑπερασπιζόμεθα. Ἡ ἔνωσις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, πολὺ ἀπέχουσα ἐκείνης τοῦ ἐργάτου καὶ τοῦ ἐργαλείου του, εἶναι ἔνωσις βαθεῖα, ἐνδόμυχος. Ἡ πείρα μᾶς διδάσκει ὅτι ὠρισμὴν κατὰστασις τῶν ὀργάνων εἶναι ὁ ὅρος τῆς ἀσκήσεως τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων. Τὸ παραδεχόμεθα ἀνεξίτητος.

Ἐλπίζω, Κύριε, νὰ μὴ κατηγορηθῶ ὅτι ἐσμίκευον ἐν τῇ

ἡμετέρα ὑπάρξει τὸ μέρος τοῦ φυσικοῦ, ἢ παρεγνώρισα, φοβού-
μενος τὸν ὑλισμὸν, τὴν σημαντικότητά τῆς ὕλης. Ἄς θεωρή-
σωμεν ἤδη τὴν ἄλλην ἔποψιν τοῦ ζητήματος.

Τὸ σῶμα δὲν εἶναι ὁ εὐάγωγος ὑπερέτης τῆς ψυχῆς· ἀρ-
χίζει συνεχῶς νὰ στασιάζῃ κατὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς βουλή-
σεως· ἀλλ' ἡ ψυχὴ ἐνεργεῖ πολὺ δραστηκῶς ἐπὶ τοῦ σώματος.
Ὑποδεικνύω, ἄνευ χρονοτριβῆς, τὰ φαινόμενα τῆς κινή-
σεως. Θέλω: ἡ χεὶρ μου σηκώνεται· θέλω: ἡ χεὶρ μου κατα-
βαίνει. Ἡ ἐπὶ τῶν μελῶν δύναμις αὕτη φαίνεται κοινὴ εἰς
τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὸ ζῶον. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μόνον τὸ
ἐλάχιστον μέρος τῆς ἐνεργείας, τὴν ὁποίαν ἐξασκεῖ ἐπὶ τῶν
ὀργάνων μας ἡ πνευματικὴ μας φύσις. Ἴδου ἄνθρωπός τις ἐν
πλήρει ὑγείᾳ: Ζωηρὰ συγκίνησις τὸν κατακυριεύει: ἦτοι λύ-
πη ὀξεῖα ἢ ἔκτακτος χαρὰ. Παρευθὺς, ὅλη ἡ ὀργανικὴ μη-
χανὴ συγκλονεῖται, ἡ καρδία πάλλλι ταχύτερον, τὰ δάκρυα
τρέχουσιν, ὁ στόμαχος συστέλλεται καὶ δὲν δέχεται ἴσως τὴν
τροφὴν. Ἄν θέλωμεν νὰ μεταχειρισθῶμεν τοὺς ἐπιστημονικοὺς
ὄρους, λέγομεν: ἡ κυκλοφορία, ἡ πέψις, αἱ ἐκκρίσεις διεκω-
λύθησαν ἔκ τινος ἠθικῆς συγκινήσεως: τὸ σῶμα ὑπέστη μέχρι
τῶν ἀδύτων αὐτοῦ μερῶν, τὴν ἐπιβροχὴν τοῦ αἰσθήματος, τῆς
ιδέας. Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ ἐντύπωσις εἶναι ὀδυνηρὰ καὶ
οὐχὶ ἐφήμερος. Ἡ λύπη ἐμμένει· εἶναι διαρκῆς ἀθυμία· εἶναι
ἐξ ἐκείνων τῶν ἀποκρύφων ἀνησυχιῶν, αἵτινες προσκολλών-
ται εἰς τὴν ὑπαρξιν καὶ δὲν ἀφίνοισιν οὔτε ἀνάπαυσιν, οὔτε
ἡσυχίαν· ὑπὸ τὴν διηνεκὴ ἐνέργειαν τῶν αἰτιῶν τούτων,
συμβαίνει πολὺ συχνὰ νὰ φθείρηται ἡ ὑγεία τοῦ ἀνθρώ-
που. Αἱ ὑλικά του περιστάσεις δὲν μετεβλήθησαν· δὲν ὑπο-

φέρει οὔτε ἐκ τοῦ ψύχους, οὔτε ἐκ τῆς πείνης, οὔτε ἐξ ὑπερβολικοῦ κόπου· καμμία συμφορὰ δὲν ἐπῆλθε καὶ ἐν τούτοις, αἱ λειτουργίαι τῆς ζωῆς χαλαροῦνται ὀλίγον κατ' ὀλίγον. καὶ ἰδοὺ ἀσθενῆς, ἀσθενῆς ἐκ τινος ἀνησυχίας, ἀσθενῆς ἐκ τινος λογισμοῦ· ὑπάρχουσιν ἀσθένειαι τοῦ πνεύματος, προερχόμεναι ἐκ τοῦ σώματος. Ἐρωτήσατε τὰ μέλη τῆς ἰατρικῆς σχολῆς, πόσαι φυσικαὶ ἀσθένειαι προέρχονται ἀπὸ ἠθικῶν αἰτίας,

Ἄς θεωρήσωμεν ἡδὴ ἐν τῶν ἀξιολογωτέρων γεγονότων τῆς ἡμετέρας φύσεως: τὴν ἔξιν. Ὑπάρχουσιν ἔξεις, αἵτινες γεννῶνται ὑπὸ τὴν ἰσχὺν ἐπαισθητοῦ τινος ἐρεθισμοῦ εἰς τὸν ὁποῖον ἡ βούλησις ἐνδίδει: τὸ φαινόμενον ἀρχίζει εἰς τὸ σῶμα· ἄλλαι ἔξεις, αἵτινες γεννῶνται, ἄνευ τινὸς ἐπαισθητοῦ ἐρεθισμοῦ ὑπὸ ἠθικῶν αἰτιῶν. Ὁ Ἕρυσσώ παρετήρησεν, ὅτι τὰ πάθη τῆς σαρκὸς πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ᾔηται ἡ μοναδικὴ αἰτία τῆς διαφορᾶς τῶν ἠθῶν, καὶ ὅτι ἡ ματαιότης καθιστᾷ πολλοὺς κακοήθεις. Ἄς ἐνδιατρίψωμεν εἰς ἓν παράδειγμα ἄλλης τάξεως. Δύνασθε ν' ἀπαντήσητε εἰς τὴν πόλιν μας παιδίον ὀκταετῆ, μὲ τὸ σιγάρον εἰς τὸ στόμα. — Ἄν ἤμην ἀστυνόμος, ἤθελον καταδιώξει τὴν κατὰχρησιν ταύτην, ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τούτου. — Πιστεύετε ὅτι εἶναι ἐρεθισμὸς τῆς βλενωδῶδους μεμβράνης, ἢ ἐπιθυμία τῆς θεραπείας φυσικῆς ἀνάγκης, ἥτις θέτει τὸ τύλιγμα τοῦτο τοῦ καπνοῦ εἰς τὸ στόμα τοῦ παιδαρίου ἐκεῖνου; Κατ' οὐδένα λόγον. Ἡθέλησε νὰ φανῆ ἄνθρωπος καὶ διὰ τοῦτο ἐδάμασε φυσικὴν τινα ἀποστροφὴν, ἐπίλαισε κατὰ τῆς ἀηδίας καὶ τῆς κακῆς διαθέσεως μὲ καρτερίαν ἀξίαν καλλιτέρου σκοποῦ. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἔρχεται ἡ ἔξις: ὁ ἐρεθισμὸς τῶν αἰσθήσεων ἀπαιτεῖ τὴν θεραπείαν του. Ἡ ἔξις, προερχομένη ἐξ ἠθικῆς αἰτίας, ρίζοβολεῖ εἰς τὰ ὄργανα. Ἡ

βούλησις δημιουργεῖ ἐν τῷ σώματι ἀνάγκας, τῶν ὁποίων ἀκολούθως γίνεται δούλη, ὑπέικουσα εἰς τὸν τυραννικὸν κύριον τὸν ὁποῖον ἀπῆλαυσεν ἐν τῇ νεανικῇ της ἀπερισκεψία.

Ἄς μεταβῶμεν εἰς τὰς ἠθικὰς ἕξεις. Ἐχομεν κλίσεις, ὄρμας ὑπαγομένους εἰς τὴν προσωπικὴν μας φύσιν, αἵτινες εἶναι ἔργον τοῦ ἀρχικοῦ μας ὀργανισμοῦ καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς ὅ,τι ὠνομάσαμεν κῶσιν. Αὕτη εἶναι ἀξιοσημείωτος περίπτωσις τῆς ἐπιβρότης τοῦ φυσικοῦ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ. Ἄλλ' ἀγνοεῖτε, ἄράγε, ὅτι αἱ κλίσεις μας ἀυξάνουσιν ἢ ἐξασθενοῦσιν καθόσον ἐκδέχονται ἢ διαμάχονται κατὰ τὸ μέρος τὸ ὁποῖον λαμβάνει ὡς πρὸς αὐτὰς ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία; Ἄγνοεῖτε ὅτι ὁ θυμὸς, ἡ ζηλοτυπία, ὡς καὶ ἡ πρᾶξις ἢ ἡ καρτερία, εἶναι γεγονότα φυσικὰ ἐν τῇ ἀρχῇ των, ἀλλ' ὅτι τὰ φυσικὰ ταῦτα γεγονότα ἐμπίπτουσιν εἰς τὴν κυριότητα τῆς βουλῆσεως; Καθόσον ἡ βούλησις ὑποχωρεῖ εἰς τὰς κλίσεις ἢ ἀνθίσταται εἰς αὐτὰς, αἱ κλίσεις αὗται ἀυξάνουσιν ἢ ὀλιγοστεύουσιν. Ὁ ὀξύθυμος δὲν γίνεται ἤπιος διὰ τινος μοναδικῆς πράξεως τῆς βουλῆσεώς του· ἀλλ' ἠθέλετε τολμήσει νὰ ὑποστηρίξητε ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ὑποχωρεῖ εἰς τὸ ἐπαγωγὸν τῶν παθῶν του καὶ ἐκεῖνος, ὅστις παλαίει καὶ κρατεῖ ἑαυτοῦ, φθάνουσιν εἰς τὸ ἴδιον ἐξαγόμενον;

Ἴδού τὰ γεγονότα: αἱ φυσικαὶ ὄρμαι ἐξασθενοῦσιν ἢ ἐνδυναμοῦνται κατὰ τὸ μέρος τὸ ὁποῖον λαμβάνει ἡ θέλησις. Αἱ φυσικαὶ ὄρμαι εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἀποκρῦφων νόμων τῶν ὀργάνων μας: τὸ διηκινὲς ἔργον τῆς θελήσεως δύναται λοιπὸν νὰ καταλάβῃ καὶ νὰ τροποποιήσῃ τὴν ζωὴν τοῦ σώματος μέχρι τῶν ἀδύτων αὐτοῦ.

Ὅλοι πιστεύομεν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη μορφή ἐμφαίνει ἠθικὰς διαθέσεις.

Κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν μὴ κρίνης τοὺς ἀνθρώπους. *

Τὸ γνωρίζομεν· ἀλλ' ὅμως αἰσθανόμεθα ἑαυτοὺς φύσει διατεθειμένους νὰ εἴπωμεν, βλέποντές τινας φυσιογνωμίας: ἰδοὺ ἡ ἰλαρότης, ἰδοὺ ἡ ὀξύθυμία, ἰδοὺ ἀνθρωπος εἰλικρινής, ἰδοὺ ἀνθρωπος ψεύστης. Πιστεύω ὅτι, ἀφοῦ προοδεύσῃ περισσότερον ἡ ἐπιστήμη, θὰ εὕρῃ ἕως εἰς τὰ ἐνδότερα μέρη τοῦ ὀργανισμοῦ μας τὸ ὑλικὸν τεκμήριον τῶν διαθέσεων, τὰς ὁποίας προσπαθοῦμεν ν' ἀναγνώσωμεν ἐπὶ τῆς φυσιογνωμίας τῶν ὁμοίων μας. Ὅταν ἀνθρωπὸς τις ἀποθάνῃ, γίνεται ἐνίοτε νεκροψία, χάριν διαφωτίσεως τοῦ οἰκογενειακοῦ ἱατροῦ ἢ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἐπιστήμης. Ἄν οἱ ἐπὶ τούτῳ διωρισμένοι ἱατροὶ τὰ ἐγνωρίζον ὅλα, ἤθελον ἴσως ἀνεύρει εἰς τὸ ἀκίνητον τοῦτο σῶμα ὅλην τὴν ζωὴν τῆς ψυχῆς, ἥτις τὸ ἐξωοποίει. Ἦθελον ἰδεῖ ἐν αὐτῷ τὰ ἴχνη τῶν ἀρχικῶν ὀρμῶν τῆς ψυχῆς ταύτης, ἀλλ' ἤθελον ἐπίσης ἀνακαλύψει ἐν αὐτῷ τὰ ἐξαγόμενα τῆς ὁποίας ἔκαμε χρήσεως τῆς ἐνεργείας της. Ὅλα τ' ἀπόρρητα τῆς ὑπάρξεώς μας εἶναι, πιστεύω, ἐγγεγραμμένα εἰς τὸ ψυχρὸν ἐκεῖνο περίβλημα. Ἡ κατάστασις τοῦ σώματός μας εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ ἐξαγόμενον τῆς γεννήσεώς μας, ἀλλὰ κατὰ πολὺ ἐπίσης τὸ ἐξαγόμενον τῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας μας, καὶ τὰ ὄργανά μας, ἂν ἠδύναντο νὰ λάβωσι τὸν λόγον, ἤθελον μαρτυρήσει ὅτι ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς ζωῆς ἦσαν ἠνωμένα μὲ ἀνωτέραν τινὰ φύσιν, δυναμένην ν' ἀνθίσταται εἰς τὴν ἐνεργειάν των καὶ μάλιστα νὰ τροποποιῇ αὐτά.

* Il ne faut pas juger des gens sur l'apparence.

Τὸ σῶμά μας εἶναι λοιπὸν εἰς στενὸν σύνδεσμον μετὰ τῆς ψυχῆς μας· ἀλλὰ ματαίως ὁ ὑλισμὸς διατείνεται νὰ εὕρῃ ὑποστήριγμα εἰς τὴν ἀναντιβόρητον ταύτην ἀλήθειαν. Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα συνιστῶσι τὴν ἐνότητα τῆς ἡμετέρας προσωπικότητος. Ἐν τῇ ἐνότητι ταύτῃ ἐμφαίνονται δύο ἐναντία δυνάμεις, ἱκαναὶ νὰ συναγωνισθῶσι πρὸς ἀλλήλας. Πότε ἡ ἐνέργεια προέρχεται ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἡ ψυχὴ ἐνδίδει ἢ ἀνθίσταται· πότε δὲ ἡ ἐνέργεια πηγάζει ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ τὸ σῶμα ὑπακούει ἢ ἀπειθεῖ. Ἄν ἡ βούλησις παραιτῆται, ἂν παραχωρῇ εἰς ὅλας τὰς ὁρμὰς καὶ κατόπιν εἰς ὅλας τὰς ἀταξίας τῆς μηχανῆς, ἔχετε ὑπαρξίν χάνουσαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τ' ἀνώτερα προσόντα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ καταβαίνουσαν ὀλέθριον κατωφέρειαν, ἣτις φέρει πρὸς αὐτὴν τὴν ζωότητα. Ἄν ἡ βούλησις, ὑπείκουσα εἰς πεφωτισμένον λόγον, ἀνθίσταται εἰς τὰς παρεκτροπὰς τῆς σαρκὸς, ἔχετε ἀπεναντίας ὑπαρξίν καθιστῶσαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκφανεστέραν τὴν ἀξίαν τῆς ἡμετέρας φύσεως. Ἐν τῇ νοσηρᾷ καταστάσει, ἡ ἀταξία τοῦ σώματος δύναται νὰ ταράξῃ τὴν διάνοιαν, νὰ ἐκμηδενίσῃ πρὸς καιρὸν τὴν ἠθικὴν εὐθύνην. Ἐπέρχεται κρίσις, τὰ νέφη ἅτινα ἐσχηματίζοντο ἐν τῇ ταραχῇ τῶν ὀργάνων διαλύονται· τὸ πνευματικὸν στοιχεῖον ἀναφαίνεται καθ' ὀλοκληρίαν, διότι ἀνεῦρε τοὺς ἀναγκαίους ὄρους εἰς τὰς τακτικὰς αὐτοῦ ἐκδηλώσεις, καὶ ὅτε τὸ σῶμα μέλλῃ νὰ διαλυθῇ, ὅτε μακρὰ τις ἀσθένεια προσεγγίζῃ εἰς ἐπώδυνον τέλος, τότε δὴ τότε ἡ ψυχὴ ἐκπέμπει ἐνίοτε ζωηροτέραν εἰπέρποτε λάμψιν, ὡς νὰ εἰσῆρχετο πρότερον, καὶ στιγμιαίως εἰς ὑψηλοτέραν ζωὴν. Δὲν πρέπει νὰ ἐρωτῶμεν ἀπολύτως ποῦ τελειώνει ἡ ζωὴ τοῦ σώματος καὶ ποῦ ἀρχίζει ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς· ἐδῶ δὲν

ὑπάρχει οὔτε τέλος, οὔτε ἀρχή· ὁ ἄνθρωπος εἶναι ψυχὴ ἐνταῦ-
 τῷ καὶ σῶμα, καθ' οἷονδὴποτε τρόπον θεωρηθῆ ἢ ὑπαρξίς του·
 ψυχὴ εἰς τὴν διαχυτῆ κατάστασιν οὐ μόνον δὲν ἐπεφάνη ποτὲ
 εἰς ἄλλην, ἀλλ' οὔτε εἰς ἑαυτὴν. Γυμνὸν σῶμα δὲν εἶναι ἄν-
 θρωπος, εἶναι πτῶμα, καὶ μετ' οὐ πολὺ «δὲν ἤξεύρω τί, τὸ
 «ὅποιον δὲν ἔχει πλέον ὄνομα εἰς καμμίαν γλῶσσαν.» Ἄλλ'
 ὅταν δύο στοιχεῖα, μολοντί ἀδιασπᾶστως συνηνωμένα, εἶναι
 προφανῶς διάφορα, καὶ δύνανται νὰ συναγωνισθῶσιν, ἀποβαί-
 νει τοῦλάχιστον παράδοξον νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ δύο ταῦ-
 τα στοιχεῖα δὲν εἶναι δύο, ἀλλὰ ἓν. Τοῦτο εἶναι ἐντούτοις τὸ
 συμπέρασμα τοῦ ὑλισμοῦ — συμπέρασμα ἀντιφάσκον εἰς τὸν
 καινὸν νοῦν.

Ἐπροσπάθησα, Κύριοι, ν' ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην σας
 ὅ,τι ἕκαστος ἐξ ὑμῶν ἐγνώριζε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον· νὰ
 ἐξηγήσω διὰ προσεκτικῆς σκέψεως, τὰ στοιχειώδη διδόμενα
 τῆς παρατηρήσεως. Ἦθελον τώρα, χωρὶς νὰ σᾶς βρῶνω μὲ
 τοὺς ἀφηρημένους ὄρους τοῦ σχολείου, νὰ σᾶς εἶπω τί δύναται
 ἢ κυρίως λεγομένη ἐπιστήμη εἰς τὸ ἀντικείμενον τὸ ὅποιον
 μᾶς ἀπασχολεῖ. Ἡ ἐπιστήμη σπουδάζει τὰ καθέκαστα καὶ τὸν
 τρόπον, τῆς μυστηριώδους καὶ ἐνδομύχου συνενώσεως τῶν δύο
 στοιχείων, ἅτινα συνιστῶσι τὸν ἄνθρωπον. Ἡ ἐπιστήμη μᾶς
 διδάσκει ποῖα κατάστασις τοῦ σώματος ἀνταποκρίνεται εἰς
 τοιαύτην ἐνέργειαν τοῦ πνευματικοῦ ὄντος. Αὕτη ἀνακλύπτει
 καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ νευρικὸν σύστημα εἶναι ὁ πρῶτιστος
 ἐνεργὸς τῶν λειτουργιῶν τῆς ζωικῆς καὶ τῆς κυρίως ἀνθρωπί-
 νης ζωῆς. Τὸ σύστημα τοῦτο ἔχει ἐν κέντρον ἐπονομαζόμενον
 κοινῶς ἐγκέφαλος, καὶ ἐκεῖ ὑπάρχει τὸ σημεῖον τῆς ἀφίξεως

τῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες μᾶς θέτουσιν εἰς σχέσιν μετὰ τῶν ἐκ-
 τὸς, καὶ ἡ ἀφρητηρία τῆς ἐνεργείας τῆς βουλήσεως ἐπὶ τῶν ὀργά-
 νων. Ἡ φυσιολογία μέλλει εἰσέτι πολὺ νὰ προσδεύσῃ. Ἄγνο-
 εῖται ἀκριβῶς τί συμβαίνει εἰς τ' ἄκρα τῶν νεύρων, παρὰ τὰ
 νεῦρα καὶ εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἐγκεφάλου, ὅταν δεχώμεθα,
 παραδείγματος χάριν, τὴν ἐντύπωσιν τοῦ φωτός ἢ τὴν τοῦ
 ἤχου. Ἄγνοεῖται ποία ἡ κατάστασις τοῦ ἐγκεφάλου καθ' ἣν
 στιγμὴν ἡ θέλησις γίνεται ἀρχὴ κινήματός τινος. Σοφοί τινες
 διορῶσιν ἴσως τὴν φύσιν τῶν φαινομένων τούτων αἰ θεωροῦσι
 τῶν δὲν εἶναι ἀκόμῃ εἰμὴ ἀτομικαὶ δοξασαίαι, τὰς ὁποίας ἡ ἐπι-
 στήμη, ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς, δὲν καθιέρωσεν εἰσέτι. Ἐς ἀνα-
 τρέξωμεν ἔτη ἢ αἰῶνάς τινας ἀπὸ σήμερον. Ὅτι ἀναζητεῖ
 ἡ φυσιολογία θὰ τὸ εὔρη: τὸ παραδέχομαι. θὰ γνωρίσῃ λοιπὸν
 τὸ τελευταῖον γεγονός τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐν τῇ τάξει
 τῶν ἐντυπώσεων, καὶ τὸ πρῶτον γεγονός τοῦ νευρικοῦ συ-
 στήματος ἐν τῇ τάξει τῶν βουλήσεων. Θὰ ἦναι, συμφώνως
 τῶν ἀρχαίων θεωριῶν, ὁ κυματισμὸς ἐνὸς ἰδιαιτέρου ρευστοῦ,
 ἢ παλμὸς τις τῶν ἰνῶν, ἢ πιθανώτερον, θὰ ἦναι, κατὰ τὰς
 σημερινὰς ἰδέας, φαινόμενον ἠλεκτρικὸν ἢ χημικὸν: ἀδιάφο-
 ρον ὅ,τι μελετῶμεν, τὸ μανθάνομεν, καὶ ὑποθέτω ὅτι θὰ τὸ
 μάθωμεν ἐντελῶς καὶ ἐξηκριβωμένως. Θὰ ἐλέγομεν τότε: εἰς
 τὸ δεῖνα αἰσθημα, εἰς τὴν δεῖνα ἰδέαν, εἰς τὴν δεῖνα θέλησιν,
 ἀνταποκρίνεται ἐκεῖνος ὁ παλμὸς τῶν ἰνῶν, ἢ ἠλεκτρικὴ αὐτὴ
 ἐξάτμισις, ὁ φωσφορώδης οὗτος συνδυασμὸς. Ἐς ὑποθέσωμεν
 ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην. Ἡ ἐπιστήμη, τε-
 λειοποιηθεῖσα, δύναται νὰ καλλιτερεύσῃ τὴν θέσιν τοῦ ὕλισμοῦ;
 Κατ' οὐδένα λόγον. Ἡ ἐπιστήμη θὰ ἐδείκνυε λεπτομερῶς
 τὴν ἐνδοτάτην ἔνωσιν δύο τάξεων φαινομένων καθόλου ἀνο-

μοίων, καὶ ὁ ὕλισμός θά συμπεράνη: τὰ φαινόμενα ταῦτα εἶναι ἠνωμένα, λοιπὸν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως. Ἡ νόησις, τὸ αἰσθημα, ἡ θέλησις, εἶναι πάντοτε εἰς ἀρμονίαν μὲ τινὰ κατὰστασιν τῶν ὕλικῶν ὀργάνων· ἡ νόησις, τὸ αἰσθημα καὶ ἡ θέλησις εἶναι λοιπὸν ἰδιότητες ἢ προϊόντα τῆς ὕλης. Τὸ σόφισμα εἶναι πάντοτε τὸ αὐτὸ περιεληθὸν ἐκ τῆς κυριότητος τοῦ καινοῦ νοῦς εἰς τὴν κυριότητα τῆς ἐπιστήμης δὲν ἠλλαξε φύσιν. Πρόκειται νὰ εἴπη: τὰ γεγονότα ταῦτα ἀνταποκρίνονται, εἶναι στενωῶς συνδεδεμένα, λοιπὸν δὲν εἶναι δύο γεγονότα, δὲν εἶναι εἰμῆ ἓν. Ὁ ὕλισμός, ὅταν ταυτοποιῇ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς μὲ τὰ φαινόμενα τοῦ σώματος, ὑπερπερῶ ἄβυσσον, ἀνωθεν τῆς ὁποίας δὲν ὑποστηρίζεται εἰμῆ διὰ τῆς ἐλαφρονοίας του.

Φιλόσοφος τις ἰατρὸς, ὁ Καβανῆς, ἔγραφεν: «Ὁ ἐγκέφαλος ἐκκρίνει τὴν ἰδέαν, ὡς ὁ στόμαχος γωνεύει τὰ τραγητά.» Ὁ ἐγκέφαλος ἐκκρίνει τὴν ἰδέαν! Γνωρίζετε τί λέγεται ἐκκρίσις: ἡ ἐνέργεια διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἀδὴν διαχωρίζει ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ αἵματος ἰδιαίτερά τινὰ βρευστά, ἀναγκαῖα εἰς τὰς λειτουργίας τῆς ζωῆς. Ὅταν λέγεται ὅτι ἀδὴν τις ἐκκρίνει βρευστὸν, δύνασθε νὰ ἴδῃτε ὀφθαλμοφανῶς, νὰ φαντασθῆτε τοῦλάχιστον τὸ βρεῦμα τοῦ αἵματος φθάνον εἰς ἓν ὄργανον καὶ μέρος τὸ ὁποῖον ἀποχωρίζεται αὐτοῦ καὶ λαμβάνει νέαν ἐπίφασιν καὶ νέας ἰδιότητας. Τ' ὀλικὸν φαινόμενον εἶναι τῆς αὐτῆς τάξεως: ἀρχίζει καὶ τελειώνει ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ αἰσθητικῆς παρατηρήσεως. Ἄλλ' ὅταν μᾶς λέγωσιν ὅτι, ἐν ταιαύτῃ γημικῇ ἢ φυσικῇ ἐνεργείᾳ, ἰδοὺ καὶ ἡ ἐκκρίσις διανοητικοῦ τινὸς γεγονότος, δηλαδὴ ἰδοὺ ὀρθή τις ἢ ἐσφαλμένη ἰδέα. καλὴ τις ἢ κακὴ ἐπιθυμία, ἔργον τι τῆς βουλήσεως ἀπο-

χωριζόμενον ἐκ τῆς λοιπῆς ὕλης, δὲν ἐννεοῖτε μέχρι τίνος καταγρῶνται τῶν λέξεων καὶ ἐκβιάζουσι τὸν λόγον οὐχ ἤττον τῆς ιδέας· οἱ φυσιολόγοι κάλλιεργοῦσι ἐπιστήμην μεγάλως ἐνδιαφέρουσαν. Ἄς μένωσιν ἐν τῷ πεδίῳ αὐτῶν, τὸ ὁποῖον παρέχει ἀρκετὰ πλούσιον μεταλλεῖον πρὸς ἐξόρυξιν! Ἄλλ' ὅταν φαντάζωνται νὰ εὕρωσιν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ των, δὲν θέλω νὰ εἶπω κάτι τι, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν, τὴν σκιάν, τὴν ἀσθενεστέραν ἐμφάνειαν ἐκείνου, δι' οὗ θὰ δυναθῶσι νὰ ἐξηγήσωσι τὸ πνευματικὸν στοιχεῖον διὰ τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου, δὲν τοὺς ἐννοοῦμεν πλέον· συγχίζονται εἰς τὰς ιδέας των.

Ἡ φυσιολογικὴ ἐπιστήμη δὲν δύναται λοιπὸν νὰ ἐπιμαρτυρήσῃ τὴν ταυτότητα τὴν ὁποίαν δι᾽σχυρίζονται νὰ εἰσαγάγῃ μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης. Ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν σχέσεων τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ, ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἐπεκτείνει τοὺς ὅρους τοῦ προβλήματος χωρὶς νὰ τροποποιῇ τὴν φύσιν του. Προσερχόμενοι εἰς ἄλλον κλάδον τῆς ἐπιστήμης τὴν βλέπομεν κλίνουσαν μὲ ὄλον αὐτῆς τὸ βᾶρος ὑπὲρ τινος ἀληθοῦς πνευματισμοῦ.

Ἡ φιλοσοφία γονιμοποιεῖ τὰ διδόμενα τοῦ κοινοῦ νοός καὶ διορύττει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν ἄβυσσον μεταξὺ τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, ἅτινα ὑποπίπτουσιν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας καὶ τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων, ἅτινα ἀποκαλύπτονται εἰς τὴν συνείδησιν· ἀνάγεται εἰς ἀντιλήψεις, αἵτινες καθιστῶσι πάντοτε διαχυγεστέραν τὴν ἀπόλυτον διαφορὰν τῶν σωμάτων καὶ τῶν πνευμάτων. Τὸ σῶμα εἶναι ἐπίδεκτικὸν ἀπείρων ὑποδιαίρέσεων, διότι ἔχει διαστάσεις· κάθε σῶμα, ὅσῳ μικρὸν καὶ ἂν ὑποτεθῇ, εἶναι, ὡς εἶπομεν ἤδη, συνένωσις, συναρμογὴ μερῶν, ἅτινα διὰ τῆς διανοίας τοῦλάχιστον, δύνασθε

ν' ἀποχωρίσθητε ἀλλήλων. Τὸ πνεῦμα ἀπεναντίας εἶναι ἐν καὶ ἀδιαίρετον. Ἄν ἄλλως εἶγε, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συλλάβητε ψυχὴν μεμερισμένην· ἀλλὰ δὲν ἤμπορεῖτε. Ἡ ἰδέα τοῦ τρίτου, τοῦ τετάρτου ψυχῆς τινος κινεῖ εἰς χαμόγελον, τὸ εὐλογον ἐκεῖνο χαμόγελον, τὸ ὁποῖον εἶναι τεκμήριον τοῦ παραλογισμοῦ. Ἡ ὕλη εἶναι ἀδρανῆς, στερουμένη καθ' ἑαυτὴν πάσης αὐτοματίας, πάσης ἐλευθέρας ἀρχῆς κινήσεως. Ὑπακούει παθητικῶς εἰς τὰς διεπούσας αὐτὴν δυνάμεις ἢ εἰς τὰς τυχαίας ὠθήσεις τὰς ὁποίας λαμβάνει. Ὑποθέσατε τὸ ἐναντίον: παραδεχθῆτε ὅτι τ' ἄτομα ἔχουσιν ἀρχὴν τινα ἐλευθέρας κινήσεως: τετέλεσται ὅλη ἡ φυσικὴ καὶ ὅλη ἡ μηχανικὴ· οἱ ὑπολογισμοὶ τῶν ἐπιστημῶν τούτων ματαιοῦνται ὡς ἐκ τῆς αὐτοματίας τῶν ἀτόμων, ἅτινα ἐκφεύγουσι παντὸς νόμου. Τὸ πνεῦμα ἀπεναντίας εἶναι ἀρχὴ ἐνεργείας, ἰσχύος, βούλησις, ἣτις εἶναι καθ' ἑαυτὴν δύναμις ἀποφάσεως· τοῦτο δὲ καθιστᾷ τὴν συνείδησιν, τοῦτο ἐπικυροῖ τὸ ἐξαχόμενον τῶν γενομένων ἀποπειρῶν παρὰ τινων σοφῶν. Οἱ σοφοὶ οὗτοι δι᾽ ἰσχυρίζονται νὰ ὑπαγάγωσι τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις εἰς νόμους ἀμετατρέπτους ὡς ἐκείνους τῆς φύσεως· ναυαγοῦσι πάντοτε εἰς τὰς ἀποπείρας των. Προβλέπονται, κατὰ τινα βαθμὸν, αἱ πιθαναὶ πράξεις τῶν ἀνθρώπων δὲν προαγγέλλονται αἱ ἀποφάσεις των με βεβαιότητα, καθὼς ὁ ἀστρονόμος προαγγέλλει τὰς ἐκλείψεις. Ἀνευρίσκονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ ἴχνη ὠρισμένου σχεδίου, τὸ ὁποῖον ἐπενθυμίζει ὅτι ἡ ἰσχύς τῶν ἀνθρώπων δὲν προϊσταται μόνη εἰς τὸν ῥοῦν τῶν συμβάντων· ἀλλ' οἱ φιλόσοφοι, οἵτινες ἐπειράθησαν νὰ γράψωσιν ἐκ τῶν προτέρων ἐξηκριβωμένην ἱστορίαν τοῦ μέλλοντος, εἶδον τὰ γεγονότα ἐλέγχοντα

σκληρῶς τὸ ψεῦδος τῶν θεωριῶν των. Δυνατὸν ν' ἀναφέρῃ τις περίεργα παραδείγματα τῶν ἀποτυχιῶν των.

Αἱ σκέψεις αὗται δὲν ἔχουσιν εὐτυχῶς τὴν ἀξίαν τοῦ καινοφανοῦς. Ἀνοίξατε τὰ χρονικά τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος: παντοῦ καὶ πάντοτε θὰ εὐρήτε ἄνδρας ἐμβριθεῖς προσάγοντας τὴν ὑποστήριξιν ἐπιστήμης σοβαρᾶς, βαθείας, εἰς τὸ θέμα τὸ ὁποῖον διακρίνει ἀπολύτως τὴν ὕλην ἐκ τοῦ πνεύματος. Ἄς ἐρωτήσωμεν ἤδη ἐπιστήμην τινὰ σχετικῶς νεωτέραν: τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν τῆς φύσεως.

Μία τῶν πηγῶν τοῦ ὕλισμοῦ εἶναι ἡ πρεσβευομένη σύγχυσις μετὰξὺ τῶν ἰδιοτήτων τῶν σωμάτων καθ' ἑαυτὰ θεωρουμένων καὶ τῶν ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας περιβάλλονται τὰ σώματα διὰ τὰ αἰσθητικὰ καὶ νοητικὰ ὄντα. Ἡ ὕλη, λέγουσι, παράγει φαινόμενα ὑψηλῆς τάξεως, ὡς τὸ φῶς, τὴν θερμότητα, τὸν ἤχον. Δὲν ἠδύνατο, ἄραγε, εἰς ἀνώτερον βαθμὸν ὀργανισμοῦ, νὰ παραγάγῃ ὑψηλότερα ἀκόμη φαινόμενα: τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ αἶσθημα;

Ἡ φλόξ μὴ δὲν δύναται, καθαρῶς, καὶ καθαριζομένη,

Ἰδέαν τινὰ τῆς ψυχῆς νὰ μᾶς δώσῃ; *

Δὲν σκέπτεται οὕτω μόνος ὁ Λαφονταϊνός, καὶ ἡ ἀναλογία μετὰξὺ τῶν λεπτοτέρων ἰδιοτήτων τῆς ὕλης καὶ τῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν γεγονότων, φανεροῦται συνεχῶς παρὰ τῶν ἐπιστημόνων, ὡς δεικνύεται ἐνταῦθα παρὰ τῷ μυθοποιῷ. Τί λέγει ὡς πρὸς τοῦτο ἡ μελέτη τῆς φύσεως, βοθηουμένη ἐξ ὅλων τῶν προσόδων τῶν νεωτέρων ἀνακαλύψεων; Λέγει ὅτι, κατὰ τὸν συνήθη ἡμῶν τρόπον τῆς ἀντιλήψεως τῶν φαι-

* La flamme en s'épurant, peut-elle pas de l'âme
Nous donner quelque idée ?

νομένων, αποδίδομεν εἰς τὴν ὕλην ὅ,τι δὲν τῇ ἀνήκει: ἐξηγοῦμαι.

Τί ἀπομένει ἐκ τοῦ ἤχου ἂν ἀφαιρέσωμεν τὸ ὠτίον; Οἱ φυσικοὶ θὰ σᾶς εἴπωσιν: αἱ δονήσεις τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος. Τί ἀπομένει ἐκ τοῦ φωτός καὶ τῶν χρωμάτων ἂν λείψῃ ὁ ὀφθαλμός; οἱ φυσικοὶ θὰ σᾶς εἴπωσιν: οἱ δονήσεις ῥευστοῦ λεπτοτέρου τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος, ῥευστοῦ τὸ ὅποιον ὀνομάζουσι συνήθως αἰθέρα. Ἐννοεῖτε καλῶς ὅτι ἡ μουσικὴ μ' ἔλας τὰς γοητείας τῆς, ἡ λάμψις τοῦ φωτός, ἡ μαγεῖα τῶν χρωμάτων, τὰ ὅποια διακοσμοῦσι τὸ σύμπαν, ὅλα ταῦτα εἶναι δονήσεις, ὀφθαλμικαὶ κινήσεις. Μεταξὺ τῶν κινήσεων τούτων καὶ τῶν αἰσθητικῶν καὶ γνωστικῶν ὄντων, ὑπάρχει ἁρμονία τις, ἀπόρρητον τῆς δημιουργίας. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἁρμονίαν ταύτην, αἱ ἀνώτεροι ιδιότητες τῆς ὕλης, ἀκριβῶς εἰπεῖν, δὲν ὑπάρχουσι: δὲν ἔχουσι πλέον εἰμὴ δύνατὴν ὑπαρξίν, ἀπαιτοῦσαν, ἵνα πραγματοποιηθῇ, διοργανώσῃς ἱκανὰς νὰ τὰς αἰσθανθῶσιν. Εἶναι φυσικόν νὰ συλλογισθῶμεν ὅτι ἂν ἔλειπον ἔμφυγα καὶ αἰσθητικὰ ὄντα, ὁ κόσμος ἤθελεν ἐπιδεικνύει θαύματα ἀνευ θεατῶν, καὶ τὸ ψιθύρισμα τῆς δημιουργίας θ' ἀνυψοῦτο πρὸς τὸν οὐρανὸν χωρὶς ν' ἀκούηται. Ἄς ἐξηγηθῶμεν καλῶς. Ἀφαιρέσατε τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὸ ὠτίον: αἱ δονήσεις τοῦ αἰθέρος θὰ ἐξακολουθήσωσι: θὰ παραγάγωσιν ὅλα τὰ φυσικὰ αὐτῶν ἀποτελέσματα ἐν τῇ θαυμασίᾳ συναφείᾳ τοῦ παντός: θὰ ἦναι ἱκαναὶ νὰ παραγάγωσιν οὐ μόνον τὰς ἐντυπώσεις, αἵτινες μᾶς εἶναι γνωσταί, ἀλλ' ἕκαστὸν ἄλλας τὰς ὁποίας ἀγνοοῦμεν, διότι, ὡς εἶπομεν, κανεὶς δὲν δύναται νὰ γνωρίζῃ πόσαι φάσεις τοῦ παντός μᾶς ἐκφεύγουσιν, καθότι στερούμεθα τῶν καταλλήλων αἰσθήσεων. Ἀλλ' ἐπὶ τέλος, αἱ ἐντυπώ-

σεις δὲν ὑπάρχουσιν εἰμὴ δι' ὄντα ὠργανισμένα οὕτω πως ὥστε νὰ τὰς ἐπιδέχωνται. Ἐκβάλετε τὸν ὀφθαλμὸν, κάθε φῶς ἐκλείπει· ἀφαιρέσατε τὸ ὠτίον, ὅλοι οἱ ἤχοι ἐξαφανίζονται. Τί δὲ ἀπομένει; . . . Μυριότροχος μηχανισμὸς, ἀπειρος κίνησις ἀτόμων, ἅτινα προσεγγίζουσιν ἢ ἀπομακρύνονται ἀλλήλων, καὶ τίποτε περισσότερον. Ἐν τῇ κινήσει τῆς ὕλης καὶ τοῖς σταθεροῖς νόμοις, οἵτινες διέπουν τὴν κίνησιν ταύτην, ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἀναζητεῖ, καὶ μὲ ἀπορασιστικώτερον πάντοτε τρόπον, τὴν ἐξήγησιν ὅλων τῶν φαινομένων τῆς φύσεως. Πάντη ματαίως λοιπὸν θέλουσι νὰ κάμωσιν ἐκ τῶν λεπτοτέρων καὶ λαμπροτέρων ἰδιοτήτων τῶν σωμάτων βαθμίδας, οὕτως εἰπεῖν, ἵνα διέλθωσιν ἐκ τῶν σωμάτων εἰς τὰ πνεύματα. Ἡ ὕλη κατέχει τὰς ἰδιότητας ταύτας· ἀλλὰ ὑπὸ τίνα ὄρον; ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ὑπάρξεως ἐμψύχων καὶ αἰσθητικῶν πλάσμάτων πρὸς ἀντίληψιν, καὶ, ὡς εἶπον σχεδὸν, πρὸς ζωοποίησιν αὐτῶν. Εἶπετε τώρα, ἂν θέλητε, ὅτι ἡ ὕλη παράγει τὴν νόησιν καὶ τὴν θέλησιν ἔστω· ἀλλ' ὑπὸ τίνα ὄρον; ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ὑπάρξεως διανοητικῶν καὶ ἐλευθέρων ὄντων. Ὅποία ἡ ἁρμονία μεταξὺ τῶν δονήσεων τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἤχου, μεταξὺ τῶν δονήσεων τοῦ αἰθέρος καὶ τῆς θεωρίας τῶν χρωμάτων, τοιαύτη ἡ ἁρμονία καὶ μεταξὺ τῶν διαθέσεων τοῦ σώματός μας καὶ τῶν διαφορῶν καταστάσεων τῆς ψυχῆς μας. Ἄν προβῆτε περαιτέρω, ἂν ὑποστηρίξητε τὸ θέμα τοῦ ὑλισμοῦ, ἀναγνωρισθέντος πλέον τοῦ ἀληθοῦς χαρακτήρος τῶν φυσικῶν φαινομένων, πρέπει νὰ εἶπητε ἀρόβως: ὅ,τι ὀνομάζομεν ἐννοίας, θελήσεις, γαράς, λύπας, κακίας καὶ ἀρετὰς, εἶναι κίνησις παραγομένη ἐν τοιαύτῃ διευθύνσει καὶ μὲ τοιαύτην ἔντασιν καὶ τίποτε περισσότερον. Δὲν τολμῶσι νὰ προβῶσιν ἕως

ἐκεῖ, καθότι ὅταν μία ἰδέα ᾦναι παντάπασιν ἐσφαλμένη, δύσκολον νὰ τὴν διευθύνῃ τις μέχρι τέλους.

Μοὶ ἀπομένει τελευταῖόν τι ἐπιχείρημα. Χωρὶς νὰ κάμω ἀκριβῶς χρήσιν, ἐπιθυμῶ νὰ τὸ ὑποδείξω. Ἄν θέλωσι μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον νὰ ὑποστηρίξωσι γνώμην ἀντιβαίνουσαν εἰς τὸν κοινὸν νοῦν, καὶ νὰ ὑπαγάγωσιν εἰς μίαν μόνην τὰς δύο φύσεις αἵτινες συνιστῶσι τὸν ἄνθρωπον, δὲν θὰ θριαμβεύσῃ βεβαίως ὁ ὑλισμὸς. Ἡ ἰδέα τῆς ὕλης φαίνεται ἐν πρώτοις διαυγεστάτη. Ἄλλ' ἂν μετὰ περισκέψεως ἀναζητῶμεν σοβαρῶς τί εἶναι τὰ σώματα καθ' ἑαυτὰ, ἐπιχειροῦμεν πολὺ δύσκολον ἔρευναν. Μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἀναγνωρίσει ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον νοεῖ, αἰσθάνεται, βούλεται· τοῦ πνεύματος ἐκείνου τὸ ὁποῖον εἶναι ἐν ἡμῖν, ὑπερβαίνει πολὺ κατὰ τὴν διαύγειαν τὴν ιδέαν τῆς ὕλης ταύτης, ἥτις εἶναι ἀδιασπᾶστος συνδεδεμένη μὲ τὸ ἡμέτερον ὄν, χωρὶς νὰ ὑποπίπτῃ ἀμέσως εἰς τὸ βλέμμα τῆς συνειδήσεως. Ὅταν, ἔλεγεν ὁ Πλάτων, ὅταν μεταβαίνωμεν ἐκ τοῦ αἰσθητικοῦ κόσμου εἰς τὴν χώραν τῆς διανοίας, ἂν στερηθῶμεν εὐθύς τῆς ὁράσεως, αἰτία τούτου εἶναι ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς μας, συνειθισμένος εἰς ἀδυνατάτους καὶ ἀπατηλὰς λάμπεις, θαμβόνεται ὑπὸ ζωηροτάτου φωτός. Πιστεύομεν ὅτι γνωρίζομεν τ' ἀντικείμενα κάλλιον ἡμῶν αὐτῶν, τὸ σῶμα κάλλιον τῆς ψυχῆς· ἀλλὰ πῶς γνωρίζομεν τὰ σώματα; διὰ τῶν ἐντυπώσεων τὰς ὁποίας παράγουσιν ἐφ' ἡμῶν καὶ οὐχὶ ἀλλέως. Φιλόσοφοι τινες ἀντιλαμβάνονται τῆς ἰδέας ταύτης. Δὲν γνωρίζομεν, λέγουσι, τὰ σώματα, εἰμὴ διὰ τῶν ἰδεῶν τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ αὐτῶν, καὶ ἀποδεικνύουσι δι' εἰδικῶν ἐπιχειρημάτων ὅτι, ἂν ἡ ὑπαρξὶς τῶν ἰδεῶν τούτων εἶναι ἀπολύτως βεβαία, ἡ ὑπαρξὶς τῶν

σωμάτων, ἅτινα ἀνταποκρίνονται εἰς αὐτάς, εἶναι, ἐπὶ τέλους, ἀμφίβολος. Δὲν θέλω νὰ ἐπιληφθῶ τῶν λίαν ἀσχηματισμένων τούτων σκέψεων, δὲν θέλω ἰδίως ν' ἀντιτάξω ψυχράν τινα ἐπίνοιαν εἰς μίαν τῶν ἀθλιεστέρων ἀποπλανήσεων τοῦ νοός· ἀλλ' ἐπικαλοῦμαι περὶ τούτου ἐκείνους ἐξ ὑμῶν, οἵτινες ἐμελέτησαν ἐμβριθῶς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο: δὲν εἶναι εὐκολώτερον εἰς ἐξησκημένῃν λογικῇν νὰ παραδεχθῆ, ἀρνούμενη τὴν πραγματικότητα τῶν σωμάτων, τὴν σχετικῶς ἀθῶαν μωρίαν τοῦ καθαρῶ ἰδανισμοῦ ἢ ν' ἀποδείξῃ, ἐναντίον τοῦ κοινοῦ νοός καὶ τῆς σκέψεως, ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι εἰμῆ προῖον ἢ ἰδιότης τῆς ὕλης. Ὁ ὕλισμός λοιπὸν πολὺ ἀπέχει τῆς εὐρέσεως στηρίγματος εἰς τὰς ὑψηλὰς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης, καθὼς φραντάζονται δῆθεν τινὲς τῶν ὑπερασπιστῶν του.

Ἄς ἀκροασθῶμεν ἤδη τὴν μαρτυρίαν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως. Ἡ συνείπεια τοῦ ὕλισμοῦ εἶναι ὅτι ἡ βουλήσις, ἄμοιρος πάσης πρωτοβουλίας, πάσης ἐλευθερίας, καὶ ἐπομένως πάσης εὐθύνης, εἶναι μόνον δούλη τῶν ὀργάνων. Τοῦτο εἶναι ἀληθῶς τὸ σοβαρὸν τοῦ ἀντικειμένου μας. Ἄν ὁ ὕλισμός ἐχγῆ δίκαιον, ἐτελείωσαν πλέον ὅλαι αἱ περὶ ἀγαθοῦ καὶ καθήκοντος ἰδέαι μας, διότι δὲν ὑπάρχει κανὼν, νόμος, ὑποχρέωσις εἰμῆ δι' ἐλεύθερον ὄν. Τοῦναντίον, ἂν ὑπάρχῃ ἐν ἡμῖν ἀρχὴ ἐλευθερίας, ὁ ὕλισμός εἶναι παραλογισμός, διότι τὰ σώματα εἶναι ἀδρανῆ καὶ ἄμοιρα πάσης αὐτομάτου ἐνεργείας, ὡς εἴπομεν ἤδη, τὸ ἐποῖον εἶναι ἡ βᾶσις ὅλης τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως. Συμφωνῶ ὅτι συνεχῶς ἡ ψυχὴ δὲν ὑφίσταται εἰμῆ τὸν νόμον τῶν ὀργάνων. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ γνωρίσωμεν, ἂν δυνάμεθα ν' ἀποφραθῶμεν διὰ τὸ νόμιμον τοῦ γεγονότος καὶ νὰ

εἶπωμεν ὅτι τοιοῦτοτρόπως πρέπει νὰ ᾔηται κατὰ τὴν τάξιν, κατὰ τὸν κανόνα. Ἡ συνειδήσις μᾶς ἐξουσιοδοτεῖ νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ποτὲ καὶ εἰς οὐδένα βαθμὸν δὲν εἴμεθα ὑπεύθυνα διὰ τὰς πράξεις μας; Ἡ μαρτυρία τῆς συνειδήσεως μᾶς εἶναι ὀλιγώτερον βεβαία ἐκείνης τῶν αἰσθήσεων μας; Εἶναι ὀλιγώτερον βεβαία ἰδίως ἐκ τῶν ὑποθέσεων τῶν σοφῶν; Δὲν θὰ ἐξετάσω ἐπὶ μακρὸν τὸ πρόβλημα τοῦτο· περιορίζομαι νὰ λάβω ἓν παράδειγμα· ἓν παράδειγμα ἀρκεῖ, διότι μία μόνη ἐλευθέρα πράξις, ἓν μοναδικὸν αἰσθημα εὐθύνης, ἀρκεῖ ἵνα ἀνατρέψῃ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ὑλισμοῦ.

Ἰδοὺ ἄνθρωπος, ὅστις, ἀφοῦ συνέλαβε φρονίμους καὶ καλὰς ἀποφάσεις, ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὀρμηὴν ἑλκυστικοῦ πάθους· ἐνέδωκεν εἰς τοὺς πειρασμοὺς τῆς σαρκὸς. Ἡ περίστασις εἶναι εὐνοϊκῆ· προσέλθετε πρὸς αὐτὸν. Προτρέψατε αὐτὸν νὰ μὴ προσάπτῃ διόλου εἰς ἑαυτὸν γεγονότα, ἅτινα εἶναι ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς κράσεώς του. Ἐξηγήσατε αὐτῷ ὅτι, κατὰ τοὺς νόμους τῆς φυσιολογίας, δὲν ἴδυνατο νὰ πράξῃ ἀλλέως· ὅτι ἔσφαλε μόνον κατὰ τοῦτο, θελήσας νὰ παλαίσῃ κατὰ τῆς φύσεως· ὅτι ἂν θέλῃ νὰ θλίβηται διὰ τὰ ὑποτιθέμενα ἁμαρτήματα του, ἤθελε πράξει καλῶς ἂν ἐθλίβετο ἐπίσης βλέπων τὴν πέτραν πίπτουσαν χαμαὶ, ἢ τὸ νερὸν ἀκολουθοῦν τὴν κλίσιν τοῦ ποταμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος· οὗτος, Κύριοι, ἀπέναντι κατὰδικῆς σκληρᾶς καὶ ἀδίκου διὰ τὴν αὐστηρότητά της, ἤθελεν ἴσως ἐκφέρει πρὸς δικαιολόγησίν του λόγους, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον, παρομοίους μ' ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἤδη τῷ ἐπροτεινᾶτε. Ἀλλ' ὅ,τι τῷ προσφέρετε δὲν δύναται νὰ ἐλαφρύνῃ τὴν βαρύτητα τοῦ σφάλματός του· εἶναι δικαιολόγησις κτηνώδης, βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἀρνήσεως τῆς ἐλευθερίας. Ἄν ἡ

καρδία του πάλλη ἀκίμη ὑπὸ τὸ κέλευσμα γενναίου τινὸς αἰσθήματος, ἂν δὲν παρητήθη τῆς ιδιότητος τοῦ ἠθικοῦ ὄντος, ὅ' ἀποποιηθῆ νὰ γίνῃ κτηῆνος διὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν ταπείνωσιν ὑπὸ τὴν ἐπιβρόχην τῆς ἐξυβρισθείσης ἀξιοπρεπείας του θὰ δυνηθῆ νὰ σῶς ὑπενθυμίση ὅτι εἶναι ἄνθρωπος, ὅτι «ὁ σφοδρότερος πόνος του, ὅταν ὑποκύπτῃ εἰς πειρασμὸν, εἶναι ἡ συναίσθησις ὅτι ἠδύνατο ν' ἀνθέξῃ» καὶ, ἀποκρούων τὰς ἀγενεῖς δικαιολογήσεις σας, θὰ προτιμήσῃ μᾶλλον νὰ ἐνοχοποιήσῃ ἑαυτὸν ἢ νὰ ἐξουθενισθῆ.

Τοιαύτη ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως. Συνηνωμένη μετὰ τοῦ κοινοῦ νοῦς, τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ἀνωτέρα ἐκδήλωσις, ἡ συνειδήσις διαμαρτύρεται κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ καὶ παρ' αὐτοῖς ἀκόμη σῆτινες τὸν πρεσβεύουσιν. Δυνατὸν, κατὰ πᾶσαν στιγμὴν, νὰ συλλάβῃ τις ἐπ' αὐτοφώρῳ τοὺς συνηγόρους τῆς διδασκαλίας ταύτης ἀντιφάσκοντας εἰς ἑαυτούς: Μία τάξις σοφῶν, ἦτις, διὰ λόγους εὐκόλως ἐννοουμένους, περιελάμβανε πάντοτε πολλοὺς τὸν ἀριθμὸν ὕλιστὰς εἶναι ἡ τάξις τῶν ἰατρῶν. Τὸ λέγω ἀπαρχαλύπτως, διότι τοῦτο δὲν συμβαίνει ἐν τῇ πόλει μας. Δὲν εἶναι μικρὸν πλεονέκτημα διὰ πόλιν ὡς τὴν ἐδικὴν μας νὰ ἔγῃ ἰατρικὸν σύλλογον, τοῦ ὁποίου σχεδὸν ὅλα τὰ μέλη εἶναι σταθερῶς ἀφωσιωμένα εἰς τὰς μεγάλας ἀληθείας τῆς πνευματικῆς τάξεως, τῶν ὁποίων πολλοὶ πρεσβεύουσι θετικὰς χριστιανικὰς δοξασίας. Εἶμαι εὐτυχῆς ἐξελέγγων γεγονὸς τόσῳ εὐάρεστον διὰ τὴν πατρίδα μας. Ἄλλοῦ ἀπαντῶνται ἰατροί τινες λεγόμενοι ὕλιστὰί. Ἀκολουθήσατε αὐτοὺς εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἐπιστήμης των. Ἄν ἔχετε σχέσεις μὲ ἰατρὸν, ὅστις ἐξετάζει τὸν σφυγμὸν, τὴν γλῶσσαν, τὴν φυσικὴν κατάστασιν τοῦ ἀσθενοῦς, χωρὶς ποτὲ νὰ κάμῃ οὐδεμίαν ἐρώτησιν περὶ

τῶν ἠθικῶν αἰτίων, ἅτινα τυχὸν συνήργησαν εἰς τὴν ἀλλοίωσιν τῆς ὑγείας, ὅστις δὲν σᾶς ἐρωτᾷ ποτὲ, προκειμένου περὶ παθημάτων ἐχόντων μεγάλην περιπλοκὴν μετὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἂν ὁ πάσχων δὲν ἐδοκίμασε λύπην τινα, ἂν δὲν ἐτήκετο ἐκ τινος ἀνησυχίας; ἂν ἔχητε σχέσεις μὲ τοιοῦτον ἱατρὸν. . . . Κύριοι, προσκαλέσατε κανένα ἄλλον. Ἄλλὰ δὲν φέρονται οὔτω τὰ μέλη τοῦ πανεπιστημίου. Ὁ ἱατρὸς οὗτος, ὅστις λέγει ἑαυτὸν ὑλιστὴν, τί πράττει; Δὲν περιορίζεται εἰς φαρμακευτικὰς μόνον συνταγὰς: τὸν ἀκούω συμβουλευόμενα τὸν ἀσθενῆ μας νὰ μὴ παλαίη ἀνωφελῶς μὲ πολὺ ζωηράς ἐντυπώσεις, νὰ τῷ λέγῃ ὅτι δύναται εὐλόγως ν' ἀφεθῆ εἰς τὴν ἐλευθέραν ἔκφρασιν τῆς λύπης του. Τὸν ἀκούω, εἰς ἄλλην περίστασιν, νὰ προτρέπη τὸν ἀσθενῆ νὰ λαμβάνη θάψρος, νὰ μὴ ἐγκαταλείπη ἑαυτὸν, ν' ἀντικρούη τὰς ἐντυπώσεις, αἵτινες ὑπερβαίνουν τὰ ὅρια τῆς ἀληθείας, τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Τί κάμνει λοιπὸν; Παριστάνει ἄρα κωμωδίαν παρὰ τῇ ὀδυνηρᾷ κλίνῃ; ὁμιλεῖ εἰς τὴν ὕλην; εἰς τὸ ἐνὸργανον μόριον δίδει τὰς συνετάς τούτας συμβουλὰς; Ὁχι, ἀναμφιβόλως. Ἐπικαλεῖται τὴν διανοητικὴν καὶ ἐλευθερὰν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ὑποθέτει ἀφεύκτως παρὰ τῷ ὁμοίῳ του. Ὁ ὑλιστὴς οὗτος εἶναι ἄνθρωπος: καὶ ἂν δὲν θέλῃ ν' ἀντιφάσκη, ἂν θέλῃ νὰ μένη συνεπὴς εἰς τὴν διδασκαλίαν του, πρέπει νὰ μεταποιήσῃ τὴν νόησίν του.

Ἐξετάσαμεν τὸν ὑλισμὸν καθ' ἑαυτὸν. Ἐσυζητήσαμεν οὐχὶ μετὰ μεγάλης πολυμαθείας καὶ βαθυνοίας, ἀλλὰ εἰλικρινῶς. Ἐκαστὸν θέμα ἐξ ὧσων σᾶς ὑπέβηλλον, εἶμαι ἕτοιμος νὰ ὑπερασπισθῶ μετὰ διδακτικοῦ λεκτικοῦ καὶ ἐπιστημονικῆς με-

θόδου. Πρὸς περαίωσιν τῆς μελέτης μας ἄς ἀκολουθήσωμεν εἰς τὰς συνεπείας του τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς. Ἐνταῦθα, δὲν θὰ προτείνω ἐπιχειρήματα· θὰ συμβουλευθῶ τὴν ἱστορίαν.

Ὁ ὑλισμὸς εἶναι ἐπίσης ἀρχαῖος ὡς ἡ φιλοσοφία· ἀνέπτυξεν ὅλας τὰς συνεπείας του καὶ τὰς παρέδωκεν εἰς τὴν ἔρευναν ἡμῶν. Ἡ διδασκαλία, ἣτις δὲν ἀναγνωρίζει εἰμὴ τὰ σώματα, παρέχει ἠθικὴν ἐπανάγουσαν τὰ πάντα εἰς τὰς σωματικὰς ἡδονάς· πῶς ἄλλως ἡδύνατο νὰ γίνη; Ἦκούσατε νὰ λαλῶσι περὶ Ἐπικούρου. Ὁ Ἐπίκουρος, σταθερὸς ὑλιστής, ἐπορίσθη ἐκ τῆς θεωρίας του συνέπειαν ἀπροσδόκητον. Ἡ μετριόπαθεια ἐν πᾶσι, ἡ αὐστηρὰ σχεδὸν ἀρετὴ, ἐπεβάλλοντο κατ' αὐτὸν ὑπὸ τῆς συνέσεως καὶ ἦσαν ὁ ὅρος τῆς εὐδαιμονίας. Δὲν εἶναι καὶ ὁ ὅρος τῆς υἰείας; Καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἔζησε φαίνεται μ' ἐγκράτειαν· ἀλλ' οἱ μαθηταὶ του ἠκολούθησαν τὴν ῥοπήν ἣν ἀπέφυγεν ὁ διδάσκαλος, τὴν φυσικὴν ῥοπήν τοῦ ὑλισμοῦ· παρέδόθησαν εἰς τὴν ἡδονὴν καὶ εὐωχίαν, φιλοσοφοῦντες ἐπισκοπῶ νὰ πεισθῶσιν ὅτι δὲν ἡδύνατο κάλλιον νὰ πράξωσιν. Δὲν θὰ λάβω ἐν τούτοις τοὺς ἐπικουρείους ὡς παράδειγμα, ἀλλ' ἀρχαιοτέραν τινὰ αἴρῃσιν. Πρὸ δύο χιλιᾶδων καὶ διακοσίων ἐτῶν περίπου, εἰς τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους ἐσύστησε σχολεῖον ἐν τῇ Κυρήνῃ, πόλει τῆς γεννήσεώς του ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Ἀφρικῆς. Δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἦτο ὑλιστής· ὀλίγον ἐνησχολεῖτο περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων· ἀλλ' ὡς ἠθικολόγος ἐξήγαγε κάλλιον παντὸς ἄλλου τὰς συνεπείας τῆς διδασκαλίας, ἣτις περιορίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἐπιδεικτικὸν θλίψεων καὶ ἡδονῶν σῶμα, τὸ ὁποῖον φαίνεται εἰς τὴν γέννησιν καὶ διαλύεται εἰς τὸν θάνα-

τον. Ἴδου τί ἔλεγεν ὁ Ἀρίστιππος· οὕτως ὠνεμάζετο ὁ φιλόσοφος οὗτος: Ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ μόνον ἀγαθὸν τοῦ λογικοῦ ὄντος, τὸ μόνον πραγματικόν. Ἀλλ' ἄς προσέξωμεν ἐκ τῶν ὑπολογισμῶν τοὺς ὁποίους μᾶς ἀπαγορεύει τὸ ἄστατον τῆς ζωῆς. Ἄς μὴ στερηθῶμεν σήμερον ἀπολαύσεώς τινος διὰ τὸν λόγον ὅτι θὰ μᾶς προσενήσῃ λύπην τὴν αὔριον. Αὔριον, θὰ ἔμεθα ἴσως νεκροί. «Ἡδονὴ παρελθοῦσα δὲν ὑπάρχει πλέον ἡδονὴ «μέλλουσα δὲν ὑπάρχει εἰσέτι· ἡ παρούσα μόνον ἡδονὴ μᾶς «ἐνδιαφέρει. Πρέπει νὰ ἐνδίδωμεν ἀταράχως εἰς τὴν ἡδυπάθειαν, ἀμεριμνοῦντες διὰ τὴν αὔριον, ἀπερισκέπτως καὶ ἀπρονοήτως.» * Μέγας τις ποιητὴς ἔγραψε, χωρὶς νὰ τὸ συλλογισθῇ, τὴν σελίδα ταύτην τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, εἰς ὀλίγους στίχους, οἵτινες εἶναι ἡ γλαφυρωτέρα καὶ πιστοτέρα, ἐν ταύτῳ ἀνακεραλαίωσις τῆς Κυρηναϊκῆς διδασκαλίας:

«Χαρῶμεν,» κράζ' ἡ ἀσεβὴς ἐμὰς τῶν εὐτραπέλων —
 «Καὶ τὰς ἐπιθυμίας μας ἄς φέρωμεν συγχὰς πυκνὰς
 εἰς ἄνθη καὶ εἰς ἡδονάς.

Ἄνόητος — ὅστις ποτὲ ἐμπιστευθῇ 'ς τὸ μέλλον.....

Τῆς ἐφημέρου μας ζωῆς εἶν' ἀγνωστα τὰ ἔτη

Ἄς τὸ χαρῶμεν τοιοῦτον τὸ ἔαρ τ' ἀνατέλλον —

Τίς εἶδεν ἐν αὔριον ὑπάρχωμεν εἰσέτι!...» **

Τοιαύτη ἡ ἀρχὴ τῆς Κυρηναϊκῆς σχολῆς· ἰδοὺ καὶ τὸ τέλος αὐτῆς. Εἷς τῶν ἀρχηγῶν τῆς, ὀνόματι Ἡγησίας, κα-

* Denis. *Histoire des théories et des idées morales dans l'antiquité.*

** Rions, chantons, dit cette troupe empie;
 De fleurs en fleurs, de plaisirs en plaisirs,
 Promenons nos désirs.
 Sur l'avenir insensé qui se fie!
 De nos ans passagers le nombre est incertain:
 Hâtons-nous aujourd'hui de jouir de la vie;
 Qui sait si nous serons demain?

τοχος τῶν ἀρχῶν τοῦ θεμελιωτοῦ, ἐξήγαγεν ἐξ αὐτῶν τὴν συνέπειαν αὐτῆν. Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη διὰ τὴν ἡδονὴν, ἀλλ' ἀπαντᾷ συγχρότερον τὴν βδύνην ἀντὶ τῆς χαρᾶς. Ἡ λύπη εἶναι συγχῆ, αἱ εὐχαριστήσεις σπάνιαι ἢ ἡ ζωὴ εἶναι λυπηρὰ, καὶ τοιοῦτοτρόπως δὲν ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ τῆς. Τί μέλλει γενέσθαι; Ἡ αὐτοχειρία εἶναι τὸ ἀσφαλέστερον μέσον. Καὶ ὁ καθηγητῆς, πιστὸς εἰς τὰς ἀρχάς του, ἐστερήθη οικειοθελῶς τῆς εὐχαριστήσεως τοῦ ν' ἀποθάνῃ δι' αὐτοχειρίας ὁ ἴδιος, ὅπως παροτρύνῃ τοὺς ἄλλους ν' ἀπολεύσῃσι τόσῳ μέγα ἀγαθόν. Ἡ ἀστυνομία, διηγεῖται ὁ Κικέρων, ἔκλεισε τὸ σχολεῖον, διότι κατὰ συνέπειαν τῶν μαθημάτων, δι' ὧν ἐδεινοῦτο μὲ μαῦρα χρώματα ἢ εἰκῶν τῆς ὑπάρξεως, αἱ αὐτοχειρίαὶ κατήντησαν πολυάριθμοι.

Ὁ ὑλισμὸς ἔχει τὴν ἠθικὴν του ἔχει ἐπίσης καὶ τὴν πολιτικὴν του εἶναι πλήρης διδασκαλία. Ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀνεπτύχθη μὲ πολυμαθεῖαν καὶ δεινότητα παρά τινος Ἀγγλου, τοῦ Θωμᾶ Ὀββη. Ἰδοὺ πῶς συλλογίζεται: Ἐπειδὴ τὰ σώματα εἶναι τὸ πᾶν, ἐκτὸς τῶν σωμάτων καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν, ὁ νοῦς δὲν ἀπαντᾷ εἰμὴ χειμαίρας, ἀπατηλὰ φάσματα, προϊόντα τῆς φαντασίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὀργανισμένη καὶ ζῶσα μηχανή. Κατὰ τὴν φύσιν τῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες ἀνεργοῦνται ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἢ κατέρχονται ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τὸ ἄχρον τῶν ὀργάνων, παράγονται φαινόμενα, ἅτινα καλοῦμεν λύπην ἢ ἡδονὴν εἶναι δὲ ἡ μοναδικὴ βᾶσις τῆς ἠθικῆς τάξεως ἢ εὐθύτης, ἢ δίκαιοσύνης, τὸ καθήκον, ἢ κακία, ἢ ἀρετὴ, εἶναι λέξεις καὶ τίποτε περισσότερο ἢ λέξεις. Ὁ θεμελιώδης νόμος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ τρέφῃται, νὰ ζῆ. Πῶς συσταίνεται ἡ κοινωνία; Ἐν

τῆ φυσικῇ καταστάσει ἐπικρατεῖ θεμελιώδης ἰσότης, καὶ ὁ φιλόσοφος οἶδει περὶ τούτου λόγον, ὅστις δὲν τῷ φαίνεται ἀξιολογικῶς ἀκαταφρόνητος: ὅτι δηλαδὴ, ὁ ἀσθενέστερος, τυχεύουσι εὐνοϊκῆς περιστάσεως, δύναται νὰ φρονέσῃ τὸν ἰσχυρότερον. Τσιτύτη ἢ πρωταρχικὴ ἰσότης. Ἀλλὰ τὴν ἰσότητα ταύτην δὲν διαδέχεται οὔτε ἡ ἐλευθερία, οὔτε ἡ ἀδελφότης. Ἡ φυσικὴ κατάστασις εἶναι καθολικὸς πόλεμος, διαιρκὴς πόλεμος ὄλων ἐναντίον ἑνὸς ἐκάστου, καὶ ἑνὸς ἐκάστου ἐναντίον ὄλων. Οἱ καρποὶ τῆς γῆς, στήριγμα τῆς ζωῆς τοῦ σώματος, εἶναι ἡ ἀφορμὴ τοῦ ἀγῶνος καὶ τὸ βραβεῖον τῆς νίκης: ἡ τροφὴ μένει εἰς τὸν ἰσχυρότερον. Ἐν τούτοις τὸ συμφέρον ὄλων, καὶ αὐτῶν τῶν ἰσχυρῶν, οἵτινες κινδυνεύουσι πάντοτε ν' ἀπαντήσωσι ἰσχυροτέρους αὐτῶν, ἢ νὰ φρονεῦσιν παρὰ τινος ἀσθενεστέρου, τὸ συμφέρον ὄλων, ὁ δίκαιος λόγος, ὡς λέγει ὁ Ὁββίης, ἀπαιτεῖ τὴν εἰρήνην. Ἡ ἀνάγκη τῆς εἰρήνης εἶναι ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως τῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦ; ἐπὶ τίνος βάσεως ν' ἀνιδρῶσωμεν τὴν κοινωνικὴν τάξιν, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἄλλοῦ οὔτε εὐθύτης, οὔτε δικαιοσύνη, οὔτε φιλάνθρωπία, εἰμὴ ἐν ὀνομαστικῷ λεξικῷ μὴ ἀνταποκρινομένῳ εἰς τίποτε πραγματικόν; Ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς δυνάμεως. Ἡ διατήρησις τῆς κοινωνίας ἀπαιτεῖ ἐξουσίαν ἰκανὴν ν' ἀνθίσταται εἰς τὴν πλεονεξίαν ὄλων. Ἀνάγκη λοιπὸν κυβερνήσεως ἀπαραβιάστου, ὑπεράνω πάσης ἀμφισβητήσεως: ἀνάγκη ἢ κυβέρνησις αὕτη νὰ ᾔηται κυρία τῶν προσώπων, τῶν ἰδεῶν, τῆς θρησκείας: ἀνάγκη νὰ ᾔηται παντοδύναμος καὶ νὰ θεωρῆται ἀλάθηστος. Ἄμα τῶνόντι ἤθελεν ἀπαντήσῃ ἐναντιότητά, τὸ δίκαιον τῆς δυνάμεως ἤθελε διαφιλονεικηθῆ, καὶ μόνη ἢ δύναμις διαιτηρεῖ τὴν κοινωνίαν ὑπεράνω τῆς ἀναρ-

χίας, τοῦ πρωταρχικοῦ πολέμου, πάντοτε ἐπικειμένου, πάντοτε ἐτοίμου ν' ἀναφανῆ. Ὀλίγον ἀφ' ἐτέρου ἐνδιαφέρει ὥστε ἡ ἐξουσία νὰ ᾔηται εἰς τὰς χεῖρας κληρονομικοῦ μονάρχου, δημογῶγού ἢ Συμβουλίου τινός· ἀρκεῖ ἡ ἐξουσία νὰ ᾔηται ἀπόλυτος. Ὁ Ὀββης, πιστός εἰς τὰς ἀρχάς του, εἶχε μακρυνθῆ τῆς Ἀγγλίας, ὅταν ἡ ἐπανάστασις ἐκλόνησε τὴν μοναρχίαν, ἐπανῆλθε δὲ ὅταν ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἀναδείξει τὸν δικτάτορά της. Μὴν ἀπατάσθαι: δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ διδασκαλίας πρὸς τὴν ὑπακοήν, ἀλλὰ περὶ θεωρίας πρὸς τὴν δουλείαν. Ὁ φόβος ἐπικαλεῖται τὴν δύναμιν, καὶ ἡ δύναμις ἀποκρίνεται εἰς τὸν φόβον.

Σὰς προσκαλῶ ἴδῃ ν' ἀνοίξῃτε εἰς τὸ ἄρθρον Ὀββης, ἱστορίαν τινὰ τῆς φιλοσοφίας. Θὰ εἰδῆτε ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος θεωρεῖται, καὶ δικαίως, δεινός περὶ τὴν λογικὴν, νοῦς ἰκανός νὰ διευθύνῃ μίαν ἰδέαν εἰς τὰς τελευταίας αὐτῆς συνεπειάς. Συλλογίζεται τῶντι ὀρθῶς· ἡ κοινωνία τοῦ Ὀββη εἶναι ἀληθῶς ἡ κοινωνία τοῦ ὑλισμοῦ. Πραγματοποιεῖται ἐν τῇ αὐτῇ ἀναλογία τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀποκλειστικῆς λατρείας τῆς ὕλης: ὅταν τὸ ὀρθόν καὶ τὸ δίκαιον δὲν εἶναι πλέον εἰμὴ λέξεις, ὅταν ἡ κοινὴ γνώμη δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ τυφλὴ ἰδιοτροπία ὄχλου, ἐπιζητοῦντος τὴν ἡδονήν· ὅταν ἡ κοινωνικὴ μηχανὴ δὲν ἐνεργῇ πλέον εἰμὴ ὑπὸ τὴν ὄθησιν τῆς ἀντιζήλου πλεονεξίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν προκυπούσης μνησικαχίας· ὅταν κοινωνία τις ἀποβλέπῃ εἰς κατάστασιν τὴν ὁποίαν ἀδυνατεῖ ἐντελῶς νὰ φθάσῃ, ἀν μὴ παύσῃ ὑπάρχουσα, τότε ἡ δύναμις τὴν καταλαμβάνει καὶ τὴν καταλαμβάνει μετὰ γενικῆς συναίνεσεως, καθότι, ὡς ὁ Ὀββης κάλλιστα εἶδεν, ἡ εἰρήνη εἶναι ἐν τῶν κυριωδέστερων κοινωνικῶν συμφερόντων. Ταῦτα οὕτως

ἔχουσιν· ἀλλ' ἡ διαβεβαίωσις τῆς ταιαύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων καθὸ νομίμου, εἶναι, ἀναντιρρήτως, φρικώδης διδασκαλία. Αὕτη εἶναι ἡ πολιτικὴ τοῦ ὑλισμοῦ· κρίνατε τὸ δένδρον ἐκ τοῦ καρποῦ του.

Κύριοι, ὅταν πρόκηται περὶ τῆς ἀληθείας, πρέπει ν' ἀφίνωμεν κατὰ μέρος πᾶσαν σκέψιν ἀλλότριον αὐτῆς τῆς ἀληθείας· ἄλλως ἀμαρτάνομεν. Ἄλλ' ἐάν, ἀναγνωρίζοντες τὴν ἀλήθειαν, εὐρίσκωμεν αὐτὴν εἰς τὴν γενικὴν παράδοσιν τῆς πατρίδος μας, διατὶ νὰ μὴ τ' ὁμολογήσωμεν καὶ πρὸς τιμὴν τῆς πατρίδος μας καὶ ἵνα δώσωμεν νέον στήριγμα εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἥτις ποτὲ δὲν εἶχε περισσά; Ὅθεν, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον μᾶς ἐπασχολεῖ, ἡ Ἑλβετία καὶ ἡ Γενεύη ἐτήρησαν θέσιν ἀξιοσημείωτον. Κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα, ὁ ὑλισμὸς ἤγειρε τὴν κεφαλὴν καὶ ἐπέτυχεν εἰς διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης ἰσχυροὺς προστάτας· ἰδοὺ ἓν μόνον γεγονός, ἀλλὰ γεγονός σημερινόν: Φιλόσοφος τις, ὀνομαζόμενος Λαμετρῆς, ὅστις ἐξαιτίας τῆς ἀκολασίας τῶν συγγραμμάτων του ἀπεδιώχθη ὄχι μόνον ἐκ τῆς Γαλλίας, ἀλλ' ἐκ τῆς φιλελευθέρας Ὀλλανδίας, ἐγένετο δεκτὸς εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσίας Φρειδερίκου. Ὁ Λαμετρῆς ἀπέθανε νέος ἔτι εἰς Βερολίνον. Ὁ βασιλεὺς συνέταξεν ὁ ἴδιος τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἀνθρώπου τούτου, καὶ τὸ ἀνέγνωσεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ὁ γραμματεὺς τοῦ ἀρχηγείου του. Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο συμβεβηκὸς χαρακτηρίζει μίαν ἐποχὴν. Αἱ πλέον ἐπίβουλοι διδασκαλῖαι κατὰ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου, αἱ πλέον καταστρεπτικαὶ τῶν ἐλπίδων του, ἐπετύγχανον τὴν ὑποστήριξιν τῶν μεγιστάνων τοῦ κόσμου τούτου, κατεχομένων ὑπὸ

Τοῦ ἀνοήτου πνεύματος ἐκείνου καὶ ἀθλίου,
 Τῆς τῶν ἀνάκτων πτώσεως προδρόμου ὀλεθρίου. *

Ποία ἦ τότε κατάστασις τῆς Ἑλβετίας; ἡ πόλις τῆς Βέρνης ἀνέδειξε τὸν Χάλλερ, ἄνδρα μεγίστης πολυμαθείας, φυσιολόγον πρώτης τάξεως. Ἡ Ζουρίχη ἐδοξάζετο διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Λαβατέρου. Ἡ Γενεύη εἶχεν, ἐκτὸς τοῦ σοφοῦ Καρόλου Βοννέτου, τὸν Ἀβραάμ Τραμβλέυ, ὅστις ἔγινεν ὀνομαστός εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως. Ἰδοὺ τέσσαρες ἄνδρες, ὅλοι ἐπιδοθέντες εἰς μελέτας αἰτινες, ἐφιστῶσαι τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, διαθέτουσι συγχρότατα τὸ πνεῦμα ἵνα παραγωνώσῃ τὴν πραγματικότητα καὶ τὰ δίκαια τῆς πνευματικῆς μερίδος τοῦ ἡμετέρου ὄντος. Καὶ οἱ τέσσαρες ἀφιέρωσαν τὸν κάλαμόν των ὑπὲρ τῶν πνευματικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ὀρησκειτικῶν πεποιθήσεων.

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἄνθρωπός τις ἐγκατέλιπε τὴν πόλιν ταύτην, πόλιν τῆς ὁποίας ἡ ἐνθύμησις πρέπει πάντοτε νὰ τὸν συνώδευεν, ἀφοῦ ἐθεώρει ὡς τιμὴν νὰ σημειοῖ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῶν συγγραμμάτων του: πολίτης τῆς Γενεύης. Δὲν λησμονῶ ὅτι ὁμιλῶ εἰς τὴν Γενεύην, καὶ ὅτι ἡ αἴθουσα αὕτη δυνατὸν νὰ περιέχῃ τοὺς μαθητάς καὶ τοὺς θαυμαστάς τοῦ διασήμευ ἐκείνου συγγραφέως· ἀλλὰ σεῖς δὲν ἠθέλετε εὐχαριστηθῆ ἄν, ἐπιθυμῶν νὰ γίνω ἀρεστός πρὸς ὑμᾶς, ἐθυσιάζον ἐνταῦθα τὸ ἐλάχιστον μέρος τῶν πεποιθήσεών μου. Ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Ῥουσσῶ ὑπάρχουσι πολλὰ ἐπανείδιστα· ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του, ἡ ἀρνησις ἀληθειῶν πολὺ, κατ' ἐμὲ, οὐσιωδῶν· ἐν ταῖς συγγράμμασί του πλεῖστα τεμάχια, ἅτινα θὰ ἦτο ἐπιθυμητὸν νὰ παραδώσῃ τις εἰς αἰωνίαν λήθην, ὅπως δυνηθῇ

* De cet esprit d'imprudence et d'erreur
 De la chute des rois funeste avant-coureur.

νά συνενωθῆ μ' ἐκείνους οἵτινες τῷ ἐγείρουντι ἀνδριάντας.
Ἄφ' ἑτέρου, δὲν ὁμιλῶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου·

Ποσῶς δὲν θέλω ἐδῶ νά κάμω αὐτοῦ τὴν δίκην. *

Ἄφ' ὁμιλῶ περὶ τοῦ ἔργου του καθὼ συγγραφέως. Ὅποιον ὑπῆρξε τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς μελέτης μας; Ὁ Ῥουσσὼ ἔζη ἐν τῇ λαμπροτέρᾳ καὶ μιᾷ τῶν μᾶλλον διεσθαρμένων κοινωνιῶν τοῦ κόσμου, εἰς κοινωνίαν ὅπου ἐχρειάζετο ἐνίοτε θάρρος ἵνα εἴπη τις ὅτι πιστεύει εἰς τὸν θεόν, ἢ ὅπως ὑπερασπίσῃ τὰς στοιχειωδεστέρας γνώσεις τοῦ καθήκοντος. Καὶ αὐτὸς ὑπεστήριξε τὴν ὑπαρξίν του Θεοῦ, τὴν ἀθανασία τῶν ψυχῶν, τὴν μέλλουσαν δικαιοσύνην ἀπέδωκεν εἰς τὴν συνείδησιν λόγους, τῶν ὁποίων ἡ λάμψις πάντοτε ὑπερτερεῖ· ὡμολόγει παρρησίᾳ τὸ σέβας τὸ ὅποιον τῷ ἐνέπνεεν ἡ ἀγιότης τοῦ Εὐαγγελίου. Οὕτω, ἐνῶ ἄνθρωποι σώφρονες ἐκράτουν ἀναπεπταμένην μετὰξὺ ἡμῶν τὴν σημαίαν τοῦ πνευματισμοῦ, τὸ ἀπολωλὸς, ἀλλ' ἐνδόξον ἐκεῖνο τέκνον τῆς πατρίδος, διέχεεν ἐπὶ τῆς Εὐρώπης, μὲ τὸν χεῖμαρρον τῆς καυστικῆς εὐγλωττίας του, πολλὰ παράδοξα, πολλὰ λάθη καὶ σοφίσματα, ἀλλ' ἐπίσης εὐγενεῖς ἰδέας καὶ γενναίας εὐχάς.

Ὅχι, Κύριοι, ὁ ὕλισμός δὲν εἶναι παρ' ἡμῶν ἐντόπιον φυτὸν καὶ πρέπει νά ἐλπίσωμεν ὅτι δὲν θὰ ἐπιτύχῃ νά ριψῇ ἐνταῦθα τὰς ρίζας του. Μολαταῦτα ἡσθάνθημεν καὶ ἡμεῖς τὴν βλάβην του διὰ τοῦτο μ' ἐφάνη ἀρμόδιον νά ἐπιστήσω εἰς τὴν διδασκαλίαν ταύτην τὴν προσοχὴν, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ὡς ἐκ τῶν κινδύνων της. Ἐπεθύμησα νά ἐξηγήσω τὴν φύσιν της, ν' ἀποδείξω τὴν ἀδυναμίαν της καὶ νά περιγράψω τὸ δηλητηρίον της.

* Je ne veux point ici lui faire son procès.

ΤΡΙΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Αἱ ἰδέαι τῆς ἀνθρωπότητος.

Κύριοι!

γορεύσαμεν κατὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ ὕλισμου. Ἀποφασιστικώτερα ὅμως τῶν συλλογισμῶν μας εἶναι ἡ διαμαρτύρησις τῆς ἀνθρωπότητος. Διοδεύων μεταξύ τῆς κοιτίδος καὶ τοῦ τάφου, ὁ ἄνθρωπος ἔστρεψε πάντοτε τὸ βλέμμα του ἐπέκεινα τοῦ στενοῦ τούτου διαστήματος· ἤσθάνθη ὅτι ἔλειπεν ὁ ἀήρ καὶ ἐπνίγετο ἐν τῇ φυλακῇ ταύτῃ.

«Τίς σᾶς ἀπέδειξε, δικαιούμεθα νὰ εἰπώμεν εἰς τοὺς φιλοσόφους τῆς ὕλης, τίς σᾶς ἀπέδειξεν ὅτι ὄλος ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεκλείσθη μεταξύ τῆς κοιτίδος καὶ τοῦ τάφου;

«Ποῦ ἐμάθετε ὅτι ἡ γέννησις εἶναι ἡ ἀληθῆς ἀρχὴ, καὶ ὁ θάνατος τὸ ἀληθὲς τέλος; Ὁ εὐρών τὴν ἀπόδειξιν ταύτην, πρὸ τεσσάρων χιλιᾶδων ἐτῶν, ἀρότου ἡ ἀνθρωπότης σκέπτεται, θὰ τὴν ἐκράτει μυστικὴν, διότι ἡ ἀνθρωπότης, ἥτις ἐπίστευσε πάντοτε τὸ ἐναντίον, ἡ ἀνθρωπότης, ἥτις πάντοτε ἐμελέτησεν ἐπὶ τῆς κοιτίδος τοῦ βρέφους καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ γέροντος, ἐπιμένει ἀκόμη εἰς τὴν πίστιν τῆς· καὶ ἡ ἐπιστήμη

«οὐδεμίαν ἀνεῦρεν ἀπόδειξιν, οὐδὲν γεγονός κλονίζον αὐτὴν «σπουδαίως.» * Κεινὴ βᾶσις ὄλων τῶν θρησκειῶν εἶναι ἡ μέριμνα τὴν ὁποίαν ἐπιδεικνύουσι περὶ τινος τάξεως ἀνωτέρας τῆς παρούσης τάξεως τῶν πραγμάτων, καὶ αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις συναντῶνται παντοῦ ἐνθα ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι· «τοῦτο εὐρέθη καὶ μετὰ τῶν βδελυρῶν κατοίκων τοῦ πόλου, «οἵτινες ζῶσιν εἰς οἰκίαις ἐκ γίνουσι, καὶ μετὰ τῶν ἡλιθίων «ἀγρίων τῆς Νέας Ὀλλανδίας, οἵτινες καθ' ὅλα τ' ἄλλα δὲν «εἶναι διόλου πλέον προχωρημένοι τῶν πιθήκων.» ** Παντοῦ τίθεται τὸ ζήτημα τοῦ μέλλοντος καὶ παντοῦ λαμβάνει μίαν ἀπάντησιν. Ἡ ἀπάντησις αὕτη διαφέρει πολὺ κατὰ τοὺς διαφοροὺς βαθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως τῆς νοήσεως, καὶ εἶναι τὸ διακριτικὸν ἐκτύπωμα τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῷ ὁποίῳ προσάγεται. Εἰς τοὺς ἀρχαίους κατοίκους τῆς ἀρκτικῆς Εὐρώπης, ἀνδρείους μὲν ἀλλ' ἀγρίους, ἡ μέλλουσα εὐτυχία παρίστατο ὑπὸ βάρβαρον μορφήν: οἱ μαχηταί, οἱ πίπτοντες νεκροὶ εἰς τὰς μάχας, εἰσήγοντο ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Ὀδίν, ὅπου ἠδύναντο νὰ πίνωσιν, ἐν ἀνέσει, ζύθον ἐν τῷ κρανίῳ τῶν ἐχθρῶν των. Θὰ ἦτο πολὺ ὠφέλιμον νὰ διεξέλθωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, ν' ἀκολουθήσωμεν τὴν διδασκαλίαν ταύτην εἰς τὰς ὁποίας ὑπέστη παραδόξους τροπολογίας· ἀλλ' ἀπέραντος ἡ ὕλη· δὲν δύναμαι ἢ νὰ σκιαγραφήσω τὰς κυριωτέρας αὐτῆς κορυφάς, νὰ σᾶς διευθύνω ἐν τῇ εὐρείᾳ ταύτῃ ἀρμονίᾳ τῶν ἐννοιῶν, ἐπιβλέπων αὐτὴν ταχέως ἀλλ' ὅσῳ τὸ δυνατόν ἀκριβῶς. ***

* Jouffroy, Du problème de la destinée humaine, dans ses *Mélanges Philosophiques*.

** Ὁμοίως

*** Ὁ Κύρ. Ἐξέτιχος Μαρτέν, ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ ἐπιγεγομένου: La

Αἱ ἀπαρχαὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου, ἔστις τόσον ἰσχυρῶς ἐπενήργησεν εἰς τὸν ἡμέτερον, ἀπαιτοῦσι πρὸ πάντων τὴν προσοχὴν μας.

Ἄς ἀνοίξωμεν τὰ νεαρὰ πάντοτε ποιήματα τοῦ γέροντος Ὀμήρου· ἅς πληροφορηθῶμεν τί συμβαίνει ἐπέκεινα τοῦ τάφου. Ὁ ἦρωας Ὀδυσσεὺς θέλει νὰ συνομιλήσῃ μ' ἐκείνους, οἵτινες δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Σκάπτει μὲ τὸ ξίφος του λάκκον, ἐν τῷ ὁποίῳ κάμνει νὰ ρεύσῃ τὸ αἷμα τῶν θυμάτων. Ὑπείκουσαι εἰς τὴν δύναμιν μυστηριώδους τινὸς ἐπικλήσεως, αἱ σκιαὶ τῶν νεκρῶν φθάνουσιν ἀλληλοδιαδόχως, καὶ, ἀφοῦ πῶσι τὸ μαῦρον αἷμα, λαμβάνουσι τὸν λόγον. Ὁ ἦρωας ἀναγνωρίζει τὴν μητέρα του, τὴν ὁποίαν κατέλιπε ζῶσαν εἰς Ἰθάκην· πληροφορεῖται πῶς ἡ Μοῖρα τὴν ὑπέβαλεν εἰς τὸν μακρὸν ὕπνον τοῦ θανάτου. Αὕτη ἀπαντᾷ: «Ἡ λύπη, ἡ μέριμνα διὰ τὴν στέρησιν σου, υἱέ μου, μὲ ἀφῆρεσαν τὴν γλυκεῖαν ζωὴν. Ἄφοῦ εἶπε ταῦτα (ἐξακολουθεῖ ὁ ἦρωας) ἐγὼ, ζωηρῶς συγκινηθεὶς, ἤθελον νὰ ἐναγκαλισθῶ τὴν «ψυχὴν τῆς νεκρᾶς μητρὸς μου· τρεῖς ὥρμησα, ὑπέικων εἰς «τὴν θέλησιν τῆς καρδίης μου· τρεῖς δ' ἐξέφυγε τῶν χειρῶν «μου, ὡς σκιά, ὡς ὄνειρον. Ὅξεία λύπη κατέλαβεν ἐπιπλέον «τὴν καρδίαν μου, καὶ τῇ ἀπηύθυνον τοὺς πετερόεντας τούτους «λόγους: ὦ μήτηρ! διατί μὲ ἀποποιεῖσαι ποθυῦντα νὰ σ' ἐναγκαλισθῶ; ἐνῶ καὶ εἰς τὸν Ἄδην ἐναγκαλιζόμενοι, ἠθέλωμεν

vie future suivant la foi et suivant la raison, 2-me édition (ἡ μέλλουσα ζωὴ κατὰ τὴν πίστιν καὶ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον), ἀφιέρωσε σελίδας τινὰς εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν περὶ ἄλλης τινος ζωῆς διδασκαλιῶν, παρὰ τοῖς κυριωτέροις λαοῖς τῆς ἐθνικῆς ἀρχαιότητος. Αἱ σελίδες αὗται εἶναι πολὺ ὀλίγαι, ἀλλὰ συνοδεύονται μὲ πολυαριθμοὺς παραπομπὰς εἰς τὰ διάφορα συγγράμματα, ἅτινα δύναται τις νὰ συμβουλευθῇ περὶ τῆς ἕλης ταύτης.

«τέρφει τὴν λύπην μας διὰ πικρῶν δακρῶν. Δὲν εἶσαι εἰμὴ
 «φάσμα σταλὲν παρὰ τῆς ἐνδόξου Περσεφόνης, ἵνα στενάξω
 «δοδυρόμενος; — Ὡ ἀγαπητέ μοι υἱέ, ὑπέλαβεν ἡ σεβαστὴ μου
 «μητέρα, ὧ δυστυχέστερε ὄλων τῶν θνητῶν ἀλλοίμονον!
 «τοιαύτη ἡ τύχη τῶν ἀνθρώπων ὅταν ἀποθάνωσιν· αἱ ἴνες δὲν
 «συνέχουσι πλέον τὰς σάρκας καὶ τὰ ὀστέα, ἀλλ' ἡ ἀκάθει-
 «κτος φλόξ τῆς πυρᾶς δαμάζει καὶ ἴνας καὶ σάρκας καὶ ὀστέα,
 «μόλις ἡ ζωὴ ἐγκαταλείψει τὰ μέλη, ἀλλ' ἡ ψυχὴ, ἥτις ἐξέ-
 «φυγε, πετᾷ ὡς ὄνειρον. Ἀλλὰ σπεῦσον ἢ ἀπολαύσης τὸ σῶμα!»

Μετὰ τὴν μητέρα του ἀπαντᾷ ὁ Ὀδυσσεὺς τὸν ἀνδρῆϊον
 Ἀχιλλεῦν, καὶ τὸν χαιρετᾷ οὕτω: «Ἀχιλλεῦ, ποῖος θνητὸς ἦτο
 «ἢ θά ῥῃναι ποτὲ εὐδαιμονέστερός σου; Ζῶντα οἱ Ἑλληγες σ'
 «εἰτίμων ὡς ἰσόθεον, καὶ ἐνταῦθα δεσπόζεις ἐφ' ὄλων τῶν ψυ-
 «χῶν. — Ἐνδοξε Ὀδυσσεῦ, ἀνακράζει εὐθύς ὁ ἦρωας, μὴ μὲ
 «παρηγορῆς διὰ τὸν θάνατον ἐπιθύμουν κάλλιον νὰ ῥῃμαι δοῦ-
 «λος πτωχοῦ ἀνδρός, μόλις ποριζομένου τὰ πρὸς τὸ ζῆν, παρὰ
 «νὰ βασιλεύω ἐφ' ὄλων τῶν νεκρῶν. Ἀλλὰ διηγήθητί μοι περὶ
 «τοῦ εὐγενοῦς υἱοῦ μου εἰς τοὺς πολέμους ἀντιτάσσεται ὡς
 «πρόμαχος ἢ ὄχι;» Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐκθέτει τ' ἀνδραγαθήματα
 τοῦ Νεοπτολέμου: «εἰς τοὺς λόγους τούτους ἡ ψυχὴ τοῦ τα-
 «χύποδος Ἀχιλλέως περιπατεῖ μὲ μακρὰ βήματα εἰς τὸν
 «ἀσφοδελῶδη λειμῶνα τοῦ ἄδου, πλήρης χαρᾶς ὅτι ὁ υἱὸς του
 «εἶναι ὀνομαστός.» *

* Ἀλλὰ με σὸς τε πόθος, σά τε μέδεια, φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ,
 Σὴ τ' ἀγανοφροσύνη μελίψδα θυμὸν ἀπήρα.
 Ὡς ἔφατ'· αὐτὰρ ἔγωγ' ἔθελον φρεσὶ μερμηρίξω·
 Μητρὸς ἐμῆς ψυχὴν εἶλεν κατατεθνηκυίης·
 Τρὶς μὲν ἐφορμήθην, εἶλεν τέ με θυμὸς ἄνογος·
 Τρὶς δέ μοι ἐκ χειρῶν, σκιῇ εἶκελον, ἦ καὶ ὄν ἴρω.

Εὐκολον θὰ ἦτο ν' ἀναφέρωμεν πολλὰς τοιαύτας μαρτυρίας. Ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ὀμήρου, ἐν τῷ φρονήματι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὑπάρχει μέλλον διὰ τὰς ψυχὰς· ἀλλὰ τὸ μέλλον τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ λυπηρὰ καὶ ζοφώδης παράτασις τῆς παρούσης ζωῆς· τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν ὑφήλιον ἐνδιαφέρουσι τοὺς νεκροὺς. Ἡ ζωὴ τῆς γῆς εἶναι ὠραία· ἡ λάμψις τοῦ φωτός εἶναι γλυκεῖα καὶ εἰς τὸ βασιλείον τῶν τεθνεώτων τὰ πάντα εἶναι σκοτεινά. Οἱ κάτοικοι τῆς πενθίμου ταύτης διαμονῆς ἀποβλέπουσι πρὸς τὴν γῆν τῶν ζώντων, ὡς ὁ φυλακισμένος στρέφει τὰ ὄμματα πρὸς τὴν ὄπην, ὅθεν ἀδύνατος ἀκτίς φωτός κατέρχεται ἐν τῇ σκοτεινῇ αὐτοῦ φυλακῇ. Βραδύτερον τ' αὐτὰ αἰσθήματα ἐκκράζονται παρὰ τῆς Ἰριγενείας τοῦ Εὐριπίδου, καὶ τῇ κινουῦσι τὸ περιπαθὲς καὶ ἀπαράμιλλον ἐκεῖνο παρὰ πόνον, τὸ ὁποῖον μόλις δύναται νὰ παραβληθῇ με

Ἐπατ'· ἐμοὶ δ' ἄχος ὄψ' γενέσκειτο κηρόθι μάλλον·
 Καὶ μιν φωνήσας ἔπεα πτερόεντα προσηύδων.
 Μῆτερ ἐμὴ, τί νῦ μ' οὐ μέμνεις ἐλέειν μεμαῶτα,
 Ὅφρα καὶ εἶν' Ἀίδαο, φίλας περὶ χεῖρε βαλόντε,
 Ἄμφοτέρω κροερόθιο τεταρπόμεθα γόοιο;
 Ἥ τί μοι εἰδωλον τόδ' ἀγαλή Περσεφόεια
 Ὀτρυν', ὄφρ' ἔτι μάλλον ὀδυρόμενος στεναχίζω;
 Ὡς ἐράμην· ἡ δ' αὐτίκ' ἀμείβετο πότνια μήτηρ·
 ὦ μοι, τέκνον ἐμόν, περὶ πάντων κάμμορε φωτῶν,
 Ὅτι σε Περσεφόεια, Διὸς θυγάτηρ, ἀπαφίσκει,
 Ἄλλ' αὕτη δίκη ἐστὶ βροτῶν, ὅτε κέν τε θάνωσιν·
 Ὅ γὰρ ἔτι σάρκας τε καὶ ὀστέα ἴνες ἔχουσιν,
 Ἄλλὰ τὰ μὲν πρὸς κρατερὸν μένος αἰθιομένοιο
 Δαμνά, ἐπεὶ κε πρῶτα λίπη λεύκ' ὀστέα θυμῶς·
 Ψυχὴ δ', ἡὔτ' ὄνειρος, ἀσπταμένη πεπότηται.
 Ἄλλὰ φώσθε τάχιστα λιλαίεο. . . . .
 . . . . . σείῳ δ', Ἀχιλλεῦ,
 Ὅστις ἀνὴρ προπάροιθε μακάρτατος, οὔτ' ἄρ' ὀπίσσω·

τοὺς ὠραίους στίχους τοῦ Ῥακίνα. Ἡ Ἰφιγένεια ἰκετεύει τὸν πατέρα της νὰ μὴ τὴν παραδώσῃ εἰς τὴν μάχαιραν τῆς θυσίας: «Μὴ μὲ στερήσῃς προῶπως τοῦ ζῆν'· διότι εἶναι γλυκεῖα «ἡ θεωρία τοῦ φωτός· μὴ μὲ ἀναγκάσῃς δὲ νὰ ἴδω τὰ κατα- «γθόνια. Πρώτῃ σ' ἐκάλεσα πατέρα, καὶ σὺ μ' ἐκάλεσας τέ- «κνον σου· πρώτη, καθημένη ἐπὶ τῶν γονάτων σου, σ' ἔδωκα «καὶ ἐδέχθην τρυφεράς θωπείας... Πάτερ μου, βλέψον πρὸς «ἐμὲ, ὅς μοι ἔν βλέμμα καὶ ἔν φίλημα, ἵνα ἀποθανοῦσα ἔχω «τοῦλάχιστον τοῦτο δι' ἐνθύμησίν σου, ἂν δὲν πεισθῆς εἰς «τοὺς λόγους μου... Ἔνα μόνον λόγον θὰ προσθέσω, ἀλλ' «ἰσχυρότερον ὄλων: τίποτε γλυκύτερον διὰ τοὺς θνητοὺς εἰμὴ «νὰ βλέπωσι τὸ φῶς... ἡ ἀθλία ζωὴ εἶναι προτιμωτέρα τοῦ «ἐνδόξου θανάτου.» *

Πρὶν μὲν γὰρ σε ζῶν ἐτίομεν, ἴσα θεοῖσιν,
Ἄργεῖοι, νῦν αὖτε μέγα κρατέεις νεκρούσιν,
Ἐνθάδ' ἐὼν τῆ μῆτι θανάων ἀναχίζεις Ἀχιλλεῦ...
Βουλομένη κ' ἐπάροχος ἐὼν ἠητεύεμεν ἄλλω
Ἄνδρ' παρ' ἀκλήρω, ᾧ μὴ βίωτος πολλὸς εἴη,
Ἥ πᾶσι νεκρούσιν καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν.
Ἄλλ' ἄγε μοι τοῦ παιδὸς ἀγασθῆ μῦθον ἔνισπε,
Ἥ ἔπειτ' εἰς πρόλεμον πρόμος ἔμμεναι, γῆ καὶ οὐκί.

Ὡς ἐφάμην ψυχῇ δὲ ποδώκεος Ἀιακίδαο
Φοίτα μακρὰ βιβῶσα, κατ' ἀσφοδελὸν λειμῶνα,
Γηθοσύνη, ὃ οἱ υἱὸν ἀριδείκτεον εἶναι.

Ὀμήρου Ὀδυσσ. Α. 198—540.

* Ἰφιγ... Μὴ μ' ἀπολέσῃς ἄωρον· γὰρ τὸ φῶς
Λεύσσειν τὰ δ' ὑπὸ γῆν μὴ μ' ἰδεῖν ἀναγκάσῃς.
Πρώτῃ σ' ἐκάλεσα πατέρα, καὶ σὺ πατὴρ ἐμέ·
Πρώτῃ δὲ, γόνασι σοῖσι, σῆμα δοῦσ' ἐμὸν,
Φίλας χάριτας ἔδωκα κἀντεδεξάμην.

Ἡ συγκεχυμένη καὶ ἀμυδρὰ ὄψις τοῦ μέλλοντος κόσμου, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν εἰς τὰ Ὀμηρικὰ ποιήματα, χρωματίζεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑπὸ τὸ λαμπρὸν πρίσμα τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας. Ἡ διακονὴ τῶν νεκρῶν ζωογονεῖται καὶ φωτίζεται. συνοικίζεται ὑπὸ ἡρώων γενομένων θεῶν. Ἐννοιοι φιλοσοφικαί, ἰδέαι ἀφηρημέναι, ἀλήθειαι αὐστηραὶ ἢ εὐχάριστοι, μεταμορφωθεῖσαι, διὰ τῆς ἀλληγορίας, καθίστανται πρόσωπα πλήρη ζωῆς καὶ πάθους.

Εἰς τὰ ὠραῖα ὄνειρα ἑνασμενίζετ' ἡ Ἑλλάς,
Ἐπὸ τῆς εὐφύιας τῆς πλασθέντα τῆς γλυκείας,
Κ' εἰς τὰς μυστηριώδεις τῆς ἀλληγορίας τὰς πολλὰς
Ἐχούσας ἀληθείας. *

Ἐπάρχει σχετικῶς ἀναντιρρόητος πρόοδος εἰς τὴν ἐπίνοιαν τῆς μελλούσης ζωῆς· ἀλλ' ἡ πρόοδος αὕτη ἀντισταθμίζεται λυπηρῶς. Καθόσον ὁ ἐπερχόμενος κόσμος ζωογονεῖται καὶ καλλωπίζεται, ἡ παροῦσα ζωὴ μεταφέρεται ἐκεῖσε μὲ ὅλα τὰ πάθη τῆς, μὲ ὅλας τὰς ἡδονὰς τῆς καὶ ὅλας τὰς κακίας τῆς. Αἱ αἰώνιοι μοναὶ ἐγκλείουσι κοινωνίαν θεῶν καὶ ἡρώων ἀναξίων νὰ κοινωνῶσι μετὰ τῶν χρηστῶν ἀνδρῶν.

Βλέπον πρὸς ἡμᾶς, ὄμμα δὸς φίλημά τε
Ἴν' ἀλλὰ τοῦτο καθανοῦσ' ἔγω σέθεν
Μνημεῖον, ἦν μὴ τοῖς ἐμοῖς πεισθῆς λόγοις.
Ἐν συντεμοῦσα πάντα νικήσω λόγον
Τὸ φῶς τόδ' ἀνθρώποισιν ἥριστον βλέπειν,
Τὰ νέρθε δ' οὐδὲν μάνεται δ', ὅς εὐχεται
Θανεῖν κακῶς ζῆν κρείττον, ἢ θανεῖν καλῶς.

Ἐυριπίδου, Ἴφιγ. ἡ ἐν Ἀυλίδι, 1205—1239

* La Grèce adore les beaux songes
Par son doux génie inventés,
Et ses mystérieux mensonges
Ombres pleines de vérité.

Lamartine.

Κρίν' ἔ Μίνως εἰς τὸν ἕδρην τῶν ἀνθρώπων τὰς ψυχὰς, *

ἀλλὰ πολὺ θ' ἀπησχολεῖτο κολάζων τὴν παραλυσίαν καὶ τὴν σκληρότητα τῶν θεῶν.

Ἡ ἐπιβρόση παρομοίας θρησκευτικῆς δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι ἢ φθροποιά. Ἄς ἀναγνωρίσωμεν μολαταῦτα ὅτι τὸ αἰσθηματικῆς λατρείας εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε καὶ ἐνώπιον τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα εἶναι ἀνάξια τοῦ αἰσθηματικῆς τούτου, τὰ δεικνύματα τῆς ἠθικῆς τάξεως προσυλλάττονται ἐντὸς τινων ὁρίων. Γεγονότα, λαμβανόμενα ἐκ τῆς σφαίρας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, δύνανται νὰ μᾶς διαφωτίσωσιν ὡς πρὸς τοῦτο. Ὁ ποιητὴς Ῥακίνας, κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ὅτε κατεκυριεύετο ἡ ψυχὴ του ἐκ σοβαρωτέρων διαλογισμῶν, δὲν ἀνθίστατο ν' ἀναγνωσθῆ τὰ συγγράμματά του εἰς τὸν θάλαμον τῆς Κυρίας Μοντεσπᾶν, ἐρωμένης τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. Αἱ πράξεις τοῦ βασιλέως δὲν ἐξυγίζοντο εἰς τὴν ἰδίαν στάθμην μὲ τὰς τῶν ἰδιωτῶν. Δὲν ἐπέτρεπε νὰ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμα του, διότι ὁ βασιλεὺς ἦτο πρόσωπον ἰδιαίτερον καὶ τὸ ἀντικείμενον λατρείας τινός. Τὸ τοιοῦτον δὲν εἶναι γεγονός ἰδίον τῶν μοναρχικῶν ἐποχῶν. Εἰς πάντα καιρὸν, οἱ κομμωτάρχαι καὶ οἱ ἄνδρες, οἵτινες ἀποκτῶσι μεγάλην φήμην, ἀπαλλάττονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤρπον παρὰ τῶν πανηγυριστῶν τῶν ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν νόμων τῆς ἠθικῆς. Ἡ ζωὴ τοῦ ποιητοῦ Γέτη δεικνύει σκληρότητα καὶ ψυχρότητα χαρακτηρῶς — ἐγωϊσμόν, θὰ εἶπητε. Ἀκούσατε ἕνα τῶν γάλλων θαυμαστῶν τοῦ ἐνδόξου Γερμανοῦ: «Ἡ κοινωνία ἔχει ἀδικον «θέλουσα νὰ κρίνῃ τοιοῦτους ἄνδρας μὲ τὴν συνήθη κριτι-

* Minos juge aux enfers tous les pâles humains.

«κίην... Ἡ ἀποκήρυξις τοῦ Γέτη, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐν Γερ-
 «μηνίᾳ θεωροῦσιν αὐτὸν ὁμοφώνως σήμερον ὡς ἐγνωστὴν, ἢ
 «ἦτο παιδαριώδης ἐπανάστασις κατὰ τοῦ κύρους τοῦ μεγαλο-
 «φουεστέρου ποιητοῦ τοῦ αἰῶνός μας, ἢ ἐξόρησις μεθύσιων
 «σπουδαστῶν, προκαλοῦσα, διὰ τελευταίαν φοράν, ἐν τῷ τάφῳ
 τὸν σαρκασμὸν τοῦ στόματος ἐκείνου, ἐν ᾧ ἡ εἰρωνεία ἦτο
 ἐξωγραφισμένη.» *

Τοιοιουτρόπως ὁ κόσμος λατρεύει τὰ εἰδωλά του, εἴτε
 καθήμενα ἐπὶ θρόνου, εἴτε περιεστεμμένα μὲ δάφνης τῆς ἐπι-
 τυχίας. Παραδέχομαι λοιπὸν ὅτι, αἱ κακοήθεις θεότητες τοῦ
 Ὀλύμπου δὲν εἶχον ἐπὶ τῶν λατρευόντων αὐτάς τοιαύτην
 φθοροποιᾶν ἐνέργειαν, ὅσῃν ἠδυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν. Πα-
 ραδέχομαι ὅτι ὅλαι αἱ γυναῖκες, αἵτινες ἐλάτρευον τὴν ἄσημον
 Ἄφροδίτην, δὲν ἠκολούθουν τὸ παράδειγμα τῆς θεᾶς ταύτης,
 καὶ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἐθυσίαζον ἐπὶ τῶν βωμῶν τοῦ Φόβου, ἐνῶ
 πάντοτε ἦσαν ἀτρόμητοι. Ἄς μὴ λησιμονήσωμεν ὅμως (ὁ φό-
 βος τῆς ὑπερβολῆς, ἄς μὴ μᾶς ῥίψη εἰς ἀντίθετον ὑπερβολήν):
 ὅτι ἡ ἐνθάρρυνσις, τὴν ὑπόειχον παρεῖχεν ἡ εἰδωλολατρεία πρὸς
 τὴν κακοήθειαν, εἶναι γεγονός πασίγνωστον. Ὡς πρὸς τοῦτο,
 τὰ παράπονα τῶν ἐθνικῶν σοφῶν προσηγήθησαν τῶν σφοδρῶν
 κατηγοριῶν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπρόλαβον νὰ
 τοὺς δικαιολογήσωσιν. Ἡ ἱστορία μᾶς δεικνύει τὴν ἐλληρικὴν
 θρησκείαν, εἴτε ὡς ἐκ τῆς ἰδίᾳς αὐτῆς ἀναπτύξεως, εἴτε ὡς
 ἐκ τῆς ἐπαφῆς τῶν ἀθεμιτοσυργιῶν τῆς Ἀσίας, διαφθείρουσαν
 τὴν συνείδησιν, ἐξευτελίζουσαν τὴν ἀνθρώπινον φύσιν, καὶ

* *O Faust* τοῦ Goethe, μεταφρασθεὶς ὑπὸ Henri Blaze· ἴδε τὰς σελίδας 9
 καὶ 12 τοῦ προλόγου.

σημειοῦσαν μὲ ἀνεξάλειπτον στίγμα κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ.

Ἡ μυθολογία ἦτο ἡ θρησκεία τοῦ ὄχλου. Τί ἐφρόνουν οἱ σοφοὶ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου; Οἱ σοφοὶ ἀπέφριπτον τὰ εὐτελεῆ ταῦτα ψεύδη, καὶ παρὰ τῆ θρησκευτικῆ διδασκαλίᾳ ἔθετον τὰς βάσεις τῆς ἐλευθέρας ἐρεύνης τῆς φιλοσοφίας. Ὁ ὀρθὸς λόγος ἀποκρούει θεοὺς ἔχοντας τὴν μορφήν καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων. * «Ἄχ!» λέγει φιλόσοφος τις, ἂν οἱ λέοντες καὶ «οἱ βόες ἠδύναντο νὰ ζωγραφίζωσιν, οἱ θεοὶ των θὰ εἶχον σώματα βοῶν καὶ λεόντων.» Ἡ συνείδησις διαμαρτύρεται κατὰ τῆς ἀκολασίας τοῦ Ὀλύμπου καὶ διάλογός τις τοῦ Πλάτωνος ** μᾶς διετήρησε τὴν ἐνθύμησιν καὶ τὸ παράδειγμα τῆς εὐγενοῦς ταύτης διαμαρτυρήσεως. Ὅθεν δικαιολογεῖται, ὡς πρὸς τὰς ἰδέας ὀλίγων ἐκλεκτῶν σοφῶν, ἡ ῥῆσις ἐκείνη τοῦ Προυσώ, ἡ τις, ἐφαρμοζομένη γενικῶς, δὲν εἶναι εἰμὴ λαμπρὰ παραδοξολογία. «Τὸ ἐλάττωμα, ὠπλισμένον μὲ ἱερὰν ἐξουσίαν, κατέβαινε ματαίως ἐκ τῆς αἰωνίου διαμονῆς . . . ἡ ἀγία φωνὴ τῆς φύσεως, ἰσχυροτέρα ἐκείνης τῶν θεῶν, ἐνέπνεε σεβασμὸν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐφάνετο ὅτι ἐξώριζεν ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ ἐγγλημα μετὰ τῶν ἐνόχων.» ***

Τοιοῦτοτρόπως ὁ λόγος, ἦ, κάλλιον εἰπεῖν, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, διαφωτιζομένη παρὰ τῆς σκέψεως, μαρτυρεῖ ὅτι παχυλὴ εἰδωλολατρεία δὲν δύναται νὰ εὐχαριστήσῃ τὰς δικαίας αὐτῆς ἀπαιτήσεις.

* Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος.

** ὁ Εὐθύφρων.

*** Profession de foi du Vicaire Savoyard.

Οἱ φιλόσοφοι ἤρηνοντο δεισιδαίμονας καὶ ἀπαισίους δοξασίας· τί διῆσχυρίζοντο οὗτοι περὶ τοῦ μέλλοντος, τὸ ὅποιον εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς μελέτης μας; Ἄς λάβωμεν τὴν ἰδέαν τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν ὑψηλοτέραν αὐτῆς ἀνάπτυξιν. Ἐν τῷ διαλόγῳ τοῦ Φαίδωνος, ὁ Σωκράτης ὑπερασπίζεται τὸ θέμα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος φέρει θείαν τινὰ ἀρχὴν ἐν ἐφημέρῳ περιβλήματι. Ὁ σοφὸς ὀφείλει ν' ἀπαρνηῆται τὰ πρόσκαιρα ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου· φιλοσοφία σημαίνει ἐκμάθησιν τοῦ θανάτου. Ἄφοῦ συνδιελέχθη μὲ τοὺς μαθητάς του περὶ τῶν ἐλπίδων τῆς ἀθανασίας, προσθέτει: «Ἄλλ' ὡς ἐκ τούτων πρέπει νὰ «προσπαθῶμεν, ὅλαις δυνάμεσι, ν' ἀποκτήσωμεν ἐν τῇ ζωῇ «ταύτῃ ἀρετὴν καὶ φρόνησιν, διότι τὸ ἄλλο ἐἶναι ὠραῖον καὶ «ἢ ἐλπίς μεγάλη... Ὅτι ἡ ψυχὴ φαίνεται ἀθάνατος, νομίζω «ὅτι καὶ πρόπον καὶ ἄξιον εἶναι νὰ κινδυνεύσωμεν πιστεύοντες «ὅτι οὕτως ἔχει· τὸν κίνδυνον τοῦτον καλὸν νὰ διατρέξωμεν «καὶ ἢ ἐλπίς αὕτη πρέπει νὰ μᾶς γοητεύῃ.» * Ἀναγνώσατε, Κύριοι, τὰς σελίδας τῶν ὁποίων ἀπόσπασμα εἶναι οἱ στίχοι οὗτοι· θὰ μὲ εἶπητε ἀκολούθως ἂν πολλοὶ τῶν καθ' ἡμᾶς (ἐνωῶ ἐξ ἐκείνων ὅσοι ἐβαπτίσθησαν καὶ ὑπάγουσιν ἐνίοτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν) δὲν ἠδύναντο νὰ ζηλεύσωσι τὸ ἀτάραχον τέλος τοῦ Σωκράτους, καὶ τὸ ἤρεμον καὶ γλυκὺ φῶς, τὸ ὅποιον φαίνεται ἐξασπράττον ἐκ τοῦ μετώπου τοῦ ἀθηναίου γέροντος.

Δύναταί τις ν' ἀκολουθήσῃ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τοῦ Πλάτωνος συγγραφεῖς τὰ ἴχνη τῶν ἰδεῶν τοῦ μεγάλου τού-

* Ἄλλὰ τούτων δι' ἕνεκα χρὴ εἶναι διεγλύθημεν, ὃ Σιμμία, πᾶν ποιεῖν, ὥστε ἀρετῆς καὶ φρονήσεως ἐν τῷ βίῳ μετασχεῖν· καλὸν γὰρ τὸ ἄλλο καὶ ἢ ἐλπίς μεγάλη... ἐπεὶπερ ἀθάνατός γε ἡ ψυχὴ φαίνεται οὕσα, τοῦτο καὶ πρόπον μοι δοκεῖ καὶ ἄξιον κινδυνεύσαι οἰομένῳ οὕτως ἔχειν· καλὸς γὰρ ὁ κίνδυνος, καὶ χρὴ τὰ τοιαῦτα ὥσπερ ἐπὶχθῆεν ἐκρυπῶ.

του μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους. Ἄς ἀκούσωμεν τὸν Ῥωμαῖον ῥήτορα Κικέρωνα. Ἴδού ἐν τῶν συνήθως ἀναφερομένων χωρίων του, γνωστὸν ὑπὸ τ' ὄνομα: Ἐν ὑπνιον τοῦ Σκιπίωνος. Ὁ μέγας Σκιπίων ἐμφανίζεται εἰς τὸν ἐγγονόν του, μεταβάλλων κατ' ὄναρ εἰς τὴν κατὰστερον χώραν, καὶ τῷ λέγει: «Γνώριζε, ἵνα ἐνισχυθῆς εἰς τὴν ἀρετὴν, ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ οὐρανῷ «τόπος προωρισμένος διὰ τὸν δίκαιον ὅ,τι ὀνομάζεται ζωὴ ἐπὶ «τῆς γῆς, εἶναι θάνατος. Δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ἐν τῇ αἰωνίᾳ μο- «νῇ τῶν ψυχῶν, καὶ δὲν φθάνει τις εἰς τὴν μονὴν ταύτην εἰ- «μὴ διὰ τῆς ἀγιότητος, τῆς θρησκείας, τῆς δικαιοσύνης, τοῦ «σεβασμοῦ πρὸς τοὺς γονεῖς του, καὶ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὴν «πατρίδα. Μάθε πρὸ πάντων νὰ περιορονῆς τὰς ἀμοιβὰς τῶν «θνητῶν. Βλέπεις ἐντεῦθεν πόσον ἡ γῆ αὕτη εἶναι μικρὰ, πό- «σον μικρὰν θέσιν κατέχουσιν ἐπὶ τῆς ὑδρογείου σφαίρας τὰ «πλέον ἐκτεταμένα βασίλεια, ἅτινα μόλις ἀνευρίσκεις· πόσαι «ἐρημίαι καὶ θάλασσαι διαιροῦσι τοὺς λαοὺς ἀπ' ἀλλήλων! «Ποῖον θὰ ἦτο λοιπὸν τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλοδοξίας σου; «Τ' ὄνομα τοῦ Ῥωμαίου ὑπερέβη ποτὲ τὰς κορυφὰς τοῦ Καυ- «κάσου ἢ τὰς ἔχθρας τοῦ Γάγγου; Πόσαι λαοὶ εἰς τὴν ἀνατο- «λήν, εἰς τὴν δύσιν, εἰς τὴν μεσημβρίαν, εἰς τὴν ἄρκτον, δὲν «θ' ἀκούσωσι ποτὲ νὰ γίνηται λόγος περὶ τοῦ Ἀφρικανοῦ! Καὶ «οἱ ἐμιλοῦντες περὶ αὐτοῦ τὴν σήμερον ἡμέραν, πόσον καιρὸν «ἀκόμη θὰ ἐμιλήσωσιν; θ' ἀποθάνωσιν. Εἰς τὴν ἀνατροπὴν «τῶν βασιλείων, εἰς τὰς μεγάλας ἐπαναστάσεις, τὰς «ὁποίας ὁ χρόνος συνεπιφέρει, ἡ ἐνθύμησίς μου θὰ χαθῆ δια- «παντός. Ὡ υἱέ μου, μὴ διαλογίζεσαι λοιπὸν εἰμὴ τὰ θεῖα «ἄδύτα, ὅπου θ' ἀκούης τὴν ἁρμονίαν ταύτην τῶν οὐρανίων «σφαιρῶν, ἥτις θέλγει τῶρα τὰ ὦτά σου μὴ θηρεύης ἄλλο

«εἰρή τούς αἰωνίους τούτους ναούς, τούς ἡτοιμασμένους διὰ « τὰς μεγάλας ψυχὰς καὶ διὰ τούς μεγαλοουργοὺς ἐκείνους νό- « ας, οἵτινες, κατὰ τὴν ζωὴν, ἀνέτεινον εἰς τὴν θεωρίαν τῶν « οὐρανίων. » * Ἰδοὺ ἀναμφιβόλως ὑψηλαὶ ἐννοιαι, καὶ ἡ διαυ- γῆς ἐμφάνεια τῶν περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδων, αἵτινες εἶναι φυσικαὶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν. Ἀλλ' ἄς μὴ σπεύσωμεν νὰ ἔλθωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα. Ἄς μὴ κρίνωμεν τὴν ἀρχαί- αν φιλοσοφίαν ἔκ τινων ἐκλεκτῶν τεμαχίων, εἰς τὰ ὅποια θὰ ἦτο εὐκόλον ν' ἀντιπαρθέσωμεν ἄλλα, ** καὶ τῶν ὁποίων με- γαλύνομεν συγχάκις ὑπὲρ τὸ δέον τὴν σημαντικότητά, προ- κατειλημμένοι ἔκ τῶν ἰδίων μας ἰδεῶν. Ποία εἶναι, περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ μέλλοντός μας, ἡ ἀληθῆς, ἡ θεμελιώδης ἰδέα τῆς ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς φιλοσοφίας;

Ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Φαίδωνα· κατὰ τὴν γενικὴν ὁμο- λογίαν, εἶναι τὸ πληρέστερον καὶ ὠραιότερον μνημεῖον, ἐξ ὧσων ἀνήγειρεν ἡ ἀνθρωπίνη σοφία εἰς τὸ ὄγγμα τῆς ἀθανασίας. Ἄς ἐρωτήσωμεν περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἐπισήμου τούτου ἐγγράφου, ὅχι συνήγορόν τινα τῆς θρησκείας, ἀλλ' ἀντιπρόσωπόν τινα τῆς φιλοσοφίας, τὸν Βίκτορα Κουσίνον. Ὁ Φαίδων, * μᾶς λέγει, διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον, ὁ συγγραφεὺς ὀρίζει τὸ ἀδιάφθορον τῆς διανοητικῆς ἀρχῆς: ἡ

* Ἐλαβον ἔκ τοῦ Κ. Σατωβριάνδου τὴν παράφρασιν ταύτην τοῦ κειμένου τοῦ Κικέρωνος *De republica* βιβλίον ΣΤ'. Τὸ τέλος τῆς πραγματείας *De la vieillesse* περιέχει ἀναλόγους ἰδέας. Ἦ ὅλον εἶναι ἀπομίμησις τοῦ Πλάτωνος.

** Δύναται τις νὰ συμβουλευθῇ ἐπὶ τούτῳ τὰς σημειώσεις II καὶ III τοῦ συγγράμματος τοῦ Κ. Henri Martin, sur la *vie future*.

*** Συμπέρασμα τοῦ Φαίδωνος ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος.

ψυχὴ δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως μὲ τὸ σῶμα δὲν δύναται νὰ διαλυθῇ· οὐδὲν ἔχει νὰ φοβηθῇ ἐκ τοῦ θανάτου. Ἡ συζή-
τησις εἶναι εἰλικρινῆς, αὐστηρὰ, ἀκριβῆς. Τὸ αὐτὸν τῆς ψυχῆς
καθιεροῦται, ἢ ἀπόλυτος διάκρισις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης
θεμελιούται ἐπὶ στερεῶν λόγων· τοῦτο δὲν εἶναι βεβαίως με-
τρία κατὰκτησις τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ τὸ δόγμα τοῦ αὐτοῦ
τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι τὸ τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας καὶ τῆς
μελλούσης δικαιοσύνης· ὁ πανθεῖσμός ἀναγνωρίζει συχνὰ τὴν
διάκρισιν τῶν σωμάτων καὶ τῶν ψυχῶν, καὶ ἀρνεῖται τὴν
μέλλουσαν ζωὴν, κατὰ τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ση-
μασίαν τῆς λέξεως. Τὸ ζήτημα τῆς ἀθανασίας καὶ τὸ τῆς
μελλούσης μισθαποδοσίας ἀνακινεῖται εἰς τὸ δεύτερον μέρος
τοῦ Φαίδωνος. Ἐδῶ ὁ Σωκράτης στρέφεται πρὸς τὰς θρησκευ-
τικὰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας παραδέχεται, ἐξαγνίζων αὐτάς,
καὶ τὰς παραδέχεται, ἂν μὲ συγχωρῆτε τὴν ἐκφρασιν, μὲ τὸ
εὐεργέτημα τῆς ἀπογραφῆς. «Ἀρκετὰ πεφωτισμένοι, ὥστε ν’
«ἀποδεχθῇ χωρὶς ἐξαιρέσιν τὰς δημοτικὰς ἀλληγορίας, τὰς
«ὁποίας διηγεῖται εἰς τοὺς στίλους του, εἶναι ἐπίσης λίαν ἀνε-
«κτικὸς, ὥστε νὰ τὰς ἀποβάλῃ ἀποτόμως, καὶ βλέπει τις
«τὸ πολὺ, εἰς τὰ γένη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πνευματώδους γέρον-
«τος, τὸ ὑπομειδίαμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προσδίδει τὸν σχεπτί-
«σμον, χωρὶς νὰ δεικνύῃ ὑπεροψίαν.» *

Ὅρειλῶ νὰ σᾶς κάμω τὴν παρατήρησιν ὅτι ὁ Κ. Κουσί-
νος παραδέχεται τὴν διάθεσιν ταύτην τῆς νοήσεως, ὡς τὸ νό-
μιμον ἐξαγόμενον τῆς φιλοσοφίας ἐν γένει. Γράφει: «Ἡ φιλο-
«σοφία ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀρχὴ τις, ἢ
«ὁποία δὲν δύναται ν’ ἀπολεσθῇ. Ἀλλ’ ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀνα-

* Oeuvres de Platon, traduites par Victor Cousin, T. I. p. 179.

«φαίνεται εἰς ἄλλον κόσμον μὲ τὴν αὐτὴν τάξιν τῶν δυνάμεων
 «καὶ τοὺς ἰδίους νόμους, τοὺς ὁποίους εἶχε εἰς τοῦτον, ὅτι
 «θέλει ὑποφέρει ἐκεῖ τὰς συνεπειὰς τῶν κα-
 «λῶν καὶ τῶν κακῶν ἔργων, ἅτινα δυνατὸν νὰ
 «ἔπραξεν.... τοῦτο εἶναι ὑψηλὴ πιθανότης, διαφεύγουσα
 «ἴσως τὴν ἀυστηρότητα τῆς ἀποδείξεως, ἀλλὰ τὴν ὁποίαν ἐπι-
 «σχύουσι καὶ καθιεροῦσι ἡ ἀπόκρυφος ἐπιθυμία τῆς καρδίας
 «καὶ ἡ καθολικὴ ὁμολογία τῶν λαῶν. *

Τὸ ζήτημα τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας εἶναι, καθόσον ἀφου-
 ρᾷ τὸ μέλλον, τὸ μόνον ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἔχει ἠθικὴν καὶ
 θρησκευτικὴν ἀξίαν. Αἱ κυρίως φιλοσοφικαὶ ἀποδείξεις δὲν δύ-
 νανται νὰ τὸ λύσωσιν ἀπολύτως: τοιαύτη ἡ ἀπόφανσις τοῦ
 Κ. Κουσίνου. Ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλο-
 σοφία ἐμμένει, ὡς πρὸς τοῦτο, ἐν τινι πνευματικῇ διαθέσει, τὴν
 ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν, ἐπακριβῶς, ἀμφιβολίαν συγ-
 κερασμένην μετ' ἐλπίδος. Τί λέγει ὁ Σωκράτης εἰς τοὺς δικα-
 στάς, οἵτινες ἐτοιμάζονται νὰ τὸν καταδικάσωσιν; «Μάθετε ὅτι
 «ὁ θάνατος δὲν εἶναι βεβαίως κακόν, διότι ἐν τῶν δύο: ἢ εἶναι
 «μηδένωσις, ὕπνος ἀνευ ὀνείρων, καὶ τότε εἶναι ἀγαθόν διότι
 «ποία ἡμέρα μας ἔχει ποτὲ τὴν ἀξίαν νυκτὸς τελείως ἀναπαύ-
 «σεως, καὶ ὕπνου βαθέος; ἢ εἶναι κατάστασις καλλιτέρα τῆς
 «παρούσης ἡμῶν καταστάσεως, καὶ τότε κατὰ μείζονα λόγον
 «εἶναι ἀγαθόν.»**

Τὸ στοιχεῖον τῆς ἀμφιβολίας, τὸ ὁποῖον ἐνυπῆρχεν ἐν τῷ
 μυθῷ τῆς ἀρχαίας διανοίας, δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν θρησκείαν

* *Oeuvres de Platon, traduites par Victor Cousin, T. I. p. 178.*

** Ἴδε ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ τοῦ Σωκράτους, ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, τὴν ἀνάπτυ-
 ξιν τῶν ἰδεῶν, τὰς ὑποίας ἀνακεφαλαιοῦμεν ἐνταῦθα.

νά λάβῃ τὴν θέσιν τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἠθικῆς τάξεως. Ἵνα ῥυθμίσωμεν τὴν παροῦσαν ζωὴν, ἀποβλέποντες εἰς τὸ μέλλον, ἵνα θυσιάσωμεν τὰς προσκαιροὺς ἡδονὰς εἰς τὰς ἀπολαύσεις τῆς αἰωνιότητος, ἵνα ἀνθέξωμεν εἰς τὸ ἐπαγωγὸν τῶν ὀρέξεων καὶ εἰς τὸ ὀρηκτικὸν τῶν παθῶν, χρειάζεται κατὰ περισσότερον τῆς ἀμφιβόλου ἐλπίδος. Ἡ ἠθικὴ τῶν σοφῶν τοῦ ἐθνικισμοῦ ἔχει καθαροὺς τινὰς φλόγγους, διότι ἡ συνείδησις ὑπάρχει χρωματίζεται ἐνίοτε ἐκ τοῦ ἀπαυγάσματος τῆς θρησκευτικῆς ἐννοίας· εἶναι πλήρης λεπτῶν καὶ ἀκριβῶν παρατηρήσεων ἀλλ' ἡ ἠθικὴ αὕτη προνοεῖ ἐν γένει, ἀφορῶσα εἰς τὰ ἐπίγεια· εἶναι τὸ προῖόν τῆς σκέψεως, ἐφαρμοζομένης εἰς τὴν πείραν τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ θρησκεία τὴν χρωματίζει, ἀλλὰ δὲν εἰσδύει ἐν αὐτῇ· παρεμβαίνει ὡς κόσμημα δυνάμενον ν' ἀποχωρισθῇ τοῦ κυρίου, χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ τὰς βάσεις καὶ τὰς ἀναλογίας αὐτοῦ. Εἶναι σοφία ἀφορῶσα εἰς τὸ παρὸν καὶ σπανίως ρίπτουσα κρῦφον βλέμμα ἐπὶ τοῦ μέλλοντος.

Ἐθεωρήσαμεν τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν ἐν τῇ λαμπροτέρᾳ αὐτῆς περιόδῳ. Ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐξηκολούθησε τὸν δρόμον του. Τὰ ἔργα τῶν φιλοσοφούντων ἐκλόνισαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰ μυθολογικὰ δόγματα, χωρὶς νὰ θεμελιώσωσιν ἄλλην πίστιν καὶ ἄλλην ἐλπίδα. Οἱ φιλόσοφοι δὲν κατορθώνουσι νὰ μυσταγωγῆσωσι τὰ πλήθη εἰς τὰς θεωρίας των, ἀλλ' οὔτε συνέλαβον τὴν ἰδέαν πρὸς τοῦτο. Ἀλλως, καθόσον ἀφορᾷ τὰς ὑψηλὰς σπουδὰς, ἀπὸ τῆς σωκρατικῆς καὶ πλατωνικῆς ἐποχῆς, αἱ πνευματικαὶ ἀλήθειαι ἐξαλείφονται μᾶλλον ἢ ἀναπτύσσονται· αἱ ἐλπίδες τοῦ μέλλοντος ὁσημέραι ἐκλείπουσιν. Ἐν τῇ θρησκείᾳ, ὡς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ἐν τοῖς ναοῖς, ὡς ἐν

τοῖς σχολείοις, δὲν στερεοῦται ἡ πίστις, ἀλλὰ διαδίδεται τὸ πνεῦμα τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς δυσπιστίας, τὸ ὅποιον χαρακτηρίζει τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς σοφίας τῶν ἀρχαίων. Πᾶσα θετικὴ πεποιθήσις, πᾶς ἠκριβωμένος ἰσχυρισμὸς, ἐκπίπτει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῆς ἀξίας του. Ἐνδοξὸς τις συγγραφεὺς, Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος, μᾶς ἀποκαλύπτει, σὺν τοῖς ἄλλοις, τὴν γενικὴν ταύτην διάθεσιν τῶν πνευμάτων τὴν ἀνάγκην ταύτην τῆς ζωῆς, ζωῆς διαρκοῦς καὶ μονίμου, ἣτις ἐδρεύει εἰς τὰ ἔγκατα τῆς καρδίας, δὲν θεωρεῖ εἰμὴ ὡς ἀξίωσιν τῆς ματαιότητος, καὶ ἰδοὺ οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους ἐπιφέρει, πλήρεις εὐγλώττου μελαγχολίας: «Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι «ψεῦδος, διότι συνενόνει τὴν μεγαλητέραν πτωχείαν καὶ τὴν «μεγαλητέραν ἔπαρσιν.»

Ἡ κλασικὴ ἀρχαιότης ἀποκαλύπτει λοιπὸν εἰς τὴν παρατήρησίν μας τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἔμφυτον ταύτην ἐπιθυμίαν τῆς ἀτελευτήτου ζωῆς. Θρησκεία ἐξουθενισμένη ἀπατᾷ μᾶλλον ἢ εὐχαριστεῖ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην. Ἡ φιλοσοφία τὴν ἐξαγνίζει, διασκεδάζουσα τὰς παχυλὰς παραστάσεις τῆς εἰδωλολατρείας. Ἄλλ', ἐξαγνίζουσα αὐτὴν, δὲν τῇ διασκεδάζει τὰ νέφη τῆς ἀμφιβολίας, ἅτινα ἐπιφέρονται, ὡς ἀπαίσιοι σικαὶ, ἐπὶ τῶν ἀκτινοβόλων ἀπόψεων τῆς ἀθανασίας.

Ἄς ἀφῆσωμεν ἤδη τὸν ἐλληνικὸν καὶ ῥωμαϊκὸν κόσμον καὶ ἄς στρέψωμεν ἄλλοῦ τὰ βλέμματά μας.

Ἐνῶ ἡ Ἑλλάς ἐπροχώρει εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀναλόγως τῆς γείτονος Ἀνατολῆς, ὑπὸ τὴν ἐπιβρόχην τῆς ὁποίας διετέλει, ἀπωτέρα τις καὶ ἐκτενεστέρα Ἀνατολὴ ἀνεπτύσσετο κατ' ἰδίαν προηγεῖτο τῆς ἐλληνικῆς μεταβολῆς, καὶ

ύφίσταται εἰσέτι εἰς τὰς ἡμέρας μας, ὡς παράτασις τῆς ἀρχαιο-
 ότητος, ἐν μέσῳ τῶν νεωτέρων χρόνων. Εἰς τὰς ἀπεράντους
 χώρας τῆς Ἰνδίας, τοῦ Θιβέτ καὶ τῆς Κίνας, τὸ θρησκευτικὸν
 στοιχεῖον εἶναι ἐμφανέστατον. Οἱ ναοὶ παρουσιάζονται παντοῦ
 εἰς τὰ βλέμματα τοῦ περιηγητοῦ, καὶ λεγεῶνες μοναχῶν
 περιέρχονται τὸν τόπον πανταχόθεν.

Ἡ ἀρχαιοτέρα λατρεία τῆς Ἀσίας ἔχει τὴν ἔδραν τῆς εἰς
 τὰς Ἰνδίας λειτουργοὶ αὐτῆς εἶναι οἱ βραχμᾶνες; μέλη τῆς
 ἱερατικῆς φυλῆς, καὶ γέμει παχυλῆς εἰδωλολατρείας. Ἡ θρη-
 σκεία αὕτη, ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς ὑψηλοῦ, ἀριθμοῦσα εἰ-
 σέτι ἐξήκοντα ἑκατομμύρια ὄπαδῶν, ἐρωτωμένη ἐπὶ τοῦ ζητή-
 ματος τοῦ μέλλοντος, ἰδοὺ τί ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον: «Οἱ ἀγα-
 «θοὶ, μόλις ἀπεκδυθῶσι τοῦ θνητοῦ αὐτῶν σώματος, διευθύνον-
 «ται διὰ τερπνῶν ὀρέμων, σκιαζομένων ἀπὸ εὖσομα δένδρα,
 «ποτιζόμενα ἐκ ξυακίων κεκαλυμμένων με λωτόν. Ἐν τῷ φαι-
 «δρῶ τούτῳ ταξειδίω, βρογαὶ ἀνθέων πίπτουσι ἐπ' αὐτῶν,
 «καὶ ὁ ἀῆρ ἀντιλαλεῖ τοὺς ὕμνους τῶν μακάρων· οἱ κακοὶ,
 «ἀπεναντίας, φέρονται διὰ στενῶν καὶ σκοτεινῶν ἀτραπῶν· πρέ-
 «πει νὰ διαβῶσι καυστικὰς ἄμμους, πετρώδεις πεδιάδας, αἴτι-
 «τινες τοὺς κόπτουσι εἰς κάθε βῆμα· πορεύονται γυμνοὶ, κα-
 «τατρυχόμενοι ὑπὸ τῆς δίψης, καθημαγμένοι καὶ ξυπαροὶ,
 «βρεγόμενοι ὑπὸ θερμοσποδίας καὶ διαπύρων ἀνθράκων· βλέ-
 «πουσι, ἔντρομοι, φορικῶδεις ὀπτασίας, γοεραὶ δὲ φωναὶ καὶ
 «σπαραξικάρδιαι θρῆνοι προσβάλλουσι πανταχόθεν τὴν ἀκοήν
 των.» * Ἐκ τῶν δύο τούτων ὀρέμων, ὁ μὲν φέρει πρὸς τὴν
 μέλλουσαν μακαριότητα, ὁ δὲ πρὸς τὰς μελλούσας βασάνους.

Ἴδου λοιπὸν ὁ ἄδης καὶ ὁ παράδεισος, ὁ μέλλων κόσμος

* *Inde, par MM. Dubois de Jancigny et Xavier Raymond. p. 197*

καὶ ἢ ἐν αὐτῷ τελουμένη δικαιοσύνη· ἰδοὺ ἢ ἱκανοποίησις τῆς ἀνάγκης, τὴν ὁποίαν ἔχει ἢ ἀνθρωπίνη ψυχῇ, ἀποβλέπουσα ἐπέκεινα τοῦ τάφου. Ἄλλ' ἢ δημόδης αὕτη δοξασία δὲν εἶναι ἢ τελευταία ἀπόφρασις τῆς σοφίας τῶν βραχυμάνων. Ἰδοὺ ἢ τελευταία αὕτη ἀπόφρασις, καθ' ἣν μεταφυσικὴ ἐπίνοια εἰσδύει ἐν τῷ θρησκευτικῷ αἰσθηματι καὶ ἐπὶ τέλους τὸ συγχωνεύει: Σύμπασα ἢ δημιουργία εἶναι τὸ θέατρον ἀϊδίου κινήσεως, δυνάμει τῆς ὁποίας αἱ ψυχαὶ εὐρίσκονται εἰς τὰς πλέον διαφόρους καταστάσεις. Αἱ ἴδιαι ψυχαὶ οἰκοῦσιν ἀλληλοδιαδόχως σώματα ἀνθρώπων, ζώων, φυτῶν, * ἢ ἀνυψοῦνται εἰς βαθμὸν ἀνωτέρων πνευμάτων, εἰς ὑπαρξίν ὑψηλοτέραν τῆς ἐπιγείου. Ἀναβαίνουνσιν ἢ καταβαίνουνσιν τὰς βαθμίδας τῆς κλίμακος, κατὰ τὸ ἄξιον ἢ ἀνάξιον τῆς διαγωγῆς των. Ἀλλὰ, εἰς τὸ τέρμα τῶν διαδρομῶν τούτων, μετὰ καιρὸν ὑπολογιζόμενον κατὰ μυριάδας ἐτῶν, ὅλαι αἱ ψυχαὶ συγχωνεύονται ἐν τῷ στοιχείῳ τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον διαμένει μόνον ἐν τῷ ἀπείρῳ, πληρουμένῳ ἐκ τῆς μεμονωμένης αὐτοῦ μεγαλειότητος. Ἀκολούθως ἀρχίζει πάλιν νέα διαδρομὴ· αἱ ἀτομικαὶ ὑπάρξεις ἀναφαίνονται ἐπὶ τινά καιρὸν, ὅπως συγχωνευθῶσιν ἐκ νέου ἐν τῷ μεγάλῳ Ὄλῳ.

Ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι περιβόητος καὶ εἶχε μεγάλως διδοθῆ ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἀπαντᾷται ἐν Αἰγύπτῳ· εὐρίσκονται ἔγγραφα αὐτῆς ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ἐπωνομάσθη μετεμψύχωσις. Ἄς προσπαθῆσωμεν νὰ ἐμβατεύσωμεν εἰς τὴν κυρίαν αὐτῆς σημασίαν, εἰς τὴν ἀπόκρυφον ἔννοιαν, λαμβάνοντες αὐτὴν καθὰ παρήχθη ἐν τῇ Ἰνδία. Ἡ κίνησις, ἢ συνιστώσα τὴν ζωὴν, ἢ μετάβασις τῶν ψυχῶν ἐκ μιᾶς εἰς ἄλλην μορφήν εἶναι κα-

* *Lois de Manou, XII, 58.*

κόν. Αί μέλλουσαι βιάσασθαι εἶναι κακόν· ἡ μέλλουσα εὐδαιμονία εἶναι μὲν μικρότερον κακόν, ἀλλὰ πάντοτε κακόν, διότι ἡ ζωὴ καθ' ἑαυτὴν, ἡ ἀτομικὴ ζωὴ δὲν εἶναι καλή. Τὸ τέρμα τοῦ πόθου νοσητικοῦ τινος πλάσματος πρέπει νὰ ᾔηται ἡ ἐξοδος αὐτοῦ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν μεταμορφώσεων, καὶ ἡ ὀριστικὴ αὐτοῦ συγγώνευσις ἐν τῷ μεγάλῳ Ὄλῳ, ἡ ἀπώλεια τοῦ αἰσθήματος, τῆς προσωπικότητος, τῆς συνειδήσεως, τῆς ζωῆς, πρὸς παντοτεινὴν ἀπαλλαγὴν ἐκ τῆς μάστιγος τῆς ὑπάρξεως. Ὁ κόσμος, κατὰ τοῦτον τὸν λόγον, εἶναι ἀπέραντον καθαρτήριον· ὁ παράδεισος εἶναι ἡ παῦσις τῆς κινήσεως, τῆς συνειδήσεως, τῆς προσωπικότητος: τοιαύτη ἡ θεμελιώδης ἰδέα τῆς ὀρησκείας τῶν βραχυμάνων.

Ἐν μέσῳ τῆς λατρείας ταύτης, περὶ τὸ 700 ἔτος πρὸ τῆς χρονολογίας μας, ἐσχηματίσθη ἰδιαιτέρως αἴρεσις, προωρισμένη διὰ μεγαλῆτερον μέλλον, καὶ γνωστὴ ὑπὸ τ' ὄνομα βουδδισμού. Θεμελιωτὴς αὐτῆς ἦτο ὁ Σακκαμούνης, ἐπονομαζόμενος Βούδδας, δηλαδὴ σοφός. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν σας εἰς τινὰς βιογραφικὰς λεπτομερείας· ἡ διδασκαλία τοῦ Βούδδα συνδέεται στενῶς μὲ τὴν ζωὴν του.

Ὁ Σακκαμούνης ἦτο βασιλόπαις. Μίαν τῶν ἡμερῶν ἐξερχόμενος, μὲ πολυάριθμον συνοδίαν, διὰ τῆς ἀνατολικῆς πύλης τῆς πόλεώς του, ἵνα μεταβῇ εἰς τὸν κῆπον τοῦ Λουμπίνη, ὅπου συνήπτοντο ὄλαι αἱ ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, ἀπήντησε καθ' ὁδὸν ἕνα γέροντα, ἀποκαμωμένον, ὑπέργηρον· οἱ ὀδόντες του ἐστείνοντο· ἦτο κατεβρυτιδωμένος, φραγκρός, μόλις ἀρθρῶν βραγχνώδεις καὶ δυσταρέστους φθόγγους· ἔκλινεν ὄλος ἐπὶ βακτηρίας· ὄλα του τὰ μέλη ἔτρεμον. «Ποῖος εἶναι ὁ «ἄνθρωπος οὗτος; εἶπεν ὁ βασιλόπαις εἰς τὸν ἡνίοχόν του. Εἶ-

«ναι χωρὶς δυνάμεις, ἡ κεφαλὴ του εἶναι πολιά, οἱ ὀδόντες
 «του κλονοῦνται, τὸ σῶμά του εἶναι κάτισχνον· στηριζόμενος
 «ἐπὶ βακτηρίας περιπατεῖ μὲ κόπον, τρεκλίζων εἰς κάθε βῆμα.
 «Αὕτη εἶναι ἡ ἰδιαιτέρα κατάστασις τῆς οἰκογενείας του, ἡ
 «μᾶλλον ὁ νόμος ὄλων τῶν ἐγκοσμίων πλασμάτων. — Αὐ-
 «θέντα, εἶπεν ὁ ἡνίοχος, ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι καταβεβλη-
 «μένος ἐκ τοῦ γήρατος· ὄλαι του αἰ αἰσθήσεις ἐξησθέμισαν· ἡ
 «ταλαιπωρία ἠφάνισε τὴν δύναμιν του· εἶναι περιφρονημένος
 «παρὰ τῶν γειτόνων του καὶ ἐγκαταλειμμένος, ὡς τὸ νεκρὸν
 «ξύλον εἰς τὸ δάσος· ἀλλ' αὕτη δὲν εἶναι ἡ ἰδιαιτέρα κατάστα-
 «σις τῆς οἰκογενείας του. Εἰς κάθε πλάσμα, ἡ νεότης νικᾷται
 «ὑπὸ τοῦ γήρατος· τοιοῦτος ὁ κοινὸς κλῆρος ὄλων τῶν πλα-
 «σμάτων. — Τοιοιτοτρόπως λοιπὸν, ὑπέλαβεν ὁ ἡγεμὼν, τὸ
 «ἄμαθές καὶ ἀδύνατον πλάσμα, ἐν τῇ ἀκρισίᾳ αὐτοῦ, ὑπερη-
 «φανεύεται διὰ τὴν νεότητα, ἥτις τὸ μεθύει, καὶ δὲν βλέπει
 «τὸ γῆρας τὸ ὀπίσθον τὸ περιμένει· ὅσον τὸ κατ' ἐμέ, θὰ φύ-
 «γω. Ἡνίοχε, γύρισε ἀμέσως τὴν ἄμαξάν μου. Ἐγὼ, ὅστις εἶ-
 «μαι ἐπίσης ἡ μέλλουσα διατριβὴ τοῦ γήρατος, τί κοινὸν ἔχω
 «μὲ τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν χαρὰν;» Καὶ ὁ νέος βασιλόπαις,
 στρέφων τὴν ἄμαξάν του, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, χωρὶς νὰ
 ὑπάγη εἰς Λουμπίνην.

Παρόμοιαι σκηναὶ ἀνανεοῦνται. Ὁ Σακουαμούνης ἀπαντᾷ
 ἕνα ἀσθενῆ, ἕνα νεκρὸν καὶ ἐπιστρέφει πλήρης μελαγχολίας
 εἰς τὴν πόλιν, ὅθεν ἐξήρχετο διὰ νὰ ζητήσῃ, τὰς διασκεδάσεις
 καὶ τὴν ἡδονὴν. Τελευταῖόν τι συνάντημα ἀποφασίζει περὶ τοῦ
 μέλλοντός του. Εὐρίσκει καθ' ὁδὸν ἄνθρωπον τινα παραδοθέντα
 εἰς ὄλας τὰς σκληραγωγίας τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς· ἀποφασί-
 ζει νὰ τὸν μιμηθῇ καὶ συναισθάνεται ὅτι προωρίσθη νὰ ἐπενερ-

γήση ισχυρῶς ἐπὶ τῶν ὁμοίων του. Ὁ βασιλεὺς ἐνκντιοῦται εἰς τοῦτο, ἀλλὰ ματαιῶς. «Βασιλεῦ, τὸν λέγει μίαν ἡμέραν «ὁ υἱός του, ἰδοὺ ἔφθασεν ὁ καιρὸς τῆς ἐμφανίσεώς μου εἰς «τὸν κόσμον· μὴ μ' ἐμποδίζετε εἰς τοῦτο καὶ μὴ λυπεῖσθε· «ὑποφέρετε, βασιλεῦ, ὑποφέρετε ν' ἀπομακρυνθῶ.» Ὁ βασιλεὺς, μὲ δακρύοντας ὀφθαλμοὺς, τῷ ἀπήντησε: «Τί νὰ πράξω, υἱέ «μου, διὰ ν' ἀλλάξης γνώμην; Εἰπέ μοι τί δῶρον ἐπιθυμεῖς «νὰ σέ κάμω; Ἐμὲ τὸν ἴδιον, τὸ παλάτιον τοῦτο, τοὺς ὑπη- «ρέτας μου, τὸ βασίλειον μου, λάβε τὰ πάντα. — Βασιλεῦ, «ἀπεκρίθη ὁ ἡγεμονόπαις μὲ γλυκεῖαν φωνήν, τέσσαρα πράγ- «ματα ἐπιθυμῶ νὰ μὲ χαρίσῃτε. Ἄν ἡμπορῆτε νὰ μὲ τὰ δώ- «σητε, θὰ μείνω πλησίον σας. Νὰ μὴ μὲ καταλάβῃ ποτὲ «τὸ γῆρας· νὰ χαίρω πάντοτε ἀνθηρὰν νεότητα· ἢ ἀσθένεια, «πάντη ἀνίσχυρος ἐπὶ τοῦ σώματός μου, νὰ μὴ μὲ προσβάλ- «λῃ ποτὲ· ἢ ζωὴ μου νὰ μὴν ἐγῆ ὄρια καὶ παρακμὴν.» Ὁ «βασιλεὺς, ἀκούων τοὺς λόγους τούτους, κατεθλίβη. «Ὡ τέκνον «μου, ἀνέκραξε, μὲ ζητεῖς τ' ἀδύνατα, καὶ ὅ,τι δὲν ἐξαρτᾶται «ἀπὸ ἐμὲ. — Βασιλεῦ, ἀπεκρίθη ὁ νέος, ἂν δὲν δύνασθε νὰ μὲ «χαρίσῃτε τὰ τέσσαρα κυριώτερα πράγματα, εὐαρεστήθητε «τοῦλάχιστον νὰ μὲ χαρίσῃτε ἕτερον: νὰ μὴ ὑπόκειμαι, ἐκλεί- «πων τοῦ κόσμου τούτου, εἰς τὰς περιπετείας τῆς μετεμψυ- «χώσεως.»

Ὁ βασιλεὺς θέλει νὰ ἐνκντιωθῇ διὰ τῆς βίας εἰς τὸν σκο- πὸν τοῦ υἱοῦ του. Ὁ Σακουαμούνης ματαιώνει τὴν πατρικὴν ἐπα- γρύπνησιν. Προσηλοῦται εἰς τὴν ιδέαν τοῦ νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν ἀνθρωπότητα ἐκ τῶν δεινῶν τῆς. Ἐγκαταλείπει κρυφίως τὴν αὐλήν, τὸ παλάτιον καὶ τὴν πόλιν τῆς διαμονῆς του· ἀνταλλάσσει τὰ βασιλικά του ὀρεμάτα μὲ τὰ ῥάκη ἐνὸς ἐπαί-

του, ζῆ πλανώμενος καὶ ἐν τῇ μεγαλητέρᾳ στερήσει πάσης ἡδονῆς, ἐν τῇ ἀσπληροτέρᾳ ἐγκρατείᾳ. Μετὰ πολλὰ ἔτη κακουγιῶν καὶ νηστειῶν, τῷ ἐπεσάνη, μίαν τῶν ἡμερῶν, τὸ φῶς καὶ αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ὁ ἐλευθερωτῆς τοῦ κόσμου. Κηρύττει τὴν διδασκαλίαν του εἰς τινὰς μαθητάς· οἱ μαθηταὶ οὗτοι τὴν ἀναγγέλλουσιν εἰς ἄλλους· ὁ νέος λόγος διαδίδεται.*

Ἡ διδασκαλία τοῦ Βούδδα ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς δεινούς πολέμους. Ἀροῦ ἐγύθησαν ἕνεκα αὐτῆς χεῖμαρφοὶ αἵματος, ἀπεβλήθη ἐκτὸς τῆς Ἰνδίας, ἐνθα ἔλαβε τὴν ἀρχήν. Ἄλλοι λαοὶ τὴν ἐδέχθησαν ὁ βουδδισμὸς ἀριθμεῖ σήμερον, ἐν Μογγολίᾳ, Θιβέτ καὶ Κίνα, τριακόσια τοῦλάχιστον ἑκατομμύρια ὁπαδῶν. Καμμία ἄλλη λατρεία τῆς ὑψηλίου δὲν ἔχει τοιοῦτον ἀριθμὸν ὁπαδῶν· ὅποια ἡ διδασκαλία αὕτη;

Ὁ Βούδδας εἶναι ὁ ἐλευθερωτῆς ἀρροισῦται ἀνεξαιρέτως εἰς τὴν ἀποστολήν του. Ἐν τῇ γῶρᾳ τῶν φυλετικῶν διακρίσεων, κηρύττει «νόμον τινὰ χάριτος δι' ὅλους» ὡς εἶπεν αὐτολεξεῖ μίαν ἡμέραν εἰς τοὺς ὑπερηφάνους βραχυμᾶνας, αἰτινες τὸν ἐνέπαιζον, διότι κατεγίνετο νὰ κάμη προσήλυτον ἕνα πτωχόν. Ἀναμφιβόλως ἡ ἰδέα τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος ὑπῆρξεν ἐν τῶν ἀπερρήτων τῆς ἰσχύος του. Ἀλλὰ ποῖα ἡ χάρις αὕτη, τῆς ὁποίας γίνεται ὁ διερμηνεύς; ποῖας φύσεως εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις τὴν ὁποίαν ὑπόσχεται; Τὸ θέαμα τῆς ἀσθενείας, τοῦ γήρατος καὶ τοῦ θανάτου ἦτο ἡ ἀρχὴ τῆς κλήσεώς του. Ἡ ζωὴ εἶναι λυτηρὰ, ἡ ζωὴ εἶναι καλὴν, αὕτη ἡ βίασις τῶν ιδεῶν του, καὶ ἰδοὺ πῶς συλλογίζεται. Πίξα ὄλων

* Ἡ Le Bouddha, par M. Barthélemy Saint-Hilaire. Οἱ ἀνομι συντομευθέντες διάλογοι εὐρίσκονται εἰς τὴν 12 σελίδα καὶ ἐπομένως τοῦ βιβλίου τούτου.

τῶν κακῶν εἶναι ἡ ἐπιθυμία, διότι ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐδαιμονίας ματαιοῦται. Λοιπὸν ἡ ἐλευθέρωσις συνίσταται εἰς τὴν ἀπάρνησιν πάσης ἐπιθυμίας. Ὁ ὑπέρτατος σκοπὸς τοῦ σοφοῦ εἶναι νὰ φθάσῃ εἰς τὴν κατάστασιν, ἣτις, κατὰ τὴν ἱερὰν γλῶσσαν τῶν βουδδιστῶν, ὀρίζεται διὰ τοῦ ὀνόματος Νιρβάνα. Ὁ ὅρος οὗτος, τὸν ὁποῖον ἐμελέτησαν μὲ πολλὴν ἐπιστασίαν οἱ πολυμαθεῖς ἐν Εὐρώπῃ, σημαίνει, κατὰ τοὺς μὲν, τὸ ἀπόλυτον μηδὲν, κατ' ἄλλους δὲ, τὴν μηδένωσιν τοῦ ἀτόμου. Ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἡ θεμελιώδης ἐκδήλωσις τῆς ζωῆς. Ἐνόσω ζῶμεν, ποθοῦμεν εὐδαιμονίαν, τῆς ὁποίας ἡ ἀναζήτησις εἶναι πλάνη. Εἰς ἄλλας ὑπάρξεις, ἄλλαι ἀποπλανήσεις μᾶς περιμένουσιν. Δὲν ὑπάρχει εἰρήνη ἢ ἐν τῇ μηδένώσει ἵνα φύγωμεν τὴν δυστυχίαν πρέπει νὰ παύσωμεν τοῦ εἶναι· πρέπει νὰ εἰσέλθωμεν ἐν τῷ Νιρβάνα. Ἐπιθυμῶ νὰ προλάβω τὴν ὑπόψιν ὅτι παραδέχομαι ἐνταῦθα, χάριν τοῦ θεμέλιό μου, ἐρμηνεῖαν τῶν δογμάτων τοῦ Βούδδα, ἀσυμβίβαστον μὲ τὴν σοβαρὰν ἐπιστήμην. Ἴδου τὰ ἴδια λόγια ἐνδόξου τινὸς σοφοῦ, ὅστις ἐμελέτησεν εἰδικῶς τὴν ὕλην ταύτην: «Ἡ ἐλπίς, τὴν ὁποίαν ὁ «Σακναμούνης προσέφερεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, λέγει ὁ Ε. Βουρνούφ, ἦτο τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ νὰ ὑπεκφύγῃσι τὸν νόμον τῆς μετεμψυχώσεως, εἰσερχόμενοι ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ «καλουμένῳ Νιρβάνα, ἦτοι ἐν τῇ μηδένώσει.»*

* Introduction à l'histoire du Bouddhisme indien, page 153. Ἄλλοι διεφώνησαν καὶ εἰσέτι διαφωνοῦσιν, ὡς πρὸς τὰ συμπεράσματα τοῦ Βουρνούφ. Ἄλλ' ἡ διαφωνία εἶναι μεταφυσικὴ μᾶλλον ἢ θρησκευτικὴ. Πρέπει νὰ μάθωμεν, ἂν ὁ Βούδδας διδάσκει τὴν κυρίως λεγομένην μηδένωσιν ἢ μόνον τὴν καταστροφὴν τῆς προσωπικότητος, διὰ τῆς συγγωνεύσεώς της ἐν τῇ ἀγνώστῳ ἀρχῇ τῶν πραγμάτων. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς πρακτικὰς συνεπείας, ἀμφότεροι αἱ ἐπόψεις ταυτίζονται. Δύναται τις νὰ συμβουλευθῇ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου τὰς *Etudes Orientales* de M. Franck, Paris 1861 καὶ εἰδικόν τι πόνημα τοῦ M. Carrière ἐν τῇ *Revue philosophique* de Halle (γερμανιστῶν), τόμος 39 (1861).

Ἄλλὰ θὰ εἶπητε (καὶ ἐγὼ συνέλαβον τὴν ἐρώτησιν ταύτην), διατί ἡ διδασκαλία αὕτη δὲν καταντᾷ εἰς τὸ συμπέρασμα τῆς τῶν κυρηναϊκῶν; Ἄφοῦ ἡ ζωὴ εἶναι κακὸν, διατί ὁ Σακυαμούνης δὲν συνιστᾷ τὴν αὐτοχειρίαν; Διότι ὑπάρχει ὁ φόβος τῆς ἀναγεννήσεως, καὶ μόνον ἡ καλὴ ζωὴ ἡμπορεῖ νὰ προφυλάξῃ ἐκ τῆς συμφορᾶς ταύτης. Ἡ μηδένωσις εἶναι τὸ πρόνομιον τοῦ σοφοῦ καὶ ὁ στέφανος τῆς ἀρετῆς. Ὅθεν, καὶ τοῦτο δικαίως μᾶς φέρει εἰς ἀπορίαν, ἢ ἄνευ ἐλπίδος καὶ ἄνευ Θεοῦ θρησκεία αὕτη διδάσκει πολλάκις καθαρὰν ἠθικὴν, καὶ ἀγιάζει, τρόπον τινά, διὰ τῆς ἀρετῆς τὸ δόγμα τοῦ μηδενός.

Αἱ ἀπαίσια ἰδέαι, τὰς ὁποίας σᾶς ἐξέθεσα, δὲν εἶναι βεβαίως αἱ τῶν τριακοσίων ἑκατομμυρίων βουδδιστῶν, τοὺς ὑποίους περιλαμβάνει ὁ κόσμος. Ἡ ἰδέα περὶ μελλοσύνης ἀνταποδόσεως καθιστᾷ ἀναμριβόλως δημῶδη τὴν διδασκαλίαν: ὁ βουδδισμὸς διατηρεῖ τὴν βραγμυανικὴν ἰδέαν τῆς μετεμψύχωσεως, καὶ ἀνταμείβει ἢ τιμωρεῖ τὰς ψυχὰς διὰ τῶν διαφόρων θέσεων, εἰς τὰς ὁποίας καλεῖται ἑκάστη, κατὰ τὰς ἀρετὰς ἢ τ' ἀμαρτήματά της, ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ τοῦ παντός. Ἄλλ' ἡ ἐπιθυμία τοῦ σοφοῦ, ὅστις ἐμορφώθη εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Σακυαμούνη, εἶναι ἢ παρὰ τοῦ ἰδίου Σακυαμούνη ἐκφρασθεῖσα πρὸς τὸν βασιλέα πατέρα του, καὶ ἥτις εἶναι ἡ ἀρετηρία τοῦ ἔργου του καὶ ἡ κλεῖς τῆς θεωρίας του, ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐκφύγη τὴν μετεμψύχωσιν, δηλαδὴ τὴν κίνησιν τῆς ζωῆς. Ὑπάρχει μέλλον ἐπέκεινα τῶν στενῶν ὁρίων τῆς παρουσίας ὑπάρξεως: ὁ νοῦς τοῦ γυδαίου δύναται νὰ ἐμμείνη ἑναυθῶ· ἀλλ' ἡ ἀτομικὴ ὑπαρξίς, ἔστω καὶ σχετικῶς εὐδαίμων, εἶναι πάντοτε ὀδύνη: ἡ ἐλευθέρωσις ἐκ παντός κακοῦ δὲν ἐπιτυγχάνεται εἰμὴ

διὰ τῆς παύσεως τῆς προσωπικῆς ζωῆς· αὕτη εἶναι ἡ βᾶσις τῆς διδασκαλίας.

Ἡ θρησκεία τοῦ Βούδδα εἰσεχώρησεν ἐν Κίνα, ὅπου ἐφείλκυσε τὰς καρδίας τοῦ λαοῦ, ἐνῶ οἱ σοφοί, οἱ λόγιοι, οἱ μανδαρίνοι, ὡς τοὺς ὀνομάζουσι, πρεσβεύουσι τὴν θρησκείαν, τῆς ὁποίας ὁ διάσημος Κομφούκιος ἐχρημάτισεν ὄχι ὁ θεμελιωτῆς, ἀλλ' ὁ ἀναμορφωτῆς. Ὁ Κομφούκιος ἦτο φιλόσοφος· ἀλλὰ φιλόσοφος εἰς τὸν ὁποῖον προσφέρουσι τιμὰς συνιστώσας εἶδος λατρείας. Ἄνθρω σοφός, ἀλλ' ἀπλῶς ἀνθρωπίνης σοφίας, ἀπέστρεψε τὸ πνεῦμα τῶν μαθητῶν του ἐκ τῶν περὶ τοῦ μέλλοντος ἰδεῶν, καὶ ἠθέλησε ν' ἀναμορφώσῃ τὴν κοινωνίαν, χωρὶς νὰ ζητήσῃ στήριγμα ἔξω τῆς γῆς. «Ὅσην καλὴν θέλησιν «καὶ ἂν ἔγῃ τις» λέγει σύγχρονός τις συγγραφεὺς, μελετήσας εἰδίως τὰς δοξασίας τῆς Ἀνατολῆς, «θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον, «μετὰ προσεκτικὴν ἐρευναν τῶν κειμένων της, νὰ διευκρινήσῃ «τὸ δόγμα μελλούσης ζωῆς.» *

Οἱ λόγιοι, θιασῶται τοῦ Κομφουκίου, δὲν ἔχουσι, ὡς παρατηρεῖτε, καλλιτέραν ἐλπίδα ἢ οἱ βραχυμᾶνες καὶ οἱ βουδδισταί. Ἐβεβαίουν ὅτι ὁ Κομφούκιος διέστρεψε τὴν διδασκαλίαν, τῆς ὁποίας διετεινετο ὅτι ἐπεχειρεῖ τὴν ἐξακολούθησιν τὸν κατηγορήσαν ὅτι διέγραψεν ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ ἐκδοθέντων ἱερῶν βιβλίων τὰ πατροπαράδοτα δόγματα, ἅτινα περιεῖχε τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῶν βιβλίων τούτων. Δὲν ἐξέτασα τὴν διογραφίαν ταύτην. Ἀλλὰ, σᾶς ἐρωτῶ, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀνὴρ σοφός, ὅποιαδῆποτε καὶ ἂν ᾦναι ἡ ἀξία του, ἤμπορεῖ νὰ διαγράψῃ ἐκ θρησκευτικοῦ συμβόλου τὴν ἐλπίδα

* Dictionnaire des Sciences philosophiques, ἐν τῷ ἄρθρῳ *Chinois*.

«εις ἀόριστον χρόνον. Οἱ σοφοὶ ἔχουσιν ἀρετάς, αἵτινες ἐπιζῶ-
 «σιν ὡσαύτως ἐπ' ἄπειρον. Οἱ λόγιοι τῶν ἐργαζομένων μετὰ
 «τοὺς σοφοὺς μεταδίδονται ἐπίσης εἰς τὰς μελλούσας γενεάς.
 «Μολοντί αἱ τρεῖς αὐταὶ τάξεις τῶν σοφῶν δὲν ζῶσιν εἰμή
 «ἐπί τινα καιρὸν, λέγεται περὶ αὐτῶν ὅτι δὲν γάνονται ἐξ
 «ὀλοκλήρου. Ἰδοὺ τί σημαίνει ἡ ῥῆσις δὲν γάνομαι ἐξ
 «ὀλοκλήρου.»*

Τοῦ σοφοῦ λοιπὸν ἐπιζῶσιν αἱ ἀγαθαὶ συμβουλαὶ ἢ τὰ κα-
 λὰ αὐτοῦ ἔργα. Ὁ συγγραφεὺς τῆς μεταφράσεως, τὴν ὁποίαν
 ἀνέφερον ἡδῆ, βεβαίῳ ὅτι ἐν ὀλοκλήρῳ τῷ βιβλίῳ, ἐξ οὗ τὸ
 χωρίον τοῦτο, δὲν ὑπονοεῖται μέλλουσα ζωὴ· ἀλλ' οὐδὲ ἀπαν-
 τᾶται ἐν αὐτῷ, ὡς ὑπόθεσις, ἢ ἰδέα ὅτι τὸ ἄτομον δύναται νὰ
 ἔγῃ ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀρχὴν ἀθανάτου ὑπάρξεως. Οὐδὲν ἐπιζῆ
 τῷ ἀνθρώπῳ, εἰμή μόνον τὰ ἔργα του, ἅτινα μένουσιν εἰς τὴν
 ἀνθρωπότητα. Θέλετε ν' ἀκούσητε τὴν ἔκφρασιν τῆς ἰδέας
 ταύτης εἰς καθαρὰν γαλλικὴν γλῶσσαν; „Nous affirmons que
 „celui qui aura choisi le bien aura été le vrai sage. Celui-là sera
 „immortel, car ses œuvres vivront dans le triomphe définitif
 „de la justice. . . . Tandis que l'homme méchant, sot ou frivole
 „mourra tout entier, en ce sens qu'il ne laissera rien dans le ré-
 „sultat général du travail de son espèce, l'homme voué aux bon-
 „nes et belles choses participera à l'immortalité de ce qu'il a ai-

* Dictionnaire des sciences philosophiques, ἐν τῷ ἄρθρῳ Confucius.
 Σκεπτόμενοι ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ διαλόγου τούτου, δυνάμεθα, μὲ φαίνεται, νὰ πορι-
 σθῶμεν δύο σημαντικὰς ἀληθείας; 1-ον τὴν ὑπαρξίν ἀρχαίας παραδόσεως βεβαι-
 ούσης τὴν ἀθανασίαν τῶν ψυχῶν. 2-ον τὸ ἐπιχείρημα ἀπίστου φιλοσοφίας ἀνα-
 γούσης τὸ θρησκευτικὸν δόγμα εἰς ἀπλοῦν σύμβολον τῶν κοσμικῶν γεγονότων.
 Ἡ ἰδέα ἀπόπειρα γίνεται καθ' ἡμᾶς ὡς πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν· ἀλλ' αἱ
 προσπλάθειαι τῶν σκεπτικῶν μας, καίτοι εὐφρεῖς, ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχωσιν ἐν τῷ
 χριστιανῷ κόσμῳ, ὡς αἱ τῶν λογίων Σινῶν.

„mé... Les œuvres de l'homme de genie et de l'homme de bien
 „échappent seules ainsi à la caducité universelle; car seules el-
 „les comptent dans la somme des choses acquises, et leurs fruits
 „vont grandissant, même quand l'humanité ingrate les oublie.
 „Rien ne se perd.“ * Τουτέστι: «Βεβαιουῦμεν ὅτι, ὅστις ἐκλέ-
 «γει τὸ ἀγαθὸν εἶναι ὁ ἀληθὴς σοφός. Οὗτος θὰ ᾔηται αἰώνιος,
 «διότι τὰ ἔργα του θὰ ἐπιζήσωσιν εἰς τὸν ὀριστικὸν θρίαμβον
 «τῆς δικαιοσύνης... Ἐνῶ ὁ κακεντρέχης, ὁ μωρός ἢ ὁ μά-
 «ταιος θ' ἀποθάνῃ ἐξ ὀλοκλήρου, καθόσον δὲν θ' ἀφήσῃ τίποτε ἐν
 «τῷ γενικῷ ἐξαγομένῳ τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους·
 «ὁ ἐπιδοθεὶς εἰς τ' ἀγαθὰ καὶ καλὰ θὰ συμμεθέξῃ εἰς τὴν
 «ἀθανάσιαν ἐκείνων, ἅτινα ἠγάπησεν... Τοιοῦτοτρόπως, τὰ
 «ἔργα μόνα τοῦ μεγαλοφυοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ὑπεκφεύγουσι
 «τὴν καθολικὴν παρακμὴν, διότι μόνα λογίζονται ἐν τῷ ποσῷ
 «τῶν ἐπικτητῶν πραγμάτων, οἱ δὲ καρποὶ των ὁσήμεραι αὐ-
 «ξάνουσι, καὶ ἂν ἡ ἀγνώμων ἀνθρωπότης τὰ λησμονεῖ. Τί-
 «ποτε δὲν γάνεται.»

Οὔτοι εἶναι λόγοι ἀνδρὸς ἀγγίλιος, ἐνὸς τῶν εὐφυεστέρων
 ἀντιπάλων τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, τοῦ Κ. Ἐρνέστου
 Ῥενάνου. Ἡδὲ, ὁ Κ. Ῥενάν μᾶς προβάλλει τὴν περὶ ἀθανά-
 σίας θεωρίαν του ὡς νέαν διδασκαλίαν. Δὲν τὴν κατακρίνω
 ὡς παλαιάν, ἀλλ' ἀφοῦ τὴν εὐρίσκωμιν εἰς κείμενα φέροντα
 χρονολογίαν δύο χιλιάδων καὶ τριακοσίων ἐτῶν, ζητῶ νὰ μὴ
 τὴν ἐκλάβῃ τις ὡς προϊὸν τοῦ νεωτέρου πνεύματος, καὶ ἐκ
 τῶν τελευταίων καινοτομιῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἐννοίᾳ, ἣτις ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ οὐσίᾳ
 τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν, ἡ ὑπαρξίς εἶναι κακὸν, καὶ πρέπει νὰ

* Ernest Renan, *Introduction au Livre de Job*, p. xc. et xci.

νά ἐξέλθωμεν αὐτῆς ὅσον οἶόν τε τάχιον. Ἡ ἀπεγνωσμένη αὕτη σκέψις, ἡ ἔρσεις αὕτη πρὸς τὴν μηδένωσιν, δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ δημώδης πίστις· τὸ εἶπομεν διὰ τὸν βουδδισμόν, ἅς τὸ ἐπαναλάβωμεν γενικῶς. Οἱ λαοὶ τῆς Ἀσίας ἔχουσι θρησκείας πλουσίας συναξαρίων, ἀλληγοριῶν, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ ἰδέα τῆς ζωῆς. Ἄν ἔχωσιν, καθὼς ἡμεῖς, τὸν ὕλισμόν των, τὸ πνεῦμά των συνήθως τείνει μᾶλλον νὰ καταστήσῃ τὴν ὕλην φαινομενικὴν, τὸ σῶμα πλάσμα τῆς φαντασίας. Τὸ στενὸν διάστημα, τὸ χωρίζον τὴν κοιτίδα ἐκ τοῦ τάφου, δὲν τοῖς ἐπαρκεῖ διόλου· ἡ φαντασία των φέρεται πρὸς τὰς ἀπείρους χώρας θείου τινὸς κόσμου· κατὰ τὴν σχέσιν ταύτην ὑπάγονται εἰς τὸν κοινὸν νόμον, μαρτυροῦσι τὴν ἔρσεις ταύτην πρὸς τὴν ζωὴν, πρὸς τὴν ἀτελεύτητον ζωὴν, ἥτις εἶναι ἡ εὐχὴ, καὶ, οὕτως εἰπεῖν, ἡ κραυγὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἄλλ' ἡ ἀπόκρυφος σημασία τῶν συμβόλων των, ἡ βαθεῖα ἔννοια τῶν ἱερῶν αὐτῶν βίβλων, ἡ φιλοσοφία ἐν ἐνὶ λόγῳ τῆς θρησκείας των, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἐφημέρου καὶ ἀπαισίου φαινομένου τῆς προσωπικῆς ζωῆς, εἶναι αὐτὴ ἡ ἄρνησις τῆς μακαρίας αἰωνιότητος. Δὲν θέλω νὰ συγχύσω τὰ διακεκριμένα, καὶ νὰ ταυτοποιήσω τὴν ἐν τῷ στοιχείῳ τοῦ παντὸς ἀπορρόφησιν, τὴν ὁποῖαν διδάσκει ὁ πανθεισμός, μὲ τὰς διδασκαλίαις, αἵτινες ἰσχυρίζονται τὴν κυρίως λεγομένην μηδένωσιν. Ἄλλ' ἐδῶ δὲνπραγματευόμεθα περὶ μεταφυσικῆς. Οὐδεὶς ἀντιλέγει ὅτι ὁ πανθεισμός εἶναι ὁ ἐπικρατέστερος χαρακτήρ τῶν ἀσιατικῶν θρησκειῶν καὶ ὅτι ἐπομένως αἱ θρησκείαι αὗται καταντῶσιν εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς διαρκοῦς ζωῆς, τῆς αἰδίου ζωῆς τῶν πλασμάτων. Ἀκούσατε ὡς πρὸς τοῦτο τὰ συμπεράσματα ἐνὸς μέλους τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας: «Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι ἡ μακρὸν ὕφασμα

«ὀδυνῶν καὶ δυστυχιῶν· ἡ σωτηρία συνίσταται εἰς τὸ νὰ μὴ
 «ἐπανέλθῃ τις ποτὲ ἐν αὐτῇ. Τρικύτῃ εἶναι ἐν ὀλοκλήρῳ τῷ
 «ἰνδικῷ κόσμῳ, ὅπουδὴποτε καὶ ἂν τὸν θεωρήσωμεν, εἰς οἵαν-
 «δὴποτε ἐποχὴν τὸν λάβωμεν, ἡ ἐλευσινὴ πίστις, τὴν ὁποίαν
 «ἐκαστος συμμερίζεται, καὶ τὴν ὁποίαν πρεσβεύουσιν οἱ βραχ-
 «μᾶνες καὶ οἱ βουδδισταὶ πάσης σχολῆς, πάσης αἱρέσεως,
 «πάσης ἀποχρώσεως, παντὸς καιροῦ.» * Οἱ βραχμᾶνες, οἱ
 σοφοὶ βουδδισταὶ, οἱ πεπαιδευμένοι Σινοὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ
 κατανοήσωσι τὴν ἐλπίδα τῆς ἀθανασίας. Ἡ πείρα τῶν ἀθλιο-
 τήτων μας, τὴν ὁποίαν δὲν διαφωτίζει οὐδεμίαν ἀκτίαν τῆς αἰ-
 ωνίου ἀγάπης, πείθει αὐτοὺς ὅτι βαθὺς ὕπνος εἶναι προτιμώ-
 τερος τῆς ὠραιότερας ἡμῶν ἡμέρας, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους ὁ θά-
 νατος εἶναι γλυκὺς. Ἡ μεγαλητέρα τῶν ἐλπίδων εἶναι νὰ ἐκλεί-
 ψωσι, ν' ἀποσβεσθῶσι, ν' ἀποκοιμηθῶσι, νὰ χάσωσι τὸ αἶσθη-
 μα τῶν δεινῶν των, γάνοντες τὴν συνειδησιν ἑαυτῶν. Ἡ ἀνα-
 τολικὴ σοφία παριστάνει ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα τοῦ νοῦς κατὰ
 τῆς ζωῆς, μακρὰν προσπάθειαν τοῦ λόγου πρὸς ἀπόσβεσιν τῆς
 ἐλπίδος ἐν τῇ καρδίᾳ.

Γνωρίζετε τὰς βρατείας ἐκείνας ἡμέρας, αἵτινες φαίνονται
 τόσῳ μακρυναί, ὅχι ὡς ἐκ τῆς προσδοκίας τῆς ἐπιούσης, ἀλ-
 λά διότι ἀνησυχούμεν νὰ ἴδωμεν τὸ τέλος των; Γνωρίζετε
 τὰς νύκτας ἐκείνας τῆς ἀϋπνίας, ὅτε ἡ σκέψις κουράζει, ὅτε τὸ
 αἶσθημα τῆς ὑπάρξεως εἶναι ἐπαχθές, ὅτε ἐπικαλούμεθα τὸν
 ὕπνον, ὡς εὐεργετικὴν θεότητα; Φαίνεται ὅτι, εἰς τ' ἀναρίθμη-
 τα ταῦτα ἀσιατικὰ πλήθη, οἱ σοφοὶ δὲν ἐδοκίμασαν ποτὲ τὴν
 ζωὴν εἰμὴ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, καὶ, ὅταν ἐμβατεύσωμεν

* *Le Bouddha*, par M. Barthelemy St-Hilaire, page 122.

εἰς τὰς ἰδέας των, τὰ μελαγχολικώτερα ἐλεγείᾳ μας φαίνονται
 ῥοδόχροα, καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ἰωβ εἶναι σχεδὸν χαρμόσυνον.

Χθές, Κύριοι, ἐνῶ ἐμελέτων τὴν σημερινήν μου ὁμιλίαν,
 ὁ νοῦς μου ἐστράφη πρὸς ἄνδρα, κατέχοντα πρὸ πολλῶν ἐτῶν
 τὴν ἰδίαν θέσιν, ὅθεν ὁμιλῶ τὴν στιγμὴν ταύτην καὶ ὅστις εἰ-
 σήληθεν ἔκτοτε ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἐκείνῃ ζωῇ, περὶ ἧς αἱ ὁμιλίαι
 αὗται. Μέρος τοῦλάχιστον τοῦ ἀχροατηρίου μου δὲν ἐλησμό-
 νησε τὸν ἱεραπόστολον Λακροά. * Ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ, τόσῳ
 βαθεῖαν ἐντύπωσιν με ἀφῆκεν, ὥστε με φαίνεται ὅτι ἀκούω
 εἰσέτι τὸν ἰσχυρὸν αὐτοῦ λόγον ἀντηχοῦντα ἐν τῷ περιβάλλῳ
 τούτῳ. Ὅταν ἐγνώρισα κάλλιον τὰ θρησκευόμενα τῶν λαῶν,
 εἰς τοὺς ὁποίους ἤθελε νὰ κηρύξῃ τὸ Εὐαγγέλιον, ἐνόησα κάλ-
 λιον τὴν δύναμιν τῶν ἀγορεύσεών του καὶ τὴν θερμότητα τοῦ
 ζήλου του. Ἐνόησα κάλλιον τὴν περιπαθῆ εὐγλωττίαν, δι'
 ἧς ἐξήγειρε τὸν πόθον μας ὑπὲρ τοῦ ἁγίου ἔργου του, ἔργου
 φέροντος τὸν λόγον τῆς ζωῆς εἰς τὰς ἀπεράντους καὶ ζοφώδεις
 ἐκείνας χώρας, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι κύπτουσιν ὑπὸ τὸν
 ζυγὸν ἀναριθμητῶν δεισιδαιμονιῶν, καὶ ἂν θελήσωσι νὰ φω-
 τισθῶσι παρὰ τῶν ἱερέων καὶ τῶν σοφῶν των, διδάσκονται
 σύμβολόν τι ἀνυχόμενον εἰς τὰ δύο ταῦτα ἄρθρα: τὸν τρόπον
 τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἐλπίδα τοῦ μηδενός.

Ἐπεστήσαμεν διαδοχικῶς τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τῆς
 Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἰνδίας, ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως.

* Ὁ Λακροά, ἱεραπόστολος εἰς τὰς ἀνατολικὰς Ἰνδίας, καταγόμενος ἐκ τῆς
 ἐπαρχίας Νεусаτέλης τῆς Ἑλβετίας, μετέβη εἰς Γενεύην τὸ 1842. Αἱ ζωηρόταται
 διηγήσεις του καὶ ἡ νευρώδης εὐγλωττία τῶν παλαιέσεών του κατέθελλον εἰς
 ἄκρον τὸ ἐν τῇ Λέσχῃ τῆς Γενεύης συνερχόμενον πολυάριθμον ἀχροατήριόν του.
 Ὁ Λακροά ἀπέθανεν εἰς Καλκούταν τὸ θῆρος τοῦ 1859.

Μίαν τῶν ἡμερῶν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου, συνεπέειχ μεγάλων πολιτικῶν συμβάντων, ἅτινα ἐτροποποίησαν τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν, ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις συνηντήθησαν ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Μεσογείου. Τότε ἐτελέσθη ἡ μεγάλη συγχώνευσις τῶν ἰδεῶν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ συνηντήθησαν οὐ μόνον ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις, ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, ἡ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία προέτεινον ἀλλήλοις τὰς χεῖρας. Ἡ στιγμή ἦτο πανηγυρική ποῖον τὸ ἐξαγόμενον αὐτῆς;

Ἄς ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα τῆς χρονολογίας μας. Αἱ Ἀθηναίαι, αἱ ἐνδοξαὶ Ἀθηναίαι, ἡ πόλις τῆς διανοίας καὶ τῶν τεχνῶν, ἦτο κατὰ τὴν παρὰ κμῆν τῆς τοῦ θαυμασίου ἄστρου τ' οὐρανοῦ τῆς εὐφυΐας ἤρχιζε νὰ δύη διαπαντός. Ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμήν τὸ ἄστρον ἔκλινε πρὸς τὸν ὀρίζοντα, ἐβόριπτε τελευταίαν καὶ ζωηρὰν λάμψιν. Πολυάριθμος νεολαία, συβρέυσασα ἐξ ὄλων τῶν μερῶν τῆς ἀπεράντου ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, συνωθεῖτο εἰς τ' ἀμφιθέατρα τῆς πόλεως ταύτης, πρωτευούσης εἰσέτι τοῦ διανοητικοῦ κόσμου. Εἰς τὰ εὐρύχωρα ταῦτα ἀκροατήρια ἀντήγει ὁ λόγος ἀνδρὸς, τὸν ὁποῖον τινὲς ἐσέβοντο ὡς θεόν. Ἐκάλει ἑαυτὸν ὁ ἴδιος καθολικὸν ἱεράρχην ἦτο ὁ μάλλον σεβαστὸς μεταξὺ τῶν φιλοσόφων, καὶ ὁ πολυμαθέστερος ἱερεὺς ἐφαινετο συγκεραλαιῶν ἐν ἑαυτῷ ὄλην τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παρελθόντων αἰώνων, ὄλην τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὄλην τὴν θρησκείαν. Ὁ ἀνθρώπος οὗτος, τοῦ ὁποῖου ἡ φήμη δὲν ἐξισοῦται μὲ τὴν σημαντικότητά, ὠνομάζετο Πρόκλος. Ἦτο ὁ τελευταῖος μακροῦς σειρᾶς σοφῶν, καὶ ἡ διδασκαλία του περιεῖχε τὸ ἐξαγόμενον ἐργασίας τεσσάρων αἰώνων. Ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι, κατὰ τὸν ὅρισμὸν τῶν ἱστορικῶν, ἡ τῆς

Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, ἐπονομασθείσης οὕτω ἐκ τῆς πόλεως, ἔνθα ἔλαβε τὴν ἀρχήν. Πρὸς σχηματισμὸν τῆς σχολῆς ταύτης, συνέδραμεν ἡ Ἀνατολή καὶ ἡ Δύσις. Ἐκεῖ ἐδίδασκον ὅτι ἡ μυθολογία ἦτο ὁ φλοιὸς τῆς ἀληθείας, καὶ ὅτι ὁ πανθεισμός ἦτο ἡ οὐσία τῆς ἀληθείας. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἀντικατέστησαν τὸν ζῶντα θεὸν, αἰτίαν τοῦ παντός, δι' ἀφρητημένης καὶ ἀγόνου ἐπινοίας, διὰ θεοῦ ἄνευ νοήσεως, ἄνευ ἐλευθερίας, ἄνευ ἐξουσίας. Οὐ μόνον δὲν διετήρησαν τὴν προσωπικὴν μας ὑπαρξίν μετὰ θάνατον, ἀλλ' ὅλη ἡ προσπάθεια τῆς διδασκαλίας των ἔτεινεν, ὅσῳ τὸ δυνατόν, εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ἀπὸ τῆς παρούσης ζωῆς. Οἱ Ἑλληνικοὶ μῦθοι, οἱ πλήρεις χάριτος ἐκεῖνοι μῦθοι, οἵτινες μετέδιδον παντοῦ τὴν ζωὴν καὶ τὴν κίνησιν, δὲν ἦσαν πλέον εἰμὴ τὸ ἐλαφρόν καὶ διαφανές ἔνδυμα τῶν ζοφερῶν ἐπινοιῶν τῆς Ἀσίας. Τὰ δόγματα τῶν Βραχυμάνων ἐνιδρύθησαν, ὑπὸ ἄλλην μορφήν, ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ ἐξαχόμενον τῆς συναντήσεως τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς διανοίας.

Ἡ πνευματικὴ κίνησις ἦτο ὑπέρμετρος· ἡ ἀρχαία σοφία ἐφαίνετο συνάγουσα ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς ἵνα ὑποστηρίξῃ ἑαυτήν. Ἡ ἐνέργεια αὕτη ἦτο πάλη ζωηρὰ καὶ ἀπεγνωσμένη. Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἐπροσπάθουν μυχθαίως νὰ συνενώσωσι τὰ λαμπρὰ πλάσματα τοῦ μύθου μὲ τὰς βαθείας ἐπινοίας τῆς μεγαλοφυΐας· ἡ γῆ ἐσειέτο ὑπὸ τὰ βήματά των, καὶ ἤσθάνοντο ἐκφεῦγον αὐτοὺς τὸ μέλλον. Διατί; διότι εἰς ἀπόκεντρόν τινα ἐπαρχίαν, ἀνθρωπός τις ἄσχημος, ὅστις δὲν ἐσπούδασεν οὔτε τὴν σοφίαν τῆς Ἀνατολῆς, οὔτε τὴν φιλοσοφίαν τῆς Δύσεως, ἐκῆρυπτε τὴν αἰώνιον ζωὴν εἰς τινὰς

κωπηλάτας τῆς λίμνης Γενησαρέτ· διότι ἄνθρωπός τις, ὀνόματι Παῦλος, πολίτης τῆς ἐν Κιλικίᾳ Ταρσοῦ, κατελήφθη ὑπὸ τῆς μωρίας ταύτης καὶ τὴν ἔρριπτεν εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τ' οὐρανοῦ· διότι εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου τούτου διηγέθη πανταχόθεν τόσῳ ζωηρᾷ πίστις ἐν τῷ ἀθανάτῳ μέλλοντι, ὥστε ἔτρεχον εἰς τὸ μαρτύριον ὡς εἰς πανήγυριν, ὅχι ἵνα ἀποφύγῃσι τὴν ὑπαρξίν, ἀλλ' ἵνα δράξωσι τὸν φοίνικα τῆς ἀτελευτήτου ζωῆς. Τίποτε δὲν ἠδύνατο ν' ἀναγκαιώσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νέας διδασκαλίας. Ὁ σπόρος ἐγένετο φυτὸν· τὸ φυτὸν ἤυξησεν εἰς πελώριον δένδρον. Ἡ ἐλάχιστη τῶν δασῶν μας, ἐκτείνουσα τοὺς κλάδους της εἰς τὸν ἥλιον, καλύπτει μὲ τὴν σκιάν της τὰ γειτνιαζόντα χαμόδενδρα καὶ τὰ ἐξαφανίζει, ἀφομοιοῦσα τὸν γυμνόν, ὅστις τὰ ἔτρεφεν ὁ χριστιανισμὸς ἐπίσης αὐξάνων ἀπεστέρει ἀέρος καὶ φωτὸς τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐκάλυπτε τὸ ἔδαφος μὲ τὰ λείψανα τῶν ἀρχαίων ἰδεῶν, τῶν ὁποίων ὅλος ὁ ὀπὸς μετωγετεύθη ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ. Ἐδοκιμάσατε ποτὲ νὰ φαντασθῆτε τὴν πάλην, τῆς ὁποίας ὁ κόσμος ἦτο τὸ θέατρον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην; Καταλαμβάνετε πόσον πρέπει νὰ ὑπέφερον οἱ πολῖται τῆς Ῥώμης, ὅταν ἐζήτουν παρὰ τῆς ὑπερηφάνου ἐκείνης πόλεως νὰ παραιτηθῆ τῆς μεγαλοπρεπείας ἐκείνης, ὅπου αἱ θρησκευτικαὶ τελεταὶ συνηροῦντο μὲ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κράτους — τοῦ Καπιτωλίου της, γέμοντος ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ κόσμου — τῶν θριαμβῶν της, ὅπου οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἐφαίνοντο λίαν ταπεινοὶ ἐνώπιον τοῦ βασιλεύοντος λαοῦ; Ἐννοεῖτε τὰ αἰσθήματα τῶν νέων ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἤθελον νὰ ἐξαλείψωσι τὰς ἀναμνήσεις τῆς νεότητός των, τὰς ἐσορτάς, αἵτινες ἔθελγον τὰ βλέμματά των, τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ποίησιν, ἣτις ἐγοήτευε

τὴν φαντασίαν των· ν' ἀπαρνηθῶσιν ὅλα ταῦτα ἀπέναντι ἀξέ-
στου καὶ αὐστηρᾶς διδασκαλίας, περὶ τῆς ὁποίας δὲν δυνάμε-
θα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴπωμεν, ἂν ἦτο μᾶλλον μωρὶα διὰ τοὺς
σεφοὺς ἢ σκάνδαλον διὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κόσμου; Καὶ
ὅμως ὁ λόγος οὗτος ἐνίκησεν! Αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι ἐξασθε-
νήσασαι, διὰ τῶν προσβολῶν τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῶν διαμαρ-
τυρήσεων τῆς συνειδήσεως, δὲν ἐτελεύτησαν ὅμως εἰμὴ τὴν
ἡμέραν, καθ' ἣν ἐπὶ τινος λόφου τῆς Ἰουδαίας, ὁ Ναζωραῖος
Ἰησοῦς, προσηλώθη ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐν μέσῳ γυναικείων θρή-
νων καὶ λαοῦ μυκτηρίζοντος. Ὁ σκεπτισμὸς δὲν εἶναι ἐν τῇ
ἱστορίᾳ τῶν λαῶν εἰμὴ ἐφήμερος κρίσις. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ
δὲν εἶναι ποτὲ, ἐπὶ μακρὸν, ἀγραφος σελίς· οὐδὲ ἐξαλείφει τις ἐν
αὐτῇ εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ γράψῃ πραγματικῶς ἐκ νέου.

Τοιουτοτρόπως ὠχριᾷ ἡ σοφία τῶν ἀρχαίων ἀπέναντι
τοῦ λόγου, ὅστις κατέστησε καταφανῆ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀθα-
νασίαν· καὶ τὸ γεγονός τοῦτο καταδεικνύει τὴν μεγάλην ση-
μαντικότητά τοῦ Εὐαγγελίου ἐν τῇ προκειμένῃ ὑποθέσει. Ἀλλ'
ἡ σημαντικότης αὕτη εἶναι ἀπλῶς ἱστορικὴ; Πῶς θεωροῦμεν
αὐτήν;

Ἡ νεωτέρα φιλοσοφία, ὅταν ἐπικυροῖ τὴν μέλλουσαν ζωὴν,
ἐπαναλαμβάνει τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Πλάτωνος, χωρὶς νὰ
προσθέτῃ ἴσως τίποτε ἄξιον λόγου, προκειμένου περὶ μεταφυ-
σικῆς. Αὕτη ἀνεγνώρισε, κάλλιον τῶν ἀρχαίων, τὰς συγχύσεις
τῶν ἰδεῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ὁ ὕλισμὸς, καὶ ἐχάραξε
μὲ σταθερὰν χεῖρα τὴν ἀνυπέρβατον γραμμὴν, ἣτις χωρίζει
τὴν φυσιολογίαν ἐκ τῆς ψυχολογίας. Ἀνέπτυξε τὰς ἠθικὰς
ἀποδείξεις μελλούσης μισθαποδοσίας, καὶ ἐθεμελίωσε τὴν φυ-
σικὴν ἐκείνην θρησκείαν, τῆς ὁποίας ὁ ἐφήμερος τῆς

Σαβοΐας εἶναι εἰσέτι ὁ καλλίτερος διερμηνεύς. Τινὲς νομίζουσιν ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον, τοῦ ὁποίου δὲν ἀμφισβητοῦσι τὴν ἱστορικὴν σημερινότητά, ἔλασε λοιπὸν τὴν σημερινότητά αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς μελλούσης ζωῆς, θεωρουμένης καθ' ἑαυτήν, διότι μόνος ὁ λόγος ἀρκεῖ τοῦ λοιποῦ νὰ θέσῃ ἐπὶ στερεῶν βάσεων τὰς αἰωνίους ἡμῶν ἐλπίδας.

Ἡ ὀλίγη φιλοσοφία ὁδηγεῖ εἰς τὴν γνώμην ταύτην ὀλίγον περισσότερα φιλοσοφία ἀποτρέπει αὐτῆς. Νομίζω τὰ ἐπιχειρήματα τῶν πνευματιστῶν ὠφέλιμα, καλὰ καὶ ἐνίοτε ἀριστα, διακηρύττω δὲ ὅτι εἶμαι ἕτοιμος νὰ τὰ ὑπερασπισθῶ διὰ λογαριασμόν μου, διότι ὁ πνευματισμὸς ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ καὶ πλήρη αὐτοῦ μορφῇ, ἄγνωστος εἰς τὴν ἀρχαιότητα, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἢ τὸ πρῶτον τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ἡ νόμιμος ἔκφρασις τοῦ Εὐαγγελίου, καθόσον ὑπάγεται εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἄλλ' ἀποδίδουσι συνεχῶς εἰς τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα σημασίαν τὴν ὁποίαν δὲν ἔχουσιν ὅταν, ἀπομονοῦντες αὐτὰ ἐκ τοῦ συνόλου τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, τὰ παρουσιάζουσιν ἄνευ τοῦ φυσικοῦ των στηρίγματος, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐκρίζωμένα τοῦ στελέχους, τὸ ὅποιον τοῖς μεταδίδει τὸν γυμὸν καὶ τὴν ζωὴν. Ὅταν ὁ Κ. Ἰούλιος Σίμων, παραδείγματος χάριν, ἰσχυρίζεται ὅτι μόνος ὁ λόγος καθιστᾷ κατὰ φανείας τὴν μέλλουσαν ζωὴν καὶ τὴν διανεμητικὴν δικαιοσύνην ἐν ἄλλῃ οἰκονομίᾳ, * εἶναι φυσικὸν νὰ τῷ ὑπενηυμίσωμεν τοὺς λόγους τοῦ διδασκάλου του Κ. Κουσίνου, διακηρύττοντος ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ φθάσῃ ἕως ἐκεῖ. ** Ὑποπτεύω (διὰ νὰ μὴν εἶπω περισσότερον) ὅτι, εἰς τὰς εὐγλώττους σελίδας τοῦ

* Religion naturelle, page 338.

** Ἴδε ἀνωτέρω τὴν 103 σελίδα.

Ῥουσσώ, εἰς τὰ θέματα τοῦ ἐνδόξου Καντίου, εἰς τὰ συγγράμματα τῶν συγχρόνων γάλλων πνευματιστῶν, δύνηται τις ν' ἀναγνωρίσῃ τὰ ἔγνη ὀριστικῆς ἐπιβόρῃς τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μ' ἐνισχύει εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, εἶναι ὅτι οἱ σοφοὶ τῶν ἡμερῶν μας, ὅταν ἀποσκιρτῶσιν ὅλως διόλου ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐμπίπτουσιν ἐν τῷ ὕλισμῳ, ἀναζωπυροῦσι τὴν μετεμψύχωσιν ἢ δὲν δύναται νὰ μᾶς ὑποσχεθῶσιν εἰμὴ τὴν ἀθανασίαν τῶν ἔργων μας ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἄν, ὡς ἐκ τοῦ σκοποῦ τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκω, μὲ ὑποπτεύησθε προκατελημμένον, ἀκούσατε ὡς πρὸς τοῦτο τὴν ἀποφάνσιν ἀνδρός, μὴ δυναμένου νὰ σᾶς ἐμπνεύσῃ τὴν ἰδίαν δυσπιστίαν, τοῦ Κ. Βαρθελεμῆ Σαιντιλαίρου: * «Ἐπέπρωτο, λέγει, κατὰ δυστυλίαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, τὰ δόγματα, ἀτινα εἶναι ἡ βάσις τοῦ βουδδισμού, νὰ τύχῃσι παρ' ἡμῖν παραδόξου εὐνοίας, τῆς ὁποίας ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἀντάξια. «Πρὸ τινῶν ἐτῶν εἶδομεν ἀναφυόμενα συστήματα, ἀτινα μᾶς ἐκθειάζουσι τὴν μετεμψύχωσιν, δι' ὧν ἰσχυρίζονται νὰ ἐξηγήσωσι τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, χωρὶς νὰ ἔχῃσι χρεῖαν Θεοῦ καὶ τῆς Προνοίας, δι' ὧν ἀρνοῦνται εἰς τὰς ἐλπίδας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀθάνατον ζωὴν μετὰ τὴν παροῦσαν, δι' ὧν ἀντικαθιστῶσι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἀθανασίας τῶν ἔργων, καὶ ἐκθρονίζουσι τὸν Θεὸν διὰ νὰ ἐνθρονίσωσι τὸν ἄνθρωπον, τὸ μόνον ὄν, λέγουσιν, ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ ἄπειρον λαμβάνει συνείδησιν ἑαυτοῦ. Καὶ τοιουτοτρόπως, «ποτὲ μὲν ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, ποτὲ δὲ ἐν ὀνόματι τῆς ἱστορίας ἢ τῆς φιλοσοφίας ἢ καὶ τῆς μεταφυσικῆς, μᾶς προτείνουσι τὰς θεωρίας ταύτας, αἵτινες δὲν εἶναι, οὔτε πολὺ

* Ἴδε τὸ *Boudilha*, Introduction page. vi.

« πρόσφατοι, οὔτε πολὺ πρωτότυποι, ἀλλ' αἵτινες ἀφ' ἑτέρου
« δύνανται νὰ προξενήσωσι τὸ μεγαλύτερον κακὸν εἰς καρδίας
« ἀρκετὰ ἤδη ἀδυνάτους.»

Τοιαῦται εἶναι, Κύριοι, αἱ ἀνησυχίαι ἀνδρῶν κατεχόντων
τὸ κέντρον τοῦ συγχρόνου ἐπιστημονικοῦ ὄργανου. Εἰς τοι-
αύτας περιστάσεις, λέγομεν ἄρα ὑπερβολὴν ἂν συμπεράνωμεν,
ὅτι, ἐν τῇ ἀπασχολούσῃ ἡμᾶς ὑποθέσει τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο,
τὸ ὁποῖον τηρεῖ τὴν ὑπόσχεσιν σταθερὰν καὶ ὄχι τὴν ἀόριστον
ἐλπίδα τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἶναι ἄξιον νὰ ληφθῇ ὑπὸ σοβαρὰν
σκέψιν.

ΤΕΤΑΡΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Τὸ Εὐαγγέλιον.

Κύριοι!

Ὁ Εὐαγγέλιον θὰ ᾔηται σήμερον τὸ ἀντικείμενον τῆς ἡμετέρας μελέτης. Ἡ λέξις αὕτη, ἐνῶ μ' ἐνθυμίζει, ἐν πρώτοις, τὸν σοβαρώτερον ἰδίως χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ προσλάβῃ ὁ λόγος μου, διεγείρει προσέτι παρ' ἐμοὶ μέριμναν ἄλλης φύσεως. Θὰ ᾔηται δύσκολον ἴσως νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν σας εἰς ἐννοίας, αἵτινες ἐπειδὴ μᾶς εἶναι συνήθεις, ἐντυποῦνται ὀλίγον εἰς τὸ πνεῦμά μας. Σᾶς παρακαλῶ νὰ ἐκβιάσητε τὴν προσοχὴν σας πρὸς ἐπανόρθωσιν ἀτόπου προκύπτοντος, τὴν ὥραν ταύτην, ἐξ ἀμέτρου εὐεργετήματος. Ἡ ὑπόθεσις τῆς προσλαλιάς μου σᾶς εἶναι γνωστὴ ἐκ τῶν παιδικῶν σας χρόνων· θὰ προσπαθῆσω νὰ σᾶς εὐκολύνω τὸ ἔργον τοῦτο διὰ τινος εἰκασίας. Ὑποθέτω ὅτι εὐρισκόμενοι ἐνώπιον τεχνίτου τινὸς ἀδαμαντικῶν, τὸν ἠρωτᾶτε περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐργασίας του, οὗτος δὲ σᾶς ἀπεκρίνετο: «Κατασκευάζω χρυσᾶς λαιμητόμους διαλίθους, πρὸς καλλωπισμὸν τῶν κυριῶν μας.» Δὲν ἠθέλετε ἀπορήσει; Ἀλλὰ, τί

εἶναι ὁ σταυρός; ἡ ἀγγώνη, ἡ λαιμητόμος, τ' ὄργανον τῆς ποι-
νῆς τῶν ἀρχαίων χρόνων. Καὶ ὅμως, ποῖος ἐξ ἡμῶν ἀπορεῖ
βλέπων τὴν χωρικὴν κρεμῶσαν αὐτὸν εἰς τὸν λαίμονα τῆς,
τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς διακο-
σμοῦντας τὸ στήθος τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, τῶν ὁποίων θέλου-
σι ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀξίαν ἢ νὰ τιμήσωσι διὰ τῆς εὐνοίας
των. Τὸ σύμβολον τοῦτο ἔχασε τὴν ἀρχικὴν του σημασίαν,
διότι τὸ συνειθίσαμεν. Οὕτως ἔχει καὶ περὶ τῶν λόγων ἐκεί-
νων τῶν διαθρυλλουμένων παντοῦ ἐν τῇ περιστοιχούσῃ ἡμᾶς
δικονοητικῇ ἀτμοσφαιρᾷ, λόγων τοὺς ὁποίους τὸ παιδίον ἀπὸ
τῆς τρυφερωτέρας αὐτοῦ ἡλικίας ἤκουσεν ἐκ τῶν μητρικῶν
χειλέων, καὶ οἵτινες προσλαμβάνουσιν, ὡς ἐκ τοῦ ἀπόπτου
τῶν ἀναμνήσεων, ποιητικόν τινα καὶ ἱερὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ
καὶ πολὺ συχνὰ διαφεύγουσι τὴν διάνοιαν, χωρὶς ν' ἀφήσωσι τὸ
παραμικρὸν ἔγχοσ. Τί ἔχω σήμερον νὰ σᾶς εἶπω. Οὐδὲν δυνά-
μενον νὰ σᾶς ἐλκύσῃ διὰ τῶν θελγῆτρων τῆς καινοτομίας·
οὐδὲν περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἠκούσατε ὅλοι νὰ γίνεται πολὺς
λόγος· οὐδὲν τὸ ὁποῖον πολλοὶ μεταξὺ ὑμῶν δὲν γνωρίζουσι
κάλλιον ἐμοῦ. Ἄς ἐπιληφθῶμεν ἐν τούτοις τῆς ὑποθέσεως.

Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου, τοῦ ὠμοτάτου καὶ ἀσελ-
γεστάτου, ἐμαστίζετο ἡ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία καὶ ἐπεποθεῖτο
ἡ ἔνδοξος καὶ σχετικῶς ἡπία βασιλεία τοῦ αὐτοκράτορος Αὐ-
γούστου. Ὑπὸ τὸν Αὐγούστον, ἡ Ῥώμη, ἡ βασιλεῖς αὕτη τῶν
πόλεων, ὡς ἀμοιβὴν τῆς ὁποίας ἐστερήθη ἐλευθερίας, εἶδεν
ἀναθάλλοντα τὰ γράμματα, τὰς τέχνας, τὸν πολιτισμὸν, εἰς
βαθμὸν χαρακτηρίζοντα τὰς λαμπροτέρας ἐποχὰς τῆς ἱστορίας.
Τὰ συγγράμματα τοῦ αἰῶνος τούτου εἶναι ἐκείνα, ἅτινα ἐπι-
δεικνύομεν εἰς τὸν θαυμασμὸν τῶν μαθητῶν, καὶ ἐν οἷς πᾶς

φιλόκαλος ζητεῖ νὰ τέρψη τὰς ὥρας τῆς ἀνέσεως τῶν γηρατειῶν του. Τότε δὴ τότε, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου πολιτισμοῦ, πτωχοὶ τινες ἄνθρωποι διεσπάρησαν εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐπαγγέλλοντες τὴν αἰώνιον ζωὴν ἐν ὀνόματι ἀνθρώπου τινὸς καλουμένου Ἰησοῦ, ὅστις εἶχεν ἀποθάνει καὶ, ὡς ἔλεγον, ἀνέστη ἐκ νεκρῶν. Διὰ τοῦ λόγου των ἀναφύεται πανταχόθεν ζωηρὰ καὶ βαθεῖα πίστις ἐν τῷ ἀθανάτῳ μέλλοντι. Ὅχι πλέον ἢ ἀτελὴς καὶ ἀνάμικτος δεισιδαιμονιῶν θεωρία τῶν λατρευόντων τὰ εἰδῶλα ἐθνῶν. Ὅχι πλέον φιλοσοφικαὶ ἰδέαι, συνιστῶσαι τὸ μονοπῶλιον ὀλίγων πεπαιδευμένων. Τὰ μικρὰ παιδία γνωρίζουσιν ὅ,τι ὁ Σωκράτης ἀμυδρῶς μόνον διέκρινεν· αἱ ἀπλαῖ γυναικες πρεσβεύουσιν ἀληθείας, αἵτινες ἤθελον κινήσει εἰς ἔκστασιν τὸν Πλάτωνα. Δὲν εἶναι ἀμφίβηλος ἐλπίς, ἀλλὰ χαρμύσνης καὶ ἀκλόνητος βεβαιότης. Ἡ πίστις αὕτη εἶναι τόσῳ βαθεῖα, ὥστε ἀνατρέπεται, πρὸς καιρὸν, ἢ ἰσορροπία τῆς ἀδυνατου μας φύσεως. Οἱ χριστιανοὶ ἔσπευδον εἰς τὸ μαρτύριον ὡς εἰς ἑορτὴν, καὶ ἐχρειάσθη ν' ἀκουσθῶσι σοβαροὶ λόγοι ἐπ' Ἐκκλησίας, κηρύττοντες: «Δὲν ἔχετε δικαίωμα νὰ ἐπιθυμῆτε τὸν θάνατον μὲ «τόσῃν ἀκόρεστον ζέσιν.» Ἐθεραπεύθημεν, Κύριοι, ἐκ τῆς ἀσθενείας ταύτης!

Ἡ χριστιανικὴ κοινωνία ἐρρύθμισθη, τηρῆθη, ὠργανίσθη. Συνέλεξε τὰ γνήσια ἔγγραφα, τὰ ἐπίσημα χρονικὰ τῆς πίστεώς της, καὶ κατέταξεν αὐτὰ εἰς βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἐπεσφράγισεν. Τὸ βιβλίον τοῦτο, ἡ Νέα Διαθήκη, εἶναι μεταφρασμένον σήμερον εἰς διακοσίας περίπου γλώσσας, ἐπὶ σκοπῷ νὰ γίνῃ πρόχειρον εἰς ἅπαντας τοὺς λαοὺς τῆς ὑφ' ἡλίου ἐν διαστήματι ἑνὸς μόνου ἔτους, ἐτυπώθησαν ἐξ αὐτοῦ ἐσχάτως δύο σχε-

δὸν ἑκατομμύρια ἀντιτύπων. Ἡ χριστιανικὴ κοινωνία, ἣτις προσφέρει τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς τὸν κόσμον, ὡς περιέχον τὰς βάρεις τῆς πίστεώς της, φέρει τὰ σημεῖα τὸσῶ ἀναντιρρόητου ὑπεροχῆς, ὥστε οἱ ἐναντίοι της, ὅταν ᾔναι νοήμονες, καταλαμβάνουσι καὶ διακηρύττουσιν, ὅτι μετὰ ταιαύτην θρησκείαν, δὲν ἀπομένει θέσις δι' οὐδεμίαν ἄλλην, καὶ ὅτι ἂν δὲν ᾔναι ἡ ἀληθὴς θρησκεία, εἶναι τοῦλάχιστον ἡ τελευταία θρησκεία.

Ὅ,τι πρεσβεύει ἡ χριστιανωσύνη, ὅ,τι περιέχει τὸ βιβλίον τῶν χριστιανῶν, δρίζεται διὰ τῆς λέξεως: Εὐαγγέλιον. * Πρωτοῦ νὰ ἐπιληφθῶ τοῦ περιεχομένου τοῦ διαγγέλματος τούτου τῆς χάριτος καὶ τῆς εἰρήνης, ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς ὑποδείξω τί μεθοδεύονται συνεχῶς, ὅπως ἀποτρέψωσι τὸν νοῦν νὰ προτείνη ἑαυτῶ τὸ χριστιανικὸν ζήτημα, ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ θετικὴν αὐτοῦ σημασίαν. «Ὅλαι αἱ θρησκείαι, λέγουσιν ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους ὑπαινίττομαι, ἐγεννήθησαν εἰς τὰ σκότη τῶν πρώτων χρόνων ὁ ἀνθρώπινος λόγος δὲν εἶχεν ἐξεφερθῆ εἰσέτι ἡ φαντασία, ἐγκατελειμμένη εἰς ἑαυτὴν, ἐπλήρωσε τὸν οὐρανὸν μὲ ὄντα φαντασιώδη. Βραδύτερον, ἐνόησαν ὅτι ἡ θρησκεία δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ περικάλυμμα μεταφυσικῶν ἀληθειῶν, καὶ οἱ νοήμονες συνέτριψαν τὸ περικάλυμμα τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον προσκολλῶνται σήμερον μόνοι οἱ ἀμαθεῖς καὶ βραδύνουες.»

Πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ φοβῆται τις τὰς πατροπαράδοτους προλήψεις, τὰς προλήψεις τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀνατροφῆς· ἀλλὰ γνωρίζω καὶ ἄλλας ἐπίσης ἐπιφύβους, αἵτινες καλύπτου-

* Διότι, κατὰ τὸν Θεοφύλακτον, «ἀγγέλλει ἡμῖν πράγματα εὖ καὶ καλῶς ἔχοντα.» «Ἑρμηνεία τοῦ πράγματος· εὐαγγελίζεται γὰρ ἡμᾶς τὴν πολυύμνητον τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίαν (Χρυσόστομος). «Τὸ κήρυγμα τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνανθρωπήσεως· ἢ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλία· λόγος περιέχων ἀγαθοῦ παρουσίαν.» (Ἐκκλησιαστικῆς) Σ. Μ.

ται μὲ τὸν μανδύαν τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐνῶ ἔχουσι περισσοτέρως ἀξιώσεις, εἶναι ἐνίοτε ἐπίσης τυφλαὶ ἐν τῇ εὐπιστίᾳ των. Ἄς προκαλῶμεν λοιπὸν αὐτάς, δηλαδή ἄς τὰς ἐξετάζωμεν. Ἡ θεωρία, τὴν ὁποίαν συνεκεφαλαίωσα ἤδη, προτείνεται παρ' ἀνδρῶν πολυμαθῶν, καὶ ἐπαναλαμβάνεται μετὰ πεποιθήσεως παρ' ἄλλων, ἐχόντων ὀλιγωτέραν παιδείαν· ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ὑπάρχουσι γεγονότα ἀπαιτοῦντα ἀξιοσημειώτους ἐξαιρέσεις;

Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὁπαδῶν των, τρεῖς πρῶτισται θρησκεῖαι ὑπάρχουσιν εἰς τὸν κόσμον: ἡ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἥτις ἐπαγγέλλεται τὴν αἰώνιον ζωὴν· ἡ τοῦ Μωάμεθ, ἥτις διαστρέφει τὴν περὶ αὐτῆς ἰδέαν καὶ ἡ τοῦ Βούδδα, ἥτις τὴν ἀρνεῖται. Καὶ αἱ τρεῖς αὐταὶ θρησκεῖαι ἔχουσι βεβαίαν χρονολογίαν, ἐπίσημα ἔγγραφα, καὶ τὴν ἀρχὴν των δύναται νὰ διευκρινήσῃ ἡ ἱστορία. Ὡς πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον ἰδίως, ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν οἱ ὑπῆκοοι τοῦ Τιβερίου ἀνεγίνωσκον τὰ συγγράμματά τοῦ Κικέρωνος, δὲν εἶναι βεβαίως λυκαυγῆς ἐποχῆ. Οἱ ἀνατραφέντες ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βιργιλίου καὶ τοῦ Ὀρατίου δὲν εἶχον, μὲ φαίνεται, δόλου, οὔτε νηπιώδη εὐπιστίαν, οὔτε ἀρχικὸν αὐτόματον. Δὲν ἐστεροῦντο οὔτε διανοητικῆς ἀναπτύξεως, οὔτε ἀγχινοίας, οὔτε τῶν δξέων βελῶν τοῦ σαρχασμοῦ. Κατ' ἐκείνην ἐν τούτοις τὴν ἐποχὴν τὸ Εὐαγγέλιον, τὴν ὥραν αὐτὴν τῆς γεννήσεώς του, διεδόθη ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ κοινωνίᾳ. Καθ' ὅλην αὐτὴν τὴν λάμπριν τῆς δυνάμεώς του, καθ' ὅλην τὴν ἀκμὴν τοῦ πολιτισμοῦ του, ὁ ἀρχαῖος κόσμος προσέκρουσε τὴν μωρίαν τοῦ σταυροῦ καὶ συνετρίβη ἐκ τῆς συγκρούσεως. Ἀκούσατε τὸν μέγαν ῥήτορα Βοσσυέτον, διηγούμενον τὰ ἔργα τοῦ ἀγίου Παύλου.

«Θά ὑπάγῃ ὁ ἀμαθὴς ἐκεῖνος εἰς τὴν τέχνην τῆς εὐγλωτ-
 «τίας, μὲ τὴν ἄξιστον ἐκείνην ὀμιλίαν, μὲ τὰς ξένας ἐκείνας
 «ρήσεις, θά ὑπάγῃ εἰς τὴν ἐξηρυγενησμένην Ἑλλάδα, τὴν μη-
 «τέρα τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ρητόρων, καὶ μ' ὄλην τὴν ἀν-
 «τίστασιν τοῦ κόσμου, θά ἐγκαθιδρύσῃ περισσοτέρας ἐκκλησί-
 «ας ἀφ' ὅσους μαθητὰς κατώρθωσεν ὁ Πλάτων, διὰ τῆς εὐ-
 «φραδεῖας ἐκείνης, ἣτις ἐθεωρεῖτο θεία. Θά κηρύξῃ τὸν Ἰησοῦν
 «ἐν Ἀθήναις.... Θά προαγάγῃ ἔτι περὶ κότερον τὰς κατακτι-
 «σεις του· θά ῥίψῃ εἰς τοὺς πόδας τοῦ Σωτῆρος τὸ μεγαλεῖον
 «τῶν ῥωμαϊκῶν βαβδουχιῶν, κατὰ πρόσωπον ἐνὸς ἀνθυπάτου,
 «καὶ θά κάμῃ νὰ τρέμωσιν εἰς τὰ δικαστήρια οἱ κριταί, ἐνώ-
 «πιον τῶν ὀπίων προσκαλεῖται. Καὶ αὐτὴ ἡ Ῥώμη θ' ἀκού-
 «σῃ τὴν φωνὴν του· καὶ μίαν τῶν ἡμερῶν, ἡ κυρίαρχος αὐτῆ
 «πόλις θά λογίζῃ ὡς πολὺ περισσοτέραν τιμὴν τῆς ἐπιστολῆν
 «τινα ἐκ τοῦ κλάμου τοῦ Παύλου, ἀποτεينوμένην εἰς τοὺς
 «συμπολίτας τῆς, ἀφ' ὅλας τὰς περιφρήμους δημηγορίας, τὰς
 «ὀπίας ἤκουσε παρὰ τοῦ Κικέρωνός τῆς.»

Προσέξτε καλῶς, Κύριοι, καὶ ὑπὸ τὴν λάμπιν τῆς μεγα-
 λοπρεποῦς ταύτης ρητορείας θά εὐρεῖτε ἀληθινὸν ἱστορικὸν
 γεγονός.

Ἄς εἰδῶμεν ἤδη τί εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον; ποία ἡ καλὴ
 ἀγγελία; ποία ἡ διδασκαλία αὐτῆ, ἡ εἰσαχθεῖσα τόσῳ ὑπερφυ-
 ῶς; Ἐκῆρυττον (ὅ,τι ἐκῆρυττον τότε τ' ἀναγινώσκουμεν σή-
 μερον) ὅτι ἐγχερώσται τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὸν ἐκ Ναζαρέτ τῆς
 Γαλιλαίας Ἰησοῦν. Ἐλεγον ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὗτος ἐλάλει μὴ
 ἐξουσίαν· ὅτι δὲν ἔκαμεν χρῆσιν ἐκτενῶν συλλογισμῶν, ἀλλ'
 ἐπεκαλεῖτο ἀλήθειαν παροῦσαν ἐν αὐτῷ, τὴν ὀπίαν ἐπεμαρτύ-

ρει· ἔλεγον ὅτι δὲν ἀπήτει παρὰ τῶν ἀκροατῶν του σύντονον πνεῦμα οὔτε πολλήν ἐπιστήμην, ἀλλ' εὐθείας συνειδήσεις καὶ καρδίας διψώσας τὴν δικαιοσύνην· ἐλάλει περὶ βεβαίου μέλλοντος ἐπέκεινα τοῦ τάφου, ὅχι ὡς περὶ νέας ἀληθείας, διότι μέρος ἐκείνων οἵτινες τὸν ἠκροάζοντο ἀπεδέχοντο τὸ δόγμα τοῦτο, ἀλλ' ὡς περὶ ἀληθείας, τῆς ὁποίας διεσκέδασε κάθε νέφος καὶ τὴν κατέστησεν ἐναργεστάτην. Τὸ μέλλον τοῦτο δὲν ἐφαινετο εἰς τὰς ὀμιλίαις του ὡς κοινὸν ξενοδοχεῖον, ὅπου ὅλοι οἱ ὁδοιπόροι λαμβάνουσιν ἀδιακρίτως τὴν ἰδίαν ὑποδοχὴν. Ἔλεγε, μὲ φοβερὰς ἀλληγορίας, ὁποῖαι δυστυχίαι ἐπιφυλάσσονται εἰς τὰς διεστραμμένας ψυχὰς, βάσανοι τοιαῦται, ὥστε καὶ ὁ ἀπολαύσας ὅλας τὰς ἡδονὰς τῆς γῆς, θὰ τὰς ἐθεώρει μηδαμινὰς ἂν ἔχανε τὴν ψυχὴν του. Ἔλεγεν ἐπίσης πόσῃν χαρὰν προσδοκῶσιν αἱ καθαρὰὶ καρδίαι, αἵτινες κοινωνοῦσαι μετὰ τοῦ Θεοῦ, θ' ἀπολαύσωσιν ἀτελεύτητον μακαριότητα. Ταύτην ἐκάλει αἰώνιον ζωὴν ἢ βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ὅμιλῶν περὶ αἰωνίου ζωῆς, παρίστα κατάστασιν εὐδαιμονίας μονίμου, διαρκοῦς, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ ὀρμητικοῦ τούτου χειμάρρου, ὅστις ὅλα τὰ παρασύρει ἐν τῇ παρουσίᾳ οικονομίας. Ὅμιλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἐδείκνυε τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ παραδεδεγμένην, ποθυμένην παρὰ τοῦ πλάσματός του, ὡς τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν τῆς χαρᾶς. Ἀνήγγειλε τέλος πάντων, μὲ πλήρη βεβαιότητα, ὅτι ὁ λόγος του θὰ διαδοθῇ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, ὅτι οἱ μεταξὺ τῶν ἐθνῶν φραγμοὶ θὰ ἐκλείψωσιν, ὁ πτωχὸς θὰ πλησιάζῃ τὸν πλούσιον, καὶ ὁ ἀμαθὴς θὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ σοφοῦ, ἐν τῇ αὐτῇ πίστει καὶ ἐν μιᾷ κοινῇ ἐλπίδι.

Ἔλα ταῦτα ὁ Ἰησοῦς τὰ ἐκήρυττεν, ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ,

τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰσραηλίτου λαοῦ λατρευομένου Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς γῆς, ὅστις ἐποίησε τὰ πάντα, καὶ διὰ τῆς διηνεκοῦς δυνάμεως τοῦ ὁποίου τὸ πᾶν συντηρεῖται ἀλλ' ὅστις, ἐκτὸς τῶν ἔργων του, ὑπάρχει ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ οὐσίᾳ, καὶ τοῦ ὁποίου τὸ σύμπαν ἐμφάνει, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἐξάντλησῃ, τὴν ἀνεξάντλητον δύναμιν. Ἄνευ τῆς ἐπινοίας ταύτης, ἐλευθέρου καὶ παντοδυναμοῦ Θεοῦ, ἡ ἀρχαιότης δὲν ἠδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς τὴν διακεκριμένην ἰδέαν αἰωνίου ζωῆς. Οἱ ἀρχαῖοι καὶ μετ' αὐτοὺς ἡ παραταλεῖσα ἐκείνη ἀρχαιότης, τὴν ὁποίαν καλοῦσιν Ἀνατολήν, ἐθεώρουν τὴν θεότητα ὡς οὐσίαν συγκεχυμένην ἐν τῷ κόσμῳ καὶ μὴ ὑπάρχουσαν πραγματικῶς ἐκτὸς τῆς ὑλικῆς δημιουργίας. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀρχὴ, ἡ ὑπόστασις τῆς φύσεως. Κατὰ τοῦτον τὸν λόγον διττῶς μόνον δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸ μέλλον: ἢ ὅτι αἱ ψυχαὶ μένουσιν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ, μεταβαίνουσαι ἀπὸ μίαν εἰς ἄλλην μορφήν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ κοινὴ οὐσία τῆς μυθολογίας καὶ τῆς θεωρίας τῆς μετεμψυχώσεως· εἴτε ὑπεκφεύγουσαι τὴν ἀδιάκοπον κυκλοφορίαν τῆς ζωῆς, αἱ ψυχαὶ γάνονται ἐν τινι ἀρχῇ, ἄνευ συνειδήσεως, ἢ διὰ τῆς ἀπορροφήσεως τῶν βραχυμάνων ἢ διὰ τοῦ Νιρβάνα τῶν βουδδιστῶν. Ὁ νοῦς δὲν ἀνυψοῦται οὐδέποτε εἰς ὑπαρξιν ἐν τινι βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ἀνωτέρᾳ τῆς παρούσης οικονομίας, διότι ὁ Θεὸς καθ' ἑαυτὸν δὲν ἔχει ζωὴν ἢ παροῦσα οικονομία εἶναι ἡ τελεία, ἡ μοναδικὴ αὐτοῦ ἐκδήλωσις. Ἀλλ' ὁ Θεὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκεῖνος ὅστις ἐκύρωσε καὶ κατέδειξε τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ ἐξουσίαν εἰς τὰς ἀποκαλύψεις τοῦ ἐβραϊκοῦ λαοῦ, ὁ Θεὸς οὗτος ἔχει ζωὴν ἀνεξάρτητον τοῦ διὰ τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ θελήσεως δημιουργηθέντος κόσμου, ὅστις διηγεῖται τὴν δόξαν

του χωρίς νά περιορίζῃ τήν δύναμίν του. Ἐπομένως δύνανται νά μᾶς καταστήσῃ κοινωνοὺς τῆς ἀνωτέρας ταύτης ζωῆς, δύνανται νά μᾶς εἰσαγάγῃ ἐν αἰωνία ἀναπαύσει χωρίς νά μᾶς ἀπορρόφήσῃ ἐν ἑαυτῷ, καθότι δέν εἶναι μόνον ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ κύριος αὐτῆς. Δύνανται, θέλει, ἐλεγεῖν ὁ Ἰησοῦς Χριστός, καθότι ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη, καὶ ἡ ἀγάπη αὕτη εἶναι τὸ ἀπόκρυφον τῆς δημιουργίας.

Ὁ Θεὸς ἔκαμε τὸ πλάσμα του ἵνα εὐδαιμονῇ. Ἡ θέλησίς του εἶναι τὸ καθήκον μας, ἡ θέλησίς του εἶναι ἡ εὐδαιμονία μας: ταῦτα δέν εἶναι εἰμῆ αἱ δύο φάσεις, τὰ δύο ὀνόματα τοῦ αὐτοῦ πράγματος. Καὶ ἐπὶ τούτου ἀκόμη ἐδιχογνώμει ἡ ἀρχαιότης. Ὁ ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ φέρει ἐν ἑαυτῷ τὸ αἴσιγμα τοῦ καθήκοντος. Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀντιφατικῶν κατὰ τὸ φαινόμενον τάσεων, ἀνεφύησαν δύο αἱρέσεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐπεδίωκε τὸ καθήκον, χωρίς νά λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὴν εὐδαιμονίαν, ἡ ἄλλη τὴν εὐδαιμονίαν, χωρίς νά λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὸ καθήκον. Οἱ σοφώτεροι τῶν ἐθνικῶν, καὶ πρὸ πάντων ὁ Σωκράτης, ὅσῳ καὶ ἂν ἰσχυρίζοντο ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ εὐδαιμονία ἔπρεπε νά ᾗναι ἀδιαχώριστα, ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος ἦτο πάντοτε ἀμφιβόρητος, ἐνώπιον τῆς βιωτικῆς πείρας, τῆς ἐπὶ τοῦ μέλλοντος μετεώρου ἀμφιβολίας, καὶ τοῦ πέπλου, ὅστις ἐκάλυπτε τὰς βουλάς τῆς αἰωνίου σοφίας. Ἀπέκειτο εἰς τὸν Ναζωραῖον νά ἐκθέσῃ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, καὶ νά συνδιαλλάξῃ τὰς ἀντιθέτους διδασκαλίας, διὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἀληθείας. Ὁ Θεὸς θέλει τὴν εὐδαιμονίαν μας καὶ τὴν θέλει διαπαντός. Ἡ θέλησίς του εἶναι ὁ κανὼν ἡμῶν, αὕτη συνιστᾷ τὸ καθήκον: ἀλλ' ἡ ὑπόστασις τῆς θελήσεως ταύτης εἶναι νά εὐδαιμονώμεν. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πατήρ μας:

καθηκον, εὐδαιμονία δὲν εἶναι ἢ δύο διάφορα ὀνόματα τοῦ μοναδικοῦ σκοποῦ τοῦ ἐλέους του.

Ἄλλ' ὁ Θεὸς οὗτος εἶναι ὁ πατὴρ ὄλων, καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει θέσις δι' ἀτομικὰς ἡδονὰς, δι' ἐγωϊστικὴν εὐδαιμονίαν. Ἡ καθιερωθεῖσα τάξις, παρὰ τῆς παντοδυναμίου αὐτοῦ θελήσεως, εἶναι ἡ ἀμοιβαία εὐδαιμονία, ἡ ἀπαυγάζουσα ἐκ τῆς καρδίας ἐκάστου ἐν τῇ καρδίᾳ ὄλων, καὶ ἀντανακλώσα ἐκ τῆς καρδίας ὄλων ἐν τῇ καρδίᾳ ἐκάστου. Πρέπει νὰ εἰσδύσωμεν ἐν τῇ βουλῇ τῆς αἰωνίου ἀγάπης, πρέπει ν' ἀπαρνηθῶμεν ὅτι δικαίῃ τὰ τέκνα τῆς μεγάλης οἰκογενείας, τὰς ἀκορέστους ἐπιθυμίας, ἐξ ὧν ἀναφύονται αἱ ἀντιζηλῖαι, τὰ θλέθρια πάθη, ἅτινα φέρουσιν αὐτὰς εἰς σύγκρουσιν· νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι αἱ ἀτομικαὶ καὶ ἀνόσιοι ἡδοναὶ τελευτῶσιν ἐν τῷ κενῷ καὶ τῇ ἀηδίᾳ· ὅτι μόναι αἱ ἀγναὶ καὶ ἀμοιβαῖαι ἡδοναὶ εἶναι μόνιμοι καὶ ἀυξάνουσιν, Ὁ θεωρῶν τὴν εὐδαιμονίαν του ἐν τῇ εὐδαιμονίᾳ τῶν ἄλλων, τὴν ἡδονὴν του ἐν τῇ ἡδονῇ ὄλων τῶν ὁμοίων του, ἐκεῖνος θὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀξίαν τῆς ὑπάρξεως· θὰ ἴδῃ τὰ πάντα εἰς τὸ γαλήμιον καὶ γλυκὺ φῶς τοῦ Θεοῦ. Ἀνατείνων τὰ ὄμματα εἰς τὸν οὐρανὸν, θὰ διέλθῃ τὴν ζωὴν, μὲ τὴν χεῖρα ἐν τῇ χεῖρι τοῦ πλησίον, καὶ θὰ δυναθῇ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ ὠραῖα ταῦτα λόγια τοῦ ποιητοῦ:

Δι' ἐκείνου, οὗ ἔρα' τις, τὴν ὑψηλίον θαυμάζει·

Κ' ἡ ζωὴ, στηριζομένη καὶ στηρίζουσα' ἀμοιβαίως,

Εἶναι ἱερὸν φορτίον, ὅπερ φέρει τις ἡδέως. *

Ἰδοὺ, Κύριοι, ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐννοήσατε τοῦτο καλῶς, ἡ αἰώνιος ζωὴ δὲν εἶναι μόνον ἡ μέλ-

* On admire le monde à travers ce qu'on aime,
Et la vie appuyée, appuyant tour à tour,
Est un fardeau sacré qu'on porte avec amour.

Lamartine.

λουσα ζωῇ. Ἡ αἰωνιότης περιλαμβάνει τὸ παρὸν καὶ τὸ παρελθόν, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ μέλλον ἢ αἰωνιότης! ἡμεῖς εἴμεθα ἐν τῇ αἰωνιότητι. Διὰ τὸν εἰσδύσαντα ἐν τῇ βουλήῃ τοῦ Θεοῦ, ἡ οὐράνιος βασιλεία ἀρχίζει ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· μόνον, ἐνῶ ἐδῶ τὸ πᾶν ὑπόκειται εἰς τὸν ἄνεμον τῆς ἀστασίας, ἐν τῇ ἐτέρᾳ ἐκείνῃ οἰκονομίᾳ, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν οὐρανὸν, ἢ ζωὴ θά ᾗναι πλήρης, σταθερὰ καὶ διαρκής, διότι ἡ γὰρ εἶναι διαπαντός:

Ναί, διὰ τὸ αἰώνιον ὁ Κύριος μᾶς ἀγαπᾷ. *

Τίς εἶπε ταῦτα; Ὁ ἐκ Ναζαρέτ τῆς Γαλιλαίας Ἰησοῦς. Καὶ λέγων αὐτὰ, δὲν συνεζήτει, δὲν ἐπρότεινεν ἐπιχειρήματα, ἐπεμαρτύρει τὴν ἀλήθειαν, ὡς κατέγων αὐτὴν ἐκ φύσεως. Ἴδου ἡ μαρτυρία τῆς ἱστορίας.

Διὰ τὸν χριστιανόν, ὁ λόγος τοῦ Ναζωραίου Ἰησοῦ εἶναι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπου, ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἀκούει χωρὶς νὰ τὸν ἐλέγχῃ ψευδόμενον, ὅταν λαλήῃ πρὸς ἡμᾶς ὡς πρὸς ἀδελφούς, καὶ τὸν ὁποῖον ἀκούει προσέτι χωρὶς νὰ τὸν ἐλέγχῃ βλασφημοῦντα, ὅταν κηρύττῃ ὅτι ὁ λόγος του εἶναι ὁ λόγος τοῦ ἰδίου Θεοῦ, καὶ ὅτι εἶναι ἐν μετὰ τοῦ Πατρὸς. Τοῦτο δὲν ἀνήκει πλέον εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀλλ' εἰς τὴν πίστιν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος, δὲν συζητῶ τὴν πίστιν τῶν χριστιανῶν, τὴν ἐκθέτω. Εἴτε τὴν παραδέχεται τις, εἴτε τὴν ἀρνεῖται, πρέπει, πρὸ πάντων, νὰ τὴν ἀναγνωρίσῃ ὁποία πραγματικῶς εἶναι. Ἀλλ', ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ προσορισμοῦ μας, ἢ πίστις εἶναι ἢ βεβαιότης μέλλοντος, ὅπου τελεῖται ἢ δικαιοσύνη καὶ πληροῦται ἢ ἀγάπη: εἶναι ἢ σταθερὰ προσδοκία, στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἐπαγ-

* C'est pour l'éternité que le Seigneur nous aime.

γελίας τοῦ Θεοανθρώπου, αἰωνίου χαρᾶς πλησίον τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πασχάλ, εὐρον, ἐν τῇ ὑπερβολῇ τοῦ φορέματός του, μίαν περγαμινὴν, τὴν ὁποίαν ἔφερε πάντοτε μεθ' ἑαυτοῦ, ἵνα τῷ διατηρῇ τὴν μνήμην ἐποχῆς τινος τῆς ζωῆς του. Περιεῖχε τὰς λέξεις ταύτας: «Βεβαιότης... «Χαρὰ... Θεὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅχι τῶν φιλοσόφων καὶ «τῶν σοφῶν... εἶθε νὰ μὴ ἀποχωρισθῶ αὐτοῦ ποτέ.» Ἦθελε νὰ εἶπῃ ὅτι ἀξιωμαγεμένον τινὰ νύκτα καὶ ἐν τινι ἀγίᾳ ἀγρυπνία, εἶχεν ἀπαντήσῃ, οὐ μόνον τὸν μηχανουργὸν ἀπλῶς τοῦ παντὸς, τὸν Θεόν. Ὅστις δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ὑπόστασις, ὁ νόμος τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸν πατέρα, ὅστις θέλει καὶ παρέχει τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὰ τέκνα του. Τοιαύτη ἡ ἐλπίς τοῦ χριστιανοῦ.

Ἐπεθύμουν ἤδη νὰ σᾶς ὑποδείξω, διὰ γεγονότων, πῶς νὰ ἐκτιμῆσῃτε τὴν εἰδικὴν ὄλως θέσιν ἐκείνων, οἵτινες ἀποδέχονται τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἄς λάβωμεν πρὸς τοῦτο ὄρους τινὰς συγκρίσεως.

Ἐπανέρχομαι εἰς τὸν θνήσκοντα Σωκράτην. Εἶναι φυλακισμένος· μέλλει νὰ πῆ τὸ κώνιον· οἱ μαθηταὶ του δακρύοντες τὸν περιστοιχοῦσιν. Ἄφου τοὺς ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην τὰς ἀρχὰς τῆς μυθολογίας, ὡς ἀνεφέραμεν, ἐξακολουθεῖ:

«Τὸ νὰ δίσχυρισθῶμεν ὅτι ταῦτα ἔχουσιν οὕτως, καθὼς «σᾶς ἐξέθεσα, δὲν ἀρμόζει εἰς ἄνθρωπον νουνεχῆ, ἀλλ' ὅτι τὰ «περὶ τῶν ψυχῶν καὶ τῆς διαμονῆς αὐτῶν εἶναι ὡς σᾶς εἶ- «πον, ἡ παραπλήσια, ἂν ᾔνοι βεβαία ἢ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, «τοῦτο καὶ πρέπον νομίζω νὰ ἰσχυρίζομεθα, καὶ ἄξιον νὰ «κινδυνεύσωμεν πιστεύοντες ὅτι οὕτως ἔχει. Διότι καλὸς ὁ

«κίνδυνος, τὸν ὅποιον θὰ διατρέξωμεν, καὶ ἡ ἐλπίς αὐτῆ πρέ-
«πει νὰ μᾶς καταθέλγη.»*

Ἐπάρχει εἰς τοὺς λόγους τούτους φῶς καὶ εἰρήνη, ἀλλὰ ὀπόσαι ἐπίσης σκιαί. Ὅποῖος μελαγχολικός, ἢ κάλλιον, ὀποῖ-
ος συνετὸς δισταγμὸς τῆς νοήσεως!

Θὰ συμβουλευθῶ ἤδη ἐν μνημεῖον τοῦ βουδδισμού: Νέος
τις, ὀνόματι Πούρνα, ἀποφασίζει νὰ εἰσαγάγῃ τὴν νέαν πίστιν
παρὰ τοῖς ἀγρίοις λαοῖς. Ἐτοιμάζεται ν' ἀναχωρήσῃ, καὶ ἰδοὺ
ἡ τελευταία αὐτοῦ συνομιλία μὲ τὸν ἄνθρωπον, ὅστις τὸν ἐδί-
δαξε τὴν ἀγίαν διδασκαλίαν:

«Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σροναπαράντα, ὅπου πρόκειται νὰ δια-
«τρίψῃς, εἶναι παράφοροι, σκληροὶ, θυμώδεις, μανιώδεις καὶ
«αὐθάδεις. Ὅταν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ὦ Πούρνα, σὲ προσβάλ-
«λωσι κατὰ πρόσωπον μὲ ἀχρεῖους, βαναύσους καὶ αὐθάδεις
«λόγους· ὅταν ὀργισθῶσιν ἐναντίον σου καὶ σ' ἐξυβρίτωσι, τί
«θὰ συλλογισθῆς;»

«— Ἄν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σροναπαράντα, ἀποκρίνεται ὁ
«Πούρνα, μὲ ἀποτείνωσι λόγους ἀχρεῖους, βαναύσους καὶ αὐ-
«θάδεις ἂν ὀργισθῶσιν ἐναντίον μου καὶ μ' ἐξυβρίσωσιν, ἰδοὺ τί
«θὰ συλλογισθῶ: οἱ Σροναπααραναῖοι εἶναι βεβαίως καλοὶ ἄν-
«θρωποι, εἶναι ἄνθρωποι γλυκεῖς, διότι οὔτε κτυποῦσιν, οὔτε
«λιθοβολοῦσιν.»

«— Ἄλλ' ἂν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σροναπαράντα σὲ κτυπήσω-
«σι καὶ σὲ λιθοβολήσωσι, τί θὰ στογασθῆς;

* Τὸ μὲν οὖν ταῦτα ἀίτηγυρίσασθαι οὕτως ἔχειν, ὡς ἐγὼ διελθῆθα, οὐ
πρέπει νοῦν ἔχοντι, ὅτι μὲν τοὶ ἢ ταῦτ' ἐστὶν ἢ τοιαῦτα ἄττα περὶ τὰς ψυχὰς
ἡμῶν καὶ τὰς οἰκίσεις, ἐπεὶπερ ἀθάνατόν γε ἡ ψυχὴ φαίνεται οὕσα, καὶ πρέπει
μοι δοκεῖν καὶ ἄξιον κινδυνεύσαι οἰομένῳ οὕτως ἔχειν· καλὸς γὰρ ὁ κίνδυνος καὶ
χρὴ τὰ τοιαῦτα ὡσπερ ἐπῆδειν ἑαυτῇ.

« — Ὁ ἀστοχασθῶ ὅτι εἶναι καλοὶ καὶ γλυκεῖς, διότι δὲν με
« κτυποῦσιν οὔτε με τὴν ῥάβδον οὔτε με τὸ ξίφος.

« — Ἄλλ' ἂν σὲ κτυπήσωσι με τὴν ῥάβδον καὶ με τὸ ξί-
« φος, τί θὰ εἴπῃς;

« — Ὁ ἀεῖπω ὅτι εἶναι καλοὶ καὶ γλυκεῖς, διότι δὲν με ἀφαι-
« ροῦσι καθόλου τὴν ζωὴν.

« — Ἄλλ' ἂν σὲ ἀφαιρέσωσιν ὅλως διόλου τὴν ζωὴν, τί θὰ
« στοχασθῆς;

« — Ὁ ἀστοχασθῶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σροναπαράντα εἶ-
« ναι καλοὶ καὶ γλυκεῖς, ἐλευθερώσαντές με με τόσον ὀλίγον
« πόνον ἐκ τοῦ ῥυπαροῦ τούτου σώματος.

« — Καλὰ, ὦ Πούρνα· δύνασαι με τὴν τελειότητα τῆς ὑπο-
« μονῆς, τὴν ὁποίαν ἔχεις, ν' ἀποκατασταθῆς ἐν τῇ γῶρᾳ τοῦ
« Σροναπαράντα. Ὑπαγε λοιπὸν, Πούρνα· σωθῆις, σῶσον φθά-
« σασ εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν, δῶρήγησον καὶ τοὺς ἄλλους νὰ
« φθάσωσιν· παρηγορηθεῖς, παρηγόρει· φθάσας εἰς τὸ Νιρβάνα,
« ἔσο ὁ αἷτιος νὰ φθάσωσιν ἐκεῖ καὶ οἱ ἄλλοι.» *

Τὸ ἔγγραφο τοῦτο με φαίνεται σπουδαιότατον. Ἀδύνατον
νὰ μὴ παρατηρήσῃ τις με ἀπορίαν τὸ ἠθικὸν ὕψος, τὸ ὁποῖον
ἐμφαίνει καὶ νὰ μὴ παρατηρήσῃ ἀκολούθως με ἴσην ἀπορίαν
τὴν φύσιν τῆς ἐλπίδος, τὴν ὁποίαν περιέχει. Εἶναι ἡ καθιέρω-
σις νέου ἀποστόλου, ἀρκετὰ ἀφωτισμένου ἵνα ἐκθέσῃ τὴν
ζωὴν του εἰς τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον μέλλει ν' ἀναλάβῃ· καὶ εἰς
τοὺς λόγους τοὺς ὁποῖους τῷ ἀποτείνει, κατὰ τὴν στιγματὴν
τῆς ἀναχωρήσεως, ὁ πνευματικὸς αὐτοῦ πατήρ, δὲν ὑπάρχει

* Ὁ διάλογος οὗτος, τὸν ὁποῖον ἐπυνομεύσαμεν, εὑρίσκειται ἐλόκληρος με
ὄλην τὴν ἀνατολικὴν πολυλογίαν του, ἐν τῇ *Introduction à l'histoire du Bud-
dhisme Indien* de Burnouf. σελ. 252 καὶ ἐπέμ.

οὐδεμία θεωρία ἀθανασίας, οὐδεμία ἀκτις αἰωνίου φωτός, ἀλλὰ μόνον ἡ προσδοκία τῆς ἀπολύτου ἀναπύσεως, τῆς παύσεως τῆς ζωῆς, ἡ ἀδιαφορία τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὁ Πούρνα τίποτε δὲν φοβεῖται, καθότι τὸ μᾶλλον δυσάρεστον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ τῷ συμβῆ, εἶναι νὰ λάβῃ τὴν τύχην ν' ἀποθάνῃ.

Τώρα δ' ἐνθυμῆθην ἄνθρωπόν τινα λιθοβοληθέντα, ὄχι ὑπὸ τῶν Σροναπαραινταίων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν κατοικούντων παρὰ τῷ Ἰορδάνῃ. Ἐλιθοβολήθη μέχρι θανάτου· καὶ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου, δὲν τὸν βλέπω ἀγαλλιωῦντα, διότι καταθέτει τὸ βάρος τῆς υπάρξεως, ἀλλὰ τὸν ἀκούω ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα: «Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου.» Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὠνομάζετο Στέφανος. Συλλογίζομαι ἐπίσης ἄλλον ἀπόστολον, ὅστις ἀφοῦ ἐδεσμεύθη μὲ σίδηρα, ἐμαστιγώθη, ἐβασανίσθη μυριοτρόπως, γράφει ἐκ τῆς σκοτεινῆς φυλακῆς του, εἰς τινα ἀγαπητὸν μαθητὴν: «Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, «καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε· τὸν ἀγῶνα τὸν «καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρη- «κα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀπο- «δώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής.» Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἐκαλεῖτο Παῦλος. Ὁ Στέφανος καὶ ὁ Παῦλος ἦσαν χριστιανοί. Παραβιάσετε τὴν τάσιν τῶν τελευταίων λόγων των μὲ τὴν ὁμιλίαν τοῦ Σωκράτους, καὶ μὲ τὸν διάλογον τῶν βουδδιστῶν τὸν ὁποῖον ἀνεγνώσαμεν!

Τοιαύτη ἡ πίστις τοῦ Εὐαγγελίου· καὶ ἐνῶ οἱ σοφοὶ τῆς ἀρχαιότητος δὲν κατῴρθουν νὰ μεταδώσωσι τὴν διδασκαλίαν των εἰμὴ εἰς εὐαρίθμους εὐφυεῖς μαθητάς, οἱ ἀπόστολοι, ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, κατέστησαν εὐπρόσδεκτον τὴν τοῦ Κυρίου των

εἰς ὅλας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας. Ὁ Ἰησοῦς τὸ προήγγειλε· καὶ ἐγνώριζε καλῶς πόσον ἦτο θαυμάσιον. Ἦλθον, μίαν ἡμέραν, ἵνα τὸν ἐρωτήσωσι περὶ τῆς ἀποστολῆς του: «σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;» Ἀφοῦ ἀνέφερε τοὺς θεραπευθέντας ἀσθενεῖς, τοὺς ἐγερεθέντας νεκροὺς, ἀναζητεῖ μεγαλύτερον θαῦμα καὶ προσθέτει: «πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.»

Ἦδη δὲ, σὰς εἶπον ὅλον τὸ Εὐαγγέλιον; Ὅχι, βεβαίως. Σὰς ὑπέδειξα μίαν μόνην φάσιν αὐτοῦ· σὰς ὠμίλησα περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τῶν πρωταρχικῶν ἐκείνων ἀληθειῶν, αἵτινες εἶναι ἢ συνέπειαι μᾶλλον τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, ἢ αὐτὸ τὸ ἴδιον ἔργον. Ἄν ἔμενον ἕως ἐδῶ, ἂν περιοριζόμεν νὰ ρίψω ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ Σωκράτους τὰ ἐκ τοῦ μανδύου τοῦ ἀγίου Παύλου ἐσχισμένα ῥάκη, ἠθέλετε μὲ κατηγορήσει, καὶ δικαίως, ὡς ἀποσιωπῶντα τοὺς διακριτικούς χαρακτῆρας τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κυρίου, καὶ τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ. Οἱ λόγοι, οἵτινες μᾶς ἀποκαλύπτουσι τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀγάπην του, εἶναι ἐναργεῖς, εὐκολοὶ καὶ γλυκεῖς πρὸς ἀποδοχὴν. Ἀλλὰ σεῖς οἱ πιστεύοντες, καλῶς γνωρίζετε, ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι δὲν περιέχουσιν ὅλην σας τὴν πίστιν· καὶ σεῖς οἱ μὴ πιστεύοντες γνωρίζετε ἐπίσης καλῶς, ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι δὲν εἶναι ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἀρνεῖσθε προπάντων νὰ παραδεχθῆτε. Ἄς τελειώσωμεν λοιπὸν τὴν ἐκθεσὶν μας.

Πόθεν ἀρχεται ὁ Ἰησοῦς; ἐκ τοῦ κηρύγματος τῆς μετανοίας καὶ τῆς θεογνωσίας. Ζητεῖ παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀποβάλλῃ τὴν φιλαργυρίαν καὶ νὰ περιβληθῆ τὴν φιλοπτωχίαν ν' ἀποβάλλῃ τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ νὰ ταπεινοφρονῆ· τῷ ζῆ-

τεῖ ν' ἀπαρνηθῆ ἑαυτὸν, ὄχι ἵνα χαθῆ, ἀλλ' ἵνα ἐπανέλθῃ ἐν τῇ τάξει, ἐν τῷ φωτί, ἐν τῇ εἰρήνῃ. Ἀναγνώσατε τοὺς παραδόξους ἐκείνους μακαρισμοὺς, οἵτινες θὰ μᾶς συνετάρασσον ἐκ θαυμασμοῦ, ἂν δὲν εἴχομεν τὴν ἕξιν ἐκείνην, περὶ τῆς ὠμιλήσαμεν πρὸ ὀλίγου. Ὅ,τι ἀγαπῶμεν κατακρίνεται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου· ὅ,τι ἀποστρεφόμεθα ἐντέλλεται ἡμῖν ν' ἀγαπῶμεν. Τὰ πλούτη, ἡ δόξα, αἱ τιμαὶ παρέχουσιν ἀφορμὴν πειρασμῶν καὶ παραπτώσεων· ἡ ταλαιπωρία, ἡ ταπείνωσις, τ' ὄνειδος, φέρουσιν εἰς τὸν βασιλικὸν δρόμον τῆς αἰωνίου ζωῆς. Καὶ ἡ μεταβολή, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰησοῦς ζητεῖ παρὰ τῶν μαθητῶν του, εἶναι τόσῳ μεγάλη, τόσῳ θεμελιώδης, ὥστε τὴν ὀνομάζει ὁ ἴδιος παλιγγενεσίαν.

Τί σημαίνει ὁ λόγος οὗτος καὶ τίς ὁ πρὸς ταῦτα ἱκανός; Τίς ἤθελε τολμήσει ἐνταῦθα νὰ σηκωθῆ καὶ νὰ εἴπῃ: τοῦτο εἶναι καλὸν καὶ τὸ πράττω ἐκ φύσεως· τὸ πράττω ἐξ ἰδίας δυνάμεως· ζητῶ ἐν τῇ ἀφοσίωσει ὅλην μου τὴν εὐδαιμονίαν· ἡ ἐκπλήρωσις τῆς θείας βουλῆς, ἐν τῇ ἀπαρνήσει τῆς ἰδίας μου βουλῆς, εἶναι ὁ μοναδικὸς κανὼν τῆς ζωῆς μου καὶ ὅλη ἡ χαρὰ μου. Ἄν δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχω ὡς ἀκροατὰς εἰμὴ μόνον τοὺς ὀμιλοῦντας τόσῳ θαρραλέως, πιστεύω, Κύριοι, ὅτι θὰ ἐξήρχεσθε ὅλοι ἐκ τῆς αἰθούσης ταύτης, καὶ οἱ καλλίτεροι θὰ ἔφευγον πρῶτοι. Ὅχι, δὲν εἴμεθα ἐν τῇ τάξει· παρεβιάσαμεν τὸν θεμελιώδη νόμον τῆς φύσεώς μας καὶ ὑποφέρομεν ὡς ἐκ τούτου· ἐγάσαμεν τὰς διὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀξιώσεις μας, καὶ ἀποχωρισθέντες τοῦ Θεοῦ, ὑπεπέσαμεν ἐν τῇ ἀθλιότητι. Ὁ Ἰησοῦς τὸ γνωρίζει καὶ τὸ κηρύττει: διὰ τοῦτο μάλιστα ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον. Εἶναι ὁ ἰατρὸς ὁ ζητῶν νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἀσθενῆ· ὁ καλὸς ποιμὴν ὁ τρέγων κατόπι τοῦ ἀποπλανηθέν-

τος προβάτου εἶναι ὁ ἐλευθερωτῆς, ὅχι ὁ Βούδδα, ὅστις μᾶς ὑπόσχεται, ἐν τῇ ἀναπαύσει τοῦ θανάτου, τὸ τέρμα τῶν δεινῶν μας· εἶναι ὁ αἷτιος τῆς σωτηρίας, ὁ φέρων εἰς τὸν ἄμαρτωλὸν τὴν συγχώρησιν, καὶ βοηθῶν τὴν ἀθλιότητά μας, διὰ τῆς δυνάμεως τῆς χάριτος αὐτοῦ. Ἦλθεν, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, «ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός·» ἦλθεν ἵνα ἐπαναφέρῃ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ εὐδοκίᾳ, ἀποκαθιστῶν αὐτὸν ἐν τῇ ἀγιότητι. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν εἰσάγει μόνον διδασκαλίαν τινά, ἢ θεωρίαν περὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων· κηρύττει ἔργον ἐλέους, τελειούμενον δι' αὐτοῦ. Αὐτὸς εἶναι ὁ αἷτιος τῆς ἀφέσεως, παρ' αὐτοῦ λαμβάνομεν τὴν δύναμιν καὶ τὸ φῶς· εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου καὶ ὁ νικητὴς τοῦ θανάτου· οὕτω μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ. Ταῦτα διακηρύττουσιν ἐπίσης οἱ ἀπόστολοί του. Εὐαγγελίζονται τὴν ἀφῆσιν καὶ τὴν σωτηρίαν, ἅτινα ἐπετύχμαμεν διὰ τοῦ Κυρίου των, καὶ διὰ τῆς ἀρετῆς τῆς θυσίας του· λέγουσιν ὅτι ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἐντολὴ τῶν ἀρχαίων ἡμερῶν, ἐγένετο τὸ νέον δῶρον τῆς χάριτος· λέγουσιν ὅτι διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Ἰησοῦ ἡ ψυχὴ, ἐν ταῖς ὀδύναϊς τῆς μετανοίας, πρέπει ν' ἀναγεννηθῇ εἰς τὴν ἐλπίδα τῆς ζωῆς καὶ εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἀγαθοῦ.

Τὸ Εὐαγγέλιον κηρύττει τὴν συγχώρησιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀναγγέλλει τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἐκπεσόντος πλάσματος, τὴν ἀποκατάστασιν ἐν τῇ τάξει, ἅτινα πρέπει νὰ ἦναι ἡ συνέπεια τῆς χάριτος ταύτης. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα εἶναι ἀδιαχώριστα. Ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι ὅλη ἡ θρησκεία, ἀλλ' οὐδὲν πλέον ἐπικίνδυνον καὶ πλέον ἐπισφαλές τῆς ἰδέας, ὅτι ἡ θρησκεία δὲν ἔχει σκοπὸν καὶ τέλος τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἠθικῆς τάξεως. Κύριοι, τοῦτο ἐβόρθεη, κατὰ διαφόρους τρόπους, παρ' ἀνδρῶς, ἔχον-

τος τοὺς πλουσίους θησαυροὺς τοῦ πνεύματός του, ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ταπεινοφροσύνης τῆς καρδίας του: τοῦ Ἀλεξάνδρου Βινέτου. Μία τῶν προσφιλεστέρων αὐτοῦ ιδεῶν εἶναι ὅτι τὸ ἔργον, ὅπερ ἔλαβεν ἀρχὴν ἐν τῇ ἀβύσσῳ τῆς θείας οὐσίας, καὶ ἐπεφάνη ἐν Γολγοθᾶ, δὲν τελειοῦται εἰμὴ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ συγχωρηθέντος καὶ εἰς τὸ φῶς ἀνακληθέντος ἀνθρώπου.

Ἰδοὺ τὸ Εὐαγγέλιον, εἰς τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως. Δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ διδασκαλίαι τῆς ἀγαθότητος τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός: τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ἡ εὐσπλαγχνία τοῦ Θεοῦ, ἡ ἄφρασις αὐτοῦ καὶ ἡ χάρις: τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ὁ σταυρὸς καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Λυτρωτοῦ. Ἡ, ἵνα μὴ παραλείψωμεν οὐδὲν, τὸ Εὐαγγέλιον ἔχει δύο φάσεις: ἡ μὲν εἶναι εἰρήνη καὶ φῶς, ἡ ἀγγελία τῆς βουλῆς τῆς δημιουργικῆς ἀγάπης: ἡ δὲ εἶναι σκοτεινὴ ἔνδοξός τις συγγραφεὺς * δὲν ἐφοβήθη νὰ τὴν ὀνομάσῃ φρικώδη εἶναι τὸ ἀμάρτημα, ἡ θυσία τοῦ σταυροῦ καὶ ἡ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ἐν τῷ βυθῷ τῆς συνειδήσεως. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι φῶς, ἀλλὰ δὲν φαίνει εἰμὴ ἐν φοβερᾷ σκοτίᾳ: τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι λόγος ἀγάπης, ἀλλὰ λόγος ἀγώνων, ἀπαρνήσεων καὶ θυσιῶν. Τὸ Εὐαγγέλιον γέμει ὄλον ἐκ τῶν μᾶλλον παραδόξων ἀντιθέσεων. Θέλετε νὰ καταλάβητε διατί;

Ὅλοι ἐπιθυμοῦμεν τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ ὅταν μᾶς λέγωσιν, ὅτι ὁ Θεὸς θέλει νὰ μᾶς καταστήσῃ διαπαντός εὐδαίμονας, ὑπογράφομεν προθύμως εἰς τὴν ιδεάν ταύτην. Ἄλλ' αἱ ἀποπλανήσεις τοῦ βίου καὶ ἡ βεβαιότης τοῦ θανάτου κινοῦσιν εἰς στεναγμὸν κάθε πλάσμα, καὶ ὅταν δὲν γίνηται λόγος περὶ ἀμαρτίας, δὲν ἐννοοῦμεν διατί ὁ Θεός, ὅστις θέλει νὰ μᾶς καταστήσῃ εὐδαίμονας, καλύπτει τόσῳ συχνὰ τὸ πρόσωπόν του

* Ὁ Βοσσοῦέτος.

καὶ μᾶς ἀφίνει τόσῳ δυστυχεῖς. Ὅλοι ἔχομεν ἐν τῷ μυχῶ τῆς συνειδήσεώς μας τὴν ιδεάν τῆς ἀγιότητος, καὶ ὅταν λέγωσιν ὅτι ὁ Θεὸς μᾶς θέλει ὡς αὐτὸν, μόνον τὰ ἐξηχρειωμένα ὄντα δὲν συγκινοῦνται εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην. Ἄλλ' ὅταν μᾶς ἀποσιωπῶσι τὴν χάριν, δὲν ἐννοοῦμεν διατί ὁ Θεὸς μᾶς ἀφίνει τόσον ἀδυνάτους εἰς τοὺς βιωτικoὺς ἀγῶνας.

Ἀκούσατε τὸν Ῥακίνα, ἐρμηνεύοντα τὸν ἀπόστολον, ὅστις πάλιν ἐρμηνεύει τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν:

Θεε! ἐντός μου πόλεμος σκληρότατος ὁποῖος
 Δύο ἀνθρώπους ἐν ἐμοὶ αἰσθάνομαι μονήρεις:
 Ὁ μὲν εἰς θέλει, πρὸς ἐσὲ θεριμῆς ἀγάπης πλήρης,
 Πιστὴ σοι ἡ καρδία μου νὰ ᾔηται αἰωνίως·
 Ὁ δ' ἄλλος, ἐπαναστατῶν εἰς τὰς σοφὰς βουλὰς σου,
 Μὲ συμβουλεύει ν' ἀθετῶ τὰς θείας ἐντολὰς σου.

Ὁ μὲν, ὅλος οὐράνιος καὶ ὅλος πνεῦμα θεῖον,
 Διηγειλῶς εἰς οὐρανὸν ζητεῖ — προσηλωμένος,
 Κ' ὑπὸ τῶν αἰωνίων σου καλῶν γοητευμένος,
 Τὰ ἄλλα νὰ λογίζομαι ἀσήμαντον ψηφίον·
 Ὁ δὲ, διὰ τὸ βᾶρος τοῦ δλέθριος, ἐρμμένον,
 Ἐδῶ εἰς τὰ ἐπίγεια μὲ ἔχει δεδεμένον.

Φεῦ! κλείων μάχης σπέρματα ἐντός μου σκληροτάτης,
 Ποῦ ἄρα θέλω δυνηθῆ νὰ εὗρω ἡσυχίαν;
 Θέλω, πλὴν πράξιιν ἀγαθὴν δὲν ἐκπληρῶ καμμίαν!
 Θέλω, ἀλλὰ ὁ δύστηνος, ὦ συμφορὰς ἐσχάτης!
 Τὸ ἀγαθὸν, ἕπερ φιλῶ, οὐδέποτε τὸ πράττω,
 Πλὴν τὸ κακὸν, ἕπερ μισῶ, δι' ἕπερ καὶ φροῦάττω. *

* Mon Dieu, quelle guerre cruelle!
 Je trouve deux hommes en moi:
 L'un veut que, plein d'amour pour toi,

Ὅταν οἱ στίχοι οὗτοι ἀπηγγέλθησαν κατὰ πρῶτον ἐνώπιον τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. διὰ τὸν ὅποιον καὶ ἐγράφησαν, ὁ μόνάρχης, στρέφων πρὸς τὴν Κυρίαν Μεντενόν, τῇ λέγει: «Ἄχ! «Κυρία, πόσον καλὰ γνωρίζω τοὺς δύο τούτους ἀνθρώπους.» Καὶ ἡμεῖς ἐπίσης τοὺς γνωρίζομεν, ἡμεῖς, οὔτινες δὲν εἴμεθα Λουδοβίκοι ΙΔ', ἔχομεν τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ κρύφιον αἰσθημα, ὅτι δὲν ὑπάρχει σταθερὰ εὐδαιμονία εἰμὴ ἐν τῇ τάξει, καὶ ὅταν μᾶς λαλῶσι περὶ τῶν μεγάλων προσδοκιῶν τῆς αἰωνίου καὶ μακαρίας ζωῆς, ἂν ἡδυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν τί αἰσθανόμεθα ἐνίοτε· ἂν ἡδυνάμεθα ν' ἀποκαλύψωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς τὸ βάθος τῶν λογισμῶν μας, ἰδοὺ τί ἠθέλομεν εἶπει: «Ὅλα ταῦτα εἶναι ὠραῖα, εἶναι καλὰ, εἶναι ἐπιθυμητά· ἠθέλον «νὰ τὰ πιστεύω, ἀλλὰ δὲν τολμῶ.» Δὲν τολμᾶτε! Καταλαμβάνετε τῶρα, διατί ὁ λόγος τῆς ἀφέσεως εἶναι ὁ λόγος τῆς αἰωνίου ζωῆς; καταλαμβάνετε διατί ὁ σταυρὸς τοῦ Κρανίου

Mon cœur te soit toujours fidèle ;
L'autre, à tes volontés rebelle,
Me revolte contre ta loi.

L'un, tout esprit et tout celeste,
Veut qu'au ciel sans cesse attaché
Et des biens éternels touché,
Je compte pour rien tout le reste ;
Et l'autre, par son poids funeste
Me tient vers la terre penché.

Hélas! en guerre avec moi-même,
Où pourrai-je trouver la paix ?
Je veux et n'accomplis jamais ;
Je veux, mais, o misère extrême!
Je ne fais pas le bien que j'aime
Et je fais le mal que je hais.

εἶναι ἡ αἵματηρὰ πύλη τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν; Ἡ συνειδήσις τοῦ ἀμωχτήματος εἶναι νεφέλη καλύπτουσα ἡμῖν τὸ μέλλον. Τὸ αἶσθημα τῆς διαφορᾶς μας ἐξηγεῖται διὰ τῆς ἀμφοβολίας. Λόγος ἐλπίδος δὲν δύναται νὰ φθάσῃ μέχρις ἡμῶν, εἰμὴ ὑπὸ τὴν μορφὴν λόγου ἐλέους. Διὰ τοῦτο οἱ σοφοὶ τῆς ἀρχαιότητος ἔβλεπον καλῶς τὸ ἰδανικὸν διαλάμπον εἰς τὸν ὀρίζοντά των, ἀλλ' ἀνεχαιτίζοντο ἐν τῇ ὁδῷ τὴν ὁποίαν ἤθελον νὰ διατρέξωσιν ἵνα τὸ φθάσωσι, διότι τὸ αἶσθημα τῆς ἀθλιότητος καὶ τοῦ κακοῦ τοὺς ἔφραττε τὸν δρόμον. «Ἄλλο «νὰ βλέπῃ τις, ἔλεγεν ὁ ἅγιος Λυγουστίνος, ἐκ τοῦ ὕψους «ὄρους τινὸς καὶ ἐκ τοῦ μέσου ἀγρίου δάσους τὴν ἠσυχον πα- «τρίδα του, ἐνῶ ἀδυνατεῖ νὰ εὔρῃ τὸν δρόμον . . . καὶ ἄλλο νὰ «διατρέχῃ πραγματικῶς τὸν δρόμον, ὅστις φέρει ἐκεῖτε. Οἱ «πλαιωνικοὶ ἐγνώριζον ὁπωσοῦν, τὴν ἀόρατον φύσιν· ἀλλ' ἡ «ὁδὸς ἡ φέρουσα εἰς τὴν ὑπερτάτην ταύτην μακαριότητα, ἦτοι: «ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οὗτος ἐσταυρωμένος, ἡ ὁδὸς αὕτη τοῖς «ἐφαίνετο εὐκαταφρόνητος· ἤρνοῦντο νὰ τὴν ἀκολουθήσωσι, «καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσωσιν εἰς τὸ ἄδυτον, «ὅπου τὸ τέλος τῆς ἀναπαύσεως, μολονότι τὸ ἐξ αὐτοῦ προ- «ερχόμενον φῶς τοῖς προσέβαλλε τὴν διάνοιαν μακρόθεν διὰ «τῆς ἀκτινοβολίας του.» *

Ἄς ἀνακεφαλαιώσωμεν ἤδη τὰς σκέψεις ταύτας. Ὁ σκοπὸς τῆς πλάσεως τῶν διανοητικῶν ὄντων εἶναι ἡ εὐδαιμονία των· τὰ ὄντα ταῦτα ἐπλάσθησαν ἐλεύθερα, διότι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς θείας φύσεως καὶ ὁ ἔρος αὐτὸς τῆς εὐδαιμονίας. Ἐπῆλθε τὸ ἀμάρτημα μετὰ τὰ παρεπόμενά του: τὸν

* Ἴδε τὸ σύγγραμμα τοῦ P. Gratry, *De la connaissance de Dieu* τ. 1. pag. 264-265.

σκοτισμὸν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀθλιότητα τῆς καρδίας. Ὁ ἄνθρωπος ἤρχισε νὰ παλαίῃ καθ' ἑαυτοῦ· τὸ λογικὸν ἠθέλησε νὰ δράξῃ πάλιν τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἐκλείψαντος φωτός· ἡ συνείδησις διεμαρτυρήθη κατὰ τοῦ ρεύματος τῆς ἐξουθενώσεως, τὸ ὁποῖον τὴν παρέσυρεν· ὅθεν οἱ ἀγῶνες, αἱ πρόσδοι, αἱ συμφοραὶ, αἱ ἀθλιότητες τῆς διανοίας τῶν ἀρχαίων. Ἀκολούθως ἐμεσολάβησεν ὁ θεὸς διὰ τοῦ ἔργου τῆς ὑπερτάτης αὐτοῦ δυνάμεως, κατευθυνομένου ὑπὸ τοῦ ἐλέους του. Ἐμεσολάβησεν, ἵνα παρέξῃ τὴν χάριν του, χωρὶς νὰ τὴν ἐπιβάλῃ· ἵνα προτρέψῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν, χωρὶς νὰ τὴν ἐκβάσῃ.

Ἐπάρχουσι λοιπὸν εἰς τὸν Θεὸν δύο θελήσεις: ἡ δημιουργικὴ καὶ ἡ λυτήριος θελήσεις· ἀλλ' αἱ δύο αὗται θελήσεις εἶναι μία· μία, διότι προέρχονται παρὰ τοῦ ἰδίου Θεοῦ· μία, διότι ἐμφάνουσιν τὴν ἰδίαν ἀγάπην· μία, διότι τὸ ἔργον τοῦ Εὐαγγελίου ἀνακαινίζει καὶ συμπληροῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ἀρχικὴν οἰκονομίαν τῆς δημιουργίας. Ἐκούσατε περὶ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων χειρογράφων, ἐξ ὧν ἀμαθεῖς χεῖρες ἐξήλειψαν τοὺς χαρακτῆρας, ἵνα χρησιμοποιήσωσι τὴν περιγαμηγὴν γράφοντες καὶ αὐτοί. Οἱ σοφοί, περὶ πολλοῦ ποιούμενοι τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ἐπὶ μακρὸν ἐγκρυφθέντων θησαυρῶν, κατώρθωσαν ν' ἀναγνώσωσιν ἐπὶ τῶν παλαιῶν τούτων περιγαμηγῶν τὴν πρώτην γραφήν. «Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι παλίμψηστον· ὑπὸ τὸ τετριμμένον κείμενον τῆς ζωῆς, κρύπτει τοὺς μυστηριώδεις καὶ σχεδὸν ἐσβεσμένους χαρακτῆρας ὑψηλοῦ βιβλίου, εὐαγγελίου ἀποκαλυφθέντος ἐν ἀρχῇ τῶν ἡμερῶν.»* Τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ἀμάχημα, ἵνα

* Adolphe.

ζωοποιήσῃ τὰς ψυχὰς μας κατὰ τὴν βουλὴν τῆς ἀγάπης τοῦ Πλάστου.

Ἡ μεσολάβησις αὕτη τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων εἶναι αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἢ ὑπερφυσικὴ τάξις. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐν τῇ φύσει, ἀφοῦ τὰ πάντα δι' αὐτοῦ κινοῦνται καὶ ὑπάρχουσιν· ἀλλ' εἶναι ὑπεράνω τῆς φύσεως εἰς ὅλον τὸ κράτος τῆς δυνάμεώς του, καὶ εἰς τὰ μυστήρια τῆς ἀνεξιχνιάστου αὐτοῦ ἐλευθερίας. Ἡ δημιουργηθεῖσα ἐλευθερία, οἱ θεῖοι νόμοι, κατὰ τοὺς ὁποίους τὸ ἁμάρτημα παράγει τὸ σκότος καὶ τὴν ἀθλιότητα, τὸν αἰώνιον ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον ὑφίσταται ὁ ἄνθρωπος ἐγκαταχλειμμένος εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις, κατὰ τοῦ ρεύματος τὸ ὁποῖον τὸν παρασύρει, συνιστῶσι, ἐν τῇ ἠθικῇ τάξει ὅ,τι καλοῦμεν φύσιν. Ὁ Θεὸς διέλυσε τὴν ὀλέθριον ταύτην συνοχὴν διὰ τινος ἔργου τῆς ἀγάπης του: Ἐπεφάνη ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ὅλα προήγγελλον τὴν ἔλευσιν του, ὅλα ἠτοίμαζον τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ ἔθνηκοι, τὰ μεγαλεῖα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ αἱ δυστυχίαι τῆς, ἐν τῇ τάξει τῆς Προνοίας καὶ ἐν τῇ τάξει τῆς χάριτος, εἶναι ἐπίσης οἱ πρόδρομοὶ τοῦ ἢ Ἀνατολῆ καὶ ἢ Δύσεως ἐκ συμφώνου τῶ ἀνοίγουσι τὸν δρόμον αἱ θρησκείαι καὶ αἱ φιλοσοφίαι συνέρχονται, ἵνα εὐθύνωσιν ἐνώπιόν του τὰς τρίβους του. Ὅλα προαγγέλλουσι τὴν ἔλευσιν του, ὅλα ἐτοιμάζουσι τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, ἀλλ' εἰσέτι δὲν ἐμφανίζεται. Ὅταν ἡ νύξ προσήγγιζεν εἰς τὸ τέλος, τὸ σκότος στιγμικίως ἐπηύξησεν, οἱ ἀστέρες ὠχρίασαν ἀμυδρὸν λυκαυγὲς ἐφάνη καὶ εὐθὺς ὁ ὀρίζων ἐφωταγωγήθη· τὸ πᾶν προήγγελλε τὸν ἀστὲρα τῆς ἡμέρας· ἀλλ' ἡ ἡὼς δὲν εἶναι ὁ ἥλιος. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός εἶναι τὸ κέντρον τῆς ἱστορίας, ὁ σκοπὸς ὅλων τῶν ἀναπτύξεων τῆς ἀνθρωπό-

τητος· ἀλλ' ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς συντρίβει τὴν ἀλυσιν τῆς ιστορίας, ἵνα μᾶς διδάξῃ, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ὑπερβαίνει τὴν βουλὴν τῆς δημιουργίας, ἣτις παρήγαγε καὶ διατηρεῖ τὴν ἐλευθερίαν. Διασπᾷ ἐπίσης τὴν φύσιν, ὅπως λατρεύοντες τὸν Θεὸν, ἐν τῇ ἐκλάμψει τοῦ σύμπαντος, λατρεύσωμεν ἔτι μᾶλλον αὐτὸν ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς δυνάμεώς του, τὴν ὁποίαν ἡ δημιουργία οὔτε φθείρει οὔτε περιορίζει. Ἔθεσαν τὸν Χριστὸν ἐν τῷ τάφῳ . . . ἐξῆλθεν αὐτοῦ· καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ἀναστάσεώς του κηρύττεται ἡ αἰώνιος ζωὴ.

Ἡ ὑπόστασις τοῦ Εὐαγγελίου, εἶναι ἡ λύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ λύτρωσις εἶναι ἔργον τοῦ ἀπείρου ἐλέους, καὶ τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ὅλον τὸ θεμέλιον τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως, τὸ δὲ θαῦμα, ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ φύσει, εἶναι μόνον ἡ ἐξωτερικὴ καὶ δευτερεύουσα αὐτῆς ἐκδήλωσις. Σᾶς ἀφίνω τώρα νὰ κρίνετε ἂν, καθὼς τινες λέγουσι, τὸ Εὐαγγέλιον δύναται νὰ χωρισθῇ ἐκ τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως. Δύνασθε διὰ τοῦ νοῦς, νὰ ἐξαλείψητε τὸ δεῖνα θαῦμα ἐκ τῶν διηγήσεων τῆς Νέας Διαθήκης, χωρὶς νὰ μεταβάλητε τὸ Εὐαγγέλιον. Δὲν δύναται τις νομίμως νὰ συμπεράνῃ, ἐκ τινος λεπτομερείας περὶ αὐτοῦ τοῦ κέντρου, περὶ τῆς ἀρχῆς ὅλων τῶν εὐαγγελικῶν γεγονότων. Ἀλλὰ καὶ ὅλας τὰς ἰδιαιτέρας ἐκδηλώσεις τῆς θείας δυνάμεως ἂν παραλείψωμεν, θ' ἀπομείνῃ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ἰδοὺ τὸ πᾶν ἔσχατον θαῦμα. Ἄν ἀναιρέσητε τὸ θεῖον ἔλεος, τὸ ὁποῖον τὸν ἀνέδειξε Σωτῆρα, ἀναιρεῖτε τὸ Εὐαγγέλιον, κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης. Δὲν εἶναι τοῦ λοιποῦ ὁ λυτρωτῆς, δὲν ἀπομένει ἢ ὁ σοφὸς τῆς Ναζαρέτ. Καὶ ἐπὶ τέλος ὁ Ἰησοῦς ἀφῆκε τόσῳ βελθέα ἴγνη, ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἀνθρωπότητος, ὥστε καὶ μετὰ τὸν ἐνταριασμὸν τοῦ Χριστοῦ,

πρέπει νὰ τῷ ἀναθέσωμεν ἀνδριάντα ἐν τῷ Πανθέῳ τῆς ἱστορίας, μεταξύ τοῦ σοφοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ βούδδα Σκχυαμούνη.

Ἄνευ τοῦ ὑπερφυσικοῦ, γάνομεν τὸν Ἰησοῦν Χριστόν· ἀλλὰ διατηροῦμεν τοῦλάχιστον τὰς στοιχειώδεις ἀληθείας τῆς θρησκείας: τὸν Θεὸν, τὴν ἀθανασία καὶ τὴν ἠθικὴν, ὡς διῆσχυρίζονται; Πρέπει νὰ συζητήσωμεν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον.

Ὅταν παραγωνρίζωσι τόσῳ τὸ Εὐαγγέλιον, ὥστε νὰ μὴ βλέπωσιν ἐν αὐτῷ ἢ τὴν φυσικὴν λεγομένην θρησκείαν, καθιερωθεῖσαν διὰ τοῦ θαύματος, προβάλλουσιν ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀλήθεια, διὸ πρέπει νὰ τὴν παραδεχώμεθα ὅτι ὀλίγον ἐνδιαφέρει ἂν ἀπεκαλύφθῃ ἢ ὄχι, καὶ ὅτι τὸ ζήτημα τοῦ ὑπερφυσικοῦ εἶναι μάταιον ζήτημα.

Ἡμεῖς εἶπομεν, ὅτι οἱ σοφοὶ τῶν ἐθνικῶν διέκριναν μόλις τὰς ὑψηλὰς ἀληθείας, καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας ἀκόμη, ἄνδρες ἀλλότρια τῆς ἀποκαλύψεως φθάνουσιν εἰς τὸ αὐτὸ ἀμυδρὸν φῶς. Ἄλλ' ὅταν γνωρίσῃ τις τὸ Εὐαγγέλιον, ὅταν παραδεχθῇ τὰς ἐπαγγελίας αὐτοῦ, ἂν παρεκτραπῇ εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ ἐπανεέλθῃ ἐν τῇ θέσει τοῦ Σωκράτους;

Ὅχι, δὲν εἶναι βέβαιον. Ὅταν ἀποπλανᾶται τῆς πίστεως ἀφοῦ ἀπήλαυσε τὸ φῶς αὐτῆς, δυνατὸν τὰ ἐπέλθῃ ἐν τῇ ψυχῇ κρίσις, ἱκανὴ νὰ καταδείξῃ ὅλην τὴν σημαντικότητά τοῦ ὑπερφυσικοῦ.

Ἴνα σᾶς περιγράψω τὴν διανοητικὴν ταύτην κρίσιν, θὰ μεταχειρισθῶ τοὺς λόγους ἀνδρὸς, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς δύναται νὰ ὑποπτευθῇ ὡς ὑπερασπιζόμενον τὸ ἴδιον θέμα.

Ἐν τινι διαλόγῳ δημοσιευθέντι κατὰ τὸ 1858 ἐν τῇ Νέα Ἐπιθεωρήσει τῆς Θεολογίας, ἐν Στρασβούργῳ, (Nouvelle Revue de Theologie), ὁ Κ. Ἐδμόνδος Σχέρερ εἰσάγει δύο πρόσωπα, ἐξ ὧν τὸ μὲν προσβάλλει ζωηρῶς τὴν ὑπερφυσικὴν τάξιν, καὶ

τὸ ἄλλο τὴν ὑπερασπίζεται ὁπωσοῦν. Ὁ εἷς τῶν διαλεγομένων, τελειόνων, ἐκφράζεται τοιοῦτοτρόπως :

«Ὅταν αἰσθάνωμαι κλονιζομένην ἐν ἐμοὶ τὴν πρὸς τὰ
 «θαύματα πίστιν, βλέπω ἐπίσης τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ μου
 «ἐξασθενοῦσαν εἰς τὰ βλέμματά μου· παύει ὀλίγον κατ' ὀλί-
 «γον νὰ ἦναι δι' ἐμέ ὁ ἐλεύθερος Θεὸς, ὁ ζῶν, ὁ ἀληθινὸς
 «Θεὸς, ὁ Θεὸς μετὰ τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ συνομιλεῖ ὡς μετὰ
 «Κυρίου καὶ φίλου. Καὶ διακοπτομένου τοῦ ἀγίου τούτου δια-
 «λόγου, τί μᾶς ἀπομένει; Πόσῃν ἐμποιεῖ τότε μελαγχολίαν ἡ
 «ζωὴ καὶ δὲν μᾶς γοητεύει πλέον! Κατακτώμεν νὰ τρώγω-
 «μεν, νὰ κοιμώμεθα, καὶ νὰ κερδίζωμεν χρήματα, στερημένοι
 «πάσης ἀπόψεως. Πόσῃ νηπιάζομεν τότε ἐν τῇ ὠρίμῃ ἡλικίᾳ
 «μας, πόσῃ μελαγχολῶμεν εἰς τὸ γῆρας, πόσῃ ἀνοήτως συν-
 «ταρασσόμεθα! Ἐξέλιπε τὸ μυστήριον, δηλαδὴ ἐξέλιπε τὸ ἀγνω-
 «στον, ἐξέλιπε τὸ ἀπειρον, ἐξέλιπεν ὁ ὑπεράνω ἡμῶν οὐ-
 «ρανὸς, ἐξέλιπεν ἡ ποίησις. Ἄχ! ἔσο βέβαιος ὅτι ἡ ἀπιστία,
 «ἥτις ἀποβρίπτει τὰ θαύματα, τείνει νὰ ἐρημώσῃ τὸν οὐρανὸν
 «καὶ νὰ λύσῃ τὰς γοητείας τῆς γῆς. Τὸ ὑπερφυσικὸν εἶναι ἡ
 «φυσικὴ σφαῖρα τῆς ψυχῆς· ἡ οὐσία τῆς πίστεώς της, τῆς
 «ἐλπίδος της, τῆς ἀγάπης της. Ἡξεύρω καλῶς ὅτι ἡ κριτικὴ
 «εἶναι εὐπρεπής, ὅτι τὰ ἐπιχειρήματά της φαίνονται συνεχῶς
 «ἀκαταμάχητα· ἀλλ' ἡξεύρω προστούτοις, καὶ ἴσως ἡδυνά-
 «μην νὰ ἐπικαλεσθῶ ἐνταῦθα τὴν ἰδίαν σας μαρτυρίαν : παύ-
 «ουσα νὰ πιστεύῃ εἰς τὰ θαύματα, ἡ ψυχὴ γάνει πλέον τὸ
 «μυστήριον τῆς θείας ζωῆς, καὶ σπεύδει τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν
 «ἄβυσσον· πτώσις πάντοτε ὀρμητικωτέρα τὴν παρασύρει μα-
 «κρὰν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀγίων ἀγγέλων· γάνει βαθμηδὸν

«τὴν εὐσέβειαν, τὴν εὐθύτητα, τὸ πνεῦμα· ταχέως δὲ κεῖται
 «γαμαὶ καὶ ἐνίοτε κυλίσται εἰς τὸν βόρβορον.»

Ὁ ἄλλος ἀποκρίνεται μετὰ τινος ἀντιλογίας:

«Εἶμαι πραγματικῶς τῆς γνώμης σου. Γνωρίζω πολὺ
 «καλῶς ὅτι τὸ θαῦμα εἶναι τὸ κύριον στοιχεῖον τῆς πίστεως,
 «καὶ ὅτι μετὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ θαύματος κινδυνεύομεν νὰ
 «χάσωμεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν ἄδην, τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ
 «αὐτὸν τὸν Θεόν, τὴν διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ,
 «καὶ πᾶν ὅ,τι μᾶς ἀναβιβάζει ὑπεράνω τοῦ ἐθνικισμοῦ. Ναι,
 «ἔχομεν ἀνάγκην Θεοῦ ζῶντος καὶ παρόντος, καὶ μόνον τὸ
 «ὑπερφυσικὸν μᾶς δίδει αὐτόν. Ὁ θεὸς ὅστις δὲν δύναται ἢ δὲν
 «θέλει νὰ καταβῆ ἐπὶ τῆς γῆς, ἵνα φανερώσῃ αὐτόθι τὴν δύ-
 «ναμίν του καὶ τὴν δόξαν του, ὁ Θεὸς οὗτος εἶναι ὁ Θεὸς τοῦ
 «θεϊσμοῦ, μηχανουργὸς κεκρυμμένος ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀφηρη-
 «μένη ἰδέα τοῦ πνεύματος, Θεὸς νεκρὸς.»

Οἱ λόγοι οὗτοι δὲν ἐκφράζουσιν μόνον τὴν ἰδέαν μου, ἀλ-
 λά προβαίνουνσι περαιτέρω. Περιορίζομαι νὰ συμπεράνω ὅτι τὸ
 ζήτημα τοῦ ὑπερφυσικοῦ, τὸ ὅποιον δι' ὅσους ἐννοοῦσι τὴν
 ἀξίαν τῶν λέξεων, ἀποτελεῖ τὸ ζήτημα τοῦ Εὐαγγελίου, δύ-
 νεται νὰ καταντήσῃ διὰ πολλοὺς, ἐν μέσῳ τῆς Χριστιανωσύ-
 νης, τὸ περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀθανάτου μέλλοντος ζήτημα. Θὰ
 εἶπητε ἴσως ὅτι σᾶς ἀνέφερον τοὺς λόγους τούτους, τόσῳ
 ὠραίους ἐν τῇ βαθείᾳ μελαγχολία των, ὡς φόβητρον καὶ ἐπὶ
 σκοπῶ νὰ σᾶς τρομάξω; ἔστω, ἠθέλησα, ναι, νὰ σᾶς τρομά-
 ξω· ἀλλὰ δὲν γνωρίζω ἂν ᾗναι αἰσθημα ἀνάξιον τοῦ ἀνθρώ-
 που νὰ φοβῆται μήπως χάσῃ τὸν Θεὸν του, νὰ φοβῆται τὸ
 σκότος, ὅταν χείρῃ τὸ φῶς, νὰ φοβῆται τὴν ἀπόγνωσιν, ὅταν
 αἰσθάνηται ἑαυτὸν παρηγορημένον!

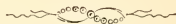
Ἄλλὰ τὰ αἰσθήματά μας δὲν εἶναι ὁ ἀπόλυτος κανὼν τῆς ἀληθείας. Ἄν ἡ ἐπιστήμη ἀπεδείκνυε βεβαιωτικῶς, ὅτι ἡ μεσολάβησις τοῦ Θεοῦ εἶναι χεῖμαιρα, δὲν μᾶς ἀπέμενεν ἢ νὰ καλύψωμεν τὸ πρόσωπον καὶ νὰ κλαύσωμεν τὴν ἀπώλειαν τῶν ἐλπίδων μας. Διίσχυρίζονται ὅτι ἡ κριτικὴ τῆς ἐποχῆς μας κατέταξε τὰ χριστιανικὰ δόγματα μετὰ τῆς πίστεως τῶν δεισιδαιμονιῶν. Ὁφείλομεν νὰ ἐρευνήσωμεν τὴν ἀπόφρασιν ταύτην. Ἄλλὰ προχωροῦσιν ἀκόμη περαιτέρω: δὲν ὠφελοῦνται μόνον ἐκ τῶν ἐξαγομένων τῆς ἐπιστήμης: ἰσχυρίζονται ἐν γένει, ὅτι ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν τάξιν εἶναι ἀσυμβίβαστος μετὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος, ὅτι ἡ μεσολάβησις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἄξεστος ἐπίνοια, μη-χανικὴ, ἀναξία πεφωτισμένου ἀνδρός τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, καὶ μὴ χρήζουσα συζητήσεως. Αἱ φωναὶ αὗται ἔρχονται πανταχόθεν: ἡ Γερμανία ἐκπέμπει αὐτάς: οἱ Παρίσιοι ἀνταποκρίνονται, καὶ φοβοῦμαι μήπως τὰς ἀντηχοῦσιν οὐκ ὀλίγον τὰ βουνά μας. Ἀκούω τὰ λόγια ταῦτα, θλίβομαι... καὶ δὲν ταράττομαι: ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι μωρία, κατὰ τὴν γνώμην τινῶν σοφῶν, ἀναμφίβητον! ὁ ἅγιος Παῦλος τὸ λέγει καθαρῶς, καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς τὸ ὑπακινίττεται. Σοφοὶ τινες θεωροῦσιν, οὐχ ἥττον, καὶ ἄλλα πολλὰ ὡς μωρίαν. Τὸ καθῆκον, αὐστηρῶς ἐκλαμβανόμενον, φαίνεται μωρία εἰς τὸν φιλήδονον ἀνθρωπον: ἡ ἀφοσίωσις εἶναι μωρία διὰ τοὺς νουνεγεῖς λογιστὰς τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας. Ἄλλως, ἐν τῇ ὁποίᾳ μᾶς ἐμβάλλει ἐξουθενώσῃ ἡ χριστιανικὴ ἡμῶν πίστις ἀπέναντι τῶν λογισμάτων, δὲν στερούμεθα ἀνέσεων καὶ πλουσιῶν ἀμοιβῶν ὑπὲρ τῆς φιλοτιμίας μας. Οἱ σοφοὶ τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, οἵτινες ἀπέκρουσαν τὸ κήρυγμα τοῦ σταυροῦ, ἦσαν πλήρεις

πολυμαθείας καὶ ἀγγινοίας· ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐκαῖνος τῆς Ἰππῶνος, ὅστις ἐκαλεῖτο Αὐγουστῖνος, οὔτε ἀμάθης ἦτο, οὔτε ἀνόητος. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, συλλογίζομαι τὸν Λαϊβνίτιον, ὅστις δὲν ἦτο οὔτε μικρὸς φιλόσοφος, οὔτε μέτριος γεωμέτρης, οὐδέποτε δὲ ὠμίλησε περὶ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως εἰμὴ ὅπως τὰς σεβασθῆ καὶ ὑπερασπίσῃ. Ἐνθυμοῦμαι τὸν Πασχάλ, δυνάμενον χωρὶς ματαιοδοξίαν νὰ θηρεύῃ τὰ πρωτεῖα μεταξὺ τῶν φυσικῶν τοῦ καιροῦ του, καὶ ν' ἀναδειχθῆ εἰς τῶν ἐνδοξωτέρων μαθηματικῶν τοῦ κόσμου, διακόψαντα μίαν τῶν ἡμερῶν τοὺς ὑπολογισμούς του καὶ ἀφῆσαντα τὰ βαρόμετρό του, ὅπως ἐπιδόσῃ, ἀνευδρότως εἰς τὰ θρησκευτικά. Ἐνθυμοῦμαι τὸν Νεύτωνα, πρόστυχον ἀστρονόμον, ὅστις ὅσκις ἤκουε προφερόμενον τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ τῆς Γραφῆς ἐδίδοε πάντοτε δεῖγμα τοῦ σεβασμοῦ του· καὶ ἀπετόλμησε νὰ θέσῃ ἐν τέλει τῆς περὶ ὀπτικῆς πραγματείας του τὸ κεφάλαιον τοῦ νόμου: ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης καρδίας σου, καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ἀκούω προστούτοις νὰ λέγωσιν ὅτι εἰς ἐποχὴν πλησιεστέραν εἰς ἡμᾶς, ἄνδρες ἐκ τῶν κορυφαίων τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας, τῆς φιλοσοφίας, κατεδέχοντο νὰ πιστεύωσι, νὰ λατρεύωσι, νὰ προσεύχωνται μετὰ τὸς ταπεινόφρονας. Ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῷ ὀμίλῳ τῶν ἐνδόξων τούτων νεκρῶν, λαμβάνω ἐπὶ τέλους θέσιν, ἂν σύγχρονός τις πνευματώδης ἢ νεώτερος σοφός, στιγματίζων με εἰς τὸ μέτωπον διὰ τοῦ στίγματος τῆς μικρονοίας, μοὶ κλείσῃ αὐθαίρετως τὴν θύραν τῆς ἐπιστήμης, καὶ με κηρύξῃ ἀνάξιον τῆς διδακτορικῆς αὐτοῦ συναναστροφῆς.

Ἄλλὰ ταῦτα δὲν εἶναι ἐπιχειρήματα, οὔτε σπουδαῖοι λόγοι. Ἐπρεπε μόνον νὰ δεῖξωμεν ὅτι εἰς τὰς ἀξιώσεις τοῦ νεω-

τέρου πνεύματος εἴμεθα ἱκανοὶ ν' ἀντιτάξωμεν ἄλλας. Ἀλλά, Θεὸς φυλάξοι, νὰ παρεμβάλλωμεν εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας τὰς μικροπρεπεῖς σκέψεις τῆς φιλοτιμίας. Καὶ δυστυχεῖς ἡμεῖς ἂν, προκειμένου περὶ τῶν τιμαλφεστέρων συμφερόντων μας, παρειδόμεθα τυφλῶς εἰς τὴν ιδιότροπον καὶ ἀστατον ἐκείνην δύναμιν, τὴν ὁποῖαν καλοῦσι πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, χωρὶς νὰ σκεφθῶσιν ὅτι, καὶ διὰ τοῦ ἰδίου τούτου ὀρισμοῦ, μαρτυροῦσιν ὅτι, καθὸ γέννημα τῆς προτεραίας, ἡ ἐφήμερος αὕτη δύναμις, δυνατὸν νὰ μὴ ὑπάρχη πλέον τὴν ἐπιούσαν.

Κύριοι, ἂν δὲν φρονῆτε τὰ τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως ἀπολύτως ἀπονεννημένα, σᾶς προτείνω ν' ἀκροασθῆτε ὅτι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὑπὲρ αὐτῆς, ὅχι σοφίζόμενοι νὰ καλύψωμεν μὲ παλαιὰς λέξεις νέαν ἰδέαν, ἀλλ' ἐκλαμβάνοντες τὴν ὑπερφυσικὴν τάξιν κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἁγίου Παύλου καὶ τοῦ ἁγίου Ἀύγουστίνου, τοῦ Πασχάλλ καὶ ὅλης τῆς χριστιανωσύνης, κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν γραϊῶν καὶ τῶν νηπίων. Ἐνώπιον τῆς περὶ ἀμέσου μεσολαβήσεως τοῦ Θεοῦ ἰδέας, καταλαμβάνω τὸν ἐνδοιασμὸν καὶ τὴν ἀρνήσιν καὶ προκειμένου περὶ σπουδαίου ἐνδοιασμοῦ ἢ περὶ σπουδαίας ἀρνήσεως, οὐδεὶς δύναται βεβαίως νὰ περιμένῃ ἀπὸ ἐμὲ σαρκασμὸν ἢ περιφρόνησιν. Τοῦτο εἰσέτι δὲν ἐνώρθωσα νὰ ἐννοήσω καλῶς : ὅτι δυνατὸν νὰ πιστεῦωμεν διττῶς.

ΠΕΜΠΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Τὸ Εὐαγγέλιον ἐνώπιον τῆς ἐπιστή- μης καὶ τῆς πίστεως.

Κύριοι!

ντικαίμενον τῆς μελέτης μας δὲν εἶναι ἐπιβίωσις τις τῶν ψυχῶν, εἶδος ἀνωνύμου ἀθανασίας· εἶναι ἡ παρὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ προτεινομένη καὶ ἐπαγγελιομένη αἰώνιος ζωὴ. Ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, ἡ ὑπόθεσις μας φέρει ἀπευθείας εἰς τὸ Εὐαγγέλιον· καὶ ἐπειδὴ ἡ τύχη τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸ ὑπερφυσικὸν ζήτημα, τὸ ζήτημα τοῦτο παρουσιάζεται σήμερον εἰς τὴν μελέτην μας. Λέγουσιν ὅτι ἡ πίστις πρὸς τὴν ἄμεσον τοῦ Θεοῦ μεσολάβησιν εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην· πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον. Καὶ ἐν πρώτοις, ἄς ὀρίσωμεν ἀκριβῶς, κατὰ τοῦτο, τὸ θέμα τῆς χριστιανωσύνης.

Ὁ φυσικὸς κόσμος δὲν ἐδημιουργήθη καὶ δὲν διατηρεῖται ἢ διὰ διηγεκοῦς ἐνεργείας τῆς θείας βουλήσεως· ἀλλ' ἐν τῷ ὕλικῳ τούτῳ κόσμῳ, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀνευρίσκει τοὺς

νόμους οίτινες τὸ διέπουσι· τὸ ἡμερολόγιον δύναται νὰ προείπη, πρὸ μακροῦ χρόνου, τὰς διαφόρους περιφορὰς τῶν ἀστέρων, νὰ μᾶς προαγγείλῃ τὴν ὥραν καὶ τὸ λεπτόν ἐκλείψεώς τινος· ὁ σοφὸς, διὰ τῶν ὑπολογισμῶν του, ἀνακαλύπτει λοιπὸν ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ του τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τελούμενα θαυμάσια· ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει τάξις ὠρισμένη, νόμοι σταθεροί, καὶ ἡ πλαστουργικὴ διάνοια φανερόνει τὸ μυστικόν της εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν. Παρὰ τῇ πρακτικῇ ἐπιστήμῃ, ἥτις ἱκανοποιεῖ τὴν εὐγενῆ περιέργειαν τοῦ πνεύματος, καὶ καθίσταται ἐν τῇ εὐσεβῇ ψυχῇ ὑμνωδία πρὸς τὸν Αἰώνιον, εἰς τὸ μέλος τῆς ὁποίας πᾶσα νέα ἀνακάλυψις τοῦ νοῦ προσθέτει νέον τόνον. Διὰ τὸν πιστεύοντα εἰς τὸν Θεόν, ὁ καλούμενος νόμος τῆς φύσεως εἶναι ἀπλῶς ὁ τρόπος τῆς ἐνεργείας τοῦ δημιουργοῦ τ' οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Ἄν ἀπαντήσωμεν ἔθεν εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν διαβεβαίωσιν γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἀπομακρύνεται ὀλοτελῶς τῆς συνήθους ταύτης πορείας τῶν πραγμάτων, παραδείγματος χάριν, τὴν ἀνάστασιν ἐνὸς νεκροῦ, θέλομεν εἶπει, κατὰ τὸν λόγον τῆς πείρας μας, ὅτι τὸ τοιοῦτον δὲν ἐγένετο, ἢ ὅτι εἶναι ἔκ τ α κ τ ο ν.

Παρὰ τῷ ὑλικῷ κόσμῳ ὑπάρχει ὁ ἠθικὸς κόσμος, περιλαμβάνων τὰ γεγονότα τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἐν αὐτῷ ἐπίσης τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀναγνωρίζει τακτικὰς ἐκδηλώσεις, τὰς ὁποίας καλεῖ νόμους. Ἐξαιρῶνται, παραδείγματος χάριν, ὅτι, ἐν τῷ βίῳ τοῦ ατόμου, ἡ ἀτάξια τῆς θελήσεως συνεπάγει τὴν δούνην· ὅτι, ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, ἡ ἀκολασία καὶ ἡ ἀναρχία εἶναι οἱ πρόδρομοι τοῦ δεσποτισμοῦ. Ἐνταῦθα ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀπαντᾷ συμφυῆ καὶ μόνιμα γεγονότα· διατί; Διότι δὲν πρόκειται πλέον περὶ ἀθανάτους καὶ παθητικῆς ὕλης·

δὲν εἴμεθα πλέον ἐνώπιον τῶν μορίων τῆς γῆς καὶ τῶν ἀστέ-
ρων τοῦ οὐρανοῦ, ἅτινα ὑπέκουσιν εἰς λόγον; τὸν ὁποῖον οὐ-
δέποτε ἤκουσαν. Ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ, ὑπάρχει ἀκου-
στός λόγος, ἀθετούμενος ἢ τηρούμενος· ὑπάρχουσι δύο ὀνό-
μαις: ἡ θεία βούλησις, ἣτις διέπλασε καὶ διευθύνει τὸ πᾶν, καὶ
τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἐξασκοῦν ἐπίσης τὴν ἐξουσίαν του.
«L'homme s'agite et Dieu le mène» ('Ο ἄνθρωπος ταλαντεύεται
καὶ ὁ Θεὸς τὸν χειραγωγεῖ). Ἡ πείρα, ἐν τούτοις, ἀνακαλύπτει
εἰς τὰ ἠθικὰ φαινόμενα πραγματικὸν σύνδεσμον, οὐχὶ ὅμως
ἀπολύτως σταθερὸν, καὶ πρὸ πάντων ὅρια ἀνυπέροβτα. Ἐν τῇ
νέᾳ ταύτῃ τάξει τῶν πραγμάτων, τυγχούσης διαβεβαιώσεως,
ἣτις διεκρεῦγαι καθόλου τὰς ἐκδηλώσεις τῆς παρατηρήσεως,
παραδείγματος χάριν τῆς διαβεβαιώσεως ὅτι ἐπεφάνη τῇ οι-
κουμένη τέλειος ἄνθρωπος, θὰ εἴπωμεν προσέτι ὅτι τοῦτου
οὐδέποτε ὑπῆρξε, ἢ ὅτι τὸ γεγονός εἶναι ἔκτακτον.

Τὸ θέμα τῶν χριστιανῶν εἶναι ὅτι τὸ ἔκτακτον ὑπάρχει,
ἔχον τὸ κέντρον καὶ τὸ ἀπόγειον αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ.
Τὸ ἔκτακτον τοῦτο εἶναι δι' αὐτοὺς ὑπερφυσικόν ἰδού πῶς τὸ
ἐξηγηοῦσιν: Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἐλεύθερος, καὶ καθὼ ἐλεύθε-
ρος ἠδύνατο νὰ παραβιάσῃ τὸν θεῖον νόμον. Τὸν παρεβίασε
τῶντι· τὸ ἀμάρτημα εἰσέβαλεν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ κατὰ θεί-
αν βουλὴν, ἔχουσαν τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ
συνιστώσαν τὴν ἠθικὴν φύσιν, αἱ μικροθυμίαι καὶ τὸ σκότος
τῆς διανοίας παρεηκολούθησαν τὴν ἀταξίαν τῆς θελήσεως.
Ἄλλ' ὁ Θεὸς παρενέβη ἵνα λύσῃ τὴν αἰγμάλωσίαν τοῦ ἀμαρ-
τήματος, ἵνα ἀνορθώσῃ τὴν ἐλευθερίαν, χωρὶς νὰ τὴν ἐκβιάσῃ,
διὰ τῆς χάριτος τῆς ἀφέσεώς του καὶ τῆς βοθητικῆς τοῦ πνεύ-
ματός του. Ἡ λυτήριος θέλησις, θεωρουμένη εἰς τὸν Θεὸν ὡς

βουλή τοῦ ἐλέους του, συνιστᾷ οὐσιωδῶς τὸ ὑπερφυσικόν, τὸ Θεῖον ὑπερφυσικόν, κατ' ἀντίθεσιν τῆς φυσικῆς τάξεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἤθελε παραδοθῆ εἰς ὄλας τὰς συννεπίας τῆς ἀποστασίας του. Τὸ ἱστορικὸν ὑπερφυσικόν, ἢ τὰ θαύματα, δὲν εἶναι εἰμῆ ἢ ἐξωτερικὴ καὶ δευτερεύουσα ἐκδήλωσις τῆς ἀποφάσεως τῆς υπερτάτης ἀγάπης. Ὁ Θεὸς λοιπὸν ἔχει δύο θελήσεις, ἀλλ' αἱ δύο αὗται θελήσεις εἶναι μία ἐν τῷ αὐτοουργῷ αὐτῶν, ὅστις εἶναι Θεός· μία ἐν τῷ αἰτίῳ αὐτῶν, ὅπερ εἶναι ἡ ἀγάπη, ὡς εἶπομεν ἤδη. Αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι ἡ οὐσία τῶν ἀκατανοήτων μυστηρίων τοῦ χριστιανισμοῦ· ἀλλ' εἴτε ἀληθεῖς, εἴτε ψευδεῖς, ἢ ἀμφίβολοι, εἶναι καθαρὰ καθ' ἑαυτὰς· ὅσοι τὰς ἀρνοῦνται γνωρίζουσι καλῶς τί ἀρνοῦνται νὰ παραδεχθῶσιν. Ὁ ὅρος τοῦ ὑπερφυσικοῦ, τὸν ὁποῖον μεταχειρίζομεθα ἵνα ἐκφράσωμεν τὴν ἰδέαν μας, συμμορφούμενοι μὲ τὴν συνήθειαν, δύναται νὰ παρέξῃ ἀφορμὴν παρερμηνειῶν, τὰς ὁποίας συμφέρει νὰ προλάβωμεν. Ἦθελεν ὑπαγορεύσει τὸ σοβαρώτερον λάθος, ἂν ἐσυμπεραίνομεν ὅτι ἡ φύσις εἶναι δύναμις ἀνεξάρτητος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν ἧ ὁ Θεὸς παρεμβαίνει ὡς ξένη δύναμις· ἐνῶ ἡ φύσις δὲν εἶναι εἰμῆ ἢ ἀρχικὴ βουλή, κατὰ τὴν ὁποίαν τελεῖται ἡ πλαστουργικὴ ἄμα καὶ συντηρητικὴ ἐνέργεια τοῦ παντός. Ἦθέλομεν προσέτι ἀπατηθῆ, ἂν ἐπορίζομεθα ἐκ τοῦ ὅρου τὸν ὁποῖον μεταχειρίζομεθα τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ Θεὸς τῆς χάριτος εἶναι ὑπεράνω τοῦ Θεοῦ τῆς φύσεως, ἐνῶ εἶναι ἐπίσης ἐν πᾶσι καὶ ὑπὲρ πάντα, Θεὸς εὐλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας. Μόνον ἐξ ἀπροσεξίας δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ἡ ὑπερφυσικὴ τάξις, δηλαδὴ ἡ ἐξάσκησις τῆς υπερτάτης δυνάμεως διευθυνομένης παρὰ τῆς θείας ἀγάπης, ὡς ἀθυρίετον ἔργον. Θὰ ἐλησημονοῦμεν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ αὐ-

Θαιρέτου ἐκλείπει ἐνώπιον τοῦ ὄντος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἀπόλυτος πηγὴ παντὸς νόμου. Ἐπὶ τέλους ἂν ἠδυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν φυσικῶς τὸν ἄνθρωπον, ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ᾔγναι ἐν τῇ βουλῇ τῆς ἀγάπης τοῦ Δημιουργοῦ τῆς ἐλευθερίας, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ μόνος φυσικὸς ἄνθρωπος, καὶ ἡμεῖς κατέστημεν, ὡς ἐκ τοῦ ἁμαρτήματος, ὑποφυσικοὶ, ἂν συγχωρηθῆται ἡ ἔκφρασις, ἢ μᾶλλον παρὰ φύσιν. Ἀλλὰ τὸ οὐσιώδες εἶναι νὰ συνεννοηθῶμεν καλῶς, καὶ νομίζω ὅτι μετὰ τὰς ἐπεξηγήσεις τούτας δὲν ἐγγωρεῖ πλέον ἐνδοιασμός. Θὰ ἐφοβούμεθα ἀπεναντίας τὸν ἐνδοιασμόν, ἂν ἐκαλοῦμεν φύσιν τὴν ἰδανικὴν τάξιν, ἢ ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ᾔγναι, προκειμένης συζητήσεως ἐν ἧ ἡ λέξις φύσις σημαίνει, σχεδὸν πάντοτε, τὴν βεβιαίαν κατάστασιν, ἣτις ἀπεκαλύφθη διὰ τῆς πείρας τῆς συνήθους πορείας τῶν συμβάντων.

Αἱ δύο θελήσεις, τὰς ὁποίας ἀναγνωρίζομεν εἰς τὸν Θεόν, εἶναι, εἴπομεν, μία εἰς τὴν ἐνδοτάτην αὐτῶν ἀρμονίαν. Τὸ μυστήριον τοῦτο δὲν εἶναι μόνον εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν· τὸ ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς συνειδήσεώς μας, ἂν κατέλωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτούς. Τί εἶναι ἡ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή ἡ ἐν ἡμῖν φύσις; Τί εἶναι ἡ θεία χάρις, δηλαδή τὸ ἐν ἡμῖν ὑπερφυσικόν; Ἐρωτήσατε χριστιανόν τινα διασκεφθέντα περὶ τούτου. Ἐρωτήσατε αὐτὸν ἂν δύναται νὰ προσδιορίσῃ τὰ ὅρια τῶν δύο τούτων δυνάμεων; Θὰ σᾶς ἀπαντήσῃ ἀποφατικῶς, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος αἰτία τοῦ ἡμετέρου ὄντος, τὸ δ' ἔργον τῆς χάριτός του εἶναι νὰ μᾶς παρέχῃ τὴν θέλησιν, τῆς ὁποίας ἔχομεν χρεῖαν. Ἐρωτήσατε αὐτὸν ἀκολούθως, ἂν, ἡ ἀνθρώπινος θέλησις καὶ ἡ θεία χάρις, τῶν ὁποίων ἀδυνατοῦμεν νὰ εἴρωμεν τὰ ὅρια, ᾔγναι ἐν καὶ τὸ αὐ-

τό· θ' ἀκούσῃτε τὴν ἀπάντησίν του. Τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ὑπερφυσικὸν παρουσιάζεται ὑπὸ ἀντιστοίχους ὄρους ἐν τῇ ἱστορίᾳ· ἡ διαφορὰ των εἶναι μεγίστη, ἡ ἔνωσίς των ἐνδοσάτη· τὸ ἔργον τοῦ Εὐαγγελίου συνδυάζεται μετὰ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα δὲν συγγέονται. Τὸ πᾶν προέρχεται ἐκ Θεοῦ· ἀλλὰ τὸ ἀμάχημα, προῖόν τῆς δημιουργηθείσης ἐλευθερίας, ἐθλασε τὴν μοναδικὴν καὶ ἄμεσον ἀκτῖνα τῆς αἰωνίου ἀγάπης.

Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι τοῦτο: τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ὑπερφυσικόν, ἢ ἀπλοῦν προῖόν τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως; Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ἐκ Θεοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Τὸ ζήτημα, ὑπὸ τούτους τοὺς ὄρους, δὲν εἶναι νέον: ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς τὸ ἐπρότεινεν εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῆς ἐποχῆς του, προκειμένου περὶ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. * Ἄς ἀρχίσωμεν ἀνερευθῶντες τί ὑποθέτει.

Ἡ ἐρώτησις: ἔμεσολάβησεν ὁ Θεός; ὑποθέτει Θεὸν ἐλεύθερον, ἐκτὸς τοῦ παντός, καὶ οὐχὶ τὴν ὑπόστασιν ἢ τὸν νόμον τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸν Ποιητὴν καὶ ὑπέριστατον αὐτοῦ κύριον. Ἐκτὸς τῆς πίστεως ταύτης, εἶναι καθαρὸν ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ζήτημα δὲν δύναται λογικῶς νὰ τεθῆ. Εἰς τὸν ἀρνούμενον τὸν Θεόν, τὸν ἀληθινόν, τὸν ζῶντα καὶ ἐλεύθερον Θεόν, ἄλλοτε θ' ἀπαντήσω. Ἦδη ἀπευθύνομαι μόνον εἰς τοὺς θείστας, οἵτινες, παραδεχόμενοι τὴν ὑπαρξίν ἐνὸς Δημιουργοῦ, κηρύττουσιν ἀδύνατα τὰ θαύματα. Ὁ Ι. Ι. Ρουσσὼ ὠρμήθη ποτὲ νὰ εἶπῃ: «Ἄν ἰσχυρίζετό τις ὅτι ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ «θαυματουργήσῃ, ἠθέλομεν τῷ περιποιήσῃ μεγάλην τιμὴν «ἂν τὸν ἐτιμωροῦμεν ἥρακι νὰ τὸν κλείσωμεν εἰς τὸ φρενο-

* Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;

«κομείον» * Ἡδὴ ἐπιθυμῶ μάλιστα ν' ἀποκριθῶ εἰς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ὁ ἔνδοξος συμπατριώτης μου ἤθελε διὰ τὸ ἀπλούστερον νὰ περιορίσῃ. Ἐπιθυμῶ ν' ἀποκριθῶ ἔτι εἰς τοὺς ἀθέους ἢ τοὺς πανθειστάς, ἀλλ' εἰς τοὺς θεϊστάς, οἵτινες λέγουσι τὴν ἀποκάλυψιν ἀδύνατον.

Κατὰ τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως προτείνουν τριπλῆν ἀντίρρησην: ἀντιτάσσουσι τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν.

Ἄς ἀρχίσωμεν ἐκ τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως: Ἐὰ βραχυλογήσω. Εἰς τὸ δυνάτῳ τῆς θείας μεσολαβήσεως, ἀντιτάσσουσι τὸ ἀπολύτως μόνιμον τῶν νόμων τοῦ παντός. Τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀπλοῦς περισπασμὸς τοῦ πνεύματος. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι προαχθεῖσαι ἐν τῷ αἰῶνί μας εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἀναπτύξεως, ἐξακριβοῦσι τὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους των· ἀλλ' οὐδεὶς φυσικὸς τοῦ κόσμου δὲν δύναται νὰ καθιερώτῃ διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι τὰ φαινόμενα, ὁποῖα παρίστανται, εἶναι ἀναγκαῖα, καὶ ὅτι ἡ τάξις των δὲν δύναται νὰ διακοπῇ ἢ νὰ διαταραχθῇ. Ἡ βεβαίωσις αὕτη, ἀπολύτως ἀλλοτρία τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης, προέρχεται ἐκ τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιλαμβάνομαι, ἄνευ ἀναβολῆς, τοῦ δευτέρου τούτου μέρους τῆς συζητήσεως.

Ὁ Θεὸς, λέγουσιν, ἐν ὀνόματι τῆς φιλοσοφίας, εἶναι λίαν σοφός, ὥστε δὲν τροπολογεῖ τοὺς νόμους του. Ὁ ἀνεπιτήδειος μόνον τεχνίτης ἐπέξεργάζεται τὸ ἔργον του. Οἷαδὴποτε θεῖα μεσολάβησις ἀποδεικνύει περιορισμὸν τῆς σοφίας του· παραδεχόμενοι αὐτὴν προσβάλλομεν τὸ μεγαλεῖόν του. Τὴν ἀντίρρηση-

* Lettres de la Montagne.

σιν ταύτην κρίνομεν εὐλογον, ὡς ἐκ τῆς συνεχοῦς τοῦλάχιστον ἐπαναλήψεώς της, νὰ θεωρήσωμεν μετὰ προσοχῆς. Αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τινος συγχύσεως μετὰ τῆς ὑλικῆς τάξεως καὶ τῆς πνευματικῆς τάξεως. Θὰ ἦτο βásiμος, ἂν ἦτο λόγος περὶ τῶν ἀστέρων, ἀλλὰ προκειμένου περὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου δὲν ἔχει οὐδεμίαν ὑπόστασιν. Ὀμιλοῦντες περὶ ἐργάτου καὶ ἐργοχείρου, ἔχομεν κατὰ νοῦν τ' ἀδρανῆ σώματα, τὸ ξύλον, τὴν πέτραν, ἢ τὸ μέταλλον, ἅτινα ἀφοῦ ἄπαξ κατεργασθῶσι μένουσιν ὅποια εἶναι, οὐδὲ ἀντιδρῶσι κατὰ τῆς ἐνεργείας, ἣτις τὰ ἐτροποποίησε. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τὸ ὅποιον ἀνακινούμεν δὲν ἀποβλέπει τὸ ξύλον ἢ τὴν πέτραν, ἀλλ' ἔργον ἔχον τὴν δύναμιν τοῦ τροποποιεῖν ἑαυτό. Πιστεύετε ὅτι ὑπάρχει εἰς τὰ πνευματικά ἔντα ἀρχὴ τις ἐλευθερίας; Πιστεύετε ὅτι εἴμεθα ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις μας καὶ ὅτι ἠμποροῦμεν νὰ σφάλωμεν; Ποῖος τολμᾷ νὰ εἶπῃ ἔχι; Ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶναι ἅγιος· θέλει τὸ ἀγαθόν, τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν· λοιπὸν τὸ κακὸν εἶναι ἐναντίον τῆς θελήσεώς του. Ἄν κακοποιήσωμεν, ἂν προσφέρωμεν βέβηλον λέξιν, ἂν συλλάβωμεν αἰσχρὸν λογισμόν, ἢ πράξις, ὁ λόγος, ὁ λογισμὸς ἀνέρχονται εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς πρόκλησις, καὶ λέγουσιν εἰς τὸν ἅγιον Θεόν: «Τὸ θέλημά Σου δὲν γίνεται.» Ὅχι: τὸ θέλημά του δὲν γίνεται καὶ εἶναι παντοδύναμος! Ἦνα διατηρήσητε δὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας του, θέλετε νὰ θυσιάσητε τὴν συνειδήσιν σας, καὶ νὰ εἶπητε ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό; Θέλετε νὰ εἶπητε ὅτι τὰ πάντα γίνονται διὰ τῆς θείας βουλήσεως; Νομίζετε ὅτι διασώζετε οὕτω τὴν παντοδυναμίαν ἀλλὰ ἀντὶ ποίας τιμῆς; ἀντὶ τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως. Καὶ ὅποιον ἐξαχόμενον θὰ ἐπιτύχητε; Τὴν προφανεστέραν

ἀντίφασιν. Μετεποιήσατε τὸν Θεὸν εἰς μηχανικὴν δύναμιν παρὰ φύσιν φυσικῶς ὅλα τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς· ἀλλὰ τῷ ἡρηθήητε τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ πλάσῃ ἐλεύθερα ὄντα. Ὅπως τὸν ἀναδείξετε παντοδύναμον, τῷ ἀπηρνήθητε λοιπὸν τὴν ὑπερτάτην χρῆσιν τῆς δυνάμεώς του. Συγχύζεσθε εἰς τὰς ἰδί-
 ας σας ἐννοίας. Ὡ! διότι ἡ δημιουργία τῆς ἐλευθερίας εἶναι τὸ θαῦμα τῶν θαυμάτων. * Διότι τὸ ἀμάχημα εἶναι ἐνταυτῷ ἡ τρανωτέρα ἐκδήλωσις τῆς ἰσχύος τοῦ ὄντος, ὅπερ ἠδυνήθη νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ὁ παραδοξότερος περιορισμὸς τῆς ἰσχύος τοῦ ἀγίου Θεοῦ, τοῦ ὁποίου παραβιάζεται τὸ θέλημα. Δὲν θέλετε νὰ ὑπάρχωσιν εἰς τὸν Θεὸν δύο θελήσεις καὶ ἕνεκα τούτου ἀποβρίπτετε τὸ Εὐαγγέλιον. Ἄλλ' ἀναιροῦντες τὸ Εὐαγγέλιον, τὸ ζήτημα οὐχ ἤττον μένει καθόλου τὸ αὐτό. Μένουσι δύο θελήσεις εἰς τὸν Θεόν: μία, ἣτις μᾶς ἐπλάσε ἐλεύθερα ὄντα: αὕτη ἐκπληροῦται καὶ ἄλλη, ἣτις μᾶς θέλει ἀγαθοὺς καὶ εὐδαίμονας: αὕτη δὲν ἐκπληροῦται. Τὸ μυστήριον δὲν εἶναι μόνον εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν, δὲν εἶναι μόνον ἐν Γολγοθᾶ, εἶναι καθόλου τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἰδεῶν τοῦ χρηστοῦ ἀνδρός. Ὅταν καταβαίνωμεν ἐν τῇ ἀβύσσῳ ταύτῃ, ὅταν προσηλωθῶμεν ἐπὶ μακρὸν τὸ βλέμμα εἰς τὸ φωτεινὸν τοῦτο σκότος, τὸ πνεῦμα γίνεται προσεκτικώτερον καὶ δὲν ἐπισπεύδει νὰ λύσῃ, ὡς ἐκ τρίποδος, τὰ μεγάλα ταῦτα ζητήματα μ' ἐπιπόλαιον κρίσιν, ἣτις φαντάζεται ὅτι τὰ εἶπεν ὅλα, ἅμα ἐπανέλαβεν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι λίαν σοφὸς ὥστε

* Ὁ Κ. Φουσέ δὲ Καρέλ, ἀνεκάλυψε πρό τινασ καιροῦ, εἰς τὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα τοῦ Καρτεσιού, τὴν λίαν ἀξιοσημεῖωτον ταύτην ἰδέαν: «ὁ Θεὸς ἔκαμε «τρία θαύματα: τὰ πράγματα ἐκ τοῦ μηδενὸς, τὸ αὐτεξούσιον, καὶ τὸν Θεάνθρωπον. (Tria mirabilia fecit Dominus: res ex nihilo, liberum arbitrium et Hominem Deum).

δὲν ἀλλάσσει τοὺς νόμους του, καὶ ὅτι ὁ ἄπειρος μόνον ἐργάτης ἐπιδιωρθώνει τὸ ἔργον του. Δὲν εἶναι εἰμὴ εἷς καὶ μόνος ὁ ἐργάτης, ὁ δημιουργῶν ἐλεύθερα ὄντα· καὶ ὡς ἐκ τούτου πᾶσα ἀναλογία ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀποβαίνει ματαία καὶ φέρει ἀναποφεύκτως εἰς παραλογισμὸν.

Ἄν πιστεύητε, ὅτι τὸ κακὸν εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἡ ἐκδήλωσις τῆς αἰωνίου θελήσεως, παρατηρήσατε καλῶς τί ἀρνεῖσθε εἰς τὸν Θεόν. Ἐν ὀνόματι τῆς σοφίας του, τῷ ἐμποδίζετε τὸ ἔλεός του! ἐν ὀνόματι τῆς ἰσχύος του, τῷ διαφιλονεικεῖτε τὴν ἐξουσίαν καὶ ἐπανορθώσῃ, διὰ θαύματος ἀγάπης, τὴν παράβασιν τῆς θελήσεώς του! Ὅχι, ὄχι! οἱ λαλοῦντες τοιοιτοτρόπως δὲν ἀνέγνωσαν καλῶς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διανοίᾳ, ἣ δὲν πιστεύουσιν εἰς τὸν ζῶντα καὶ ἀληθινὸν Θεόν. Καὶ τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἀπόκρυφον τῆς δυσκολίας. Ὁ θεῖσμος τείνει καὶ ἐκλείψῃ, ἐν τῷ σημερινῷ διανοητικῷ ὄργανῳ, ὅπως παραχωρήσῃ τὴν θέσιν εἰς διδασκαλίαν, αἰτινες ὑπὸ ὄρους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σκοτεινοὺς, ἀρνοῦνται τὸν Θεὸν ἡμῶν. Ὁ Θεὸς οὗτος, ὅστις εἶναι ὁ Πατὴρ τῶν πλασμάτων του, ὁ Θεὸς οὗτος, ὅστις μᾶς γινώσκει καὶ μᾶς ἀγαπᾷ, ὁ Θεὸς οὗτος ὅστις συγκινεῖται εἰς τὰ δεινά μας,—ὅχι εἶπω ὅλην τὴν ὑψηλὴν μωρίαν τῶν χριστιανῶν—ὁ Θεὸς οὗτος, ὅστις παρεδόθη ἵνα καὶ ὁ ἄνθρωπος παραδοθῇ εἰς αὐτόν. . . κατὰ τὴν δοξασίαν τινῶν φιλοσόφων, γνωρίζω καλῶς ὅτι εἶναι εἰδῶλον. Ἀλλὰ, Κύριοι, ἂν ἦναι εἰδῶλον προσιμῶ καὶ εἶμαι εἰδωλολάτρης μετὰ τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν, ἣ καὶ κλίσω εἰς τὴν σειρὰν τῶν σοφῶν καὶ εἰς τοὺς παγετώδεις νχοὺς μεταφυσικῆς ἄνευ ἐλπίδος καὶ ἄνευ παρηγορίας.

Εἰδῶλον! καὶ τίς ὁ Θεὸς τῶν σοφῶν τούτων; ὁ ἀπαθὴς

γεωμέτρης τοῦ παντός; Ἐπι ὀλιγώτερον: ἡ ὑπόστασις, ὁ νόμος τοῦ κόσμου· ὃν (εἰς τοῦτο ἰδίως ἐπιμένουσιν) ὃν ἄνευ συνειδήσεως καὶ ἄνευ θελήσεως... Θεὸς νεκρός. Καὶ οἱ ἄνθρωποι οὖτοι συναισθάνονται ὅτι ἡ καρδία καὶ ἡ συνείδησις διαμαρτύρονται κατὰ τῶν διδασκαλιῶν των· ἀλλ' ἔχουσι τὸ θάρρος νὰ παλαίωσι καθ' ἑαυτῶν· κρίνουσιν αὐστηρόν αὐτῶν καθήκον νὰ θυσιάζωσι πᾶν ὅ,τι ἔχουσιν ἀνθρώπινον, ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς καθαρᾶς λογικῆς· ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ ἀμυδρόν φῶς τῶν θρησκείων διεδέχθη ἡ λάμψις τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει τοῦ λοιποῦ ἀνάγκη διὰ τὸν σοφόν, εἰμὴ εἰς τὰ στιλπνὰ ἴσως ὕψη τῶν βουνῶν, ἀλλ' ἐνθα βασιλεύει τὸ ψῦχος καὶ ὁ θάνατος. Ὑπάρχει ἀναμφιβόλως φιλοσοφία φέρουσα εἰς τὰ ἐξαγόμενα ταῦτα· ὑπάρχει προσέτι καὶ καλλιτέρα φιλοσοφία ἀποτρέπουσα ἐξ αὐτῶν. Ὅτὰ τὸ εἶπω, ἀψηρῶν ἂν μὲ μεμφθῶσιν ὅτι κινουμαι τάχα ὑπὸ φιλαυτίας· ὅσω ἀσθενὲς καὶ ἂν ᾔηναι τὸ κῦρος τῶν λόγων μου, δὲν εἶναι ἐν τούτοις οἱ συνήθεις λόγοι ἀνδρός οὐδέποτε νεύσαντος ἐκτός τοῦ στενοῦ κύκλου τῆς ἰδίας αὐτοῦ διανοίας καὶ τῆς παραδόσεως, ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ὁποίας ἀνετράφη. Εἶκοσι περίπου ἔτη διήγυσα καταγινόμενος κυρίως, ὑπὸ κλίσεως ἄμα καὶ καθήκοντος, εἰς τὰς μεταρυστικὰς θεωρίας. Ἀγαπῶ τὴν εὐγενῆ ταύτην ἐπιστήμην, τὴν καλουμένην φιλοσοφίαν· ἀγαπῶ, μὲ ζωηρὰν ἀγάπην, τὴν μεγαλόφρονα ταύτην περιέργειαν τοῦ πνεύματος, ἣτις θέλουσα νὰ βολιδοσκοπήσῃ τὰ πάντα, ἐπιμαρτυρεῖ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀρχῆς του καὶ τὴν εὐγένειαν τοῦ προορισμοῦ του. Καὶ σᾶς λέγω, μ' ὄλην τὴν ἀσθένειαν τῆς πίστεώς μου, καὶ τὸν σκοτισμὸν τῆς διανοίας μου, ὅτι ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ βλέπω οὐ μόνον τὴν θεραπείαν τῶν δεινῶν μας, τὴν ἀνθρώω-

σιν τῆς παραπτώσεώς μας, τὴν παραμυθίαν τῶν θλίψεών μας· ἀλλ' εὐρίσκω πρὸς τούτοις ἐν τῇ ταπεινῇ πίστει τῶν χριστιανῶν, πρὸς λύσιν τῶν ὑψηλοτέρων προβλημάτων, ἅτινα δυνατὸν ν' ἀνακινήσῃ ἡ φιλοσοφία, ἀπόκρυφα, ἅτινα ἡ Ἑλλάς δὲν διδάσκει, καὶ πολλοὶ τῶν νεωτέρων δὲν ἐμυθήθησαν. Ὅχι, ὄχι! Ὁ νοῦς ἀποπλανᾶται, ὅταν φαντάζεται νὰ ἱκανοποιηθῇ διὰ τῆς θυσίας τῶν εὐγενεστέρων ἐμφύτων ἡμῶν ξοπῶν. Οὐχὶ εἰς τὴν ἀνευ Θεοῦ φιλοσοφίαν, ἀλλ' εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐπιστήμην ἀπόκειται νὰ διαθέσῃ τὴν ψυχὴν ἐν εἰρήνῃ καὶ ν' ἀπαντήσῃ ἐνταυτῷ εἰς τὰς μεγαλητέρας ἀπαιτήσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Αἱ ἰδέαι αὗται δὲν εἶναι νέαι εἰς τὴν πατρίδα μας. Ἐμφαίνονται συνεχῶς ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Βινέτου. Ὑπὸ ἰδιαιτέραν μεταφυσικὴν μορφήν, ἐδιδάχθησαν εἰς τὴν νεολαίαν τῆς Δωζάνης, παρ' ἀνδρὸς τὸν ὁποῖον ἠδυνάμην νὰ ὀνομάσω διδάσκαλόν μου, ἂν δὲν ἐπροτίμων νὰ καυχηθῶ μᾶλλον διὰ τὴν φιλίαν του ἢ διὰ τὴν ὠφέλειαν, τὴν ὁποίαν μοὶ παρείξε: τοῦ Κ. Καρόλου Σεκρετᾶνος. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἴσως ἐκ τῶν βιβλίων, ἐν οἷς ἀνεπτύχθησαν, διὰ τῆς μεγαλητέρας διανοητικῆς δεινότητος καὶ ψυχικῆς ζέσεως, αἱ ἀποδείξεις τῆς ἠθικῆς ἐνταυτῷ καὶ μεταφυσικῆς ἀξίας τῆς χριστιανικῆς πίστεως.*

Συμπεραίνω ὅτι οὐχὶ Ἡ φιλοσοφία, ἀλλὰ φιλοσοφία ΤΙΣ μὴ οὔσα οὐσιωδῶς ἢ μετημφορισμένος ἀθεϊσμός, ἀρνεῖται ἐκ τῶν προτέρων τὸ ὑπερφυσικόν.

**La philosophie de la liberté, cours de philosophie morale fait à Lausanne par Ch. Secretan, 2 vol. in-8; Paris, chez Hachette; Genève chez Joël Cherbuliez, 1849.* Ἐξήρασα τὴν περὶ τοῦ ὠραίου τούτου συγγράμματος ἰδέαν μου καὶ ὑπέδειξα τὰς παρατηρήσεις μου ἐν τῇ Bibliothèque Universelle τοῦ Ἰουλίου 1849.

Ἄς μεταβῶμεν εἰς τὰς ἀντιρρήσεις τὰς ἀρυσόμενας ἐκ τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ κριτικὴ ἀποδεικνύουσιν, ὡς λέγουσιν ἡμῖν, ὅτι, εἴτε δυνατὸν εἴτε μὴ, τὸ ὑπερσυσικὸν δὲν ὑπῆρξε πραγματικῶς. Ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ πραγματικὸν τῶν θαυματουργιῶν καθηρέθη διὰ τῶν θεολογικῶν ἔργων ὅτι, ἵνα τὰς παραδεχθῶμεν εἰσέτι, πρέπει νὰ μένωμεν ἐκτὸς τῶν διακρινόντων ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Δὲν ἀμφισβητῶ, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὰς σημαντικὰς τροποποιήσεις, αἵτινες προκύπτουσιν, ἐφόσον ὑπάγεται εἰς τὰς θεολογικὰς ἐπιστήμας, ἐκ τῶν ἔργων καὶ τῶν ἐφευρέσεων τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Ἄρνούμαι ὅμως ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἀνέτρεψαν νομίμως τὴν εἰς τὸ θεῖον εὐαγγέλιον πίστιν καὶ ἰδοὺ αἱ ἀποδείξεις μου.

Ἦκούσατε βεβαίως περὶ τοῦ Στράους, ὅστις ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς του φήμης, ἦτο ὁ αἴτιος τῆς πτώσεως τῆς ἐν Ζουρίχῃ κυβερνήσεως, πρὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν. Εἶναι γνωστὸς μεταξὺ τῶν σοφωτέρων ἀντιπάλων τῆς πραγματικότητος τῶν εὐαγγελικῶν διηγήσεων, καὶ ὁ γάλλος μεταφραστῆς του δὲν παρέλειψε νὰ κηρύξῃ, ἐν τῷ προλόγῳ του, ὅτι τὸ πόνημα τὸ ὁποῖον μετέφρασεν εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης. Ἄλλ' ὁ Στράους, προοιμιάζόμενος τοῦ συγγραμμάτων του, ὁμολογεῖ μὲ ἀξίεπαινον εὐλικρίνειαν τὰς ἀρχάς, αἵτινες τὸν ὁδηγοῦσιν. «Κάθε συμβᾶν ἀσυμβίβαστον μὲ τοὺς γνωστούς νόμους τῆς φύσεως δὲν εἶναι ἱστορικόν. — Οἱ ψυχολογικοὶ νόμοι δὲν συγχωροῦσι νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἄνθρωπός τις ἐνήργησε, διελογίσθη, ἐλάλησεν ἄλλως ἢ οἱ ὅμοιοί του.» Τί δὲ ταῦτα δηλοῦσιν; Ὅτι ὁ διδάκτωρ οὗτος ἐπελάβετο τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας προτάτων ὡς βέβαιον ὅτι γε-

γονός υπερφυσικόν αδύνατον νὰ υπάρξῃ· ἔφθασε δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ὑπῆρξεν . . . τὸ ἐπροσμενόμενον.

Λαμβάνω ἄλλο παράδειγμα ἐκ τῆς Γαλλίας. Γνωρίζετε τὴν θέσιν τοῦ Κ. Ρενᾶνος ἐν τῷ θρησκευτικῷ κόσμῳ· καὶ αὐτὸς ἐπίσης ἀρνεῖται τὸ υπερφυσικόν· καὶ ἐπειδὴ κατέχει τὴν κριτικὴν ἐπιστήμην, νομίζουσι συνεχῶς ὅτι αἱ ἀρνήσεις του εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ἄλλ' ἀρκεῖ ν' ἀναγνώσωμεν τὰ γραφόμενά του, ὅπως ὁμολογήσωμεν τὸ ἐσφαλμένον τῆς γνώμης ταύτης. Ὁ Κ. Ρενᾶν, καθὰ ὁ ἴδιος μᾶς πληροφορεῖ, ἔχει ἀρχὴν τινα προγενεστέρην τῶν ιστορικῶν ἐρευνῶν του, ἣτις τὸν ὁδηγεῖ ὡς ἄλλος μίτος τῆς Ἀριάδνης. Ἰδοὺ ἡ ἀρχὴ αὕτη: « Πᾶν γεγονός θεωρούμενον ὡς υπερφυσικόν εἶναι ψευδές. » Ἐπομένως διαγράφει ἐκ τῆς ἱστορίας ὅσα χαρακτηρίζονται ὡς ἄμεσος μεσολάβησις τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ ταῦτα οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ τὴν θείαν ταύτην μεσολάβησιν . . . καὶ τοῦτο ἦτο ἐπόμενον.

Ἄλλὰ πόθεν ἐξάγει, ὁ δεινὸς οὗτος φιλόλογος, τὸν ὑπέρτατον κανόνα τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ κριτικῆς; Ἀκούσατε: « Θεός, « Πρόνοια, ἀθανασία, τόσαι ἀπλοῖκαὶ ἀπηργαλωμένοι λέξεις, « ὀλίγον ἴσως βραεῖαι, τὰς ὁποίας ἡ φιλοσοφία θὰ ἐρμηνεύσῃ, « διῦλίζουσα, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, τὴν σημασίαν των . . . * » Ἀκούετε Κύριοι; Θεός, τὸ ἱερὸν τοῦτο ὄνομα, ἐνώπιόν τοῦ ὁποίου οἱ ὀλιγώτερον πιστεύοντες μεταξὺ ἡμῶν προσηλοῦνται τοῦλάχιστον μὲ σέβας, δὲν εἶναι τοῦ λοιποῦ εἰμὴ ἀπηργαλωμένη λέξις, χρησιμεύουσα μᾶλλον ἵνα ὑποκρύψῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ σοφοῦ, ἢ ἵνα ἐκφράσῃ αὐτήν. Καὶ ποία ἡ νέα ἔννοια ἢ κεκρυμμένη ὑπὸ τὴν πεπαλαιωμένην λέξιν; Ἀκούσατε ἀκόμη:

* Etudes d'histoire religieuse, page 419.

«Τὸ αἰώνιον κάλλος θὰ ζήσῃ διαπαντός εἰς τὸ ὑψηλὸν τοῦτο «ὄνομα (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), ὡς εἰς ὄλα ἐκεῖνα, ἅτινα ἢ ἀνθρωπότης ἐξέλεξεν ὅπως ἐνθυμηῆται τί εἶναι, καὶ νὰ ἐπαίρηται διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς εἰκόνα. Ἰδοὺ ὁ ζῶν Θεός, ἰδοὺ ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ λατρεύωμεν.» * Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν δὲν ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ· ἀλλ' ὅτι ἀποκαλοῦμεν Θεόν, δὲν εἶναι ἢ λαμπρὸν φάσμα καὶ ἀπατηλὸς, οὕτως εἰπεῖν, κατοπτρισμὸς, ἐν τῷ ὁποίῳ ἢ ἀνθρωπότης λατρεύει ἑαυτήν. Καὶ μὴ νομίσῃτε ὅτι καταχρῶμαι ἐνταῦθα, ἀποσπῶν τεμάχια φράσεων ἐκ τῶν περὶ αὐτὰ ἐπεξηγήσεων, καὶ διαστρέφων τὸ σημερινόμενον αὐτῶν. Δύνασθε νὰ ἴδῃτε τὴν καθαρὰν ἄρνησιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ εἰς τὰς σελίδας τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἐν τῷ τελευταίῳ ἀριθμῷ τῆς Ἐπιθεωρήσεως τῶν δύο Κόσμων. ** Ὁφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι δοκιμάζω εἰδικῶν ὅλως ἀποστροφὴν διὰ τὰ συγγραμματα ταῦτα, ἅτινα τελειοῦσιν μὲ δέησιν, ἀφοῦ διεβεβαίωσαν ὅτι ὁ ἀπόλυτος λόγος καὶ ἡ ἀπόλυτος δικαιοσύνη δὲν ὑπάρχουσιν, εἰμὴ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι· καὶ ὅτι ἡ ἀπόλυτος δικαιοσύνη καὶ ὁ ἄπειρος λόγος, θεωρούμενα ἐκτὸς τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν εἶναι εἰμὴ ἀφρηρημένα ἔννοια. Εἰς παρόμοιον σύστημα δὲν δύναται ἀναμφιβόλως νὰ τεθῇ τὸ ζήτημα τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἂν ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχῃ πρὸς τί νὰ ζητῶμεν πῶς ἐνεργεῖ.

Οἱ δύο λόγοι, τῶν ὁποίων ἀνέφερον τὸ παράδειγμα, δὲν φθάνουσι λοιπὸν εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ διὰ τῆς ὁδοῦ

* Etudes d'histoire religieuse, page 215.

** Revue des Deux Mondes, 15 Ἰανουαρίου 1860. Ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ ὁ συγγραφεὺς ἀρνεῖται τὸ πραγματικὸν τῆς μεταφυσικῆς, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀντιφάσκει θέτων τὰ βάζεις μεταφυσικῆς θεοποιούσης τὸν ἄνθρωπον, καὶ περαινέει τὸν λόγον δι' ἐπικλήσεως πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα.

τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἱστορίας· ἡ ἄρνησις αὕτη εἶναι ἡ ἀφρητηρία των, τὸ ἀξίωμα των. Νομίζω ὅτι τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις. Αἱ γνώσεις μου ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, τῇ ἀληθείᾳ, περιορισμένοι· ἀλλ' οὐδένα γνωρίζω θεολόγον, ἀρνούμενον τὸ ἀληθές τῶν θαυμάτων, καὶ μὴ ἀποφαινόμενον ἐπωσθήποτε ὅτι τὸ ἀδύνατον τῶν θαυμάτων ἦτο ἡ βία τῶν σκέψεών του. Ὡς ἐκ τούτου τὸ φαινόμενον εἶναι ἀπλοῦν. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα, οἱ ἀλχημισταὶ, οἵτινες ἐζήτησαν τὸν φιλοσοφικὸν λίθον, εὑρισκόν ἐνίοτε χρυσὸν ἐν τῇ ὑποστάθμη τοῦ χωνευτηρίου των... ἔβαλλον αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς τῆς χημικῆςσκευασίας. Οὕτω προβαίνουν οἱ περιβόητοι κριτικοί μας· εὑρίσκουσιν εἰς τὸ τέλος τῶν ἔργων των τὴν ἄρνησιν, ἡ ὅποια ἦτο ἡ ἀφρητηρία των.

Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως, λέγουσι, πάσης ἰδιαιτέρας συζητήσεως, πάσης ἐιδικῆς μελέτης τῶν ἐγγράφων, ὁ κριτικὸς νοῦς καθ' ἑαυτὸν δὲν συγχωρεῖ τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως. Ἡ ἀπόρριψις αὐτῆς εἶναι ἡ νόμιμος ἀφρητηρία σοβαρᾶς σπουδῆς· δὲν εἶναι τὸ ἐξαγόμενον ἰδιαιτέρας μελέτης, ἀλλὰ τὸ γενικὸν ἐξαγόμενον τῆς ἕξεως τῶν ἐρευνῶν, καὶ τῆς καλλιιεργείας τοῦ ἱστορικοῦ νοός. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἄλλαν βᾶσιν δὲν ἔχει εἰμὴ τὸ κύρος τῆς μαρτυρίας ἐκείνων, οἵτινες τὸ προτείνουσιν. Εἰς τὴν μαρτυρίαν ταύτην, ἃς ἀντιτάξωμεν ἄλλας μαρτυρίας. Ὁ Βοσσουέτος μᾶς δεικνύει τὴν γενικὴν ἱστορίαν ἐπιρρέπουσαν περὶ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὡς περὶ τὸ κέντρον τῆς· ἀλλ' ὁ Βοσσουέτος ἦτο ἐπίσκοπος, ἱστορικὸς κατὰ σύμπτωσιν τ' ὄνομά του δὲν πρέπει ἴσως ν' ἀναμιχθῇ ἐν τῇ συζητήσῃ ταύτῃ. Ἄς ζητήσωμεν τίποτε σημαντικώτερον.

Ἄνθρωπος τις γράψας τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος ἡμῶν Ἑλβετίας, ὅστις δὲν ἦτο οὔτε ἐκκλησιαστικὸς, οὔτε, ὡς φαίνεται, πολὺ συνεπὴς καὶ πολὺ πρακτικὸς χριστιανός, ὁ Ἰωάννης Μύλλερὸς ἔζη μετὰ τὸν Βολταῖρον καὶ τὸν Ρουσσὸν, ὕστερον ἀφ' ὅλων τὸν ἀγῶνα τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος. Εὐρίσκατο κατὰ τὸ 1782 ἔτος εἰς Κάσσελ, ἐν ἕλῃ τῇ ζέσει τῶν ἀπεράντων αὐτοῦ ἱστορικῶν μελετῶν, καὶ ἔγραψεν ἐκεῖθεν τῷ Καρόλῳ Βονέτῳ, συμπαιριώτῃ μας καὶ φίλῳ του, ὅστις ἐγνώριζε καλῶς ὅποια διαφορὰ πίστεως ἐχώριζεν αὐτοὺς ἕως τότε. Λαμβάνω μίαν τῶν ἐπιστολῶν του, χρονολογουμένην ἀπὸ 27 Μαΐου:

«Μὲ ἀγαπᾶτε, ἀκριβέ μοι καὶ σεβαστὲ φίλε: δὲν θὰ μὲ
 «ἀγαπᾶτε ἔτι πλέον, ὅταν σᾶς ὁμοιάσω περισσότερον, ὅταν
 «μᾶθητε ὅτι οὐδὲν τοῦ λοιποῦ θὰ μᾶς χωρίσῃ; Ἀφ' οὗτου ἤλθον
 «εἰς Κάσσελ ἀναγινώσκω τοὺς ἀρχαίους, οὐδενὸς ἐξαιρουμέ-
 «νου, κατὰ χρονολογικὴν τάξιν, καὶ δὲν παραλείπω ν' ἀπαν-
 «θίζω πᾶν ἀξιοσημεῖωτον γεγονός. Δὲν ἠξέυρω πῶς μοὶ ἐπῆλ-
 «θε κατὰ νοῦν, πρὸ δύο μηνῶν, νὰ ρίψω τὰ ὄμματά ἐπὶ τῆς
 «Νέας Διαθήκης, προτοῦ νὰ φθάσω ἐπακριβῶς διὰ τῶν ἀνα-
 «γνώσεών μου εἰς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐγράφη. Πῶς νὰ σοὶ
 «ἐκφράσω ὅ,τι ἐν αὐτῇ εὔρον; Πρὸ πολλῶν ἐτῶν δὲν τὴν εἶ-
 «χον ἀναγνώσει, καὶ ἀρχίσας ἤμην προκατειλημμένος κατ' αὐ-
 «τῆς. Τὸ φῶς τὸ ὁποῖον ἐτύφλωσε τὸν ἅγιον Παῦλον, κατὰ τὸ
 «εἰς Δαμασκὸν ταξιδίόν του, δὲν ἦτο δι' αὐτὸν θαυμασιώτερον,
 «ἐκπληκτικώτερον, ἢ δι' ἐμὲ ὅσα ἀνεκάλυψα διαμιᾶς: τὴν
 «ἐκπλήρωσιν πάσης ἐλπίδος, τὸν ὄρον τῆς τελειότητος πάσης
 «φιλοσοφίας, τὴν ἐξήγησιν ὅλων τῶν ἐπαναστάσεων, τὸ κλει-
 «δίον ὅλων τῶν φαινομενικῶν ἀντιφάσεων τοῦ φυσικοῦ καὶ

«ἠθικοῦ κόσμου, τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀθνασιαίν. Εἶδον τὸ μᾶλ-
 «λον θαυμαστὸν ἀποτελούμενον διὰ τῶν ἐλαχιστοτέρων μέ-
 «σων. Εἶδον τὴν σχέσιν ὅλων τῶν μεταβολῶν τῆς Ἀσίας καὶ
 «τῆς Εὐρώπης, μετὰ τοῦ ἀθλίου ἐκείνου λαοῦ, τοῦ ὁποίου
 «ἐδόθη ἡ τήρησις τῆς παρακαταθήκης τῶν ἐπαγγελιῶν, κα-
 «θὼς ἐμπιστεύεται τις κατὰ προτίμησιν τὰ ἐγγραφά του εἰς
 «ἐκείνον, ὅστις, μὴ γνωρίζων τὰ γράφη, δὲν δύναται νὰ τὰ πα-
 «ραποιήσῃ. Εἶδον τὴν θρησκείαν ἀναρναῖσαν, κατὰ τὴν μᾶλ-
 «λον εὐνοϊκὴν ὥραν, πρὸς καθίδρυσιν αὐτῆς, καὶ διὰ τοῦ ἦτ-
 «τονος ἀρμοδίου τρόπου πρὸς παραδοχὴν. Παρατηρῶν ὅτι ὁ
 «κόσμος διετέθη ἀποκλειστικῶς πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θρη-
 «σκείας τοῦ Σωτῆρος, οὐδὲν πλέον ἐννοῶ, ἢ ἡ θρησκεία αὕτη
 «δὲν ἦναι ἐκ Θεοῦ. Δὲν ἀνέγνωσα περὶ τούτου κανὲν βιβλίον
 «ἀλλὰ μελετῶν τὰ διατρέξαντα πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, εὐ-
 «ρον πάντοτε ὅτι κάτι ἔλειπε· καὶ ἀφότου ἐγνώρισα τὸν Κύ-
 «ριόν μας, ὅλα εἶναι καθαρὰ εἰς τὰ ὄμματά μου· μετ' αὐτοῦ
 «κάθε τι δύναμαι νὰ λύσω . . . Συγχωρήσατέ με νὰ σᾶς πλέ-
 «ξω τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἡλίου, ὡς τὸν τυφλόν, ὅταν λαμβάνῃ
 «αἴφνης τὸ δῶρον τῆς ὁράσεως.»

Ἴδού, ὡς βλέπετε, ἱστορικὸς, ὅστις ἐπιλαμβάνεται τοῦ
 Εὐαγγελίου οὐ μόνον μὲ ἀδιαφορίαν, ἀλλὰ μάλιστα, ὡς ὁ ἴδι-
 ος ἀποφάνεται, μὲ δυσμένειαν· ἀναγνώσας δὲ τυχαίως τὴν
 Νέαν Διαθήκην, ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου ὡς ἄλ-
 λος Βοσσουέτος.

Ἄλλ' ἀπομένει τελευταία τις ἀντίρρησης· ὁ Ἰωάννης Μύλ-
 λερὸς ἐξῆς εἰς τὸν τελευταῖον αἰῶνα, καὶ ἡ καταστροφή, λέ-
 γουσι, πάσης πίστεως εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν τάξιν, προῆλθε κυ-
 ρίως ἐκ τῆς ἀναζωπυρήσεως τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν, ἥτις

χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴν μας. Θ' ἀπαντησω διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ Αὐγουστίνου Τιερρῆ, ἐνὸς τῶν διδασκάλων, ὡς οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ, τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης τῶν ἡμερῶν μας. * Δὲν ὀμιλῶ περὶ τῶν τελευταίων αὐτοῦ ἡμερῶν κατὰ τὰς στιγμὰς ταύτας ὅλα ἐξηγοῦνται, χρεῖας τυχεύσεως, διὰ τῆς γεροντικῆς ἀδυναμίας τῆς νοήσεως. Ὁ Αὐγουστῖνος Τιερρῆς ἦτο εἰς σχέσιν στενῆς φιλίας μὲ τὸν πρὸ ὀλίγου ἀποθνήσκοντα συμπατριώτην μας, Κ. Δ' Ἐσπῖνον, τὸν πατέρα. ** Ἐν τινι ἐπιστολῇ, τὴν ὁποίαν τῷ ἔγραφε κατὰ τὸ 1853 ἔτος, ὅτε μάλιστα ἐξέδιδεν ἐν τῶν σπουδαίων αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἐπιλαμβανόμενος τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος, ὀμιλεῖ περὶ τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν ὡς περὶ τοῦ λιμένου, τὸν ὁποῖον ἐπρόκειτο ν' ἀναζητήσῃ, «λιμένος, ὅπου δὲν φέρει ὁ καθαρὸς λόγος» ὁ λόγος ἐκεῖνος «τοῦ ὁποίου αἱ ἀβεβαιοότητες τὸν κουράζουσιν» καὶ προσθέτει τὰ βραχέα ταῦτα, ἀλλὰ πολὺ σημαντικὰ διὰ τοὺς γνωρίζοντας ὁποῖα ἡ θρησκευτικὴ θέσις τοῦ ἀνταποκριτοῦ του: «Ἐπιθυμῶ πρὸ πάντων νὰ ἦμαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μου, ὡς σὺ ἐν τῇ ἐδικῇ σου: ἐπίσης σταθερὸς καὶ ἐνταυτῷ ἐπίσης ἀνεκτικὸς ὡς σὺ.»

Δὲν θέλω ν' ἀρυσθῶ ἐκ τῶν λόγων τούτων πλέον τοῦ περιεχομένου των· ἐξάγω μόνον τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἰς τὰς ἡμέρας μας, ἀνὴρ δεινότατος περὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας, προικισμένος δὲ πρὸς τοῦτο, κατὰ τὴν γενικὴν ὁμολογίαν, μὲ

* Συγγραμμά τι, προσφάτως δημοσιευθὲν, μ' ἐνθυμίζει ζωηρῶς ὅτι ἠδυνάμεν ἐπίσης ν' ἀπαντήσω διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ Κ. Γυζώτου.

** Τὸν Κ. Δ' Ἐσπῖνον, ἐκ Γενεύης, πατέρα τοῦ διδάκτορος Μάρκου Δ' Ἐσπίνου. Ἦτο γνωστὸς παρὰ τῶν συμπατριωτῶν του διὰ τὸν ὑπὲρ τῆς εὐαγγελικῆς πίστεως ζῆλόν του, τὴν γλυκύτητα τοῦ χαρακτήρος του, καὶ τὴν ἐνεργὸν καὶ χριστιανικὴν αὐτοῦ φιλανθρωπίαν. Κατοικήσας ἐπὶ μακρὸν τὴν μεσημβριονικὴν Γαλλίαν διὰ λόγους υγείας, ὁ Κ. Δ' Ἐσπῖνος ἠγόρασεν ἐν κτήμα εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Υερές. Ἐκαὶ συνῆψε φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Αὐγουστίνου Τιερρῆ.

πνεῦμα καὶ μεγαλοφυΐαν, οὐδὲν εὔρεν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ του ἀποτρέπον αὐτὸν ν' ἀναζητήσῃ τὸν λιμένα, τὸν ὁποῖον τῷ προσέφερεν ἡ πίστις τῶν χριστιανῶν.

Ἡ ἐπιστήμη τοῦ αἰῶνός μας δὲν ἔλυσε λοιπὸν οὐδόλως, ὡς λέγουσι καὶ στεντορεῖα κραυγάζουσι, τὸ ὑπερφυσικὸν ζήτημα. Ἡ συζήτησις ἐξακολουθεῖ. Πάντοτε λόγοι τινες κλίνουσι νὰ ταυτίξωσι τὰς προσωπικὰς των δοξασίας μετὰ τῆς ἐπιστήμης, καὶ νὰ δεικνύωσι τὸν ῥῶν τῆς ἰδίας των διανοίας, ὡς τὴν γενικὴν τάσιν τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς των. (θὰ ὑπάρχωσι πάντοτε (καὶ τίς ἐξ ἡμῶν δὲν ἐμπίπτει ἐνίοτε εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦτον;) θὰ ὑπάρχωσι πάντοτε ἄνθρωποι, ἔτοιμοι νὰ εἴπωσι μὲ τὸν Ἀρμάνδον τοῦ Μολιέρου :

Οὐδεὶς εἶναι πνευματώδης — πλὴν οἱ φίλοι καὶ ἡμεῖς. *

Ἄλλὰ, βλέποντες τὰ πράγματα ὡς ἔχουσιν, οὐδεὶς δικαιούται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ ἐπιστήμη τοῦ αἰῶνός μας ἀνέτρεψε τὰς βάσεις τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν οὐδεὶς δικαιούται νὰ τὸ ἰσχυρισθῇ μετεωρολογῶν, καὶ μὴ προσάγων τὰς ἀποδείξεις του. Ἄς παρατηρήσωμεν ἐν παρόδῳ, ὅτι ἡ ἀδιάλειπτος αὕτη ἐπίκλησις εἰς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην παρέχει ἴσως, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς συνεχοῦς ἐπαναλήψεως, ὑπόνοιαν κατὰ τῆς νομιμότητός της. Ὄταν δογματικὸς τις ὅρος ᾔηται ἀληθῶς καθιερωμένος, στηρίζεται τις ἐπ' αὐτοῦ, καὶ γρείας τυγούσης τὸν μεταχειρίζεται, μὴ ἐπανερχόμενος εἰς αὐτὸν οὐδόλως κατὰ πᾶσαν στιγμὴν. Ὄταν διασαλπίζωσι, τόσῳ συνεχῶς καὶ μεγαλοφώνως, ὅτι ἰσχυρισμὸς τις εἶναι ἀναντιρρήτος, ἔχουσι τὸ ἐνδόμυχον αἶσθημα ὅτι δυνατὸν νὰ ᾔηται, ὅτι εἶναι, καὶ ὅτι θὰ ᾔηται νομίμως ἀμφισβητήσιμος.

* Nul n'aura de l'esprit, hors nous et nos amis.

Ἄλλ' ὁποίας ἀποδείξεις δυνάμεθα ἤδη νὰ ἐπιφέρωμεν, ὅπως καθιερώσωμεν τὴν πραγματικότητα τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως; Ἀνάγκη πᾶσα νὰ συνεννοηθῶμεν ἐν πρώτοις καλῶς περὶ τῆς φύσεως τῶν ἀποδείξεων τούτων. Θὰ προτείνωμεν ἐνταῦθα ἀποδείξεις ἀπολύτους, ἀναμφιλέκτους, ὡς ἄλλοι γεωμέτραι, ἀποδείξεις οὐδεμίαν ἐπιδεχομένης ἀντίβρῃσιν; ὄχι, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον· ἀλλὰ καὶ εὐκατάληπτον. Τί θέλετε, τῶντι, ν' ἀποδειχθῇ ὑμῖν τοιοῦτοτρόπως; Τὸ ἱστορικὸν ὑπερφυσικόν, τὰ θαύματα; Ἄν πιστεύητε ὅτι ὁ Θεὸς ἦτο ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, δὲν θ' ἀπορήσητε ὅτι ἡ εὐπειθὴς φύσις ὑπήκουσε τὸν κύριόν της, καὶ ὅτι ὁ τάφος ἀπέδωκε τὸν ἡγεμόνα τῆς ζωῆς. Ἄμα δὲν πιστεύητε, ἀδύνατον νὰ σᾶς ἀναγκάσῃ τις νὰ παραδεχθῆτε τὰ θαύματα. Ἄν σᾶς λαλήσωσι περὶ αὐτῶν θ' ἀποκριθῆτε πρῶτον, ὅτι οἱ νόμοι τῆς φύσεως εἶναι γνωστοὶ ὑπὲρ τὸ θεῖον, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῆτε τοιοῦτόν τι. Ἄν ἐπιμαίνωσιν εἰς τὴν ἀξίαν τῶν μαρτυριῶν, θ' ἀποκριθῆτε ὅτι αἱ δυνάμεις τῆς φύσεως εἶναι πολὺ ὀλίγον γνωσταί, ὥστε, ἐξακριβωθέντος τοῦ τοιοῦτου γεγονότος, ἀδύνατον νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς φύσεως. Ἐχει τις πάντοτε, ἂν θέλῃ, μέσον ὑπεκφυγῆς. Καὶ τοῦτο πιθανὸν νὰ συμβῆῃ μὲ αὐτοὺς ἐκείνους, οἵτινες καθὼς τοὺς συμφέρει, θὰ δώσωσιν ἀλληλοδιαδόχως ἀμφοτέρως τὰς ἀντιφατικὰς ταύτας ἀποκρίσεις. Κατὰ τινας, ὅλα ἔχουσι καλῶς: αἱ γνώσεις μας καὶ ἡ ἀμάθειά μας, τ' ὠρισμένον καὶ τὸ ἀόριστον τῶν νόμων, οἵτινες διέπουσιν τὸ σύμπαν, ὅλα εἶναι καλά, φθάνει μόνον νὰ μὴ ἔχουσι χρεῖαν τοῦ Θεοῦ.

Πρόκειται νὰ ὀρίσωμεν λογικῶς, ἀπολύτως, τὸ θεῖον ὑπερφυσικόν, τὴν ἐλευθέραν ἀπόφασιν τῆς ἀγάπης τοῦ Πλάστου;

Τί ἔχομεν νὰ εἴπωμεν, καὶ ποῦ θὰ ζητήσωμεν τὰ ἐπιχειρήματά μας; Ἀποδεικνύω λογικῶς, σημαίνει ὑποβάλλω εἰς τοὺς νόμους τῆς ἀνάγκης· δεικνύω ὅχι ὅτι τὸ πρᾶγμα ὑπάρχει, ἀλλ' ὅτι ἀδύνατον νὰ ἔχη ἄλλως πως. Εἰς ὅ,τι ἐπιδέχεται τοιαύτην ἀπόδειξιν, ἀδύνατον νὰ ὑπάρχη, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, οὔτε ἐλευθερία, οὔτε ἀγάπη. Λέγοντες περὶ τινος ἔργου ἀγάπης ὅτι εἶναι ἀναγκαιῶν, ὅτι εἶναι τὸ ἀπαραίτητον ἐξαγόμενον ἀλληλουχίας αἰτίων, λογικῶς συνηρημολογημένων, τὸ ἀρνούμεθα εἰς αὐτὴν μάλιστα τὴν οὐσίαν του. Θέλοντες ν' ἀποδείξωμεν τοιοῦτοτρόπως τὸ ὑπερφυσικόν, ἐπιχειροῦμεν ἔργον ἀντιφρατικόν, καθ' ὅλην τὴν δύναμιν τῆς λέξεως.

Δὲν δύναται λοιπὸν νὰ ὑπάρχη, ἐν τῇ ὑποθέσει, ἣτις μὲς ἐπασχολεῖ, ἀπόδειξις κατὰ τὸν γεωμετρικὸν τρόπον. Ἡ ἀξίωσις ὅτι ἔχομεν ἀποδείξεις τοιοῦτου εἶδους, ἐπιφέρει τὴν ἔπαρσιν τῶν δογματιστῶν, καὶ, κατὰ φυσικὴν ἀντίδρασιν, χορηγεῖ ὄπλα εἰς τὴν ἀπιστίαν: ἢ παρὰ τοῦ πιστοῦ κηρυττομένη ἀπόδειξις κρίνεται ἐλαττωματικῇ, καὶ ὁ ἐναντίος θριαμβεῖ. Ἄλλ' ἂν ἡ ἐπιστήμη δὲν ᾔηται ἀποχωρῶσα εἰς τὴν τάξιν ταύτην τῶν ἰδεῶν, ὀφείλει μολοντοῦτο νὰ ἐπιτελέσῃ μέγα ἔργον. Ὑπάρχουσι χριστιανοί, οἵτινες ἐπειδὴ ἐγένετο κατάχρησις τῶν περὶ τὰ θρησκευτικὰ ἐπιστημονικῶν μεθόδων, θέλουσι νὰ ἐπιφέρωσιν ἀδύνατον χωρισμὸν μεταξὺ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς λογικῆς μελέτης τῶν γεγονότων, μεθ' ὧν ἡ ἐμφάνισις τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι στενῶς συνδεδεμένη. Οἱ Χριστιανοὶ οὗτοι ὑποπίπτουσιν εἰς ἀδικαιολόγητον ἀποθάρρουνσιν, οἱ κίνδυνοι τῆς ὁποίας εἶναι προφανεῖς. Ἄς προσπαθῆσωμεν νὰ θέσωμεν καλῶς τὸ ζήτημα.

Ἐπιθέτω ὅτι πρόκειται ν' ἀπαντήσω εἰς ἄνθρωπον, ἐνήμε-

ρον εἰς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην, ἔχοντα τὴν ἕξιν αὐστηραῶς μεθόδου, καὶ ἀμφιβάλλοντα περὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅχι ὅμως καὶ προκατειλημμένον κατὰ τῆς ἀληθείας. Ἰδοὺ πῶς ἤθελον φερθῆ πρὸς αὐτὸν, ὅχι καθόσον ἀφορᾷ τὰς ἠθικὰς ἀποδείξεις, αἵτινες πάντοτε καὶ εἰς πάντα καιρὸν εἶναι αἱ αὐταί, ἀλλὰ καθόσον ἀφορᾷ τὸ εὐμετάβολον τῶν ἐπιστημονικῶν συζητήσεων. Δὲν θὰ προσπαθῆσω νὰ τῷ ἀποδείξω ἀμέσως τὴν Ἐκκλησίαν ἢ τὴν Νέαν Διαθήκην. Ὁ διαλεγόμενος μετ' ἐμοῦ γνωρίζει ὅλας τὰς κινηθείσας λογομαχίας περὶ τοῦ κανονικοῦ τῶν Γραφῶν. Ὡς πρὸς τὸ κῦρος τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἐσχημάτισε τὴν συλλογὴν ταύτην, καὶ τὴν ἔλαβεν ὑπὸ τὴν ἐγγύησίν της, εἶναι καθαρὸν ὅτι τὸ κῦρος τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς δεδομένης λύσεως τοῦ κυρίου καὶ πρώτου ζητήματος, τοῦ ζητήματος τῆς φύσεως καὶ τοῦ κύρους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, θεμελιωτοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ ἀναγκασιᾶ ἐν τούτοις ἱστορική τις βᾶσις, περιεχομένη εἰς ἀ ν α μ φ ι σ β ῆ τ η τ α ἐγγραφα.

Ἄλλ' ἡμεῖς ἔχομεν τὴν στερεὰν ταύτην βᾶσιν τ' ἀναμφισβήτητα ταῦτα ἐγγράφα εἶναι εἰς χεῖράς μας. Ὀφείλομεν πρὸς τοῦτο ἀληθινὴν χάριν εἰς τοὺς ἀρνητικούς θεολόγους τῆς Γερμανίας: τὸ ἀγαθὸν δύναται ν' ἀνακύψῃ ἐκ τοῦ κακοῦ. Ὑπέβαλλον τὰ βιβλία τῆς Νέας Διαθήκης εἰς κρίσιν ἐμπνεομένην ὑπὸ τοῦ προφανεστεροῦ καταστρεπτικοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἐνάργεια τῶν γεγονότων τοὺς ἠνάγκασε νὰ προσηλωθῶσιν ἐνώπιον τεσσάρων ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου: τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς, τῶν πρὸς Κορινθίους δύο, καὶ τῆς πρὸς Γαλάτας ὑπάρχουσι λοιπὸν, ἐν τῇ σημερινῇ θέσει τῆς ἐπιστήμης, τέσσαρες ἐπιστολαὶ τοῦ Ταρσεῶς Παύλου, γεγραμμέναι κατὰ τὸ 64 ἔτος τῆς χρονολογίας μας, τὰς ὁποίας καὶ

αὐτοὶ οἱ μᾶλλον κεκηρυγμένοι ἐνδοξασταὶ παραδέχονται ὡς ἀθθεντικάς. Ἄν δὲν ἐμολογήσωσι τὸ γεγονός τοῦτο, πρέπει νὰ εἴπωσιν ὅτι εἶναι ἀβέβαιος ἢ παρὰ τοῦ Κολόμβου ἀνακάλυψις τῆς Ἀμερικῆς, ὅτι εἶναι ἀμφίβολον ἂν ὁ Κικέρων ἐγραψέ δημηγορίας, καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν ἂν ἐχειροκρότησαν τὰς τραγωδίας τοῦ Ῥακίνα εἰς τὰ θέατρα τῶν Παρισίων. Ἔχομεν λοιπὸν μίαν βᾶσιν, μίαν ἱστορικὴν ἀρετηρίαν, τὴν ὁποίαν παραδέχονται οἱ μᾶλλον ἐκ τῆς πίστεως ἀπέχοντες σοφοί. Ἀνοίγω ἤδη ἐν ἐκ τῶν ἀναμφισβητήτων τούτων ἐγγράφων, καὶ ἰδοὺ τί ἀπαντῶ ἐν αὐτῷ:

«Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐηγγελισά-
«μην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἐστήκατε, δι' οὗ καὶ
«σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε, ἐκτὸς
«εἰ μὴ εἰκῆ ἐπιστεύσατε. Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ
«καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν
«ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφάς· καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται
«τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφάς· καὶ ὅτι ὤφθη Κηρῶ, εἶτα
«τοῖς δώδεκα. Ἐπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς
«ἐφ' ἅπαξ, ἐξ ὧν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ
«ἐκοιμήθησαν· ἐπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ, εἶτα τοῖς ἀποστόλοις
«πᾶσιν. Ἐσχάτον δὲ πάντων, ὡσπερὶ τῷ ἐκτρώματι, ὤφθη
«καὶ μοί. . . . .» *

Τί ἀποδεικνύουσιν οἱ λόγοι οὗτοι; τὰς ἰδέας τοῦ Ταρσέως Παύλου; Πολὺ περισσότερον. Καθ' ὃν χρόνον ἐγραψεν ὁ Παῦλος, εἶχον καταβληθῆ τὰ θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας τὸ Εὐαγγέλιον ὅχι μόνον ἐκηρύττετο, ἀλλ' ἐγένετο παραδεκτὸν καὶ οἱ χριστιανοὶ συνῆλθον εἰς κοινότητα πιστῶν, ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς

* Α. Κορινθ. εἰ. 1—8.

πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅστις ἀνέστη ἐκ νεκρῶν. Ἐν τῷ χωρίῳ, τὸ ὁποῖον ἤδη ἀνεγνώσαμεν, ὁ Παῦλος δὲν διδάσκει, ὑπενθυμίζει διδασκαλίαν παραδεδεγμένην πρὸ τῆς χρονολογίας τῆς ἐπιστολῆς του. Ὁ Παῦλος ἐπιμαρτυρεῖ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐπικαλεῖται πολυαρίθμους μάρτυρας, τῶν ὁποίων πολλοὶ ἔζων ἀκόμη. Βεβαιώνει ὅτι ὁ Κύριος ὤφθη καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον καὶ ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ του * διακηρύττει: «οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρ' ἀνθρώπου παρέρλαβον αὐτὸ, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκλήψεως «Ἰησοῦ Χριστοῦ.» Ἰδοὺ διαβεβαιώσεις θετικαὶ, σαφεῖς. Ἡδὴ προβάλλεται τὸ ζήτημα: Τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου εἶναι ἐκ Θεοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Ὁ ἀπόστολος λέγει, ὅτι τῷ ἀπεκαλύφθη τί πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν; Μήπως ἀπατᾷ; Δὲν τολμῶσι πλέον νὰ τὸ εἴπωσιν. Ἐγένετο θῦμα ὀπτικῆς ἀπάτης καὶ παίγνιον τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἢ μαρτυρεῖ τὴν ἀλήθειαν; Τὸ ζήτημα εἶναι ὠρισμένον διὰ τοὺς πιστεύοντας εἰς τὸν Θεόν. Ἄν λυθῇ κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς πίστεως, συνεπῶς τῆς ἀναμφισβητήτου βάσεως, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ἡ ἐπιστήμη, ὁ νοῦς πρέπει ν' ἀνοιχοδομήσῃ, τολμῶ εἰπεῖν, τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν Γραφήν. Ἄν λυθῇ τὸ ζήτημα κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ὁ νοῦς ἐμβάίνει εἰς ἄλλον δρόμον· πρέπει διὰ φυσικῶν μέσων νὰ δώσῃ λόγον τῶν ἐκτάκτων ἐκδηλώσεων, αἵτινες περιστοιχοῦσι τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἄφ' ἑνὸς σπουδάζεται ἡ ἱστορία τῶν θείων ἀποκαλύψεων, ἀφ' ἑτέρου ὑποβάλλονται εἰς τὴν λογικὴν ἀλήθειαν δεισιδιάμονες δοξασίαι. Μόλις ἀπομακρυνθῇ τις ἔκ τινων σπahnίων πρᾶγματικῶν διδομένων, γενικῶς παραδεδεγμένων,

* Γαλ. α. 12.

δὲν ὑπάρχει πλέον μία θεολογικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ δύο, ὑπείκουσαι εἰς ἀντιθέτους ἀρχάς. Δὲν ὑπάρχει μία κριτικὴ, ἀλλὰ δύο: ἡ κριτικὴ τῆς ἀπιστίας, καὶ ἡ κριτικὴ τῆς πίστεως. Τὴν ἄβυσσον, ἣτις τὰς χωρίζει, οὐδεὶς εἰσέτι ἠδυνήθη νὰ ζεύξῃ διὰ γεφύρας.

Ἄλλὰ πῶς νὰ γνωμοδοτήσωμεν; πῶς ν' ἀποφανθῶμεν; ὑπὲρ τῆς πίστεως, ἢ ὑπὲρ τῆς ἀρνήσεως αὐτῆς; Ἄς ἐξακολουθήσωμεν νὰ συνδύασωμεν τὰ στοιχεῖα τοῦ προβλήματος.

Τὸ Εὐαγγέλιον κηρύττεται. Ἄς παρκαλοουθήσωμεν τὴν τύχην του ἐν τῷ κόσμῳ. Ἄνεφύη εἰς ἀκαλλιέργητον τόπον, οὔτε δυνάμεθα μετὰ τινος πιθανότητος νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἦτο προῖον τῶν φώτων τῆς ἀρχαιότητος. Ἐκρηύχθη ἀμέσως εἰς τὰ σημαντικώτερα κέντρα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ηὔξήθη ἐν τῇ σκοτίᾳ. Καθιδρύθη διὰ τοῦ μαρτυρίου τριῶν αἰώνων, καὶ εἶναι προφανές ὅτι ἡ βία δὲν συνετέλεσε διόλου εἰς τὰς ἐπιτυχίας του. Ὑπέστη, ἐπὶ τέσσαρας ὅλους αἰῶνας, τὰς προσβολὰς τῶν διασημοτέρων λογίων καὶ φιλοσόφων, καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ἐνισχύθη μακρὰν πάσης συζητήσεως, ἕωσού ἦτο πλέον πολὺ ἀρχαῖον, ὅπως ἀναγκαιτίσῃ τὰς προόδους του. Ὁ χριστιανισμὸς ἀφοῦ καθιδρύθη ὑπερφυῶς, διατηρεῖται οὐχ ἦττον θαυμασίως. Ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τῶν προσβολῶν τῶν ἀντιπάλων καὶ τῶν καταδιωκτῶν του· κερδίζει νέους θριάμβους ἐπὶ τῶν ἀδυναμιῶν, τῶν φαυλοτήτων, τῶν προδοσιῶν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ἐν μέσῳ ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων μικροθυμιῶν, καὶ ἐκείνων ἔτι τῶν ὁποίων ἴσως γίνεται πρόξενος, τὸν βλέπω πάντοτε βαίνοντα τὰ φωτεινὰ καὶ καθαρὰ αὐτοῦ ἔγνη. Ἦκουσα δημόσιόν τινα ῥήτορα καθαπτόμενον τοῦ Εὐαγγελίου, δι' ὅλα τὰ ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας διαπραχθέντα ἐγκλήματα, δι' ὅλα τὰ αἴσχη τῆς

χριστιανωσύνης. Ἄγνωσθ' ἂν ὑπάρχη λαμπρότερα ἄλλη ἀπόδειξις τῆς θεϊότητός σου, ἢ τὸ αἷμα καὶ ὁ βρόβρος οὗτος! Ἀκούσατε ποιητὴν τινα, ἀποτεινόμενον εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν :

Νὰ μολύνῃ σοῦ τὸν νόμον ὁ θνητὸς δὲν ἐδυνήθη
 Ἐκότισεν ἡ ἀμαθία φῶτά σου τὰ ὑψηλά —
 Τὰς μεγάλαις ἀρεταῖς σου, κρίματά μας τὰ πολλὰ
 Κατεσύγχυσε τὸ μῖσος, ἐμρωλεῦον εἰς τὰ στήθη·
 Τ' ἀξιώματά σου πάντα τῶν κολάκων ἡ ἐμάς
 Πώλησεν εἰς τοὺς τυράντους διὰ δόξας καὶ τιμὰς ...
 Πλὴν ὁ ἀληθὴς σου νόμος, ὃν οὐδεὶς θέλει μολύνει,
 Εἶν' ἐλευθερία ἔτι, ἔρωσ καὶ δικαιοσύνη!
 Καὶ τυφλὸς ὁ νοῦς κραυγάζει — ποῖα θαύματα εἰκότως
 Τοὺς χρησμοὺς ἀποδεικνύουν νόμου τοῦ γενηρακότος!
 Ὡ! τὸ θαῦμα ἐνυπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ αἰωνίως·
 Ὅτι ἡ ἀλήθει' αὕτη διὰ δόλων πολλαπλῶν —
 Ἡ λαμπὰς ἡ φωτοβόλος διὰ ζοφερῶν σκιῶν —
 Καὶ ὁ ἄπλαστος ὁ λόγος διὰ ῥυπαρῶν χειλῶν —
 Ἐτῶν δύο χιλιάδας ἔπερασε καὶ εἶναι θεῖος! *

Οἱ ὠραῖοι στίχοι δὲν εἶναι ἀπηγορευμένοι νὰ περιέγωσιν ἐδραῖον ἐπιγείρημα, καὶ ὅταν εἴπωμεν διὰ πεζοῦ λόγου ὅτι

* L'homme n'a pu souiller ta loi de vérité,
 L'ignorance a terni tes lumières sublimes,
 La haine a confondu tes vertus et nos crimes,
 Les flatteurs aux tyrans ont vendu tes maximes ;
 Elle est encor justice, amour et liberté !
 Et l'aveugle raison demande quels miracles
 De cette loi vieillie attestent les oracles !
 Ah ! le miracle est là, permanent et sans fin
 Que cette vérité par ces flots d'impostures,
 Que ce flambeau brillant par tant d'ombres obscures,
 Que ce verbe incréé par nos lèvres impures
 Ait passé deux mille ans, et soit encore divin !

Lamartine, *Hymne au Christ*.

εἶναι θυκαμάσιον πῶς τὸ Εὐαγγέλιον ἀνθεῖξε, μεθ' ὅλας τὰς κατ' αὐτοῦ προσβολὰς, καὶ θυκαμασιώτερον ἴσως πῶς ἀνθεῖξε, μεθ' ὅλον τὸν ἐξουθενισμὸν τῶν ὀπαδῶν του καὶ μεθ' ὅλα τὰ ἐγκλήματα τῶν καλουμένων χριστιανῶν. εἶπομεν, νομίζω, σοβαρόν τι. Γνωρίζετε ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ἡ πηγὴ πάντος τοῦ ἐπὶ γῆς ἀρίστου· τὸ γνωρίζετε ἀληθῶς καὶ σεῖς, οἱ ὀλιγωτέρον πιστεύοντες μεταξὺ ἡμῶν. Μ' ὅσα καὶ ἂν ἔχητε νὰ εἴπητε περὶ τῶν ψευδελαιβῶν καὶ τῶν ὑποκριτῶν, ἂν γνωρίζετε ἕνα ἀληθινὸν χριστιανόν — ἕνα μόνον χριστιανόν — δηλαδὴ ἄνθρωπον, ὅστις στηριζόμενος εἰς τὸν Αὐτρωτὴν, ζητεῖ παρὰ τοῦ Θεοῦ δύναμιν ἵνα βοηθῇ τοὺς ὁμοίους του, ἄνθρωπον προτιμῶντα τ' ἀφανῆ ἔργα τῆς ἀγάπης καὶ τὴν ἀγνωστον ἀρροσίωσιν... ἀγνωσῶ μὲ ποῖον συνήθως συναναστρέφεσθε, ἀλλ' ἐν καιρῷ συμφορᾶς, τοιοῦτον ἄνθρωπον θὰ ἐπιθυμήσῃτε πλησίον σας.

Κύριοι, θ' ἀνκεφαλαιώσω ἴδῃ, ἐν ὀλίγοις, σκέψεις τινὰς εὐκόλως ἀναπτυσσομένας. Ἄνθρωπός τις εἶπεν: «Εἰρήνη ὑμῖν.» Καὶ πρὸ δέκα ὀκτῶ αἰῶνων, μυρία γλῶσσαι πτωχῶν καὶ πλουσίων, σοφῶν καὶ ἀμαθῶν, ἀπεκρίθησαν. «Ναὶ, Σὺ ἐδώρησω ἡμῖν τὴν εἰρήνην!»

Ἄνθρωπός τις εἶπε τὸν λόγον τοῦτον, λίαν παράδοξον, ἂν ἡ συνήθεια δὲν συνεσκήαζε τὴν λάμπριν του: «Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ἀλήθεια.» Καὶ ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἄνδρες ἔχοντες ὁμοίους των ἴσως, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀνωτέρους των ἐν τῷ κόσμῳ, ἀπεκρίθησαν: «Ναὶ σὺ εἶ ἡ ἀλήθεια.»

Ἄνθρωπός τις εἶπε: «Πορευθέντες, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη!» καὶ ὁ λόγος του ὑπακούεται: ὅσῳ δὲ μακρὰν

ἐφελκύνει ἢ φιλοκέρδεια τὸν ἐμπορευόμενον, ὅσῳ μακρὰν ὠθεῖ ἢ περιέρχεται τὸν ἐπιστήμονα περιηγητήν, ἐπίσης μακρὰν καὶ μακρότερον ἔτι, εἰς τοὺς πλέον διακεκαυμένους αἰγιαλοὺς, εἰς τὰ πλέον κατεψυγμένα παράλια, βλέπω ἀνθρώπους φέροντας τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ὑψοῦντας τὸν σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος. Τὸ φαινόμενον εἶναι ὑπέρμετρον καὶ εἰσέτι δὲν ὑπέδειξα πόσον ἐπενήργησεν ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τῶν νόμων, ἐπὶ τῶν ἡθῶν, ἐπὶ τῶν θεσμοθεσιῶν δὲν ὑπέδειξα τὸν δεσπόζοντα καὶ κυριάρχην ἐκείνον πολιτισμὸν, ὅστις δὲν εἶναι οὔτε ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, οὔτε ὁ τῆς Δύσεως, οὔτε ὁ τῆς Ἀρκτου, οὔτε ὁ τῆς Μεσημβρίας, οὔτε τῆς μιᾶς, ἢ τῆς ἄλλης φυλῆς, ἀλλ' ὅστις εἶναι ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς, φέρων ἐπὶ τοῦ μετώπου τὰ σημεῖα ὑπεροχῆς, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς ὀνειρεύεται νὰ τῷ διαφιλονεικήσῃ.

Ναί, ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς κατακτᾷ τὸν κόσμον, καὶ τὸ ἄλλας, τὸ ὁποῖον τὸν ἐμπυδίζει νὰ φθορῇ καὶ νὰ μηδενισθῇ ἐν τῇ φθορᾷ του, εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον. Καὶ ἅς μὴ ἐγερωθῶσι νὰ μᾶς εἴπωσιν, ὅτι κεκλεισμένοι ἐντὸς τοῦ περιωρισμένου ἡμῶν ὁρίζοντος, ἀναπτύσσομεν ἐνταῦθα ῥητορικὸν θέμα, ἐφ' οὗ ἡδύνατο ἐπίσης νὰ μεγαληγορήσῃ, κατὰ τὸ σύνθημα, λόγιός τις κινέζος ἢ βραχμὰν Ἰνδός. Ἡ γενικὴ ἱστορία δὲν εἶναι ἀπλῆ πρόσθεσις ἰδιαίτερων ἱστοριῶν. Ἡ γενικὴ ἱστορία παριστᾷ ὅρατὸν ῥοῦν, καὶ ὁ ῥοῦς οὗτος ἄγει ἡμᾶς καὶ φέρει εἰς τὴν κατὰ κτησιν τῆς ὑψηλίου. Τὰ χριστιανικὰ ἔθνη ἔχουσιν ἐφ' ὄλων τῶν ἄλλων ὑπεροχὴν, τῆς ὁποίας ἐνίοτε μάλιστα ἀπεχθῶς καταχρῶνται ἀλλὰ τίς δύναται νὰ παραγνωρίσῃ τὴν ὑπεροχὴν ταύτην; Τὸ ἐμπόριον τῶν λιμένων μας ὑπὸ τῶν πλοίων τῆς Ἀνατολῆς ἐνεργεῖται; Τῆς Κίνας τὰ στρατεύματα φροβε-

ρίζουσι τὸ Λονδῖνον ἢ τοὺς Παρισίους ; Οἱ βραχυῶνες καὶ οἱ βουδδισταὶ πέμπουσι πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἱεραποστόλους των ! Οἱ λαοὶ οὗτοι ἀνεκάλυψαν καὶ ἐσπούδασαν ἡμᾶς ; Δὲν εἴμεθα ἄρᾳ γε ἡμεῖς, οἵτινες καταγινόμεθα νὰ τὰ γνωρίσωμεν· δὲν μέλλει ὁσονούπω νὰ ἔλθῃ ὁ Ἰνδὸς εἰς τὰς βιβλιοθήκας καὶ τὰ πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης, πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἱστορίας τῆς πατρίδος του, καὶ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῶν ἐγγράφων τῆς φιλολογίας του ; Πόθεν δὲ ἡ ἀναμεισβήτης αὕτη ὑπεροχή ; Ἄς τὸ ἐπαναλάβωμεν, δὲν πρόκειται περὶ φυλῆς ἢ κλίματος. Τὰ βασιλεύοντα τὸν κόσμον ἔθνη εἶναι ἐκεῖνα, ἅτινα στηρίζονται ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ εὐαγγελίου τούτου, τὸ ὅποιον ὅσω καὶ ἂν παραγνωρίσωσιν, ὅσω καὶ ἂν διαστρέψωσιν ἢ ἀπαρνούνται διὰ τῶν πράξεών των, ἀποτελεῖ μολαταῦτα τὴν ἰσχύ των καὶ τὴν ζωὴν των. Τὰ ἔθνη ταῦτα, καὶ δι' αὐτῆς τῆς βίαιας, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ ἐγκλήματος, γίνονται τὰ ὄργανα τῆς θείας βουλῆς, πληροῦντα τὴν προφητείαν τοῦ κατοίκου ἐκείνου τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰορδάνου, ὅστις ἐγνωρίζεν ὅτι ὁ ἀγρὸς ἐν ᾧ ὁ λόγος ἐμελλε νὰ σπαρῇ ἦτο ὁ κόσμος, καὶ ὅτι ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς γῆς ἦσαν ἡ κληρονομία του.

Λέγουσιν ἐνίοτε ὅτι ἐκτενεστέρα θεωρία τῆς ἱστορίας θὰ κλονίσῃ τὴν πίστιν μας· ὅτι ἡ συγκριτικὴ σπουδὴ τῶν θρησκευτικῶν ἐγείρει νέφη, ἅτινα ἐμποδίζουσι τὰς ἀκτῖνας τῆς θεϊότητος τοῦ Εὐαγγελίου. Πιστεῦσατε Κύριοι (καὶ ἂν φαίνηται ὅτι ὀμιλῶ ἐνταῦθα ἀθηντικῶς, οὐδὲν ἄλλο ἐν τούτοις προτίθεμαι εἰμὴ νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν σοβαρὰν σκέψιν σας) πιστεῦσατε ὅτι προχωροῦμεν εἰς ὅλως ἐναντίον ἐξαγόμενον. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι μοναδικόν, καθὼς καὶ ὁ πολιτισμὸς, τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ἀρχή· ὅσω γίνονται γνωστὰί αἱ θρησκευταὶ τῶν ἐθνικῶν,

τοσούτω μᾶλλον ἢ ἐξαστράφη ὁ φωτεινὸς κύκλος, ὅστις περιστέφει τὸν υἱὸν τῆς Μαρίας. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι μοναδικόν· καὶ αὐτοὶ οἱ ἐναντίοι τὸ ἀναγνωρίζουσιν, ὅποτε δὲν προσέχωσιν. Δὲν δύναται νὰ ὑπαχθῇ εἰς ἰδιαιτέραν τινὰ περίπτωσιν τῆς ἐφαρμογῆς γενικοῦ νόμου, διότι εἶναι ἐκτὸς πάσης συγκρίσεως. Δὲν πιστεύω νὰ τὸ ἀμφισβητῇ, τὴν σήμερον ἡμέραν, οὐδεὶς φιλόσοφος ἐμβριθής: τὸ ζήτημα περὶ τῆς θειότητος θρησκείας τινὸς δὲν τίθεται εἰμὴ μόνον διὰ τὸν χριστιανισμόν.

Ἡ καθίδρυσις καὶ ἡ διατήρησις τοῦ Εὐαγγελίου παρουσιάζουσι λοιπὸν μέγιστον καὶ ἀπαράμιλλον φαινόμενον. Τί δὲ ἀπαντῶμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔργου; Ἄνθρωπον σταυρωθέντα ἐπὶ τινος λόφου τῆς Ἰουδαίας, μεταξὺ γυναικῶν ὀλοφυρομένων καὶ λαοῦ ἐμπιζίζοντος αὐτόν· παρὰ τῷ σταυρῷ δὲ τούτῳ, ἀσήμους τινὰς κήρυκας ἐξελθόντας νὰ εἴπωσιν εἰς τὸν κόσμον: «Ὁ ἐσταυρωμένος οὗτος εἶναι υἱὸς Θεοῦ. Μετανοήσατε!»

Οὕτως ἔχουσι τὰ γεγονότα. Ἰσχυρίζομαι ἤδη ὅτι δίδομεν τὴν λογικωτέραν ἐξήγησιν λέγοντες: «Τοῦτο εἶναι ἔργον Θεοῦ.»

Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὅποιον μᾶς ἐπασχολεῖ, ἡ μελέτη καὶ ἡ σκέψις δύναται μόνον νὰ θέσωσι τὸ ζήτημα, νὰ ὀρίσωσιν αὐτὸ εὐκρινῶς, νὰ δείξωσι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπαντήσεως. Ἡ ἐπιστήμη δύναται νὰ λύσῃ τὰς ἀντιρρήσεις, αἵτινες ἀνεφύησαν ἐν τῷ πνεύματι ἐκ τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς. Ἡ παραγωγή τῆς πίστεως δὲν εἶναι τῆς ἀρμοδιότητός της. Ἄν ἔπρεπε νὰ ἦναι τις σοφός, ὅπως προῦπαντήσῃ τὸν Θεόν, ὅποια σύγκρισις μεταξὺ τῆς ἀνισότητος ταύτης καὶ ὄλων τῶν ἄλλων ἀνισοτήτων τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως!

Ἡ πνευματικὴ ἐργασία δύναται νὰ διασκεδάσῃ προλήψεις πολεμίους εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἀλήθειαν, νὰ ἐτοιμάσῃ

τὴν ὁδὸν τοῦ Εὐαγγελίου, νὰ ὀρίσῃ διὰ ποίους λόγους τὸ πιστεύομεν· ἀλλὰ πρὸς μόρφωσιν τῆς κυρίως λεγομένης πίστεως, τῆς πίστεως, ἥτις καθίσταται τὸ θεμέλιον τῆς ζωῆς, παρρησιᾶς στοιχεῖον ἄλλης τάξεως.

Διατί λοιπὸν οἱ πιστεύοντες πιστεύουσιν; Ἐρωτήσατε αὐτούς. Θὰ σᾶς εἴπωσιν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς πίστεώς των, συναντᾶται μετὰ τῶν ἐπαγγελιῶν, τῶν χαρίτων, τῶν φώτων, ἅτινα ἔφερον ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ἡ πίστις αὕτη εἰς τινὰς μὲν ἀναπτύσσεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, καὶ ἄλλων κατὰ καιρὸν κυριεῦει αἴφνης τὴν ψυχὴν εἰς ἅπαντας εἶναι τὸ προῖόν τῆς ζωῆς, τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς, κατὰ τὴν πληρροτέραν σημασίαν τῆς λέξεως, τῆς ζωῆς ἀναφορικῶς πρὸς τὸν κόσμον καὶ πρὸς τὸν Θεόν. Ἰνα σᾶς δώσῃ λόγον περὶ τῆς πορείας τῶν ἐννοιῶν του, τῆς μορφώσεως τῶν ἐλπίδων του, ὁ χριστιανὸς ὤφειλε συνεχῶς νὰ σᾶς διηγῆται ὀλόκληρον τὴν ζωὴν καὶ νὰ σᾶς ἐμπιστευθῇ τὰ πλεόν ἀπόκρυφα τῆς συνειδήσεώς του. Δυνάμεθα νὰ ὑποδείξωμεν πᾶν ὅ,τι φέρει εἰς τὸ Εὐαγγέλιον; Ἡ λύπη, ὁ κόρος τῶν ἡδονῶν, αἱ παρελθοῦσαι φαντασιοκοπίαι μας, ἡ κατὰ τῶν παθῶν πάλη, αἱ πικραὶ ἀποτυχίαι, ἡ ἔνεκα σκληροῦ ἀποχωρισμοῦ καταβληθεῖσα υἱεῖα, ἡ ἀνάγκη ἰσχύος, ἡ ἀνάγκη ἀναπαύσεως, ἡ ἀνάγκη φωτὸς καὶ συνέσεως... Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ εἴπῃ ὅλας τὰς ὁδοὺς τῶν ψυχῶν πρὸς τὸν Θεόν; Τίς δύναται ν' ἀναφέρῃ ὅλα τὰ μέρη τοῦ ὀρίζοντος, ἔθην φθάνουσιν ἄνθρωποι, οἵτινες συναντῶμενοι μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπιμαρτυροῦσιν ὁμοφώνως, καίτοι μυριστρόπως, μετὰ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ: «Τυφλὸς ἤμην καὶ ἄρτι βλέπω.»

Δυνάμεθα ὑπασθῆναι νὰ σπουδάσωμεν καὶ ν' ἀναγνωρίσωμεν τὰς διαφόρους ὁδοὺς, διὰ τῶν ὁποίων οἱ πιστεύοντες περι-

ἦλθον εἰς τὴν πίστιν· ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ τελευταῖον γεγονός, ὅσον ἀφορᾷ τὴν μόρφωσιν αὐτὴν τῆς πεποιθήσεως, τοῦτο ἀπομένει μυστήριον, ἀπόκρυφον καὶ ἔργον τοῦ Θεοῦ· μὴ νομίσητε δὲ ὅτι ὑποστηρίζω ἐνταῦθα ἐξαιρέσιν ὑπὲρ τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ ὅτι μεταχειρίζομαι ἐπιδοξίον τινα ἀγυρτεῖαν πρὸς ὄφελος τῆς ἀληθινῆς θρησκείας. Εἶναι νόμος θεμελιώδης τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς τάξεως, ὅτι, ἐν ὀλοκλήρῳ τῇ τάξει ταύτῃ, οὐδὲν ἐξηγεῖται ἀποχρώντως διὰ μόνης τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ.

Ὁ Δεῖβνιτιος λέγει πού: Ἄν ἡ γεωμετρία ἀντεφέρετο εἰς τὰ πάθη μας, δὲν θὰ ἔλειπον ἄνθρωποι ὅπως διαφιλονεικῆσιν τὴν θετικότητα τῶν ἀποδείξεών της. Δὲν ἐμμένω εἰς τὴν παραδοξολογίαν ταύτην, μολονότι δύνασθε ν' ἀναδιφῆσητε ὅλα τὰ χρονικά τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ νὰ μὴ εὕρητε ἄνδρα ἀρμοδιώτερον τοῦ Δεῖβνιτίου ἵνα ἀποφανθῇ περὶ τούτου. Πρεσβεύω λοιπὸν ὅτι δύναται τις νὰ εὕρη, ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιστήμῃ, τὸ τέρμα τῆς συζητήσεως παντὸς ὅτι, ὑπάγεται εἰς τὴν παρατήρησιν καὶ τὸν ὑπολογισμόν. Δὲν ἔχει ὁμως οὕτω προκειμένου περὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Πιστεῦετε εἰς τὸν Θεόν, δὲν εἶναι ἀληθές; Ἡθέλετε τούλάχιστον εἶπει μετὰ τοῦ Βολταίρου, ὅποταν τῷ προέτεινον νὰ γίνῃ ἄθεος:

Ἡ οἰκουμένη μὲ συνταράσσει καὶ πόση ἐκπληξίς μὲ κατέχει—

Τὸ ὄρολόγιον νὰ ὑπάρχῃ καὶ τὸν τεχνίτην του νὰ μὴ ἔχῃ! *

Ἄλλὰ δὲν ἠκούσατε, Κύριοι, ὅτι ὑπῆρξαν ἀστρονόμοι ἄθεοι; Τοῦτο σᾶς ἐκπλήττει, ὡς ἐπίσης καὶ ἐμέ· ἀλλ' ἡ ἐκπληξίς μας ἐξακριβοῦσα τὸ γεγονός δὲν τὸ καταστρέφει. Οἱ οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ διηγοῦνται τὴν δύναμιν καὶ τὴν σοφίαν τοῦ ἀρχιτέκτονος τῶν κόσμων· ἀλλ' ἐάν δὲν ἐδοξάσατε ποτὲ τὸν Πλάστην

* L'univers m'embarasse et je ne puis songer

Que cet horloge existe et n'ait point d'horloger.

θεωροῦντες ἐν χόρτον, παρατηροῦντες ἔντομόν τι διαπετώμενον, δὲν θ' ἀνεύρητε αὐτόν, καὶ διὰ τῆς βαθυτέρως μελέτης, οὔτε εἰς τοὺς ἀστέρας τ' οὐρανοῦ, οὔτε εἰς τὰ θυμασια τῆς γῆς. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις ὑποθέτει λοιπὸν ἄλλο τι ἢ τὴν καθαρὰν ἐπιστήμην.

Πιστεύετε εἰς τὴν ἠθικὴν. Ἄν σᾶς ἔλεγον κατὰ πρόσωπον ὅτι τὸ καθῆκον δὲν εἶναι εἰμὴ εὐσχημος λέξις, δι' ἧς ὑποκρύπτετε τὴν θήρευσιν τῆς ἠδονῆς σας, θὰ τὸ ἐθεωρεῖτε ὕβριν. Ἄγνοεῖτε ὅτι τὴν πραγματικότητα τῆς ἠθικῆς τάξεως ἠρνήθησαν οὐ μόνον ἄνθρωποι ἀνάγωγοι ἢ κοῦφοι μέχρι μωρίας, ἀλλ' ἄνδρες ἐμβριθεῖς, τιμώμενοι διὰ τὸν ἰσχυρὸν αὐτῶν νοῦν. Ἄγνοεῖτε ὅτι σοβαροὶ φιλόσοφοι ἀφιέρωσαν ὀγκώδεις τόμους, ἵν' ἀποδείξωσιν ὅτι τὸ καθῆκον εἶναι λέξις κενὴ σημασίας, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ζητεῖ ποτὲ εἰμὴ τὸ συμφέρον του; Ἡ πρὸς τὸ καθῆκον πίστις ὑποθέτει λοιπὸν ἄλλο τι ἢ τὴν καθαρὰν ἐπιστήμην.

Τί ἐδοκίμασαν οἱ ἀρνούμενοι τὰς θεμελιώδεις βάσεις τῆς πνευματικῆς τάξεως; Ἐπάλαισαν, ἄρα, ἐν τῇ συνειδήσει των κατὰ τῆς ἀληθείας; Ἄγνοῶ. Ἄγνοῶ τί ὁ θεὸς θὰ τοὺς εἶπη ἴσως μίαν ἡμέραν. Πολλοὶ μεταξὺ αὐτῶν διακρίνονται δι' ἀξιοσεβάστου ἠθικοῦ χαρακτῆρος· καὶ ἐνῶ δὲν μὲ λανθάνει ἡ ἐνδοτάτη σχέσις, ἣτις συνδέει τὴν πλάνην μετὰ τοῦ ἀμαρτήματος, φρονῶ ἐν τούτοις ὅτι δὲν ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ τοῖς εἶπω ὅτι ἀπατώνται ἐπειδὴ εἶναι κακοήθεις. Ἀλλὰ δικαιοῦμαι νὰ διισχυρισθῶ, ὅπερ ἐξάγεται λίαν ἐναργῶς ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν γεγονότων: ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν ἤνοιξε, καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐπομένως μόνη ἀδυνατεῖ νὰ πληρώσῃ τὸ ὑπάρχον χάσμα μεταξὺ τῶν λατρευόντων τὸν ἅγιον Θεὸν καὶ τῶν ἀρνούμενων τὸν Θεὸν καὶ τὸν νόμον του. Εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν στοιχειω-

δεστέρων δοξασιῶν τῆς πνευματικῆς τάξεως παρὰ τῇ ἐργασίᾳ τοῦ πνεύματος, ἀπαντᾷται μυστήριον τὸ ὁποῖον δὲν δύναμαι νὰ ὑποβάλλω εἰς τὸ μέτρον τῶν ἀντιλήψεών μου. Λέγων λοιπὸν ὅτι, ἐν τῇ γενέσει τῆς χριστιανικῆς πίστεως τελεῖται ἐν τῇ ψυχῇ, ἐκτὸς τῆς ἐπιστήμης, ἔργον ἄλλης φύσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀπόρρητον τοῦ Θεοῦ, δὲν ὑποστηρίζω ἐξαίρεσιν χάριν τοῦ συμφέροντός μου.

Ἄλλ' ἄς μὴ καταχρώμεθα τῆς ἀληθείας ταύτης, ἄς μὴ θαρβρεύμεθα εἰς τὸ θεῖον ἔργον, ἐμπίπτοντες εἰς νήδυμον ὕπνον, ὅπερ θὰ ἦτο ἡ ἐντελής παράβασις τοῦ πρώτου ἡμῶν καθήκοντος. Ἄς μὴ θαρβρεύμεθα εἰς τὴν θείαν ἔμπνευσιν ἄς μὴ περιμένωμεν τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον περιήστραψε τὸν Σαῦλον, πορευόμενον εἰς Δαμασκόν. Ἄλλαι εἶναι αἱ συνήθειαι ὁδοὶ τῆς Προνοίας. Ἡ πίστις, ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀπαύγασμα τοῦ μυχοῦ τῆς συνειδήσεως. Εἶναι ἡ ἰδέα, ἣτις σᾶς ἐπῆλθε ποτὲ, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον δυνατὸν νὰ ἦναι ἡ ἀλήθεια· εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς συγγνώμης, ἡ στρέψασα τὰ βλέμματά σας πρὸς τὸν Λουτρωτὴν· εἶναι ὁ θαυμασμὸς ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον σᾶς διεγείρει ἡ συνάντησις τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανοῦ. Τὸ αἶσθημα τοῦτο τῆς καρδίας σας, ἡ σκέψις αὕτη τοῦ πνεύματός σας, εἶναι τὸ ὑπόλευκον φέγγος τῆς ἐπιλαμπούσης ἡμέρας, τὸ ὁποῖον εἰσδύον ἐν τῇ καθαρᾷ συνειδήσει καὶ συνοδεύομενον ὑπ' ἀγαθῆς προαιρέσεως, θ' αὐξάνῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἕως οὗ φθάσῃ τὴν λαμπρότητα τῆς μεσημβρίας. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς μᾶς ὑπέδειξεν, ἵνα βαδίσωμεν ἐν τῇ ὁδοῦ ταύτῃ, μέθοδον ὑπαγορευομένην καὶ ὑπὸ τῆς πείρας τῶν μαθητῶν του. Αὕτη ἐντέλλεται τὰ ἔργα καὶ τὴν προσευχὴν. Ἡ ἀσκήσις τῶν χριστιανικῶν ἔργων, μὴ πηγάζουσιν εἰσέτι ἐκ τῆς πίστεως,

ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τῆς πίστεως· ἡ προσευχὴ δὲ, μὴ στηριζομένη εἰσέτι ἐπὶ τῆς βεβαιότητος τοῦ νὰ εἰσακουσθῆ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ τύχῃ ἀκροάσεως.

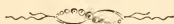
Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον, συγχωρήσατέ με νὰ σᾶς ἀναφέρω ἀξιομνημόνευτον γεγονός. Ὁ Ἰσνάρδος, μέλος τῆς γαλλικῆς ἐθνοσυνελεύσεως, τόσῳ ὀλίγον ἀπαιτητικῆς καθόσον ἀφορᾷ τὴν πίστιν, ἐπέσυρε τὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς προφέρων τοὺς ἀθέους τούτους λόγους: «Θεὸς μου εἶναι ὁ νόμος, ἄλλον Θεὸν «δὲν γνωρίζω.» Βραδύτερον ἔλαβε τὰς τιμὰς τῆς προγραφῆς, ὅτε, ἐπαπειλουμένης ὀγλογωγίας, ἀνέκραξε μεγαλοφώνως ὅτι, ἂν ἡ πόλις τῶν Παρισίων ἐξηκολούθει νὰ ἐπιβουλεύηται τὴν ἐθνικὴν ἀντιπροσωπίαν, θ' ἀνεζητεῖτο μετ' οὐ πολὺ, ἐπὶ τῶν ὀγθῶν τοῦ Σηκουάνα, ἡ θέσις ὅπου ὑπῆρχόν ποτε οἱ Παρίσιοι. Ἄναγκασθεὶς νὰ κρυφθῆ, διῆλθε δεκαἕξ μῆνας ἐν τινι ὑπογείῳ τῆς ἐνορίας τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου. Ἐκεῖ, ἀφανισθεὶς ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ μὴ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν εἰμὴ τὸν θάνατον, ἐστράφη πρὸς τὸν Θεόν. Ἰδοὺ πῶς ἐκθέτει ὁ ἴδιος τὰς δοκιμασίας του. «Κατενόησα ὅτι, προκειμένου περὶ θρησκείας, ἡ «ἐξήγησις τῆς ἀληθείας δὲν ἐξαρτᾶται τόσον ἐκ τῆς προσπα- «θείας τοῦ νοῦς, ὅσον ἐκ τῆς διαθέσεως τῆς καρδίας.... Ἄνε- «γνώρισα ὅτι, εἰς τὴν σκοτεινὴν νύκτα τῆς θρησκευτικῆς με- «ταφυσικῆς, ἡ ἀλήθεια δὲν φαίνεται εἰμὴ ὡς ἀστραπή, τὴν «ὅποιαν πρέπει νὰ δράξῃ τις, καὶ ὡς φλόξ, τὴν ὅποιαν ἡ τα- «πεινὴ προσευχὴ ἀνάπτει καὶ ἡ ἔπαρσις σβύνει.... Ἦρχισα «λοιπὸν νὰ προσεύχωμαι, καὶ κοινωνῶν περισσότερον μετὰ «τοῦ Θεοῦ, ἐγίνα καλλίτερος, πρῶτερος, ἐπιδεδιώτερος νὰ δι- «ακρίνω τὴν ἀλήθειαν.» *

* *De l'immortalité de l'âme*, par Maximin Isnard. Paris, 1802.

Δὲν ἦτο ἐφήμερος ἡ συγκίνησις αὕτη: ὁ Ἰσνάρδος ἀπέδειξε διὰ τριακονταετοῦς ταπεινόφρονος καὶ χριστιανικῆς ζωῆς, τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς προσευχῆς πρὸς τὴν πίστιν.

Ἔργον τῶν ἱεροκηρύκων εἶναι νὰ σᾶς ἐνθυμίζωσι τὰς βάσεις τῆς μεθόδου τῆς ἐσωτερικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς, καὶ τῶν πνευματικῶν συμβούλων νὰ τὰς ἐφαρμόζωσιν. Τοῦτο δὲν ἀνήκει εἰς ἐμέ. Ἐντολὴν ἔχω νὰ σᾶς εἴπω πόσον ἰσχύουσιν ἐπὶ τοιούτων ἀντικειμένων ἡ σπουδὴ καὶ ἡ σκέψις. Δὲν εἶμαι ἱεροκήρυξ θεραπεύων τὰς ψυχὰς, ἀλλ' οὔτε θεολόγος ἐξ ἐπαγγέλματος, ἵνα σᾶς ἐκθέσω τὸ δόγμα τῆς ἐκκλησίας. Παρόρησιάζομαι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς οἰσοδῆποτε ἄλλος, σκεφθεὶς μετ' ἐφέσεως καὶ πάσης ἀνέσεως ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, καὶ ἐρχόμενος νὰ προσκαλέσῃ καὶ ὑμᾶς νὰ σκεφθῆτε, ἀδυνατῶν δὲ νὰ δώσῃ ἄλλην ἐγγύησιν τῶν λόγων του εἰμὴ τὴν εἰλικρινῆ αὐτοῦ ἔρευναν, καὶ τὴν ζωηρὰν ἐπιθυμίαν νὰ σᾶς ἐκθέσῃ τὰ πράγματα ἀκριβῶς κατὰ φρονεῖ.

Σήμερον προεθέμην ἰδίως νὰ παραστήσω ὅτι οἱ ἐξωτερικοὶ χαρακτῆρες τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν καθιστῶσι σεβαστὴν εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον. Εἰς τὴν προσεχῆ μας συνεδρίαν θὰ προσπαθῆσω ν' ἀποδείξω ὅτι ἡ περὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ συνιστᾶται εἰς τὸ πνεῦμα, εἰς τὴν καρδίαν καὶ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν καλοκἀγάθων ἀνθρώπων.

ΕΚΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Τὸ χριστιανικὸν δόγμα τῆς αἰωνίου ζωῆς.

Κύριοι!

Ἡ ἱστορία μᾶς δεικνύει τὸν ἄνθρωπον παντοῦ καὶ πάντοτε ἀνησυχοῦντα περὶ τοῦ μέλλοντός του. Εἰς τὰ διάφορα ζητήματα, ἅτινα προβάλλει ὡς πρὸς τοῦτο ἡ μεγάλη Ἀνατολή, ὑπαινίττεται λυπηρὰν ἀπάντησιν, ἐν ᾗ δὲν ἀνεύρομεν οὐσιωδῶς εἰμὴ ἐλπίδα τινὰ ἀνακύσεως, ὕπνου βαθέος, ἀνευ ὀνείρων καὶ ἀνευ ἐγέρσεως. Ἐν Ἑλλάδι, παρεκτός τῶν λαμπρῶν ἰδεῶν τῆς δημοτικῆς φαντασίας, ἀπηντήσαμεν τὰς γνώμας τῶν σοφῶν. Οἱ σοφοὶ οὗτοι προσέφερον ἀθανάτους ἐκδουλεύσεις εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα: ἐξηκρίβωσαν τινὰς τῶν ἀξιώσεων τῆς εὐγενοῦς ἡμῶν καταγωγῆς· κατέδειξαν τὴν πνευματικὴν φύσιν τῆς νοητικῆς ἀρχῆς· ἀλλ' ἔταλαντεύοντο, προκειμένης θετικῆς διαβεβαιώσεως περὶ τοῦ προσωπικοῦ ἡμῶν μέλλοντος, καὶ ἐτήρησαν, ὡς τελευταῖον καταφύγιον, τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ ζωὴ ἔχει τόσῳ μικρὰν ἀξίαν, ὥστε, καὶ ἂν ἐμελλε νὰ τὴν διαδεχθῇ ἡ μηδένωσις, θά ᾗτο εἰσέτι γλυκὺς ὁ θάνα-

τος. Ὁ Σωκράτης λαλεῖ τοιοῦτοτρόπως, ὅπερ μὲ φέρει πάντοτε εἰς ἀπορίαν. Ὅποταν φαντασθῶ τὴν ζωὴν τοῦ φιλοσόφου τῶν Ἀθηναίων, τὴν τόσῳ ἀκμαίαν καὶ ζωηράν ἐκείνην ὑπαρξίν, διελθοῦσαν ὑπὸ τὸν ὠραῖον οὐρανὸν τῆς Ἑλλάδος, ἐν τῇ ψυχγωγίᾳ τῶν εὐγενεστέρων συνδιαλέξεων, ἀπορῶ πῶς, ὁ κάτοχος τόσων ἀγαθῶν, ὀλιγόβρι περὶ τῆς ζωῆς. Ἀλλ' ὅμως ὁ Σωκράτης αὐτὸς ἀποφαίνεται, ὅτι ὀλίγαι τῶν ὠραιοτέρων ἡμερῶν μας εἶναι ἀντάξιαι τῆς ἀναπαύσεως τοῦ ὕπνου.

Ἐπεφάνη ὁ Ἰησοῦς Χριστός· εἰς τὴν φωνὴν του βαθεῖα πίστις ἐν τῷ ἀθανάτῳ μέλλοντι πληροῖ τὴν καρδίαν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ἡ ἀνθρωπότης ἀπήντησεν ἔντονον λόγον, ὅστις, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὰς μεγαλητέρας αὐτῆς ἀνάγκας, μεταμορφώνει τὰς πλήρεις ἐνδοιασμοῦ προαισθήσεις της, αἵτινες ὑπέκρυπτον συνεχῶς καὶ ἀπελπισίαν, εἰς εὐφρόσυνον καὶ εἰρηνικὴν βεβαιότητα. Δυνάμεθα νὰ συμμεθέξωμεν τῶν μεγάλων τούτων ἐλπίδων; Εἰς τὴν τήκουσαν ἢ ἐπαπειλοῦσαν ἡμᾶς ἀσθένειαν, εἰς τὸν γρόνον, ὅστις μᾶς παρασύρει, εἰς ὅλας τὰς φωνάς, αἵτινες μᾶς λέγουσι: «Σὲ φέρω εἰς τὸν θάνατον,» δυνάμεθα ν' ἀποκριθῶμεν, ἐν ταπεινῇ καὶ σταθερᾷ ἐλπίδι: «εἰς τὴν ζωὴν;» Καὶ, ὅσον ἀρορᾷ ἐκείνους οἵτινες μᾶς ἐγκατέλιπον, ἀντὶ νὰ λέγωμεν: δὲν ὑπάρχουσι πλέον, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν: ἐγεννήθησαν εἰς τὴν οὐράνιον ζωὴν; Τινὲς ἀντιλέγουσιν, ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἀπεσκοράκισεν ὡς δεισιδαιμονίαν τὴν εἰς τὸν Ἀναστάνα πῆσιν. Ἐπροσπάθησα νὰ ὑποστηρίξω τὸ ἐναντίον νὰ σᾶς ἀποδείξω ὅτι, λαμβάνοντες τὰ πάντα ὑπ' ὄψιν, δυνάμεθα νὰ συμμερισθῶμεν τὰς μεγάλας ἰδέας ἀνδρός, ὑπηρετήσαντος ἀτυχῶς πολλὰς μερίδας,

εις τρόπον ὥστε δὲν δύναμαι νὰ μεταχειρισθῶ ἐνταῦθα εἰμὴ τὴν πομπώδη ὁπωσοῦν λάμψιν τῶν λόγων του :

«Θὰ παρασταθῶμεν, ὡς λέγουσί τινες, εἰς τὴν κηδείαν «τοῦ γηράσχατος χριστιανισμοῦ; Πέπρωται λοιπὸν νὰ φραγῇ «ὡς ὅλα τὸ λοιπὰ; θὰ ἔλθῃ καιρὸς ὁπότεν καὶ αὐτὸς ἐπίσης «δὲν θὰ ἦναι πλέον εἰμὴ ἀνάμνησις; Αἱ ἐλπίδες τοῦ ἐπὶ τοῦ «Γολγοθᾶ λυτρωθέντος ἀνθρωπίνου γένους, δὲν ἦσαν λοιπὸν «εἰμὴ τ' ὄνειρον εἰκοσι αἰῶνων; Μέλλει ν' ἀπαντήσωσιν εἰς τὸ «τέλος τοῦ τέρματος τούτου δεύτερον τάφον — τάφον διαπαν- «τὸς ἐσφραγισμένον — καὶ ἡ θορυβώδης αὐτὴ κίνησις τῶν «λαῶν, θὰ ἦναι μόνον ἡ νεκρικὴ ἐκφορὰ τοῦ Χριστοῦ; Ὅχι, «ὄχι, ἀφήσατε τοὺς ματαίους τούτους φόβους εἰς τὰς ἀσθενεῖς «ψυχὰς, εἰς ἐκείνους τῶν ὁποίων ἡ νεκρωθεῖσα καρδία ἔπαυσε «σχεδὸν νὰ πάλλῃ, καὶ ἡ ὄρασις ἐξησθένισεν ἐν τῇ σκοτίᾳ. «Μὴ ταράττεσθε ἐκ τῆς πενθίμου χαρᾶς τῶν ἀθλίων τούτων «ἀφρόνων, οἵτινες, μὴ ἔχοντες εἰμὴ τὸν θάνατον, ἵνα παρηγο- «ρηθῶσιν ἐκ τοῦ θανάτου, πιστεύουσιν ὅτι ἡμαυρώθη ὁ ἥλιος, «ὁπότεν κατελήφθησαν ὑπὸ τῆς νυκτὸς, ἀνακινοῦντες τὴν κό- «νιν τοῦ τάφου. Ἀνέστη ὁ Χριστὸς, ζῆ καὶ διαπαντὸς θὰ «ζήσῃ.» *

Χριστὸς ἀνέστη· ἰδοὺ ἡ βᾶσις τῆς ἀναπάσεως, τὸ θεμέ-
λιον τῆς πίστεως, ἣτις ἐλπίζει ἄνευ ὑπεροψίας, καὶ ταπεινοφρο-
νεῖ ἄνευ ἀθυμίας, διότι ἀνέθεσε τὴν ἐλπίδα τῆς ἐν τῇ ἀγάπῃ
καὶ τῇ συγγνώμῃ τοῦ Θεοῦ αὐτῆς.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς, τῆς μονίμου
καὶ ἀτελευτήτου ζωῆς. Ἡ αἰώνιος ζωὴ εἶναι ἡ συνδιαλλαγή
μετὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ ἂν σκεφθῆτε ὅτι μόνος ὁ Θεὸς εἶναι ἀναλ-

* Lamennais, *Affaires de Rome*

λοίωτος, δὲν θ' ἀπορήσητε ἀκούοντες ὅτι ἢ μετ' αὐτοῦ συνδι-
 αλλαγή εἶναι ἢ εἰσέλευσις εἰς τὴν αἰωνιότητά. Ἡ αἰώνιος ζωὴ
 δὲν εἶναι μόνον ἐγγύς, μέλλουσα ἢ αἰωνιότης ἐμπεριέχει τὸ
 παρὸν καὶ τὸν παρελθόν. Ἡ αἰώνιος ζωὴ ὑπάρχει ἀπὸ τοῦδε
 εἰς τὰς μετὰ τοῦ Ποιητοῦ αὐτῶν ἠνωμένας ψυχάς. Ὅθεν, πε-
 ριοριζόμενος εἰς τὸ εἰδικόν μου ἀντικείμενον, παραλείπω τὴν
 ἱστορίαν τῶν ψυχῶν καθ' ἣν στιγμὴν ἀποχωρίζονται ἐκ τοῦ
 φθαρτοῦ περιβλήματος, τὸ ὁποῖον φέρουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τού-
 τῳ· παραλείπω τὰ φοβερὰ μυστήρια τῆς τελουμένης δικαιο-
 σύνης κατὰ τῶν ἀπειθούντων· δὲν προσηλοῦμαι ἐνταῦθα εἰμὴ
 εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ τέρατος, ἐνθα ἡ ὑπερτάτη ἀγάπη θέλει
 νὰ μᾶς χειραγωγήσῃ. Ἡ αἰώνιος ζωὴ εἶναι φράσις ἥτις, ἀν-
 ἠρίθμησα ὀρθῶς, ἀπαντᾶται τεσσαρακοντάκις ἐν τῇ Νέα Δια-
 θήκῃ, καὶ τεσσαρακοντάκις ἐκλαμβάνεται κατὰ τὴν ἰδίαν ἐν-
 νοίαν, δηλαδὴ ἡ μακαριότης τὴν ὁποίαν προώρισεν ἡμῖν ὁ
 Θεὸς — ἡ κατάστασις χάριν τῆς ὁποίας ἐξήχθημεν ἐκ τοῦ
 μηδενός.

Ποία ἡ κατάστασις αὕτη; τί ἀνακινώσκομεν εἰς τὰς ἱεράς
 γραφάς; Εἴμεθα πλάσματα τοῦ Θεοῦ. «Ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ
 πάντα ἵνα ὑπάρχωσιν,» εἶπεν ὁ Θωμᾶς Δακῆνος. * Ὅτε κατὰ
 πρῶτον ἀπήντησα τοὺς λόγους τούτους δὲν ἠδυνήθην νὰ ἶδω
 ἐν αὐτοῖς εἰμὴ ἀφέλειαν μελετήσας αὐτοὺς καλῶς, εὔρον τὸ
 μέγα βάθος τοῦ νοήματός των· ἀνεγνώρισα τὴν μετάφρασιν
 τῆς ιδέας ταύτης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ: «Ὁ Θεὸς οὐκ ἔστι Θε-
 ος νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων.» Ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα ἵνα
 ὑπάρχωσιν· ἀλλὰ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀμετάτρεπτα· δὲν

* „Dieu a créé les choses pour qu'elles fussent.“ *Somme contre les Gentiles*, à la fin.

μᾶς ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ μηδενός, ἵνα μᾶς καταδύσῃ ἐκ νέου ἐν αὐτῷ· δὲν μᾶς ἔδωσε τὴν ζωὴν, ἵνα μᾶς ἀφαιρέσῃ αὐτήν. Ὅτι ἔχαμε, τὸ ἔχαμε διαπαντός. Δὲν εἴμεθα τὸ ἐφήμερον προῖόν τῶν νόμων τῆς καθολικῆς ζωῆς, ἢ παροδικὴ ἐκδηλώσις τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως· εἴμεθα ὄντα, καὶ τὰ ὄντα ἀτινα ἠθέλησεν ὁ Θεὸς εἶναι διαρκῆ: τοῦτο εἶναι δόγμα τῆς πίστεως· εἶναι προσέτι καὶ συμπέρασμα τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ὁδηγούμενοι ὑπὸ ἀσφαλοῦς ἐνστίγματος, οἱ ὑλισταί, οἵτινες μᾶς ἀρνοῦνται τὴν ἀθανασίαν, ἀρχονται ἀπὸ τῆς ἀρνήσεως τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως· μᾶς ὑποβιβάζουσιν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐπικαίρων φαινομένων, ἅτινα ἐκδηλοῦ καὶ καταστρέφει ἡ κυκλοφορία τῆς ὕλης, μόνως κατὰ τὴν ἰδέαν των πραγματικῆς.

Ὁ Θεὸς θέλει νὰ ἤμεθα. Ἐν ποίᾳ καταστάσει; Ἐν τῇ ἀγιότητι, δηλαδὴ θέλοντες τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐρίσκοντες ἐν αὐτῷ τὴν εὐδαιμονίαν. Ἡ βουλὴ τοῦ Αἰωνίου Θεοῦ μᾶς ἀπεκαλύφθη. Μᾶς ἔπλασε κατ' εἰκόνα του, καὶ μᾶς ἔδωσε τὸ πρόνομιον νὰ συστήσωμεν τὴν κυριότητά μας ἐπὶ τῶν στοιχείων τῆς φύσεως, κατὰ τ' ὀρισθὲν μέτρον ὑπὸ τῆς σοφίας καὶ ἀγαθότητός του. Δύναμις νοητικὴ καὶ ἐλευθέρα, ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐν ἡμῖν ἡ εἰκὼν τοῦ Παντοδυνάμου. Καὶ ἡ δημιουργηθεῖσα δύναμις πρέπει νὰ συνενωθῇ μετὰ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως. «Γεννηθήτω τὸ θέλημά σου,» ὀφείλομεν νὰ λέγωμεν, καὶ τὸ θέλημα τοῦτο εἶναι ἡ ἀγιότης. Θέλοντες ὅτι ὁ Θεὸς θέλει, θέλομεν τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀπολύτου τάξεως· αὕτη ἡ ἀγιότης καὶ αὕτη ἐπίσης ἡ εὐδαιμονία. Ἄν τὸ καλὸν ἦναι, ὡς ἐβρέθη, ἢ ἐκλαμφῆς τοῦ ἀληθοῦς, ἢ εὐδαιμονία δὲν εἶναι εἰμῆ τὸ ἐκ τοῦ τετελεσμένου καθήκοντος πηγάζον φῶς.

Ὅφείλω νὰ ἐνδιατρίψω ἐνταῦθα, ἐπ' ὀλίγον, ὅπως ἐξετάσω ἰδέαν τινά, οὐχὶ ἀδιάφορον, ὡς ἐκ τῆς γενικῆς διαδόσεως καὶ τῆς γονιμότητος τῶν συνεπειῶν τῆς.

Ὁ τραγουδιστῆς δύνχεται, μὲ τὸ ποτήριον εἰς τὴν χεῖρα νὰ ἐξυμνῇ τὸν Θεὸν τῆς εὐθυμίας, ὑποδεχόμενον μὲ τὴν αὐτὴν εὐμένειαν ἅπαντας τοὺς προσερχομένους πρὸς αὐτόν. Καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, ἐν τῇ κουφονίᾳ μας, παρασυρόμεθα πολλάκις, λαλοῦντες περὶ ἐκείνων, οἵτινες δὲν ὑπάρχουσι πλέον, ὡς ἂν ἦτο, ἐξ ἀνάγκης καὶ εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, ὁ τελευταῖος στεναγμὸς τῆς ἐπιγείου ζωῆς, ἡ πρώτη πνοὴ τῆς οὐρανόου. Πιστοποιοῦμεν οὕτω τὴν ἰδέαν εὐμενοῦς Θεοῦ, ἐν τῇ ἰλαρᾷ ἀγαθότητι τοῦ ὁποίου δὲν ἐγχωρεῖ παντάπασιν ὁ φόβος Θεοῦ τοιοῦτου, ὥστε μετὰ θάνατον εὐρίσκομεν ἐξ ἀνάγκης παρ' αὐτῶ τὴν εὐδαιμονίαν. Οὕτω γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἡ ἀόριστος ἐλπίς τοῦ νὰ συντύχωμεν τὴν εὐδαιμονίαν ἄνευ τοῦ ὄρου τῆς ἀγίότητος· τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως ἀμβλύνεται καὶ θρασύνομεθα εἰς τὸ κακόν. Ἄλλὰ τὸν ὑπερόριον τοῦτον Θεὸν, τὸν Θεὸν ὅστις φαίνεται ὑπνώττων, κατὰ τὴν παροῦσαν οἰκονομίαν, ὅπως ἐξεγερθῆ μίαν ἡμέραν ἐν τῇ ἀναμνήσει τῆς ἀγαθότητός του, ἐγὼ δὲν τὸν γνωρίζω. Ὁ Θεὸς, τὸν ὁποῖον γνωρίζω, εἶναι ὁ Θεὸς ἐν ᾧ « ζῶμεν, καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, » ὁ κατοικῶν ἐπὶ τῆς γῆς, πλησίον ἡμῶν, καθὼς καὶ εἰς τὰ βάθη τῶν οὐρανῶν· ὁ βλέπων τὰ δεινά μας καὶ γινώσκων αὐτὰ κάλλιον ἡμῶν. Γινώσκει τὴν μικροθυμίαν μας, τὰς θλίψεις μας, καὶ συγχωρεῖ αὐτάς· ὁ Θεὸς εἶναι ἐνταῦθα καὶ ἐν τούτοις πάσχομεν. Τὰ δεινά ταῦτα, ἔλεεινὸς κληῖρος τῆς ἐκπτώτου ἡμῶν φύσεως, ἀναβοῶσιν ὅτι δὲν ὑπάρχει εὐημερία εἰμὴ ἐν τῇ τάξει· ὅτι ὁ Θεὸς διατηρεῖ τοὺς ὁποίους ἔθεσε νύ-

μους· ὅτι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τὸ βλέμμα του, τὰ παθήματα συνοδεύουσι τὸ ἀμάρτημα, ἢ συμφορὰ θηρεύει τὰς παρεκτροπὰς, καθὼς ἡ σκιά ἀκολουθεῖ τὸ σῶμα, ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου. Ἐν τῷ τρόμῳ τῆς καρδίας μου καὶ τῇ τα-
ραχῇ τοῦ νοός μου, ὁ νοῦς μου μάλιστα, διδαχθεὶς ὑπὸ τῆς πείρας, μὲ ἀναγκάζει νὰ συμπεράνω ὅτι ἐκεῖ ὅπου παρατείνε-
ται πάντοτε ἢ κατὰ τοῦ φωτός ἀποστασία, τὸ σκότος θὰ ᾔηται ἀτελείωτον. Τοῦτο, ὡς εἶπον, δὲν εἶναι τὸ θέμα μου· ἀλλ' ἡ τελεία ἀποσιώπησις τοῦ ζητήματος τούτου ἤθελε θεωρηθῆ δει-
λία· ἐκτιμῶν δὲ ὑμᾶς ἀποχρώντως, πιστεύω ὅτι δὲν θὰ εἴχετε ὑπόληψιν εἰς ἐμὲ, ἂν ἠρχόμεν ἔνταῦθα νὰ θυσιάσω τὴν ἀλή-
θειαν, χαριζόμενος εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ σᾶς εὐαρεστήσω.

Ἡ αἰώνιος ζωὴ εἶναι ζωὴ ἁγία. Ἐπὶ τῆς πύλης τῆς βα-
σιλείας τῶν οὐρανῶν, ἀναγινώσκειται ἡ ἐπιγραφή αὕτη: «Καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινὸν καὶ ποιοῦν βδέλυγμα καὶ ψεῦδος.»

Οὐδὲν λοιπὸν αἰώνιον εἰμὴ τὸ ἅγιον ἢ τὸ δύναμενον ν' ἁγιασθῇ· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγιότης εἶναι ἢ ἐν ἡμῖν παρουσία αὐ-
τοῦ τοῦ Θεοῦ, πᾶν ὅ,τι ἅγιον ἢ δύναμενον ν' ἁγιασθῇ ἀνήκει εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν. Ἀλλὰ, τί δύνανται ν' ἁγιασθῇ ἐν ἡμῖν; Ὁλόκληρος ἡ ὑπόστασις μας, κατὰ τοὺς παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ ἀπαιτούμενους ὅρους, διότι ἐποίησε τὰ πάντα ἵνα ὑπάρχωσιν. Οὕτω, εἰς τὸ προκείμενον ζήτημα, ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀπαν-
τᾷ ῥητῶς: «Ἄυτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὅλο-
«τελεῖς· καὶ ὀλόκληρον ἡμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ
«σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
«Χριστοῦ τηρηθείη.» * Τὸ ὅλον: τὸ πνεῦμα, ἡ ψυχὴ καὶ τὸ

* Α'. Θεσσαλ. ε. 23.

σῶμα. Ἄς ἐνδιατρίψωμεν ὀλίγον ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου θέματος.

Τὸ σῶμα δὲν εἶναι ἐφήμερόν στοιχεῖον τῆς ὑπάρξεώς μας. Ἀποτελεῖ ἐν τῇ μελλούσῃ, ὡς ἐν τῇ παρούσῃ οἰκονομίᾳ, συστατικὸν μέρος τῆς προσωπικότητός μας. Τὸ σῶμα δὲν θὰ καταστραφῇ, ἀλλὰ θὰ ὑποστῇ μεταμόρφωσιν, ἣτις θὰ καταστήσῃ αὐτὸ ἀδιάφθορον καὶ ἑνδοξον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἠκροάζοντο τὸν ἀπόστολον μὲ ὑπομονὴν ἐνῶ τοὺς ὠμίλει περὶ Θεοῦ: τοῦ Δημιουργοῦ τὸν ἐνέπαιζον ὁπότε ταῖς ἐκήρυξε τὴν ἀνάστασιν. Τὸ δόγμα τοῦτο διεγείρει εἰσέτι πολλὰς ἀντιρρήσεις. Ἐν τούτοις, τὸ περιφρονούμενον καὶ γλευαζόμενον τοῦτο δόγμα, εἶναι ἐπ' ἀληθείας εἰς τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου. Μ' ἑλλείπει καιρὸς, ἵνα σᾶς ἀποδείξω τοῦτο σαφῶς. Συγχωρήσατέ με ὅμως νὰ σᾶς ὑποβάλλω βραχείας τινὰς νύξεις.

Κατὰ τινὰ ἰδέαν, οὐκ ὀλίγον διαδοθεῖσαν εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἐν γένει, καὶ εἰσέτι ἐπικρατοῦσαν μεταξὺ τῶν φιλοσόφων τῆς Ἀνατολῆς, τὸ σῶμα εἶναι στοιχεῖον εὐκαταφρόνητον, ἐν κακόν. Ἐκ τούτου ἐπήγασαν δύο ἀπολύτως ἀντίθετοι τάσεις. Οἱ μὲν ἐφρόνουσι ὅτι ὁ σοφὸς πρέπει νὰ καταφεύγῃ εἰς τ' ἀνώτερα προσόντα τῆς φύσεώς του, μὴ λαμβάνων παντάπασιν ὑπ' ὄψιν τὸ βάνχυσον καὶ ἀνάξιον προσοχῆς σῶμα.

Τὸ σῶμ', αὐτὸ ῥάκιον, εἶναι σημαντικόν τι;

Νὰ τὸ συλλογίζώμεθα εἶν' ἀξιον τῶντι; —

Καὶ νὰ τὸ παραιτήσωμεν μακρὰν δὲν εἶναι πρέπον; *

* Le corps, cette guenille, est-il d'une importance, D'un prix à meriter seulement qu'on y pense, Et ne devons-nous pas laisser cela bien loin ?

Οί λόγοι οὔτοι τῆς Φιλαμίντης τοῦ Μολιέρου ἀνεπτύχθησαν συνεχῶς ὑπὸ τινων φιλοσόφων. Περιεφρόνουσι τὸ σῶμα καὶ περιφρονοῦντες αὐτὸ ἠδιαφόρουσι τί ἔπραττε, καὶ ἂν ἠκολούθει τὴν κλίσιν του καὶ τὰς ὀρέξεις του· οὕτως ὥστε ἡ ἀκολασία ἐτέθη ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλοι φιλοσοφοῦντες ἐδείκνυον ἀποστροφὴν μᾶλλον ἢ περιφρόνησιν εἰς τὸ σῶμα. Προσεπάθουν, ὅσω τὸ δυνατόν, νὰ τυραννήσωσι τὸν ἐγθρόν τοῦτον τῆς ψυχῆς, νὰ τὸν στερήσωσι παντὸς πράγματος, μὴ ἀπολύτως ἀναγκαίου· οὔτοι κατήντησαν εἰς τὰς ὑπερβολικὰς ἐκείνας σκληραγωγίας, τῶν ὁποίων αἱ Ἰνδαὶ μᾶς παρέχουσιν ἰδίως τοσαῦτα παραδείγματα. Οὕτως, ἐκ τῆς δοξασίας ὅτι τὸ σῶμα εἶναι εὐκαταφρόνητον καὶ κακόν, πηγάζουσι δύο συνέπειαι ἐκ διαμέτρου ἐναντία : ἡ πληρεστέρα ἠθικὴ ἀκολασία, καὶ ὁ σκληρότερος ἀσκητισμός. Τὸ Εὐαγγέλιον ἐξήρανε διὰ μιᾶς λέξεως τὴν πηγὴν τῶν ἀποπλανήσεων τούτων : τὸ σῶμα πρέπει ν' ἀγισθῇ· πρέπει νὰ ἦναι « ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. » Πρέπει νὰ νικῶμεν τὴν σάρκα, δηλαδὴ τὰς ἀπλήστους ἐπιθυμίας μας καὶ τὰς ἀσέμνους ὀρέξεις μας· πρέπει νὰ δαμάζωμεν τὸν ὀργανισμόν, διότι τὰ ὄργανα πρέπει νὰ ἦναι οἱ ὑπηρέται τοῦ πνεύματος· ἀλλὰ τὸ σῶμα καθ' ἑαυτὸ εἶναι καλόν, καὶ καθὸ τοιοῦτον προωρίσθη νὰ δοξασθῇ τὸν Θεόν.

Ἄς θεωρήσωμεν ἄλλην τινὰ ἰδέαν, παραπλήσιον τῆς προηγουμένης. Εἰς τὰς αὐτὰς δοξασίας, αἵτινες παριστάνουσι τὸν ὀργανισμόν ὡς ὑποδεέστερον καὶ πονηρόν στοιχεῖον, ἀπαντᾶται φανερὰ τάσις τοῦ θεωρεῖν τὸ σῶμα ὡς τὸν ὄρον τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως, καὶ παραδέχεσθαι, ἐπομένως, ὅτι ἡ ψυχὴ ἄνευ σώματος δὲν θὰ εἶχε πλέον συνείδησιν ἑαυτῆς.

Ἡ φυσιολογία καὶ ἡ ψυχολογία παρέχουσι συμπερασμοὺς ἀρκετὰ βασίμους ὑπὲρ τῶν θεωριῶν τούτων, εἰς τρόπον ὥστε ἡ φιλοσοφία, ἥτις παραδέχεται τὴν ὑπαρξίν τῶν ψυχῶν ἐν καθαρᾷ καταστάσει, συγκρούεται συνεχῶς μὲ τὰς πειραματικὰς ἐπιστήμας. Τὸ σῶμα θ' ἀναστηθῆ, λέγει τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον παρέχει οὕτω στερεὸν ἔδαφος, ἐνθα οἱ φυσιολόγοι καὶ οἱ φιλόσοφοι δύνανται νὰ συναντηθῶσιν ἐν τῇ ἀληθείᾳ.

Τοιαῦται αἱ σημεριναὶ συνέπειαι τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος. Ἄλλ' οἱ ἡμιμαθεῖς, γνωρίζοντες ὅτι τὰ μέρια τῆς ὕλης μεταβαίνουσιν ἐξ ἐνός εἰς ἄλλο ὀργανικὸν σῶμα, ἐρωτῶσι, χαμογελῶντες, πῶς θ' ἀνέυρωσιν αἱ ψυχαί, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀναστάσεως, τὸ ἴδιον αὐτῶν περίβλημα, ἀφοῦ τ' αὐτὰ μέρια θ' ἀνήκωσι διαδοχικῶς εἰς πλῆθος ψυχῶν. Ἡ ἐπιπόλαιος ἐπιστήμη, ἔλεγεν ὁ Βάκων, ἀπομακρύνει ἐκ τῆς θρησκείας, ἡ δὲ βαθεῖα ἐπιστήμη ἐπαναφέρει εἰς αὐτήν. Τὸ περίφημον τοῦτο λόγιον ἐφαρμόζεται καταλλήλως ἐνταῦθα. Ἡ ἐπιστήμη δὲν σᾶς λέγει μόνον ὅτι ἐν σῶμα διαλυόμενον καταλείπει τὰ μέρια του εἰς ἄλλα ὀργανικὰ εἶδη· ἡ ἐπιστήμη λέγει προσέτι ὅτι, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ζωῆς, τὰ ὑλικά μέρια τοῦ ἰδίου σώματος ἀνανεοῦνται καθ' ὀλοκληρίαν. Τὸ σημερινόν σας σῶμα δὲν κατέχει πλέον οὐδὲν ἐκ τῶν ὑλικῶν μορίων τοῦ πρὸ εἴκοσι ἐτῶν σώματός σας. Διστάζετε ὅμως νὰ εἴπητε ὅτι τὸ σῶμά σας εἶναι τὸ αὐτό; Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ σῶμα τοῦτο, πάντοτε τὸ αὐτό, ἐν τῇ ἀνανεώσει ὅλων τῶν μερῶν του; Εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ὀργανικῆς ζωῆς, ἡ ἀρχὴ ἥτις ἔχει τὴν δύναμιν νὰ προσλαμβάνη τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, νὰ τοῖς δίδῃ μορφήν καὶ ζωὴν καὶ πάλιν, μετὰ τινα καιρὸν, νὰ τ' ἀποβάλλῃ, ἵνα ἀποδώσῃ αὐτὰ

εἰς τὴν καθολικὴν κυκλοφορίαν καὶ ἀντικαταστήσῃ διὰ νέων στοιχείων. Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχή, ἥτις, ἐνδομύχως συνδεδεμένη μετὰ τῆς ψυχῆς, συνιστᾷ τὸ ἐνιαῖον καὶ διαρκές σῶμα. Ταῦτα διδάσκει ἡ ἐπιστήμη· καὶ πρὸ τῆς ἐπιστήμης ὁ ἅγιος Παῦλος τὸ ἔλεγε πολὺ σαφῶς, ὅποταν ἐλάλει πρὸς τοὺς Κορινθίους * περὶ τοῦ κόκκου, ὅστις ἀποθνήσκων ζωοποιεῖ τὸ φυτὸν ὅπερ δὲν περιέχει πλέον οὐδὲν ἐκ τῶν στοιχείων αὐτοῦ τούτου τοῦ σπέρματος. Ἀναγνώσατε, Κύριοι, τὴν πλήρη ἔκθεσιν τῆς ιδέας τοῦ ἀποστόλου, καὶ θὰ ἐννοήσητε τὴν μεταμόρφωσιν ταύτην τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον καθίσταται καὶ πνευματικὸν ἐν τῇ μελλούσῃ οἰκονομίᾳ· θὰ ἐννοήσητε ἐπίσης ὅλην τὴν ἐπιπολαίωσιν μερικῶν ἀντιφρόνησεων τῆς ἀπιστίας. Ἐπανέρχονται εἰς τὸ πρότιστον ἀντικείμενόν μου.

Πᾶν τὸ ἐν ἡμῖν ἀνήκει, εἶπον, εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν· νοῦς, θέλησις, θεμιταὶ ψυχικαὶ παθήσεις, ἀγναὶ ἡδοναὶ καὶ

* Σ. Μ. Σπάνια παρ' ἡμῖν τὰ βιβλία, διότι καὶ οἱ ἀναγνώσται σπάνιοι· οἱ ἀτοχεῖς ἐκδοταὶ βιβλίων, βέβαιοι ὅτι δὲν θὰ εὗρωσιν ἀναγνώστας, καταντῶσιν, ὅπερ παρ' ἡμῖν μόνον συμβαίνει, νὰ ἐπαιτῶσι συνδρομὰς διὰ τὰ ἔξοδα τῆς τυπώσεως! Βιβλίον ὅμως σπανιώτερον καὶ μᾶλλον δυσεύρετον, μεταξὺ τῶν ἀπογόνων τῶν πρώτων χριστιανῶν, δὲν γνωρίζω ἄλλο ἢ τὸ Ἐυαγγέλιον, διότι ἅς τ' ὁμολογήσωμεν, τὸ βιβλίον ὅπερ ὀλιγώτερον ἀναγινώσκουμεν εἶναι τὸ Ἐυαγγέλιον! Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἡμετέρου Βασιλείου οὐδεμία, καθόσον γνωρίζω, ἐγένετο ἐκδοσις τοῦ Ἐυαγγελίου· σήμερον δὲ πρόκειται, τίποτε ὀλιγώτερον, ἢ ν' ἀναδειχθῶμεν πρότυπον βασιλείου!...

Ὁ συγγραφεὺς συνιστᾷ ἀνωτέρω εἰς τοὺς ἀκροατάς του ν' ἀναγνώσῃ τὸ 1ε'. Κεφάλαιον τῆς πρὸς Κορινθίους Α'. ἐπιστολῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου, τὸ ὁποῖον, δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι οἱ πλείστοι ἐγνωρίζον ἐκ στήθους· διότι μὰ τὴν ἀλήθειαν, οἱ εὐρωπαῖοι καὶ ἰδίως οἱ διαμαρτυρούμενοι ἀναγιώσκουσι τὸ Ἐυαγγέλιον.

Ἀλλὰ τί λέγω; οἱ εὐρωπαῖοι μόνον ἀναγιώσκουσι τὸ Ἐυαγγέλιον; Εἰς ποῖον μέρος, εἰς ποῖαν γλῶσσαν τοῦ κόσμου δὲν ἀναγιώσκεται ἡ Γραφή; Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (1864) μόνη ἡ Βιβλικὴ Ἐταιρεία τῆς Ἀγγλίας (British and Foreign Bible Society) ἐπώλησεν: 2,495,118 ἀντίτυπα τῆς Γραφῆς, εἰς 167 γλώσσας!

ἀντικειμένα τῶν ψυχικῶν μας παθήσεων, ἀχώριστα τῶν ἰδίων τούτων παθήσεων. Ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν νεκροὺς εἶναι ζῶντες ἢ μᾶλλον, ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, μόνοι ἡμεῖς εἴμεθα νεκροί, ἡμεῖς καὶ οἱ ὅμοιοι ἡμῶν, ἐφόσον μένομεν μακρὰν Ἐκείνου, ὅστις εἶναι ἡ ἀένναος πηγὴ τῆς ζωῆς. Θέλετε ἴσως νὰ σᾶς ἀναφέρω ῥητὰ τῆς Γραφῆς; ὄχι. Λάβετε τὴν Νέαν Διαθήκην· ἀναγνώσατε αὐτὴν προσεκτικῶς, καὶ ἐρευνήσατε καλῶς, ἂν περιέχῃ μίαν σελίδα ἢ μίαν γραμμὴν, ἐξ ἧς δύνασθε νὰ ὑποθέσητε ὅτι, ἐπέκεινα τοῦ πέπλου τοῦ θανάτου, δὲν ἔ' ἀνευρεθῶμεν ζῶντες, ἔχοντες πλήρη συνείδησιν ἡμῶν αὐτῶν, καὶ ἐν ἀγάπῃ κοινωνία, τῆς ὁποίας Ἐκεῖνος, ὅστις ἠδούκησε νὰ γίνῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀδελφός μας, θὰ ἦναι τὸ κέντρον καὶ τὸ αἰώνιον σῶς. Ἄς ἀκροασθῶμεν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, δύο παραστάτας τῆς χριστιανικῆς ἰδέας, κειρωσιμένους ὑπὸ τῶν αἰώνων, ἀλλ' ἠνωμένους ἐν τῇ αὐτῇ ἐλπίδι:

Πολλὰ ἠδυνάμην νὰ προσθέσω ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἀλλ' οὐδεμίαν ἐπιθυμίαν ἔχων νὰ βοῶ ἐν τῇ σημερινῇ ἐρήμῳ, περιορίζομαι νὰ παραθέσω ἀπόσπασμα ἐκ τῆς βιβλίου ἐπιστολῆς, ἐναποθέτω δὲ τὰς ἐλπίδας μου εἰς τὸν χρόνον. « Ἄλλ' ἔρεϊ τις, πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποῖον δὲ σῶματι ἔρχονται; » Ἄφρον, οὐ δ' σπεύρεις, οὐ ζωοποιεῖται ἐκ μὴ ἀποθάνη· καὶ ὁ σπεύρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπεύρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου ἢ τίνος τῶν «λοιπῶν» ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἐκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα. οὐ πᾶσα σὰρξ ἢ αὐτὴ σὰρξ· ἀλλ' ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἑρπύων, ἄλλη δὲ πτηνῶν. καὶ σῶματι ἐπουράνια, καὶ σῶματι ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἢ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἢ τῶν ἐπίγειων· ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων. ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν· σπεύρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθορίᾳ· σπεύρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπεύρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει· σπεύρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν. ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν. οὕτω καὶ « γέγραπται, «ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν» ὁ ἔσχατος Ἀδάμ εἰς πνεῦμα ζωοποιεῖν. ἀλλ' οὐ πρῶτον τὸ πνευματικόν, ἀλλὰ τὸ ψυχι-

«Οἱ κοινοὶ ἡμῶν δεσμοί,» λέγει εἰς τῶν συγγραφέων τῆς ἀρ-
 «χαίας ἐκκλησίας, ὁ Τερτουλλιανός, «οἱ κοινοὶ ἡμῶν δεσμοί,
 «τόσῳ μᾶλλον θὰ συσφιγθῶσιν ὅσῳ εἴμεθα προωρισμένοι διὰ
 «καλλιτέραν ζωὴν: ν' ἀναστηθῶμεν ὅπως ζήσωμεν ἐκ πνευ-
 «ματικῆς κοινωνίας. Ὅποτεν ἡμεῖθ πλησίον τοῦ Θεοῦ, θὰ
 «ἡμεῖθ ἐπίσης πλησίον ἀλλήλων, ἀφοῦ ἐν τῷ Θεῷ θὰ ἡμεῖθ
 «ὅλοι ἐν.» Μεταγράφων τοὺς ἀρχαίους τούτους λόγους, ὁ ἐν
 Βερολίῳ καθηγητῆς Νεάνδρος, προσθέτει ὡς ἐπομένως τὰς
 ἰδίας αὐτοῦ σκέψεις: «Τὸ ζῆν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλ' ἐν ἐνδοξῷ σώ-
 «ματι, νέαν καὶ ἐνδοξον ζωὴν, αὕτη ἡ ἐπαγγελία τοῦ Εὐαγ-
 «γγελίου. Αἱ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ συναντηθεῖσαι ψυχαὶ, αἵτινες
 «ἔμαθον νὰ γνωρίζωνται καὶ ν' ἀγαπῶνται ἀμοιβαίως, θὰ
 «γνωρισθῶσι καὶ θ' ἀγαπηθῶσιν, ἔτι μᾶλλον ἐνδομύχως, ὅπο-
 «ταν ἀνευρεθῶσιν ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Θεοῦ. Ὅταν ἡ ἀτέλεια
 «διασκεδασθῇ διὰ τῆς τελειότητος, ὅταν ἡ πίστις μεταβληθῇ

«κόν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν. ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς, χοϊκός· ὁ δεῦτερος ἄν-
 «θρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ. οἷος ὁ χοϊκός, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ οἷος ὁ
 «ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊ-
 «κοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ.»

«Τοῦτο δὲ φημι, ἀδελφοί, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσει
 «οὐ δύναται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ· ἰδοὺ, μυστήριον ὑμῖν λέγω.
 «Πάντες μὲν οὐ κοιμηθισόμεθα· πάντες δὲ ἀλλαγισόμεθα, ἐν αἰόμῳ, ἐν ἡμερῇ
 «ἀφθάλμου, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι· σαλπίζει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται
 «ἀφθαρτοί, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγισόμεθα. δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρ-
 «σίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν. ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐν-
 «δύσῃται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσῃται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ
 «λόγος ὁ γεγραμμένος, «Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος.» «Ποῦ σου, θάνατε, τὸ
 «κέντρον; ποῦ σου, ἄδη, τὸ νίκος;» τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου ἡ ἀμαρτία· ἡ
 «δὲ δύναμις τῆς ἀμαρτίας ὁ νόμος· τῷ δὲ Θεῷ χάρις τῷ δίδοντι ἡμῖν τὸ νίκος
 «διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὡστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἐδραῖοι γί-
 «νεσθε, ἀμετακίνητοι, περισεσύντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι
 «ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν Κυρίῳ.»

«εις θεωρίαν», ἡ ἀγάπη, προσεγγίζουσα τῇ πηγῇ πάσης ἀγά-
 «πης, προσεγγίζουσα αὐτῇ τῇ ἀγάπῃ, ἥτις εἶναι ὁ Θεός, θά
 «αὐξάνῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καθαρωτέρα.» *

Πᾶν λοιπὸν τὸ ἐν ἡμῖν πρέπει νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῇ βασιλείᾳ
 τῶν οὐρανῶν· ναι, πᾶν τὸ ἐν ἡμῖν, ἐκτὸς τῆς ἀμαρτίας, διότι ἡ
 ἀμαρτία δὲν εἶναι ἔν, ἀλλὰ μόνον ἡ παρεκτροπὴ τοῦ ἔντος. Ἡ
 ἀμαρτία εἶναι ἡ ἀποστασία τῆς θελήσεώς μας, ἀλλ' οὐχὶ ἡ θέ-
 λησις· εἶναι ἡ ἀποπλάνησις τοῦ νοῦς, ἀλλ' οὐχὶ ὁ νοῦς· εἶναι ἡ
 παραπορὰ τῶν ψυχικῶν μας παθήσεων, ἀλλ' οὐχὶ ἡ δύναμις
 τῆς ἀγάπης. Καὶ ἡ παρεκτροπὴ αὕτη, ἡ διαστροφὴ αὕτη τῆς
 φύσεως, δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἄθλιον δημιουργημα
 τοῦ πλάσματος. Ὁλόκληρον τὸ ἔν ἡμῶν ἐγένετο διὰ τὸ οὐ-
 ράνιον μέλλον, ἐὰν μόνον ἀπεκδυθῇ τὸν ἐγωϊσμόν, τὴν ρίζαν
 ταύτην τῆς ἀμαρτίας. Ἀρκεῖ ν' ἀπαρνηθῶμεν τὸ ἐγώ, τὸ κέν-
 τρον τοῦτο τῆς ζωῆς μας, τὸν μικρὸν θεόν, τοῦ ὁποίου ἐγείρο-
 μεν βωμὸν κατέναντι τοῦ ζῶντος Θεοῦ· ἀρκεῖ νὰ εἰσέλθωμεν
 ἐν τῇ βουλῇ τοῦ κοινοῦ Πατρὸς, ν' ἀγαπῶμεν τοὺς ἄλλους,
 ὡς μέλη τῆς μεγάλης οικογενείας, μὲ τὴν ἰδίαν ἀγάπην μεθ'
 ἧς ἀγαπῶμεν ἑαυτοὺς, νὰ αἰσθανώμεθα ὅτι πᾶσα ἐγωϊστικὴ
 εὐχαρίστησις εἶναι κακόν, ὅτι ἡ εὐημερία μας πρέπει νὰ ᾔηται
 ἐν τῇ εὐημερίᾳ ὄλων· πρέπει νὰ καθαιρέσωμεν τὰ διάμεσα
 ἐκεῖνα τείχη, ἅτινα ἐγείρει ἡ ὑπεροψία, νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἐν
 τῇ αἰωνίῳ διχμοῦν, ἂν ᾔμεθα ἄξιαι νὰ εἰσέλθωμεν, θὰ εὕρω-
 μεν τὸν πλέον ἐλάχιστον, τὸν πλέον ἐξουθενισμένον, τὸν πλέον
 οὐτιδανόν τῶν ὁμοίων μας, ἂν ἐπικαλεσθῇ τὸν Θεόν, ἔστω
 καὶ κατὰ τὴν ἐνδεκάτην ὥραν! Γνωρίζω καλῶς ὅτι ὁ στοχα-

* *Memoires pour servir à l'histoire de christianisme (traduction française) Tome I. p. 163 et 164.*

σμός οὗτος δυσανασχετεῖ τὴν καρδίαν μας. Γνωρίζω καλῶς ὅτι, μεταξύ τῶν ὁμοίων μας, ὑπάρχουσί τινες, περὶ ὧν προκαλούμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι μετ' αὐτῶν δὲν θὰ ἐπεθυμοῦμεν οὔτε τὸν Παράδεισον. Ἀλλὰ, Κύριοι, ἐάν, κατὰ λυπηρὰν ἀπονομήν τῆς Προνοίας, ὁ ἐξουθενισμένος, ὁ οὐτιδανὸς οὗτος, ἦτο ἀδελφός σας, πατήρ σας, τέκνον σας, θὰ ἐξεγείρεσθε κατὰ τῶν θείων κριμάτων δι' ὧν τῷ ἐδόθη ἔλεος καὶ χάρις; «Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ἡμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς.»

Πᾶν ὅ,τι δύναται ν' ἀγιασθῇ ἀνήκει λοιπὸν εἰς τὴν αἰωνιότητα καὶ, ὡς ἐκ τούτου, κατὰ τινα λόγον, ἡ αἰωνιότης ἀρχεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὅ,τι ἀγνόν, ὅ,τι ἀγαθόν, ὅ,τι διατάσσει ὁ Θεός, διατάσσεται διαπαντός. Ἡ πείρα τῆς ζωῆς δὲν μᾶς διαφωτίζει ὡς πρὸς τοῦτο; Πᾶσα ἔνοχος εὐχαρίστησις συνεπάγει τὴν ἀηδίαν· πᾶσα ἄνομος ἡδονὴ ἐπιφέρει τὸν κόρον· ἢ εἰς τὰς ἀθεμίτους ἐπιθυμίας ἔκδοτος ψυχὴ παρασύρεται διηνεκῶς ἀπὸ ἐπιθυμίαν εἰς ἐπιθυμίαν, καὶ ἀπὸ πλάνην εἰς πλάνην, ἐνῶ αἱ ἀγναὶ μόνον ἡδοναὶ εἶναι μόνιμοι καὶ διαρκεῖς, ἐνῶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὀργῶσα ψυχὴ, καὶ ἐν τῷ Θεῷ ἐπαναπαυομένη, φαίνεται ὅτι υπεξέφυγε, τέλος πάντων, κατὰ τινα ὅρον, τὴν ὀρμητικὴν ἐκροὴν τῶν ἐπιγείων πραγμάτων. Τὰ μόνιμα λοιπὸν στοιχεῖα τῆς ὑπάρξεώς μας προεμφάνονται, οὕτως εἰπεῖν, ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν διαρκείας. Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν εἶναι ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐνταῦθα εἶναι κεκαλυμμένη, καθὼς ἡ λάμψις τοῦ στερεώματος ἐν τῇ ζοφερωτέρᾳ ἡμέρᾳ. Διαλύσατε τὴν ὁμίχλην καὶ θὰ ἴδῃτε διαλάμπον τὸ αἰώνιον κυανοῦν. Ὁμοίως ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὅστις εἶναι δι' ἡμᾶς ἡ ὁδός, εἶναι ἐν ἑαυτῷ ἡ ζωὴ, καθότι, ὑπεράνω τῶν νεφελῶν

τῆς ἁμαρτίας, εἶναι ἡ ζῶσα πραγματοποίησις τοῦ ἀρχικοῦ προορισμοῦ τῆς δημιουργίας· ὑπερφυσικός ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ἁμαρτίας, αὐτὸς μόνος εἶναι ἡ φύσις, κατὰ τὴν βουλὴν τῆς αἰωνίου ἀγάπης· καὶ ἦλθε πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦδε ἡ ἀληθινὴ ζωὴ ἐν τῇ ψυχῇ τῶν μαθητῶν του. Ἡ αἰώνιος ζωὴ θὰ ᾔῃναι ἡ βλάστησις τοῦ σπέρματος, τὸ ὁποῖον ἔχουσιν, ἀπὸ τοῦδε, αἱ εἰς τὸν Θεὸν ἀφωσιωμένοι καρδίαι. Ὁ σπόρος, ὁ καταβληθεὶς εἰς τὴν γῆν, περιέχει ἡδὴ ἐν ἑαυτῷ τ' ἀνθὴ καὶ τοὺς καρπούς, ἅτινα ἐκβλαστάνουσι ποτὲ διὰ τῶν ἀρδευτικῶν βροχῶν καὶ τῶν ζωογόνων ἀκτίνων τοῦ ἡλίου. Ὁ Θεὸς ἔθεσεν ἐπίσης ἐν ἡμῖν γόνιμον σπέρμα, πρὸς τελείαν ἐκβλάστησιν τοῦ ὁποίου δὲν λείπει εἰμὴ ὁ ἀήρ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὁ ἥλιος τῆς αἰωνιότητος.

Ἄς προσέξωμεν ὅμως μῆπως παραγνωρίσωμεν τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν σημαντικότητά τῆς μεταμορφώσεως, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐπιφυλάττει τὸ μέλλον. Ἡ αἰώνιος ζωὴ εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀλλ' ὑπὸ τίνας ὄρους; ἀγιότης πάντοτε πλησίον τοῦ μολυσμοῦ, στιγμιαῖαι φεγγοβολαὶ σβύνουσαι ἐν τῇ σκοτίᾳ, βραχεῖται ἡδοναὶ ὑποκείμεναι πάντοτε εἰς τὸν ἄνεμον τῆς ἀστασίας. Ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν μεγαλητέραν ἐλπίδα. Περιμένομεν καί τι καλλίτερον τῆς κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἥττον λαμπρᾶς παρατάσεως τῆς παρούσης ζωῆς· περιμένομεν οὐρανὸν καὶ καινὸν καὶ γῆν καινήν, ὅπου θὰ βασιλεύῃ ἡ δικαιοσύνη, ἀπρόσβλητος ἐκ τῆς ἀθλιότητος καὶ τῆς ἁμαρτίας.

Ἄς ἀνυψωθῶμεν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς μελλούσης ταύτης οἰκονομίας. Ἄς ἐπιληρωθῶμεν τῆς μελέτης ταύτης μὲ τὴν πίστιν τῶν νηπίων, ἀλλ' ὡς ἄνδρες τέλειαι τὸν νοῦν, κατὰ τὴν παραγγελίαν τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ἄς μὴ μεμφώμεθα τὴν

πίστιν μας δι' ὅλας τὰς ἰδιοτροπίας τοῦ πνεύματος, καὶ ὅλα τὰ ἐπινοήματα τῆς φαντασίας μας.

Τί θὰ ᾄναι τὸ αἰώνιον βασίλειον; Ὀνειροπολήσατε τὰ ὠραιότερα ὄνειρα ἴδατε, ἐν τῷ μέλλοντι κόσμῳ, λόφους κεκαλυμμένους μὲ ἄνθη, τῶν ὁποίων ἡ ὠραιότης εἶναι ἄγνωστος παρ' ἡμῖν φαντάσθητε τὴν ἀντανάκλασιν τῆς εἰκόνας των, εἰς λίμνας κυανωτέρας καὶ διαφανεστέρας τοῦ καθρωτέρου κρυστάλλου τῶν ὑδάτων μας· φωτίσατε τὰς ἀπαρμιίλους ταύτας τοποθεσίας διὰ τῶν ἀκτίνων ἀδύτου ἡλίου, ἀκρόσθητε ἐκ τοῦ βάθους τῶν κοιλάδων τοῦ Παραδείσου, καὶ ἐκ τῆς κορυφῆς τῶν Ἄλπεων τῆς αἰωνιότητος, τὴν μελωδίαν ἀτελευτήτου ἀλληλούϊα... Τί θὰ κατωροῦτε; Ἢ ἐπλάττετε ποιητικὸν ὄραμα· θὰ ἐχρωματίζετε μὲ τὸ λαμπρὸν ἀπαύγασμα τοῦ ἰδανικοῦ τὰ γνωστά σας πράγματα. Ἄς ἐπικαλεσθῶμεν ἤδη τὴν σκέψιν. Ἡ σκέψις μᾶς διδάσκει ὅτι ὁ ἥγρος πηγάζει ἐκ τοῦ ὕδατος, καὶ τὸ χρῶμα ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ. Πᾶσα παράστασις, λαμβανομένη ἐκ τῶν ἐξαγόμενων τοῦ σημερινοῦ μας ὄργανισμοῦ, δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἀξίαν δι' ἄλλον τρόπον ὑπάρξεως. Ὁ ὀφθαλμὸς ἡμῶν δὲν δύναται νὰ αισθανθῆ εἰμὴ τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ἡ ἐπίγειος ἀκοὴ δὲν δύναται νὰ μᾶς παρέξῃ οὐδεμίαν ἰδέαν τῶν οὐρανίων μελωδιῶν. Μεταβαλλομένων τῶν ὀργάνων μας, τὰ πάντα συμμεταβάλλονται δι' ἡμᾶς· ἡ ὑψηλοτέρα ποίησις ἀδυνατεῖ νὰ σηκώσῃ τὸ ἐλάχιστον μέρος τοῦ πέπλου, ὅστις μᾶς καλύπτει τὸ μέλλον.

Ἴδου τί λέγει ὁ νοῦς τῶν τελείων ἀνδρῶν ὁ οὐράνιος κόσμος διακλανθάνει ὅλως διόλου τὴν παροῦσαν φαντασίαν μας. Ἄν λοιπὸν ἐνομίσατε ὅτι θὰ σᾶς παρουσιάσω ἱστορίαν τινὰ τοῦ Παραδείσου, περιγραφικὴν εἰκόνα τῆς μελλούσης ζωῆς,

ἐψεύσθησαν αἱ προσδοκίαι σας. Ἀλλὰ τοῦτο ἄς μὴ ταράξῃ οὐδένα. Διὰ τῆς θερμῆς πίστεως οὔτε γνωρίζομεν, οὔτε ἀπεικάζομεν πολλά· δι' αὐτῆς ὑπεραγαπῶμεν καὶ ἔχομεν μέγα θάρσος. Ἡ πίστις εἶναι θαυμασία γυνῶσις ὑπερπληροῦσα τὰ ἴδια αὐτῆς κενά, καὶ ἀφ' ἑαυτῆς ἀναπληροῦσα τὸ ἐλλεῖπον· διότι ἡ πίστις εἶναι ἡ βεβαιότης ὅτι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀγαθόν καὶ τέλειον, καὶ ὅτι, ἐπόταν ἀξιωθῶμεν νὰ τὸ γνωρίσωμεν καθόλου, θὰ ᾔηται ἀρεστὸν εἰς τὴν καρδίαν μας.

Ἄς μὴ προσπαθῶμεν λοιπὸν ματαίως νὰ φαντασθῶμεν τὸν Παράδεισον· ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου, ἄς μὴ ἐμμείνωμεν ἐν τῷ ἀφρηρημένῳ ἰδανισμῷ, ἐξαλείφοντες τὰς ἐπαγγελίας, αἷτινες ἐμπνέουσιν ἡμῖν δύναμιν καὶ ἐλπίδα. Τὸ μέλλον μας εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ πραγματικὴ καὶ πλήρης ζωὴ. Περιβεβλημένοι πνευματικὰ καὶ ἔνδοξα σώματα, θὰ ἤμεθα ἐν ἀγάπῃ κοινωνία καὶ, ἂν ἡ οὐράνιος λαμπρότης δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ ὠραιότερα ἡμῶν ὄνειρα, δὲν μετεωρίζεται διὰ τοῦτο ὑπὲρ τὸ θέον ἡ φαντασία μας, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ φθάσῃ πράγματα ὑπέρτερα αὐτῆς. Ἄς ἤμεθα λοιπὸν πλήρεις ἐλπίδος, ἥτις θριαμβεῦει ἐνώπιον τοῦ θανάτου· καὶ, μὴ ἀποπλανώμενοι εἰς χειμαίρας, ἄς προσπαθῆσωμεν, ὅσῳ ἐπιτρέπει ἡ ἀδυναμία μας, νὰ βολιδοσκοπήσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς λέξεως: αἰωνιότης. Πρὸς τοῦτο πρόκειται νὰ λάβωμεν τὴν ζωὴν, καὶ ν' ἀποχωρίσωμεν ἐξ αὐτῆς τὸν θάνατον ὄχι μόνον τὸ τέλος τῆς ζωῆς, ἀλλὰ τὴν διηγετικὴν ταύτην φθίσιν, τῆς ὁποίας τελευτῆ μόνον εἶναι ὁ παρ' ἡμῶν καλούμενος θάνατος.

Ὁ κόσμος, ἐκ πρώτης ὄψεως, φαίνεται ὡς ἀμετάβλητος διαδοχῇ τῶν ἰδίων πάντοτε ἀντικειμένων. Τὰ διαλυόμενα ὕδα-

τα, ἀπὸ τοὺς πρόποδας τῶν ἀενάων παγετῶν τῶν Ἄλπεων μας, ἐμβάλλουσι εἰς τὸν Ὠκεανόν. Διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, τὰ ὕδατα ταῦτα ἐξατμιζόμενα σχηματίζουσι τὰς νεφέλας, καὶ κατέρχονται πάλιν εἰς βροχὴν καὶ χιόνα, ἵνα ἐπαυξήσωσι τὰς αὐτὰς πηγὰς, ὅθεν ἀνῆλθον. Ἡ ἀνοιξίς διαδέχεται τὸν χειμῶνα, ἐπαναφέρουσα τ' ἀνθή καὶ τὰς ὥραιας ἐκείνας ἡμέρας, ἐξ ὧν τὸ φθινόπωρον ἀπεστέρησε τὸ θέρος. Τὰ πάντα φαίνονται ἀλλοιούμενα, ἀλλὰ τὰ πάντα εἶναι μονότονα. Παρατηρήσατε καλλιτέρας· τὰ πάντα τῶντι φθείρονται, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διὰ τῆς βραδείας ἐνεργείας τοῦ χρόνου. Τὰ βροντὰ χαμηλόνουσι ἀνεπιστήτως καὶ καταβάνουσι εἰς τὰ κοιλάδας. Ἡ ἐπιστήμη ἀναφέρει διάφορα εἶδη ζῶων ἐξαφανισθέντων, τῶν ὁποίων ἀνευρίσκει τὰ λείψανα, καὶ ὁσημέραι μᾶς κάμνει κάλλιον νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι τὸ ἔδαφος τοῦ πλανήτου μας εἶναι τὸ ἀπέραντον κοιμητήριον παντὸς ὅτι ἐχει ζώην. Οἱ ἀστρονόμοι, ἀφ' ἑτέρου, μᾶς λέγουσι περὶ ἀστέρων, οἵτινες γηράσκουσι καὶ σβύνουσι εἰς τὰ βάθη τῶν οὐρανῶν. Ἡ ζωὴ ἀληθινὰ διατηρεῖται. Ἀλλὰ τί εἶναι μία γενεὰ μετὰ τῶν ὄσων δὲν ὑπάρχουσι πλέον, καὶ ὄσων δὲν ὑπῆρξαν εἰσέτι; Τοιοῦτοτρόπως, περὶ ἡμῶν, ὁ καιρὸς ἐκδηλοῦται παντοῦ, ὡς ἡ δύναμις τοῦ θανάτου. Καὶ τί εὐρίσκομεν ἐμβλέποντες ἐν ἡμῖν; Στοχασμὸς τις δὲν γεννᾶται εἰς τὸ πνεῦμά μας, ἂν δὲν ἐκλείψῃ ὁ πρὸ αὐτοῦ. Δὲν εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ συλλάβωμεν δύο, ταυτοχρόνως. Ἄν δὲν ᾔτο δεδομένον νὰ φυλάττωμεν, διὰ τῆς μνήμης, λείψανά τινά τοῦ παρελθόντος, καὶ, διὰ τοῦ προορατικοῦ, νὰ ἐπαυξάνωμεθα ὀλίγον εἰς τὸ μέλλον· ἂν περιοριζόμεθα εἰς τὴν παρούσαν στιγμὴν, δὲν θὰ εἴχομεν καιρὸν νὰ συνειδῶμεν ἑαυτοὺς, καὶ νὰ εἴπωμεν ἐγὼ· διότι ἡ παρούσα

στιγμὴ οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ τὸ ἀκατάσχετον ὄριον, τὸ χωρίζον τὰ μὴ ὄντα πλέον, ἐκ τῶν μὴ ὄντων εἰσέτι. Αἱ ἡδοναί, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ θλίψεις μας, ἀναιροῦνται ὑπὸ τοῦ χρόνου. Τί βραχύτερον τῶν εὐχαριστήσεων τῆς καρδίας μας; Δὲν ἐδοκιμάσαμεν τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων τούτων: «Τόσω μεγάλη εἶναι ἡ ἀθλιότης μας, ὥστε οὔτε τὴν δύναμιν ἔχομεν νὰ ἤμεθα πολὺν καιρὸν δυστυχεῖς;» Ἐμποδίσατε λοιπὸν τὸν ὀλεθρον τοῦτον, τὴν διηνεκῆ ταύτην φθίσιν· χορηγήσατε τὴν ὠριμότητα τῆς πείρας εἰς τὴν ὁρμὴν τῆς νεότητος· συνενώσατε τὴν σοφίαν τῶν γερόντων μὲ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν νέων· ἡ καρδία, ἔχουσα ἀφθονίαν ἡδονῶν, ἄς φυλάττη αὐτὰς, ἀνοίγουσα τὰ φύλλα εἰς ἡδονὰς νέας: θὰ ἔχητε ζωὴν πλήρη, μόνιμον, ἐπιτεινομένην· ζωὴν πάντοτε ἀκμάζουσαν καὶ οὐδέποτε παρακμάζουσαν, πρὸς τὴν ὁποίαν παραβαλλομένη, ὡς ἔχει, ἡ ἡμετέρα ὑπαρξίς δὲν θὰ ἦναι εἰμὴ εἶδος θανάτου ἀλλ' ὅμως δὲν θὰ κατανοήσητε εἰσέτι τὴν αἰώνιον ζωὴν.

Πρὸς κατάληψιν τῆς αἰωνιότητος δὲν ἀπαιτεῖται συνέχεια ἐννοιῶν, διαδεχομένων ἀλλήλας, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ πάντοτε ἔννοια. Δὲν ἀπαιτεῖται συνέχεια θελήσεων, ἀλλὰ μία θέλησις, ἀτενίζουσα τὸ ἀμετάθετον αὐτῆς ἀντικείμενον· δὲν ἀπαιτοῦνται ἡδοναί, πρὸς ἐπαύξησιν ἄλλων ἡδονῶν, ἀλλὰ μία πλήρης καὶ ἐπικρατοῦσα ἡδονή, πληροῦσα ὁλόκληρον τὴν καρδίαν. Ἀνάγκη, καὶ αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀπάντησις, ἀνάγκη πᾶσα Θεοῦ· Θεοῦ ὃν γινώσκομεν, βουλόμεθα, ἀγαπῶμεν· καὶ ἐν τῇ γνώσει, ἐν τῇ βουλήσει, ἐν τῇ ἀγάπῃ ταύτῃ, ἡ αἰώνιος κυκλοφορία τῆς θείας ζωῆς. Ταῦτα, ἐπ' ἀληθείας, εἰδοθάχθημεν. «Ὁψόμεθα τὸν Θεόν,» εἶπεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός· «ἐπιγνωσόμεθα καθὼς καὶ ἐπεγνώσθημεν,» λέγει ὁ ἀπόστολος

Παῦλος. Πῶς μᾶς γινώσκει ὁ Θεός; Δὲν γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς μας ἐκ τῶν λόγων μας, τὰς θελήσεις μας ἐκ τῶν πράξεών μας, τὴν φύσιν μας ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῆς ἐκδηλώσεων· μᾶς γινώσκει ἀμέσως ἐν τῷ κέντρῳ μας. Ἡμεῖς δὲν τὸν γινώσκομεν ἤδη τοιοῦτοτρόπως. Ἡμεῖς βλέπομεν ἤδη ἐν τῇ φύσει τινὰ μόνον ἀπαυγάσματα τῆς δόξης του, καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι ἀκτῖνας τινὰς τῆς ἀγάπης του. Ἐν ἄλλῃ οἰκονομίᾳ, θὰ ἴδωμεν ἀμέσως τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ των· ἐπιγνωσόμεθα τὰ πάντα ἐν τῷ Θεῷ, ὅστις εἶναι ἡ ἀρχὴ των. Τότε, ἀφαιρουμένου τοῦ παραπετάσματος, τὸ βλέμμα μας δύναται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν πηγὴν τῆς ἀτελευτήτου ἀγάπης. Δὲν θὰ ἔχωμεν εἰμὴ ἓνα μόνον στοχασμὸν, ἀλλὰ στοχασμὸν περιλαμβάοντα πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει· θὰ ἤμεθα κοινωνοὶ ἐνὸς μόνου θελήματος, ἀλλὰ θελήματος τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζει τὰ πάντα. Τότε θὰ ἔχωμεν τὴν λύσιν τῶν μυστηρίων, τὴν ἀρμονίαν τῶν ἀντιθέσεων, τὴν ἀνεξάντλητον ποικιλίαν ἐν τῇ τελείᾳ ἐνότητι. Τότε ἡ φύσις θὰ ᾔηται ἡ χάρις, καὶ ἡ χάρις θὰ ᾔηται ἡ φύσις· ἢ μᾶλλον, ἐκτὸς τῆς ἐνεργείας τῆς ἁμαρτίας, ἥτις συνέθλασε τὴν μοναδικὴν ἀκτῖνα τῆς αἰωνίου ἀγάπης, ἡ χάρις καὶ ἡ φύσις, ἐν τῇ ὑπερτάτῃ αὐτῶν ἐνότητι, θὰ προσλάβωσι νέον ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἰς οὐδένα ἐδόθη νὰ προσέρῃ.

Δύο λοιπὸν ὑπάρχουσιν ὄψεις τοῦ Θεοῦ: μία σκοτεινὴ, ἡ ὄψις τοῦ χρόνου, καὶ μία καθαρὰ, ἡ ὄψις τῆς αἰωνιότητος. Ἀλλὰ τίς ὁ Θεός οὗτος τὸν ὁποῖον θὰ γνωρίσωμεν; Εἶναι Θεός, ἐν ᾧ θὰ συγχωνευθῶμεν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ λησμονήσωμεν τὸ πλάσμα; Ἄς ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν μας ἐπὶ τῆς δδυνηρᾶς ταύτης ιδέας, τὴν ὁποίαν ἀνῆρῆσα-

μεν ἤδη διὰ τῶν προηγουμένων λόγων μας, ἀλλ' ἄς μὴ πύ-
 ωμεν ἀναιροῦντες. Θεολογία τις ἀρνεῖται ὅσα βεβαιῶ ἢ πίστις
 ἡμῶν: τὴν αἰώνιον κοινωνίαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ· ὑπάρχει
 διδασκαλία, ὀρμωμένη ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ
 πάντα διὰ τὴν δόξαν του, καὶ συμπεραίνουσα ὅτι ἐνώπιόν
 του, δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ συλλογιζώμεθα διὰ τὰ πλάσμα-
 τα. Ναι, ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα διὰ τὴν δόξαν του· ἀλλ'
 ἀνεγνώσατε τὸ Εὐαγγέλιον, σεῖς οἱ λησμονοῦντες, ὡς φαίνε-
 ται, ὅτι ἡ δόξα του εἶναι ἐν τῇ ἀγαθότητί του; Παρεκτός τῶν
 ἐνόχων ψυχικῶν ὀρμῶν, τίς λοιπὸν σᾶς ἔμαθε ν' ἀντιτάσση-
 ται τὸν Πλάστην εἰς τὰ πλάσματα αὐτοῦ, τὴν ἀγάπην τοῦ
 Πατρὸς εἰς τὴν ἀγάπην τῶν τέκνων του; Ὁ Θεὸς εἶναι ἀγά-
 πη· γινώσκοντες αὐτόν, γινώσκομεν τ' ἀντικείμενα τοῦ ἐλέους
 του· θέλοντες ὅ,τι αὐτὸς θέλει, θέλομεν τὴν εὐημερίαν ὅσων
 ἀγαπᾷ. Εἶναι, ἀναμφιβόλως, Θεὸς ζηλότυπος διὰ τὴν καρδίαν
 μας, τὴν ὁποίαν θέλει ὅλην ἀφωσιωμένην αὐτῷ, διότι μόνος
 δύναται νὰ τὴν εὐχαριστήσῃ· ἀλλὰ, θέλει νὰ δεσπόσῃ τὴν
 καρδίαν μας, ὅπως τὴν καθαγίση, ὅπως τῇ ἀποσπάσῃ τὸν
 ἐγωϊσμὸν, ὅστις μᾶς ἀπομακρύνει τῶν ὁμοίων μας καθὼς καὶ
 αὐτοῦ, ὅπως δυνηθῶμεν, ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ, ν' ἀγαπῶμεν
 ὅλα τὰ μέλη τῆς ἀμέτρου οἰκογενείας του. Ἄχ! πόσον δυ-
 σκολευόμεθα νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν θείαν ἀγάπην; Ἴδου ὁ
 Βασιλεὺς τῶν ὅλων Θεός, ὁ Θεός, ὅστις εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ
 Μωϋσέως ἐκάλεῖτο «Ὁ Ὡν,» ὅστις πληροῖ ὅλην τὴν Παλαι-
 ἴαν Διαθήκην μετὰ τὰς μαρτυρίας τῆς κυριαρχίας του, ἰδου, εἰς
 τὰς ἡμέρας τοῦ Εὐαγγελίου, λαμβάνει νέον ὄνομα· καὶ μετα-
 ξὺ ὅλων τῶν ὀνομάτων, ἅτινα δύνανται νὰ παραστήσωσι τὰ
 προσόντα του, ἐκλέγει ἓν: ὀνομάζεται ὁ Πατήρ· καὶ, ἀποτει-

νόμενοι πρὸς αὐτὸν, ἵνα μὴ ἀποχωρίζωμεν ποτὲ τοὺς ἀδελφούς μας ἀπὸ ἡμᾶς αὐτούς, θέλει νὰ λέγωμεν: «Πάτερ ἡμῶν.» Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δρᾷττεται πάσης εὐκαιρίας ἵνα ὑπενθυμίση ὅτι, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ ἐκ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον. Ὅταν ὁ ἅγιος Παῦλος μᾶς λέγῃ ὅτι ὁ Θεὸς θὰ ἦναι τὰ πάντα, σπεύδει νὰ προσθέσῃ ἐν παῶσιν, ἵνα μὴ ὑπολάβῃ τις ὅτι ὁ Θεὸς θὰ συγχωνεύσῃ τὰ ὁποῖα ἔπλασεν ὄντα. Καὶ ὅλα ταῦτα συντρίβονται ἐνίοτε ἐπὶ ἀκάμπτου θεολογίας, ἣτις παραδέχεται ὡς ἀλήθειαν τὰς ἀπαραιτήτους συνεπειὰς ἀγαλινώτου λογικῆς!

Ὅπως σᾶς παραστήσω καλῶς τὸν τειοῦτον κίνδυνον, θὰ τὸν δείξω ἐμπράκτως εἰς ἄνδρα, τοῦ ὁποῖου δὲν θὰ μὲ κατηγορήσῃτε ὅτι παρεγνώρισα τὴν ἀξίαν: ἐννοῶ τὸν Πασχάλ. Κατὰ τὴν τελευταίαν του ἀσθένειαν κατέθλιβε τὴν ἀδελφὴν του, ἀποποιοῦμενος τὰ δείγματα τῆς φιλοστοργίας της, διότι, ἔλεγεν, «εἶναι ἄδικον ν' ἀφοσιούται τις εἰς ἐμὲ, ἂν καὶ τὸ «πράττη εὐχαρίστως καὶ θεληματικῶς. Θὰ πλανήσω ἐκείνους «εἰς τοὺς ὁποίους ἔγινα πρόξενος τῆς ἐπιθυμίας ταύτης, διότι «οὐδενὸς εἶμαι τὸ ἀντικείμενον, οὐδ' ἔχω τι νὰ τοὺς εὐχαριστήσω. Δὲν πνέω τὰ λoίσθια; Τιοιουτοτρόπως λοιπὸν θὰ «ἐκλείψῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀφοσιώσεώς των.» * Ὁ Πασχάλ ὁμιλεῖ ἐνταῦθα, ὡς ἂν ἐλησμόνει τὴν ἐπαγγελλομένην ἡμῖν ἀθάνατον ζωὴν. Ἡ τάσις αὕτη τῶν στοχασμῶν του μεταδίδει ἐνίοτε τραχύτητά τινα εἰς τὰ συγγράμματα, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν διαχωγῆν τοῦ μεγάλου τούτου δούλου τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ὅμως συλλογίζεται: οὕτω πως προκειμένου μόνον περὶ ἑαυτοῦ. Ἄν δὲν ἐνόμιζεν ἑαυτὸν ἀρκετὰ πραγματικὸν ἵνα ἀνέ-

* *Vie de Pascal*, écrite par sa sœur.

χεται τὴν ἀγάπην, ἐπίστευεν ἀρκετὰ εἰς τὴν πραγματικότη-
 τα τῶν ἄλλων, ἵνα ἀρυσιοῦται αὐτοῖς ὀλοφύχως. Ὁ δυ-
 στυχῆς Πασχάλ! ἐλύπει τὴν ἀδελφὴν του ἀρνούμενος τὰ μαρ-
 τύρια τῆς στοργῆς τῆς, καὶ ὅσῳ μᾶλλον προέβαινεν εἰς τὴν
 ζωὴν, τόσο ὀλιγώτερον ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ ἄλλως τὸ πρὸς
 τὸν Θεὸν χρέος, εἰμὴ ὡς χρέος πρὸς τὸν πλησίον. Ἀκούσατε:
 Προσβεβλημένος ἦδη ἐκ τῆς τελευταίας ἀσθενείας του, εἶχε
 δεχθῆ ἐν τῇ οἰκίᾳ του πτωχὸν τινα· ὁ πτωχὸς οὗτος περιέ-
 πεσεν εἰς κολλητικὸν πάθος καὶ ἔπρεπε ν' ἀπομονωθῆ. Ὁ
 Πασχάλ ἐξῆλθε τῆς ἰδίας αὐτοῦ κακοκίρας, ἐν ᾗ δὲν ἔμελλε
 πλέον νὰ ἐπιστρέψῃ, ἵνα τὴν ἀφήσῃ ἐλευθέραν εἰς τὴν διά-
 θεσιν τοῦ ξένου. Ὁ Πασχάλ ἐκεῖνος ἦτο χριστιανός! καὶ εἶναι
 σχεδὸν καλὸν ν' ἀπατᾶται τις, ὑπόταν, διὰ τῆς διαγωγῆς του,
 ἐλέγγει τὸ ψεῦδος τῶν ἀποπλανήσεων τοῦ νοῦς του. Ἄλλ'
 ὄχι, ἢ ἀποπλάνησις εἶναι πάντοτε κακόν. Ὁ Θεὸς ἐποίησε
 τὰ πάντα ἵνα ὑπάρχωσιν· οἱ ἀδελφοί μας εἶναι ἀδελφοί μας
 διὰ τὴν αἰωνιότητα· ὁ Δημιουργὸς ἐποίησε τὴν καρδίαν τοῦ
 ἀνθρώπου ἵνα τὸν ἀγαπᾷ, καὶ ἵνα ἀγαπᾷ ἐν αὐτῷ ἕκαστον
 τέκνον του. Αἱ ἄγρια ψυχικὰ παθήσεις εἶναι αἰώνιοι, διότι ἡ
 ἀγάπη εἶναι διαπαντός.

Οὕτω λοιπὸν, Κύριοι, ἡ αἰώνιος ζωὴ μᾶς παρουσιάζεται
 ὑπὸ δύο φάσεις: ἀρχίζει δι' ἡμᾶς ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ αὕτη
 εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς πίστεως· ἐξακολουθεῖ δὲ ἐν τῇ αἰωνιότητι,
 καὶ αὕτη ἡ ἐποχὴ τῆς θεωρίας· ἄλλ' εἶναι ἡ αὕτη ἐν τῇ
 οὐσίᾳ τῆς: νὰ θέλωμεν ὅ,τι ὁ Θεὸς θέλει.

Τώρα δὲ, καθὼς εἴμεθα συνδεδεμένοι μετὰ τὸν χρόνον, μᾶς
 εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξιχνιάσωμέν τι ἐκ τῆς αἰωνιότητος; καὶ ἡ ψυ-
 χὴ μας, μὴ παρασυρομένη ἐκ τῶν ἀπατηλῶν ὀραμάτων τῆς

φαντασίας, δύναται νὰ προγευθῆ τὴν μέλλουσαν αὐτῆς κα-
τάστασιν;

Πρὸ δεκατεσσάρων περιόπου αἰώνων, ἐπὶ τῶν παραλίων
τῆς ἰταλικῆς θαλάσσης, ἡ αἰώνιος αὕτη ζωὴ, περὶ ἧς πραγ-
ματευόμεθα, ἦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς ὀμιλίας γυναικὸς τινος
έτοιμοθανοῦς, καὶ ἐνὸς νέου ἀπαλλαγέντος ἤδη ἐκ τῆς ζωῆς
τῶν παθῶν. Ἰδετε ποτὲ τὸ ἀντίτυπον μιᾶς εἰκόνας τοῦ Ἄρῃ
Σεπφέρου, κάτωθι τῆς ὁποίας ἀναγινώσκομεν τὰς λέξεις ταύ-
τας: «Ὁ Ἅγιος Αὐγουστῖνος καὶ ἡ Ἄγις μήτηρ του Μονι-
κῆ;» Παρητηρήσατε ἀμφοτέρω ἐκεῖνα τὰ βλέμματα, ἀτενί-
ζοντα τὸν αὐτὸν οὐρανὸν, ὅπου ὁ μὲν ζητεῖ νὰ προγευθῆ τὴν
ἐπιχειμένην εὐτυχίαν, καὶ ὁ ἄλλος τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν
διὰ τὴν ἐνέργειαν ἐκείνην, ἥτις ἔμελλε νὰ σαλεύσῃ τὴν Ἐκ-
κλησίαν, καὶ ἵνα ἐκφέρῃ τοὺς λόγους ἐκείνους, τῶν ὁποίων
ὁ φλόγγος βοᾷ εἰσέτι, μετὰ δεκατέσσαρας ὅλους αἰῶνας;
Ἰδοὺ τὸ χωρίον, ὅπερ ἐνέπνευσε τὸν ζωγράφον. Ὁμιλεῖ ὁ
Αὐγουστῖνος:

«Προσεγγιζούσης τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ μήτηρ μου
«ἔμελλε ν' ἀποβιώσῃ, ἔτυχε νὰ εὐρεθῶμεν μόνοι, αὐτὴ καὶ
«ἐγὼ, ἀκουμβισμένοι ἐπὶ τινος παραθύρου, βλέποντος εἰς τὸν
«κῆπον τῆς οἰκίας, ὅπου κατελύσαμεν, εἰς τὸν λιμένα τῆς Ὀστί-
«ας. Ἐκεῖ, μακρὰν τῆς τύρβης, κεκοπιακότες ἐκ τῆς ὀδιπο-
«ρίας, περιεμένομεν τὴν ὥραν τοῦ διάπλου. Ἦμεθα μόνοι,
«συνομιλοῦντες μὲ ἄρατον ἡδονὴν λησημονοῦντες τὸ παρελ-
«θὸν, καὶ ἐποφθαλμιῶντες τὸν ὀρίζοντα τοῦ μέλλοντος, ἐζη-
«τοῦμεν, ἀνάμεσόν μας, ὁποῖα θὰ ἦναι διὰ τοὺς ἀγίους ἡ αἰω-
«νία ἐκείνη ζωὴ, τὴν ὁποίαν «ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ
«ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη.» Στρεφόμενοι,

« ἔξ ἐρωτικῆς ὁρμῆς, πρὸς τὸν ὄντα, ἀνηργόμεθα, διὰ τῶν
 « βαθυίδων τῶν σωμάτων, μέχρι τῶν οὐρανίων ἀποστάσεων,
 « ὀπόθεν οἱ ἀστέρες, ἡ σελήνη καὶ ὁ ἥλιος καταπέμπουσι τὸ
 « φῶς των. Μετεωριζόμενοι ἐπιπλέον διὰ τῶν λογισμῶν μας,
 « διὰ τῶν λόγων μας, διὰ τοῦ θαυμασμοῦ τῶν ἔργων σου,
 « Κύριε, διεπετῶντο αἱ ψυχαί μας, ἵνα φθάσωσι τὴν ἀπλαστον
 « σοφίαν, ἣτις εἶναι ὅ,τι ἦτο, ὅ,τι θὰ ᾔναι διαπαντός, ἡ μᾶλ-
 « λον, ἐν ἣ δὲν ὑπάρχει τὸ ἦτο καὶ θὰ ᾔναι, ἀλλὰ μόνον τὸ
 « εἶναι—διότι εἶναι αἰώνιος· ἐπειδὴ τὸ ἦτο καὶ θὰ ᾔναι ἀποκλείου-
 « σι τὴν αἰωνιότητα. Λαλοῦντες δὲ τοιοῦτοτρόπως, καὶ ἀναπτε-
 « ρούμενοι πρὸς τὴν ζωὴν ἐκείνην, προσηγγίσαμεν αὐτὴν σιγ-
 « μιαίως, δι' ἀνασκιρτήσεως τῆς καρδίας, καὶ ἐστενάζαμεν ἀφή-
 « σαντες αὐτόθι τὰς ἀπαρχὰς τοῦ πνεύματος, καὶ κατελθόντες
 « πάλιν ἐν τῷ ἦγῳ τῆς φωνῆς, ἐν τῷ λόγῳ, ὅστις ἔχει ἀρχὴν
 « καὶ τέλος. Ἐλέγομεν λοιπόν: καὶ ἂν ἡ ψυχὴ, ἐν ἣ ἐστίγησαν
 « τὰ πάθη τῆς σαρκός, σιγήσῃ καὶ αὐτὴ ἐπιλήσμων δι' ἐαυτῆς
 « γινομένη, διέλθῃ τὸν ἐσωτερικὸν σταθμὸν· καὶ ἂν ἡ τελευ-
 « ταία φωνὴ ἐκλείψῃ ἐν τῇ σιγῇ, ἀφοῦ ἀνύψωσε τὴν ψυχὴν
 « μας μέχρι τοῦ Ποιητοῦ τῶν ὄλων· ὁμιλήσῃ δὲ μόνος Αὐτός,
 « οὐχὶ διὰ τῶν πλασμάτων του, ἀλλὰ δι' ἐαυτοῦ· ἂν μᾶς ὁμι-
 « λήσῃ μόνος Αὐτός, τὸν ὅποσον ἀγαπῶμεν κατὰ πάντα· ἂν,
 « ἐν ἐλλείψει ὄλων, μᾶς ὁμιλήσῃ· ἂν ἡ διάνοιά μας στηριχθῇ
 « ἐν τῇ ἀναπτερώσει αὐτῆς, καὶ, παύουσα πᾶσα ἄλλη ὑποδε-
 « εστέρα θεωρία, αὐτὴ μόνη ἀφραπάσῃ, προσηλώσῃ, ἐφελκύσῃ
 « τὸν παρατηρητὴν εἰς τὰς ἀποκρύφους ἡδονὰς τῆς· ἂν, ἐπὶ
 « τέλους, ἡ αἰώνιος ζωὴ ὁμοιάζῃ μὲ τὴν βραχεῖαν ἐκείνην
 « ἔκστασιν, ἣτις μᾶς κινεῖ εἰσέτι εἰς στεναγμὸν· δὲν εἶναι αὕτη
 « ἡ ἐπαγγελία τῶν λόγων ἐκείνων: Εἴσελε εἰς τὴν

«χαρὰν τοῦ Κυρίου σου;... Τοιαῦται ἦσαν αἱ σκέψεις
 «τῆς συνεντεύξεως ἐκείνης, καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἡ μήτηρ μου
 «μὲ εἶπεν: Ὑέ μου, ὅσω τὸ κατ' ἐμὲ, τίποτε δὲν μ' εὐχαρι-
 «στεῖ πλέον εἰς ταύτην τὴν ζωὴν· πρὸς τί νὰ διάγω ἐνταῦθα;
 «Δι' ἐν μόνον πρᾶγμα ἐπεθύμουν νὰ διαμένω ἐν τῷ κόσμῳ
 «τούτῳ, τούτέστι, ἵνα σὲ ἴδω χριστιανὸν προτοῦ ν' ἀποθάνω·
 «ὁ Θεὸς μου μὲ τὸ ἔδωκεν ὑπὲρ τὸ μέτρον· τί κάμνω εἰσέτι
 «ἐνταῦθα;» *

Κύριοι, ἀναφέρω τὸ γεγονός, δὲν ἐκθέτω δόγμα. Ἐν τῷ
 χωρίῳ τούτῳ, ὅπου ἡ πίστις ἐνὸς χριστιανοῦ ἐκφράζεται ἐν
 τῇ γλώσσῃ τοῦ Πλάτωνος, ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος φανεροῦναι
 ὅτι ἐπέτυχε μαρμαρυγὴν τινα, στιγμαίαν θεωρίαν τῆς αἰωνίου
 ζωῆς, ὑπερβαίνουσαν πάντα νοῦν καὶ μὴ δυναμένην νὰ ἐκφρα-
 σθῇ διὰ τοῦ ἔργου τῆς φωνῆς. Δὲν ἀγνοῶ τοὺς κινδύνους τοι-
 αύτης ἐρεύνης, τοὺς σκοπέλους τοῦ μυστικισμοῦ· ἀλλ', οὐχ
 ἤττον, δὲν ἀγνοῶ τοὺς κινδύνους τῆς θρησκευτικῆς παραλυ-
 σίας, τῆς ἀπερισκέπτου εὐσεβείας, ἣτις ἐκβάλλει εἰς τὸν ἀνε-
 μον τὸ φῶς τοῦ λύχνου, ἐν ᾧ τὸ ἔλαιον πλησιάζει νὰ τελειώ-
 σῃ. Δὲν ἔχομεν νὰ ζητήσωμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ λόγον τῶν ἰδι-
 αιτέρων χαρίτων, τὰς ὁποίας δύναται ν' ἀπονεύμῃ εἰς τὰς ψυχάς.
 Δὲν κινδυνεύομεν ἀναζητοῦντες τὴν στενὴν μετ' αὐτοῦ ἔνωσιν,
 ἂν δὲν λησμονῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀναγνωρίζει μόνον ὡς νόμιμον,
 ἐκείνην τὴν λατρείαν, ἣτις παράγει τὴν ἀγάπην· ἂν δὲν λησμο-
 νῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ Θεὸς τῆς συνειδή-
 σεως, τῆς ὁποίας ἡ αἰώνιος θέλησις ἔλαβε, μεταξὺ τῶν ἀνθρώ-
 πων, τὴν σεβαστὴν καὶ ἱερὰν ἐπωνυμίαν τοῦ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ.

* Saint Augustin, *Confessions*, Livre ix.

ΕΒΔΟΜΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Ἡ Ὑψηλοφροσύνη.

Κύριοι!

εταξὺ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἱστορικοῦ Ξενοφώντας, ὑπάρχει μικρὸν τι βιβλίον, ἐξιστοροῦν μὲ πολλήν χάριν καὶ εὐκρίνειαν, τὸν ἰδιωτικὸν βίον καλῆς τινος καὶ ἀγαθῆς οἰκογενείας τῶν Ἀθηναίων, πρὸ 2200 ἐτῶν. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐπιγράφεται Οἰκονομικός. Ὁ ἥρωας, ὀνόματι Ἰσχυράχου, ἐκθέτει ὡς ἀκολουθῶς τὴν θρησκευτικὴν του ζωὴν : « Ἀγωνίζομαι νὰ ἐπιτύχω, διὰ δικαίων εὐχῶν, ὑγείαν, σωματικὴν δύναμιν, ὑπόληψιν ἐν τῇ πόλει, εὐνοίαν παρὰ τῶν φίλων μου, καὶ νὰ ἐπιστρέφω ἐντίμως ἐκ τῶν πολέμων ζητῶ ἐπὶ τέλους παρὰ τῶν Θεῶν ἔντιμον αὐξήσιν τοῦ πλούτου μου. » *

Ἡ εὐχὴ αὕτη τοῦ ἀγαθοῦ Ἰσχυράχου ἐκφράζει ἐναργῶς τρόπον τινὰ τοῦ ἐννοεῖν τὴν θρησκείαν, τοῦ ὁποῖου ὁ κύριος

* « Οὕτω δὴ ἐγὼ ἄρχομαι μὲν τοὺς Θεοὺς θεραπεύειν, πειρῶμαι δὲ ποιεῖν, ὡς ἂν θέμις ἦ μοι εὐχομένῳ καὶ ὑγείας τυγχάνειν, καὶ βρώμης σώματος, καὶ τιμῆς ἐν πόλει, καὶ εὐνοίας ἐν φίλοις, καὶ ἐν πολέμῳ καλῆς σωτηρίας, καὶ πλούτου καλῶς αὐξομένου. »

χαρακτήρ εἶναι ἡ ὑποδούλωσις τ' οὐρανοῦ εἰς τὰ θελήματα τῆς γῆς. Ἄν ὑπάρχωσι θεοί, ἔχοντες ἐπιβροήν τινα ἐπὶ τοῦ πεπερωμένου μας, εἶναι εὐλογον νὰ προσπαθήσωμεν, ὅλαις δυνάμεσιν, ὅπως ἐλκύσωμεν τὴν εὐνοιάν των, καὶ νὰ ὑποβάλωμεν ἑαυτοὺς καὶ τὰ ὑπάρχοντά μας ὑπὸ τὴν προστασίαν των. Ἡ λατρεία συμπληροῖ τὰ συνήθη μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος πορίζεται τ' ἀγαθὰ καὶ τὰ ὠφελήματα τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ δέησις ἀνέρχεται πρὸς τὸν οὐρανόν, ἐπ' ἐλπίδι νὰ κατέλθῃ ἐν εἴδει προσαυξήσεως περιουσίας, ὑπολήψεως καὶ εὐημερίας. Ἡ εὐσέβεια προσκολληᾶται εἰς τὰς ἐπαγγελίας τῆς παρούσης ζωῆς καὶ ἐμμένει ἐνταῦθα. Νὰ στέργωμεν τὴν παροῦσαν ζωὴν, δὲν εἶναι ἴσως τόσῳ εὐκόλον εἰς ἡμᾶς, καθὼς εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ ἀρχαίου κόσμου:

Ἐλπίς, ἐλπίς ἀπέραντος τὴν γῆν διήλθεν ἔλην
Καὶ ἄκοντες εἰς οὐρανὸν ὑψώσωμεν τὸ ὄμμα. *

Δὲν θὰ ἦτο ὅμως δύσκολον ν' ἀναγνωρίσωμεν μετὰξὺ ἡμῶν τὰ πρόδηλα σημεῖα θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ὁμοίων μὲ τὰς τοῦ Ἰσχομάχου. Ποσάκις δὲν συμβαίνει, ἐν τῷ μυχῶ τῆς καρδίας μας, νὰ ζητῶμεν τοῦ Θεοῦ πολὺ περισσότερον τοῦ ἐπιουσίου ἡμῶν ἄρτου, καὶ νὰ ἐπικαλῶμεθα Ἐκείνον, ὡς τὸν κύριον τῆς χαρᾶς καὶ τῆς θλίψεως τῆς ζωῆς, ἔτι πλέον τοῦ Θεοῦ τῆς αἰωνιότητος; Ἡ ὅλως ἀνθρωπίνῃ αὐτῇ θρησκεία δὲν ἀπαιτεῖ νὰ ἐπιστήσωμεν μακρὰν προσοχίην.

Ἐπάρχει καὶ ἄλλη ἰδέα περὶ θρησκείας, ἐπίσης σφαλερὰ ἀλλ' ὑψηλοτέρα, σοβαρωτέρα, καὶ ἀξία ἐπομένως νὰ μᾶς ἐπασχολήσῃ περισσότερον.

* Une immense espérance a traversé la terre ;
Malgré nous vers le ciel il faut lever les yeux.

Ἐνώπιον τῶν πραγματικῶν ἐκδηλώσεων τῆς πείρας, ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ κατανοεῖν καὶ τι ὑπέρτερον τῶν πραγματικῶν τούτων ἐκδηλώσεων. Ὁ νοῦς του εἶναι ἀτελής, βραδύς, σκοτεινός, παραβλαλλόμενος πρὸς νοῦν ὑψηλότερον, ὀξύτερον, φωτεινότερον, τοῦ ὁποῦο συλλαμβάνει εὐκρινῶς τὴν ἰδέαν. Αἱ ἐπίκαιροι καὶ συγκεκρισμένοι ἡδοναὶ του τῷ ὑπαγορεύουσι τὴν ἰδέαν τελείας καὶ διαρκοῦς ἡδονῆς. Αἱ ἀκτῖνες τῆς καλλονῆς, τὴν ὁποίαν διακρίνει ἐν τῇ φύσει, ἢ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, τὸν ἀνυψοῦσιν εἰς τὴν κατάληψιν τελείας καλλονῆς, τῆς ὁποίας αἱ καλλοναὶ τοῦ κόσμου τούτου δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ γλωμὸν ἀπαύγασμα. Ἔχομεν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὴν δύναμιν τοῦ κατανοεῖν τὸ ἄπειρον, τὸ ἰδανικόν. Εἰς τὴν θαυμασίαν ταύτην δύναμιν ἀνταποκρίνονται αἰσθημάτων ἰδιαιτέρας φύσεως, τὰ ὁποῖα φέρουσιν ἐμφανῶς τὴν σφραγιῖδα τῆς εὐγενείας καὶ τῆς ὑψηλοφροσύνης.

Μετὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ γεγονότος τούτου, καὶ τὴν παραδοχὴν τῶν συνεπειῶν του, ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ ἀξία τῆς ζωῆς δὲν συνίσταται εἰς τὸ ἀργύριον, εἰς τὴν εὐημερίαν, εἰς τὰς μικροπρεπεῖς καὶ μηδαμινὰς φιλοδοξίας, αἰτινες συνήθως μᾶς βασανίζουσιν, ἀλλ' εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς διανοίας, τῆς τέχνης, τῆς ποιήσεως· εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ψυχῆς, παραιτούσης τὸν στενὸν κύκλον τῆς πραγματικότητος, καὶ ἀνοιγούσης τὰς πτέρυγὰς της εἰς τὴν αὔραν τοῦ ἰδανικοῦ, ὅπως ἀναπετάσῃ πρὸς τὸ ἄπειρον. Ἀκούσατε περὶ τούτου ἄνδρα, πρὸς ὃν ἀντετάχθη ἐμπροσθέν σας, καὶ εἶμαι πάλιν ἔτοιμος ν' ἀντιταχθῶ, θεωρῶν αὐτὸν ὡς ἓνα τῶν πλέον ἐπικινδύνων ἀντιπάλων τῆς ἀληθείας· τοῦτο δὲ μ' ἐπιβάλλει τρόπον τινά, τὴν ὑποχρέωσιν νὰ σᾶς κάμω γνωστὴν τὴν μεγάλαν

λην εὐφροσύνην του, καὶ τὸ ὑψηλὸν ὕψος τὸ ὁποῖον καλλωπίζει τὰς ιδέας του :

« Ἡ ἀληθὴς θρησκεία, λέγει ὁ Κ. Ρενάν, εἶναι ὁ καρπὸς « τῆς σιγῆς καὶ τῆς περισκεψέως. . . . Γεννᾶται μετὰ τῆς ἠθι- « κῆς εὐαισθησίας, καθ' ἣν ὄραν ὁ ἐνάρτετος ἄνθρωπος, ἐμβα- « θύνων ἐν ἑαυτῷ, ἀκροάζεται τὰς ἐκεῖ ἀμιλλωμένας φωνάς. « Ἐν τῇ σιγῇ τὰ κτύπη κατευνάζονται ὅλαι αἱ αἰσθήσεις, ἐκλεί- « πει ὁλος ὁ ἐξωθεν θόρυβος, καὶ ἐξέρχεται ἐκ τῆς ψυχῆς ὁξὺ « καὶ γλυκὺ ψιθύρισμα, ἀνακκαλοῦν εἰς τὴν μνήμην, ὡς ὁ με- « μακρυσμένος ἦχος τοῦ κώδωνος χωρίου τινός, τὸ μυστήριον « τοῦ ἀπείρου. Τοτε δὲ, καθὼς τὸ ἀπολωλὸς παιδίον, τὸ ὁποῖον « εἰς μάτην ζητεῖ νὰ ἐξιχνιάσῃ τὸ ἀπόκρυφον τῆς ἀγνώστου « αὐτοῦ γεννήσεως, ὁ ἀνὴρ σύννοος ὁμοιάζει ξηνητευμένον. « Μύρια σημεῖα τῆς πατρίδος τῷ ἐμποιοῦσι μελαγχολικὰς πε- « ρισκέψεις. Ὑψοῦται ὑπεράνω τοῦ βορβορώδους πεδίου τῆς « πραγματικότητος, πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ ἡλίου θερμαινομένας « γώρας· αἰσθάνεται τὴν εὐωδίαν τῶν ἀρχαίων ἡμερῶν, τὴν « ὁποῖαν διετήρουν εἰσέτι αἱ θάλασσαι τῆς Μεσημβρίας, ὅτε « κατὰ πρώτην φορὰν τὰ πλοῖα τοῦ Ἀλεξάνδρου τὰς περιέ- « πλεον. Ὁ θάνατος, ἐνδεδυμένος ὡς προσκηρυτῆς, ὅστις ἐπι- « στρέφει ἐκ τῆς Ἀγίας Γῆς, κρούει τὴν θύραν τῆς ψυχῆς, « ἥτις ἀργίζει νὰ αἰσθάνεται, ἕπερ δὲν ἐβλεπεν ἐν τῷ κλύδωνι « τοῦ βίου, ὅτι θὰ τῇ ἦναι γλυκὺς ὁ θάνατος. » *

Ἰδοὺ λόγοι, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι πάντοτε χρεία νὰ ἐκβι- « ασθῇ ὑπὲρ τὸ θέον ἢ ἐννοιαὶ εἰκόνας μὴ ἀνεχόμεναι προσεκτι- « κτὴν ἐξέτασιν, ἀλλ' ἐν τούτοις, κατὰ τινὰ ἐποψίν, ἰδοὺ λόγοι ὠραῖοι. Διὰ τὸν ἐγκαλοπούμενον τὴν κοινήν καὶ μάταιον ζωήν,

* Journal des Débats, τῆς 17 Δεκεμβρίου 1859.

καὶ μὴ ἐπιθυμοῦντα τίποτε νὰ ἴδῃ ἐπέκεινα τοῦ περιορισμένου ὀρίζοντος τῶν ὑποθέσεων ἢ τῶν τέρψεών μας, δὲν ὑπάρχει οὔτε ποίησις, οὔτε θρησκεία. Ὅουσιώδης λοιπὸν, ὡς ἐβρέθη, καὶ φυσικὴ ἢ σχέσις μεταξύ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς θρησκείας.* Τὸ θέμα τοῦτο, καθόλου θεωρούμενον, εἶναι ἐκτὸς πάσης μέμψεως, ἀλλὰ—καὶ ἰδοὺ ὁ μέγιστος κίνδυνος, διὰ τοὺς ἀφιερωθέντας προπάντων εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς τέχνης καὶ τῆς διανοίας—μόλις ἐρισθῇ ἀκριβῶς τὸ θέμα τοῦτο παρέχει δύο θρησκευτικὰς ἐννοίας, ὅχι μόνον διαφόρους, ἀλλὰ πάντῃ ἀντιφατικὰς. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μόνον Παντοδύναμος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀγιότης, ἡ ἰδανικὴ καλλονή, τὸ ἄπειρον, κατὰ πάντα λόγον, ἅμα γινώσκειται καὶ λατρεύεται, ἡ ψυχὴ ἀναβαίνει ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ αὐτῆς πρὸς τὸν Πατέρα τῆς ζωῆς. Πᾶσα ὑψηλὴ ἰδέα, πᾶσα εὐγενὴς εὐχὴ τῆς καρδίας, πᾶς θαυμασμὸς τῆς καλλονῆς ἀποβαίνει ὕμνος πρὸς τὸν Αἰώνιον. Ἀλλὰ, πρὸς κατανόησιν τοῦ ἰδανικοῦ, δύναται τις ἐπίσης, καὶ ἐδῶ ἐπαναλαμβάνω ὑπάρχει ὁ ἔσχατος κίνδυνος, δύναται ν' ἀποσκιρτήσῃ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ μείνῃ ἐνώπιον ἀφηρημένων μόνον ἐννοιῶν, αἵτινες δὲν εἶναι τὰ προσόντα τοῦ ὄντος, τοῦ παντοδυναμοῦ Δημιουργοῦ. Ἐκτὸς τούτου, εὐρίσκονταί τινες ἀξιοῦντες, ἐν ὀνόματι μάλιστα τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ ἰδανικοῦ, νὰ μᾶς ἀποτρέψωσιν ἐκ τῆς πρὸς τὸν ζῶντα καὶ ἀληθινὸν Θεὸν πίστεως. Ἡ λέξις τοῖς φαίνεται παλαιὰ καὶ βαρεῖα, νηπιώδης δὲ καὶ ἐπιπόλαιος ἢ ἐπίνοια. Ἡ πραγματικότης τοῦ Θεοῦ περιορίζει τὸν νοῦν μας, καὶ τὸ ἄπειρον, λέγουσι, δὲν ἀπαιτεῖ ὄρα. Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ θέτει ὄραγμαδὸν περὶ τὴν θέλησίν μας,

* Lettre sur la poésie, par M. le professeur Rambert, dans la *Bibliothèque Universelle*, 1859 et 1860.

καὶ τὸ ἰδανικὸν δὲν ἀπαιτεῖ φραγμούς. Ἰσχυρίζονται ὅτι, ἡ μόνη ἀξία λατρεία τοῦ ὑψηλόφρονος εἶναι νὰ μὴ τολμᾷ νὰ λέγῃ τὸ παραμικρὸν περὶ τοῦ ἀπίρου ὄντος. Ἀποδίδοντες αὐτῷ θέλησιν, τὸ σμικρύνομεν ἐμιλουῦντες περὶ τῆς ἀγάπης του, τὸ ἐξευτελιζόμεν, καὶ ποιοῦμεν αὐτὸ κατ' εἰκόνα μας: ἐσγάτως δὲ διεκήρυξον ὅτι τὸ μονοπάλιον τῆς εὐσεβείας ἀνήκει εἰς τινα ἀθεϊσμόν. Ἄν τὸ ἀντικείμενον δὲν ἦτο τόσῳ σοβαρὸν καὶ ἡ πλάνη τόσῳ ἐλαεινή, τὸ ἄλλοθι θὰ ἦτο ἐπίζηλον καὶ ἱκανὸν νὰ δελεάσῃ τοὺς νοήμονας. Ἡ τοιαύτη ἐπίνοια διακρίνεται παραπολὺ εἰς τὰς ἡμέρας μας, καὶ ἰδοὺ κατὰ πόσον εἶναι σπουδαία ὑπὸ τὰ φρεσιν ταῦτα παρόδοξα. Τί εἶναι τὸ ἰδανικὸν ἄνευ Θεοῦ; Ἐννοία τοῦ ἀνθρώπου. Λατρεύουσι τὴν δύναμιν, ἣτις παράγει τὴν ἐννοίαν ταύτην· ὁ ἄνθρωπος λατρεύει τὸ ἴδιον αὐτοῦ πνεῦμα, θεωροῦμενον εἰς τὰς ὑψηλοτέρας αὐτοῦ ἐκδηλώσεις. Ὅθεν, ὁ Αἰώνιος, ὁ Δημιουργὸς εἶναι εἰδῶλον, τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ συντρίψωμεν τὸ ἄγαλμα, ὅπως ἀφήσωμεν τὸν τόπον ἐλεύθερον πρὸς ἀναστήλωσιν τῆς ἀγίας εἰκόνας τῆς ἀνθρωπότητος. Τοιοῦτοτρόπως, εἰς σφαῖραν ἀνωτέραν τῆς κοινῆς ζωῆς, ἐμφαίνονται δύο τάσεις ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι: ἡ ὁ ἄνθρωπος ἐξάπτεται ἐν τῷ αἰσθηματι τῆς θεότητός του, καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεως ἢ ὁ ἄνθρωπος ταπεινοῦται ἐνώπιον τοῦ Δημιουργοῦ του, καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ του. Αἱ δύο αὗται θρησκεῖαι εἶναι ἀσυμβίβαστοι: πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν. Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐκλογῆς μας ταύτης, ἄς μελετήσωμεν μετ' ἐπιστασίας τὴν θρησκείαν τοῦ καθαρῶ ἰδανισμοῦ. Ἄς ἰδῶμεν ὁποία ἡ διδασκαλία τῆς.

Ὁ ἰδανισμὸς διδάσκει ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀποπλανᾷται, ὅταν, παρεκτρεπόμενον τοῦ ἰδανικοῦ, ἐμμένῃ ἢ περιπί-

πη εἰς ἀποκλειστικὴν μέριμναν τῶν ὑλικῶν συμφερόντων· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται ν' ἀμαρτήσῃ κατὰ Θεοῦ μὴ ὑπάρχοντος, οὐδὲ ν' ἀθετήσῃ νόμον οὐδέποτε κηρυχθέντα. Ἡ θρησκεία αὕτη ἀπαιτεῖ λοιπὸν παρὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀνάστασιν νοῦς καὶ εὐγένειαν αἰσθημάτων, ἀλλ' εἶναι θρησκεία ἄνευ ἀναμορφώσεως, ἄνευ ταπεινοφροσύνης, ἄνευ μετανοίας. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος δὲν εἶναι φαντασιοκοπία. Πρὸ δύο αἰῶνων ἔζη ἐν Ὀλλανδίᾳ, Ἰουδαίος τις, ὀνόματι Σπινόζας, τεράστιος ἀνὴρ, διαπρέξας ὡς φαίνεται τόσῳ καλῶς ὀλόκληρον τὸν κύκλον τῆς πλάνης, ὥστε ἡ νεωτέρα ἀπιστία, ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ, οὐδὲν ἄλλο πράττει συνεχῶς εἰμὴ νὰ φέρῃ πάλιν εἰς τὸ μέσον τὰ δύο αἰῶνων ζητήματά του. Ὁ Σπινόζας ἦτο ἄνθρωπος προσηγῆς καὶ εὐθύς, ἀγαπώμενος παρὰ τῶν περὶ αὐτὸν, στιβόνων ὑάλους ἵνα κερδίσῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν μὴ ἐπιθυμῶν πλοῦτον, μὴ θηρεύων τὰς τιμὰς, καὶ ἐργαζόμενος μετριοφρόνως ἐν τῇ ἡρεμίᾳ εἰς συγγράμματα, τὰ ὁποῖα συνηρσίθησαν τ' ὄνομά του μετὰξὺ ἐκείνων τῶν μεγάλων φιλοσόφων. Εἶχεν εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν τὴν ιδέαν, τὸ αἶσθημα καὶ τὴν λατρείαν τοῦ ἀπείρου. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ἀρνούμενος τὴν ἐλευθερίαν καὶ αὐτὴν τὴν πραγματικότητα τῶν πλασμάτων, ἐθεώρει τὴν ταπεινοφροσύνην ὡς ἀδυναμίαν, καὶ ἐφρόνει ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἀνοησιῶν, αἵτινες ἐπῆλθον ποτὲ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ μετάνοια εἶναι ἐκ τῶν ἀνοητοτέρων. Θὰ εἶπητε λοιπὸν τώρα ὅτι τὸ αἶσθημα τοῦ ἀπείρου δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βᾶσις δύο ἀντιφατικῶν θρησκαιῶν;

Τὰ σπέρματα τοῦ Σπινόζα κηλλιεργοῦνται τὴν σήμερον ἡμέραν ὑπὸ ἰδιαιτέραν μορφήν. Τὸ αἶσθημα τοῦ ἀπείρου θεωρεῖται πρὸ πάντων, παρὰ τινος σχολῆς, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ του

εἰς τὴν καλλονὴν. Ἡ καλλονὴ δικαιολογεῖ τὰ πάντα. Εἶναι ἡ ὑψηλοτέρα ἐπίνοια, καὶ πρέπει νὰ ᾗται ὁ ὑπέρτατος κανὼν τῆς κρίσεώς μας. Ἡ καλλονὴ ἀναμφιβόλως εἶναι θεῖον. Ἡ τέχνη ἀκολουθοῦσα τὸν ἴδιον αὐτῆς νόμον, καὶ ἀναπτυσσομένη κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῆς φύσιν, ἀνυψοῖ καὶ ἐξαγνίζει τὴν ψυχὴν· τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ὠραῖον εἶναι δύο ἀκτῖνες τοῦ ὑπερτάτου φωτός, πλησιάζουσαι καθόσον ἀνυψοῦνται· ἀρκεῖ ν' ἀκολουθήσωμεν τὴν διεύθυνσίν των ἵνα ἐννοήσωμεν ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς. Οὕτως ἔχει κατὰ τὴν τάξιν, κατὰ τὸν κανόνα. Ἀλλὰ, πρέπει τάχα νὰ σᾶς παραστήσω τί συμβαίνει ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἀποπλανήσεων τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου; Ἄν ἡ ἀνάγκη ἰδανικοῦ δὲν φέρῃ πρὸς τὸν Θεόν, ἡ οὐράνιος ἀκτίς διαθλάται· διασπειρομένη ἐπὶ πραγμάτων ὑποδεεστέρων, τὰ χρωματίζει δι' ἀπατηλοῦ φέγγους, καὶ τὸ κάλλος ἐπομένως δύναται νὰ προσκολληθῇ εἰς τὸ κακὸν, καθὼς καὶ εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἀναγνώσατε τὸν Μιθριδάτην τοῦ Ῥακίνα. Ἰδοῦτε τὸν παλαιὸν ἐχθρὸν τῆς Ῥώμης ἀποθνήσκοντα καθὼς ἔζησεν, ἐν τῇ ἐνότῃτι καὶ τῇ δυνάμει τοῦ μοναδικοῦ αἰσθηματος τῆς ὑπάρξεώς του· ἀκούσατε αὐτὸν ἀπεκδεγόμενον τὰ πάντα ἀγογγύστως, διότι δύναται νὰ εἶπῃ ἐκπνέων:

Ἐνταῦθα, ἐνῶ θνήσκω, τί χαρὰ παρηγορεῖ με!

Ἵπ' ἐχθρῶν, οὗς θυσιάζω, περιστοιχισμένος εἶμαι.

Ἐβραψα τὰς χεῖρας ἕλας εἰς τὸ στυγερόν των αἶμα —

Καὶ νὰ φεύγωσι τοὺς εἶδε τὸ ὑστερινόν μου βλέμμα. *

Πνέουσι μῖτος οἱ λόγοι οὗτοι· κατὰ τὸν χριστιανὸν δὲ,

* Cependant, quelque joie en mourant me console :

Je meurs environné d'ennemis que j'immole ;

Dans leur sang odieux j'ai pu tremper mes mains,

Et mes derniers regards ont vu fuir les Romains.

ἀμαρτίαν. Ἄλλ' ὅμως ὁ χριστιανὸς ἀρνεῖται, ἄρα, ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι φέρουσι τὸν τύπον τῆς καλλονῆς; Ἀναγνώσατε τὸν ἀπολεσθέντα Παράδεισον τοῦ Μίλτωνος. Ἡ μεγαλόνοια τοῦ ἄγγλου ποιητοῦ δὲν ἠδυνήθη τάχα νὰ κοσμήσῃ μὲ ζοφερὰν καὶ ὑψηλὴν καλλονὴν τὸν ἐχθρὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν αἴτιον τῆς ἀπωλείας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους; Ὁ μυθοποιὸς ἔχει λοιπὸν δίκαιον λέγων, ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι πάντοτε σύντροφος τοῦ ὠραίου. Ἐννοεῖτε ἤδη τοῦ δύνατάι τις νὰ καταστήσῃ, ὅπουτι ἢ ἀφηρημένη καλλονὴ ἀντικαθιστᾷ τὸν ἅγιον Θεόν. Ὁ Κ. Ἐρνέστος Ῥενάν, ἐν τῷ ἰδίῳ ἄρθρῳ, ἔπου ἀπαντῶνται οἱ λόγοι τοὺς ὁποίους πρὸ ὀλίγου σᾶς ἀνέγνωσα, γράφει ἀπόφθεγμα, τὸ ὁποῖον, διὰ προσεκτικὸν νοῦν, σχίζει τὰ λαμπρὰ ἐκεῖνα πανία καὶ ἀφίνει νὰ βυθισθῇ τὸ βλέμμα ἐν τῇ στυγεραῖ πραγματικότητι, τὴν ὁποίαν βάλλουσιν εἰς ἐνέργειαν. Ὁμιλῶν περὶ τινος ἐκ τῶν ἀνηθικωτέρων ἐνδόξων συγγραφέων, ἀνδρὸς ἐκ τῶν προσβαλόντων περισσότερο τὴν ἀνθρωπίνην αἰδῶ, λέγει: «Ὁ Βοκκάκιος δὲν μετεβλήθη· καὶ ὁ λόγος εἶναι ἀπλούστατος: ὁ μέγας νοῦς δὲν γινώσκει τὴν μεταμέλειαν, καὶ ἡ μεγάλη τέχνη, οὐδέποτε μετανοεῖ.» * Τοιοῦτοτρόπως, ἡ ἠθικὴ μᾶς ἀποχαιρετᾷ. Ὅχι μόνον τὸ ἱερὸν ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ σεβαστὸν ὄνομα τοῦ καθήκοντος, θεωροῦνται ὡς πεπαλαιωμένοι λέξεις, τῶν ὁποίων μετήλλαξεν ἡ ἀξία. Ἡ διάκρισις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἀντικαθίσταται διὰ τῆς τοῦ κοινοῦ καὶ τοῦ διαπρέποντος· ἡ φιλοκαλία διαδέχεται τὴν

* «Ὁ Λαφονταῖνος ἠλλάξε φρόνημα. Ὁ Βοκκάκιος καὶ ὁ Ἀρίστος δὲν ἠλλάξαν· ὁ λόγος εἶναι ἀπλούστατος: οἱ μῦθοι τοῦ Λαφονταῖνου εἶναι ἄσμενοι· τὰ διηγήματα τοῦ Βοκκακίου καὶ τοῦ Ἀρίστου εἶναι μόνον τερπνά. Ὁ μέγας νοῦς δὲν γινώσκει τὴν μεταμέλειαν, καὶ ἡ μεγάλη τέχνη οὐδέποτε μετανοεῖ. *Journal des Débats* du 17 Décembre 1859.

συνειδήσιν. Ἡ νέα θρησκεία εἶναι τόσῳ ἐλευθέριος καὶ τόσῳ ἀνεκτικῆ, ὥστε ὅλα τὰ παραδέχεται, ὅλα, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἀμαρτίας, ἂν μόνον χρωματίζεται διὰ λαμπροῦ ἀπαυγάσματος· ὅλα, συμπεριλαμβανομένης τῆς κακίας, ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρω τῆς εὐσχημοσύνης καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας.*
 * Ἐγὼ καὶ ἄλλα νὰ εἶπω.

Αἱ λεπτότητες τῆς διανοίης καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ δὲν εἶναι ἐφικτὰ τοῖς πᾶσι· δὲν ἐδόθη εἰς τὸν τυχόντα νὰ ἐννοῇ τὰς ὑψηλὰς ἀφαιρέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ θρησκεία ἀνευ Θεοῦ θὰ μείνῃ πάντοτε ἀκατάληπτος εἰς τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι. Παραδέχονται τὸ ἐξαχόμενον τοῦτο καὶ τὸ διακηρύττουσιν. Διακηρύττουσιν ὅτι ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ἀμετατρέπτως διηρημένη εἰς δύο κλάστας. Ἄφ' ἑνός, τὸ πλῆθος τῶν μικρονόων καὶ τῶν χυδαίων, καταδεδικασμένον διαπαντός εἰς τὴν πρόληψιν· ἀφ' ἑτέρου, ἡ μικρὰ ἀριστοκρατία τῶν σοφῶν, ἣτις, φθάνει μόνον νὰ τῇ συγχωρηται ἡ ἐλευθέρα ἀνάπτυξις, δὲν φροντίζει διόλου περὶ τῶν λαιπῶν ἀνθρώπων. Ἐπιστεύσατε ἴσως, Κύριοι, ὅτι τὸ αἶσθημα τῆς φιλανθρωπίας κατέκτησεν ὀριστικῶς τὸν νεώτερον κόσμον. Ἐπιστεύσατε ὅτι ἡ ἰδέα τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος ἀνήκει τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν κοινὴν συνειδήσιν. Μὴ ἀπατᾶσθε. Ἐν μέσῳ τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος, δύνανται τις νὰ γράφῃ ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Σιζητισεων** ὅτι ἡ ἀληθὴς θρησκεία, εἶναι συνώνυμος τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς λεπτῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ.

* Ὁ Κ. Λαβουλάργης, ἐν τῷ Journal des Débats τῆς 3 Φεβρουαρίου 1860, ὑποδεικνύων, τὰς τάσεις τοῦ Κ. Ρενάνος, χωρὶς νὰ ὀνομάξῃ τὸν συγγραφέα, ἐκφράζεται οὕτω: «Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουσι λοιπὸν πλέον τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν, ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖον, ἡ δύναμις, ἡ εὐκλεία, τὸ πάθος, ἡ λύπη, ἡ πόησις, ὅσα λάμπουσιν . . .» Δὲν ἤθελον νὰ εἶπω οὔτε περισσώτερον, οὔτε ἄλλο τι.

** Journal des Débats du 17 Décembre 1859.

Καθόσον ἀπορᾶ τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους ἀγρίους, τοὺς ἀδικηθέντας ἀδελφοὺς τοῦ γένους μας, βεβαρυμένους ὑπὸ ἀκατονομάστων προλήψεων, καὶ βεβυθισμένους εἰς τρομερὰν ἀθλιότητα, ἐνῶ ὁ χριστιανὸς ἀπορεῖ διὰ τὰς μυστηριώδεις ταύτας ἀπονομάς καὶ δέεται, ἐνῶ ὁ ἱεραπόστολος συγκινεῖται, καὶ ἀποχαιρετᾷ ἐπὶ μακρὸν τὴν πατρίδα του, τὴν ἀποχαιρετᾷ ἴσως διαπαντὸς, ἵνα φέρῃ τὸν λόγον τῆς ζωῆς εἰς τὰ ἔκπτωτα ἐκεῖνα καὶ πάσχοντα πλάσματα τοῦ Θεοῦ, πνευματώδης τις, ἀταράχως καθήμενος ἐπὶ τινος ὄρουνο τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, δύναται νὰ γράψῃ ταιαύτην σκληρὰν φράσιν, ὅποια ἡ δημοσιευθεῖσα πρὸ δέκα ἡμερῶν ἐν τῇ Ἐπιθεωρήσει τῶν Δύο Κόσμων: * «Ὅσον τὸ κατ' ἐμέ, δὲν βλέπω οὐδένα «λόγον δικτὶ ὁ Παποῦ ** νὰ ἦναι ἀθάνατος.»

Τὸ αἰσθημα τῆς ἀνθρωπότητος διαμαρτύρεται κατὰ τῶν ἀπαισιῶν τούτων θεωριῶν. Ἄλλ' ἄς συνεννοηθῶμεν καλῶς. Ὑπάρχει διάκρισις τις, τὴν ὅποιαν ὅλοι πρέπει νὰ θηρεύωσιν. Ἡ εἰλικρινὴς πίστις ἐξευγενίζει τὰς κοινοτέρας πράξεις, καὶ δύναται νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς χυδαιότερους χαρακτῆρας ἀπαράμιλλον μεγαλεῖον. Ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ εὐγένεια αὕτη ἀπονέμονται πρὸς ἐπίμετρον εἰς τοὺς ζητοῦντας πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Ἐκζητούμενα καθ' ἑαυτὰ, μεταμορφοῦνται, ὑπεκφεύγουσιν, καὶ, ἀντὶ τοῦ ἀπλοῦχοῦ μεγαλείου τοῦ χριστιανοῦ, δὲν ἔχετε πλέον εἰμὴ τὴν ἐπιτετηρθευμένην διάκρισιν τοῦ ἀγγίλους.

Ὅσον τὸ κατ' ἐμέ πιστεύω, ἐξ ὅλης ψυχῆς, εἰς τὴν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὡς πρὸς τὴν ζωὴν τῶν

* *Revue des Deux Mondes*, du 15 Janvier 1860.

** Σ. Μ. Οἱ ἄγριοι τῆς Ἀυστραλίας ὀνομάζονται Παποῦ.

κοινωνιῶν ἐν τῷ χρόνῳ, ὑπάρχουσιν ἐπίκαιροι καὶ εὐλογοὶ ἐνταυτῷ ἀνισότητες, καθὼ ἀπολύτως ἀναγκασταί. Ἄλλ' ὑπὸ τὸ βλέμμα τοῦ κοινῷ Πατρὸς, καὶ καθόσον ἀφορᾷ τὴν εὐσεβειαν, δὲν ὑπάρχουσιν ἄλλαι διαφοραὶ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, εἰμὴ αἱ πηγάζουσιν ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς εὐσεβείας. Θρησκεία συνιστῶσα τὸ μονοπώλιον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ὑψηλῆς καλλιιεργείας τῆς φιλοκαλίας, θρησκεία, ἥτις διαβόρηγνύει ἀντὶ τ' ἀποκαθιστᾷ τὴν ἐνότητά τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, κηρύττουσα ἀδύνατον διαπαντὸς τὴν καθολικὴν κοινωνίαν τῶν ψυχῶν ἐν τῷ φωτὶ καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ... τοιαύτην θρησκείαν κηρύττω δι' αὐτὸ τοῦτο ψευδῆ. Ὁχι, ὄχι! Ἡ θρησκεία τῆς διακρίσεως καὶ τῆς λεπτιῆς αἰσθησεως δὲν εἶναι ἡ ἡμετέρα. Δὲν ἦτο ὅπως δῆποτε αὕτη ἡ τοῦ ταπεινοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας, ὅστις ἐκάλει εἰς μετάνοιαν τοὺς πτωχοὺς κατοίκους τῆς Γαλιλαίας, καὶ εὐηγγελίζετο τὴν αἰώνιον ζωὴν εἰς τοὺς κωπηλάτας τῆς Γενησαρέτ. Ὁ Θεὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι ἀφρημένη ἐννοια, Θεὸς ἐκδηλούμενος εἰς τὴν ἐξοικειωμένην μὲ τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας διάνοιαν, ἐνῶ ἡ ἀπλοϊκὴ ψυχὴ δὲν ἐγκολποῦται εἰμὴ τὴν ἀπατηλὴν του εἰκόνα. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ κοινὸς Πατὴρ, τὸν ὁποῖον ὁ μεγαλῆτερος μετὰ τῶν θνητῶν δύναται νὰ λατρεύῃ πλησίον τοῦ ταπεινοτέρου καὶ ἐλαχιστοτέρου, ἐν τῇ αὐτῇ πίστει καὶ τῇ αὐτῇ ἐλπίδι. Ὅλον τὸ Εὐαγγέλιον τείνει εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν ψυχῶν καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπανορθώσεως ταύτης δὲν εἶναι ἔργον διανοητικόν, ἢ αἰσθητικόν αἰσθημα, ἀλλ' ἡ ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολὴ τῆς καρδίας, ἢ παρήκοος θέλγησις ἐπαναγομένη εἰς τὸν νόμον τῆς. Αὕτη ἡ ἀγία ἰσότης. Ὅπως ἀποδεχθῆ τις τὸ ἔργον τῆς ἀπολυτρώσεως, δὲν ἀπαιτοῦνται οὔτε εἰδικαὶ σπουδαί, οὔτε φιλοκαλία,

προϊόν εξευγενισμένης σπουδῆς, ἀλλὰ μόνον συνειδήσις εὐθεία, αἰσθανομένη τὸ ἀμάρτημά της καὶ ἐπικαλούμενη τὴν χάριν· καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς κατωτέρας κοινωνικῆς τάξεως, ὁ ἀγράμματος, ὁ ἐπιδοθεὶς εἰς τὰ πλέον ἐπίπονα ἔργα, ἡ πτωχὴ γυνὴ ἢ ὑποκειμένη πάντοτε εἰς ἀφανεῖς κόπους, δύνανται νὰ ᾔναι τόσῳ μεγάλοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅσῳ οἱ παρὰ τῆς ἐπιστήμης ἢ τῆς μεγαλονοίας ἐστεμμένοι τὴν λαμπροτέραν ἀκτινοβολίαν εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἀποτελοῦν τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀρχὴ, ἥτις τὴν διέπει, ὅποιαιδῆποτε αἱ διακεκριμένοι ἢ κοινὰ περιστάσεις, δι' ὧν ἐκδηλοῦται. Ἡ ἀκτίς τοῦ ἡλίου δὲν εἶναι οὔτε ὀλιγώτερον λαμπρὰ, οὔτε ὀλιγώτερον καθαρὰ, ἐν τῇ καλύβῃ τοῦ πτωχοῦ, ἢ ἐν τῇ πολυτελεῖ κατοικίᾳ τοῦ μεγιστᾶνος τῆς γῆς.

Τὸ ἔργον τῆς θρησκείας εἶναι νὰ μεταβάλλῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς μας. Ἐνόσῳ ἡ ψυχὴ δὲν συνδέεται ἐλευθέρως μετὰς βουλὰς τοῦ αἰωνίου ἐλέους, ἐνόσῳ ὁ ἐγωϊσμός δὲν ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν ἀγάπην, ἢ μεγαλητέρα ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος καὶ ἡ ὑψηλότερα καλλιέργεια τοῦ ἰδανικοῦ δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν θρησκευτικὴν ἀξίαν. Οἱ σοφώτεροι τῶν ἐθνικῶν τὸ προέβλεπον ἀμυδρῶς, καὶ ἐν τῷ φωτὶ τοῦ Εὐαγγελίου δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία περὶ τούτου. Τοιαύτη ἡ θρησκεία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι δι' ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος: δὲν εἶναι προνόμιον τῶν ὀλίγων. Ὡς ἀποτείνεται εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀποτείνεται καὶ εἰς ὀλόκληρον τὸν ἄνθρωπον. Πρέπει νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ κέντρον τῆς ψυχῆς μας, καὶ ἀπὸ τοῦ κέντρου τούτου εἰς ὅλην τὴν ζωὴν. Ἀναγνώσατε, ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου μας, τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, κοινῶς

καλούμενον ἢ ἐπὶ τοῦ ὄρουσ Διδαχῆ. Ἡ Ὀρησκευτικὴ ἔννοια δὲν παρεισάγεται ἐνταῦθα ἔξωθεν, οὕτως εἰπεῖν, ἵνα συναφθῆ μετὰ τῆς ζωῆς, ἣτις ἐβδουθμίσθη κατὰ θεωρίας ἄλλης τάξεως· ἀλλ' ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐπιφάνεται ὡς τὸ κέντρον καὶ τὸ τέλος ὀλοκλήρου τῆς ὑπάρξεως. «Ζητεῖτε δὲ πρῶτον, λέγει, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.» Ταῦτα πάντα: δηλαδὴ, κατὰ τὴν οικονομίαν τῆς Προνοίας, ἡ υἰεία, ἡ ὑπόληψις, ἡ εὐτυχία καὶ ἐπίσης, κατ' ἄλλην οικονομίαν τῆς Προνοίας, αἱ πικραὶ ἐκεῖναι, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον πολύτιμοι χάριτες: ἡ δοκιμασία, ἡ ἀσθένεια, αἱ συμφοραὶ. «Τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν:» διότι τὰ πάντα, ἡ χαρὰ καὶ ἡ θλίψις, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία, αἱ τελεσθεῖσαι εὐχαὶ καὶ αἱ διαψευσθεῖσαι ἐπιθυμίαι μας, τὰ πάντα πρέπει νὰ συμβάλλωσιν, ὅπως ἀποσπάσωσι τὰς ψυχὰς ἐκ τῆς φιλαυτίας, καὶ ἐτοιμάσωσιν αὐτὰς εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν. Ἡ καλῶς ἔννοουμένη Ὀρησκεία ἢ δὲν εἶναι τίποτε, ἢ εἶναι τὸ πᾶν ἐν τῇ ζωῇ, διότι ἡ αἰωνιότης ἢ δὲν εἶναι, ἢ καθίσταται, διὰ τοῦτο καὶ μόνον ὅτι ὑπάρχει, τὸ μόνον νόμιμον τέλος τοῦ χρόνου.

Ἡ Ὀρησκεία, μετερχομένη τὸ ἔργον τῆς ἐν τῷ κόσμῳ, ὑποχρεοῦται νὰ κάμνη χρῆσιν τῶν ἐγκοσμίων ἀλλὰ πρέπει νὰ κάμνη χρῆσιν παντὸς πράγματος καὶ τίποτε δὲν πρέπει νὰ κάμνη χρῆσιν αὐτῆς. Ἐξηγοῦμαι δι' ἑνὸς παραδείγματος. Ἡ Ὀρησκεία εἶναι ὁ στέφανος καὶ ὁ φρουρὸς τῆς οἰκιακῆς ἐστίας· ἀλλὰ τοῦτο καὶ μόνον; δὲν θεωρεῖται λοιπὸν εἰμὴ ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῆς μετὰ τῆς ἐπιγείου οικογενείας; Μὴ ἀπατᾶσθε· τότε χάνει τὴν ἀρετὴν τῆς, καὶ δι' αὐτὸν τὸν ἐπίγειον σκοπὸν, τὸν ὁποῖον τῇ ἀποδίδουσιν. «Ἡ Ὀρησκεία, λέγει ἡ Κυρία

«Νέκερ Δεσωσσοῦρ, δὲν πρέπει νὰ ἔγῃ ἄλλον σκοπὸν παρὰ «ἐαυτήν· μεταχειρίζομένη ὡς μέσον, δὲν ἔχει πλέον ἀποτελεσμα· δὲν ἐκπληροῖ τὰς ὑποσχέσεις τῆς παρούσης ζωῆς, εἰμὴ «διὰ τοὺς ἐκζητοῦντας ἐν αὐτῇ τὸν θρίαμβον μόνον τῆς αἰωνίου ἀληθείας.»

Ἡ θρησκεία πρέπει νὰ κάμνη χρῆσιν παντὸς πράγματος, ἀλλ' ἔχει τὰς ἰδίας αὐτῇ ἐκδηλώσεις· μεταχειρίζεται εἰδικὰ ὄργανα: τὴν λατρείαν, τὰς ἀναγνώσεις, καὶ τὰ εὐσεβῆ ἔργα. Τὰ μέσα ταῦτα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται ἡ θρησκεία καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐκδηλοῦται, ἐνδέχεται ν' ἀποχωρισθῶσι τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τὰ ζωοποιῇ, νὰ καταστήσῃσι μάταιοι τύποι, καὶ νὰ μὴ ᾔναι πλέον εἰμὴ σῶμα ἀνευ ψυχῆς, δηλαδὴ πτώμα. Γνωρίζετε τί ἔλεγεν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ τὰ καλὰ ἔργα, τὰ γινόμενα χάριν ματαιοδοξίας· καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι κανεὶς δὲν ἐλησμόνησε τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «Καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, «καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καθύψωμαι, ἀγάπην δὲ «μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι.» Ἔργα εὐσεβείας μὴ ἐμπνεόμενα ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς εὐσεβείας, ἐξ οὗ πρέπει νὰ πηγάζωσι, δὲν εἶναι πλέον ἔργα εὐσεβείας. Ἡ ἀνάγνωσις τῆς Ἀγίας Γραφῆς, γινομένη χάριν ματαιίας περιεργείας, οὐδένα φέρει πλέον θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Ἡ Ἀγ. αὕτη Γραφή δὲν εἶναι ἐγκυκλοπαιδεία τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, εἶναι ἡ παρακαταθήκη τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας μας· καὶ δὲν τὴν ἀναγινώσκομεν πλέον θρησκευτικῶς, ἅμα τὴν ἀναγινώσκομεν ἄλλως ἢ ὑπὸ τὴν ἔσπιν τῆς αἰωνιότητος, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἰδίου πνεύματος, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐμφαίνει. «Καὶ «ἂν ἐγνωρίζεις τὴν Γραφήν ἐκ στήθους, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέ-

«λους, λέγει ἡ Μίμησις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (Imitation de Jesus Christ), «καὶ δὲν εἶχες ἀγάπην, ὁ ἀ ἦτο ματαϊό-
«της.» Τὰ ἱερὰ ἀναγνώσματα, ἡ λατρεία, τὰ εὐσεβῆ ἔργα, ὅταν ἡ ψυχὴ δὲν συγκινῆται, ὅταν ὁ ἐγωϊσμός δὲν ἠλαττώ-
θη, ὅταν ἡ ἀγάπη δὲν ἠύξησεν, ὅλα ὁμοῦ δὲν εἶναι λαιπὸν τὸ
οὐδὲν, καὶ μεταχειρίζομαι τὴν ἠπιωτέραν λέξιν· ὁ ἀ ἦτο εὐκο-
λον νὰ εἴπωμεν, μὴ ἐξερχόμενοι τῶν ὁρίων τῆς ἀληθείας: ὅλα
ὁμοῦ εἶναι χειρότερα τοῦ μηδενός.

Ἡ θρησκεία εἶναι ἐν μόνον πρᾶγμα, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι τὸ πᾶν
εἶναι τὸ πᾶν, ἐνῶ δὲν εἶναι τίποτε ἰδιαιτέρως. Ὅπως μ' ἐνοή-
σητε καλῶς, δὲν ὁ ἀ φοβηθῶ ν' ἀναφέρω ἐνταῦθα λεπτομερείας
ἀκριβεῖς καὶ ἴσως γνωστάς τοῖς πᾶσιν. Παντοῦ ἀπαντᾶτε τὴν
θρησκείαν· τὴν εὐρίσκετε εἰς τὸ τελωνεῖον Κράτους τινός, ἢ
εἰς τὴν ἐπιστασίαν τοῦ διαφυλίου φόρου πόλεως τινός, οὐχὶ
ἵνα σᾶς εἴπη ἂν τὸ ἀπαγορευτικὸν σύστημα εἶναι καλὸν ἢ
κακόν: τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν ἀλλ' ὅπως
σᾶς ἐνθυμίση ὅτι ἡ λαθρεμπορία εἶναι κλοπὴ διπλομένη διὰ
τοῦ ψεύδους. Εὐρίσκετε τὴν θρησκείαν ἐν τῷ γραφείῳ τοῦ
τραπεζίτου, οὐχὶ ἵνα σᾶς ὑποδείξῃ τὰς ἐπωφελεῖς κερδοσκο-
πίας, ἀλλ' ἵνα σᾶς ἐνθυμίση ὅτι ὑπάρχουσι κερδοσκοπίαὶ ὁμοι-
άζουσαι πολὺ τὸ παιγνίδιον, καὶ ὅτι ἡ ἐργασία καὶ ἡ οἰκονο-
μία εἶναι τὰ μόνα πρὸς πλουτισμὸν ἐντιμα μέσα. Ὅ ἀ εὐρήτε
τὴν θρησκείαν ἐν τῇ πολιτικῇ, οὐχὶ ἵνα σᾶς διαγράψῃ τὸ δεῖ-
να κυβερνητικὸν εἶδος, καὶ σᾶς διαφωτίσῃ ἂν συμφέρῃ ἡ κα-
τάργησις, ἢ ἡ διατήρησις συντάγματός τινος: τοῦτο εἶναι ἀλ-
λότριον αὐτῆς· ἀλλ' ἵνα σᾶς ἐρωτήσῃ ἂν, ὅ,τι καλεῖτε εὐστά-
θειαν, δὲν ἦναι ἴσως τύφλωσις τῶν παθῶν σας· ἂν, ὅ,τι ὀνομάζητε
πράοτητα, δὲν εἶναι δειλία· ἂν, ἀντὶ νὰ ἦσθε σταθεροί, ὅπως

ἀντιμάχησθε τὴν ἀδικίαν, καὶ πρόθυμοι νὰ ἐγκαταλείψητε τὰ συμφέροντά σας, θυσιάζετε εὐκόλως τὴν δικαιοσύνην καὶ τραχύνεσθε κατὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν συμφερόντων σας. Ἡ θρησκεία εἶναι τὸ πᾶν, ἐνῶ δὲν εἶναι τίποτε ἰδιαιτέρως, ὡς ὁ ἥλιος διαχέει παντοῦ τὴν λάμψιν του, ἐνῶ οὐδὲν ἀντικείμενον ἀντανακλῶν τὸ φῶς του εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιον φῶς.

Ἄλλ' ἄς ἐννοώμεθα καλῶς: δὲν λέγω (Θεὸς φυλάξοι!) ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὀμιλῶμεν πάντοτε περὶ θρησκείας: λέγω ὅτι πρέπει νὰ ὀμιλῶμεν περὶ παντός πράγματος θρησκευτικῶς. Δὲν ἀπαιτεῖται νὰ πράττωμεν πάντοτε ἔργα εὐσεβῆ, ὅπερ ἀδύνατον, ἀλλὰ νὰ διατρέχωμεν εὐσεβῶς ὀλόκληρον τὸν κύκλον τῆς ὑπάρξεως. Ἡ θρησκεία πρέπει νὰ ἦναι τὸ κέντρον τῆς ζωῆς, ὁ ἐσωτερικὸς ἥλιος, πάντοτε παρῶν, διότι ἡ θρησκεία ἐμφαίνεται ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ καθήκοντος, τὸ ὅποιον πρέπει νὰ ἦναι τὸ ἐλαττήριον ὅλης τῆς ζωῆς. Ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι ὅλον τὸ Εὐαγγέλιον ἀλλὰ τὸ Εὐαγγέλιον ὀλόκληρον ἄλλον σκοπὸν δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ἠθικὴν τάξιν ὡς ἐκ τῆς παραβάσεως τῆς ἠθικῆς τάξεως ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς κατῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς. «Ἡ ἄφρσις «τῶν ἀμαρτιῶν, ἡ ἀπόσβεσις τοῦ χρέους μας, ἡ ὠρισμένη «βουλὴ νὰ μεταχειρισθῇ τὸν ἀμαρτωλὸν ὡς ἀθῶον, ἡ συγ- «χώρησις, ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἐπισφραγισθεῖσα καὶ ἐγγυηθεῖσα διὰ «τῆς μεγίστης θυσίας, ὅλα ταῦτα διαφέρουσι τῆς παλιγγενε- «σίης: ἀλλ' ἀδύνατον νὰ σωθῶμεν διὰ χάριτος, ἥτις δὲν μᾶς «μεταβάλλει. Οὐδεὶς ἀντιλέγει. Δὲν εἶναι βεβαίως χριστιανοὶ «οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ αἰώνιος εὐδαιμονία δύναται νὰ ἦναι ὁ «κλήρος ἐκείνων τῶν πλάσμάτων, τῶν ὁποίων ἡ καρδία ἀπε- «χωρίσθη ἀπὸ τὸν Θεόν καὶ οἱ ἄλλοι ἠθικολόγοι (ἂν συγχω-

«ρῶσι νὰ τοὺς ἐνομάσω οὕτω) Ὁ ἀπηρνοῦντο τὰς ἀρχάς των, «καὶ ὅτι τὰς ἀπηρνοῦντο δωρεάν, ὑποθέτοντες ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι δυνατὴ παρὰ τῷ Θεῷ, εὐδαιμονία μὴ οὕσα ἐν- «ταυτῷ κατὰ Θεόν.

Τοιοῦτοτρόπως ἐκφράζεται ὁ Βινέτος. * Ἡ θρησκεία εἶναι λοιπὸν τὸ πᾶν, διότι ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτῆς ἐμφανείᾳ συνίσταται ἐν τῇ ἀσκήσει τοῦ καθήκοντος. Διττὴ εἶναι ἡ ἠθικὴ ἢ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἐπεθύμουν νὰ ἐκφέρω ἐνταῦθα ἀνθρακίον κατὰτάξιν, καὶ νὰ σταθμίσω, δι' ἀνοήτου λογικῆς, γεγονότα εἰς ἄκρον περιπεπλεγμένα. Ἀλλὰ προκειμένου περὶ ἠθικῆς, ἥτις, ἐπανερχομένη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς, σύννοιδεν ἑαυτῇ, ἠθικῆς δυναμένης νὰ ἐγκολπωθῇ ὀλόκληρον τὴν ὑπαρξίν, τότε εἶναι διττὴ: ἡ τοῦ ἐγωΐσμοῦ, καὶ ἡ τῆς αὐταπαρνήσεως. Ὁ ἀνθρώπος συναισθάνεται τόσῳ τὴν ἀξίαν τῆς φύσεώς του, ὥστε δὲν ὑποχωρεῖ εἰς ἄλλον εἰμὴ εἰς τὸν Δημιουργόν του· προσέχει, μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀφοσιοῦται εἰς τὸν Θεόν, ἵνα ἀνευρεθῇ ἐν τῷ Θεῷ. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ πᾶν ἐκεῖνου, ὅστις ἐνόησε τὸ Εὐαγγέλιον, εἶναι ἡ ἐνόησις καὶ ἡ μόνη δυνατὴ ἐνόησις τῆς ζωῆς. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐνέργεια ἐν τῇ πράξει, καὶ ἡ ὑπομονὴ ἐν τῇ δούλῳ: εἶναι ἡ παρηγορία ἐν τῇ λύπῃ, καὶ ἡ μετριοπάθεια ἐν τῇ χαρᾷ· εἶναι ἡ ἐνόησις. Χρειαίεται, ἄρα, νὰ σᾶς εἶπω ὅτι εἶναι ἡ εὐημερία; Τίς ἀγνοεῖ ὅτι ἡ μεμερισμένη καρδία εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἀθλιότητος ἡμῶν; Ἄν δὲν ἐννοῆτε τὰ οὐράνια, ἐννοήσατε τοῦλάχιστον τὰ ἐπίγεια. Δὲν ἀπηντήσατε ποτὲ ἀνθρώπων, τοῦ ὁποίου ἄλλοι μὲν ζηλεύουσι τὰς περιστάσεις, τὴν ὑγείαν, τὴν περιουσίαν, τὴν εὐπραγίαν, αὐτὸς δὲ ἀηδιάζει

* Etudes évangéliques.

ἀθεράπευτον ἀηδίαν ; Διατί ; Διότι λείπει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον ὁ σκοπὸς, τὸ διάφορον· διότι αἱ ἡμέραι του παρέρχονται, ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ἀνευ δεσμοῦ συνέχοντος αὐτάς· διότι ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν ἡδονῶν του, ἢ ἡδονῇ ἀμβλύνεται καὶ τελευτᾷ ἐν τῷ κόρῳ. Πιστεύσατε ὅτι, οὐ μόνον οἱ ἄθλιοι, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἴσως καὶ αὐτοὶ οἱ εὐδαίμονες τοῦ κόσμου αἰσθάνονται τὸ βᾶρος τῆς ζωῆς, καὶ δύνανται νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν ποιητικὴν ταύτην θρηνηδίαν :

Καὶ ὅμως εἶν' ἐπάναρχες νὰ ζήσωμεν ἐπὶ τῆς γῆς —

Ἐξεγειρόμενοι πρῶτ', ὑπνοῦντες τὸ ἑσπέρας,

Καὶ ἀεχνῶς σύροντες, ἀπὸ αὐγῆς μέχρις αὐγῆς,

Αὐτὸ τ' ἀνεχνῶμενον φορτίον τῆς ἡμέρας. *

Ἄλλ' ὅμως ὅτε διὰ τῆς διανοίας οἰονόηποτε διάφορον εἰς τὰς ἑκ τῆς ζωῆς βεβαρυμένας ταύτας ψυχάς. Ἡ καρδιά τοῦ νέου τούτου ἐκυριεύθη ὑπὸ ῥωμαντικοῦ πάθους. Ὁ τέλειος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐπεδόθη εἰς ὠφέλιμον ἔργον· ἄλλος κατέχεται ὑπὸ ζωηρᾶς καὶ σταθερᾶς κλίσεως πρὸς τὴν τέχνην, ἢ τὴν ἐπιστήμην· ἄλλος πάλιν ἐταράχθη ἀπλῶς ἕκ τινος τῶν μεγάλων ἐκείνων πολιτικῶν κλονισμῶν, οἵτινες τοσοῦτω συγκινούσιν, ὥστε καθίστανται διηνεκῆς ἡμῶν μέριμνα. Παντοτεινὸς ἤδη λογισμὸς τοὺς κυριεύει μόλις ἐξυπνήσωσι, καὶ δὲν τοὺς παραιτεῖ εἰμὴ ὁπότεν ἀποκοιμηθῶσι πάλιν. . . . ἰδοὺ ἐσώθησαν ἕκ τῆς ἀκηδίας.

Ἄλλὰ τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπόκεινται εἰς τὸν

* Cependant il faut vivre encore,
Dormir, s'éveiller tour à tour,
Et traîner d'aurore en aurore
Ce fardeau renaissant du jour.

Lamartine.

άνεμον τῆς ἀστασίας. Προσκολλώμεθα εἰς προσφιλές τι ἀντικείμενον, ὁ θάνατος τὸ ἀφαρπάζει. Ἐπιχειροῦμεν μετὰ ζήλου καλόν τι ἔργον, ἢ κακεντρέχεια τὸ ἀνατρέπει, ἢ χάνεται ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἐλλείψεων. Ἀφοσιούμεθα εἰς τὴν πατρίδα... μία καὶ μόνη ὑπάρχει ἀίδιος πόλις: ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐν καὶ μόνον διάφορον δύναται νὰ ὑπολειφθῇ μεθ' ὅλα τὰ ἄλλα, ἐν μέσῳ τῶν κυματισμῶν τῆς ζωῆς: τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν καὶ μόνον ὃν δὲν δύναται ποτὲ νὰ μᾶς ἀφαιρεθῇ: τὸ Αἰώνιον. Δι' αὐτὸ τοῦτο πρέπει νὰ ζῶμεν. Ἐννοεῖτε ὅτι ἡ ζωὴ τότε εἶναι μία καὶ εὐδαίμων; Ἠκούσατε τί εἶπεν ὁ Ῥακίνας περὶ τῶν βασάνων τῆς μεμερισμένης καρδίας; Ἀκούσατε αὐτὸν καὶ σήμερον τί λέγει, περὶ τῶν εὐχαριστήσεων ψυχῆς εἰρηνευούσης ἐν τῇ Θεῖᾳ ἀγάπῃ:

Καρδίας, ἥτις σὲ φιλεῖ,
 Τίς τὴν εἰρήνην δύναται, Θεέ μου! νὰ ταράξῃ;
 Τὸ ἅγιόν σου θέλημα αὐτὴ ζητεῖ νὰ πράξῃ —
 Καὶ ἑαυτὴν παραμελεῖ.
 Ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν οὐρανῷ ὑπάρχει εὐτυχία —
 Πλὴν ἡ εἰρήν' ἢ ἡσυχος, ἣν χαίρει ἡ καρδία,
 Ἥτις, Θεέ μου! σὲ φιλεῖ; *

Σ. Μ. Τὴν μετάφρασιν τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ στίχων, ὀφείλω εἰς τὸν ποιητικὸν κάλαμον τοῦ ἀξιότιμου συμπατριώτου καὶ καλοκράθου φίλου μου Κ. Α. Πήλλικα, πρὸς ὃν ἀποδίδω καὶ δημοσίᾳ τὰς εὐχαριστήσεις μου.

* D'un cœur qui t'aime,
 Mon Dieu, qui peut troubler la paix ?
 Il cherche en tout ta volonté suprême
 Et ne se cherche jamais.
 Sur la terre, dans le ciel même,
 Est-il d'autre bonheur que la tranquille paix
 D'un cœur qui t'aime ?

Chœurs d'Athalie.

Αὕτη βεβαίως εἶναι, Κύριοι, αὐτόθι εἶναι ἡ ἀνάπαυσις· ἡ αἰώνιος ζωὴ: νὰ θέλωμεν ὅ,τι ὁ Θεὸς θέλει. Ἡ αἰώνιος ζωὴ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς εἶναι ὅ,τι θὰ ᾔῃναι, καὶ θὰ ᾔῃναι ὅ,τι εἶναι: τώρα μὲν εἰς τὰ σκότῃ τῆς πίστεως, καὶ πέραν τοῦ παραπετάσματος ἐν τῇ διαυγείᾳ τῆς δράσεως.

Ἴδου ἡ θρησκεία. Καὶ ἂν τὴν παραδέχησθε, ἐπαγγέλλετε μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τὴν αἰώνιον ζωὴν. Κηρύττετε λοιπὸν αὐτὴν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ: ἀσπάσθητε αὐτὴν ὡς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, ὅστις δὲν ἔσπαιρε μόνον τὸν λόγον, ἀλλ' ἐπότισε τὸν σπόρον διὰ τοῦ ἰδρωτός τῆς ζωῆς του, καὶ τοῦ αἵματος τοῦ θανάτου του. Πορευθέντες τελέσατε τὴν βουλήν τῆς καθολικῆς ἀγάπης: ὑπάγετε ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ μολυσμοῦ καὶ φέρετε τὴν ἀγνότητα: ὑπάγετε ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ φέρετε τὴν ἀγάπην: ὑπάγετε ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ταλαιπωρίας καὶ φέρετε τὴν εὐδαιμονίαν. Τὸ πρόγραμμα δὲν εἶναι ὠραῖον; ζωὴ δὲ πλήρης ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης δὲν γνωρίζει πλέον τὸ κενόν, οὔτε τὴν ἀκηρίδιαν. Θὰ εἶπητε ἴσως ὅτι ἔχετε χρεῖαν πίστεως; Καὶ ἐγὼ ἐπίσης ἔχω χρεῖαν πίστεως: καὶ οὐδεὶς λόγος μὲ συγκινεῖ περισσότερο, ὅσον ὁ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, ὡς λέγει τὸ κείμενον τῆς Γραφῆς, ὅστις, γονυπετήσας ἐνώπιον τοῦ Σωτῆρος, ἔλεγε μετὰ δακρύων: «Πιστεύω, Κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ.» * Καὶ ὁ Κύριος τὸν ἐβοήθησεν. Στερεῖσθε πίστεως! Ἄλλὰ δὲν πιστεύετε τοῦλάχιστον κατὰ τι; δὲν πιστεύετε ὅτι ἡ ἀγνότης εἶναι προτιμότερα τοῦ μολυσμοῦ; ὅτι ἡ ἀγάπη εἶναι προτιμότερα τοῦ ἐγωϊσμοῦ; ὅτι ἡ εἰρήνη εἶναι προτιμότερα τῆς ἀπελπισίας τῶν θλίψεών μας, ἢ τῆς μελαγχολίας τῶν ἡδονῶν μας; πράττετε λοιπὸν καθὼς πιστεύετε. Ἀποφεύ-

* Εὐαγ. κατὰ Μάρκον κ. θ'.

γετε τὴν ἄφρονα ἐκείνην εὐσέβειαν, ἣτις διασκεδάζεται καὶ ἐξαπμίζεται, παραφερομένη διὰ τῶν ἰδίων τῆς ἐκδηλώσεων, καὶ, ἐν τῇ θέσει τῆς πηγῆς τῶν ἀενάων ὑδάτων, ἀφίνουσα μετ' οὐ πολὺ διεβρήγμενας δεξαμενάς, αἵτινες δὲν περιέχουσι ὕδωρ. Ἀλλ' ἀποφεύγετε ἐπίσης τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην δειλίαν, ἣτις συνέχει τὴν ἐν ἡμῖν ὑπάρχουσαν ἀλήθειαν. Νὰ ἦσθε ὅ,τι εἴσθε, οὔτε περισσότερον, οὔτε ὀλιγώτερον· ἀλλ' ὅ,τι εἴσθε διὰ τῆς θείας χάριτος, κατὰ τὴν πίστιν καὶ τὴν εὐσέβειαν, νὰ ἦσθε ἐλευθέρως, θαρράλέως, καὶ παρρησιαῶδες ὄλων. Ἴδού ἡ θρησκεία, καὶ ἰδού τώρα τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον κρύπτει εἰς τοὺς κόλπους τῆς.

Ἐγεννήθημεν διὰ τὴν αἰωνιότητα, ἀλλ' ἐτέθημεν ἐν τῷ χρόνῳ. Εἰς καὶ μόνος λόγος συγκεραλαιῶ ὄλον τὸν προορισμὸν μας: ὑπακοὴ πρὸς Ἐκεῖνον, ὅστις μᾶς ἀγαπᾷ. Τώρα δὲ, μᾶς ζητεῖ ν' ἀποδεικνύωμεν ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ὑπακοήν μας ταύτην, δηλαδή νὰ ἐκπληρῶμεν τὸ θέλημά του εἰς τὰς σχέσεις μας μετὰ τῶν πραγμάτων τοῦ βίου, καὶ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, σχέσεις αἵτινες συνιστῶσι τὰ καθήκοντά μας. Ἐνταῦθα εἶναι τὸ πρόβλημα. Ἐν γένει, πᾶν ἀντικείμενον τῶν καθηκόντων μας δύναιται, τῶνόντι, νὰ ἦναι δι' ἡμᾶς ἀντικείμενον πειρασμοῦ, διότι τὸ κακὸν εἶναι ἐν τῇ καρδίᾳ μας. Ὅταν μᾶς προτείνωσι νὰ ὑπάγωμεν εἰς προὑπάντησιν τοῦ κακοῦ ἵνα τὸ πολεμήσωμεν, συνεχῶς, ἀλλοίμονον! (καὶ ὀμιλῶ περὶ αὐτῶν μάλιστα ἐκείνων, οἵτινες γνωρίζουσι τὴν πηγὴν τῆς δυνάμεως) συνεχῶς ἐξερχόμεθα ἡμεῖς πληγωμένοι ἐκ τῆς πάλης. Προστούτοις, δὲν διακινδυνεύομεν μόνον νὰ νικηθῶμεν παρὰ τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχουμεν ἐντολήν νὰ νικήσωμεν, ἀλλ' ἐκτιθέμεθα νὰ εὐρωμεν εἰς τὰ κατὰ καὶ ὀρθά, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ εὐσεβῆ

ἔργα, μέγαν τινὰ σκόπελον: τὸν δισχεδασμὸν τοῦ πνεύματος. Τὰ ἔργα, ἑμιλῶ δὲ περὶ τῶν ἀμέσων θρησκευτικῶν ἔργων, τῶν ἀμέσως φιλανθρώπων, τὰ ἔργα, ἅτινα ἔπρεπε νὰ προέ-
ρχωνται ἐκ τῆς θείας πηγῆς, ἀποχωρίζονται αὐτῆς, καὶ καθί-
στανται ἀντικείμενον ὅλως ἀνθρωπίνου συμφέροντος. Μερι-
μνῶσι περὶ τινος καλῆς πράξεως, πορεύονται εἰς τινὰ ἀγαθο-
εργὸν συνέλευσιν, μὲ τὸ ἴδιον αἶσθημα, τὸ ὁποῖον ἔχουσιν ἐν
τῇ θεατρικῇ παραστάσει, ἢ ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου πολιτικῆς
συνελεύσεως. Δύσκολον νὰ ζῆ τις ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ νὰ ἐμμέ-
νη διηνεκῶς ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Θεοῦ· δύσκολον νὰ διατρέ-
χη τὸ στάδιον τοῦ χρόνου, καὶ νὰ μὴ χάνη ποτὲ τὸ αἶσθημα
τῆς αἰωνιότητος. Ἴδου τὸ πρόβλημα.

Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὑπάρχουσι δύο ἐκ διαμέτρου ἐναν-
τία διέξοδοι. Οἱ μὲν, μετὰ τινὰς προσπαθείας, παραιτοῦνται
ἐπιδιώκοντες ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον τοὺς ἀποθαρρύνει. Ἀρχίζουσι
νὰ ζῶσιν ἀμεριμνοῦντες περὶ τῆς αὔριον· ἀλλ' ὄχι ὡς ὁ πιστὸς
μισθωτὸς ἐργάτης, ὅστις ἐκπεριαιόνη τὸ ἔργον του. Ῥαθυμοῦ-
σιν, ἀποπλανῶνται ἐντὸς τῶν πρᾶγματων, δισχεδάζουσιν, οὐ-
δόλως ἀποβλέποντες ἐπέκεινα τοῦ ὀρίζοντος τῆς ζωῆς. Ἀπαρ-
νοῦνται, δηλαδὴ, ὅλαις δυνάμεσι, τὴν αἰώνιον ζωὴν. Ἡ δευ-
τέρα διέξοδος εἶναι νὰ παραιτήσῃ τις τὸν κόσμον, νὰ κλεισθῇ
ἐν τινι μοναστηρίῳ, ἢ μονήρῃς ἐν τῇ κατοικίᾳ του ν' ἀφιερῶ-
σῃ ὅλον τὸν καιρὸν του εἰς τὴν ἀσκησιν τῶν ἀγίων ἔργων,
εἰς τὴν θεοσέβειαν, καὶ εἰς τὴν προσευχὴν, μακρὰν τῶν συνή-
θων σχέσεων τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τῶν πειρασμῶν,
εἰς τοὺς ὁποίους ἐμπίπτει. Προσπαθεῖ οὕτω ν' ἀρχίσῃ, ὅσῳ τὸ
δυνατὸν, ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὴν ζωὴν τῆς αἰωνιότητος.
Τοιοῦτοτρόπως πράττουσι ψυχαὶ τινες. Ἄν ὁ Θεὸς τὰς ἐκά-

λεσεν εἰς τοῦτο, ἂν ὁ Θεὸς τὰς ἐνισχύη, τί ἔχομεν ἡμεῖς νὰ εἴπωμεν; Ἐπειτα, Κύριοι, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οἱ ἐρημίται οὗτοι ἐξήσκησαν ἐνίοτε ἐπὶ τοῦ κόσμου τὴν δραστηκωτέραν ἐπιβρόχην. Ὁ Πασχάλ, φυσικὸς καὶ εὐγενὴς, δὲν θὰ ἔγραφεν ἀναμφιβόλως τὸ βιβλίον τῶν Σκέψεων, καὶ δὲν εὐηργέτησεν ὀλίγον τὸ ἀνθρώπινον γένος ὁ μοναχὸς ἐκεῖνος ὁ συγγράφας διὰ τὰ μοναστήρια τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος τὸ ἐγχειρίδιον τῶν εὐσεβῶν ψυχῶν, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν Μίμησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.*

Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὁ κανὼν. Ὁ κανὼν εἶναι ἡ ζωὴ, ὁ ἀγὼν τῆς ζωῆς. Πῶς λοιπὸν νὰ ζήσωμεν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐμμένοντες πάντοτε εἰς τὸ αἶσθημα τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ; Ἀνανεοῦντες τὴν ἄσκησιν τῆς προσευχῆς καὶ τῆς θεοσεβείας, τὰς ἀενάους ταύτας πηγὰς τῆς ἐνεργείας, θέλομεν καταστήσει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνεργητικωτέραν τὴν εἰς τὰ θεῖα προσήλωσίν μας, καὶ τὴν ἐνέργειαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσηλωμένην εἰς αὐτά: τοιαύτην ὁδὸν πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ βαδίσωμεν. Ἡ ὁδὸς αὕτη δὲν εἶναι τὸσῶν δύσκολος, ὅσῳ δύναται τις νὰ νομίσῃ. «Δὲν χρειάζεται πολὺς καιρὸς ἵν' ἀγαπῶμεν τὸν Θεόν, ἵνα ἐπανεργώμεθα ἐνώπιόν του, ἵν' ἀνατεινόμεθα πρὸς αὐτὸν, ἵνα τῷ παριστῶμεν ὅ,τι πράττομεν καὶ ὅ,τι ὑποφέρομεν ἰδοῦ, ἡ ἀληθῆς βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἡμῶν ἐστὶ, καὶ οὐδὲν δύναται νὰ τὴν διαταράξῃ. Ὅταν ἡ διόχυσις τῶν αἰσθήσεων καὶ ἡ ζωηρότης τῆς φαντασίας ἐμποδίζωσι τὴν γαλήνιον καὶ εὐαίσθητον κατάνυξιν τῆς ψυχῆς, πρέπει τοῦλάχιστον νὰ καθησυχάζωμεν διὰ τῆς

* S. M. Imitation de Jésus Christ, συγγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ Ἀκέμπη (Thomas Akempis).

«εὐθύτητος τῆς θελήσεως· τότε ἡ ἐπιθυμία τῆς θείας ταύτης
«προσηλώσεως εἶναι ἀποχρώσα προσήλωσις· πρέπει νὰ ἐπι-
«στρέφωμεν εἰς τὸν Θεόν, καὶ νὰ πράττωμεν, μὲ ὄρθον νοῦν,
«πᾶν ὅ,τι κελεύει νὰ πράττωμεν.»

Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι τοῦ Φενελῶνος. * Ὁ Φενελῶν δίδει
ἀφορμὴν εἰς τὴν ὁποίαν σᾶς ὑπέβαλον παρατήρησιν. Ἐλη-
σμόνησεν ἐνίστε παραπολὺ ὅτι δὲν δυνάμεθα ν' ἀντιτάξωμεν
τὸν Θεὸν εἰς τὸ πλάσμα, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πατὴρ μας, οὐδὲ
πρέπει ν' ἀντιτάξωμεν τὴν ἀγιότητα εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, διότι,
ἐν τῇ βουλῇ Ἐκείνου, ὅστις εἶναι ἀγάπη, ἡ ἀγιότης καὶ ἡ εὐ-
δαιμονία δὲν εἶναι εἰμὴ δύο ὀνόματα τοῦ αὐτοῦ πράγματος,
Ἄλλ' ὁ Φενελῶν, ἐκτὸς μόνον τούτου, εἶναι εἷς τῶν μεγάλων
διδασκάλων τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Ἡ ζωὴ πρέπει νὰ διατρέφεται εἰς τὴν πηγὴν τῆς· πρέπει
ν' ἀρύηται διηνεκῶς καὶ νὰ ζητῆ παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸ αἶσθημα
τῆς αἰωνιότητος, τὸ ὁποῖον εἶναι κίνδυνος μήπως ἐξαλειφθῇ,
ὡς ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς ὑπάρξεως. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ πι-
στεύωμεν εἰς τὴν πραγματικὴν παρουσίαν καὶ ἐνέργειαν τοῦ
Θεοῦ ἐν ἡμῖν· τούτου δὲ στερούμεθα. Ἀκούσατε τοὺς εὐγενεῖς
λόγους συγγραφέως τινος τῶν ἡμερῶν μας :

«Πιστεύετε εἰς τὴν ἀμοιβαίαν διαδυτικὴν δύναμιν τῶν πνευ-
«μάτων; πιστεύετε ὅτι, ἀνεξαρτήτως τοῦ λόγου καὶ τῆς φωνῆς,
«ἀνεξαρτήτως τῶν ἀποστάσεων, ἐκ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἄλλο ἄχρον
«τοῦ κόσμου, τὰ πνεύματα ἔχουσιν ἐπιβρόην τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου
«καὶ συναισθάνονται; Πιστεύετε, ὡς λέγει ὁ Φενελῶν, ὅτι ἐφά-
«πτονται (se touchent) οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ Θεῷ; Πιστεύετε
«ὅτι ἰδέα τις, ἢ συγκίνησις, ἢ ἔρωσ, ἢ ὁρμὴ δύναται νὰ σᾶς

* De la présence de Dieu.

«γεννηθῆ, διὰ τινος μυστηριώδους ἐπιβρόχης τῆς καρδίας καὶ τοῦ
 «πνεύματος τῶν ἄλλων; Ἡ μᾶλλον δὲν γνωρίζετε ὅτι πᾶσα
 «ψυχὴ ζῆ διηνεκῶς ἐκ τῆς κινήσεως τῶν ἄλλων ψυχῶν, καὶ
 «ἀγωνίζεται, ἀνθίσταται, συναινεῖ, συμφωνεῖ αἰωνίως μετ' αὐ-
 «τῶν; Δὲν γνωρίζετε ὅτι ἡ ψυχὴ δύναται νὰ αισθανθῆ ἐν ἑαυτῇ
 «ἄλλην ψυχὴν, ἥτις τὴν ἐγγίζει; Ἄν δὲν γνωρίζητε ταῦτα,
 «ἀγνοεῖτε τὰ καθημερινὰ ἐγκόσμια πράγματα· πῶς θὰ ἐννοή-
 «σητε λοιπὸν τὰ οὐράνια; Ἄν τὰ γνωρίζητε, ἂν πιστεύητε
 «εἰς τὴν συγκοινωνίαν ταύτην μεταξὺ ψυχῶν, καὶ μεταξὺ
 «πνευμάτων δημιουργηθέντων, κατὰ μείζονα λόγον πρέπει νὰ
 «τὸ πιστεύσητε μεταξὺ Θεοῦ καὶ ὑμῶν. Ναί! ὑπάρχει παρ'
 «ὑμῖν, ἐν ὑμῖν, βαθύτερον ἀφ' ὅσον οὐδὲν δημιουργηθὲν πνευ-
 «μα δύναται νὰ εἰσδύσῃ, καὶ οὐδ' ὑμεῖς οἱ ἴδιοι δύνασθε νὰ
 «εἰσδύσητε, ὑπάρχει ὁ Θεὸς, ἡ ἐπιβρόχή του, καὶ ἡ παρουσία
 «του διακεχυμένη ἐν τῇ ψυχῇ σας, ἀπὸ τοῦ μυχοῦ αὐτῆς μέ-
 «χρι τῶν ἀνωτέρων δυνάμεων τῆς καὶ ἐπέκεινα· καὶ δὲν εἶναι
 «μόνον θεία καὶ ἀπειρος δύναμις, ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ὁποίας κα-
 «ταδύεσθε, εἶναι πνεῦμα φωτίζον τὸ ἐδικόν σας, εἶναι καρδία
 «στηρίζουσα τὴν ἐδικὴν σας.»

«Ναί, ὑπάρχει τις ἐν σοί, ἐκτὸς σοῦ τοῦ ἰδίου. Δὲν εἶσαι
 «μόνος. Αὐτὸς, ἄράγε, ἡ ἐγὼ ὁμιλῶ ἐν ἐμοί, ἔλεγεν ὁ Ἅγιος
 «Αὐγουστῖνος. Ὑπάρχει τις, λέγω, ἐν σοί, τὴν στιγμὴν ταύ-
 «την, ὅστις σ' ἐπιβλέπει καὶ σὲ ἀγαπᾷ. Σὺ ὀλίγον τὸ αισθά-
 «νεσαι, ὀλίγον τὸ πιστεύεις, διότι ὅλη σου ἡ ψυχὴ εἶναι ἀλ-
 «λοῦ, βεβυθισμένη καὶ παραφερομένη εἰς ἄλλας ἡδονάς, εἰς
 «ἄλλους στοχασμούς, εἰς ἄλλας ἐγωῖστικὰς ὁρέξεις, εἰς ἄλ-
 «λους ἔρωτας. Κατασίγησον αὐτὰ καὶ θὰ αισθανθῆς μετ' οὐ

«πολύ τὴν παρουσίαν καὶ τὸ ἐπαγωγὸν Ἐκείνου, ὅστις πρὸ πολλοῦ σέ ὠμίλει, σ' ἐπέβλεπε καὶ σέ ἠγάπα. »*

Ὁ Θεὸς, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἰδοὺ αἱ πηγαὶ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Ἀλλὰ τὸ Εὐαγγέλιον, δι' οὗ ὁ Θεὸς μᾶς ἐμφανίζεται, καὶ ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ μᾶς ἐπαγγέλλεται, τὸ Εὐαγγέλιον διατηρεῖται ἐν τῷ κόσμῳ δι' ἐξωτερικῶν θεσμῶν καὶ θὰ μ' ἐκατηγορεῖτε ἴσως ὡς ἐνδιατρίβοντα περὶ τ' ἀφρημένα, ἂν, περαίνων τὸν λόγον, δὲν ἐθεώρουν καὶ τὴν φάσιν ταύτην τοῦ ἀντικειμένου μου.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς κατέστη ἡ ἀρετηρία τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας. Εἰς τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων, αἱ ἐκκλησίαι ἐβλάστησαν ὡς ὁ σπόρος. Συνήχθησαν οἱ περιοδευταὶ οὗτοι τῆς αἰωνιότητος, ἵνα συνδιαλεχθῶσι περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Διδασκάλου καὶ περὶ τῆς χαρᾶς τῆς πατρίδος. Συνήλθον ἵνα συλλέξωσι τὰ ἅγια ἀρχεῖα τῶν ἐλπίδων των, καὶ ἐπιτηρῶσι τὴν πολυτίμον ταύτην παρακαταθήκην. Καὶ καθεὶς ἐξ ἡμῶν, Κύριοι, παρέλαβεν ἐκ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὴν ἰδιαιτέραν φάσιν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐθεωρήθη κατὰ πρῶτον. Ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ κοινωνία διεξάγει: εὐρίσκομεν ἐν αὐτῇ ἐκκλησίας εἰς πάλιν μὲ ἄλλας ἐκκλησίας. Τοῦτο εἶναι ἄρα ἀδιάφορον; λέγω, ἀδιάφορον, ὡς πρὸς τὸ ἐπασχολοῦν ἡμᾶς ἀντικείμενον. Ἡ σύστασις ἐκκλησίας τινός, ἢ λατρεία τῆς, ἢ ἐνέργεια, τὴν ὁποίαν ἐξασκεῖ ἐπὶ τῶν ψυχῶν, ὁ κανὼν τῆς πίστεως τῆς, ὅλα ὁμοῦ εἶναι ἄνευ ἀποτελέσματος, ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς εὐσεβείας, καὶ ἐπομένως ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐν ἡμῖν; Τίς ἤθελε τολμήσει νὰ τὸ εἶπη; Ὑπάρχουσι λοιπὸν ἐνταῦθα ζητήματα, δευτερεύοντα ἀναμ-

* *De la connaissance de Dieu, par le père Gratry.*

φιβόλως, ἀλλὰ πραγματικά. Ἰδοὺ ἐνώπιόν μας ἀντικείμενα θρησκευτικῆς ἐριδος· καὶ εἰς τὸ μέρος τῆς Εὐρώπης ἐνθα κοινοῦμεν, ἰδοὺ ἐνώπιόν μας ἐριδες, χωρίζουσαι τοὺς καθολικοὺς ἐκ τῶν διαμαρτυρουμένων, ἀπὸ τοῦ κλονισμοῦ ὅστις διέρρηξε, κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα, τὴν Ἑκκλησίαν τῆς Δύσεως. Τὰ ζητήματα ταῦτα εἶναι σοβαρὰ, διακαῆ, ἐν μέσῳ ἡμῶν. Μὴ ἀνησυχεῖτε· δὲν ἐπεμβαίνω εἰς αὐτά. Θὰ σὰς εἶπω ἀμέσως διατί. Συγχωρήσατέ με κατὰ πρῶτον νὰ θεωρήσω ἕξωθεν, οὕτως εἰπεῖν, τὰ ζητήματα ταῦτα, τῶν ὁποίων ὄφειλον νὰ σημειώσω τὴν θέσιν, καὶ νὰ ρίψω ἐπ' αὐτῶν τὸ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου μου ἐξαστράπτον φῶς.

Τί εἶναι λοιπὸν ἡ χριστιανικὴ ἐρις; Συζήτησις μεταξὺ δύο ἀνθρώπων, ἐμολογούντων ἀμφοτέρων ὅτι πιστεύουσιν εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ ὅτι εἶναι πολῖται τῆς αἰωνίου ζωῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀποβλέπουσιν. Ποῖος λοιπὸν ὁ τρόπος τῆς συζήτησεώς των; Ἡ διεξαγωγὴ αὐτῆς κατὰ τὸν βασιλικὸν ἐκεῖνον νόμον: «Ἡ ἀλήθεια ἐν τῇ ἀγάπῃ.» Ἡ ἀλήθεια: ἡ ἀποτρέπουσα ἡμᾶς οὐ μόνον νὰ φέρωμεν εἰς μαρτυρίαν ψευδὲς γεγονόσ, ἀλλὰ νὰ νοθεύωμεν ἀληθινὸν γεγονόσ, διὰ τῆς ἐρμηνεύσεως τῆν ὑποίαν τῷ δίδομεν οὐ μόνον νὰ μὴ ἀποδίδωμεν εἰς τὸν ἀντίπαλον ὑποθετικοὺς λόγους, ἀλλ' οὔτε νὰ ἐκβιάζωμεν τοὺς λόγους του, ἀποσπῶντες ὅ,τι τοὺς περιστοιχεῖ καὶ τοὺς ἐπεξηγεῖ· ἡ ἀλήθεια, ἥτις οὐ μόνον δὲν ὑποχωρεῖ ἐνώπιον τοῦ ἐκούσιου ψεύδους, ἀλλὰ φρονίμως ἀποφεύγει ἐκούσια σφάλματα. — Ἡ ἀγάπη: οὐχὶ ἡ ἀγάπη ἡ καθιστῶσα ἀηδῆ τὴν ἐννοιαν διὰ μελιβότων καὶ μελιχίων λόγων, ἀλλ' ἡ ἀγάπη ἡ σεβουμένη τὸν ἀντίπαλον, καὶ μὴ ἀνεχόμενη νὰ ὑποπτεύσῃ ὄψεσθαι τοὺς σκοπούς του· ἡ ἀγάπη, ἥτις, ὅποταν πληρωθῆ ἐν τῇ πάλημὲ

φαρμακερόν τι βέλος, ἀποποιεῖται νὰ τὸ σηκώσῃ ἐκ τοῦ εὐδά-
φους, ἢ νὰ τὸ ἐκβάλῃ ἐκ τῆς πληγῆς ἵνα τὸ ῥίψῃ καὶ αὐτὴ
πάλιν. Οὕτω πρέπει νὰ διεξάγῃται ἡ συζήτησις, διὰ μόνον
τὸν λόγον ὅτι εἶναι συζήτησις χριστιανικῆ· δυνατὸν δὲ νὰ λά-
βωσι χώραν τοιοῦτου εἶδους συζητήσεις· καὶ πᾶσα λογομαχία
δὲν εἶναι, ἐξ ἀνάγκης, ἡ ἐπάρκτος ἐκείνη λογομαχία, ἣτις, ἐπὶ
προφάσει τῶν οὐρανίων, ἀνοίγει τὸν καταβράκτην τῶν ὀλεθρι-
ωτέρων παθῶν τῆς γῆς. Δὲν καταδικάζω τὴν καλὴν ἀμφοισβή-
τησιν. Εἶναι νόμιμος καὶ ἐνίοτε ἀναγκαία· δυνατὸν μάλιστα ν'
ἀποβῆ ἀπαραίτητον καθήκον. Καὶ ὅμως, ὅσῳ τὸ κατ' ἐμὲ, καὶ
εἰς τὰς σημερινὰς περιστάσεις, δὲν θὰ ἐπέμβω. Προτοῦ νὰ σᾶς
εἶπω τοὺς λόγους μου, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς κοινοποιήσω
τὰς ἐντυπώσεις μου, θέλω δὲ νὰ ἐννοήσητε ὅτι εἶναι σχεδὸν
ἀδύνατον νὰ παραγματευθῇ τις σοβαρῶς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην,
χωρὶς νὰ περιαιτολογήσῃ ἐν μέρει, χωρὶς νὰ ἐκθέσῃ εἰς τὸ
ἀκροατήριόν του κανὲν ἀπόκρυφον τῆς ζωῆς του. Ἀκούσατε :

Γεννηθεῖς εἰς πόλιν, καταδεδικασμένην τρόπον τινά, ὡς
ἐξ αὐτῆς τῆς θέσεώς της, εἰς τὰς δογματολογικὰς ἔριδας, αἴ-
τινες χωρίζουσι τοὺς διαμαρτυρουμένους ἐκ τῶν καθολικῶν,
διεφυλάχθην, ἕνεκα περιστάσεων τὰς ὁποίας θεωρῶ ὡς εὐερ-
γέτημα, ἐκ τῆς παραφορᾶς τῶν ἀγώνων καὶ ἐκ τῆς ζέσεως
τῶν συζητήσεων τούτων. Ἄνθρωπός τις, τὸν ὁποῖον εἶμαι βέ-
βαιος πολλοὶ μετὰξὺ ὑμῶν ἐθυμοῦνται, καὶ τὸν ὁποῖον ὁ Θε-
ὸς μ' ἔδωκε πατέρα, μοὶ ἐνέπνευσεν ἐκ παιδικῆς ἡλικίας τὴν
ιδέαν, ὅτι ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ καθήκοντος, εἶναι πάντοτε προ-
τιμότερον νὰ προσκολλώμεθα εἰς ὅ,τι ἐννοεῖ, ἢ εἰς ὅ,τι χωρί-
ζει. Μὲ ἀνέθρεψεν ἐν τῇ ἔξει νὰ δέλωμαι παρὰ τοῦ τυχόντος,
μὴ παρατηρῶν τὸ σχῆμα, καὶ ἐκ παντὸς βιβλίου, μὴ προσέ-

χων εἰς τὸ περικάλυμμα, ὅ,τι εἶναι ἀγαθόν, ἀγνόν, ὑψηλόν, καὶ ὅλα τὰ ἡγισμένα ἔχνη τοῦ ζωοποιοῦ πνεύματος τοῦ Εὐ-αγγελίου. Αὗται ἦσαν αἱ πρῶταί μου ἐντυπώσεις. Ἀκολούθως, ἀνατραφεῖς ἐν τινι λουθηρανικῇ ἐκκλησίᾳ, δὲν ἐβράδυνα ν' ἀναγνωρίσω, εἰς ἄλλας χριστιανικὰς κοινότητας, προδήλους καρποὺς χριστιανικῆς ζωῆς, οἵτινες μοὶ ἀπέδειξαν ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπιφέρεται ἄνωθεν τῶν χωριζόντων ἡμᾶς φραγμῶν Ἐφ' ἐτέρου ἐγὼ, ὅστις δὲν εἶμαι καθολικός, ἀδυνατῶ νὰ λησμονήσω ὅτι ὀφείλω εἰς χριστιανούς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας πολλὰ λόγια, ἅτινα μ' ἐνίσχυσαν, πολλὰ παραδείγματα εὐσεβείας, ἅτινα εἰσέτι μὲ οἰκοδομοῦσιν. Ἐγὼ, ὅστις δὲν εἶμαι καθολικός, ἀδυνατῶ νὰ λησμονήσω ὅτι ἐν Φριςβούργῳ τῆς Ἑλβετίας, καὶ ἐν τῷ κελλίῳ φραγκισκανοῦ τινος μοναχοῦ * ἔλαβον τινὰς τῶν σπουδαιότερων καὶ ὠφελιμωτέρων ἐντυπώσεων τῆς ζωῆς μου· ὅτι ἤκουσα τινὰς τῶν εὐγενεστέρων λόγων, τοὺς ὁποίους ἐπρόφερε ποτὲ ἐνώπιόν μου ἀνθρώπινος γλῶσσα· ὅτι εἶδον λίαν ἐναργῶς ἐξαστράπτοντα, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ γέροντος, τὰ ἱερά σημεῖα τοῦ ἀθανάτου προσορισμοῦ μας. Δὲν λησμονεῖ τις τοιαύτας ἀναμνήσεις· ἀγαπᾷ νὰ τὰς λέγῃ, καὶ ἂν τὰς ἐλησμονεῖ θὰ συνησθάνετο ἐνοχλῆν ἀχαριστίας πρὸς τὸν Θεόν. Ἀκούσατε προσέτι :

Ὅπότεν ἀναπολῶ εἰς τὴν μνήμην μου τὰς ἡμέρας ἐκείνας, τὰς ὀδυνηρὰς ἐκείνας ἡμέρας, καθ' ἃς αἰσθανόμεθα τὴν πίστιν ταλαντευομένην ἐν τῇ ψυχῇ μας, ὅπου φαίνεται ὅτι ὁ φάρος μέλλει νὰ σβεσθῇ, καὶ κάθε φῶς ἀμαυροῦται εἰς τὰ σκότη, εὐρίσκω μίαν... Ἦτο λαμπρὰ αὐγὴ τῆς ἀνοίξεως, πρὸ εἴκοσι πέντε ἐτῶν. Συνέλαβον τὴν ὀλεθρίαν ἰδέαν νὰ ἐκ-

* Le Père Girard.

βάλω ἐκ τοῦ κονιορτοῦ μιᾶς βιβλιοθήκης τὸν πεπαλαιωμένον φάκελλον θεολογικῆς τινος ἐριδος, καὶ νὰ τὸν ἀναγνώσω ἐνώπιον τῆς φύσεως. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ θεάματος, ὅπερ παρίστατο εἰς τὰ βλέμματά μου, καὶ τῶν διαλογισμῶν, οἵτινες διήρχοντο τοῦ νοός μου, ἦτο πικρὰ ἀντίφασις. Καὶ ἤρρηξα νὰ ἐρωτῶ ἑμαυτὸν μὲ ἀδημονίαν, ἂν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο, τὸ ὅποιον προεκάλει τόσῳ πικροῦς καὶ ἀγοραίους λόγους, τοιαύτας μικροπρεπεῖς ἐνταυτῷ καὶ ἐμπαθεῖς λογομαχίας, ἠδύνατο τῶντι νὰ ᾔναι ἔργον τοῦ μεγάλου ἐκείνου Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ τῆς φύσεως, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ἐνώπιόν μου, εἰς ὅλην αὐτῆς τὴν λαμπρότητα, γαλήνην καὶ μεγαλοπρέπειαν. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι μέγα ὡς ἡ φύσις· ὁ ἔρωσ τοῦ Θεοῦ εἶναι γαληνιώτερος, αἰθριώτερος, τῆς λαμπροτέρας αὐγῆς τῆς ἀνοίξεως· καὶ τὰ ἐπίφοβα μυστήρια, ἐν οἷς ἐμφαίνεται, εἶναι μόνον ἡ σκιὰ ἢ ῥιπτομένη παρὰ τοῦ ἀμαρτήματος ἐπὶ ἔργου καθαρῶ φωτός καὶ ἀγάπης. Ἄλλ' ὑπάρχουσι βιβλία λεγόμενα θρησκευτικὰ, τὰ ὁποῖα κατὰ τινὰς διαθέσεις τοῦ πνεύματος, καὶ κατὰ τινὰς στιγμὰς τῆς ζωῆς πληγόνουσι βαθέως τὴν ψυχὴν. Δὲν ἀγαπῶ τὴν θρησκευτικὴν ἐριδα· τώρα γνωρίζετε διατί.

Αὗται εἶναι προσωπικαὶ ἐντυπώσεις· τὰς ἐξέθεσα ἵνα ἐνοήσητε καλῶς τοὺς μυχοὺς τῆς διανοίας μου, καὶ ἴσως, κατὰ τινὰς μεταξὺ ὑμῶν, ἵνα μετρίασω τὸ ἄδικον αὐτῶν. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους, αἱ ἐρέξεις μας δὲν εἶναι ὁ κανὼν τῆς ζωῆς μας. Εἶναι καιρὸς νὰ σᾶς εἶπω τοὺς ἰσχυροὺς μου λόγους, ὅπως σκερθῆτε ὅτι οἰαδῆποτε εἶναι τὰ δίκαια τῆς δογματικῆς ἐριδος, ἔχομεν εἰς τὰς ἡμέρας μας ἔργα μᾶλλον κατεπεύγοντα νὰ ἐκπληρώσωμεν.

Υπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ διδασκαλία τις, καλουμένη χριστιανική διδασκαλία, ἀκριβῶς ὠρισμένης χρονολογίας, ἔχουσα τὰ ἐπίσημα αὐτῆς ἔγγραφα, καὶ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἱστορίαν. Ἐρωτῶσιν ἐνίοτε, διατί αἱ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου συζητήσεις εἶναι ζωηρότεραι καὶ ἐκτενέστεραι ἄλλων συζητήσεων τῆς αὐτῆς φύσεως, εἰς τὰς ὁποίας ἐνδιατρίβουσιν οἱ ἄνθρωποι; διατί εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον σύμφωνοι περὶ τῆς ἐννοίας τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, ἢ περὶ τῆς ἐννοίας τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Δυνάμεθα νὰ φέρωμεν διαφόρους λόγους ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου. Ἴδου ὅποιοι μοὶ ἐντυποῦνται τὴν ὥραν ταύτην. Δι' αἰῶνας, ἔπρεπε νὰ ᾔηναί τις χριστιανός, ἐπὶ ποινῇ ἐξορίας, φυλακῆς ἢ πυρᾶς. Βραδύτερον, ἔπου ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐσεβάσθη τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, ἡ κοινὴ γνώμη ἐξηκολούθει νὰ καταθλίβῃ σφοδρῶς τὰς συνειδήσεις. Ἐννοεῖται, ἐκ τούτου, ὅτι χάριν σπουδαίων συμφερόντων, ἡ λεπτότης τοῦ πνεύματος ἐμηχανάτο νὰ παραστήσῃ τὰς ὀλιγώτερον θρησκευτικὰς ἐννοίας ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀφοῦ ὁ χριστιανισμὸς ἐπεβάλλετο διὰ τῆς βίας τῶν κυβερνήσεων, ἢ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς κοινῆς γνώμης. Παρατηρῶ προστούτοις ὅτι, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἕξεως, καὶ ἐκτὸς τῆς πραγματικῆς πίστεως, καθιερώθη, παρὰ τῶν πλειόνων, πλήρης ταυτότης μεταξὺ τῆς ιδέας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ιδέας τῆς ἀληθείας. Πολλοὶ ἐπομένως προσπαθοῦσι νὰ πείσωσιν ἑαυτοὺς, καλῇ τῇ πίστει, ὅτι ἐμεινον ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅποτε μάλιστα ὑπερεπήδησαν πάντας τοὺς φραγμούς του. Οὐδεὶς φαντάζεται νὰ κηρυχθῇ μαθητὴς τοῦ Φουερίερου, ἂν χλευάζῃ τὸν κοινωνισμὸν· οὐδεὶς συλλογίζεται ὅτι εἶναι μαθητὴς τοῦ Ὀββη, ἂν πιστεύῃ εἰς τὸ

ὀρθόν καὶ τὸ δίκαιον· δὲν προσποιεῖται τις τὸν βολταιριανόν, ἂν πιστεύῃ τὴν ἀποκάλυψιν· ἀλλὰ, λέγεται τις χριστιανὸς καὶ νομίζει ὅτι εἶναι, μὲ τοιαύτας ιδιότητας, ὥστε, ἂν ἐπρόκειτο περὶ παντὸς ἄλλου ἢ τοῦ χριστιανισμοῦ, θὰ προεκάλει τὸ μειδιάμα εἰς τὰ χεῖλη τοῦ ἱστορικοῦ τῶν ἰδεῶν, καὶ αὐτοῦ προσέτι τοῦ ὀλιγώτερον προσεκτικοῦ. Αἱ αἰτίαι αὗται τῆς ἀλλοιώσεως τῆς θρησκευτικῆς ἐννοίας ὁσημέραι ἐκλείπουσιν. Εἴμεθα ἐλεύθεροι: ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, χάριτι θεία, χαϊρόμεθα ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν συνειδήσεως. Ὡς πρὸς τὴν ἰσχὺν τῆς κοινῆς γνώμης, ἡ ἄρνησις τοῦ Εὐαγγελίου δὲν συνεπάγει τοῦ λοιποῦ οὐδένα στιγματισμὸν εἰς σημαντικὴν μερίδα τῆς νεωτέρας κοινωνίας. Ἐνώπιον τοῦ μεγάλου χειμάρρου τῶν συγχρόνων συγγραμμάτων, καὶ τῶν θρησκευτικῶν τάσεων τῶν κυριωτέρων ὀργάνων τῆς δημοσιότητος, δικαιούμεθα νὰ εἴπωμεν: ἤγγικεν ἡ ἡμέρα καθ' ἣν, τηρουμένης μόνον τῆς εὐσχημοσύνης, δύναται τις ἀκινδύνως ν' ἀποσκιρτήσῃ τῶν εὐαγγελικῶν παραδόσεων. Οὐδεὶς ὑποχρεοῦται νὰ ἐπιδεικνύεται ὡς χριστιανός. Ἐκτὸς τινων ἰδιαιτέρων περιστάσεων, οὐδόλως ἐμποδίζεται ἡ ἔρευνα καὶ ἐπικύρωσις τῶν ἰδεῶν, αἵτινες μακρὰν ἀπέχουσι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εἴμεθα λοιπὸν εἰς καλὴν θέσιν, ἵνα ἐξακριβώσωμεν, ἄνευ οὐδεμιᾶς προκαταλήψεως, ὅποιος ὁ χριστιανισμός.

Ὁ χριστιανισμὸς βεβαίῃ τὴν πραγματικότητά τοῦ Θεοῦ, προορίζοντος τὰ πλάσματά του διὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν· τὴν ἁμαρτίαν τοῦ πλάσματος, ἣτις χωρίζει αὐτὸ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ του· τὴν χάριν τῆς ἀπολυτρώσεως, ἣτις τὸ ἐπανάγει πρὸς αὐτὸν, ὅταν ἡ χάρις αὕτη παραδέχεται. Τοιαῦται αἱ βάσεις τοῦ Εὐαγγελίου, τόσῳ εὐκολοὶ ν' ἀναγνωσθῶσιν εἰς τ' ἀρχι-

καὶ ἔγγραφα καὶ εἰς τὴν γενικὴν παράδοσιν, καθὼς καὶ αἱ βάσεις τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος, ἢ τῆς θρησκείας τοῦ Βράχμα, αἵτινες ἀνεγνωρίσθησαν καὶ ἐξηκριβώθησαν ἀδιστακτως παρὰ τῶν ἱστορικῶν. Ἀλλὰ ποῖος διασώζει τὰς οὐσιώδεις ταύτας ἀληθείας, τὸ θεμέλιον τῆς χριστιανικῆς πίστεως;

Χριστιανοὶ καθολικοὶ, σεῖς λέγετε ὅτι ἡ ἐκκλησία σας τὰς διασώζει, καὶ λέγετε ἀλήθειαν, διότι τ' ἄρθρα ταῦτα εἶναι γεγραμμένα εἰς τὰ σύμβολα ὑμῶν, καὶ ὅλων τῶν μεγάλων χριστιανικῶν κοινοτήτων.

Χριστιανοὶ διαμαρτυρούμενοι, σεῖς λέγετε ὅτι εἶναι ἡ Γραφή, καὶ λέγετε ἀλήθειαν διότι ἂν τὸ Εὐαγγέλιον δὲν ᾗναι ἐν τῇ Νέᾳ Διαθήκῃ δὲν εἶναι οὐδαμοῦ.

Χριστιανοὶ, χωρὶς νὰ προσέχητε εἰς ὅ,τι σᾶς χωρίζει, χρεωστεῖτε νὰ μαρτυρῆτε ὅτι αἱ ἀλήθειαι αὗται διατηροῦνται διὰ τῆς αἰωνίου θελήσεως καὶ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, ὅστις δὲν συγχωρεῖ νὰ ἐκλείψωσιν ἐκ τῆς γῆς.

Ὅταν αἱ βῆσεις αὗται σαλεύωνται, πλέον τοῦ συνήθους, δὲν πρέπει, πρὸ παντός ἄλλου, νὰ ὑποστηριχθῶσιν; Τὸ καθήκον τῶν μελῶν ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν δὲν εἶναι νὰ συνενωθῶσιν ὑπὲρ κοινοῦ ἀγῶνος; Καὶ, πιστεύσατε, δὲν ἦλθον ἐνταῦθα νὰ σᾶς ὁμιλήσω περὶ φαντασιοκοπιῶν, ὄνειροπολῶν συγχώνευσιν τινα, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ θρησκευτικῇ κοινωνίᾳ, μετὰξὺ καθολικῶν καὶ διαμαρτυρουμένων. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐνότης τῆς χριστιανωσύνης δὲν δύναται νὰ ᾗναι εἰμὴ ἀντικείμενον πίστεως, ἐξ ἐκείνων ἅτινα ἐλπίζομεν παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα. Δὲν ἤξεύρω ἂν δύναται τις νὰ διακρίνη εἰς τὸν ὀρίζοντα τὸ ἐλάχιστον προμήνυμα τοῦ μεγάλου τούτου συμβεβηκότος. Τὰ πάντα δυνατὰ τῷ Θεῷ· ἴδου τί δύναται ὁ ἄνθρωπος. Προκειμένου περὶ

ἀγῶνος, ὅπου ἀναμιγνύονται αἱ κοιναὶ αὐτῶν πεποιθήσεις, οἱ χριστιανοὶ, ἄνευ θυσίας τῶν πεποιθήσεών των, ἄνευ ματαίων συμβιβασμῶν, καὶ, ἂν μὲ συγχωρῆτε τὴν μεταφορὰν, φυλάττοντες ἕκαστος τὴν στολὴν του καὶ τὴν σημαίαν του, οἱ χριστιανοὶ δύνανται νὰ συμμαχήσωσι δι' ὅτι ἐνδιαφέρει ἅπαντας ἐξίσου. Θὰ εἶπητε ὅτι θυσιάζονται οὕτω τὰ δίκαια τῆς ἀληθείας; Θυσιάζονται τὰ δίκαια τῆς ἀληθείας! Ἀλλὰ, τίς σᾶς εἶπεν ὅτι αἱ συζητήσεις σας καὶ αἱ ἔριδές σας εἶναι τὸ καλλίτερον μέσον πρὸς ἀπόκτησιν καὶ ὑπεράσπισιν τῆς ἀληθείας; Ἀναμφιβόλως, ὁπότεν ἀντιτάσσωσιν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν συλλογισμόν, πρέπει ν' ἀπαντῶμεν διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ συλλογισμοῦ. Ὅταν θέλωσι νὰ ἐγείρωσι τεῖχος μεταξὺ τῶν ψυχῶν καὶ τοῦ Θεοῦ, ἐν ὀνόματι τῆς διανοίας, πρέπει ἀφεύκτως νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν διάνοιαν, ἵνα κατεδαφίσωμεν τὸ τεῖχος τοῦτο. Ἀλλ' ἐν τῷ κόλπῳ τῆς πίστεως, ἂν ὁμολογήσωμεν τὴν πίστιν ταύτην διὰ τῶν λόγων μας καὶ ἰδίως διὰ τῆς ζωῆς μας, τοῦτο εἶναι πρὸ παντός ἄλλου τὸ καλλίτερον, τὸ ἰσχυρότερον μέσον τοῦ προσηλυτισμοῦ ἂν εἶπωμεν ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς εἰρήνης δύνατὸν νὰ προαγγείλη τὸ πνεῦμα τοῦ φωτός, θὰ εἶπωμεν τάχα ἐναντίον τι εἰς τὸ Εὐαγγέλιον.

Ὁ ἀγὼν, κατὰ τῆς κοινῆς πίστεως ὄλων τῶν χριστιανῶν, εἶναι ζωηρὸς καὶ ἰσχυρὸς περὶ ἡμῶν τὸ μέγεθός του αὐξάνει ὀσημέραι οὕτως, ὥστε ἐκφραρίζει τοὺς παρατηροῦντας τὴν ἀνάπτυξίν του. Ἄρνοῦνται τὸν Θεόν, ἀρνοῦνται τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ἀρνοῦνται τὴν αἰώνιον ζωὴν. Ὁ ἀγὼν ἤρχισεν ἐν Γερμανίᾳ, ὅπου, μετὰ τὴν ἰδεολογικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις ἤθελε νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἄνευ Θεοῦ, ἀναφαίνεται

παχυλός τις ύλισμός, ὅστις θέλει νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα διὰ τῆς φύσεως ἄνευ τοῦ πνεύματος. Ὁ ἀγὼν εἶναι προφανὴς εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπου σοφοί, ἱστορικοί, συνώμωσαν, φαίνεται, ὅπως κλονίτῳσι τὰς βάσεις πάσης θρησκευτικῆς πίστεως. Ἦκούσατε ἤδη ἐν μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, τὸν Κ. Βαρθελεμῆ Σαιντιλαῖρον, διακηρύττοντα ὅτι ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας, τῆς μεταφυσικῆς προσπαθοῦσιν εἰς Παρισίους, ἐν μέσῳ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ νεωτερισμοῦ, νὰ φέρωσι πάλιν εἰς τὸ μέσον τὰς ἐλευνάς δοξασίας τοῦ Βούδδα. Ἦδυνάμην προσέτι νὰ σᾶς ἀναφέρω τὸν Κ. Σαιστέτον, καθηγητὴν τῆς Σορβόννης, ἀλαλάζοντα, ἐπ' ἀληθείας, διὰ τοῦ ὁποίου ἐσχάτως ἐδημοσίευσεν βιβλίον, * καὶ διακηρύττοντα ὅτι ὅλα τὰ μεγάλα βεῖθρα τῆς διανοίας, τὰ κυμαινόμενα περὶ αὐτὸν, φέρουσιν, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξαιρέσεως, εἰς τὴν ἀρνήσιν τοῦ ζῶντος καὶ προσωπικοῦ Θεοῦ. Καὶ αἱ δοξασίαι αὗται δὲν ἐκτίθενται ἐν τῷ σκότει· ἐπιδεικνύονται διὰ τῶν κοινοτέρων περιοδικῶν συγγραμμάτων τῆς Εὐρώπης, ἄνευ ἐνδοιασμοῦ τῶν συντακτῶν, καὶ λίαν συνεχῶς ἄνευ σκανδάλου ἐκ μέρους τῶν συνδρομητῶν, δικαιώματι τῆς ἐλευθερίας. Προσέξατε ὅμως, διότι δὲν ἐλεινολογῶ (Θεὸς φυλάξοι!) τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ τὰς ιδέας τὰς ὁποίας ἐκδηλοῖ ἡ ἐλευθερία, καὶ τὰς ὁποίας εἶναι ἴσως καλόν, εἶναι ἴσως ὠφέλιμον νὰ ἐκδηλοῖ, ὅταν κατὰ δυστυχίαν αἱ ιδέαι αὗται ὑπάρχωσιν.

Ἐκτὸς τούτου, ἐνῶ τὸ Εὐαγγέλιον προσβάλλεται ἐξωθεν, ἐν μέσῳ αὐτῆς τῆς χριστιανωσύνης, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ὑλικὴν τῆς λέξεως ταύτης σημασίαν, προσβάλλεται ἴσως πλέ-

* Essai de philosophie religieuse.

ον ἐπικινδύνως. Ἐν τῇ σοφῇ Γερμανίᾳ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιβρόχην της, βλέπομεν ἐκκλησιαστικούς, ὑπερασπίζοντας ἐναντίον ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν, τί; ἐκκλησιαστικόν τι σύμβολον; Τοῦτο θὰ ἦτο σύνηθες. Τὴν ἐννοίαν τῶν θείων ἀποκαλύψεων; Καὶ τοῦτο προσέτι σύνηθες. Τί λοιπόν; Βλέπομεν ἐκκλησιαστικούς καταντήσαντας νὰ ὑπερασπίζωνται, κατ' ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν, τὴν πραγματικότητά αὐτὴν τῶν θείων ἀποκαλύψεων, τὴν πραγματικότητά τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἱστορικοῦ τούτου θεμελίου ὅλου τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, περὶ ἧς ὁ Ἅγιος Παῦλος μᾶς λέγει: «Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαίᾳ ἡ πίστις ὑμῶν ἔτι ἐστὲ ἐν τοῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.»

Ἀνάγκη νὰ τὰ εἴπωμεν ὅλα; Βλέπομεν ἐκκλησιαστικούς καταντήσαντας νὰ ὑπερασπίζωνται ἐναντίον ἐκκλησιαστικῶν τὴν προσωπικὴν ἡμῶν ἀθανασίαν, τὴν ἐνδοξον ταύτην ἐλπίδα τῶν πιστῶν ὄλων τῶν αἰώνων. Καὶ μὴ νομίσητε ὅτι ἐξάγω ἐκ τοῦ κοινοῦ τῶν σχολείων λησιμονηθὲν γεγονός, ἵνα τὸ διασύρω εἰς τὸ φῶς, μὲ ἀδέξιον ἀπερυσκεψίαν. Ὅχι, τὰ γεγονότα ταῦτα προουσιάζονται ἐν τῇ πλήρει μεσημβρίᾳ τῆς δημοσιότητος. Ἴδου ποῦ εὐρισκόμεθα!

Εἰς τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων, αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι ἀντὶ νὰ παρατείνωσι τὰς ἐριδας τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, ἢ καὶ ὀλιγώτερον σημαντικὰς, ἔχουσι πῶς κάλλιον ν' ἀσχοληθῶσιν. Ἀντὶ νὰ διακηρύττωσι χάριν τέρψεως, οὕτως εἰπεῖν, καὶ καθεκάστην ἐπιπλέον, τὸ γάσμα ὅπερ τὰς χωρίζει, ἔχουσι τι καλλίτερον νὰ πράξωσιν. Ὅσῳ τὸ κατ' ἐμὲ, ἔτυχε νὰ εἴπω κατ' ἐμαυτὸν, ὅτι τὸ καλλίτερον ἐπὶ τέλος θὰ ἦτο νὰ μαρτυρῇ τις εἰρηνικῶς τὴν πίστιν του, καὶ νὰ μὴ ἀντι-

λέγη εις οὐδένα. Ἄλλ' ἂν πρέπη νὰ κατέλθω εις τὸ στάδιον τῶν ἀνθρωπίνων δοξασιῶν, αἰσθάνομαι μᾶλλον κατεπεῖγον ν' ἀναιρέσω τὸν ἀρνούμενον τὸν Θεόν μου, ἢ ν' ἀμφισβητήσω μετὰ τοῦ λατρεύοντος αὐτόν. Αἰσθάνομαι μᾶλλον κατεπεῖγον ν' ἀναιρέσω τὸν ἀρνούμενον τὸν Λυτρωτὴν μου, ἢ νὰ ὑποστηρίξω καλῶς ὅλας τὰς διαφωνίας μου μετὰ τοῦ ἀναθέτοντος τὴν ἐλπίδα του εις τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Θεοκθρώπου. Καὶ αὕτη ἐπίσης εἶναι ἔρις, ἀλλ' ἔρις σπουδαία, καὶ νομίζω μάλιστα ἀναγκαία. Ἴδου, Κύριοι, ὁ ἀγὼν, ὁ καλὸς ἀγὼν, τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν ν' ἀγωνιζώμεθα. Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν ὑμετέρων πεποιθήσεων, σᾶς προσκαλῶ νὰ καταταχθῆτε μετὰ τῶν προμάχων αὐτοῦ. Ἡ διδασκαλία τῆς μηδενώσεως διαδίδεται ἐν τῷ κόσμῳ· ἔχει τὰ κοινεῖά της, τὰς ἐφημερίδας της, τὰς ἐταιρείας τοῦ προσηλυτισμοῦ της. Εἶναι ἡ φωνὴ τῶν φιληθόνων, οἵτινες θέλουσι νὰ χαρῶσι τὴν ζωὴν καὶ ψάλλουσι: Τίς οἶδε ἂν θά ἤμεθα αὐρίον; Εἶναι ἡ φωνὴ τῶν δειλοκαρδιῶν λέγουσα: Ἐκρούσαμεν καὶ οὐδεὶς ἤνοιξεν· ὁ οὐρανὸς εἶναι κενός, ἢ ὁ Θεὸς εἶναι κωφός. Εἶναι ἡ φωνὴ τῶν πεπαιδευμένων, οἵτινες, ἀφοῦ ἐξήλειψαν πᾶσαν ἐλπίδα ἐκ τῆς καρδίας μας, διακηρύττονται ὡς οἱ μόνοι νοήμονες καὶ κατ' ἐξοχὴν σοφοί. Παράδοξος συναυλία, ὅπου ἡ ἄφρων φωνὴ τῶν ὀργίων, ἡ θρηνωδία τῆς μελαγχολίας, καὶ τὸ χαμόγελον τῆς εὐχαριστήσεως συνεννοῦνται ἐν τῷ γοερῷ τούτῳ ῥήματι: «Οὐδεμία ἀπυμένει ἐλπίς μετὰ θάνατον» καὶ ἐπιθυμοῦσι νὰ ἐπιγράψωσιν, ἐπὶ τῆς θύρας τῆς ζωῆς, τὰ τρομερὰ ἐκεῖνα λόγια, ἅτινα ὁ Δάντης ἔθεσεν ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ Ἅδου: Σεῖς οἱ εἰσερχόμενοι ἀποβάλετε πᾶσαν ἐλπίδα (Lasciate ogni speranza voi che entrate).

Πρέπει, Κύριοι, ὅσοι δὲν ἀπέβαλον πᾶσαν ἐλπίδα, πρέπει ὁ πτωχὸς καὶ ὁ πλούσιος, ὁ ἀμαθὴς καὶ ὁ πεπαιδευμένος, ὁ συναντήσας τὸν Ἀναστάντα ἐν τῇ ὀδύνῃ καὶ παρὰ τῷ θανάτῳ, ὁ συναντήσας τὸν Σωτῆρα ἐν τῇ μετανοίᾳ, ὁ κατιδὼν ἐν τῇ μελέτῃ τὸ φῶς τοῦ αἰωνίου Λόγου ἐξαστράπτων εἰς τὰ βλέμματά του, πρέπει ἅπαντες οἱ πιστεύοντες ἔτι εἰς τὸν Θεὸν, εἰς τὴν ψυχὴν, εἰς τὸ καθῆκον, εἰς τὴν ἀγιότητα, εἰς τὸ ἀθάνατον μέλλον, νὰ συναχθῶσι, νὰ συνενωθῶσι, καὶ ἐνώπιον τοῦ λόγου τῆς μηδενώσεως, ὅστις διαδίδεται ὁσημέραι ἐπὶ τῆς γῆς, νὰ κηρύξωσιν ἐντόνως: ΤΗΝ ΑἰΩΝΙΟΝ ΖΩΗΝ.

Τ Ε Λ Ο Σ .

ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΤΟΥ Κ. ΡΕΝΑΝΟΣ ΕΠΙΓΡΑΦΟΜΕΝΟΥ:

Βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ,

ὑπὸ τὴν εἰδικὴν ἐποψὴν τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ βίσεων.

Κύριοι!

Εργομαι νὰ σᾶς ὁμιλήσω, τὴν ὥραν ταύτην, περὶ συγγραφέως γνωστοῦ καὶ περὶ βιβλίου πολυθρυλλήτου τὴν σήμερον ἡμέραν. Τοῦτο πράττω μὴ ἐξεργόμενος τῶν ὀρίων τοῦ γενικοῦ προγράμματος τῶν παραδόσεων τούτων. Δὲν θὰ εἰσέλθωμεν ἐν τῷ πεδίῳ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων ὅθεν ὁ ἀναζητήσωμεν, ὑπὸ κριτικὴν καὶ ἱστορικὴν ἔψιν, ἂν ὁ Κ. Ρενὰν ἐρμηγεύῃ καλῶς τὰ κείμενα ἂν συμπαρὰβλάλλῃ αὐτὰ μὲ ὀρθὴν κρίσιν, ἂν ἐξάγῃ συμπεράσματα ἄξια παραδοχῆς. Προτίθεμαι μόνον νὰ διευκρινήσω ὁποῖα ἢ περὶ Θεοῦ ἰδέα ἐν τῷ τελευταίῳ πονήματι τοῦ ῥηθέντος συγγραφέως. Ὑπαινίττεται, ἐν εἶδει εἰσαγωγῆς, ὅτι αἱ ἀληθῶς θρησκευτικαὶ ψυχαὶ θὰ εὐχαριστηθῶσιν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ σύγγραμμά του. Ἐγὼ ἄλλως φρονῶ. Πιστεύω ὅτι ὅσοι εὐσεβεῖς εὐχριστηθῶσιν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ταύτην ἐπέστησαν ὀλίγον τὴν προσοχὴν, ἢ τὴν διάνοιαν αὐτῶν. Τὸ σύγγραμ-

μα μὲ φαίνεται, ἀπεναντίας, ἄθρησκον, κατὰ τὴν γενικωτέραν καὶ βαθυτέραν ἔννοιαν τῆς λέξεως ταύτης, τηρουμένης τῆς ἀξίας, ἣν ἀποδίδει ἡ καθολικὴ σχεδὸν χρῆσις εἰς τὸν ὄρον: Ὁ ρησκει ἅ. Ἡ ἄρνησις τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ τὴν κορωνίδα αὐτοῦ. Ἡ ἄρνησις αὕτη ὑποκρύπτεται εἰς τὰς ἀρχάς του, ἐκφαίνεται ἀριδῆλως εἰς τὰς συνεπειάς του, καὶ ἀνατρέπει, ἐν παρόδῳ, τὰ οὐσιωδέστερα θεμέλια τῆς ἠθικῆς. Τοιχῦται αἱ θέσεις μου. Εἶναι ἀπόλυτοι τὸ ἄναγνωρίζω φαίνονται τοῦλάχιστον πρᾶδοξοὶ εἰς πολλοὺς ἐξ ὑμῶν δὲν τὸ ἀγνοῶ. Διατυπωθεῖσαι οὕτω, ἀπαρχῆς, προφυλάττουσιν ἀπὸ παντός ἀπροσδοκίτου. Ἄν ἡ ἔκφρασις τοῦ στοχασμοῦ μου φαίνεται εἰς ὑμᾶς παράτολμος, θὰ παρακολουθήσητε τὰς ἀναπτύξεις μου μὲ ἀσστηρὰν προσοχὴν, καὶ δὲν θ' ἄρκεσθῆτε εἰς μέτρια ἐπιχειρήματα αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν διάθεσιν σᾶς εὐχομαι.

Θ' ἀνοίξωμεν τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Ῥενᾶνος, ἀλλ' ὅχι ὅπως ἀποσπάσωμεν τεμάχιά τινά, τεχνηέντως ἐκλελεγεγμένα, καὶ κράξωμεν εὐσεβῶς: ὅποιον σκάνδαλον! Θὰ σπουδάσωμεν τὸ σύγγραμμα εἰς τ' ἀληθῶς θεμελιώδη αὐτοῦ χαρακτηριστικά· θὰ τὸ θεωρήσωμεν, ὅσον οἶόν τε δικαίως, ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς φάσεις, ἵνα κατίδωμεν τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ δύναμιν, καὶ ἐκτιμήσωμεν οὕτω τὴν οὐσιώδη φύσιν καὶ τὴν γενικὴν αὐτοῦ ἐπιρροήν. Ἄν ἐπιτύχω, θὰ κατορθώσω πολὺ πλεόν τῆς ἐκτιμήσεως ἐνὸς βιβλίου καὶ ἐνὸς συγγραφέως· θὰ σᾶς ἐνδείξω οὕτω, κατὰ τινά ἐφαρμογὴν του, γενικὸν γεγονὸς μεγάλης σημασίας· θὰ σᾶς καταδείξω ἐνταυτῷ, δι' ἐνὸς μόνου παραδείγματος, τὰς πλείστας λυπηρὰς τάσεις τοῦ σημερινοῦ πνεύματος. Θὰ σᾶς δώσω τὴν κλεῖδα, δι' ἧς ἀνοίγονται ὅλαι σχεδὸν αἱ θύραι φιλοσοφικῆς τινος φιλολογίας. Ἔστω δὲ τοῦτο πρὸς

ἀπολογίαν μου, ἂν ἔρχωμαι νὰ ἐνδιατρίψω ἐπὶ μακρὸν εἰς σύγγραμμα, περὶ τοῦ ὁποίου δὲ τόσω καὶ ἴσως ὑπὲρ τὸ δέον ὠμίλησαν.

Λέγω πρῶτον ὅτι ἡ ἄρνησις τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ ἀπείρου τινὸς Πνεύματος, αἰτίου τοῦ παντός, ὑποκρύπτεται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ προκειμένου συγγράμματος, καὶ δεσπόζει αὐτὰς κυριαρχικῶς. Ὅπως ἀναγνωρίσωμεν αὐτὸ, πρέπει νὰ ἐκθέσωμεν τὰ διδόμενα, ἐξ ὧν ὁρμᾶται ὁ Κ. Πενάν, καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν τὰ μεταχειρίζεται. Τέσσαρες πρῶτισται ἀποφάνσεις ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῶν δοξασιῶν τοῦ συγγραφέως τούτου. Θὰ ἐπιθεωρήσω αὐτὰς διαδοχικῶς.

Α'. Ἡ πρόοδος εἶναι ὁ νόμος τοῦ παντός. Ἡ ἰδέα αὕτη παρουσιάζεται μετὰ πολλῆς ἀναπτύξεως ἐν τινι προσφάτῳ ἄρθρῳ τῆς Ἐπιθεωρήσεως τῶν δύο Κόσμων *, ἄρθρῳ ἀμέσως συνδεομένῳ, ὡς παραρτήματι ἢ ὑστερογράφῳ, μετὸν Βίον τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ χρόνος ἀποκκλιεῖται «ὁ καθολικὸς παράγων καὶ ὁ μέγας προσθέτης τοῦ αἰωνίου γίνεσθαι**.» Οἱ λόγοι οὗτοι, οἵτινες ἠδύναντο νὰ ᾔηται εὐχρινέστεροι, ἐκφράζουσι τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ χρόνος συνεπάγει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παντός, ἐκδηλῶν τὴν ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων ἐνυπάρχουσαν πρόοδον, καὶ οὐδόλως γρηίζει νὰ παραδεχθῶμεν αἰτίαν, διακεκριμένην τοῦ συνόλου τῶν φαινομένων. Ὁ κόσμος λοιπὸν ζῆ ἐν τῷ νόμῳ τῆς προόδου, πρὸ μυριάδων αἰώνων, καὶ μετὰ μυριάδας αἰώνων, ὑπέικων πάντοτε εἰς τὸν νόμον τῆς προόδου, «τὸ σύμπαν θὰ διαφέρει τῆς

* Revue des Deux mondes, τῆς 15 Ὀκτωβρίου 1863.

** Le facteur universel et le grand coefficient de l'éternel devenir. Σελ. 762.

σημερινῆς αὐτοῦ καταστάσεως, ὅσω καὶ ὁ σημερινὸς κοσμος διαφέρει τοῦ καιροῦ, καθ' ὃν δὲν ὑπῆρχον οὔτε ἡ γῆ, οὔτε ὁ ἥλιος ¹.» Τίς ὁ σκοπὸς πρὸς ὃν ἡ πρόοδος διευθύνει τὰ πράγματα; Ἡ συνειδήσις, ἣτις χαρακτηρίζει τὰ πνευματικὰ ὄντα. «Ὁ πρὸς τὴν συνείδησιν νόμος εἶναι ὁ καθολικώτερος νόμος τοῦ κόσμου ²» καὶ παντοῦ ὑπάρχει ἡ συνείδησις, μόνον κατὰ διαφόρους βαθμούς. Ὑπάρχουσι περισσότεροι ἐν τῷ φυτῷ ἢ ἐν τῷ βράχῳ, ἐν τῷ ζῳῷ ἢ ἐν τῷ φυτῷ, ἐν τῷ πνευματώδει ἢ ἐν τῷ εὐήθει ³. Σταθερωτάτην ἔχει ἐμπιστοσύνην ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ πραγματικῷ καὶ τῷ καθολικῷ τοῦ νόμου τούτου τῆς προόδου, καὶ αἱ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδες του προβαίνουν πολὺ μακρὰν ⁴. Εἰς τὰ χωρία, ὅθεν ἀρύομαι τὰς πληροφορίας ταύτας, γίνεται ἰδίως λόγος, ὑπὸ τ' ὄνομα τῆς συνειδήσεως, περὶ τῆς κυρίως λεγομένης διανοίας, περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως. Ἄλλοῦ ἕμως, ὡς θὰ ἴδωμεν ὁσονούπω, ὁ συγγραφεὺς υποβάλλει τόσω εὐκρινῶς τὴν ἠθικὴν τάξιν ὑπὸ τὸν νόμον τῆς προόδου, ὥστε θεωρεῖ τὴν μεγάλην ἀποκάλυψιν τῆς ἰδέας τοῦ καθήκοντος, ὡς σχετικῶς νεώτερον φαινόμενον.

Β'. Τὸ δεύτερον διδόμενον τοῦ Κ. Ῥενᾶνος εἶναι ὅτι ὁ Νιζωραῖος Ἰησοῦς ἐξαιρεῖται τοῦ νόμου τῆς προόδου, καὶ μάλιστα ἐν τῇ τάξει τῆς συνειδήσεως. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι τῳόντι, ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ, «ἡ ὑψηλοτέρα κορυφή τοῦ ἀνθρωπίνου μεγαλείου» (σελ. 449)· εἶχε «τὴν ἀνωτέραν περὶ Θεοῦ συ-

¹ Σελ. 771.

² Σελ. 771.

³ Σελ. 773.

⁴ «Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, παραδείγματος χάριν, μέλλουσι νὰ ὑπερπηθίσωσι τὰ ὄρια τοῦ πλανήτου των (Σελ. 772).

νείδησιν, ἥτις ὑπῆρξέ ποτε ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ἀνθρωπότητος» (75)· εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς «αἰωνίου θρησκείας τῆς ἀνθρωπότητος» (332). Καὶ μὴ νομίσητε ὅτι αἱ ῥήσεις αὐτὰ διεσπάρησαν ἐν παρόδῳ, ἢ ὅτι δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συνήθεις ἐκφράσεις, ἀνευ μεγάλης σπουδαιότητος. Ἀπαντῶμεν ἐν τῷ συγγράμματι ἀναπτύξεις, ὡς τὴν ἐπομένην: «ἐποίησε τὸν οὐρανὸν τῶν ἀγνῶν ψυχῶν, ὅπου εὐρίσκομεν ὅτι ματαίως ζητῶμεν εἰς τὴν γῆν· τὴν τελείαν εὐγένειαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀπόλυτον ἀγνότητα, τὴν παντελεῖ ἄφαιρσιν τῶν μολυσμῶν τοῦ κόσμου... Πρῶτος ἐκήρυξε τὴν βασιλείαν τοῦ πνεύματος· πρῶτος εἶπε, τοῦλάχιστον διὰ τῶν πράξεών του: Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Ἀὐτοῦ εἶναι ἔργον ἡ θεμελίωσις τῆς ἀληθινῆς πίστεως.» (445.) Αἱ τοιούτου εἶδους ἀποφάνσεις εἶναι τόσῳ πολυάριθμοι καὶ τόσῳ σαφεῖς, ὥστε εἰς τῶν πανηγυριστῶν τοῦ Κ. Ρενᾶνος, καθηγητῆς τοῦ Διδασκαλείου τῆς Γαλλίας (Collège de France), ὁ Κ. Ἀβέτος, σπουδαίως ἐφοβήθη, καὶ ἐκραύγασεν εἰς τὸν συνάδελφόν του: «Πρόσεχε! προχωρεῖς παραπολύ! καὶ λέγεις τόσα, ὥστε, ἂν δὲν ἐπανώρθουν αὐτὰ οἱ φίλοι σου, αἱ φημέριαι ἠδύναντο μίαν ἡμέραν νὰ σὲ φέρωσιν ὡς μαρτυρίαν εἰς τὰς διδασχάς των, καὶ νὰ στηριχθῶσιν εἰς τὸ κῦρος τῶν λόγων σου, ὅπερ βεβαίως εἶναι ὅλως ἐναντίον τῶν προθέσεών σου*.»

Ἔλα τὰ κείμενα — καὶ εἶναι πολυάριθμα, χάρις εἰς τὸν κάλαμον τοῦ μέλους τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας — ἅτινα ἐξυ-

* Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ἴδῃ αὐτολεξεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ Κ. Ἀβέτου, τὴν ὁποίαν μετὰ πάσης ἀκριβείας παρέφρασα ἐνταῦθα, ἄς ἀναγνώσῃ: *Jesus dans l'histoire*, par Ernest Huet, p. 11. Ἀναφέρω τὸ χωρίον κατὰ τὴν τρίτην ἐκδοσιν.

μνοῦσι τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν, ἀνακεφαλαιοῦνται ἐν ἐνὶ λό-
 γῳ, πασιφανεστάτῳ, καθόσον ἀποτελεῖ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα
 τοῦ συγγράμματος. «Οἰαδὴποτε θὰ ᾔηται τ' ἀπροσδόκητα φαι-
 νόμενα τοῦ μέλλοντος, οὐδεὶς θὰ ὑπερβῆ τὸν Ἰη-
 σοῦν... Ὅλοι οἱ αἰῶνες θὰ διακηρύξωσιν ὅτι, μετὰ τῶν
 νῦν τῶν ἀνθρώπων, οὐκ ἐγγίγερται μείζων τοῦ Ἰησοῦ.» (459.)
 Δὲν θέλω ὑπὲρ τὸ θεῖον νὰ ὠφελθῶ, ἐκλαμβάνων τοὺς λόγους
 τούτους κατὰ γράμμα. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι, οἰαδὴποτε καὶ ἂν
 ᾔηται τὰ φαινόμενα τοῦ μέλλοντος, διὰ μυριάδων αἰώνων, κά-
 τοικόν τινα τῆς Γαλιλαίας, πρὸ πολλοῦ ἀποθανόντα, οὐδεὶς θὰ
 ὑπερβῆ, εἶναι ἀριδιόλως ἢ λόγος πίστεως, ἢ προφητεία ὑπο-
 θέτουσα ὑπερφυσικὴν φώτισιν, καὶ ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔχει τοι-
 αύτην ἀξίωσιν. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐνταῦθα, εἰμὴ παρα-
 χώρησιν τινα εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, τὸ ρητορικὸν ἐπαγωγὸν
 τοῦ ἐπιλόγου*, ἢ ναυάγιον τῶν πρώτων πεποιθήσεων τοῦ συγ-
 γραφέως, ἐπιπλέον, ὡς ὁ συντριβεὶς ἰστὸς πλοίου καταποντι-
 σθέντος ἐν τῷ ὠκεανῷ. Ἐπανορθῶ λοιπὸν τὴν φράσιν τοῦ
 Κ. Ῥενᾶνος κατὰ τινα λογικὴν ἐννοιαν καὶ, ἀφαιρῶν αὐτῆς
 πᾶν προφητικὸν στοιχεῖον, ἐξελέγχω μόνον τὴν ἱστορικὴν
 ταύτην θέσιν: «Ἐν τῇ τάξει τῆς θρησκείας, οὐδεὶς ὑπερέβη
 τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν.»

Ὁ νόμος τοῦ κόσμου εἶναι ἢ πρόοδος· ἢ ὑψηλοτέρα θρη-
 σκευτικὴ ἀνάπτυξις ἐπεφάνη πρὸ δεκακοτῶ περίπου αἰώνων·
 ἰδοὺ λοιπὸν ἐξαίρεσις τοῦ κανόνος· τοῦτο εἶναι τὸ δεύτερον δι-
 δόμενον τοῦ συγγραφέως. Ἐπεταὶ τὸ τρίτον.

* Σελ. 18: «Ὁ Ἰησοῦς ὤθησε τὴν θρησκείαν εἰς βῆμα μεθ' ὃ οὐδὲν ἄλ-
 λο δύναται, οὔτε θὰ δυναθῆ πικρανῶς ποτὲ νὰ παραβληθῆ.» Τοῦτο εἶναι συμπε-
 ρασμὸς. Ἡ προφητεία ἀπαντᾶται ἐν τέλει τοῦ βιβλίου.

Γ'. Ἡ ἐξαιρετικὴ ἐμφάνισις τοῦ Ἰησοῦ παρεσκευάσθη διὰ τῆς προγενεστέρως ἀναπτύξεως τοῦ κόσμου. Παρεσκευάσθη διὰ γενικῶν μέσων δι' ὅλης τῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητος. (454.) Παρεσκευάσθη δι' ἐιδικῶν μέσων. «Γιγαντιαῖον ὄνειρον ἐπεδίωκε πρὸ αἰώνων ὁ ἰουδαϊκὸς λαός.» (49.) — «Ἡ Παλαιστίνη ἐκαλύπτετο ὑπὸ διαπύρου ἀτμοσφαίρας.» (55.) Ἐν βραχυλογία, τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ θὰ ἔμεινεν ἀνεξήγητον, ἄνευ τῆς ἐξαιρετικῆς θέσεως εἰς ἣν εὑρέθη ὁ Ἰσραὴλ ἕνεκα τῆς ἱστορίας του, καὶ εἰδικώτερον μάλιστα, ἕνεκα τῶν μεσσιανικῶν ἐλπίδων, αἵτινες ἐφλέγμανον τὰ στήθη του. «Ὁ μεσσιανισμὸς ἔβλαλλε πάντας εἰς ὄργανισμὸν.» (63.)

Δ'. Ὁ Ἰησοῦς, παρασκευασθεὶς διὰ τῆς προγενεστέρως προόδου, εἶναι καὶ θὰ ἦναι, ἐν τῇ θρησκευτικῇ τάξει, ἡ πηγὴ ὅλων τῶν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ τελεσθεισῶν προόδων. Ἡ ἐποχὴ του εἶναι «μία τῶν πλαστουργῶν ἐκείνων ἐποχῶν, αἵτινες ἀπεφάσισαν τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος.» (44.) «Ἀπομένει διὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἀκένωτος πηγὴ ἠθικῶν ἀναγεννήσεων.» (45.) «Ἦρρισε διαπαντὸς τὴν ἰδέαν τῆς καθαρᾶς λατρείας.» (446.) Ὁ θρησκευτικὸς κόσμος ἐξαρτᾶται παρ' αὐτοῦ. Ἡ τελειοποίησις τοῦ χριστιανισμοῦ συνίσταται «εἰς τὸ νὰ ἐπανέλθωμεν πρὸς τὸν Ἰησοῦν.» (455.) Τὸ ἰδεῶδες θρησκευτικὸν εἶναι λοιπὸν ἐν τῷ παρελθόντι.

Τὰ πραγματικὰ ταῦτα διδόμενα, ἅτινα ὁ συγγραφεὺς παραδέχεται, ἢ μᾶλλον κηρύττει, ἀποτελοῦσι τὴν ἀφετηρίαν τοῦ πονήματός του. Τοιοῦτον, κατ' αὐτὸν, τὸ ἐξαχόμενον, κριτικῆς πάντῃ ἀμερολήπτου, τῶν ἐγγράφων τῆς Νέας Διαθήκης, καὶ τῆς σπουδαίας μελέτης τῆς ἱστορίας. Ἐν βραχυλογία: ὑπάρχει, ἐν τῇ δημιουργίᾳ, θεμελιώδης τις νόμος, ἡ πρόοδος.

Ὁ νόμος οὗτος ἀναγνωρίζει τρανωτάτην ἐξάρεσιν: τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν. Ὁ νόμος καὶ ἡ ἐξάρεσις συμφωνοῦσι κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῆς πρὸ αὐτοῦ προόδου, καὶ διαμένει ἡ πηγὴ τῆς μετ' αὐτὸν προόδου. Τὸ θρησκευτικὸν πεδῖον παριστᾷ λοιπὸν εἰς τὴν πρακτικὴν διάφορα στοιχεῖα: ἓνα νόμον καὶ μίαν ἐξάρεσιν καὶ τὴν ἄρμονίαν τῶν διαφόρων τούτων στοιχείων: *unitas in varietate*. Τοιαῦτα τὰ εἰς τὴν συζήτησιν ἀνήκοντα γεγονότα, τοιαῦτα τὰ παρὰ τοῦ Κ. Ρενᾶνος, ἅμα δὲ καὶ παρὰ τῶν ἀντιπάλων του ἀποδεχθέντα διδόμενα. Ἀποδεχόμενοι τὰ γεγονότα ταῦτα, πῶς θέλομεν τὰ ἐξηγήσει;

Οἷοσδῆποτε νόμος εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας αἰτίας τινός. Πᾶς νόμος ὑποθέτει λοιπὸν νοῦν συλλαμβάνοντα αὐτόν, καὶ δύναμιν πραγματοποιοῦσαν αὐτόν. Εἶναι ἀμφίβολον ἂν δυναθῆ ἡ τις ποτὲ νὰ αἰτιολογήσῃ τὰ παλαιὰ ταῦτα ἀξιώματα τοῦ κοινοῦ φιλοσοφικοῦ νοός. Ἄλλ' ἀπέναντι ἀπλοῦ τινος νόμου, τὸ πνεῦμα εὐκόλως ἐξολισθαίνει εἰς τὴν φορὰν τῶν συγχύσεων, ἐκλαμβάνει τὸν νόμον ὡς αἰτίαν, καὶ, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὁμοιόμορφον καὶ διηνεκῆ ἀνάπτυξιν, καταντᾷ λίαν εὐχερῶς νὰ στέρηγῃ εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω, καθότι ἔχει οὕτω, καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ νόμος εἶναι ἰκανὴ ἐξήγησις τῶν φαινομένων, ἅτινα ἐκφράζει. Ἀπεναντίας, ὁπότεν διάφορα στοιχεῖα εἶναι ἐν ἄρμονίᾳ, τὸ πνεῦμα παρορμᾶται, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς πρὸς τὴν ἐνότητα ἀνάγκης, ἥτις εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ λόγου, ν' ἀναζητήσῃ ὑπεράνω τῶν διαφόρων στοιχείων τὴν ἐνιαίαν ἀρχὴν, ἥτις τὰ συναρμολογεῖ. Αὕτη εἶναι ἰδέα τοῦ Πυθαγόρου, καίτοι δὲ πεπαλαιωμένη, εἶναι οὐχ ἥττον καὶ τὴν σήμερον ἐδραία, ὡς τὸ πάλαι. Ἄν λοιπὸν ἡ

πρόσδος εἶναι ὁ νόμος τοῦ κόσμου, ὁ Ἰησοῦς δὲ ἐξαιρέσις, καὶ πρόδηλος ἢ σχέσις τῆς ἐξαιρέσεως πρὸς τὸν κανόνα, ὁ λόγος ὁμοῦ ἅφ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν ἔρευαν τῆς ἀνωτέρας ἀρχῆς, αἰτίας τῆς ἀρμονίας ταύτης ἐν τῇ ποικιλίᾳ. Ἐφαρμόζομεν καὶ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ταύτην περίπτωσιν τὴν γενικῶς παραδεδογμένην μέθοδον. Ὅσάκις ἡ φιλοσοφία ἐξακριβώνει, ἢ ὑποθέτει στοιχεῖα ὄντως διάφορα, δηλαδὴ μὴ μεταμορφούμενα τὰ μὲν ἐν ταῖς δὲ, οὐδὲ δυνάμενα νὰ προκύψωσιν ἐκ τινος κράματος, ἀνυψοῦται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς πρώτης αἰτίας. Ὁ ἀθεϊσμός μόνον καὶ ὁ οὐθισμός ἀρνοῦνται τὴν ἀξίαν τῆς πορείας ταύτης τῆς διανοίας.

Ἡ ἐξήγησις τὴν ὁποίαν ὑπεδείξαμεν εἶναι ἀπλουστάτη, ὑπὸ τὴν ἔποψιν σοβαροῦ τινος θεϊσμοῦ. Ὁ Θεὸς ὁδηγεῖ τὴν ἀνθρωπότητα διὰ διαφόρων μὲν ὁδῶν, ἀλλὰ πάντοτε συναρμολογῶν μὲ τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ βουλήν. Πότε ὁρίζει νὰ βαδίσωσιν αἱ κοινωναὶ πρόσδοον βραδεῖαν, καὶ μεγάλα ἐξαγόμενα προκύπτουσιν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐκ τινος ἀφανοῦς κατεργασίας συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος· πότε δ' ἐξεγείρει ἐκλεκτὰ πρόσωπα, καὶ τὰ περιστέφει μὲ φωτεινὸν στέφανον ἐξαστραπτοντα ἐπὶ τῶν ὁμοίων των. Διαθέτει ἀμφοτέρω τὰ μέσα ταῦτα, οἷοτι εἶναι βασιλεὺς τῶν ὄλων· καὶ ὁπότεν ἀναδιφῶμεν τὰ χρονικὰ τῆς ἱστορίας, δυνάμεθα ν' ἀναγνωρίσωμεν καὶ νὰ θαυμάσωμεν τὴν ὑψηλὴν Πρόνοιαν, τὴν συναρμολογοῦσαν τὰ πάντα, ὅπως συνδράμωσιν ὁμοῦ εἰς τὰς βουλὰς τῆς. Βλέπομεν ὅτι ἡ γενικὴ κίνησις τῶν πνευμάτων προετοιμάζει, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ παραγάγῃ τὴν αἰφνίδιον λάμψιν, τὴν φωτίζουσαν τινὰς, καὶ τὸ φῶς τῆς μεγαλονοίας διαχεόμενον ἐφ' ὄλων καὶ προκαλοῦν νέαν καὶ γενικὴν κίνησιν. Ὅπως ἀναζητήσωμεν

καὶ εὐρωμεν εἰς τὰς θεωρίας ταύτας τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δὲν εἶναι διόλου ἀναγκάσιον νὰ ἐπιληφθῶμεν τῶν μυστηρίων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τοῦ δόγματος τῆς ἀπολύτου θεότητος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν ὑπερφυσικῶν ἐκδηλώσεων, αἵτινες προσιώμισαν τὴν ἔλευσίν του ἀρκεῖ σπουδαῖός τις θεῖσμός. Ἄρκει νὰ συμμεριζώμεθα τὰς σκέψεις τοῦ Ἐφρημερίου τῆς Σαβοΐας (Vicaire savoyard). Ὁ Θεὸς εἶναι ἰσχυρός. Διὰ τοῦ θελήματός του ἀνέδειξε τὸν Υἱὸν τῆς Μαρίας, ἐν τῇ θρησκείᾳ, τὴν φωτεινὴν στήλην, ἣν αἱ αἰετοὶ προπορεύεται τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ νόμοι καὶ αἱ ἐξαιρέσεις τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης πραγματοποιοῦσιν ἐπίσης, ἐν τινι ἀνωτέρᾳ ἐνότητι, τὰς βουλάς τοῦ ἀπείρου ὄντος, τοῦ ὁποίου τὸ θέλημα εἶναι ἡ καθολικὴ αἰτία, καὶ ἡ σοφία ὁ νόμος τῶν νόμων.

Ἄπτεται ὁ Κ. Ἐνὰν τῆς ἐξηγήσεως ταύτης; Ὁχι. Τῇ ἀπονέμει τὴν τιμὴν τῆς συζήτησεως; Ὁχι. Διατί; Διότι, καθὰ φρονεῖ, τὸ θεῖον θέλημα οὐδὲν ἐξηγεῖ· διότι τῷ ἐλλείπει ὁ Θεός. Ὁ Κ. Ἐνὰν ὁμιλεῖ συνεχῶς μ' ἔρωτα, μὲ περιπάθειαν, περὶ ἐκείνου ὅπερ ἀποκαλεῖ θεῖον. Ἐραστής τῆς καλλονῆς, ἀνατραφεὶς ἐκ τῶν μεγάλων ἔργων τῆς τέχνης καὶ τῆς ποιήσεως, ἀναγνωρίζει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑψηλὰ ἐνστίγματα, εὐγενεῖς πόθους, σίτινες τῷ πλαστοουργοῦσιν ἰδανικόν τινα κόσμον, πολὺ ἀνώτερον τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων, τῶν συμφερόντων καὶ χυδαισότητων τῆς ζωῆς. Ὁ κόσμος οὗτος, ἐν ᾧ ἡ ψυχὴ ζῆ καὶ ὄνειροπολεῖ κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀνατάσεως αὐτῆς, συνιστᾷ τὸ θεῖον. Ἄλλ' ἡ ἔρευνα τοῦ θείου δὲν εἶναι εἰμὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μεθ' ἑαυτοῦ, ἀποχώρισις τῆς ψυχῆς ἐν αὐτῷ, ἐνθα ἀπομονοῦται ἐνώπιον ἑαυτῆς, διότι ὑπεράνω τῆς

ἀνθρωπότητα οὐδὲν ὑπάρχει πραγματικόν. Ἡ ἰδέα Πνεύματος ἀπείρου, πραγματικοῦ, ἰσχυροῦ καὶ ἐλευθέρου, εἶναι δυσειδαίμων πλάνη: τοιαύτη ἢ θεμελιώδης διδασκαλία τοῦ συγγραφέως. Ἀπαντῶνται ἔγνη τινὰ αὐτῆς ἐν τῷ Βίῳ τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Λουκράτιος, εὐφυῆς αἰδὸς τοῦ ἀθεϊσμοῦ τῶν ἀρχαίων, παρίσταται ὡς ὁ ἀληθινὸς ἐρμηνευτὴς «τοῦ γενικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς φύσεως» (40): οἱ πιστεύοντες ὅτι ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἐλευθέρων βουλήσεων τῆς θεότητος (41) λέγεται ὅτι «ἀμαρτάνουσι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ χημικοῦ.» (42.) Ἄλλ' ὅμως, ἀποχρῶσαν ἔκθεσιν τῆς θεολογίας τοῦ συγγραφέως δὲν δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν ἐν τῷ Βίῳ τοῦ Ἰησοῦ. Ἐνδιατρίβει, ἀληθινά, εἰς δύο σελίδας (74,75) περὶ Θεοῦ, ἀλλὰ βαθὺ σκότος καλύπτει τὰς δύο ταύτας σελίδας. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀγ. Παῦλος, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Σακχαμούνης παρίστανται αὐτόθι ὡς ἐκπροσωποῦντες τὴν αὐτὴν θεολογικὴν ἐπίνοιαν, δὲν συντελεῖ πρὸς διαφώτισιν αὐτῶν.

Ἄλλοῦ λοιπὸν πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὰς θεμελιώδεις δοξασίας τοῦ Κ. Ῥενᾶνος. Πρέπει ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τ' ἀναρίθμητα καὶ ὑπὲρ τὸ θεὸν εὐκρινῆ χωρία τῶν ἄλλων συγγραφῶν του, ὅπου ὑποθέτει τὸν Θεὸν ὡς κατηγορίαν τοῦ ἰδανικοῦ, δηλοδῆ ἀπλοῦν στοχασμὸν τῆς νοήσεως, τὴν συγκεφαλαίωσιν τῶν ὑπεραισθητικῶν ἡμῶν ἀναγκῶν *, ὅπου ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἀνθρωπότης λατρεύει καὶ πρέπει νὰ λατρεύῃ τὴν ἰδίαν αὐτῆς εἰκόνα **, ὅπου ἀρνεῖται ῥητῶς ὅτι τὸ ἄπειρον

* Etudes d'histoire religieuse, pag. 419.

** Etudes d'histoire religieuse, pag. 215 καὶ xxii.

υπάρχει καθ' ἑαυτὸ *, καὶ ὅπου ἀποφαίνεται ἐπὶ τέλους ὅτι ἡ φύσις οὐδὲν ἀποκαλύπτει προδιαγεγραμμένον σχέδιον **.

Ὁ Κ. Πενάν δὲν πιστεύει εἰς τὸν Θεόν, καθ' ἣν ἔννοιαν ἀποδίδει ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὸν ὄρον τοῦτον: δὲν πιστεύει ὅτι ὑπεράνω τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ὑπάρχει πραγματικόν τι ὄν, ἄπειρον καὶ αἰτία τοῦ παντός. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, οἱ προσεκτικοὶ καὶ σπουδαῖοι ἀναγνώσται τῶν βιβλίων του δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀμφιβολίας. Τὸ σημερινόν μας ἀντικείμενον εἶναι ν' ἀποδείξωμεν, ὅτι ἡ ἄρνησις αὕτη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ μόνη κλείς τοῦ προκειμένου εἰς τὴν μελέτην μας βιβλίου, ὅτι εἶναι, ὡς εἶπον, κεκρυμμένη εἰς τὰς θεμελιώδεις αὐτοῦ ἀρχάς.

Ἄν τὸ σύμπαν ἀκολουθῇ νόμον τινά, ἄνευ ἀνωτέρας αἰτίας τοῦ νόμου τούτου, ἂν ἡ πρόοδος ᾖναι ὁ ὑπέρτατος νόμος τοῦ παντός, βλέπετε βεβαίως ἐναργέστατα ὅτι ἡ διαβεβαίωσις: «οὐδεὶς ὑπερέβη τὸν Ἰησοῦν» ἀποτελεῖ, ἐν τῷ νῷ τοῦ συγγραφέως, ἀπόλυτον ἀντίφασιν. Ἡ ἀντίφασις αὕτη φαίνεται τρώντι, κατὰ πρώτην ὄψιν, ὅτι ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ Βίου τοῦ Ἰησοῦ, καὶ, ἐπειδὴ διατρανοῦται διὰ πλείστων ὄσων ἀντιφάσεων εἰς τὰ καθέκαστα, ἡ ἀνάγνωσις τοῦ βιβλίου τούτου ἀποβαίνει φθοροποιὰ εἰς ἀπρόσεκτον νοῦν, καθότι, περιήγουσα τὴν διάνοιαν εἰς λαβύρινθον ἀσυναρτήτων διαβεβαιώσεων, τὴν παραζαλίζει ἐπὶ τέλους, καὶ τὴν ἐμποδίζει νὰ μορφώσῃ σταθεράν τινα καὶ συμπαγῆ ἔννοιαν. Σπουδαιότερα μελέτη τροπολογεῖ τὰς πρώτας ταύτας ἐντυπώσεις. Ἡ ἀντίφασις εἶναι πλήρης εἰς τοὺς ὄρους, ἐλάσσων δὲ ἡ μάλιστα μηδαιμινή εἰς τὴν ἔννοιαν. Τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὁ ἐξαιρετι-

* Revue des Deux mondes, du 15 Janvier 1860, pag. 384.

** Revue des Deux mondes, du 15 Janvier 1860, pag. 387.

κὸς αὐτοῦ χαρακτηρ εἶναι εἰς τὸ γράμμα τοῦ βιβλίου· τὸ πνεῦμα τοῦ βιβλίου εἶναι νὰ καταφέρει τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ὁ Ἰησοῦς, προπάντων, ἦτο τοῦ ἰδίου ἡμῶν μέτρου * (449), ὅτι τὸ ὑπερφυῆς αὐτοῦ ἔργον ἦτο οὐσιωδῶς ἐξαγόμενον εὐνοϊκῶν περιστάσεων. Ἡ εἰς τοσαύτας θαυμαστικὰς φράσεις διαλάμπουσα περὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀκτινοβολία δὲν εἶναι εἰρωνικὴ, ἀλλὰ φαντασιώδης. Ἄν προσέξῃ τις σβύνη, ἅμα παύσῃ τὸ θάμβος τῶν λέξεων.

Τοιοῦτον τὸ ἀπόκρυφον τοῦ βιβλίου, ἡ ἀληθὴς ἐννοια τῆς φαινομένης ἀντιφάσεως. Ἄλλὰ διατί ἔχει οὕτω; Διατί ὁ συγγραφεὺς ἀποσύρει, ὅσα ἐπρότεινεν ὡς ἀληθῆ; Καθότι, ἂν τὰ πάντα ὑπάγωνται ἐν τινι νόμῳ ὁμοιομόρφῳ, ἂν ἡ κηρυχθεῖσα ἐξείρεσις πραγματικῶς ἐξαφανισθῇ, οἱ ὀλίγον σκεπτόμενοι νόες προσηλωσῶνται εὐκόλως ν' ἀντιληφθῶσι φύσιν τινὰ πραγμάτων, ἀφ' ἑαυτῆς ἀναπτυσσομένην· δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον ἀνάγκη Θεοῦ, πρὸς ἐξήγησιν τῆς καθολικῆς ἁρμονίας. Ρεῦμά τι λοιπὸν ἀθεϊσμοῦ διατέμνει τὸ βιβλίον, καὶ μόνον ἐξηγεῖ τὸν γενι-

* Ο Κ. Ἀβέτος εἰσέδυσεν, ἀπροκαλύπτως, εἰς τὴν ἐννοίαν ταύτην. Ἐν τῷ παραρτήματι αὐτοῦ εἰς τὸν Βίον τοῦ Ἰησοῦ, κήδεται νὰ μᾶς θεραπεύσῃ ἐκ «τῆς πλάνης τοῦ Θείου» καὶ νὰ μᾶς διδάξῃ ὅτι ἀδύνατον «νὰ ὑπάρξῃ ποτὲ ἄνθρωπος «ὅλως δυσανάλογος μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων.» (Jésus dans l'histoire, pag. 63 καὶ 64.) Ὁ κανὼν τῆς κριτικῆς συνίσταται λοιπὸν εἰς τὸ ἀποβῆσαι ἐκ τῆς ἱστορίας, πᾶν ὅ,τι ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρωπίνην στάθμην, καθὼς τὴν ἐννοοῦμεν αὐτὸς δὲ ἦτο ὁ κανὼν τοῦ δόκτορος Στράκου. Ἡ μέθοδος αὕτη μᾶς παρασύρει μακρὰν, καθότι ἡ ἐκτίμησις τῆς στάθμης ταύτης ἐξαρτᾶται πολὺ ἐκ τῶν διαθέσεων τοῦ θέτοντος αὐτήν. Ἄν τὸ ἔκτακτον ἠθικὸν ἦναι ἀπόδειξις ψεύδους, τί ὁ ἀπομείνῃ ἐκ τῆς ἱστορίας, ὅποταν αὕτη, πίπτουσα ἀπὸ τὰ ὕψη τοῦ Διδασκαλείου τῆς Γαλλίας (Collège de France) ἢ τῆς Σορβόννης, περιέλθῃ εἰς χεῖρας «τῶν ἀνικάνων ἐκείνων κενοδόξων, οἵτινες ἐκλαμβάνουσιν ἑαυτοὺς ὡς τὸ μέτρον τῆς διανοητικῆς (ἢ ἠθικῆς) παντοδυναμίας, καὶ γονυπετεῖς ἐνώπιον τῆς υπερφάνου αὐτῶν μηδαμινότητος, τῇ θυσιάζουσιν ἀδιστάκτως ὅ,τι ὑπερβαίνει αὐτήν;»

(M. Tissot, de Dijon).

κὸν αὐτοῦ χαρακτηῖρα. Ἡ βεβαίωσις αὕτη εἶναι σοβρὰ ἐπι-
τρέψατέ μοι λοιπὸν νὰ τὴν ὀρίσω βασίμως καὶ διὰ καλῶν
ἀποδείξεων.

Πρέπει νὰ καταδείξωμεν ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου
τοῦ Κ. Ρενᾶνος καταστρέφει, εἰς τόσα πολυάριθμα χωρία, τὴν
ὀρισθεῖσαν τῷ Ἰησοῦ ἐξαιρετικὴν θέσιν. Αὕτη ἡ πραγματικὴ
βάσις, ἐφ' ἧς ἐρείδονται τὰ ἐπιχειρήματά μου. Ἄς φυλλολο-
γήσωμεν τὸ βιβλίον, καὶ ἄς ἴδωμεν τί γίνεται ὁ ἰσχυρισμὸς
ὅτι οὐδεὶς ὑπερέβη τὸν Ἰησοῦν.

Ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς σχέσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς
τὸν κόσμον (βάσεως ὄλων τῶν θρησκευτικῶν ἐπινοιῶν), τὸν
Ἰησοῦν ὑπερέβη ὁ Λουκράτιος, τὸν ὑπερέβησαν αἱ ἑλληνικαὶ
σχολαὶ ἐν γένει, καὶ, τοῦτο δὲ ἐννοεῖται, τὸν ὑπερέβη ἡ νεω-
τέρα ἐπιστήμη. (40.) Ἡ «βάσις πάσης φιλοσοφίας» ἔμεινεν
ἄγνωστος εἰς τὸ τέκνον τῆς Γαλιλαίας, ὅπερ ἀνίδεον τῶν ἀλ-
λαχοῦ γενομένων προόδων, ἐπίστευεν ἀκόμη ὅτι ὁ κόσμος εἶ-
ναι «τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἐλευθέρων βουλήσεων τῆς θεότη-
τος.» (41.)

Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος τὸν ὑπερεῖχεν, οὐ μόνον καθὸ «ἀπηλ-
λαγμένος ἀπὸ τινος πλάνης, τὰς ὁποίας συνεμερίζετο ὁ Ἰη-
σοῦς,» ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἀρετὰς του, αἵτινες εἶναι δι' ἡμᾶς
ἐρασμιώτεροι τῶν τοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας. Ὁ Σπινόζας ὑπερέβη
τὸν Ἰησοῦν κατὰ τὴν ταπεινοφροσύνην, διότι ἔζη ἐκουσίως
βίον ἀφανῆ, καὶ ὁ Ἰησοῦς «ἠγάπα τὰς τιμὰς» καὶ δὲν ἠγάπα
νὰ θεωρῶσιν ἀνώτερον αὐτοῦ οὐδένα. (451, 373.) Μετεῖχε τῆς
ὑπερβολικῆς ἐκείνης δξυθυμίας, ἣτις εἶναι γενικῶς ἰδίᾳ τῶν
γυναικῶν (76)· καὶ τοσοῦτον ἰσχυρίζετο περὶ ἑαυτοῦ, ὥστε
ἐγίνετο «ὀγλήρως.» (345.) Τέλος πάντων, οἱ καθ' ἡμᾶς κρι-

τικοί υπερέβησαν βεβαίως τὸν Ἰησοῦν κατὰ τὴν ἠθικότητα. « Διὰ τῆς ἄκρας ἡμῶν ἀβρότητας, περὶ τὴν γρῆσιν τῶν πειστικῶν μέσων, λέγει ὁ Κ. Πενᾶν, διὰ τῆς ἀπολύτου ἡμῶν εὐκρινείας, καὶ διὰ τοῦ πρὸς τὴν καθαρὰν ἰδέαν ἀφιλοκεροῦς ἔρωτός μας, καθιδρύσαμεν, ὅλοι ἡμεῖς, οἵτινες ἀφιερώσαμεν τὴν ζωὴν μας εἰς τὴν ἐπιστήμην, νέον ἰδανικὸν ἠθικότητας. » (451.) Οἱ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς μας, ἀνήκοντες εἰς « γενεὰν λίσαν σπουδαίαν » (252), δὲν ἐπιτρέπουσι τὴν παραμικρὰν ἀλλοίωσιν τῆς ἀληθείας, χάριν τῆς ἐντολῆς των, ἐνῶ ὁ Ἰησοῦς, ἀνίδεος τῶν τοιούτων ἀβροτήτων, ἐψεύσθη * εὐτόλμως πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του. Πρέπει νὰ τῷ συγγωρήσωμεν αὐτὸ, διότι ἦτο τέκνον τῆς Ἀνατολῆς, καὶ, παρὰ τοῖς ἀνατολικῶς λαοῖς, « ὀλίγον ἐξοικειωμένοις εἰς τὰς ἀβρότητας τοῦ κριτικοῦ πνεύματος » (252), τὰ ὅρια μετὰξὺ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀληθείας εἶναι πάντοτε ἀναποφάσιστα. Ἀπαιτοῦντες παρὰ τοῦ Ναζωραίου Ἰησοῦ τὸν βαθμὸν τῆς ἀρετῆς, εἰς τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ φθάσωσιν οἱ νεώτεροι, διαστρέφωμεν τὴν ἱστορίαν. Οὐδεὶς δύναται ν' ἀναδειχθῇ ἀπολύτως ἀνώτερος τῆς ἐποχῆς του, καὶ « ἡ μεγάλη ἀποκάλυψις τοῦ κατήκοντος εἶναι ἔργον τῆς ἡμετέρας γενεᾶς καὶ τοῦ ἡμετέρου κλίματος ** ». Ἄς μὴ

* Ψεῦδομαι εἶναι λέξις ἀρετὰ βλάστημος. Ἦθελον διατάσει νὰ τὴν μεταχειρισθῶ, ἂν ὁ Κ. Ἀβέτος δὲν μ' ἔδιδε πρῶτος ἀφορμὴν. Ὁ Κ. Ἀβέτος ὁμολογεῖ ἢ μᾶλλον ἀποδεικνύει σαφῶς, ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Κ. Πενᾶνος ὑποθέτει ὅτι « ὁ Ἰησοῦς ἐψεύσθη » (Jésus dans l'histoire, pag. 51), καὶ ὅτι κατὰ τὸν Κ. Πενᾶνα πρέπει « νὰ υποθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ Ἰωάννης, ἐπίσης, ἐψεύσθη καὶ μάλιστα μὲ τὴν μεγαλητέραν τόλμην » (pag. 56). Ἀρσὺ εἶς τῶν κεκηρυγμένων πανηγυριστῶν τοῦ Κ. Πενᾶνος κατήντησε νὰ ὁμιλήσῃ οὕτω, ἀνάγκη πᾶσα ἡ βλάστημος λέξις νὰ ᾔηται μόνη ἱκανὴ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἰδέαν.

** De la part des peuples sémitiques dans l'histoire de la civilisation, pag. 19. Ἦδε ἐπίσης; l'Etude sur le livre de Job. pag. 90.

ἤμεθα δωρεὰν ἄδικοι· ἅς μὴ ζητῶμεν παρὰ τοῦ Γαλιλαίου αἰσθήματα, πρὸς γένεσιν τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖται γενναϊότερον αἷμα τοῦ τῶν υἱῶν Σήμ, εὐνοϊκώτερον κλίμα τοῦ τῆς Παλαιστίνης, καὶ ἰδίως μακροτέρα ἐπίδρασις τοῦ χρόνου, τοῦ «καθολικοῦ τούτου παράγοντος.»

Ἐπερέβησαν λοιπὸν τὸν Ἰησοῦν, ἐν τῇ περὶ Θεοῦ διδασκαλίᾳ του ὑπερέβησαν αὐτὸν, πολὺ περισσότερον, ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ ἀξίᾳ. Ὅποιοι τίτλοι ὑπεροχῆς τῷ ἀπομένουσιν; Δύναμις ἀπαράμιλλος, θὰ εἶπῃ ὁ συγγραφεὺς. Ἐν τὸν ὑπερέβησαν, ἀλλ' ὅμως αὐτὸς «ἔθεσε τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον τῆς προόδου.» Πάντοτε θὰ συνδεώμεθα θρησκευτικῶς «μετὰ τῆς μεγάλης διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὁποίας ἐκλάμπει τ' ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ. *» Ἰδοὺ μεγαλολογία· ἀλλ' ἅς ἐξετάσωμεν πλησιέστερον τὸ πρᾶγμα. Ἐν τινι ἄρθρῳ, δημοσιευθέντι ἑνδεκα μόνον μῆνας πρὸ τοῦ Βίου τοῦ Ἰησοῦ, ἐφ' οὗ ὁ συγγραφεὺς ἐπιστήνει τὴν προσοχὴν μας, μεταγράφων ἐξ αὐτοῦ ἀπόσπασμα ἀρκετὰ μακρὸν, ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ συγγράμματι, ἀπαντῶμεν τὰς ἐπομένους σκέψεις: Εἶμεθα χριστιανοὶ «καὶ ὁπόταν ἀκόμη ἀποχωρίζωμεθα σχεδὸν παντάπασιν ἐκ τῆς προηγηθείσης ἡμᾶς χριστιανικῆς παραδόσεως,» διότι, ἀληθῶς, τ' ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ἐκλάμπει «δικαίως ἢ ἀδίκως» εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς φορᾶς τοῦ πολιτισμοῦ, ἧτις ὠθεῖ καὶ ἡμᾶς. Ἀληθεύει ἢ παρὰ τοῦ συγγραφέως γενομένη ἀκολούθως διαδήλωσις ὅτι, μετὰ τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἐντυπώσεις ταξειδεύσας εἰς Παλαιστίνην, θεωρεῖ ὡς πλείονος λόγου ἀξίαν τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα τοῦ

* Vie de Jesus, pag. 447. Revue des Deux mondes, du 15 Octobre 1860, pag. 769.

Ἐσταυρωμένου· ἀλλὰ σταθμίσατε καλῶς τὸ ἐπόμενον: Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ τελειωτικὴ θρησκεία· ἀλλὰ πόθεν τοῦτο; Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν τὰ ζῶντα ὕδατα δὲν ἐκρέουσιν ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ Ἰορδάνου. Χάρις εἰς τοὺς Κέλτας καὶ τοὺς Γερμανοὺς, οἵτινες μετεποίησαν τὰς παραδόσεις τῆς Παλαιστίνης εἰς αἰώνιον Εὐαγγέλιον. Ἐκεῖθεν πηγάζει ἡ διαρκὴς δύναμις, ἡ δύναμις ἐκείνη εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τὸ μέλλον. Θέλετε νὰ πῆτε εἰς τὴν πηγὴν τῶν ζώντων ὑδάτων; Θέλετε νὰ προσκολληθῆτε εἰς τὴν ἀνεξάντλητον ἀρχὴν τῶν ἠθικῶν ἀναγεννήσεων; Μὴ ἀποβλέπετε πρὸς τὴν Ἀνατολὴν· μὴ προσηλώσετε τὰ ὄμματα ἐπὶ τῆς Ναζαρέτ καὶ ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ: «Δράμετε πρὸς τὴν Ἀρκίον καὶ πρὸς τὴν Δύσιν. Ἡ Ἀνατολὴ οὐδέποτε οὐδὲν παρήγαγε τοσοῦτον καλὸν ὡς ἡμεῖς. Ἄς μείνωμεν Γερμανοὶ καὶ Κέλται. Ἄς τηρήσωμεν τὸ αἰώνιον ἡμῶν εὐαγγέλιον, τὸν χριστιανισμὸν, καθὼς τὸν μετέπλασεν ἡ θάλλουσα καὶ ψυχρὰ ἡμῶν φύσις. *»

Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι εὐκρινεῖς. Ἐδημοσιεύθησαν ἑνδεκάμηνας πρὸ τῆς συντάξεως τοῦ Βίου τοῦ Ἰησοῦ· προσεκτικὴ δὲ ἀνάλυσις τοῦ τελευταίου τούτου συγγραμματος δὲν φθάνει πρὸς ἀνέυρεσιν σπουδαίας αὐτῶν ἀντιφρόσηως. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὸ ἐξαιρετικὸν μέρος τοῦ Ναζωραίου ραββίνου εἶναι οὐσιωδῶς παράδοξος περιπέτεια, τεράστιον συμβάν, τοῦ ὁποῦ οὐ νοῦς εἰς μάτην ἐπιχειρεῖ νὰ δώσῃ ἑαυτῷ λόγον. Τ' ὄνομα του προηγείται τοῦ μεγαλύτερου ἱστορικοῦ ὄργανου τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐχει ἀπαράμιλλον δόξαν· ἀλλ' εἶναι εἰς τὸ παρελθόν, καὶ ἡ πρόοδος μᾶς ἔφερε πολὺ περαιτέρω καὶ πολὺ

* Revue des Deux mondes, du 15 Octobre 1860, pag. 768.

άνωτέρω αὐτοῦ. Τί ἀπομένει τώρα ἐκ τῆς πομπώδους διαβεβαίωσης, ὅτι οὐδεὶς ὑπερέβη τὸν Ἰησοῦν;

Ἡ ἴδια χεὶρ, ἣτις ἀνήγειρε τόσῳ ὑψηλὸν βῆθρον εἰς τὸν οὐρανὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἐργάζεται λοιπὸν ἀνευδότης νὰ ὑποσκάψῃ τὰ θεμέλια αὐτοῦ. Ἰκούσατε ἤδη θετικὰς ἀποφάνσεις. Σημεῖα ἄλλης φύσεως θ' ἀποκαλύψωσιν ὑμῖν τὸ ἴδιον ἔργον.

Ὁ συγγραφεὺς, ἐξεικονίζων τὸν ἥρωά του, κατανατᾷ (δὲν λέγω ἐκ μεμελετημένης προθέσεως, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπιβρότην τοῦ ἐπικρατοῦντος αὐτῷ πνεύματος) ν' ἀμαυρώσῃ ὁ ἴδιος ὅλας τὰς ἀκτῖνας τοῦ μεγαλείου του. Ἡ τάσις αὕτη τοῦ νοῦ διατρανοῦται εἰς μύρια χαρακτηριστικὰ σημεῖα. Ἀκούσατε. Πρόκειται περὶ ἐκείνου, τὸν ὁποῖον καὶ ὁ συγγραφεὺς ἐπίσης ἀποκαλεῖ Υἱὸν Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς ἔχει ἀρεταίαις τρόπους (348), χωρικὴν ἀπλοϊκότητα (338). Εἶναι νέος ἐνθουσιώδης (106), φιλήσυχος περιπατητικὸς (144), περιχαρὴς παρὰ τῆ τερπνῆ αὐτοῦ μικρᾷ λίμνῃ (344)· εἶναι μειλίχιος ἠθικολόγος (116), εὐφυῆς καὶ εὐθυμὸς ἠθικολόγος (312)· εἶναι ὁ χαριέστερος ῥαββῖνος (91)· ἡ θεολογία του εἶναι θελξικάρδιος. (77.) Παρατηρεῖται ἐν αὐτῷ αἴσθημα εἰς ἄκρον τρυφερὸν πρὸς τὰς γυναῖκας (72), « ἡ δόξα τοῦ πατρὸς του ἐνέπνεεν αὐτῷ ζηλοτυπίαν δι' ὅλα τὰ ὠραῖα πλάσματα, ἅτινα ἠδύναντο νὰ συντελέσωσιν εἰς αὐτήν. » (73.) Παραιτοῦμαι ἐκτενεστέρας συλλογῆς τῶν ἐπιθέτων τούτων: μειλίχιος, χαρίεις, γλυκύτατος, θαυμασιος, τῶν ὁποίων ἡ ἐπανειλημμένη χρῆσις ὑπεδείχθη ἤδη εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ κοινῆ *.

Οὕτω λοιπὸν, ἀναμειγνύονται, εἰς ἀντικείμενον τόσῳ σπουδαῖον, λόγια καλ-

* Ἰδίως παρὰ τοῦ Κ. Καρόλου Σεκρατῆνος, ἐν τῷ Chrétien Evangélique, τῆς 10 Αὐγούστου 1863.

λωπιτρίκς (petite maitresse) καὶ δὲν ἤξεύρω ὁποία ὁσμὴ κοι-
τῶνος (boudoir), προσβάλλουσα οὐχ ἤττον τὴν αἰσθησιν τοῦ
καλοῦ ὅσῳ καὶ τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα. Ὅλα ταῦτα, Κύριοι,
ἔχουσι μεγάλην σημασίαν, καὶ σὰς βεβαιῶ ὅτι οὐδόλως προε-
θέμην ἐνταῦθα, νὰ ἐπιφέρω φιλολογικὴν ἐπίκρισιν. Ὁ Κ. Ῥε-
νὰν ἔχει πολλάκις φιλοκαλίαν· εἶναι τόσῳ ἄξιος φιλολόγος,
ὥστε δὲν ἤθελε παραβλέψει τόσῳ μεγάλας καὶ πολυαριθμούς
παρεκτροπὰς, ἄνευ σπουδαίας τινὸς αἰτίας. Ζωηρὸν αἰσθημα,
ἐνδόμυχος ἀνάγκη τοῦ νοῦς, ἠδύναντο μόνον νὰ τὸν παρασύ-
ρωσι τόσῳ μακρὰν ἐκ τοῦ ἀταράχου πεδίου τῆς τέχνης. Δὲν
ἐτελειώσαμεν εἰσέτι τὴν μελέτην ταύτην.

Μετά τινα εἰδυλλικὴν καὶ βουκολικὴν ἐποχὴν (οὗτοι εἶ-
ναι πάντοτε ὄροι τοῦ συγγραφέως), ὁ ἀγγίλους καὶ εὐθυμος
ἠθικολόγος τῶν πρώτων χρόνων καθίσταται «μελαγχολικὸς
γίγας», «ὑπερβαίνει πᾶν μέτρον» (313)· «ὡς ἐκ τοῦ λίαν
ἐμπαθοῦς χαρακτῆρός του, ὑπερπηδᾷ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τὰ
ὄρια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως». (318.) Ὑποστηρίζει «τὸ πικρὸν
καὶ ὀδυνηρὸν αἰσθημα τῆς ἀποστροφῆς πρὸς τὸν κόσμον» (312)·
δεικνύεται ἐνίοτε «ἀπότομος καὶ ἀλλόκοτος» (313.) «Ἡ ἀθυ-
μία του κατὰ παντὸς ἐμποδίου τὸν παρασύρει εἰς ἀνεξηγήτους
καὶ παραλόγους κατὰ τὸ φαινόμενον πράξεις.» (319.) «Ἐμ-
φορεῖται ἐπὶ τέλους ὑπὸ ἰδιαζούσης κλίσεως καταδρομῶν καὶ
βασάνων» (316)· καὶ «παραφερόμενος ἐκ τῆς τρομερᾶς ταύ-
της προόδου τοῦ ἐνθουσιασμοῦ» (318), «συνέλαβεν ἐκ προ-
μελέτης τὸν σκοπὸν νὰ τὸν ἀποκτείνωσιν» (316). Δις, τῶντι,
δις ὁ Κ. Ῥενὰν παραβάλλει τὸν Ἰησοῦν μὲ τοὺς πρωτοεργοὺς
τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὅπως τὸν δικαίωσθαι ἀθετήσαντα

(ὡς ὁ Δαντῶν, ὁ Σαινζούστις καὶ ὁ Ῥοβεσπιέρρος) τοὺς νόμους τῆς ἡμερότητας τῶν ἡθῶν *.

Τὸ δὲν, ὅπερ εἶχε τὴν ὑψηλοτέραν περὶ Θεοῦ συνείδησιν, ἦτο λοιπὸν πρῶτον βουκολικὸς φαντασιόκοπος, ἀκολούθως μελαγχολικὸς γίγας, ἰδιότροπος καὶ δυσάρεστος. Ἰδατε πόσον τὸ ἰδανικὸν ἐκπίπτει, πῶς ἐκεῖνος ὅστις κηρύττεται μεῖζων μεταξὺ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων, ταπεινοῦται κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χαρακτῆρός του.

Ἀποβαίνει ἀναγκαῖον ν' ἀκολουθήσωμεν εἰσέτι τὴν ἐφαρμογὴν τῆς αὐτῆς μεθόδου, ἢ τὴν ἐπιβρόχην τοῦ αὐτοῦ πνεύματος, ἐν τῇ ἐκθέσει τινῶν ἐκ τῶν στοχασμῶν τοῦ Ἰησοῦ, ἐπίσης μεγάλων κατὰ τὰς ἀποφάνσεις τοῦ συγγραφέως, ἀλλ' ἐπίσης μικρῶν κατὰ τὰς ἐξηγήσεις του.

Δύο παμμέγιστα γεγονότα πρέπει νὰ ἐκπληξῶσι τοὺς ἱστορικοὺς ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ φραγμαὶ μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων καταπίπτουσιν: ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ ἦναι ὁ κληρὸς τῶν ἐλαχίστων καὶ τῶν ταπεινῶν, καθὼς τῶν σοφῶν καὶ τῶν μεγιστάνων τοῦ κόσμου· οἱ πτωχοὶ, κατὰ τὸν Λόγον τοῦ διδασκάλου, εὐαγγελίζονται· τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον γεγονός. Τὸ δεύτερον εἶναι ἡ διάδοσις τῆς περὶ Θεοῦ γνώσεως ἐπέκεινα τῶν ὁρίων τῆς Παλαιστίνης, ἢ λόγος τῆς ἐνώσεως ὅστις πρέπει, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, νὰ συνδέσῃ

* Ἴδου τὸ κείμενον: «Οὐδεμία ἐπανάστασις τελεσφορεῖ, ἄνευ ὀλίγης τραχύτητος. Ἄν ὁ Λούθηρος, ἂν οἱ πρωτοουργοὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὄφειλον νὰ τηρήσωσι τοὺς νόμους τῆς ἡμερότητας τῶν ἡθῶν, ἢ μεταρρυθμίσις καὶ ἡ ἐπανάστασις δὲν ἐγίνοντο. (326)» «Τινὲς λυποῦνται ἐπίσης ὅτι ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐξῆλθε πολλάκις τῶν ἀρχῶν αὐτῆς καὶ δὲν ἔγινε παρ' ἀνδρῶν συνετῶν καὶ μετριοφρόνων. Ἄς μὴ ἐπιβάλλωμεν τὰ χαμαίζηλα προγράμματα ματὰ μας, οἱ νουνεγεῖς ἡμεῖς χυδαῖοι, μὲ τὰς ἐκτάκτους ἐκείνας μεταβολὰς, αἵτινες εἶναι τοσοῦτον ἀνώτεραι τοῦ μέτρου μας.» (125.)

τὴν ἀνθρωπότητα ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ οικογενείᾳ. Διὰ τῶν γεγονότων τούτων ἡ ἱστορία διετμήθη καὶ οὐδέποτε ὑψηλότερα ἰδέαι εὔρον τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν ἵνα πραγματοποιηθῶσιν. Ἴδου αἱ ἐξηγήσεις τοῦ Κ. Ρενᾶνος :

Ὁ Ἰησοῦς συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ καθιδρύσῃ περισκεμμένον κοινωνισμόν. (178.) Ἡ ἄκακος αὕτη χεῖμαιρα ἠδύνατο νὰ γίνῃ δεκτὴ παρὰ « τοῦ σμήνους τῶν χαριέντων παιδίων » (176), ἅτινα τὸν περιστοίχουν εἰς Γαλιλαίαν· παρὰ « τῶν μικρῶν συλλόγων τῶν εὐθήων » (149), εἰς τοὺς ὁποίους ἀπετάνθη κατὰ πρῶτον. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τρόπος νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω καὶ νὰ εἰσαγάγῃ τὴν κοινωνίαν ἐν γένει, καὶ ἰδίως τὰς ἀνωτέρας τάξεις, εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ κοινωνισμοῦ, ἔστω καὶ τοῦ πλεόν περισκεμμένου. Ὁ Ἰησοῦς τὸ ἐνόησεν. « Ἐλαβε τελείαν ἀπόφασιν μὲ ὑπερβολικὴν τόλμην: ἐστράφη πρὸς τοὺς ἀπλοϊκοὺς » (170) καὶ « προεκάλεσε τὸν λαόν. » (179.) « Ἐλαβε πρὸ ὀφθαλμῶν νὰ κηρύξῃ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὰ « ἐξουθενήματα τοῦ κόσμου τούτου, τὰ θύματα τοῦ κοινωνικοῦ τύφου » (179), εἰς τοὺς σχισματικούς καὶ τοὺς ἐθνικούς. (179.) Τὸ τοιοῦτον ἦτο ἀληθινὸν ἀρίστευμα (coup de maître, 184.) Ἀδυνατῶν τρώντι νὰ συνεινοηθῇ μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς συναγωγῆς, ἐνισχύθη βραδύτερον εἰς τὴν ἰδέαν τῆς καταλύσεως τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

Ἡ μεγάλη ἀλλοίωσις, ἡ συστήσασα τὴν νεωτέραν κοινωνίαν, καὶ στηρίξασα ὀριστικῶς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος, καταντᾷ λοιπὸν, ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς, ὀρμῆ δυσμενείας « νέου δημοκράτου » στραφέντος κατὰ τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῆς κοινωνίας· διότι « ἡ διδασκαλία ὅτι οἱ πτωχοὶ μόνοι θά σωθῶσιν ἦτο ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ. » (179.)

Καθόλου εἰπεῖν, ἡ προσπάθεια τοῦ Κ. Ρενᾶνος τείνει νὰ

ἐξηγήσῃ ὅλον τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ διὰ τῶν περιστάσεων. Ἀναφέρει μὲν, ἅπαξ ἢ δις, τὴν δύναμιν τῆς βουλήσεώς του· ὁμιλεῖ περὶ τῆς μεγαλοψυχίας του· ἄλλοι ὅμως εἶναι ὁ ῥυθὸς τῆς διανοίας του. Ὁ Ἰησοῦς ἔτυχε θαυμασιῶν περιπετειῶν. Τὰ πάντα τὸν ἐβοήθουν, διότι «τὰ πάντα βοηθοῦσι τοὺς περιβλέπτους ἄνδρας· βαίνουνσι πρὸς τὴν δόξαν δι' ἀκαταμαχῆτου φορᾶς καὶ πεπωμένου νόμου.» (457.) Ἡ συνάντησις «Ἰωαννάν τινος ἢ Ἰωάννου», «νέου ἀσκητοῦ μεστοῦ οἴστρου καὶ πάθους» (94), τὸν ὁποῖον ἐπωνόμασαν βαπτιστὴν, ὀλίγον ἔλειψε ν' ἀποβῆ ὀλεθρία τῷ Ἰησοῦ. Ὁ Ἰησοῦς διέτρεχε κίνδυνον νὰ ἐπιβρέασθῆ ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τότε ἀναμφιβόλως θ' ἀπέμενεν «ἄγνωστος αἰρετικὸς ἰουδαῖος.» (115.) Ἄλλ' ὁ Ἰωάννης ἐφυλακίσθη εἰς καιρὸν ἀρμόδιον, καὶ ὁ Ἰησοῦς εὐτυχῶς ἐπεδόθη εἰς τὴν ἰδίαν του ἐντολήν. Ἡ ἔλλειψις ἀστυνομίας, γαρχατηρίζουσα τὴν κατάστασιν τῆς Ἰουδαίας (ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν), πρέπει νὰ συναριθμηθῆ μετὰ τῶν εὐνοϊκωτέρων περιστάσεων, ὑπὲρ τοῦ ἔργου τοῦ Ναζωραίου νεωτεριστοῦ. Ὁ Κ. Ῥενὰν ἐπιμένει εἰς τὸ θέμα τοῦτο, μὲ τρόπον προοιδόντα ἐνεργῶς τὰς προλήψεις κατοίκου τινὸς τῶν Παρισίων, ὑπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸν πολίτευμα. Γνωρίζει ὅτι τὸ στάδιον τοῦ Ἰησοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν, εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς ἐλευθέρως ἐκείνης βαρβαρότητος*, ὁποία ὑπῆρχεν ἐπὶ Τιβερίου (448, 457.) Πάντα ταῦτα εἶναι εἰσέτι μικροῦ λόγου ἄξια, ὡς πρὸς τὸ θαυμασιώτερον εὐτύχημα τοῦ Ἰησοῦ, τὸ τοῦ ἐγκλήρου αὐτοῦ θανάτου. «Τὸ ὄφος, ὅπερ προσέλαβε, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποστηρι-

* Ἐλευθέρως βαρβαρότης εἶναι ἔκφρασις τοῦ Κ. Ἀβέτου, ὅστις προσέδραμεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εἰς βοήθειαν τοῦ ἀδελφοῦ του μετὰ γενναϊότητος τὸσση μεγαλητέρας, ὅσω δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένη παντὸς κινδύνου. Δὲν φαίνεται, τινόντι, ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, νὰ ἦτο ὄλιος μηδαμινὴ ἢ ἐπιβαστις τῆς ἀστυνομίας.

χθῆ πλέον τινῶν μηνῶν» (320), δὲν ἠδύνατο «νά βαστάσῃ ἕως τὰ ἐξήκοντα ἢ ἑβδομηκοντα ἔτη τὸ βάρος τῆς θεότητός του . . . . φθειρόμενος, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐκ τῶν ἀναγκῶν ἀνηκούστου καθήκοντος.» (457.)

Ἐπέπεσεν εἰς λάθῃ, τὸ γνωρίζομεν, «πιθανόν μάλιστα πολλὰ λάθῃ του νὰ ἦσαν προσποιητά» (458). ἤθελεν ἀναμριβόλως ὑποπέσει εἰς κανὲν λάθος, δυνάμενον νὰ κλονίσῃ τὸ οἰκοδόμημα τῶν ἀγώνων του (426), διότι «ὁ ἄνθρωπος εἶναι τόσῳ ἀσθενής, ὥστε ἀδυνατεῖ νὰ φέρῃ ἐπὶ μακρὸν τὴν θείαν ἐντολήν, καὶ ἐκεῖνοι μόνον εἶναι ἀκηλίδωτοι, ὅσους ὁ Θεὸς ἀνεκούρισεν ἐκ τοῦ βάρους τοῦ ἀποστολικοῦ ἐπαγγέλματος.*» Ἐὐτυχῶς ὅτι τὸν ἀπέκτεινον, προτοῦ ἀνεπανόρθωτόν τι πταῖσμα νὰ ἐξαντλήσῃ, ἐν τῇ πηγῇ αὐτῆς, «τὴν θείαν ζωὴν, τὴν ὁποίαν ἔμελλε νὰ διέλθῃ ἐν μέσῳ τῆς ἀνθρωπότητος.» (425.) Τὸν προσήλωσαν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. «Τὸ ἀνόητον μῖσος τῶν ἐχθρῶν του ἐπέφερε τὴν ὀριστικὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου του, καὶ ἐπεσφράγισε τὴν θεότητά του.» (369.) Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἰησοῦ μεγάλως ἔσφαλλον. Ὅπως ἀναχαιτίσωσι τὸ ἔργον του, ἔπρεπε νὰ τὸν ἀφήσωσι νὰ ζήσῃ μερικὰ ἔτη ἀκόμη. «Μένων ἐλεύθερος, ἤθελεν ἀποκάμει ἐν ἀπεγνωσμένῳ ἀγῶνι κατὰ τοῦ ἀδυνάτου.» (369.) Αἱ τυφλαὶ ἡμῶν προλήψεις ἀλλοιοῦσι τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν συμβεβηκότων. Ἀναλογιζόμεθα μετὰ φρίκης τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα, καὶ τῶν ὄντι, «ἡ πρᾶξις του ἦτο ἴσως ἀφυῆς μᾶλλον ἢ κατεντρεχῆς.» (382.) Ὁ ἀπόστολος Πέτρος ἐφάρθη «λίαν ἀγενῶς» (395) ἐν τῇ ἀπαρνήσει του, ὁμνύων ὅτι οὐκ οἶδε τὸν ἄνθρωπον. Ἐκ τὸς τούτου, ἐθεωρήσαμεν ὡς θεοκτόνους τοὺς τυφλοὺς ἐκείνους

* Etudes d'histoire religieuse, pag. 256.

Φαρισαίους, ἐνῶ αὐτοὶ τὸν ἀπεθέωσαν, καὶ ἦσαν πιθανὸν μωροὶ μᾶλλον ἢ διεστραμμένοι.

Ὅφειλω νὰ ἐπιμείνω, Κύριοι, ἐπὶ τῆς ἰδέας ταύτης, διότι ἀποτελεῖ ἀληθῶς μίαν τῶν ὑποστάσεων τοῦ Κ. Ῥενᾶνος. Ἡ ἠθικὴ δόξα τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἰδίως ἔργον τῶν φονέων του, οἵτινες τὸν ἀπέκτεινον ἐγκαίρως ὑπὲρ τῆς δόξης του. Πρέπει ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα λόγους, τῶν ὁποίων ὁ κατάψυχρος λυρισμὸς προσβάλλει οὐ μόνον τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ καὶ τι σπουδαιότερον καὶ ἐπισφαλέστερον. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἐπὶ τοῦ σταυροῦ· ἀφοῦ εἶπε: «Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου», κλίνας τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ στήθους ἐξέπνευσεν. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐκλέγει ὁ Κ. Ῥενᾶν ἵνα ἀνακαλέσῃ τὴν προσφιλεῖ του ἰδέαν, ἀνακράζων: «Ἀναπαύου ἤδη ἐν τῇ δόξῃ σου, γενναῖε μυσταγωγέ· τὸ ἔργον σου ἐτελείωσεν ἡ θεότης σου θεμελιώθη. Μὴ φοβηθῆς νὰ ἴδῃς ἀνατρεπόμενον, διὰ τι λάθος, τὸ ἔργον τῶν ἀγῶνων σου. Τοῦ λοιποῦ, ἀπαλλαγεῖς ἐκ τοῦ ἀσταθοῦς . . . . . (426.) Παύω. Τοιαῦται αἱ πρῶται ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ἐμποιεῖ εἰς τὸν συγγραφέα ἡ μεγάλη σκηνὴ τοῦ Γολγοθᾶ!

Παρατηρεῖτε, Κύριοι, ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἱστορικῆς ἢ θεολογικῆς συζητήσεως. Δὲν συζητῶ ἂν παραμορφῶνται τὰ κείμενα· ἓνα μόνον σκοπὸν ἔχω: νὰ σᾶς ἀποδείξω ἐναργῶς, ἀπαρχῆς μέχρι τέλους τοῦ βιβλίου, ὅτι ἐξετάζω καταχθόνιον ἔργον, ὅπερ φθάνει εἰς τὸ χαρακτηριστικώτατον τοῦτο συμπέρασμα: «Δεικνύων ὅτι ἡ παρά τοῦ Ἰησοῦ θεμελιωθεῖσα θρησκεία ἦτο φυσικὴ συνέπεια τῶν προγεγονότων, δὲν ἐννοῶ νὰ ἐλαττώσω τὴν ὑπεροχὴν της, ἀλλὰ ν' ἀποδείξω ὅτι ἔχει

τὸν λόγον τῆς, ὅτι ἦτο νόμιμος, δηλαδή σύμφωνος μετὰ ἐνστίγματα καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς καρδίας αἰ-
 ῶνός τινος.» (455.) Ἐνταῦθα ἐξέλιπε παντάπασιν ἡ ἐξαι-
 ρεσις τὸν ἀντιπροσωπεύσαντα αἰῶνά τινα θὰ ὑπερβῶσι, φυσι-
 κῶ τῷ λόγῳ, οἱ μέλλοντες αἰῶνες: τὸν θεμελιωτὴν τῆς αἰω-
 νίου θρησκείας, ἀποκαλεῖ πλέον ἀντιπρόσωπον τῶν ἀναγκῶν
 τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τινα ἐποχὴν.

Συγκεφαλαιῶ τὰς μακρὰς ταύτας σκέψεις.

Τὸ βιβλίον, ὅπερ ἐπιγράφεται Βίος τοῦ Ἰησοῦ, ἐμπε-
 ριέχει δύο ρεύματα ἰδεῶν ἀντιφατικῶν. Ὁ Ἰησοῦς ὑπερυψοῦ-
 ται, ὡς ἐξαιρετικὸν καὶ θεῖον ἔν, οὐδένα ἔχων ὑπέρτερον. Ὁ
 Ἰησοῦς ὑποβιβάζεται διὰ ῥητῶν ἀποφάνσεων, καὶ μυρίων σο-
 φισμάτων ἐντέχνου ὕφους, εἰς τρόπον ὥστε ν' ἀφήσῃ εἰς τὸν
 ἀναγκώστην τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὑπερέβησαν αὐτὸν καθ' ὅλα,
 καὶ ὅτι, κατὰ τὸν νόμον τῆς προόδου, πρέπει φυσικῶ τῷ λόγῳ
 νὰ παραδεχθῆ ὅτι καὶ εἰς τὸ μέλλον θὰ τὸν ὑπερβῶσιν ἔτι
 πλέον, ἀφ' ὅσον μέχρι τοῦδε τὸν ὑπερέβησαν*. Μᾶς φαίνεται
 τόσῳ μέγας καθότι ἐζήσεν ὀλίγον, καὶ δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ
 σφάλῃ. Ὅ,τι οὐδέποτε θὰ ὑπερβῶσιν εἶναι τὸ μεγαλεῖον τῆς
 πλάνης, ἥτις τὸν ἀνέδειξε Θεόν (εἰς τὴν ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ
 ὑψηλοτέρα πλάνη), καὶ ἡ δύναμις τῆς πλάνης ταύτης, ἥτις
 ἔδωκεν εἰς τὸν Ναζωραῖον τέκτονα ὄνομα, τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα.

Τὰ δύο ταῦτα ρεύματα τῶν ἰδεῶν συνεκρέουσιν ἐν τῇ
 αὐτῇ κοίτῃ, ἀλλὰ δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν σημαντικότητα. Ὀλί-
 γα λεπτὰ μακρὰν τῆς Γενεύης, τὰ διαυγῆ καὶ κυανᾶ ὕδατα

* Τοῦτο ἐξήγησε κάλλιστα ὁ Κ. Ἀβέτος (Jésus dans l'histoire, pag. 64)

Παρατηρεῖ (Jésus dans l'histoire, pag. 11) πολὺ ὀρθῶς, ὅτι αἱ κριτικαὶ τοῦ
 παρατηρήσεις εἶναι μᾶλλον παραρτήματα ἢ ἀντιλογίαι.

ἐκχεόμενα ἐκ τῆς λίμνης Λεμάν δέχονται τ' ἀμυώδη ρεῖθρα τῆς Ἀρβῆς. Στιγματικῶς τὰ κυανᾶ καὶ τὰ υπόλευκα ὕδατα ἐκρέουσι, χωρὶς νὰ συγγέωνται. Παρατηρήσατε τὸν ῥοῦν τῶν κυμάτων: θὰ ἴδῃτε, μετ' οὐ πολὺ, ἐκλαῖπον τὸ γαλανὸν χροῶμα καὶ τ' ἀνακυκώμενα ὕδατα τοῦ γειμάδρου νὰ δίδωσιν εἰς τὸν ποταμὸν τὴν γενικὴν αὐτοῦ χροιάν. Οὕτως ἔχει καὶ διὰ τὸν ἀναγνωστὴν, ὅστις παραδίδεται εἰς τὴν ἐκ τοῦ συγγραμματος τοῦ Κ. Πενᾶνος γεννωμένην ἐντύπωσιν ὁ πρὸς τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν θαυμασμὸς ἀντικαθίσταται ταχέως δι' αἰσθημάτων ἄλλης φύσεως, ἅτινα πολὺ ἀπέχουσι τῆς λατρείας. Ἄν μὲ μεμψήητε ὅτι δρίζω ἀυθαίρετως τὴν σχετικὴν σημαντικότητα τῶν δύο ἀντιθέτων ρευμάτων, θέλω σᾶς παραπέμψαι εἰς τὸ διδακτικώτατον πῶνημα τοῦ Κ. Ἀβέτου· θέλω σᾶς παραπέμψαι ἰδίως εἰς τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν τῶν ἀναγνωστῶν. Ἄν ἡ ἀντίφρασις ὑφίστατο ἀληθῶς, τὸ σύγγραμμα θὰ ἦτο ὅλως ἀσυνάρτητον. Μικροῦ λόγου ἄξιον παρὰ τοῖς λογίοις, δὲν θὰ ἤσπαζετο δι' ἐνθέρμων ἀνευφημιῶν παρὰ τῶν φαρμαστῶν, οὔτε θὰ διεδίδετο εἰς τὸ κοινόν. Τότε μόνον ἐπιτυγχάνει τις δημοτικότητα, ὅταν ἀποτείνεται, δι' ἐξηκριβωμένων ἰδεῶν, εἰς ὠρισμένα αἰσθημᾶτα· οἱ βιβλιοπῶλαι τὸ γνωρίζουσιν οὐχ ἥττον τῶν συγγραφέων.

Θέσας ἤδη τὰς βάσεις τῶν γεγονότων, ἀναλαμβάνω τὸ ζήτημά μου, καὶ προσάγω ἐκ νέου τὴν ἀπάντησίν μου: Διὰ τί ὁ Κ. Πενᾶν ἀποσύρει πάνθ' ὅσα ὁ ἴδιος ἐπρόβαλεν; Διὰ τί σπουδάζει ν' ἀποσβέσῃ τὰς ἀκτῖνας, δι' ὧν ἔσπεψε τὴν κεφαλήν τοῦ ἥρωός του; Διὰ τί ἐπὶ τέλους, ὅπότεν ἐξυμνῆ τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν, φέρεται, πραγματικῶς, ὡς οἱ ἱερεῖς ἐκαῖ-

νοι τῆς ἀρχαιότητος, οἵτινες ἔστερον μὲ ἀνθὴ τὸ θῦμα, ὅπερ ἤθελον νὰ σφαγιάσωσιν; Ἴδου ὁ λόγος:

Ἄν ἐτρεῖτο ἡ διὰ τὸν Ἰησοῦν ὀρισθεῖσα θέσις· ἂν ἔπρεπε ν' ἀποτελέσῃ ἐξάρισιν τοῦ μεγάλου νόμου τῆς προόδου· ἂν ἔπρεπε ν' ἀναγνωρισθῇ ἡ θαυμασία ἁρμονία τοῦ ἔργου αὐτοῦ μετὰ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ κέντρον τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας, νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι πάντα τὰ προηγούμενα προδιέθεσαν τὴν ἔλευσίν του, καὶ εἶναι ἡ πηγὴ τῶν μετ' αὐτὸν συμβάντων· ἂν ἔπρεπε, ἐπὶ τέλους, νὰ τηρηθῶσι τὰ ὑπὸ τοῦ Κ. Πενᾶνος ἀποδεχόμενα διδόμενα, ἤθελον κατασταθῇ τόσῳ ἐναργεῖ τὰ ἔχνη ὠρισμένης βουλῆς ἢ σχεδίου, ἀνωτέρας διευθύνσεως, τῆς Προνοίας, ἐν ἐνὶ λόγῳ, ὥστε ὁ νοῦς ἤθελεν ἀνυψωθῆ, φυσικῶ τῷ λόγῳ, εἰς τὸν Θεόν. Ἄλλ' ἡ ἰδέα ἐλευθέρου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ εἶναι πρόκλησις. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ κλεισθῇ εἰς τὸν νοῦν ἡ ὁδὸς ἡ ἀγούσα πρὸς τὸν Θεόν. Ἀνάγκη νὰ σμικρυνθῇ ὁ Ἰησοῦς κατὰ τὸ ἡμέτερον μέτρον· τὸ δ' ἔργον του κατὰ τὰς κοινὰς ἀναλογίας. Ὑπαγόμενα οὕτω τὰ πάντα εἰς τὴν ἰδίαν στάθμην, ἡ ἱστορικὴ ἁρμονία, διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ ἰδίου νόμου, ἱκανοποιεῖ τὸ πνεῦμα εὐκολώτερον ἐκ τῆς συγκεχυμένης ἰδέας φύσεώς τινος πραγμάτων, ἣτις παράγει ἀφ' ἑαυτῆς πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει, ἄνευ σχεδίου, καὶ ἄνευ βουλήσεως· δὲν θὰ παρουσιασθῇ κατεπείγουσα ἀνάγκη Θεοῦ.

Τοιαύτη ἡ κλείς τοῦ ἐπασχολοῦντος ἡμᾶς βιβλίου, καὶ ἡ μόνη, πιστεύω, σπουδαία ἐρμηνεία, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ τῷ δώσωμεν. Ὁ Κ. Πενᾶν βεβαιοῖ τὴν ἐξαιρετικὴν θέσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι· τοῦτο δὲ, χαριζόμενος ἀναμφιβόλως, ἐν μέρει εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἐν μέρει ὡς ἐκ τῆς

ὁποίας διέσωσεν ἕξασ, καὶ ἐν μέρει ἴσως καθὼ ἐξαγόμενον ἱστορικῶν σπουδῶν καὶ προσωπικῶν ἐντυπώσεων. Ἄλλ' ὁ συγγραφεὺς, ὑπεύθυνος ὁπωσοῦν εἰς τὸ βεῦμα τοῦτο τῶν ἰδεῶν, παρὰσφύεται ὑπὸ βεῦματος ἀκαταμαχρήτου δυνάμεως, ἥτις τὸν ἀναγκάζει νὰ παλινωδῇ διηλεκτῶς. Ἡ ἀρνησις τοῦ παντοδυναμοῦ Θεοῦ τὸν διευθύνει λεληθότως πῶς καὶ τὸν δεσπόζει. Τὸ βιβλίον του θὰ σὰς ἐκπλήξῃ διὰ τῶν ἀνεξάντλητων ἐπ' ἀληθείας ἀντιφάσεων του, ἕωσοῦ, σκαλιζόντες ὀλίγον τὸ ἐδαφος, ἀνεύρητε ὅτι τὰ θεμέλια τοῦ ἔργου φέρουσι, μὲ κεφαλαιώδεις χαρακτῆρας, τὴν πένθημον ταύτην ἐπιγραφὴν: οὐκ ἔστι Θεός· δὲν ὑπάρχει ἀπειρον καὶ παντοδύναμον πνεῦμα, τοῦ ὁποίου τὸ θέλημα δύναται νὰ ᾔνοι ἢ ἐξήγησις τῶν πραγμάτων. Θὰ ἐννοήσητε τότε πόθεν πηγάζει ἡ ἀντίφασις. Λάβετε, Κύριοι, τὸν Βίβλον τοῦ Ἰησοῦ. Ἀναγνώσατε, ἐρευνήσατε, σκεφθῆτε καὶ ἴδατε ἂν δύνασθε νὰ εὔρητε ἄλλην λύσιν τοῦ αἰνίγματος, ὅπερ αἱ σελίδες τοῦ συγγράμματος τούτου προβάλλουσιν ἀφεύκτως εἰς πάντα προσεκτικὸν νοῦν.

Ἀναγνωρίζαντες ὅθεν τὰς ἀρχὰς τοῦ συγγράμματος, ἄς μελετήσωμεν τὰς συνεπείας των.

"Ἄς λησμονήσωμεν ὅ,τι εἶπομεν. Ἄς λάβωμεν, ὡς ἔχουσι, τὰς ἀποράνσεις τοῦ συγγραφέως· καὶ ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι διατηρεῖται σπουδαίως ἢ ἐξαιρετικῆ θείας τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ναζωραίου Ἰησοῦ ἦτο ἡ ἀρχὴ τοῦ μεγίστου συμβεβηκότος τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου. (Σελ. 1.) Τὸ ἔργον του ἔχει ἀπαράμιλλον σημασίαν. Ὅποιον τὸ ἔργον τοῦτο ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ συγγραφέως; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι δυσκολωτάτη. Δυνάμεθα εὐτυχῶς ν' ἀπαλλαχθῶμεν τῆς ἐπιπόνου ταύτης; ἐρεῦνης. Ὅποιον καὶ ἂν ἦτο τὸ ἔργον τοῦ

Ἰησοῦ, ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Κ. Ῥενᾶνος, εἶναι ἔργον πελώριον, ἀπαραμίλλον ἐν τῷ θρησκευτικῷ πεδίῳ. Ὅποσον τὸ ἀπόκρυφον τῆς ἀνηκούστου ταύτης δυνάμεως, ὁ χαρακτήρ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τελεσθείσης μεγαλητέρας πνευματικῆς ἐνεργείας; Κατὰ τὸν συγγραφέα μας, ὁ Ἰησοῦς ἐψεύσθη: ἠναγκάσθημεν νὰ τὸ ἐξακριβώσωμεν. Πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἔδῃ ὅτι: Ἡ ἀπάτη ἐχρημάτισεν ἐν τῶν θεμελίων τοῦ ἔργου του. Ἴδού πῶς ἀναπτύσσεται ἡ θέσις αὕτη.

Ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἐνθουσιαστής, ἀλλὰ καὶ ἀπατεῶν ἐπίσης. Συμβαίνει εἰς τινὰς φύσεις (αὕτη εἶναι ἀναντιβῆρητος ψυχολογικὴ παρατήρησις) ν' ἀπατῶνται ἐπὶ τέλους καὶ αὐταί, ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῶν τεχνασμάτων. Ὁ Ἰησοῦς ἐνεπλέχθη εἰς τὰς ἰδί-
 ας αὐτοῦ παγίδας. Δύσκολον θὰ ἦτο νὰ διακρίνωμεν ἐν τῇ διαγωγῇ του τὴν παρεκτροπὴν τῆς φαντασίας ἐκ τῆς πανουργίας. Ἡυῆθή «ἐν μέσῳ τῆς παραφορᾶς» (68)· δὲν ἐκράτει πάντοτε ἑαυτὸν, διότι «τὰ καλλίτερα πράγματα ἔγινον ἐν ὥρᾳ παροξυσμοῦ.» (453.) «Τὸν ἐθαύμαζον, τὸν ἐπεριποιῶντο, καὶ, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ὅσῳ ἐπίστευον εἰς αὐτὸν, τοσοῦτῳ μᾶλλον καὶ ὁ ἴδιος ἐπίστευεν εἰς τοῦτο.» (139). Ἐπειτα, ἦτο τέκνον τῆς Ἀνατολῆς, καὶ «ἡ πρὸς ἑαυτὸν εἰλικρίνεια δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν παρὰ ταῖς ἀνατολικαῖς λαοῖς.» (252.) Πρὸς δὲ, διέτριψεν εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ «ἐν τῇ μεμολυσμένη καὶ νωθρᾷ ἐκείνῃ πόλει» ὁ Ἰησοῦς δὲν ἦτο πλέον ὁ ἴδιος. «Οἱ ἄνθρωποι πταίουσιν, καὶ οὐχὶ αὐτὸς, ἂν ἡ συνειδήσις του ἔχασεν ὀπωσοῦν τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς διαύγειαν.» (360.) Ἴδού πολλὰ ἐλαφρυντικὰ περιστάσεις. Ἀλλὰ τὸ γεγονός ὑφίσταται. Ὁ Ἰησοῦς ἐθεμελίωσε κατὰ μέγα μέρος τὸ ἔργον του ἐπὶ τῆς ἀπάτης.

«Εἰς πᾶσαν ἐποχὴν, ὁ Ἰησοῦς ἐνέδιδε πολὺ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, οἰκαιοποιοῦμενος πολλὰ πράγματα ἀλλότρια τῆς τάσεώς του, ἢ περὶ τῶν ὁποίων ὀλίγον ἐφρόντιζε, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἦσαν δημώδη.» (107.) Τὴν χρῆσιν τοῦ μέσου τούτου ἐνόμιζεν ἀναγκαίαν, ἵνα κερδίσῃ τὸν ἔχλον. (108.) Αὕτη ἡ γενικὴ θέσις· ἴδού τινες λεπτομέρειαι αὐτῆς.

Ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐπίστευεν ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Δαυὶδ, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ τίτλος οὗτος ἦτο χρήσιμος εἰς τὰ σχέδιά του, ἠρέσκετο νὰ τὸν προσκαγορεύωσιν οὕτω. Ἠρέσκετο νὰ τῷ ἐτοιμάζωσι μικροὺς θριάμβους τὰ παιδία, ἀπονέμοντα αὐτῷ τίτλους, τοὺς ὁποίους δὲν θὰ ἐτόλμα ὁ ἴδιος νὰ προσλάβῃ. Ὁπότε τὸν ἠρώτων περὶ τούτου, ἀπεκρίνετο δι' ὑπεκρυγῶν. (191,192,238).

Ἄλλη λεπτομέρεια. Γνωρίζετε τὴν τέχνην τινῶν λεγομένων ὑπνοβατῶν, οἵτινες προσποιοῦνται τοὺς προσφῆτας. Λαμβάνουσιν εἰδικὰς πληροφορίας περὶ τῶν κατοίκων τοῦ τόπου, ἐνθα μετέρχονται τὴν βιομηχανίαν των, καὶ καταπείθουσιν ὅσους τοὺς συμβουλεύονται περὶ τῆς ὑπερφυσικῆς αὐτῶν δυνάμεως, ἀποκαλύπτοντες αὐτοῖς ἰδιαιτέρας περιστάσεις τοῦ βίου των. Οὕτω ἔπραττεν, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Φέρω εἰς μαρτυρίαν τὸ κείμενον: «Ἐνίοτε ὁ Ἰησοῦς μετεχειρίζετο ἀθῶον τέχνημα... ἐπροσποιεῖτο ὅτι ἐγνώριζεν ἀπόκρυφόν τι περὶ ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ κερδίσῃ, εἴτε τῷ ἐνθύμιζεν εὐάρεστον περιστατικόν..... Ἄφινε νὰ πιστεύωσιν ὅτι τῷ ἀπεκαλύπτοντο ἄνωθεν τ' ἀπόκρυφα τῆς καρδίας.» (162.) Ὁμολογεῖτε βεβαίως ὅτι ἐνταῦθα ἐκλείπει ὁ ἐνθουσιασμός, καὶ παρίστανται ἡμῖν ἀπλῶς οἱ τρόποι ἐνὸς πανούργου.

Ἐτέρα πάλιν λεπτομέρεια. «Ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἕξοχος ἐπα-

ναστιάτης.» (116.) 'Ο Ἰησοῦς, κατὰ τινες λόγους, «εἶναι ἀναρχικός, διότι δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἰδέαν τῆς πολιτικῆς κυβερνήσεως. Ἡ κυβέρνησις αὕτη τῷ φαίνεται ἀπλῶς καὶ μόνον κατάγρησις.» (127.) 'Ο Ἰησοῦς ἦτο «νέος δημοκράτης Ἰουδαῖος, λίαν δυσηρεστημένος διὰ τὰς ὁποίας ἀπένειμον τιμὰς εἰς τοὺς μονάρχας.» (227.) Εἰς τῶν χαρακτηῶν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καθὼς τὴν ἐφρανόζετο, «ἦτο ἡ ἠθικὴ κρίσις τοῦ κόσμου, ἀπονεμομένη εἰς τὴν συνειδησιν τοῦ δικαίου καὶ εἰς τὰς χειράς τοῦ λαοῦ.» (285.) Ἄλλ' ἐνόησεν ὅτι ἡ ἔκφρασις τοιούτων αἰσθημάτων ἐνοχοποιεῖ αὐτὸν, καὶ ἐπροσπορήθη σεβασμὸν εἰς τὰς καθεστῶσας ἀρχάς, ἵνα μὴ ἀπαλλοτριωθῇ τῆς κοινῆς γνώμης. «Ἡ πρὸς τὰς καθεστῶσας ἀρχάς ὑποταγὴ του, γελῶσα οὐσιωδῶς, ἦτο πλήρης κατὰ τὸν τύπον.» (119.) Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ ἐπὶ τοῦ λόγου τούτου στηρίζεται ἡ νεωτέρα κοινωνία· ὁ συγγραφεὺς τὸ γνωρίζει· τὸ λέγει. (348.) Λόγος λοιπὸν οὐσιωδῶς γελοῖος κατέστη «ὁ σπόρος τοῦ ἀληθινοῦ πολιτισμοῦ» (348)· ἀλλ' εἰς τοῦτο δὲν ἐνδιατρίβει.

Φθάνω εἰς τὸ δεινότερον ζήτημα. 'Ο Ἰησοῦς ἔζη εἰς τόπον, ἐνθα ἐπίστευον εἰς τὰ θαύματα, καὶ δὲν ἐβράδυνε ν' ἀναγνωρίσῃ ὅτι ἔπρεπε «νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐντολῆς του, ἥ νὰ γίνῃ θαυματουργός.» (257.) Ἐγινε θαυματουργός. 'Ο Ἰησοῦς ἐπίστευεν, ἄρα, καὶ αὐτὸς ἢ δὲν ἐπίστευεν εἰς τὰ θαύματα; 'Ο συγγραφεὺς λέγει ναι (257), καὶ ἄλλοῦ λέγει ὄχι (265, 268), κατὰ τὴν ἀμετάτρεπτον αὐτοῦ συνήθειαν. Ὅπως δὲ ἔθευματουργεῖ. Ἐθαυματουργεῖ, ἐν πρώτοις, ἀπροθύμως καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀκουσίως (264, 268), ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐσυνείθησεν καὶ ὁπόταν παρεῖχον αὐτῷ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ τὸν

καλῶσιν υἱὸν Δαυὶδ « ἔκαμνε μετὰ γαργᾶς τὰ θαύματα, ἅτινα ἐπεθύμουν, ἐπερωτῶντες αὐτὸν οὕτω. » (238.) Ἄς μὴ παρατρέξωμεν οὐδέν. Κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ συγγραφέως, πολλὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ ἦσαν φυσικὰ καὶ ἀπλούστατα φαινόμενα. Ἐθεράπευε τοὺς ἀσθενεῖς διὰ τῆς γοητείας τῆς παρουσίας του, δι' ἐνὸς μειδιάματος, ἐνὸς λόγου ἐλπίδος. « Τίς τολμᾷ νὰ εἴπῃ ὅτι, εἰς πολλὰς περιπτώσεις, καὶ ἐκτὸς τῶν χαρακτηριστικῶν ὅλως αἰκιδῶν, ἢ ἐπαφῆ ἐκλεκτοῦ τινος προσώπου δὲν ἐπενεργεῖ, ὅσον καὶ τὰ φαρμακευτικὰ βοηθήματα ; » (260.) Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἐξήγει τὸ ὅλον. Συνήγωνε τὴν δεξιότητα μὲ τὴν φυσικὴν δύναμιν τοῦ βλέμματός του καὶ τῆς φωνῆς του. Ἀνελογίσθη τοὺς κινδύνους, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐποχὴ του ἐβίβριεν αὐτὸν ὡς πρὸς τοῦτο, ἐνέδωκεν, ἔγινε θαυματουργὸς ἐκ προμελέτης, καὶ, μετεχειρίσθη, εὐτόλμως τὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κατάλληλα μέσα. Ἐφθάσαμεν ἐναυῦθα, εἰς μίαν σελίδα, ἥτις διήγειρεν, ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, εὐλογον σκάνδαλον εἰς τὴν παρὰστασιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου. Ἰδοὺ στίχοι ἀναγνωσθέντες πλησίον πολλῶν νεκρικῶν φερέτρων, παρηγορήσαντες πολλὰς θλίψεις, ἀνυψώσαντες πρὸς τὸν οὐρανὸν πολλὰ βλέμματα, καταβεβλημένα καὶ σκυθρωπά. Κατὰ τὸν Κ. Ῥενᾶνα, ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου εἶναι γεγονὸς κεκαλυμμένον ὀλίγον ὑπὸ σκότους· πλὴν ἐμμένει εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι ἦτο παρεσκευασμένον ὄραμα *. Οἱ φίλοι τοῦ Ἰησοῦ εἶχον ἀνάγκην μεγάλου τινὸς θαύματος. Ὁ Λάζαρος ζῶν περιετλίχθη μὲ ταινίας ὡς νεκρός· αἱ ἀδελφαὶ του ἔλαβον μέρος εἰς τὴν σκευωρίαν· ὁ Ἰησοῦς ὠφελήθη ἐξ αὐτῆς.

* Ἴδε περὶ τοῦ θέματος τούτου, καὶ περὶ ἄλλων, τὴν καλὴν διατριβὴν τοῦ Κ. Σεκραῖανος, ἐν τῷ Chrétien évangélique, τῆς 10 Ἀυγούστου 1863.

Κύριοι, ἂν ἐλέγετο ὅτι ἡ σκιηὴ αὕτη εἶναι συναξάριον, γέννημα εὐσεβοῦς φαντασίας καὶ ἀπλοϊκῆς εὐπιστίας, ἀλλ' ἀμειγρῆς ὁδού ἐν τῇ ἀπλότῃ αὐτῆς· ἂν ἐλέγετο ὅτι τὸ ὑψηλὸν τοῦτο διήγημα εἶναι σύμβολον, δι' οὗ τὸ πρὸς τὴν ἀθανασίαν ἔνστιγμα ἐπεζήτησε νὰ ἐκφρασθῇ ἐνταυτῷ καὶ νὰ ἐκανοποιηθῇ, ἀναγνωρίζω ὅτι τοιαύτας θέσεις ἡ χριστιανικὴ θεολογία ἔχει καθῆκον νὰ συζητῇ σπουδαίως. Ἀλλ' ὁπόταν ἐρχονται νὰ μᾶς εἴπωσιν ὅτι, ἡ ὑπὸ τῶν ὀσφύων τῆς ἀνθρωπότητος καταβεβρεγμένη σελὶς αὕτη, δὲν ἦτο ἴσως εἰμὴ ἀθλία κωμωδία, τὰ δὲ πρόσωπα τῆς σκιηῆς ταύτης, ἥτις, πρὸ δεκαοκτῶ αἰώνων, ἐξήγειρε τόσας ψυχὰς, εἶδος ἀγύρτου μετὰ τῶν συντρόφων του, τότε διαμαρτύρομαι καὶ δὲν συζητῶ. Διαμαρτύρομαι ἐν ὀνόματι τῆς συνειδήσεως, διατρωθείσης εἰς τὰς νομιμωτέρας αὐτῆς ἀπαιτήσεις· δὲν συζητῶ, καθότι ὑπάρχουσιν ἔριδες, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος δὲν συγχωρεῖ νὰ ταπεινώμεθα..

Ὁ Ἰησοῦς λοιπὸν ἠπάτησεν. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου ἐτέθη κατὰ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τίποτε δὲν τὸν ἐγαλίνωσεν οὔτε αἱ ἴδιαι αὐτοῦ ἀποφάνσεις, οὔτε ἡ πίστις τῶν χριστιανικῶν λαῶν, οὔτε ἡ ὑμνωδία τῶν ποιητῶν, ἀπὸ τοῦ Δάντου μέχρι τοῦ Κλοποστόκου καὶ Λαμαρτίνου, οὔτε ἡ μεγάλη γενεὰ τῶν ζωγράφων, οἵτινες, ἀπὸ τοῦ Γιόττου μέχρι τοῦ Ἀρῆ Σεπφέρου, κατέθεσαν ἐπὶ τῆς ὀθόνης τὸ λαμπρὸν εὐαγγέλιον τῆς τέχνης. . . . . τίποτε δὲν τὸν ἐγαλίνωσεν. Ἐβαψε τὸν κάλαμόν του, καὶ δὲν ἔτρεμεν ἡ χεὶρ του, ὅταν, ἐπὶ τοῦ ἐνδόξου καὶ ἀγνοῦ μετώπου τοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας, ἔγραφε: Ψεῦδος!

Δὲν προτίθεμαι, ἐπαναλαμβάνω, νὰ εἰσέλθω ἐνταῦθα εἰς

τὸ στάδιον τῶν συζητήσεων, αἵτινες ἐνδιαφέρουσιν ἀμέσως τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἀλλὰ δὲν δικαιούμαι νὰ εἶπω ὅτι ἡ θεοποίησις τοῦ Ἰησοῦ, ἡ παράστασις αὐτοῦ ὡς τοῦ ὑψηλοτέρου ἄκρου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τοῦ ὄντος ὅπερ εἶχε τὴν ὑψηλοτέραν περὶ Θεοῦ συνείδησιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀνάδειξις αὐτοῦ, ὡς παραδεγομένου πρὸς θεμελίωσιν τοῦ ἔργου του δολίους καὶ ἀγυρτικούς τρόπους, εἶναι ὕβρις εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν; Δὲν ἀρκεῖ τοῦτο.

Ὁ Ἰησοῦς ἠπάτησεν· αὕτη ἡ πρώτη θέσις τοῦ συγγραφέως. Οὐδέποτε οὐδὲν γίνεται μέγα ἐν τῷ κόσμῳ, εἰμὴ διὰ τῆς ἀπάτης· αὕτη ἡ δευτέρα καὶ σαφῶς ἐκφραζομένη θέσις. (92.) Οἱ ἀπατῶντες, πρὸς πραγμάτων μεγάλων σχεδίων, δὲν εἶναι ἔνοχοι· αὕτη ἡ τρίτη θέσις του. Ἀνοίγω πάλιν τὸ βιβλίον· ἴσως δὲν ἤθελέ τις ἐνταῦθα πιστεύσει εἰς τὸν λόγον μου. «Πάντα τὰ μεγάλα ἔργα γίνονται διὰ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ δὲν διευθύνει τις τὸν λαόν, εἰμὴ χριζόμενος εἰς τὰς ἰδέας του. Ὁ θεωρῶν τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὰς πλάνους τῆς, καὶ προσπαθῶν νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτῆς δὲν εἶναι ἀξιολογούμενος. Εὐκόλον ἀποβαίνει εἰς τοὺς ἀνισχύρους ἡμᾶς νὰ καλῶμεν τοῦτο ψεῦδος, καὶ, ἐπαιρόμενοι διὰ τὴν ἀτολμον ἡμῶν τιμιότητα, νὰ ἐμιλῶμεν μετὰ περιφρονήσεως περὶ τῶν ἡρώων, οἵτινες ἀνεδέχθησαν ὑπὸ ἄλλους ἔρους τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Ὅταν διαπράξωμεν διὰ τῶν ἐνδοικσμῶν μας, ὅσα διέπραξαν διὰ τῶν ψεύδεων των, ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἤμεθα πρὸς αὐτοὺς αὐστηροί . . . . Ὁ μόνος ἔνοχος, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, εἶναι ἡ ἀνθρωπότης, ἥτις θέλει ν' ἀπατᾶται.» (253.)

Ἀδύνατον νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τις ἐνταῦθα τὴν θεωρίαν

τῆς ἐπιτυχίας, τὴν δικαιολόγησιν ὄλων τῶν μέσων, ἅτινα εὐδοκίμοῦσι δύσκολον δὲ νὰ ἐνδείξῃ, ἄνευ βαρυθυμίας, τὴν φιλοσοφίαν ταύτην τοῦ ψεύδους.

Ἡ φιλοσοφία αὕτη, Κύριοι, εἶναι ψευδής· εἶναι τὸ ἐξαγόμενον νοός, ἐμμένοντος εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων. Ναι, ἐμμένοντες εἰς τὴν πρώτην ἐπίφασιν, διεύθυνεῖ τις τοὺς ἀνθρώπους μὲ κενὰς ἐλπίδας, ἐπενεργεῖ εἰς αὐτοὺς διὰ ψευδοῦς ἀνοχῆς. Πολλὰ μεγάλα ὀνόματα, πολλὰ ἰσχυρὰ ἐπιβροαὶ, πολλοὶ ἐπίκαιροι θρίαμβοι δικαιολογοῦσι, κατὰ τὸ φαινόμενον, τὴν θεωρίαν ὅτι «τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ ἀλήθεια δὲν ἀρκοῦσι πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν, καὶ ὅτι, ἵνα ἐπιτύχῃ τις μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ἀνάγκη πᾶσα οὐχὶ τῶν ἀδολωτέρων μέσων.» (92.) Ναι, ἀναμφιβόλως, ὑπάρχουσι ἀνόσιοι ἐπιτυχίαι ἀλλὰ προσέχετε μὴ πιστεύσητε ὅτι αὗται ἔχουσι τὸν τελευταῖον λόγον τῶν πραγμάτων. Οἱ σκεπτόμενοι οὕτω οὐδέποτε ἀνέγνωσαν καλῶς τὰς μεγάλας σελίδας τῶν ἀνθρωπίνων χρονικῶν. Οἱ ὀριστικοὶ θρίαμβοι, οἱ διέποντες τὸν κόσμον, ἐν μέσῳ ὄλων τῶν ἐλλείψεων του, ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀλήθειαν· εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐπικυρουμένην ἐν τῇ ταλαιπωρίᾳ, εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐπικυρουμένην, γρείας τυγούσης, ἐν τῷ μαρτυρίῳ. Ἡ πλάνη καὶ τὸ ψεῦδος εἶναι ἐφήμερα· οἱ αἰῶνες ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ διὰ τῆς πίστεως θεμελιοῦται τὸ μέλλον . . . . . Ὅχι! Ὅχι! τὰ ἐν τῷ προσκηνίῳ τοῦ θεάτρου φῶτα δὲν εἶναι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Ἐν μέσῳ τῆς τύρβεως μεγαλοπόλεως τινος, καὶ εἰς ἐσπερινὴν μέθην, δύναται τις νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν ὀριστικὴν ἰσχύϊν τοῦ ὄλου· ἀλλ' εἰς τὸ μέγα καὶ γαλήνιον φῶς τῆς ἱστορίας δὲν βραδύνομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν τὸ ἐφήμερον τῶν τοιούτων ἐπιτυχιῶν, καὶ ὅτι ὁ κόσμος ἡμῶν, μ' ὄλας αὐτοῦ

τῆς ἀθλιότητος, εἶναι τὸ θέατρον τῶν προόδων καὶ ὁ θρίαμβος τῆς αἰωνίου ἀληθείας.

Εἰς τοῦτο δὲ ὁ Κ. Ρενάν δὲν πιστεύει, κατὰ κακὴν του τύχην. Δὲν ἀγνοῶ ὅτι ὀμιλεῖ καλῶς, ὀμιλεῖ μὲ σκοτεινὸν ὕφος περὶ τοῦ φιλοσόφου, ὅστις παρηγορεῖται ἐκ τῆς φορᾶς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καὶ ἐπαναπαύεται ἐπὶ τοῦ Θείου σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ὁ κόσμος ἐπιδιώκει, μ' ὄλην τὴν καθολικὴν ματαιότητα. (29.) Τὸ σύνολον ὅμως τοῦ συγγράμματός του ἐξαλείφει τὴν ἐλπίδα τοῦ Θείου σκοποῦ, καὶ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν τῆς καθολικῆς ματαιότητος. Δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἰσχύϊν τῆς ἀληθείας. Κατὰ τὴν ἰδέαν του «τὰ δίκαια δὲν ἀποκτῶνται συνήθως εἰμὴ δι' ἀδίκων λόγων.» (258.) Ἡ πλάνη, ἡ φαντασιοκοπία, ὁ δόλος ἐθεμελίωσαν τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Λέγει μὲν, ἅπαξ, ὅτι τὸ μυθῶδες περίβλημα ἔφερον ἐν ἑαυτῶ σπόρον τινὰ ζωῆς (282)· ἀλλ' ἀποδίδει ἀμέσως εἰς τὴν πλάνην αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργον, τὸ θεμελιῶδες ἔργον τοῦ Εὐαγγελίου.

Ὅ,τι κατέστησε τὸν Ἰησοῦν «ἰσχυρόν κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τὸν ἐστήριξεν εἰς τὸν ἀγῶνα, ὅστις ἄνευ τούτου θά ἦτο ἴσως ἄνιστος,» εἶναι τ' ὄνειρόν του (283)· ἡ ψυχὴ τοῦ Εὐαγγελίου, ἀκροασθῆτε καλῶς, ἡ ψυχὴ τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι χεῖμαира (125). Αἱ χριστιανικαὶ ἐλπίδες εἶναι ὄνειρον· καὶ ἐκ τούτου ζῶσιν εἰσέτι, τὴν σήμερον ἡμέραν, αἱ ὀρθοσκευτικαὶ ψυχαί. «Τ' ὄνειρον ἦτο τόσῳ ὠραῖον, ὥστε ἡ ἀνθρωπότης ἐζήσεν ἐξ αὐτοῦ μετέπειτα, καὶ ἡ παρηγορία μας εἶναι εἰσέτι ν' ἀποπνέωμεν τὴν ἐξασθενήσασαν αὐτοῦ εὐωδίαν.» (193.)

Παρόμοιον κείμενον δὲν ἐπιδέχεται δύο ἐρμηνείας. Ἡ ἀνθρωπότης ἐζήσεν ἐξ ἑνὸς ὄνειρου, ὅ,τι τὴν παρηγορεῖ εἶναι ἡ ἐξασθενήσασα εὐωδία ἑνὸς ὄνειρου, καὶ, ἵνα στερεώσῃ τὴν ἐπιρ-

ροτήν τοῦ ὄνειρου τούτου, ὁ Ἰησοῦς μετεχειρίσθη τὸ ψεῦδος. Τοῦτο δὲν εἶναι μόνον γεγονός· ἡ πλάνη ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εἶναι καὶ θὰ ᾔηται πάντοτε ἀπαραίτητος εἰς πᾶσαν πράξιν ἀφορῶσαν τοὺς ἀνθρώπους· τοιοῦτος ὁ νόμος. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀνίσχυρος *. Ἄς ἐξαλείψωμεν, λέγει ὁ Κ. Ρενάν, ἄς ἐξαλείψωμεν τὴν χεῖμαιραν, ὅπως διατηρήσωμεν μόνον τὴν ἠθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἔστω, ὁ ἐνδοιασμός εἶναι ἐντιμος· ἀλλ' ἄς μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τοιοῦτοτρόπως ἀδύνατον νὰ ἐνεργήσωμεν ἰσχυρῶς ἐν τῷ κόσμῳ. Ταῦτα εἶναι «μικρολόγια προγράμματα συνεισῶν ἰδιωτῶν» (125), καὶ ἵνα μεγαλοουργήσωμεν ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἔχομεν ἀνάγκη ἀλλῆς ὁδοῦ, ἢ τῶν ἰδιωτικῶν δισταγμῶν.

Παρατηρήσατε ἤδη, Κύριοι, τὴν ἀκαμπτὸν ταύτην σύνθεσιν τῶν ἐννοιῶν: Τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ κεφαλαῖῳδες ἔργον τῆς ἱστορίας, ἡ αἰωνία πηγή τῶν ἠθικῶν ἀναγεννήσεων, ἡ ὀριστικὴ θρησκεία. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐνισχύθη μὲ ὄνειρα καὶ χεῖμαιρας, ἅτινα εἶναι ἡ οὐσία τῆς παρὰ τῶν χριστιανῶν πρεσβευομένης διδασκαλίας, καὶ μὲ τὴν ἰδέαν τῆς ὑπερφυσικῆς ἐντολῆς τοῦ Ἰησοῦ, ἰδέαν στηριζομένην ἐπὶ τῆς διττῆς βάσεως τῆς εὐπίστου πλάνης, καὶ τῆς ἐπιδεξίου δολιότητος. Ὅλοι αἱ μεγάλοι πνευματικοὶ ἐπιβόροι μετῆλθον καὶ θὰ μετέλθωσιν ἀνάλογα μέσα. Ὁ νόμος οὗτος εἶναι ἐκ τῶν νόμων τοῦ παντός. Ἴδου ὀλόκληρος φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Ἄλλ' ὅποια θέσις ἀπομένει εἰς τὴν ἀλήθειαν; Τίς δὲν ἀναγκάζεται νὰ ἐρωτήσῃ ἐνταῦθα μετὰ τοῦ Πιλάτου: τί ἐστὶν ἀλήθεια; — Ἄς ἔλθωμεν ἔτι εἰς τὸ συμπέρασμα μας.

* Ὅρα τὰς Etudes d'histoire religieuse, pag. XXII.

Ἄν ἡ ἀλήθεια ἦναι ἀνίσχυρος· ἂν ὁ κόσμος ἀνήκη ὀριστικῶς εἰς τοὺς ἀγύρτας· ἂν, αἱ διὰ τῶν ἀνοσιῶν μέσων τῆς δολιότητος ἐπιτυχίαι, δὲν ἦναι ἀτάξια, καὶ διὰ τὰς γενναίας ψυχὰς ἀφορμὴ πικρᾶς ἀθυμίας καὶ πάλης, αἰείποτε ἀνανεουμένης· ἂν αὕτη ἦναι τῶν ἡ θεμελιώδης ἔννοια τῆς ἱστορίας, καὶ ἡ φύσις αὐτῆ τῶν πραγμάτων, εἰς ποίαν σκέψιν ἐμμένομεν; Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παντός οὔτε ἀλήθεια, οὔτε ἀγιότης: οὐκ ἔστι Θεός.

Βλέπετε περὶ τίνος πρόκειται ἐνταῦθα· δὲν πρόκειται μόνον περὶ τῶν συμφερόντων σχολῆς τινος ἢ ἐκκλησίας, οὐδὲ περὶ τῶν τῆς χριστιανωσύνης ὀλοκλήρου· πρόκειται περὶ Θεοῦ, κατὰ τὴν εὐρυτέραν τῆς λέξεως σημασίαν· πρόκειται περὶ τῆς συνειδήσεως. Ἐπιτρέψατέ μοι λοιπὸν νὰ ἐκφράσω ἐνταῦθα εὐχὴν, ἣν πρὸ πολλοῦ εὐχομαι.

Ἐπεθύμουν νὰ εὐρεθῇ τις, γνωστὸς τοῖς πᾶσι καὶ ἀλλότριος παντός ἐκκλησιαστικοῦ συμφέροντος, οὐχὶ ὑπέρμαχος τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, ἀλλὰ κρίνων τὰς τάσεις τοῦ Κ. Ρενᾶνος, ὡς πράττω καὶ ἐγὼ (γνωρίζω ὅτι ὑπάρχουσι τοιοῦτοι ἄνδρες, μετὰ τῶν ἐχόντων μέγα ὄνομα περὶ τὴν γαλλικὴν φιλολογίαν· τὸ γνωρίζω μετὰ βεβαιότητος)· ἐπεθύμουν ἀνὴρ τοιοῦτος νὰ λάβῃ τὸν λόγον, νὰ λαλήσῃ ἐντόνως, ὥστε νὰ ἐννοήσωσιν ὅλοι ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο, τὸ κάκιστον τοῦτο βιβλίον, ἐξυβρίζει τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐξυβρίζει ἐπίσης τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν *.

Ἐξετάζοντες τὸ βιβλίον, ὅπερ ἐπιγράφεται Βίος τοῦ Ἰησοῦ, εὐρομεν εἰς τὰς ἀρχὰς του τὴν ἄρνησιν τοῦ ὑπερ-

* Ὅταν ἐπροφίροντο οἱ λόγοι οὗτοι εἰς Γενεύην, ἤτο παρὶν εἰς τὴν συνεδρίαν ὁ Κ. Edgard Quinet. Ἐυηρεσθήθη νὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ νὰ τὸ εἶπω ἐνταῦθα.

τατου Θεοῦ, αἰτίας καὶ Προνοίας τοῦ παντός. Βλέπομεν ἤδη ἐξαγομένην ἐκ τῶν συνεπειῶν του, μετὰ λυπηρᾶς ἐναργείας, τὴν ἀρνησιν τοῦ Θεοῦ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀγιότητος.

Πρέπει ἄρα νὰ πολυπλασιάζω τὰς ἀποδείξεις μου; Μεθ' ὅσα εἶπομεν, ἀποβάνει ἀναγκασίον νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ Πατρὸς, θεμέλιον τῆς ἀνθρωπίνης ἀδελφότητος, ἐλλείπει ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου; Πρὸ τεσσάρων ἐτῶν, καὶ ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ περιβόλῳ, ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ λαλήσω περὶ τοῦ ἰδίου συγγραφέως, καὶ νὰ ἐνδείξω ἐν τοῖς συγγράμμασί του ἐν τῶν ἐλαεινοτέρων αἰσθημάτων τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, καὶ ἐκ τῶν μᾶλλον ἀσυμβιβάστων μετὰ τῆς πίστεως πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα: τὴν ὑπεροψίαν. «Τὸ διανοητικὸν ὕψος, εἶπεν ὁ Κ. Ρενάν, θὰ ἦναι πάντοτε ἔργον τῶν ὀλίγων· ἐὰν μόνον οἱ ὀλίγοι οὗτοι δυνηθῶσι ν' ἀναπτυχθῶσιν ἐλευθέρως, οὐδαμῶς θὰ μεριμνήσωσι περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οἱ λοιποὶ συμμετροῦσι τὸν Θεὸν πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν μέγεθος*». Καὶ ἄλλοῦ: «θεατῆς ἐν τῷ κόσμῳ, ὁ φιλοσοφῶν γνωρίζει ὅτι ὁ κόσμος δὲν τῷ ἀνήκει, εἰμὴ ὡς ἀντικείμενον μελέτης· καὶ ἂν δὲ ἠδύνατο νὰ τὸν μεταβῆθῃ, θὰ τὸν ἐθεώρει ἴσως τόσῳ περίεργον, καθὼς ἔχει, ὥστε δὲν θὰ ἐλάμβανε θάρρος πρὸς τοῦτο **». Τὰ ὑπερήφανα ταῦτα αἰσθήματα ἀσπλάγγνου διανοητικῆς ἀριστοκρατίας, ἡ ἀδιαφορία αὐτῆ πρὸς τὰς σκέψεις τοῦ χυδαίου δὲν εἶναι νέα. «Ὅπως καὶ ἂν βαδίζωσι τὰ πάντα, ἀδιαφορεῖ ὁ λεγόμενος σοφός, εἶλεγεν ὁ Ρουσσώ, φηθάνει μόνον νὰ διάγῃ ἀνέτως ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ του ***.»

* Etudes d'histoire religieuse, pag. XVII.

** Etudes d'histoire religieuse, pag. XXI

*** Emile. tome II, pag. 118. note.

«Υπάρχουσί τινες φιλόσοφοι, ἔλεγεν ὁ Βολταῖρος ἰδοῦ ἀγγελικὰ πρόσωπα: ὅ,τι βλέπετε ἄλλοῦ ὁμοιάζει πολὺ μὲ πρόσωπα κτηνώδη * ». Θὰ ἦτο εὐκολον ν' ἀνεύρωμεν, ἔτι προγενέστερον, ἀνατρέχοντες τὸν ροῦν τῶν αἰῶνων, τὴν παράδοσιν τῆς ὑπεροψίας. Καινοφανές, τερατώδης ἐλπίζω καινοτομία εἶναι τὸ νὰ προσάπτηται τοιοῦτον αἶσθημα εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

Ὁ Κ. Ἐνὰν τὸ προσάπτει ὀφείλω νὰ σᾶς ἐκθέσω τὴν λυπηρὰν ἀπόδειξιν.

«Πεπεισμένος ὅτι ὁ κόσμος οὗτος οὐδεμιᾶς χρῆζει μερίμνης,» ὁ Ἰησοῦς ἐθεμελίωσε τὴν «μεγάλην διδασκαλίαν τῆς ἐξόγου περιφρονήσεως, ἀληθῆ διδασκαλίαν τῆς ἐλευθερίας τῶν ψυχῶν.» (119.) Τὸν υἱὸν λοιπὸν τῆς Μαρίας, περὶ οὗ ἠκούσαμεν πάντοτε νὰ λέγωσιν ὅτι ἐπορεύετο ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἀγαθοεργῶν, μᾶς δεικνύει ἐνταῦθα ὡς ἀρχηγὸν τῶν σοφῶν, οἵτινες ἀπέβαλον πᾶσαν ἐπίγειον μερίμναν, καὶ δὲν τοὺς μέλει οὐδόλως περὶ τῶν ὁμοίων των. Δὲν ἐπιμένω.

Ὁ Κ. Ἐνὰν ἀρέσκεται προσέτι εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἠγαπᾶτο περισσότερον παρ' ὅσον ἠγάπα (73) καὶ ὅτι, ἀναπτυχθέντος τοῦ χαρακτήρός του, κατήντησε νὰ καταπατήσῃ πάντα τὰ ἀνθρώπινα, τὸ συγγενικὸν φίλτρον, τὸν ἔρωτα, τὴν πατρίδα. (43.) Ἡ ἰδέα αὕτη ἐκφέρεται ἐν τινι διηγῆσει κινουσαν εἰς τοσαύτην ἀπέχθειαν, ὥστε διστάζει τις νὰ τὴν ἀναφέρῃ. Ἄλλ' ὁμως, ἰδοῦ αὕτη. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Ἐν μέσῳ τῆς ἀγωνίας του, κλίνων τὸ βλέμμα πρὸς τὴν γυναῖκα, ἣτις ἔφερεν αὐτὸν ἐν γαστρὶ, συσταίνει αὐτὴν εἰς τὴν μερίμναν τοῦ μαθητοῦ ὃν ἠγάπα, λέγων αὐτῇ: «Γύ-

* Lettre au marquis d'Argens, août 1762.

ναι, ἰδοὺ ὁ υἱὸς σου εἶτα λέγει τῷ μαθητῇ, ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου.» Γνωρίζετε πῶς τὸ σχολιάζει ὁ συγγραφεὺς; Ὁ λόγος οὗτος δὲν εἶναι πιθανὸν γνήσιος καὶ διατί; Καθότι ὁ Ἰησοῦς εἶχε τόσην ὑψηλοφροσύνην χαρακτῆρος, ὥστε δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ ἐσυλλογίσθη, εἰς παρομοίαν στιγμὴν, τὴν μητέρα του! * Τοῦτο, Κύριοι, εἶναι γεγραμμένον ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ. Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐξαστράπτει τοσούτῳ εἰς τὰ ὄμματα τοῦ συγγραφέως, ὅσῳ περισσότερον καταστρέφει τὰ ἐνδόμυχα καὶ ἀγνὰ αἰσθήματα τῆς ἀνθρωπότητος. Κατηγορεῖ τὸν Ἰησοῦν ὅτι τείνει «εἰς τὰς ὑπερβολάς,» ὁπόταν ἀπαιτῇ ν' ἀγαπῶμεν τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν καὶ νὰ εὐχώμεθα ὑπὲρ τῶν διωκτῶν μας (82, 83), ἐπικαλεῖται δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀλλὰ νομίζει ὅτι «ἡ ἄκρα ὑψηλοφροσύνη τοῦ χαρακτῆρός του» θὰ τὸν ἀνεβίβασε βεβαίως ὑπεράνω τῶν δεσμῶν τῆς καρδίας, οἵτινες συνδέουσι τὸν υἱὸν πρὸς τὴν μητέρα.

Ἰδοὺ καὶ ἑτέρα λεπτομέρεια ὀλιγώτερον στυγερά, ἀλλὰ σημαντικὴ ἐπίσης. Ὁ συγγραφεὺς (ἀκολουθῶν πάντοτε τὸ διπλοῦν ρεῦμα) ἐγκωμιάζει τὸν ἥρωά του, ὡς καθιδρῦσαντα

* Ἰδοὺ τὸ κείμενον: «Ἰσως μάλιστα, τὸ ὕψος τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἰησοῦ δὲν καθιστᾷ πιθανὴν τοιαύτην προσωπικὴν συμπάθειαν, καθ' ἣν στιγμὴν, ὅπως προκατελημμένος ὑπὸ τοῦ ἔργου του, δὲν ὑπῆρχε πλέον εἰμὴ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα.» (Σελ. 423.) Εἰς τὸ κείμενον τοῦτο προσετέθη ἡ ἐπομένη σημείωσις: «Ὁ λόγος οὗτος, σὺν τοῖς ἄλλοις, προδίδει τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἰωάννου, καὶ τὴν ὁποίαν ἔχει ἐπιθυμίαν νὰ δίδῃ βαρύτερα εἰς ἑαυτόν. Ὁ Ἰωάννης, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ, φαίνεται τῶνόντι ὅτι προσέλαβε τὴν μητέρα τοῦ διδασκάλου του καὶ τὴν εἶχε ὡς θετὴν μητέρα του. (Ἰωαν. 19'. 27.) Ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ὑπολήψεως, τὴν ὁποίαν ἔχαιρεν ἡ Μαρία εἰς τὴν νεοσύστατον ἐκκλησίαν, ἀξιοῖ ἀναμφιβόλως ὅτι ὁ Ἰησοῦς, τοῦ ὁποίου ἤθελε νὰ θεωρῆται ὁ ἀγαπητὸς μαθητῆς, τῷ ἐσύστησεν ἀποθνήσκων ὅτι εἶχε προσφιλέστερον. Ἡ παρ' αὐτῷ παρουσία τοῦ πολυτίμου τούτου θησαυροῦ τῷ ἐξησφάλιζεν, οὕτως εἶπεῖν, τὴν πρωτοκαθεδρίαν μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀποστόλων, καὶ ἔδιδε μέγα κύρος εἰς τὴν διδασκαλίαν του.»

«τὴν ἀδελφότητα τῶν ἀνθρώπων, καθὼς υἱῶν τοῦ Θεοῦ.» (81.) Ἐν τῇ συνεντεύξει αὐτοῦ μετὰ τῆς Σαμαριτίδος, ὅταν λέγῃ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν «ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἀληθῶς υἱὸς Θεοῦ» (234)· ἀλλὰ τὸ χωρίον, ἐνθα ὁ θαυμασμὸς φθάνει εἰς τὸ ἔπακρον, εἶναι ἐκεῖνο δι' οὗ ὁ Ναζωραῖος Ἰησοῦς κηρύττεται ἀνώτερος, ὡς πρὸς «τὸ ὑψηλὸν σκωπτικόν,» οὐ μόνον τοῦ Σωκράτους, ἀλλὰ καὶ τοῦ Μολιέρου. Τότε καθ' ὅλα ἀποθεοῦται: «εἷς θεὸς μόνος ἤξεύρει ν' ἀποκτείνῃ τοιοῦτοτρόπως. Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Μολιέρος πληγόνουσι μόνον ἐλαφρῶς τὸ δέρμα. Οὗτος φέρει μέχρι τῶν ὀστέων τὸ πῦρ καὶ τὴν λύσσαν.» (334.)

Τὰ ὑπεροπτικά ταῦτα αἰσθήματα, ἅτινα δὲν ἠδυνήθη νὰ κατευνάσῃ οὐδ' ἐνώπιον τοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας, συνιστῶσιν ἴσως τὸν ἐλεινότερον χαρακτῆρα τοῦ ἐλεινοῦ τούτου βιβλίου. Ἄν παρυσύρετο ὁ ἀναγνώστης, ὅπου ἐκ διαλειμμάτων ὠθεῖται παρὰ τοῦ συγγραφέως, ἤθελε καταντήσῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ πρέπει εὐλόγως νὰ ἔχῃ διπλοῦν ἀποτέλεσμα: ν' ἀποσβέσῃ τὴν πρὸς τὸν ζῶντα Θεὸν πίστιν, διὰ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ ἀνθρωπότης αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι θεία· καὶ νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς σοφοὺς τὴν περιφρόνησιν πρὸς τοὺς ὁμοίους των, καθότι ὀλιγάριθμοι μόνον εἶναι οἱ ἀνυψούμενοι μέχρι τοῦ αἰσθήματος τῆς ἰδίας αὐτῶν θεότητος, καὶ οἱ λοιποὶ εἶναι ἀγέλη, τῆς ὁποίας ἡ φύσις ἀνέδειξεν αὐτοὺς ποιμένας.

Ὁφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ θεωρία τῆς ὑπεροφίας δὲν εἶναι τυχαία ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ συγγραφέως, ἀλλ' εἰς τῶν ἀχρογωνιαιῶν λίθων τῶν δοξασιῶν του. Κρίνατε ἐκ τῶν ἐπομένων: «Ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὸ σύνολον αὐτῆς παριστᾷ ὁμάδα χαμερπῶν καὶ ἐγωϊστικῶν ὄντων, ἀνωτέρων τοῦ κτήνους κα-

τὰ τοῦτο καὶ μόνον, ὅτι ὁ ἐγωϊσμός των εἶναι πλέον περιεσκευ-
 μένος. Ἄλλ' ἐν μέσῳ τοῦ ὁμοιομόρφου τούτου συρφετοῦ, ἀνε-
 γείρονται στύλοι πρὸς τὸν οὐρανὸν, μαρτυροῦντες εὐγενέστερον
 προορισμόν.» (457.) Ἄφ' ἐτέρου, ὅλα τὰ μεγάλα ἔργα γίνον-
 ται διὰ τοῦ λαοῦ, καὶ δὲν διέπει τις τὸν λαὸν εἰμὴ ἀνεχόμε-
 νος τὰς ιδέας του.» (253.) Τί θὰ πράξωσιν οἱ ὀλιγάριθμοι οὗ-
 τοι γίγαντες, οἱ μόνοι ὑψούμενοι ὑπεράνω τῆς ὁμάδος καὶ ἀνί-
 κανοὶ νὰ ὑψώσωσι τὴν ὁμάδα μέχρις αὐτῶν. Θὰ περιορισθῶ-
 σι, συνειδότες τὴν μονήρη αὐτῶν ὑπεροχήν. Ἄλλ' ἂν κυριευ-
 θῶσιν ὑπὸ τινος φιλοδοξίας, ἢ ἀναγκασθῶσι νὰ ἐξαπατήσωσι
 τὸν λαόν, ὅπως τὸν διευθύνωσιν. Οὕτω λοιπὸν ἡ θεωρία τοῦ
 νομίμου ψεύδους συναρμόζεται ἀμέσως μετὰ τῆς μεγάλης δι-
 δασκαλίας τῆς ὑψηλῆς ὑπεροψίας.

Ἄς λάβωμεν ἡδὴ ὅρους τινὰς συγκρίσεως, ἔστω καὶ πρὸς
 μικρὰν ἀναψυγὴν ὑμῶν, μετὰ τὴν διδουευσιν τῆς ἀνύδρου ἐρή-
 μου, ὅπου ἠναγκάσθη σήμερον νὰ σᾶς φέρω. Ὁ λαὸς εἶναι
 ἀμαθής· ὁ θέλων νὰ τὸν διευθύνῃ πρέπει νὰ τὸν ἀπατᾷ, λέγει
 ὁ ἀρχηγὸς τῆς κριτικῆς σχολῆς. Τί λέγει ἡ ἀμαθία τοῦ λα-
 οῦ εἰς τὰς γενναίας ψυχάς; Ὁ εἰδῆμων συναιθάνεται ὅτι εἶ-
 ναι ἀδελφὸς τοῦ ἀμαθοῦς, καὶ ἐπινεύει πρὸς αὐτὸν ἵνα τῷ με-
 ταδώσῃ, καθόσον δύνχται, τὸ φῶς.

Δύο ἀναμνήσεις μ' ἔρχονται ἐνταῦθα κατὰ νοῦν.

Ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ'. ἱερεὺς τις, καταγόμενος ἐκ τῆς πό-
 λεως Ρέιμς, ἀνήκων δὲ εἰς πλουσίαν καὶ σημαντικὴν οικογέν-
 νειαν, ἐκινήθη εἰς οἶκτον ὑπὸ τῆς ἀμαθείας τοῦ κοινοῦ λαοῦ·
 τοῦτο δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. ὅτε αἱ ἀνώ-
 τεραι κοινωνικαὶ τάξεις μετήρχοντο ὑπὲρ τὸ δέον τὴν θεωρίαν
 τῆς ὑπεροψίας πρὸς τὸν λαόν. Ἄλλως ἐφρόνει ὁ ἄνθρωπος οὗ-

τος. Συνέλαβε τὴν γεννητὴν ιδέαν νὰ ὑψώσῃ τὴν διανοητικὴν στάθμην τοῦ πτωχοῦ. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ, ἐκάλεσε παρ' αὐτῷ ἀριθμὸν τινὰ νέων, ἵνα τοὺς μορφώσῃ εἰς τὸ εὐγενὲς ἐπάγγελμα τῶν παιδαγωγῶν, καὶ τοὺς ὑπέβαλεν εἰς τὴν ἐπίπονον δοκιμασίαν τῆς ἐργασίας καὶ τῆς πτωχείας. Μετὰ τινὰ καιρὸν, παρετήρησεν ὅτι οἱ μαθηταὶ τοῦ ἦσαν ὀλίγον δυσηρεστημένοι, καὶ ἰδοὺ τί ἀνεκάλυψεν. Οἱ νέοι ἐκεῖνοι ἔλεγον καθ' ἑαυτοὺς: «Ὁ διδάσκαλός μας ζῆ ὡς ἡμεῖς τρώγει λιτῶς, πλῆγιάζει κατὰ γῆς, ἀλλ' ὅταν βαρυνθῇ αὐτὴν τὴν ζωὴν, ἔχει παλάτια καὶ γαίεας, ἐνῶ ἡμεῖς χάνομεν τὴν νεότητά μας καὶ κινδυνεύομεν τὸ μέλλον μας.» Ὁ ἡγούμενος Δελασάλ (οὕτως ὠνομάζετο) τὸ ἐνόησεν. Μεγάλῃ σιτοδείᾳ ἐμάστιζε τότε τὴν Γαλλίαν. Πωλεῖ ὅλην του τὴν περιουσίαν, καὶ δίδει ὀλόκληρον τὸ προῖόν τῆς πωλήσεως ταύτης εἰς τοὺς πτωχοὺς. Ἐνεκα ὑψηλοῦ ἐνδοιασμοῦ τῆς πίστεώς του, δὲν ἠθέλησε νὰ κρατήσῃ οὐδ' ὀβολὸν διὰ τὸ κατάστημα, ὅπερ ἐσκόπευε νὰ ἰδρύσῃ, ὅπως ἰδρυθῇ ἐπὶ τῆς πτωχείας ἔργον προωρισμένον διὰ τοὺς πτωχοὺς. Ἦλθεν ἀκολούθως εἰς τοὺς δυσηρεστημένους αὐτοῦ νέους καὶ λέγει αὐτοῖς: «Ἴδοὺ ἐγὼ τώρα εἶμαι πτωχὸς καθὼς σεῖς....» Τὴν ἡμέραν ἐκείνην καθιδρύθη τὸ ἔργον τῶν χριστιανικῶν σχολείων.

Ἄς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν Ἑλβετίαν, καὶ εἰς καιροὺς πλησιεστέρους ἡμῶν. Κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα, ἐγεννήθη ἐν τῇ πόλει τῆς Ζουρίχης ὁ Πεσταλότσης, περὶ οὗ ὅλοι σχεδὸν ὑμεῖς ἠκούσατε νὰ γίνηται λόγος*. Ὁ ἀνὴρ οὗτος συνέλα-

* Πρὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν, ἡ Ἀκαδημία τῆς Γαλλίας ἐβράβευσεν ὑπόμνημά τι περὶ τοῦ Πεσταλότσης, συντεθὲν ὑπὸ τοῦ Κ. Ι. Ραπέ, νῦν γενικοῦ Ἐφόρου τῆς προκαταρκτικῆς παιδείσεως. Ὁ Κ. Ραπέ δὲν θὰ δημοσιεύσῃ ἄρα τὸ πόνημά του; Περιττὸν σχεδὸν νὰ εἶπω ὅτι ἡ ἐρώτησις αὕτη εἶναι ἔκφρασις εὐχῆς.

βεν, ἐκ νεαρᾶς του ἡλικίας, ἰδέαν, ἥτις τὸν συνώδευε πάντοτε ἐνώπιόν του, ὡς ζωηρόν ὄνειρον. Ἄντι ἐκπαιδεύσεως κακῶς διευθυνομένης, μηχανικῆς, ἀσυνέτου, ἐντυπούσης εἰς τὴν μνήμην λέξεις, πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ματαιότητος, ἀντι ἰδεῶν πρὸς τροφήν τῆς διανοίας, ἤθελε ν' ἀντικαταστήσῃ ἐκπαίδευσιν ἀξίαν ἀληθῶς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐννοεῖτε βεβαίως ὅτι δὲν πρόκειται νὰ συζητήσωμεν ἐνταῦθα τὰς βάσεις συστήματός τινος ἀνατροφῆς, οὐδὲ νὰ πραγματευθῶμεν περὶ παιδαγωγίας, ἀλλὰ νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ χαρακτῆρός του. Ὁ Πεσταλότσης συνέλαβεν ἰδεῶδες, περὶ οὗ ἀδύνατον νὰ σκεφθῶ ἄνευ συμπαθείας. Ἦθελε νὰ συστήσῃ τόσῳ καλὰ σχολεῖα, ὥστε μετὰ παρέλευσιν τινὸς καιροῦ νὰ μὴ ὑπάρχῃ πλέον ἀνάγκη σχολείων, καθότι δὲν θὰ ἔμενε μία καὶ μόνη γυνή, οὐδὲ μετὰξὺ τῆς κατωτέρας τάξεως, ἄνευ ἀποχώσης καλῆς ἀνατροφῆς, ὅπως μεταδώσῃ εἰς τὰ τέκνα τῆς τὴν τροφήν τοῦ νοός, μετὰ τοῦ ἄρτου τοῦ σώματος. Καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐθυσιάσεν, ὑπὲρ τῆς ἰδέας του, τὸν καιρόν του, τὴν περιουσίαν του, τὴν ζωὴν του. Ὅταν ὁ λαὸς τῆς Οὐντερβάλδης ἐλέηλατήθη ὑπὸ τῶν στρατευμάτων, ἅτινα ἦλθον φέροντα τὴν ἐλευθερίαν, εἰς τοὺς υἱοὺς τῶν βοσκῶν τοῦ Γρούτλη, ἐν εἶδει πυρκαϊᾶς καὶ σφαγῆς· ὅποταν αἱ γυναῖκες ἐφρονέθησαν πλησίον τῶν συζύγων αὐτῶν, καὶ δὲν ἀπέμεινον εἰμὴ τὰ πλανώμενα ὄρφανὰ, περὶ τ' ἀγνίζοντα ἐρείπια τῶν πυρποληθειςῶν καλυβῶν . . . . . ἀγνοεῖτε, ἄρα, τὴν ὠραίαν ταύτην σελίδα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας; Ὁ Πεσταλότσης σπεύδει εἰς Στάνς, συνάξει τὰ ἐγκαταλελειμμένα ἐκεῖνα βρέφη, κλείεται μετ' αὐτῶν, μεγαλύτερος, ἐνδοξότερος εἰς τὰ νοερά ὄμματα, ἐν μέσῳ τῶν μικρῶν ἐκείνων ῥακενδύτων χωρικῶν, τῶν ὀπίων ἦτο ὁ

πατήρ ἐνταυτῷ καὶ ἡ μήτηρ καὶ ὁ παιδαγωγός, ἀφ' ὅ,τι ἀνεφάνη βραδύτερον, ὁπόταν, ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Εὐρώπης, οἱ περιηγηταὶ ἔδραμον πρὸς αὐτόν, ἅμα διεδόθη ἡ φήμη του.

Ἰδοὺ, Κύριοι, τί λέγει ἡ ἀμάθεια τοῦ λαοῦ εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἔχουσι τὸν Θεὸν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν. Ἡ ἔννοια τοῦ Πατρὸς κατέρχεται πάλιν ἐπὶ τῶν τέκνων του, καὶ τὸ αἶσθημα τῆς ἀνθρωπότητος, ἀφ' ἑτέρου, ἀνέρχεται φυσικῶς πρὸς τὸν Πατέρα. Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τῶν τέκνων του εἶναι ἀδιάλυτα αἰσθήματα, καίοντα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν φλόγα, ἐν τῇ ἐστία τῶν ψυχῶν. Ἄλλ' ἂν ἐκλείψῃ τὸ ἅγιον φῶς, μαῦρος καπνὸς διαδέχεται τὴν σβεσθεῖσαν φλόγα, καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς τοῦ σκότους, προβαίνουσι συνάμα καὶ ὁ ἀθεῖσμος, ὁ ἀρνούμενος τὸν Θεόν, καὶ ἡ ὑπεροψία, ἡ ἀρνούμενη τὴν ἀνθρωπότητα. Τότε ἀναφαίνονται αἱ ἀξιοθρήνητοι αὐταὶ σκέψεις: Ὁ λαὸς εἶναι ἀμαθής, ἄς τὸν περιφρονῶμεν! διευδύνεται μόνον διὰ τῆς ἀπάτης, ἄς ἐξυμνήσωμεν τὸ ψεῦδος!

Ἰσως τὰ ῥηθέντα ὑπ' ἐμοῦ σᾶς ἐξέπληξαν καθ' ὑπερβολήν. Ὅσοι ἐξ ὑμῶν δὲν ἀνέγνωσαν τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Ρενᾶνος, ἂν δὲν μὲ κατηγορήσωσιν ἐπὶ συκοφαντία, θὰ μὲ ὑποπεύσωσι τοῦλάχιστον ὡς τυφλῶς προκατειλημμένον καὶ ἄλλοι, ἀναγνώσαντες αὐτὸ ἐπιπολαίως, θὰ παρακινήθωσι νὰ πράξωσι τὸ αὐτό. Ὁ Βίος τοῦ Ἰησοῦ ἄθεον σύγγραμμα! ὁποῖον παράδοξον! ὁποῖον πάθος! ὁποῖα τύφλωσις! Βιβλίον λαλοῦν, εἰς πᾶσαν αὐτοῦ σελίδα, περὶ Θεοῦ, περὶ τοῦ Πατρὸς, περὶ τοῦ ἰδανικοῦ, περὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν! Τὸ εἶπον ἤδη καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνω, ὅτι εἶναι δύο ρεύματα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ· ἀλλ' ἐκ τῶν δύο τούτων ρευμάτων, τὸ μὲν εἶναι ἰδίως εἰς τὰς λέξεις, τὸ ἕτερον δὲ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ἰδεῶν.

Εἶναι πλέον καιρὸς νὰ σᾶς ἐξηγήσω ἐκτενέστερον τὸ μυστήριον τοῦτο.

Ὁ Κ. Πενάν διεδήλωσε σαφῶς, ὅτι, ὁπόταν λέγη Θεὸς, ἀθανασία, μεταχειρίζεται ἀπλᾶς παλαιὰς λέξεις, τὰς ὁποίας ὁ φιλόσοφος διατηρεῖ, μεταβάλλων ὅμως τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, διότι δὲν δύναται νὰ τὰς ἀντικαταστήσῃ ἀρμοδίως δι' ἄλλων*. Μίαν τῶν ἡμερῶν, ἐπὶ σκοπῶ ἴσως νὰ ἐκφράσῃ ἀκριβέστερον τὴν ἰδέαν του, μετεχειρίσθη τὴν λέξιν ἄβυσσος, ὡς συνώνυμον τοῦ Θεοῦ**. Ἡ μετάφρασις δὲν ἦτο ἐπιτυχής, ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπέφερον ἀποτελέσματος εἰς τὸ δημόσιον, καὶ ὁ συγγραφεὺς ἐπανῆλθεν εἰς τὸ παλαιὸν αὐτοῦ σύστημα. Μεταχειρίζεται τὰς παλαιὰς λέξεις τῆς θρησκείας, ἵνα περιβάλλῃ νέας ἐννοίας. Ἄς ἐνδιατρέψωμεν εἰς τινὰ παραδείγματα, ἵνα ἐνόησωμεν καλῶς τὴν φύσιν καὶ τὴν χρῆσιν τῆς μεθόδου ταύτης.

Δὲν ὑπάρχει ἄπειρον ὄν, αἰώνιον πνεῦμα, ἀνώτερον τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπότητος· ἀλλ' ἀποβαλλομένης τῆς πεπαλαιωμένης ταύτης ἰδέας, ἀπομένει τὸ σύνολον τοῦ κόσμου, ἢ ἀφαίρεσις τοῦ κόσμου, ἢ κατηγορία τοῦ ἰδανικοῦ ἃς ὀνομάσωμεν ταῦτα Θεόν, καὶ μὴ πιστεύοντες ὡς ὁ λαὸς, δυνάμεθα νὰ ἐμιλῶμεν καθὼς αὐτός.

Καὶ ἂν ἀπέθνησκεν ὁ ἄνθρωπος ἐξ ὑλοκλήρου, μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ σώματός του, ἐπειδὴ ἦτο ποτὲ, εἶναι αἰώνιος. Τρώντι, διὰ τοὺς θεωροῦντας κατ' ἀφάσεις τὸν χρόνον καὶ τὴν ἀπόστασιν, ὅτι ἦτο εἰς τὸ παρελθόν, εἶναι πάντῃ ἀφηρημένως. Δύναται τις λοιπὸν νὰ εἴπῃ, ὑπὸ τὴν ὄψιν τοῦ ἀπολύτου: ὅτι ἦτο, εἶναι. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπόλυτον, ἃς εἴ-

* Etudes d'histoire religieuse, pag. 419.

** La Chaire d'Hebreu au Collège de France, pag. 28.

πωμεν: ἐν τῷ Θεῷ κί ψυχὰ εἶναι ἀθάνατοι, καὶ ἡ φιλοσοφία μας δύνανται οὕτω νὰ ἐμιλῆ τὴν κοινὴν γλωσσαν τῆς θρησκείας.

Τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀκολουθοῦσιν αὐτὸν μετὰ θάνατον, ἀφοῦ μετὰ θάνατον τὸ πρόσωπον παύει, καθότι οὐδὲν δύνανται ν' ἀκολουθήσῃ τὸ μηδέν· ἀλλὰ τὰ ἔργα ἐκάστου ἐπιζῶσιν αὐτῷ, διότι μένουσιν ἐπὶ τῆς γῆς: ἄς καλέσωμεν τοῦτο ἀθανασία, καὶ μὴ συμμεριζόμενοι τὴν ἐλπίδα τοῦ λαοῦ, θὰ ἐμιλῶμεν ὡς αὐτόν.

Ἡ ἀρετὴ τῶν σοφῶν εἶναι πολὺ διάφορος τῆς ἀρετῆς τῶν κοινῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ὁ λαὸς ἔχει ἀνάγκη νὰ τροφῆται ἄς τῷ ῥίψωμεν τὴν ἀγιότητα ὡς βοσκήν, διότι εἶναι ἀνίκανος φιλοσοφίας· θὰ μεταχειριζόμεθα τὰς λέξεις ταύτας, τηροῦντες κεκρυμμένην τὴν ἰδέαν μας.

Δὲν συμμεριζόμεθα οὔτε τὴν μωρὰν πίστιν εἰς αἰώνιον τι πνεῦμα, θεμιουργὸν καὶ ὑπέρτατον· οὔτε τὰς ἀπλοϊκὰς ἐλπίδας προσωπικῆς ἀθανασίας· πάντα ταῦτα ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως εἰς νηπιώδη καὶ ἀγροϊκὸν κόσμον· ἀλλ' ἡμεῖς πιστεύομεν εἰς τὸν ἔρωτα τοῦ καλοῦ, εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν, εἰς τὸν ἔρωτα τῆς πατρίδος, εἰς τὸ πάθος τῆς δόξης. Ἄς δώσωμεν εἰς τὰ αἰσθήματα ταῦτα τ' ὄνομα τῆς θρησκείας. Ἄν μᾶς εἴπωσιν ὅτι ἐργαζόμεθα πρὸς καταστροφὴν τῆς θρησκείας (ὅπερ ἀληθεύει, κατὰ τὴν συνήθη σημασίαν τῆς λέξεως), ἀπαντῶμεν εὐτόλμως: Ἀπεναντίας πιστεύομεν ὅτι ὠφελοῦμεν τὴν θρησκείαν (ὅπερ ἀληθεύει, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἔννοιαν)*. Τὰ πάντα λοιπὸν λαμβάνουσι νέαν σημασίαν. Πρὸς εὐκατάληπτον ἀνάγνωσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κ. Ρενᾶνος καὶ τῶν συ-

* Ἰδε. Etudes d'histoire religieuse, le Livre de Job, la Revue des Deux mondes (15 Ὀκτωβρίου 1863), la Vie de Jésus, pag. 452.

ναδέλφων του, θά ἐγχειρίζετο μακρὸν πρὸς σύνταξιν λεξικόν, καὶ δύσκολος προσπάθεια πρὸς ἀδιάλειπτον ἐνθύμησιν ὅτι αἱ λέξεις δὲν ἔχουσι τὴν συνήθη αὐτῶν σημασίαν.

Ὁ Κ. Ῥενάν ἐσπούδασεν, ἐν τῇ νεαρᾷ του ἡλικίᾳ, τὰ δόγματα τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸν ἐδίδαξαν ὅτι, ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς εὐχαριστίας, ὑπὸ τὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἅτινα διαμένουσι, παράγονται, εἰ ὑπερφυσικῆς ἐνεργείας, τὸ αἷμα καὶ τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Κ. Ῥενάν μετουσιεῖ ἀντιστρόφως τὰς λέξεις. Ὑπὸ τὰς θείας λέξεις, αἵτινες διαμένουσι, τὰ πάντα ἀποβάλλει, ἐκτὸς τῶν ἀνθρωπίνων πραγματώσεων: οἱ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι μένουσι εὐχαριστημένοι, καὶ οἱ φιλόσοφοι ἐννοοῦσι καλῶς.

Τοιουτοτρόπως δύναται ν' ἀναφανῆ ὁ ἀθεϊσμός, περιβεβλημένος μανθῦαν, τοῦ ὁποίου διαλάμπουσι οἱ χαρακτηῆρες. Ὁ λαὸς ἀναγινώσκει τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων Θεῶν του, ὁ σοφὸς χαμογελεῖ καὶ προχωρεῖ. Ὅταν παρουσιάζωνται παρόμοια γεγονότα, ὅταν ὁμολογῶνται, ὅταν, ἂν μοὶ συγχωρῆτε τὴν δυνατὴν ταύτην μεταφορὰν, ἡ δύναμις τοῦ σκότους μεταμφιάζεται εἰς ἄγγελον φωτός, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀλήθεια ἔχουσι ἐξουσίαν νὰ τὴν ἀπεκδύσωσιν ἐκ τοῦ μανθῦου τῆς, καὶ νὰ τῇ ἀποσπάσωσι τὸ προσωπεῖον δὲν ἔχει ἐπίσης καθῆκον ἢ ἀγάπη πρὸς τὰς ψυχάς, αἵτινες θὰ ἐγίνοντο ἴσως θύματα τῶν γοητειῶν τῆς;

Θέλετε νὰ ἐννοήσητε ὅλον τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου; Μάθετε ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ Κ. Ῥενάν εἶναι θῦμα τῶν ἰδίων του τρόπων. Δὲν τὸν κατηγοροῦ ὅτι ἀνεγνώρισεν, ὅσα μὲ φαίνεται ὅτι ἀνεγνώρισε διὰ τοῦ συγγράμματός του, καὶ ὅτι μᾶς ἀπατᾷ ἐκ ψυχρᾶς προμελέτης. Θεὸς φυλάξει (ὀμιλῶ σπουδαίως καὶ

λαμβάνω τούς ὄρους εἰς τὴν κυρίαν αὐτῶν ἔννοιαν), Θεός φυλάξοι νὰ καταδικάσω οὕτω καὶ νὰ συκοφαντήσω ἴσως τὸν πλῆσιόν μου. Δὲν γνωρίζομεν πάντοτε ὑπὸ τίνος πνεύματος ἐμπνεόμεθα· καὶ τὰ ἔργα μας φέρουσι συνήθως καρπούς, τούς ὁποίους δὲν ἠβουλήθημεν. Τὴν περίσκεψιν ταύτην μοὶ ὑπαγορεύει οὐ μόνον καθήκον δικαιοσύνης καὶ εὐθύτητος, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐνάργεια τῆς παρατηρήσεως. Ὁ συγγραφεὺς, περὶ οὗ σᾶς ὠμίλησα, ἔχει μὲν, πιστεύω, νοθευμένον ἀλλὰ πραγματικὸν τὸ αἶσθημα τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ καλοῦ. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ ἐπροξένησε στιγμιαίως ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ἐξηγοῦσιν ἐν μέρει αἱ τεράστιοι ἀντιράσεις τοῦ συγγραμμάτός του· ἀλλ' ἀπατᾶται ὁ ἴδιος. Πληρόνεται μὲ λέξεις, αἰτινες διακηροῦσι παρ' αὐτῷ, κατὰ τι, τὴν γοητείαν τῆς προτέρας αὐτοῦ πίστεως, καὶ αἱ θεῖαι λέξεις καλύπτουσιν εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ βλέμματα τὰς ἀβύσσους τοῦ μηδενός, ἐφ' ὧν ὁ νοῦς του εἶναι ἀπηλωμένος. Γίνεται, καὶ ὑπὲρ τὸ μέτρον, θῦμα τοῦ «σκοτισμοῦ ἐκείνου τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ὅστις συνεχῶς δὲν ἤξεύρει καλῶς τί θέλει, εἶναι δὲ οὐχ ἥττον ἀπόκρυφος καὶ ἀπατηλὸς εἰς ἑαυτὸν καθὼς καὶ εἰς τούς ἄλλους*.»

Οὕτω, ἐμπλεκόμενος εἰς τὰς ἰδίαις αὐτοῦ παγίδας, διὰ συγκινητικῆς πλάνης τῆς καρδίας, ἐπικαλεῖται τὴν ψυχὴν τῆς ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Θεοῦ ἀναπαυομένης ἀδελφῆς αὐτοῦ, ἀριεργῶν αὐτῇ βιβλίον, καθ' ὅλα συντελοῦν ν' ἀποσβέσῃ ἐν τῇ ψυχῇ τὴν πίστιν πρὸς τὴν προσωπικὴν μας ἀθανασίαν. (244, 288.)

Εὐκόλον ἄλλως νὰ ἐξακριβώσωμεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο τὰ ἔγνη πάλης τίνος τῆς συνειδήσεως, σπαραττούσης ἐντὸς τῶν δικτύων της. Πότε ὁ συγγραφεὺς ἐλαττώνει τὴν βαρύτη-

* Bossuet.

τα τῶν ψεύδεων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, προσάγων ἐπὶ τούτῳ ἐλαφρυντικὰ περιστάσεις· πότε διακηρύττει ἀμέμπτους τοὺς μεγάλους ἀπατεῶνας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐξυμνεῖ τὸν ἥρωά του. Ἄν τὸν δικαιολογῇ, διατί τὸν ἐξυμνεῖ; Ἄν τὸν ἐξυμνῇ, διατί τὸν δικαιολογεῖ; Ἀντίρρασις προστιθεμένη εἰς τόσας ἄλλας ἀντιράσεις, ἥτις δὲν περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸ βιβλίον, ἀλλὰ περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἢ μᾶλλον ἀντίρρασις, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξαστράπτει ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ ἐκλάμπει μὲ τόσῳ ζωηράν λάμψιν τὸ φῶς τῆς συνειδήσεως, ὥστε καὶ ἐν μέσῳ αὐτοῦ τοῦ βαθυτέρου σκότους διακρίνομεν τὸ ἀπαύγασμα αὐτοῦ.

Κρίνατε ἤδη πόσον ἐπικίνδυνα εἶναι τὰ μέσα, δι' ὧν ἐπὶ τέλους ἀπατῶμεν τοιουτοτρόπως καὶ ἡμᾶς αὐτούς.

Τοιαύτη ἡ κρίσις μου περὶ τοῦ ὁποίου ἐπραγματεύθην βιβλίου, καὶ περὶ τοῦ φιλολογικοῦ χαρακτῆρος τοῦ συγγραφέως του. Πιστεύω ὅτι τὸ βιβλίον εἶναι κάκιστον, καὶ ὀλέθριον ἢ ἐπιβροχὴ τοῦ συγγραφέως.

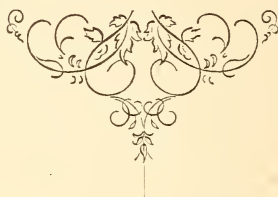
Ζωηρῶς μὲ συνεκίνησεν ἡ συζήτησις αὕτη: δὲν ἀπαιτῶ τὰς τιμὰς τῆς ἀδικροίας· καὶ θὰ ἐπροτίμων νὰ μὴ εἶπω τίποτε παρὰ νὰ φέρω, ἐπὶ τοιούτου ἀντικειμένου, τὸν ψυχρὸν λόγον τῆς ὑποτιθεμένης ἐκείνης ἀμεροληψίας, ἥτις δὲν εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰμὴ ἀμετάθετος ἀπόρασις κατὰ τῆς ἀληθείας. Δὲν εἰσῆλθον εἰς τὰς ὁδοὺς ἐκείνας, ὅπου ζητῶν τις ἐπιμόνως τὴν γλυκύτητα χάνει ἐπὶ τέλους τὴν εὐθεΐαν. Ἐλπίζω ὅμως ὅτι κατέστειλον ἀρκετὰ τοὺς παλμούς συντετριμμένης καρδίας καὶ ἀγανακτούσης συνειδήσεως, ἔμεινον δὲ πάντοτε, πραγματικῶς καὶ ἐκ προθέσεως, ἐντὸς τῶν ὁρίων νομίμου συζητήσεως.

Ἄλλ' ὅμως δὲν ἀγνοῶ τὸ ἐπισηαλὲς τοιούτων διαπληκτισμῶν. Ἐν τῇ πάλῃ κινδυνεύομεν πάντοτε νὰ ἐρεθίσωμεν τινὰ τῶν κακῶν ἐνστιγμάτων τῆς φύσεώς μας. Κατὰ τὴν περιόδον τῆς διδασκαλίας ταύτης, ὁ ἀναγκασθῶ εἰσέτι ὄχι μόνον νὰ συζητήσω ἰδέας, ἀλλὰ ν' ἀντιπαθῶ πρὸς ἐπιβρόαξ, πρὸς ἐπισημότητα, ὄντα νοητὰ πραγματοποιούμενα, ἐνσαρκούμενα, οὕτως εἰπεῖν, εἰς συγγραφεῖς. Εὐκόλον νὰ διακρίνωμεν τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ φιλολόγου· τὸν τελευταῖον μόνον συγχωρεῖται νὰ προσβάλωμεν εἰς τὰς λογομαχίας, αἵτινες διεξάγονται κατὰ τοὺς νόμους τῆς τιμῆς. Ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης συμβαίνει περίστασις, καθ' ἣν τὸ καθῆκον, τρομερὸν καθῆκον, ὑποχρεοῖ νὰ πυροβολήσῃ τις ἐπὶ τῆς στολῆς, καίτοι ὁ φέρων αὐτὴν εἶναι ἴσως φίλος. Συγχωρήσατέ με ἐντούτοις νὰ παραθέσω ἐνταῦθα παραινετικούς τινὰς λόγους, τοὺς ὁποίους ἀπευθύνω ἰδίως εἰς ἑμαυτόν.

Ἡμεῖς, Κύριοι, οἵτινες ἔχομεν κατὰ τινὰ βαθμὸν τὸν Θεὸν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει, ἢ τοῦλάχιστον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ, ἄς ἀναλογισθῶμεν ὅτι τὸ ληφθὲν εὐεργέτημα δὲν εἶναι ἀρετὴ, καὶ ἄς περιφρουρῶμεν τὴν καρδίαν μας, ἵνα μὴ διέλθῃ αὐτῆς οὐδὲν πονηρὸν αἴσθημα. Δὲν ἀγνοῶ ὅτι οἱ ἐναντίοι μᾶς προκαλοῦσι παντοιοτρόπως. Μᾶς ἀποκαλοῦσι στενοκεφάλους, ἀγροίκους, χυδαίους. Πρὸ χειρᾶ ὄπλα πρὸς πάγκοινον χρῆσιν συνειθίζονται δὲ τόσῳ συνεχῶς, ὥστε, ἂν κατεδεχόμεθα νὰ τὰ μεταχειρισθῶμεν, ἔφθανε νὰ σκῦψωμεν ἵνα σηκώσωμεν ἐκ τοῦ ἐδάφους. Ἄν ἰσχυρίζωμεθα τι ὀδηγούμενοι ὑπὸ τῆς ἐναργείας, οἱ ἐναντίοι μᾶς ἐρωτῶσι καγγάζοντες, ἂν ἤμεθα φύλακες ἐπιτετραμμένοι τὴν παρακαταθήκην τοῦ ἀληθοῦς στόματτα δὲ ἀρνούμενα τὸν Θεὸν ἐνθυμοῦνται τότε αὐτόν ἵνα μᾶς εἴπωσιν, ὅτι μό-

νος ὁ Θεὸς γινώσκει τὰ πάντα ὅθεν ἡμεῖς, οἵτινες δὲν εἴμεθα Θε-
 ὸς, οὐδὲν δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν. Ὅταν λέγωμεν ὅτι ἀγαλλιῶ-
 μεν εἰς τὸ φῶς, μᾶς ἐρωτῶσιν, εἰρωνικῶς, ἂν νομίζωμεν ὅτι εἴ-
 μεθα ὁ ἥλιος. Τότε, ἐκ βάθους τῆς διατρωθείσης ψυχῆς, καὶ ἐκ
 τῶν πηγῶν ἐπίσης τῆς ὑπερηφάνειας, ἐπέρχεται ὁ ἰσχυρὸς
 οὗτος πειρασμός: νὰ περιβληθῶμεν καὶ ἡμεῖς τὸν μανδύαν τῆς
 περιφρονήσεως καὶ ν' ἀπαντήσωμεν μόνον: Ἄς κραυγάζωσιν
 οἱ τυφλοὶ οὗτοι! Τοῦτο ὅμως εἶναι πειρασμός, καὶ ἐπιθυμῶ νὰ
 ἐμπνεύσω καλλίτερα αἰσθήματα ἐν τῇ καρδίᾳ σας καὶ ἐν τῇ
 ἐδικῇ μου. Εἰς τοὺς διανοητικούς διαπληκτισμούς, ἅς μὴ περι-
 πίπτωμεν εἰς οὐδένα προσωπικὸν ἐρεθισμόν. Τρέμοντες, ὑπὸ
 θείου τρόμου, ἐνώπιον τῶν ἀβύσσων, εἰς τὰς ὁποίας ἠδυνάμεθα
 νὰ πέσωμεν καὶ ἡμεῖς, ἅς μὴ ρίπτωμεν τὸν λίθον εἰς τοὺς κα-
 τακειμένους εἰς τὸ βάθος τοῦ κρημνοῦ· ἀλλ' ἅς ἡμεθα παντο-
 τε ἔτοιμοι νὰ τείνωμεν αὐτοῖς τὴν χεῖρα τῆς ἀγάπης. Ἄς προ-
 σέξωμεν μὴ διαμείνωμεν εἰς τὰς καταχθονίους ἐκείνας χώρας,
 τὰς ὁποίας σκοτίζουν αἱ νοσώδεις ἀναθυμιάσεις τῆς περιφρο-
 νήσεως. Ἄς ἀναβῶμεν ὑπεράνω τῶν κορυφῶν, τὰς ὁποίας
 φωτίζει ἡ ὑπερηφάνεια διὰ τοῦ λαμπροῦ ἀπαυγάσματος τῆς
 ὑπεροφίας. Ἄς ὑψωθῶμεν μέχρι τῆς εὐσπλαγγνίας· καὶ ἂν
 ἀκόμη ἡ εὐσπλαγγνία φαίνεται διατρηοῦσα ὑβριστικόν τι διὰ
 τοὺς ἀδελφούς μας, ἅς καταβάλλωμεν τελευταίαν προσπάθειαν
 ὅπως ἀνέλθωμεν τὰς γαληνίους ἐκείνας κορυφάς, ἐνθα δὲν δο-
 κιμάζει τις διὰ τοὺς ἀποπλανωμένους, εἰμὴ τρυφερὰν καὶ γεν-
 ναίαν συμπάθειαν. Ὅτ' μᾶς ἐννοήσωσιν ἴσως ἐπὶ τέλους· διότι,
 ὁ ἀγέρωχος λόγος τοῦ ἀθέου δὲν εἶναι εἰμὴ ἀνίσχυρος προ-
 σπάθεια, πρὸς ἀπόκρυψιν τῆς ἀπορίας τοῦ νοῦς του· καὶ τὸ κα-
 τάψυχρον χαμόγελον, τὸ ὁποῖον βλέπομεν ἐπιφερόμενον εἰς

τὰ χεῖλη του δὲν ἐπιτυγχάνει νὰ κρύψῃ τὰ δάκρυά του. Δύσκολον, ἀναμφιβόλως, νὰ τηρήσωμεν τὴν καρδίαν μας καθαρὰν πάσης πικρίας ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ ἀγῶνος· ἀλλὰ καλὸν τὸ ἄθλον τοῦ ἀγῶνος· οἱ αἰώνιοι νόμοι τῆς ἀγάπης δὲν ἀπαιτοῦσι παρ' ἡμῶν μικρότεραν προσπάθειαν, οὔτε μικρότερον θρίαμβον· ἄλλως τε ὁ βουλόμενος νὰ νικήσῃ ἑαυτὸν, οὐδέποτε εἶναι μόνος· Ὁ Θεὸς βοηθεῖ τὰς εὐθείας καρδίας.

ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΜΑΡΙΑΣ ΚΕΦΑΛΑ.

ΜΑΡΙΑΣ Γ. ΚΕΦΑΛΑ.

Τὸ παρατιθέμενον μνημεῖον ἀνήγειρον ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς φιλότατης μου. Τὸ ἐπὶ τοῦ βάρθρου σύμπλεγμα, γλυφέν ὑπὸ ῥωμαίου τεχνίτου, παριστᾷ τὴν Μαρίαν μου γονυπετῆ ἐνώπιον τῆς Παρθένου, ἣτις παραλαμβάνει αὐτὴν εἰς τοὺς κόλπους της.

Κατῶθι τοῦ ἀγάλματος τῆς Θεοτόκου ἀναγινώσκεται ἡ ἐπιγραφή αὕτη:

Ὅλη καλὴ ἡ πλησίον μου, καὶ μῶμος οὐκ ἔστιν ἐν σοί.
(Σολομ. Ἄσμα ἀσμάτων).

Ἐπ' ἐκεῖνο δὲ τῆς μακαρίτιδος, ἡ ἐπομένῃ:

Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς Σὲ ἀνατίθημι, Μῆ-
τερ τοῦ Θεοῦ, φύλαξόν με ὑπὸ τὴν σκέπην Σου.

Ἐπὶ τοῦ ἐμπροσθίου μετώπου τοῦ βάρθρου:

Μαρίᾱ Κεφαλαῖ

Ἐγεννήθη τῇ ι'. Σεπτεμβρίου αὐλβ'

Ἐτελεύτησε τῇ κ'. Φεβρουαρίου αὐξδ'

Ὁ σύζυγος ἀνέθηκεν.

Καὶ ἐπὶ τοῦ πλαγίου μετώπου:

Τελειωθεῖσα ἐν ὀλίγῳ, ἐπλήρωσε χρόνους μακροῦς.

Ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῆς Ὀδησσοῦ καὶ πλησίον τῆς θαλάσσης κεῖται τὸ χωρίον τῆς Μεσαίας Πηγῆς (Средній Фонтанъ), καὶ ἀνατολικῶς αὐτοῦ τὸ περικαλλές παρεκκλήσιον τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος, ἰδρυθὲν παρὰ τοῦ ἀειμνήστου Ἀλεξάνδρου τοῦ Στούρτζα. Παρὰ τῷ παρεκκλησίῳ τούτῳ κεῖται ὁ τάφος τῆς φιλότατης μου.

Δισθάνομαι βαρύνον ἐπὶ τῆς καρδίας μου τὸ χῶμα, ὅπερ τὴν καλύπτει!... Ἄλλ' ἄς ἐπιφωνήσω μετὰ τοῦ μακαρίου Ἰώβ: «ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο,» καὶ κλίνω ν τὸ γόνυ ἐνώπιον τοῦ τάφου της, ἄς ῥίψω ἐπ' αὐτοῦ, μετὰ τῶν φίλων, ὀλίγα ἄνθη, πιστεύων ὅτι:

Ἡ ἀρετὴ της ἔμεινε ἔς τὸν κόσμον καὶ θὰ μείνη,

Ὡς ὁρόσος τῆς πρωτομαγιάς·

Ὡς ἔμεινε τῆς Παναγιάς

Ἡ τόση ἀτελείωτη ἔς τὸν κόσμον καλοσύνη!

«ὦ παρθένε! Ἄν ἠμπούρειαν ἢ κλάψαις
 Ἰπεθαμμένον νὰ δώσουν ζωή —
 Τόσαις ἑκαμα κλάψαις γιά σένα
 Ποῦ ἴθελ' ἔγχεις τήν πρώτη πνοή.»
 (Ἐκ τῶν τοῦ Σολωμοῦ).

αὐτα ἔλεγεν ὁ ἀθάνατος καί ἀγαπητός σου ποιητής ἐπὶ τοῦ τάφου μιᾶς του εἰλημῆς τί ἀπομένει εἰς ἐμέ νὰ προσθέσω, εἰμὴ ὅτι ἐλοκλήρου τῆς ζωῆς μου τὰ δάκρυα, καίτοι ἀνωφελεῖ, δὲν θ' ἀρκέσωσι νὰ σέ θρηνηώσωιν!

Ἐν τῷ τάφῳ σου, Μαρία μου, συνετάφη πᾶσα ἡ εὐδαιμονία μου, καί περίλυπος εἶναι ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου! Ἔχασα σέ τὴν ἀρίστην σύντροφον, τὴν φρόνιμον σύμβουλον, τὴν γλυκεῖαν παρήγορον, τὸν φυλακτήριον ἀγγελον τὸν ζωῆς μου, καί ὅλα ἤδη δι' ἐμέ εἶναι θάνατος! Πάντοτε θὰ ἔχω ἐνώπιόν μου τοὺς θαυμάσιους ὀφθαλμούς μου. Ποῦ νὰ ὑπάγω; διαπὶ νὰ περιμένω; ἀγνοῶ. Διέρχονται ἐπίσης σκοτεινὰ αἱ ἡμέραι καὶ αἱ νύκτες μου, καὶ λέγω καθ' ἑαυτὸν: «Θεε μου! αὐτὴν καὶ μόνην εἶχον, εἰς τὸν ἔρωτά της ἐπνίγαστο ὄλος ὁ ἔρωσ μου· αὐτὴ ἐπέχη τόπον πατρὸς, καὶ τῆς πολυθαυμάτου μητρὸς μου — ἦτο ὁ μόνος καρπὸς, ὁ ἀπομείνας ἐπὶ τοῦ δένδρου τῶν θλίψεών μου, μετὰ τοὺς ἀνέμους τῶν ὀδυνηρῶν μου ἡμερῶν. Αὐτὴν μόνην εἶχον, καὶ αὐτὴ δὲν ὑπάρχει πλέον! ἐν τῷ τάφῳ της συνετάφησαν καὶ αἱ ἐλπίδες μου! «Περίλυπος ἐστὶν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου!»

Πέρις, κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν τῆς ἀνοίξεως, ἐσυναζόμεν ἄνθη εἰς τοὺς περικαλλεῖς περιπάτους τῆς ἀειθαλοῦς Κερκυράς· ἀλλοίμενον! ἦτο ἡ τελευταία ἀνοίξις, τὴν ὁποῖαν ἐπέπρωτο νὰ ἴδῃς! Ἦδη περιέρχουμαι μόνος, ἐν τῇ ψυχῇ ταύτῃ ξενιτεῖα, μὴ ἔχων εἰμὴ εἰς τὴν καρδίαν μου τὴν μαγευτικὴν εἰκόνα τοῦ ἰσαγγέλου πλάσματος, τὸ ὁποῖον ὁ Θεὸς ἠυδένκησε νὰ μοὶ χαρίσῃ, ὅπως βλέπω, χαίρω, καὶ θρηνηῶ! Διὰ σέ δὲν θὰ πᾶλλῃ τοῦ λοιποῦ ἡ καρδία μου, ἢ οἱ παλμοὶ της θὰ ἦναι σιγμιαῖοι, καὶ εὐθέως θὰ ψυχραίνεται ἐκ τῆς θλιβεραῦς μελαγχολίας καὶ

τῆς πικρίας, διὰ τῆς ὀποίας ὁ Θεὸς μ' ἐδοκίμασε; διὰ τῶν ἀνεπαν-
ορθῶτων συμφορῶν!

Δὲν θὰ ἴδω, Μαρία μου, τοῦ λοιποῦ τοὺς ὠραίους ὀρθολογίους
σου, δὲν θ' ἀκούσω τοὺς μελιζήρτους λόγους σου, καὶ εἶναι ὁ νοῦς μου:
«ἔρμος κόσμος ποῦ χαλιέται!»

Σήμερον, εἰς τὸ μνημόσυνόν σου, ἔφερον ὀλίγα λουλούδια νὰ ρίψω
ἐπὶ τοῦ τάφου σου. Ὅχι, δὲν μὲ παρασύρει ἢ πρὸς σὲ λατρεία μου, ἀν
διακηρύξω ὅτι, ὁ λόγος μόνον ἐνὸς χριστοφόρητου Μηνιάτου ἢ Θεοτό-
κη, ἐδύνατο ἐπαξίως νὰ ἐξυμνήσῃ τὰς ἀρετὰς σου, αἱ ὁποῖαι παρέχουσι
διδασκαλικώτατον μάθημα διὰ τὴν κοινωνίαν!

Καὶ ἐπ' ἀληθείας, ὅσοι σ' ἐγνώρισαν ἐκ τοῦ πλησίον διασκαλί-
ζουσι, ὅτι ὁ τριακονταετής βίος σου ἦτο, ἢ ἐκπλήρωσις τῆς
πρώτης καὶ μεγάλης ἐντολῆς τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀγάπη καὶ εὐλόγητος
λατρεία εἰς τὸν Θεόν σπανίως δὲ ἀπαντᾷ τις νέαν ὡς σὲ, αἰσθανομέ-
νην περισσώτερον τὴν θρησκείαν — ἀγάπη εἰς τοὺς ἀδελφούς, καὶ
ἀπεριόριστος ἀφοσίωσις εἰς τοὺς γονεῖς σου, τῆς ὀποίας ἔγινες ἴσως καὶ
τὸ θῦμα — ἀγάπη τρυφερὰ καὶ ἀπαράμιλλος πρὸς ἐμέ — ἀγάπη
πρὸς τὸν πλησίον: διήλθες τὰς ἡμέρας σου εὐεργετοῦσα — καὶ ὡς
ἀληθῶς καὶ εὐστόχως ἐβρέθη περὶ σοῦ: «οἱ εὐτυχισάντες νὰ σὲ γνω-
ρίσωσι δύνανται νὰ εἴπωσιν, ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἀρεταὶ δὲν ἐξέλειπον εἰ-
σέτι ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ κατὰ καιροὺς ἐνσκαρκοῦνται εἰς ἐκλεκτὰς ψυ-
χὰς, μετὰ τοιαύτης λάμπσεως, μεθ' ἧς ἄλλοτε ἀνεδεικνύοντο εἰς τοὺς
πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ.» (Οdessekiï ΒѢСТНИКЪ № 51).

Αἱ τελευταῖαί σου ἡμέραι ἐστεφάνωσαν τὸν εὐαγγελικὸν βίον σου.
«Μίαν ἡγησάμην παρὰ Κυρίου, ταύτην ζητήσω» (Δαυὶδ): μίαν ἀπήυ-
θυνον θερμὴν δέησιν πρὸς τὸν οὐράνιον πατέρα, ταύτην ζητῶ: ν' ἀξιώσῃ
καὶ ἐμέ τοῦ χριστιανικοῦ σου τέλους — τῆς σπανίας καρτερίας, μεθ'
ἧς ὑπέφερες τὴν ὀδυνηρὰν καὶ μαρτυρικὴν ἀσθένειαν, ἥτις σ' ἐμάρανε
καὶ τόσῳ προώρως σ' ἔφεραν εἰς τοῦτον τὸν τάφον. Ναί, Μαρία μου,
οὐδέποτε ἐβαρυσύμησας, ἀλλ' ἀδιαλείπτως ἐπεκαλεῖσο τὴν βοήθειαν
τῆς μεγάλης Παρθένου, τῆς μόνης σου μετὰ Θεὸν ἐλπίδος. Οὐδὲν πα-
ρέλειψας τῶν χριστιανικῶν καὶ κοινωνικῶν καθηκόντων, καὶ πόσῃ ἐξέ-
σραξες ἀγαλλίασιν, ὅτε δις ἐκοινωνήσας τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ὅτε

ήκροάσθης τὸ εὐχέλαιον, ὅτε ἐκληροδότησας τὸ ἥμισυ περιόπου τῆς περιουσίας σου ὑπὲρ ἀγαθοεργῶν καταστημάτων, ἀπόρων καὶ ὀρφανῶν κορασιῶν, γηρῶν, ἐνδεῶν, μονῶν, ἐκκλησιῶν κτλ. «Μίαν ἡγησάμην παρὰ Κυρίου, ταύτην ζητήσω.»

Ἄλλὰ ποῖον νὰ ἐνθυμηθῶ πρῶτον τῶν χαρισμάτων σου, καὶ νὰ μὴ θρηνησῶ τὴν δυστυχίαν μου; νὰ μὴ συναισθανθῶ τὸν ἐπιπεσόντα εἰς τὴν κεφαλὴν μου κεραυνόν! Τὴν ὑψηλὴν σου καὶ περωτισμένην διάνοισιν; τὴν τελείαν σου ἀνατροφήν; τὴν ὀρθὴν σου κρίσιν; τὸ νόσμιον καὶ χαριτόβρυτον ἦθός σου; τὴν σωφροσύνην καὶ μετριοφροσύνην, αἱ ὅποια οὐδέποτε σ' ἐγκατέλιπον; τὴν δέξιόν σου διαγνωστικὸν σου, καὶ τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ ἀνθρώπινου χαρακτήρος; τὴν ἔξοχον φιλοκαλίαν σου; καὶ μυρία ὅσα ἄλλα σου προτερήματα;

Ἄλλ' ἂν μὴ παρασιωπήσω ὅτι ἦσο, Μαρία μου, ὁ τύπος καὶ τὸ παράδειγμα τῶν φίλων σου, τὰς ὁποίας ὠκοδόμηεις διὰ τῶν παραινέσεων καὶ νουθεσιῶν σου — τῶν φίλων σου, αἱ ὅποια μαρτυροῦσι, μιᾶ φωνῆ, ὅτι ἔχασαν τὴν προσφιλεστέραν αὐτῶν φίλην!

Ὅου μόνον ὑγειαινουσα, ἀλλὰ καὶ νοσηλευομένη ἐπεσκεπτεσο καὶ περιέθαλαπε τούτῃ ἀσθενεῖς, ἐπιγύνουσα βάλσαμον εἰς τὰ παθήματα των! ὁπόσοι σήμερον ἐκ τῶν δυστυχῶν τούτων ἀνακράζουσιν: «Εἴσελθε εἰς τὴν χάριν τοῦ Κυρίου!»

Ἐκτὸς τῶν ἐναρέτων ἔργων σου, ὁ εὐχαγγελικὸς χαρακτήρ σου διατυπῶται εἰς ὅσας ἔγραψας πρὸς με, καὶ τὴν μητέρα σου ἐπιστολάς: ὁποία ἀφέλεια ὕψους! ὁποία ἔκφρασις τῆς τρυφερότητος τῶν αἰσθημάτων σου!

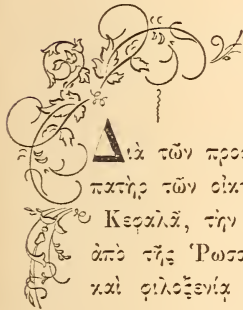
Γνησία καθ' ὅλα, Μαρία μου, πνευματικὴ θυγάτηρ τοῦ ἀειμνήστου Ἀλεξάνδρου τοῦ Στούρζα: ἀναδόχου σου.

Παρῆλθον αἱ καλαὶ μου ἡμέραι καὶ παρῆλθον διαπαντός! οὐδὲν ἄλλο μοι ἀπέμεινεν εἰμὴ ἡ ἀνάμνησις σου, καὶ μολοντί οὐδεὶς ὀρμητικὸς πόνος, εἰμὴ ἡ ἀνάμνησις τῆς εὐτυχίας ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀθλιότητος, τὸν πόνον τοῦτον θὰ ὑποφέρω καρτερικῶς, ἕως οὗ εὐδοκίῃ ὁ Θεὸς νὰ διακόψῃ τὸ νῆμα τῶν ἡμερῶν μου, καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου μου θὰ παρηγγελίω νὰ τεθῆ ἡ ἐπιτύμβιος αὕτη ἐπιγραφή:

Οὐδέποτε καρδίᾳ συζύγου ἔπαλλε θερμότερον καὶ πιστότερον.

Παναχία Παρθένε! Σὺ, ἥτις παρέλαβες εἰς τοὺς κόλπους Σου τὴν Μαρίαν μου — ὄλωσ ἀφιερωμένην εἰς Σὲ ἐν τῷ βίῳ, καὶ ἐν τῇ κλί-
νη τῆς δόξης τῆς ἀνακράζουσας: «τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς Σὲ ἀνα-
τίθημι» — Σὺ, ἥτις τὴν προσεκάλεσας, ἔνθα οὐκ ἔστι πόνος, οὐ λύπη, οὐ
στεναγμός· Σὺ, ἡ χαρὰ τῶν τεθλιμμένων, κατὰπεμψον εἰς ἐμὲ, καὶ
τὴν πολυπαθὴ τῆς Μαρίας μου μητέρα — ἥτις ἐπέπρωτο νὰ ἐπιζήσῃ
εἰς τὸν ἀποχωρισμὸν ὄλων τῶν φιλοτάτων τῆς, καὶ παντέρημος, βρέχει
μὲ δάκρυα τὴν στρωμνὴν τῆς — κατὰπεμψον ἡμῖν τὴν ἐξ ὕψους πα-
ραμυθίαν, καὶ φύλαξον ἡμᾶς ὑπὸ τὴν σκέπην Σου!

Ἐγραψον ἐν Ὁδησσῷ. Τῆ 29ῃ Φεβρουαρίου 1864. Γ. Γ. ΚΕΦΑΛΑΣ.

„Ἀγάπησιν αἰώνιον ἠγάπησά σε
„διὰ τοῦτο ἐλλυξά σε εἰς οὐ-
„κείρημα». (Ἱερ. λή. 3).

Διὰ τῶν προφητικῶν τούτων ῥήσεων ἐκάλει πρὸς ἑαυτὸν, ὁ
πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, τὴν εὐσεβῆ καὶ ἐνάρετον Κυρίαν Μαρίαν
Κερκλᾶ, τὴν ἐκ Παλαιολόγων, κατὰ τὴν 20 Φεβρουαρίου,
ἀπὸ τῆς Ῥωσσιῆς μὲν τῆ θέσει, Ἑλληνίδος δὲ τῆ κλήσει
καὶ φιλοξενίᾳ μεγαλοπόλειως τῆς Ὁδησσῷ. Εὐάρεστος Θεῶ
γενομένη ἠγαπήθη, (Σοφ. δ'. 10) καὶ ἀγαπηθεῖσα τὴν αἰώνιον ἀγά-
πησιν, μετετέθη μόλις τὸ λα'. ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἄγουσα. Τελειω-
θεῖσα ἐν ὀλίγῳ ἐπλήρωσε χρόνους μακροὺς, ἀρεστή γὰρ ἦν Κυρίῳ ἡ
ψυχὴ αὐτῆς, διὰ τοῦτο ἔσπευσεν ἐκ μέσου πονηρίας. (Αὐτ. 7. 14).

Ἐπειδὴ δὲ κατ' αὐτὰς αὐτὰς τὰς ἀγίας ἡμέρας τοῦ παρελθόντος
ἔτους, διατρίβουσα παρ' ἡμῖν, οὐκ ὀλίγα δείγματα τῆς εὐσεβείας καὶ εὐγε-
νείας κατέλιπε, ἀξίον ἄμα καὶ πρέπον ὅπως, μετὰ τῶν Ὁδησσιῶν, κατα-
γάγωσιν ἐπ' αὐτῇ δάκρυα (Σειρ. λή. 16) ὅσοι ἐκ τῶν ἐν Κερκὺρᾳ, εἰδότες
αὐτὴν, ἐτίμησαν μὲν παροῦσαν καὶ κοθοῦσιν ἀπελθοῦσαν. (Σοφ. Σολ. δ'. 2.)

Ἐκ πατρὸς μὲν Μιχαήλ, τῆς ἐνόβου οἰκογενείας τῶν Παλαιολό-
γων, ἐκ μητρὸς δὲ μόλις διασωθείσης ἐκ τῆς κατὰ τὸ αἰὼν σφαγῆς

τοῦ τε μεγάλου Λογοθέτου καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας Χαντζερῆ, γεννηθεῖσα κατὰ τὸ αὐτῶν, ἔμελλε νὰ συνενώσῃ ἐν ἐκυτῇ τὴν ἐξ ἑκατέρων τῶν γενεῶν προγονικὴν εὐκλειαν εὐσεβείας καὶ εὐγενείας. Ἀνεδέχθη δὲ αὐτὴν ἐκ τῆς ἱεραῆς κολουμβήθρας ὁ αἰδιδιμος Ἀλέξανδρος Στούρτζας, ὁ πάνυ, παρ' ᾧ καὶ τὸ πλείστον μέρος τοῦ βίου αὐτῆς διέτριβεν.

Ἐχουσα οὖν φύσει μὲν πατέρα τὸν Παλαιολόγον, τὸν ἀπὸ τῆς νεότητος μέχρι γήρωσ καὶ τοῦ θανάτου διευθύνοντα τὸ ἐν Ὁδησσῷ Ἑλληρικὸν φροντιστήριον, παρ' ᾧ ἅπαντες οἱ ἑλληνοπαίδες ἐξεπαιδεύοντο τὴν πάτριον παιδείαν, πνευματικὸν δὲ πατέρα τὸν Στούρτζαν, τὸν διὰ τῶν σοφῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων τὴν Ὀρθόδοξον πίστιν κρατύνοντα, οὗτα δὲ πνεύματος μὲν εὐφροῦς, ψυχῆς δὲ ἀγαθῆς, καὶ γινούσα ὅτι οὐκ ἄλλως ἔσται ἐγκρατής, ἐὰν μὴ ὁ Θεὸς δῶ (Σοφ. ἡ. 19. 21.), ἐξεπαιδεύθη καὶ διέπρεπε, μετὰ τῶν γυναικῶν, κατὰ τὰς περὶ τὰ γράμματα ποικίλας γνώσεις, καὶ τὴν περὶ τὰς ὁμιλίαις εὐγενῆ συμπεριφορὰν ἀλλὰ, πάντοτε καὶ ἐπὶ πᾶσι καὶ πανταχοῦ, τὴν εὐσεβεῖαν καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην προέταπτεν, ὡς βᾶσιν καὶ θεμέλιον καὶ σκοπὸν πάσης πράξεως καὶ πάσης ὁμιλίας.

Καὶ τῷ ὄντι, ἡ παιδεία, ἔστωσαν καὶ περὶ τὰ θεῖα αἱ ἐξ αὐτῆς γνώσεις, ἐὰν δὲν ἔχη καὶ τὸ πρακτικόν, οὐκ ἔστιν ἡ ἀληθὴς σοφία, ἡ ἄνωθεν κατερχομένη. Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ἑμῖν; δεῖξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀνατροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐν πραύτητι σοφίας. (Ίακ. γ'. 13. 15.)

Περιῆλθε, μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτῆς, πολλὰς τῶν μεγαλοπόλεων τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης, ἀλλ' ἡ λάμπρις τοῦ ἐπιγείου κάλλους, καὶ αἱ τῶν διασκεδάσεων τέρψεις οὐδόπως παρέκλινον αὐτὴν ἐκ τῆς στενῆς καὶ τεθλιμμένης, ἀλλὰ τῆς μόννης πρὸς τὴν ζωὴν ἀγούσης ὁδοῦ. (Ματθ. ζ'. 14.) Τοῦναντίον δὲ, κατιδοῦσα τὴν τοῦ κόσμου ματαιότητα, μάλλον ἐπὶ μάλλον ἐνισχύθη εἰς τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἣν ἐξελέξατο.

Οὕτω λοιπὸν μετὰ τῶν μεριμνῶν καὶ τῆς τύρβης τοῦ κόσμου διερχομένη τὸν βίον, καὶ μόνον περὶ τοῦ ἐνὸς, οὗ ἔστι χρεῖα, μεριμνώσα (Λουκ. β'. 4), αἴφνης καταλαμβάνεται ὑπὸ θλίψεως οὐ σμικρᾶς στερεῖται, ἐν βραχεῖ χρόνῳ διαστήματι, καὶ τῶν δύο πεφλημένων ἀδελφῶν ἀλλὰ γινώσκουσα ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἡ δὲ ἐλπίς οὐ καταστρέφει! (Ῥωμ. ε'. 3.)

εις μόνον δὲ τὸν Θεὸν τὴν θλίψιν ἀνκφέρουσα, καὶ ἐπὶ τῇ πρὸς αὐτὸν ἐλπίδι τὸ ἴδιον ἀλλαγὸς κατχοτέλλουσα, ἔσπευδε νὰ καταπαύσῃ τὸ πάθος τῶν ἤδη γεγενηκότων αὐτῆς γονέων, οἵτινες, διὰ τῆς τοιαύτης διαγωγῆς, κουφίσαντες κατ' ὀλίγον τὴν ἑαυτῶν ἀθυμίαν καὶ τὴν χαλεπὴν ἀχθηδόναν, συνήνωσαν ἅπαν τὸ πρὸς τοὺς ἀποδημήσαντας φίλτρον πρὸς τὴν ἤδη μονογενῆ μείνασαν θυγατέρα· καὶ φροντίδας δὲ κατέβαλον, ὅπως συνάψωσιν αὐτὴν εἰς γάμον μετὰ καταλλήλου ἀνδρός· καὶ τοιοῦτον ἐξελέξαντο τὸν Γεράσιμον Κεφαλαῖον, ἐκ Κεφαλληνίας μὲν ὀρμώμενον, ἐν Ὀδησσῷ δὲ πρὸ πολλοῦ τὰ ἐμπορικὰ μετερχόμενον, ἔλκοντα δὲ τὸ γένος ἐκ τῆς ἀρχαίας τῶν Κεφαλάδων οἰκογενείας. Εἰς τὴν νέαν δὲ τὰυτὴν τροπὴν τοῦ βίου εἰσελθοῦσα, καὶ τὴν αὐτὴν ὡς τὸ ἐξ ἀρχῆς ὁδὸν βαδίζουσα, μεῖζονα ἐλευθερίαν ἐλάμβανε, καὶ μᾶλλον εὐκαίρους εἶχε τὰς περιστάσεις, ὅπως ἐκτελῆ τὰ τε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον καθήκοντα τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς φιλικῆς ζωπίας.

Ἄλλ' ὃ τὴν ἀρετὴν καὶ εὐσέβειαν τῶν ἀνθρώπων πάντοτε βασιλευσάντων φρονήσας τὴν εἰρηνεύουσαν μὲν ἐν τοῖς ὑπάρχουσιν, εὐδοουμένην δὲ ἐν πᾶσι: (Σειρ. μ.ά. 1) «Δέρμα, εἶπε τῷ Κυρίῳ, ὡς καὶ περὶ τοῦ μακαρίου Ἰώβ, δέρμα ὑπὲρ δέρματος — οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ ἀποστείλας τὴν χεῖρα ἄψαι τῶν ὀστέων αὐτῆς καὶ τῶν σκευῶν αὐτῆς, ἧ μὴν εἰς πρόσωπόν σε εὐλογῆσει.» (Ἰώβ β'. 4. 5.) Δεινὴ ἀσθένεια καταλαμβάνει αὐτὴν, καὶ ἐπιρροβα, ἅμα ἀνσφινεῖται, ὑπεδείκνυε συμπτώματα διὸ καὶ ἀνγκάζεσται, συμβουλῆ μὲν τῶν ἱατρῶν, προτροπῆ δὲ τῶν γονέων, ὅπως ἐγκαταλείψασα τὴν Ὀδησσὸν μεταβῆ εἰς θερμότερον κλίμα. Φθάνει εἰς τὴν Κέρκυραν, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος· καὶ πρὶν ἢ παρέλθῃ μὴν, ἐνῶ ἡ ὑγεία αὐτῆς προέβαινε βελτιουμένη, καὶ ἔχαιρε λαμβάνουσα ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ἀγαθὰς περὶ τῶν γεννητόρων καὶ φίλων ἀγγελίας, αἴφνης ἀπαίσιος τηλέγραφος, ὡς κεραυνοῦς ἐπισκήπτων ἐπὶ τὴν ἀναψύχουσαν ἀγαθὴν ἐκείνην ψυχὴν, φέρει τὴν χαλεπὴν ἀγγελίαν τῆς ἀποβιώσεως τοῦ πατρός.

Ἡ τηλικαύτη εἰδησις ἐχλάρωσε μὲν τὴν μόλις ἀναλαμβάνουσαν κατὰστασιν τῆς ὑγείας, κατέθλιψε δὲ τὴν ψυχὴν αὐτῆς, πῶς ἀπατηθεῖσα ἀνεχώρησε, καὶ δὲν ἠσπάρθη τὸν πατέρα τὸν τελευταῖον ἀπασμῶν, πῶς δὲν ἔλαβε τὰς τελευταίας αὐτοῦ εὐχὰς. Ἄλλ' ἐν τούτοις

πᾶσι τοῖς συμβεβηκόσιν αὐτῇ, οὐκ ἀπέδωκεν ἀρροσύνην τῷ Θεῷ (Ἰωβ α. 2.), καὶ τὴν μακαρίαν φωνὴν τοῦ Ἰωβ λέγουσα, «ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν οὕτω καὶ ἐγένετο,» μόνην εὐρισκεν ἄνεσιν τῇ ψυχῇ, διὰ τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως τῶν μυστηρίων, καὶ τῆς τελέσεως μνημοσύνων καὶ ἐλεημοσυῶν, πρὸς ἀνάπυσιν μὲν τοῦ κοιμηθέντος, κουρισμὸν δὲ τῆς καταλαβούσης αὐτὴν θλίψεως καὶ ἄλλην λύπην δὲν ἤσθάνετο, εἰμὴ ὅταν, ἔνεκεν τῆς πασχούσης ὑγείας, δὲν ἠδύνατο νὰ παρευρίσκηται εἰς τὰς ἱερὰς τελετὰς καὶ ἀκολουθίας.

Οὕτω πολιτευσμένη διέμεινε μεταξὺ ἡμῶν μέχρι τοῦ Πάσχα, ὅτε, καὶ χάριν τῆς ὥρας τοῦ ἔτους, καὶ πολὺ μᾶλλον ἔνεκεν τῆς σφοδρᾶς ἐπιθυμίας, ὅπως ἴδῃ τὴν τεθλιμμένην αὐτῆς μητέρα, ἀνχωρεῖ διὰ τὴν περιλημμένην Ὀδησόν ἀλλὰ ἀκαίθην, ἰδίαις χερσὶ κατασκευάσασα, ἀπέστειλε διάφορα ἀγερῶματα, ἅτινα κοσμοῦσι τό τε Ἱερὸν λείψανον καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, καὶ ἄλλας Ἐκκλησίας, ὡς δεῖγμα μὲν τῆς πρὸς τὰ θεῖα βαθυτάτης αὐτῆς εὐλαβείας, ἀγάπης δὲ καὶ ὑπολήψεως πρὸς τὸν εὐσεβῆ τῆς ὠραίας Κερκύρας λαόν.

Ἄλλ' ἐπέστη ἡ ὥρα, καθ' ἣν ὁ πᾶνσορος Κύριος, ἐν τῇ προνοίᾳ αὐτοῦ, ἠδούκησεν ὅπως ἐκλύσῃ ταύτην πρὸς ἑαυτὸν ἀρξάμενου τοῦ χειμῶνος, ἤρχισε νὰ καταβάληται ἔτι μᾶλλον ἡ ὑγεία καὶ τὸ ῥόδον νὰ μακρύνηται.

Ἄλλ' ὅσῳ τὸ ὑλικὸν καὶ σωματικὸν μέρος ἐγαλακροῦτο, τοσοῦτω τὸ ψυχικὸν καὶ πνευματικὸν ἐστερεοῦτο καὶ ἐνισχύετο· καὶ ἐνῶ συνήθως οἱ τὰς χρονίας ταύτας ἀσθενείας πάσχοντες, περὶ τὰ τέλη μάλιστα τῆς ζωῆς ἀναισθητοῦσι, καὶ, πᾶσαν μὲν ἰδέαν τοῦ θανάτου μακρὰν τιθέμενοι, τυχεῖν δὲ τὴν ἀνθρώπων πιστεύοντες, σχεδία ἐπὶ σχεδίων συρράπτοντες καὶ ἐπιχειρήσεις μεγάλας φανταζόμενοι, καταστρέφουσι τὸν βίον, ἐν τῇ ἀκμῇ τῶν σχεδίων εὐρισκόμενοι, καὶ καταλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ θανάτου, πρὶν οὐδὲ κἂν ἰδέαν περὶ αὐτοῦ συλλάβωσιν· αὕτη τοῦναντίον, πολὺ πρὸ τοῦ θανάτου, ἀπωλέσασα πᾶσαν ἐκ τῶν ἱατρικῶν μέσων ἐλπίδα θεραπείας, καὶ τὸν θανάτον ἐπικείμενον προβλέπουσα, οὐδόλως ἐπτοήθη, οὐδὲ ἐλυπήθη κατὰ τοὺς μὴ ἔχοντας ἐλπίδα (Α΄ Θεσ. δ'. 13), ἀλλὰ θεοπροπῶς ἠτοίμαζεν ἑαυτὴν, πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ-

του ἐπεθύμει μὲν τὴν ζωὴν, καὶ ἐδέετο ὅπως δωρησῆται αὐτῇ ὁ Κύριος τὴν ὑγίαιν τοῦ σώματος, ἀνιλογιζομένη τὴν θέσιν, εἰς ἣν θηήκουσα ἐγκαταλείπει τὸν ἅριστον σύζυγον, καὶ τὴν πολυτλήμονα μητέρα. Ἀλλ' ἐντοσοῦτω, μὴ ἐπανακχυομένη εἰς κενὰς ἐλπίδας, μετὰ τὰς ἀπαιτουμένης προσευχασίας, μετέλαβε τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ ἔκτοτε, περὶ τῶν οὐρανίων μόνον φροντίζουσα, ἔλεγεν ἀδιαλείπτως: «Πότε ἤξω καὶ ὀφθῆσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ.» (Ψαλ. μ.α'. 2.) Ἔχουσα δὲ ὡς ἀδέρβωνα τὸ διὰ τὴν αἰώνιον ἀποδημίαν ἐφόδιον, οὐκ ἐπελάθετο καὶ τῶν ἐπὶ γῆς ἐγκαταλείμμενων ἀδελφῶν, ἀλλὰ διέθεσε, τὸ πλεῖστον τῆς περιουσίας αὐτῆς, εἰς οἰκονθρωπικὰ καταστήματα, εἰς πένητας καὶ ὀρφανὰ κοράσια, καὶ εἰς διαφόρους μονὰς καὶ ἐκκλησίας, μὴ λησμονήσασα καὶ τὸ νεοδμητον καταπέτασμα τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, πρὸς στολισμὸν τοῦ ὁποίου διέταξε ν' ἀποσταλῆ ἡ πολυτιμότερα τῶν παρ' αὐτῇ ἀποκαιμένων εἰκόνων, ἡ χάρα τῶν τεθλιμμένων ν.

Οὕτω δὲ ἔκυτήν παρκευάσασα, καὶ τὴν ἑαυτῆς λαμπρὰ εὐτρεπίσασα, περιέμενε νήσυχως τὴν ὥραν τοῦ νυμφίου· χρονίζοντας δὲ, οὔτε ἐνόσταζεν, οὔτε ἐκάλειθεν, ἀλλὰ γρηγοροῦσα ἠγρύπνει, ἀδιαλείπτως μὲν προσευχομένη, ἀνανεοῦσα δὲ κατὰ ἡμετέρον τὸ ἐφόδιον τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἕως οὔ, ἐλθόντος τοῦ νυμφίου, εἰσῆλθε χαίρουσα μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους· τοσαύτην μόνον λύπην περὶ τῶν οἰκείων κίσθανομένη, οἷαν σωρῶν παρθένης δεικνύει, ἀπερχομένη ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας εἰς ἐκείνην τοῦ νυμφίου. Εἰσῆλθε χαίρουσα εἰς τὴν οὐρανίον παστᾶδα, πένθος μὲν ἀπαρηγόρητον καταλιπούσα τῇ γηραιᾷ μητρὶ καὶ τῷ ἐρασμίῳ συζύγῳ, ἀλλὰ καὶ παρὰδειγμα, μιμήσεως ἄξιον, πᾶσι τοῖς βουλομένοις εὐσεβῶς ζῆν· ἀπόδειξιν δὲ ζῶσαν καὶ λαλοῦσαν ὅτι, οὔτε περιφάνεια γένους καὶ πλοῦτου, οὔτε ἐπίγειοι τρυφαὶ καὶ διασκεδάσεις, οὔτε λυπηραὶ καὶ βαρεῖαι δοκιμασίαι δύνανται ποτὲ νὰ κλονίσωσι τὴν ἐπὶ τῆς στερεᾶς πέτρας τεθεμελιωμένην εὐτέθειαν, καὶ ὅτι, κατὰ ἀλήθειαν, Ἰησοῦς Χριστὸς γῆθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

Κερκύρα, μηνὶ Ἀπριλίῳ 1864.

Η Μαρία, φύσει εὐμοιρήσασα τῶν ἀξιοτάτων ἐκείνων πλεονεκτημάτων, ἄτινα, ἰδανικεύοντα τὸν γυναικεῖον χαρακτήρα, ἐμποιοῦσιν αὐτῷ γοητεῖαν θελητικῶς, καὶ πρωίμως καλλιεργήσασα τὰς ἐμφύτους αὐτῆς δεξιότητας διὰ τινος ὑγειοῦς καὶ σπουδαίας ἀγωγῆς, διέπλωσε νοῦν συνάμα καὶ καρδίαν, καὶ ἀπειρογάσαστο τὸν βίον αὐτῆς, καίτοι βραχυχρόνιον, ὑπόδειγμα ἐντελοῦς ἀρμονίως μεταξὺ παιδείας καὶ πρακτικῆς ἀγωγῆς, μεταξὺ αἰσθημάτων καὶ ἐξωτερικεύσεων.

Καὶ τῷ ὄντι, ἡ πλαστοουργικὴ αὕτη δύναμις τῆς χρηστῆς ἀγωγῆς, ἐπιπροσθετομένη εἰς τὰς ὀρμηφύτους ἀγαθὰς κλίσεις τῆς Μακαρίτιδος, τοσοῦτω δραστηκῶς ἐπενήργησαν εἰς τε τοὺς διαλογισμοὺς καὶ τὰ ὀρμήματα τῆς ψυχῆς τῆς, ὥστε, ὑπὸ ταύτης ἀποκλειστικῶς ἐμπνεομένη, ἐρρήθμιζε πᾶν βούλημα, πᾶσαν πράξιν τῆς, πρὸς τὴν ἐν αὐτῇ ἐγγραρχθεῖσαν αὐστηράν διδασκαλίαν τῆς ἡθικῆς καὶ τῶν θείων παραγγελημάτων, ὀρθοτομοῦσα τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς, τῆς συνέσεως καὶ τῆς κοσμιότητος. Ἐντεῦθεν ἡ ἐνδεδεχθῆς αὐτῆς μέριμνα πρὸς ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν υἱικῶν καὶ συζυγικῶν καθηκόντων τῆς, ἐντεῦθεν τὸ πρᾶον καὶ μειλίχιον τῆς συμπεριφορᾶς τῆς, ἐντεῦθεν τὸ φιλεύσπλαγχον καὶ φιλοκτίρμον ἡθὺς τῆς, προθυμουμένης ἀδιαλείπτως, ἵνα παρέχη πᾶσαν δυνατὴν συνδρομήν καὶ περίθαλψιν εἰς τὴν ἀμηχανίαν καὶ τὴν ἔνδειαν. Ἐντεῦθεν, ἐπὶ τέλους, ἡ ἐν μέσῳ τῶν σπαρακτικῶν ὀδυνῶν τῆς μαχρᾶς καὶ θανατηφόρου ἀσθενείας τῆς χριστιανικῆς ἐγκαρτέρησις, καὶ ὀλοσχερῆς ἀφοσίωσις εἰς τὰς βουλὰς τοῦ Ἰησοῦ, ἦτις ἐν μέσῳ τῆς ἀγωνίας τῆς, μετὰ συντετριμμένης καρδίης ἐκπληρώσασα τὰ πανύστατα θερησκευτικὰ τῆς καθήκοντα, ἐπέληκε κορωνίδα εἰς τὸ ὑπ' αὐτῆς ἀνεγερθὲν οἰκοδόμημα τῶν φιλοχρίστων ἀρετῶν καὶ ἀγαθοεργιῶν τῆς, σκροπίσασα τοῖς πένησι, καὶ διαθέσασα τὸ πλεῖστον τῆς πλουσίας περιουσίας τῆς εἰς προαγωγήν φιλανθρωπικῶν καταστημά-

των, εἰς προικοδοτήσιν ἑρρακῶν κορασιῶν, καὶ εἰς ἐμψύχωσιν τῶν ἑρημητηρίων ἐκείνων, ἐν οἷς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εὐρίσκει ἀσφαλῆς ἄσυλον, ἀπὸ τῆς ἀστασίας καὶ τύβρεως τῶν ἐγκοσμίων πραγμάτων.

"Ὅθεν, ὦ μακαρία ψυχή, ἐνώ ἤδη ἀπέρχεσαι ἀπὸ τῆς κοιλάδος ταύτης τοῦ κλαυθμῶνος, συνοδευομένη ὑπὸ τῶν ὀκρυῶν καὶ εὐλογιῶν τῶν τε οἰκείων καὶ γνωρίμων, καὶ ὄλου τοῦ ἐνταῦθα Κοινοῦ, ποθούντων τὰ σπάνια ἡθικά σου πλεονεκτήματα· ἐνώ ἤδη παρίστασαι ἐνώπιον τοῦ Δημιουργοῦ Σου, προσκλυομένη ὅπως ἀπολαύσης τῆς δικαιοσύνης τὸν στέφανον, καθικέτευε Αὐτὸν, ὅπως, ἐπιβλέπων τὴν οἰκτρὰν θέσιν τοῦ ἀπαρμηθῆτος συζύγου σου, καὶ τῆς παναθλίαις μητρὸς σου, εὐδοκήσῃ ἵνα ἐπιχέῃ πραῦντικόν τι βάλσαμον εἰς τὴν βαρυαλγοῦσάν σου καρδίαν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ζοφώδους βαρυθυμίας καὶ ἀπογνώσεως. Γαῖαν ἔχεις ἑλαφράν!

Ἐν Ὁδησσῷ, τῇ 7-ῃ Μαρτίου 1864.

(Ἀνατολή, Ἐρ. Κερκύρας, τῆς 10 Ἀπριλίου 1864.)

IIIа дняхъ скончалась въ Одессѣ молодая женщина, ничѣмъ, правда, не заявившая своихъ правъ на общую извѣстность, но за то дорогая для тѣхъ, кто имѣлъ случай быть съ нею въ близкихъ отношеніяхъ. Дочь покойнаго цензора одесскаго цензурнаго комитета, Палеолога, по мужу Кефала, обладала, кромѣ истинно возвышеннаго ума, развитаго солиднымъ образованіемъ, всеми драгоцѣнными качествами истинно женскаго сердца.

Всегда слабое физическое здоровье не мѣшало ей никогда быть ангеломъ-хранителемъ многихъ несчастныхъ людей и семей, которыхъ не забыла она и на смертномъ своемъ одрѣ, оставивъ имъ по завѣщанію часть своего имущества. Съ рѣдкимъ для женщины мужествомъ переносила она всякое горе, ее постигавшее и всякую боль, какъ тѣлесную, такъ и душевную. До послѣдней

минуты она, казалось, принадлежала не себѣ, а окружавшимъ ее — мужу и старой матери, о печали которыхъ она, умирая, больше заботилась, чѣмъ о своей смерти. Отношенія ея къ отцу не только при жизни его, но и все время по смерти, были болѣе нежели родственныя. Къ нему, къ его памяти, она постоянно питала какое-то чувство благоговѣнія. Всѣ знавшіе покойницу, могутъ сказать, что христіанскія добродѣтели еще не исчезли въ мірѣ — и время отъ времени воплощаются въ избранныхъ натурахъ, въ такомъ же блескѣ, въ какомъ являлись они въ первобытныя времена христіанства.

(Одесскій Вѣстникъ, 7-го марта 1864 г.)

(Μετάφρασις.)

Πρό τινων ἡμερῶν ἀπεβίωσεν ἐν Ὀδησσῶ Κυρία τις, νεαρᾶς ἡλικίας, ἣ ὅποια δὲν ἐγένετο μὲν ὀνομαστῆ, ἦτο ὁμοῦς προσφιλῆς εἰς ἅπαντας τοὺς γνωρίσαντάς αὐτὴν ἐκ τοῦ πληθίου. Θυγάτηρ τοῦ ἐν μακκρίᾳ τῆι λήξει λογοκριτοῦ Κ. Παλαιολόγου, καὶ σύζυγος τοῦ Κ. Κεραλά, κατέχευεν, ἐκτὸς τῆς ὑψηλῆς διακρίσεως, ἀνεπτυγμένης δι' ἐμβρυοῦς παιδείας, ὅλας τὰς πολυτίμους ιδιότητας ἀληθοῦς γυναικείας καρδίας.

Ἡ ἀχροσφαλῆς ὑγεία τῆς οὐδέποτε τὴν ἐμπόδιζε νὰ ἦναι ὁ φυλακτῆριος ἄγγελος πολλῶν δυστυχῶν καὶ οἰκογενειῶν, τὰς ὅποιας καὶ ἐπὶ τῆς κλίνης τῆς δδύνης δὲν ἐλητηρόνησε, κληροδοτήσασα αὐτοῖς μέρος τῆς περιουσίας τῆς. Μὲ σπανίαν εἰς γυναικίκα ἀνδρείαν, ὑπέφερεν ὅλας τὰς ἐπελθούσας αὐτῇ θλίψεις, καὶ πᾶσαν τωμακτικὴν καὶ ψυχικὴν δδύνην. Μέχρι τελευταίας στιγμῆς, ἐφαίνετο ἀνήμερα οὐχὶ εἰς ἑαυτὴν, ἀλλ' εἰς τοὺς περιστοιχοῦντάς αὐτὴν: δηλ. εἰς τὸν σύζυγον καὶ τὴν γράϊαν αὐτῆς μητέρα, περὶ τῆς θλίψεως τῶν ὀποίων, ἀπεθνήσκουσα, ἐφρόντιζε περισσότερον, ἢ περὶ τοῦ ἰδίου αὐτῆς θανάτου. Αἶ πρός τὸν πατέρα τῆς σχέσεως, ὅχι μόνον ζῶντος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ με-

τὰ θάνατον, ἦσαν πλέον ἢ συγγενικά. Ὑπὲρ τῆς μνήμης του ἔτρεφε πάντοτε αἶσθημα λατρείας.

Οἱ γνωρίζοντες τὴν μακκρίτιδα δύνανται νὰ εἴπωσιν, ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἀρεταὶ δὲν ἐξέλιπον εἰσέτι ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ κατὰ καιροὺς ἐνταρακύνονται εἰς ἐκλεκτὰς ψυχὰς, μετὰ τριαύτης λάμπσεως, μεθ' ἧς ἄλλοτε ἀνεδεικνύοντο εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ.

(Ἀγγελικαφῶρος τῆς Ὀδησσοῦ, τῆς 7 Μαρτίου 1864.)

Le 22 de ce mois, un nombreux cortège accompagnait au cimetière, près de la chapelle Edling, les restes mortels de Mme Marie Képhala, née Paléologue, qu'une maladie douloureuse venait d'enlever, à l'âge de 31 ans, à son mari inconsolable et à sa mère déjà tant éprouvée par le sort, et dont elle avait été l'unique consolation dans ce monde.

Ayant connu la défunte, dès sa tendre jeunesse, nous ne pouvons nous empêcher de rendre ici un dernier hommage à sa mémoire, et de rappeler à toutes les personnes, heureuses de l'avoir connue, les nobles sentiments qui la distinguaient et les vertus qu'en véritable chrétienne, elle avait constamment pratiquées pendant son séjour, hélas si court, ici bas. Les décrets de la Providence l'ont appelée à occuper au ciel une place près de son père, dont la vie avait été si utile pour la science et pour la patrie.

Si les deux fils de cet homme de bien ne l'avaient pas dû précéder dans la tombe, après avoir à peine terminé leur cours d'études, ils eussent probablement fait honneur à la mémoire de leur père, comme citoyens et comme savants. Quant à leur sœur, c'est avant tout sous le rapport moral qu'elle devait suivre son exemple et ses conseils, et il faut le dire, elle a su remplir cette tâche d'une manière admirable, grâce aux excellentes qualités de son cœur et à la haute intelligence dont elle était douée.

Pour montrer combien elle était pieuse et charitable et jusqu'où allait chez elle l'abnégation, il suffira d'indiquer sa conduite pendant sa dernière maladie. Au milieu des plus cruelles souffrances, elle trouvait encore de douces et consolantes paroles pour les siens, et remplissait en même temps ses devoirs religieux, avec le plus grand calme et une ferme conviction. Comme elle avait toujours cherché son bonheur dans le soulagement des indigents et dans des œuvres de bienfaisance, elle ne les oublia pas même dans ces moments suprêmes. C'est ainsi que le dernier jour qu'elle devait passer sur cette terre, elle prenait les dispositions nécessaires pour léguer la moitié de sa fortune à des établissemens de charité publique, ou à des familles et des personnes pauvres qu'elle avait toujours consolées et soutenues, et qui certainement béniront la mémoire de leur noble protectrice et prieront avec nous tous pour le repos de son âme.

(Journal d'Odessa, du 4 Mars 1864.)

(Μετὰ φρασίς.)

Τῆ κβ'. ἐνεστῶτος, πολυπληθῆς συνοδία ἠκολούθει, εἰς τὸ πλεῖστον τοῦ παρεκκλησίου τῆς κομητῆς Ἐδλίγγης νεκροταφεῖον, τὸ λείψανον τῆς Κυρίας Μαρίας Κεφαλά, ἐκ γένους Παλαιολόγων, τὴν ὁποῖαν ὀδυνηρὰ ἀσθένεια ἀνῆρπασε, τριακονταετῆ, ἀπὸ τοῦ ἀπαρξυμῆτου συζύγου καὶ τῆς πολυπαθοῦς μητρὸς, ἣτις οὐδεμίαν ἄλλην εἶχε παρηγορίαν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Γνωρίζαντες τὴν μακαρίτιδα ἐκ τῆς τρυφερωτέρας αὐτῆς ἡλικίας, ὀφείλομεν νὰ τιμῆσωμεν τελευταῖον τὴν μνήμην τῆς, ἀνακαλοῦντες, εἰς ὅσους εἶχον τὴν τύχην νὰ τὴν γνωρίσωσι, τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα δι' ὧν ἐκοσμεῖτο, καὶ τὸν ὁποῖον, ὡς ἀληθινὴν χριστιανὴν, διήγαγεν ἐνάρετον βίον, κατὰ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τῶσφ βραχεῖαν, φεῦ! διαμονὴν τῆς. Αἱ βουλαὶ τῆς θείας Πρόνοίας τὴν ἐκάλεσαν νὰ καθέσῃ ἐν τῷ

οὐρανῷ θέσιν πλησίον τοῦ πατρὸς τῆς, τοῦ ὁποίου ἡ ζωὴ ὑπῆρξε τό-
σω ὠφέλιμος διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν πατριδᾶ.

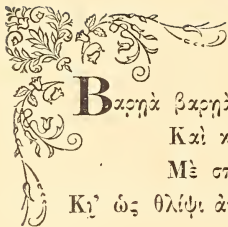
Ἄν δὲν ἦτο πεπρωμένον ἢ προπροευθῶσιν, οἱ δύο υἱοὶ τοῦ χρη-
στοῦ ἐκείνου ἀνδρὸς, εἰς τὸν τάφον, ἀφοῦ μόλις διήνυσαν τὸ στάδιον
τῶν σπουδῶν τῶν, θὰ ἐτίμων πιθανῶς τὴν μνήμην τοῦ πατρὸς, ὡς
πολλῆται καὶ ὡς σοφοί. Ἡ ἀδελφὴ τῶν ἔμελλε ν' ἀκολουθήσῃ, ἰδίως
ὡς πρὸς τὸ ἠθικόν, τὸ παράδειγμα καὶ τὰς συμβουλὰς του καὶ πρέ-
πει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐξεπλήρωσε θαυμασίως τὴν ἐντολὴν τῆς,
χάρις εἰς τὰ ἔξοχα προτερήματα τῆς καρδίας τῆς καὶ τὴν ὑψηλὴν
εὐφροσύνην, ἣν τῇ ἐχάρισεν ἡ φύσις.

Ἵνα καταδείξωμεν πόσον ἦτο εὐσεβὴς καὶ φιλόανθρωπος, καὶ τὴν
ἄκραν αὐτῆς αὐταπάρησιν, ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν τὰ κατὰ τὴν τελευ-
ταίαν αὐτῆς ἀσθένειαν. Ἐν μέσῳ τῶν πλέον ἀφορήτων ὀδυνῶν, εἶχεν
εἰσέτι γλυκεῖς καὶ παρηγόρους λόγους διὰ τοὺς οἰκείους τῆς, ἐξεπλή-
ρου δὲ τὰ θρησκευτικὰ τῆς καθήκοντα μετὰ τῆς μεγαλητέρας ἀπρα-
ξίας καὶ σταθερᾶς πεποιθήσεως. Ἀναζήτησασα πάντοτε τὴν εὐδαιμονίαν
εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῶν ἐνδεῶν καὶ εἰς τὰς ἀγαθοεργίας, δὲν ἐλη-
σμόνησεν αὐτοὺς καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τοῦ θανάτου. Οὕτω λοιπὸν,
τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ἐντεῦθεν ἀπελεύσεώς τῆς, διαθέσασα τὴν
περιουσίαν τῆς, ἐκληροδότησε τὸ ἥμισυ αὐτῆς εἰς δημόσια φιλόανθρω-
πικὰ καταστήματα, ἢ εἰς πτωχὰς οἰκογενείας καὶ δυστυχεῖς, τοὺς ὁποί-
ους πάντοτε ἐπαρηγόρει καὶ συνέδραμε, καὶ οὔτινας βεβαίως θὰ εὐλο-
γῶσι τὴν μνήμην τῆς εὐγενοῦς αὐτῶν προστάτιδος καὶ θὰ δέωνται,
μεθ' ὄλων ἡμῶν, ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τῆς.

(Ἐφ' ἡμερῖς τῆς Ὀδοσσοῦ, τῆς 4 Μαρτίου 1864.)

ΕΛΕΓΕΙΟΝ.

Βαρηὰ βαρηὰ τῆς ἐκκλησιᾶς τὸ σήμαντρο σημαίνει,
Καὶ κάθε κτύπος ἀντηγεῖ
Μὲ σπαραγμὸ εἰς τὴν ψυχῇ,
Κι' ὡς θλίψι ἀνεξάλειπτη 'ς τὰ στήθη μέσα μένει.

Σὲ κάθε κτύπο γίνονται περίτρομα τὰ χεῖλια,
Κλαῖνε 'ς τοὺς δρόμους τὰ παιδιὰ,
Καὶ χάνουνε τὴν μυρωδιὰ
Τῆς ἀνοιξίς τὰ γιασουμιὰ, τοῦ Μαΐ' τὰ τριφύλλια.

Σὲ κάθε κτύπο ἡ μάννα τῆς ἡ δύστυχη φωνάζει,
Κι' ἐνῶ μὲ σπαραγμὸ θρηνεῖ,
Τῆς κόρης τῆς τὴν ὑστερνὴ
Τὴν κλίνη μὲ παραφορὰ ἡ δόλχη ἀγκαλιᾶζει.

Σὲ κάθε κτύπο ὁ ἄνδρας τῆς ποῦ τὴν φιλεῖ δὲν κλαίει,
Οὔτ' ἓνα λόγῳ τῆς 'μιλεῖ,
Καὶ ὅμως πόσα τὸ φιλεῖ,
'Ὡ! τὸ φιλεῖ τὸ ὑστερνὸ τοῦ χάρου πόσα λέει!

Ὅποτε βλέπ' ὁ δύστυχος τὰ μόνα ὄνειρά του,
Τὴν μοναχὴ του προσευχῇ,
Καὶ τῆς ψυχῆς του τὴν ψυχῇ,
Τὸν μόνο του λαχταρισμὸ 'ς τὴν κλίνη τοῦ θανάτου!...

Σὲ κάθε κτύπο χαίρεται, γελᾷ ἡ δυστυχία,
Καὶ μέσ' 'ς τοὺς δρόμους σκοτεινὰ
Καὶ ἔρημα τὰ ὄρεανὰ
Θρηνοῦνε τὴ μητέρα τους, θρηνοῦνε τὴ Μαρία!

Δὲν ἠγνώρισαν πάρεξ αὐτὴν ἕς τὸν κόσμον. Δέσποινά τους,
 Αὐτὴ σκορπούσε ταῖς χαραῖς,
 Καὶ ἦτανε ἕς ταῖς συμφοραῖς
 Αὐτὴ γλυκεῖα παρηγοριὰ, τὸ μόνο στήριγμά τους.

Αὐτὴν, ὡς ἄλλη μάνα τους, ἕς τὸν κόσμον εἶχαν μόνο,
 Κι' εἰς ἓνα γέλιό της γλυκὸ,
 Χαμόγελο ἀγγελικὸ,
 Ἐβλέπαν', καὶ τῆς συμφορᾶς ἔξεχνούσανε τὸν πόνο.

Ὅταν ἐκείνη ἐμβαινε ἕς τῆς ἐκκλησιᾶς τὴν πύλην,
 Θαῤῥούσε; ἦταν μιὰ χαρὰ —
 — Τῆς Παναγιᾶς τὰ δροσερὰ
 Καὶ τοῦ Χριστοῦ τὰ ἅγια χαμογελοῦσαν χεῖλην.

Ἀπέθανε!... Τὸ σῶμά της θανάτου ἔπῃρε χρωῖμα,
 Ἐτάφηκ' ὠμίε, κι αὐτὴ
 ὦ! ναι, ἀλλὰ ἡ ἀρετὴ
 Τοῦ οὐρανοῦ ἔναι στέλισμα, δὲν θάπτεται ἕς τὸ χῶμα.

Ἢ ἀρετὴ της ἔμεινε ἕς τὸν κόσμον καὶ θὰ μείνη,
 ὦ; δρόσος τῆς πωτομαχηᾶς,
 ὦ; ἔμεινε τῆς Παναγιᾶς
 Ἢ τόση ἀναλλοίωτη ἕς τὸν κόσμον καλοσύνη!

(Ἄρμονία, Ἐρ. Κωνσταντινουπόλεως, τῆς 29 Ἀπριλίου 1864.)

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Ἀφιέρωσις	σελ. α΄.
Πρόλογος	γ΄.

ΠΡΩΤΗ ΟΜΙΑΙΑ.

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπινου προσορισμοῦ	1

ΔΕΥΤΕΡΑ ΟΜΙΑΙΑ.

Ἄ ὀλισμός	34

ΤΡΙΤΗ ΟΜΙΑΙΑ.

Αἱ ἰδέαι τῆς ἀνθρωπότητος	73

ΤΕΤΑΡΤΗ ΟΜΙΑΙΑ.

Τὸ Εὐαγγέλιον	112

ΠΕΜΠΤΗ ΟΜΙΑΙΑ.

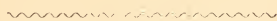
Τὸ Ἐυαγγέλιον ἐνώπιον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πίστεως	143

ΕΚΤΗ ΟΜΙΑΙΑ.

Τὸ χριστιανικὸν δόγμα περὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς	180

ΕΒΔΟΜΗ ΟΜΙΑΙΑ.

Ἡ θρησκεία	207

Μελέτη τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Ρενάνος, ἐπιγραφομένου : Βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὑπὸ τὴν εἰδικὴν ἔφοσιν τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ βάσεων	247
Ὀλίγα ἀνθη ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς Μαρίας Γ. Κεφαλαῖ	301

LE PÈRE CÉLESTE

SEPT DISCOURS

PAR

ERNEST NAVILLE,

CORRESPONDANT DE L'INSTITUT DE FRANCE

(Académie des sciences morales et politiques).

GENÈVE

Librairie J. Cherbuliez. Grande rue, 2.

1865.

TRADUCTIONS.

Sous presse :

Traduction allemande, par M. C.-F. Meyer (Librairie Hæssel, à Leipzig).

Traduction anglaise, par M. Henry Downton (librairie Macmillan, à Londres).

Traduction hollandaise, par M. le Dr. Basting (librairie Visser, à la Haye)

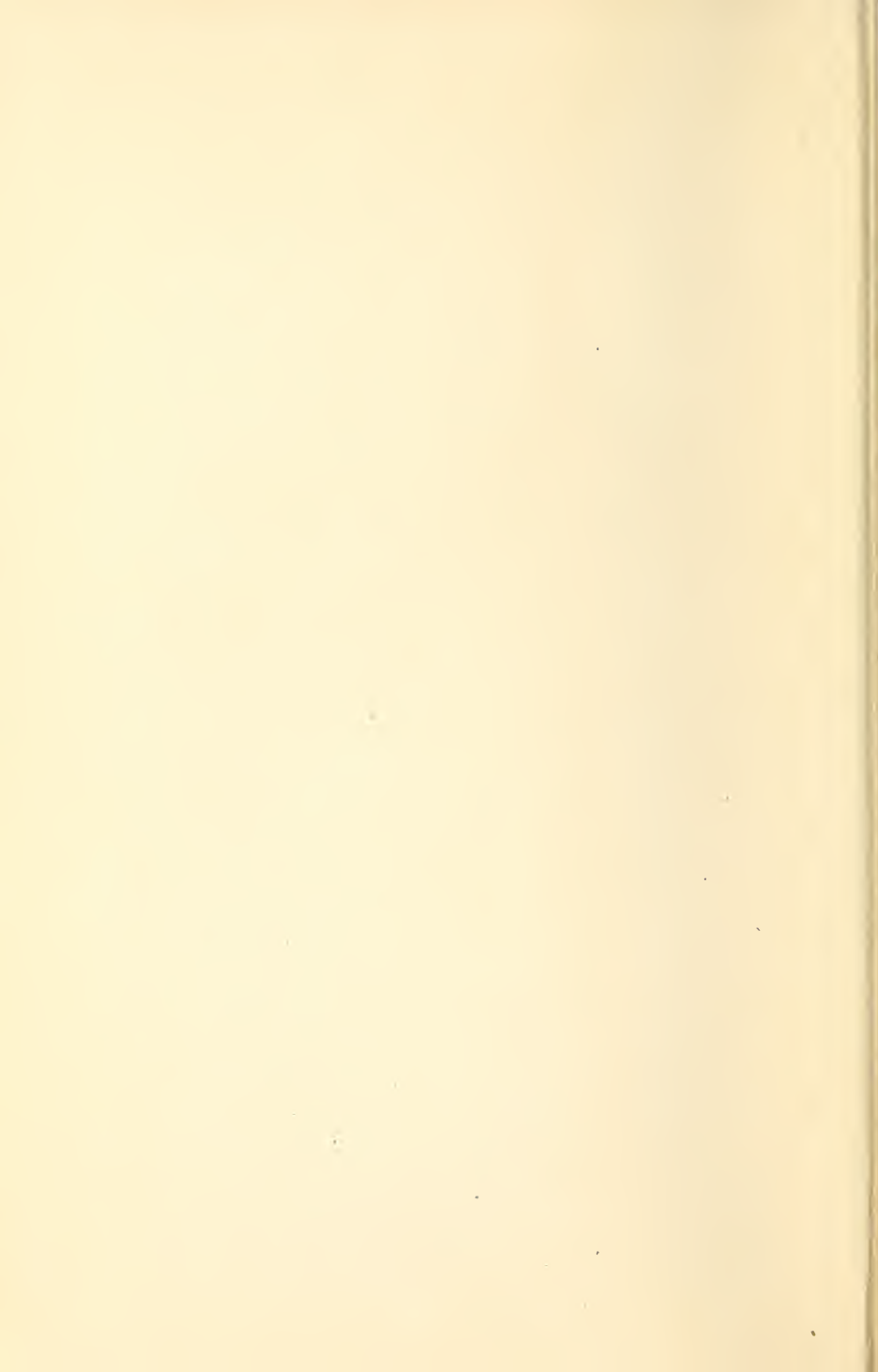
En préparation :

Traduction russe, par M. Sergiewsky, professeur à l'Université de Moscou.

Traduction en grec moderne, par M. Képhala.

Τοῦ συγγράμματος τούτου, πρό τινων μόλις ἡμερῶν δημοσιευθέντος, λαβόντες, κατ' αἴτησίν μας, παρὰ τοῦ Κ. Ναβίλλη τὰ φύλλα, καθ' ὅσον ἐξήρχοντο τῶν πιεστηρίων, ἐπεχειρήσαμεν ἐπίσης τὴν μετάφρασιν, ὡς ἀναγγέλλει ἡ ἀνωθι γαλλικὴ ἔκδοσις, ἐλπίζομεν δὲ νὰ φέρωμεν εἰς πέρας ἐντὸς τοῦ ἐτους καὶ νὰ δώσωμεν αὐτὴν εἰς τὸν τύπον.

Deacidified using the Bookkeeper process.
Neutralizing agent: Magnesium Oxide
Treatment Date: August 2005

PreservationTechnologies
A WORLD LEADER IN PAPER PRESERVATION

111 Thomson Park Drive
Cranberry Township PA 16066
(724) 779-2111

LIBRARY OF CONGRESS

0 014 652 947 1